Արցախի պետական համալսարանի

ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

Арцахского государственного университета

Artsakh State University's

PROCEEDINGS

ՊՐԱԿ ТОМ VOLUME

1/2015

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ SOCIAL SCIENCES

Ստեփանակերտ Степанакерт Stepanakert

Հրատարակվում է 1998թ. Պարբերականությունը՝ տարեկան մեկ անգամ

Издается с 1998г. Периодичность - ежегодно

Issued since 1998. Frequency – annual

Խմբագրական խորհրդի նախագահ՝ տ.գ.թ.Մ.Մ.Մինասյան
Председатель редакционного совета: к.э.н. М.М.Минасян
Chairman of the Editorial Board: Ph.D. in Economics M.M. Minasyan

Գլխավոր խմբագիր՝պ.գ.դ. Վ.Մ.Ավանեսյան
Главный редактор: д.и.н. В.М. Аванесян
Editor-in-chief Doctor of History, Professor V. Avanesyan
Խմբագրական կոլեգիա
Редакционная коллегия
Editorial board

1. Արզումանյան Լ.Ս., բ.գ. դ. ՀՀ ԲՈՀ-ի նախագահ - Арзуманян Л.С., д.ф.н., председатель ВАК Армении - Lilit Arzumanyan, Doctor of Philology, Chief of the Higher Attestation Commission of Armenia
2.Ասրյան Ս.Ա., ԼՂՀ ԿԳ նախարար - Министр образования и науки НКР - Slava Asryan, Minister of Education and Science, NKR
3. Ասրյան Շ.Շ., տ.գ.թ.- Асрян Ш.Ш., к.э.н. – Shushan Asryan, Ph.D. in Economics
4.Ավանեսյան Վ.Մ., պ.գ.դ. /գլխ.խմբագիր/ - Аванесян В.М., д.и.н. /глав. редактор/ - Valery Avanesyan, Doctor of History, Editor-in-chief
5. Բալայան Վ.Ռ., պ.գ.դ., -Балаян В. Р., д.и.н. - Vahram Balayan, Doctor of History
6. Բաբայան Օ.Ե., բ.գ.թ. - Бабаян О.Е., к.ф.н. - Ofeliya Babayan, Doctor of Philology
7. Ենգոյան Ա.Փ., բ.գ.դ.- Енгоян А.П., д.п.н. - Ashot Engoyan, Doctor of Political science
8. Եսաջանյան Բ.Մ., մ.գ.դ., /ռուսաց լեզու մասնագիտությամբ/- Есаджанян Б.М., д.п.н. - Bella Esadjanyan, Doctor of Pedagogics
9. Խանյան Ս.Ա., բ.գ.դ.- Ханян С.А. д.ф.н. - Socrat Khanyan, Doctor of Philology
10. Կարապետյան Ի.Կ., մ.գ.դ./անգլերեն լեզու մասնագիտությամբ/- Карапетян И.К., д.п.н. - Igor Karapetyan, Doctor of Pedagogics
11.Կարապետյան Վ.Ս., հոգեբ.գ.դ., պրոֆեսոր –Карапетян В.С., д.п.н.- Vladimir Karapetyan, Doctor of Psychology
12.Հայրապետյան Է.Ա., մ.գ.թ. /անգլերեն լեզու մասնագիտությամբ/- Айрапетян Э.А., к.п.н.- Eleonora Hayrapetyan, Ph. D. in Pedagogics
13. Հարությունյան Գ.Հ., մ.գ.դ.– Арутюнян Г.Г., д.п.н. - Gregory Haroutyunyan, Doctor of Pedagogics
14. Հովհաննիսյան Լ.Շ., բ.գ.դ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ – Ованнисян Л.Ш., д.ф.н., член-корреспондент НАН Армении - Lavrent Hovhannisyan, Doctor of Philology, Corresponding Member of the Armenian National Academy of Sciences
15. Մանասյան Ա.Ս., փ.գ.դ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ – Манасян А. С., д.ф.н., член-корреспондент НАН Армении - Alexander Manasyan, Doctor of Philosophy, Corresponding Member of the Armenian Natioanl Academy of Sciences
16. Մարգարյան Գ.Գ. կ.գ.թ., /գիտ.քարտուղար/–Маргарян Г. Г., к.б.н., ученый секретарь - Gayane Margaryan, Ph. D. in Biology, Scientific Secretary
17. Մուսայելյան Հ.Գ., բ.գ.դ. – Мусаелян О. Г., д.ф.н. - Hovik Musaelyan, Doctor of Philology
18. Սուվարյան Յու.Մ., տ.գ.դ. ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս –Суварян Ю. М., д.э.н., академик НАН РА - Yuri Suvaryan, Doctor of Economics, Academician of NAS RA
19. Ղազինյան Գ.Ս., ի.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս – Газинян Г.С., д.ю.н., профессор, академик НАН РА - G.S. Ghazinyan. Doctor of Law, Professor, Academician of NAS RA.

ՀՏԴ 809.198.1 Հայոց լեզու

ՀՈԼՈՎԱԿԱՆ ԶՈՒԳԱՁԵՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Հասմիկ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *զուգաձևություն, հոլովում, հոլով, հոլովիչ, անկանոն հոլովում, արտաքին հոլովում, ներքին հոլովում, ձևային հոլովում, իմաստային հոլովում, անվանական հոլովում, կայուն բառակապակցություն, նորմ:*

Ключевые слова- *параллельные формы, склонение, падеж, показатель склонения, неправильное склонение, внешнее склонение, внутреннее склонение, склонение по форме, смысловое склонение, именное склонение, устойчивое словосочетание, норма.*

Keywords- *equivalent forms, declension, case, declension marker, irregular declension, inflectional declension, internal declension, declension according to form, declension according to meaning, set expressions, norm.*

А. Газарян

Параллельные падежные формы в системе склонения именных частей речи

Существование правильных и неправильных, эквивалентных и неэквивалентных форм в современном армянском языке обусловлено взаимовлиянием различных падежей, аналогией, расширением склонением типа и– армянского языка или исходит из ранних этапов развития языка.

Параллельные формы системы склонения именных частей речи, описанных в нормативной грамматике, анализируются с точки зрения их прагматических, семантических, структурных и стилистических качеств. Эти качества должны быть обязательно учтены при выборе параллельной формы и ее употреблении в различных стилях речи.

A.Ghazaryan

Equivalent forms in the nominal declension paradigm

Regular and irregular declension, the equivalent and none-equivalent members of nominal declension paradigm in Modern Armenian are conditioned by interaction of cases, linguistic analogy, the expansion of - i declension of Armenian and the impact of older stages of language development.

The equivalent forms in nominal declension system, adopted in normative grammar, are analyzed from the perspective of their pragmatic, semantic, structural and stylistic function. These functions should necessarily be considered in the choice of the equivalent forms and in their usage in various discourses.

Լեզվի նկատմամբ յուրաքանչյուր մարդու վերաբերմունքով կարելի է միանգամայն ճշգրիտ դատել ոչ միայն նրա կուլտուրական մակարդակի , այլև քաղաքացիական արժեքի մասին: Անսխալ գրելն ու արտասանելը, ճիշտ մտքեր կառուցելը մարդու գրագիտության առաջին ու տարրական չափանիշներն են: Դրանից հետևում է, որ յուրաքանչյուրն իր խոսքի գրական որակն ու մակարդակն ապահովելու նպատակով պետք է նախ և առաջ տիրապետի և հետևի լեզվական նորմին, որը լեզվական հանրության կողմից որոշակի ժամանակաշրջանում ընտրված և ընդունված կանոնների ամբողջությունն է: Լեզվական նորմի ըմբռնման հետ սերտորեն առնչվում է զուգաձևություն հասկացությունը, որի իմացությունն այսօր ունի թե՛ տեսական, թե՛ գործնական նշանակություն: Զուգաձևությունները իմաստով նույն և ձևով տարբեր բառային կամ քերականական ձևեր են և պատմականորեն <<առաջանում են որպես լեզվական հեղաշրջման հետևանք, որպես լեզվի մյուս գործոնների ազդեցության արդյունք, որպես ներլեզվական իրողությունների բազմաբնույթ փոխհարաբերությունների հետևանք>>[1]:

Զուգաձևությունները հատուկ են նորմավորված գրական լեզուներին իրենց գոյության բոլոր շրջաններում: Լեզվական համակարգում առաջացող որևէ զուգահեռ ձև սկզբից դիտվում է նորույթ և ոչ հանձնարարելի: Ժամանակի ընթացքում, եթե այն արմատավորվում է և տարածվում, ձեռք է բերում հավասար գործածության իրավունք արդեն գոյություն ունեցողի կողքին: Որոշ ժամանակ անց՝ դրանք, չունենալով լեզվաարտահայտչական կամ իմաստային որևէ տարբերություն, դառնում են համազոր և փոխարինում իրար: Այնուհետև

[1] Աղաջանյան Զ.,Ձևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր, Երևան, 2007,էջ 214 :

զուգաձևությունների հավասարակշռությունը խախտվում է, և հաճախանում է նոր տարբերակի գործածությունը: Աստիճանաբար հինը իր տեղը զիջում է նորին (հնարավոր է և հակառակը):

Զուգաձևությունների ժամանակավոր հարաբերակցության շրջանում տարբերակների հարաբերակցությունը չի կարող նույնը լինել, ուստի և այդ հարաբերակցությամբ պայմանավորված՝ զուգաձևությունները լինում են կանոնական և ոչ կանոնական: Կանոնական զուգաձևություններում տարբերակները կարող են լինել համազոր և ոչ համազոր: Համազոր են այն տարբերակները, որոնք իմաստային, ոճական, լեզվաարտահայտչական զգալի տարբերություններ սովորաբար չեն ունենում և կարող են իրար ազատ փոխարինել, կիրառվել բոլոր ոլորտներում: Ոչ համազոր զուգաձևություններն ունեն իմաստային, ոճական, կիրառական, տարածական որոշակի տարբերություններ և գտնվում են լրացուցիչ բաշխման մեջ: Չնայած ոչ կանոնական զուգաձևությունները սովորաբար հակասում են լեզվական նորմին, սակայն լեզուն չի բացառում այնպիսի անկանոն տարբերակների գոյությունը, որոնց գործածությունը որոշակի նպատակով և որոշակի բառային միջավայրում համարվում է թույլատրելի լեզվական նորմի տեսակետից:

Ժամանակակից հայերենը, լինելով համակարգված և նորմավորված լեզու, չի բացառում զուգաձևությունների գոյությունը, և ներկա փուլում նրա բոլոր մակարդակներում՝ հնչյունական, բառային, քերականական, զուգաձևությունները հասել են մեծ չափերի: Քանի որ նրանցում զուգահեռ տարբերակները կարող են լինել և՛ նորմատիվ, և՛ ոչ նորմատիվ, ուստի անճշտություններից խուսափելու համար անհրաժեշտ է ունենալ ստույգ գիտելիքներ լեզվական նորմի մեջ ընդունված զուգաձևությունների, նրանց առաջացման, գոյության, ինչպես նաև գործածության ոլորտների տեղին և ճիշտ օգտագործման նրբությունների մասին: Արդի հայ լեզվաբանության մեջ այս առումով առավել շատ կատարվել են նկարագրական աշխատանքներ: Արձանագրվել են եղած փաստերը և դրանով իսկ հաստատվել նրանց գոյությունը լեզվի համակարգում, բայց թե ինչ արժեք ունեն դրանք լեզվի զարգացման տվյալ փուլում, տարածական ինչ չափերի են հասել, կիրառական ինչպիսի ոլորտներ են ընդգրկում, իմաստային, ոճական ինչպիսի նրբություններ ունեն, կանոնակա՞ն են, թե՞ ոչ, և նման այլ հարցեր մնում են քիչ ուսումնասիրված: Սույն աշխատանքի սահմաններում մեզ հետաքրքրում են ժամանակակից գրական հայերենի գոյականի հոլովման համակարգում առկա և նորմատիվ քերականություններում ընդունված զուգաձևությունները, որոնց քննությանն էլ կանդրադառնանք ստորև՝ ներկայացնելով դրանք ըստ իրենց ունեցած կիրառական, իմաստային, կառուցվածքային և ոճական առանձնահատկությունների:

Սկզբից իսկ նշենք, որ կա <<ժամանակակից հայերենի համար առաջին կարգի հոլովական 18 թեքույթ՝ 10 վերջավորություն, 8 հերթագայություն.1) վերջավորություններ՝ **ա(աղջկ+ա), ի (քաղաք+ի), ո (սիր+ո), ու (ձի+ու), ան (գարն+ան), անց (մարդիկ+անց), յան (կորստ+յան), ոջ(ընկեր+ոջ), վա(երեկ+վա), վան (մահ+վան). 2) հերթագայություններ՝ այ/ո (հայր+այ/ո), ը/ե (դուստր+ը/ե), ի/ու (գինի+ի/ու), ու/ա(տուն+ու/ա, արյուն+ու/ա), ու/վա(անուն+ու/վա), ք/ց (Վարդանանք+ք/ց), յ-ք/ն-ց (կանայք+յ-ք/ն-ց), որոշ վերապահությամբ՝ ի-ք/ո-ց (գյուղացիք+ի-ք/ո-ց)>>**[1]: Սրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր գործածության զուգորդելիության հատուկ ոլորտը, սակայն այդ նույն ձևույթները երբեմն զուգակցվում են միևնույն բառին՝ ստեղծելով բառերի քերականական զուգահեռ ձևեր: Զուգահեռ տարբերակները կարող են առաջ գալ նաև հոլովումների փոխանցման հետևանքով: Այս կարգի տարբեր հոլովաձևերը համարվում են միևնույն ենթահոլովաձևի կամ հոլովաձևի տարբերակներ: Այդպիսիք առկա են նաև բացառական և գործիական հոլովներում, որոնք հիմնականում հիմքափոխության արդյունք են: Անդրադառնալով հոլովական զուգաձևություններին՝ Մ. Ասատրյանը նշում է. <<Զուգաձևությունների առկայությունը բացատրվում է՝

[1] Ջահուկյան Գ.,Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, Երևան, 1969, էջ 159:

ա. ժամանակակից հայերենի ընդհանրական հոլովման՝ **ի** հոլովման գերիշխող դիրքով, նրա՝ մյուս հոլովումների մի զգալի մասին փոխարինելու կարողությամբ,

բ. ձևային, իմաստային և ձևաիմաստային հոլովումների փոխներգործություններով,

գ. ժամանակակից հայերենի հոլովման ձևերին զուգահեռ գրաբարյան հոլովական ձևերի առկայությամբ, այսինքն՝ պատմական գործոններով>>[13]:

Այժմ համապատասխան խմբերով կամ առանձին-առանձին քննենք ժամանակակից հայերենի հոլովական զուգաձևությունները: Բոլոր զուգաձևությունները ներկայացվում են <<Հայոց լեզու>> առարկայի ձևաբանության բաժնի դպրոցական ծրագրերի, գործող գասագրքերի, բուհական ձեռնարկների համաձայն:

Այսպես՝

1.**Օր, ամիս, ժամ, ժամանակ, գիշեր, կեսգիշեր, առավոտ** բառերը, ժամանակային իմաստով պայմանավորված, ենթարկվում են **վա** հոլովման, իսկ ձևաբանական համաբանությամբ, ընդհանրական կանոնի հետևողությամբ՝ **ի** հոլովման: **Օրվա/օրի, ամսվա/ամսի, ժամվա/ժամի, ժամանակվա/ժամանակի, գիշերվա/գիշերի, կեսգիշերվա/կեսգիշերի, առավոտվա/առավոտի** բառաձևերը կանոնական, բայց ոչ համազոր զուգաձևություններ են և տարբերվում են իրարից թե՛ նրբերանգային իմաստներով, թե՛ շարահյուսական կիրառությամբ, թե՛ ոճական նշանակությամբ:

Ի հոլովմամբ հոլովվելու դեպքում նրանց մեջ ժամանակային իմաստը որոշ չափով մթագնվում է: Այդ բառերը վերցվում են որպես սոսկ ժամանակի միավորներ, և նման դեպքերում տարբերակները իրար չեն փոխարինում: Օր.՝

1.Այդ ամսվա մեջ պետք է ամեն ինչ հասցնել:Ամսի հինգին կհանդիպենք:

2.Երկու օրվա ճանապարհ է մնացել: Այդ ինչ օրի ես հասել:

3.Կեսգիշերվա քունը ամենաքաղցրն է: Նա եկավ կեսգիշերին:

4.Այն ժամանակվա դեպքերից չեմ ուզում խոսել: Հարցը տրվեց ճիշտ ժամանակին:

Վերոհիշյալ բառերի բացառականը նույնպես ներկայանում է զուգաձևությամբ՝ կազմվելով մերթ տրականի, մերթ ուղղականի հիմքով: Երբ բառը գործածվում է որպես ժամանակային սկզբնակետ ցույց տվող ժամանակի պարագա և պատասխանում **ե՞րբ, երբվանի՞ց** հարցերին, բացառականը կազմվում է տրականի հիմքով, և այդ դեպքում տվյալ գոյականը կա՛մ որոշիչ չի ունենում, կա՛մ ունենում է ժամանակային հաջորդականություն արտահայտող որոշիչներ (**այս, այդ, այն, նախորդ, հաջորդ, անցյալ և այլն): Օր՝.Առավոտվանից ոչինչ չեմ կերել: Հաջորդ օրվանից կսկսենք մեր գործերը:** Իսկ երբ գոյականը վերցվում է որպես ժամանակի միավոր և ունենում թվականով կամ չափ ցույց տվող այլ բառերով արտահայտված որոշիչներ, բացառականը կազմվում է ուղղականի հիմքով: **Օր՝. Երկու ամսից ավելի է՝ չենք հանդիպել: Մի քանի օրից կմեկնենք:**

Գիշեր և ցերեկ բառերի գործիականը կազմվում է և՛ ուղղականի հիմքով, և՛ տրականի հիմքով, **օր.՝ գիշերով/գիշերվանով, ցերեկով/ցերեկվանով:** Նշված զուգաձևություններում ոչ համազոր տարբերակները ցույց են տալիս ժամանակ, պատասխանում են **ե՞րբ** հարցին**: Օր՝. Գիշերով եկավ, ցերեկով գնաց:** Երկրորդ տարբերակները փոխանուն գործիական են, ժամանակ ցույց չեն տալիս, պատասխանում են **ինչո՞վ** հարցին և նշանակում են**<<գիշերվա, ցերեկվա, որևէ բանով>>:**

Օր և ամիս բառերի գործիականը նույնպես կազմում է ոչ համազոր զուգահեռներ՝ **օրվանով/օրով, ամսվանով/ամսով:** Առաջին տարբերակները փոխանուն գործիականներ են, իսկ երկրորդ տարբերակները՝ ժամանակի միավորներ և ընդունում են չափ ցույց տվող որևէ բառով արտահայտված որոշիչ: **Օր՝.Այդ ամսվանով (այդ ամիսը ձեռք բերածով) ես մի կերպ պահեցի ընտանիքս: Երկու ամսով մեկնում են Մոսկվա:**

2.Ժամանակ ցույց տվող բառերի նման զուգաձևությամբ արտահայտվում է նաև **տարի** բառը: **Տարվա/տարու** բառաձևերի առկայությունը պայմանավորված է ձևաբանական համակարգին

[1] Ասատրյան Մ., Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևան, 2007,էջ 85:

հատուկ երևույթներով՝ հոլովում ըստ իմաստի, հոլովում ըստ ձևի: Տարբերակների գործածությունը պայմանավորված է նրանց իմաստային տարբերությամբ: Բառը ձևային **ու** հոլովման ենթարկվում է միայն ժամանականիշ իմաստով չգործածվելու դեպքում: **Օր՝. Տարվա մեծ մասը գտնվում է գյուղում: Տատի տարուն այդպես էլ չկարողացավ ներկայանալ:**

3.Մահ բառը ժամանակակից հայերենում արտահայտվում է **մահու/մահվան/մահի** եռաձևությամբ: Երեքն էլ կանոնական, նորմով հաստատված ձևեր են, բայց ունեն ոճական նրբերանգային տարբերություններ: **Մահու** տարբերակը, որ ավանդված է գրաբարից, արդի հայերենում ունի սահմանափակ գործածություն, պահպանված է մի քանի կապակցություններում՝ **մահու հրեշտակ, մահու բերան գնալ, մահու բերանն ուղարկել, մահու չափ** և այլն: Նրա փոխատեղումը մեկ այլ տարբերակով թույլատրելի չէ զուտ ոճական առումով: Այն հիմնականում գործածվում է գեղարվեստական խոսքում, կայուն կապակցությունների մեջ: **Մահվան** բառաձևը ևս կապված է գրաբարի հետ, բայց, ի տարբերություն **մահու** ձևի, գործածության մեծ հաճախականություն է ստացել միջին հայերենում և այսօր էլ շարունակում է ընդգրկել կիրառության լայն ոլորտներ: Ժամանակակից հայերենում որպես օրինաչափ ձև ընդունվում է **մահի** ձևը, որը, լինելով նորակազմություն, **մահվան** ձևի հետ կազմում է համազոր տարբերակ, թեև գործածությամբ զիջում է նրան:

4. ՈՒ հոլովման պատկանող մի շարք բառեր՝ **կաշի, հայելի, ածելի, բանալի, ալկալի, խնկալի, սպեղանի, այրի, այրուձի,բոխի, գերանդի, գերի, խեցի, կանաչի, նավաստի, նարդի, շաշկի, ջորի, սոնի, ցնցոտի, քեռի, օղի, Մեղրի, Մուղնի, Վեդի, Գառնի, Մոսի, Աղասի, Րաֆֆի, Քենեդի, Գարիբալդի, Գորկի** և այլն, զուգահեռաբար ենթարկվում են **ի** հոլովման: **Օր՝. կաշու/կաշվի, հայելու/հայելիի, գերանդու/գերանդիի, Մոսու/Մոսիի** և այլն: Նշված բառերի **ու**-ով ձևերը կազմվում են ըստ ձևի, որոնք և գործածությամբ ավելի տարածված են, իսկ **ի**-ով ձևերը՝ համապատասխան միտումին:

ՈՒ հոլովման պատկանող մի շարք բառեր զուգաձևություն են դրսևորում նաև գործիականում և ներգոյականում՝ կազմվելով և՛ տրականի, և՛ ուղղականի հիմքով: **Օր՝. այգիով/այգով, որդիով/որդով, մատանիով/մատանով** և այլն:

5. Աստված բառը ներկայանում է **աստծո/աստծու** զուգաձևությամբ: **Աստծո** ձևը, լինելով ոչ կանոնական տարբերակ, կիրառությամբ չի զիջում ժամանակակից հայերենում օրինաչափ համարվող **աստծու** ձևին: Սրանք, չունենալավ իմաստային և ընդգծված ոճական տարբերություն, կարող են հավասարապես իրար փոխարինել:

6.Քույր, սկեսուր, տալ, տեգր բառերը, **ոջ** հոլովմանը օրինաչափորեն պատկանելուց բացի, ենթարկվում են նաև **ի** հոլովման՝ **քրոջ/քույրի, սկեսրոջ/սկեսուրի, տալոջ/տալի, տեգրոջ/տեգրի:** Գրաբարյան անկանոն հոլովման ենթարկվող **քույր** բառը միջին հայերենում **կին** բառի համաբանությամբ սկսում է հոլովվել **ոջ** հոլովիչով: **Քրոջ/քույրի** զուգաձևությունը ուշ շրջանի արդյունք է և ունի իմաստային տարբերություն: **Քույրի** ձևը թույլատրելի է միայն բառի՝ **<<բուժքույր>>** իմաստով գործածության դեպքում: **Սկեսուր** բառը գրաբարում ենթարկվում էր **ի-ա** խառն հոլովման, **տալ** բառը՝ **ի** հոլովման: Միջին հայերենի վերջին շրջանում **սկեսուր, տալ** և **տեգր** բառերը արդեն իսկ **ոջ** հոլովման ենթարկվող բառերի համաբանությամբ սկսում են հոլովվել **ոջ** հոլովմամբ:

Ժամանակակից հայերենում նշված բառերի **ի**-ով տարբերակները ներքին միտումի արդյունք են: Լինելով նորմով ընդունված համազոր տարբերակներ՝ **ի**-ով ձևերը գործածությամբ զիջում են **ոջ**-ով ձևերին:

7. ՈՒՄ ածանցով կազմված որոշ բառեր՝ **ցասում, կառուցում, բեկում, միտում, իրարանցում, բորբոքում, զեկուցում, ծագում, ուսում** և այլն, ենթարկվում են և՛ **ան,** և՛ **ի հոլովման, օր՝. ցասման/ցասումի, բեկման/բեկումի, ծագման/ծագումի, զեկուցման/զեկուցումի:** Զուգահեռ տարբերակներից երկուսն էլ կանոնական, նորմով հաստատված համազոր տարբերակներ են: Չունենալով իմաստային՝ ունեն միայն ոճական և կիրառական տարբերություններ: Գործածվում են հիմնականում գեղարվեստական խոսքում՝ ոճական որոշակի երանգավորում հաղորդելով նրան:

8. Ամառ, ձմեռ բառերի տարբերակային **ամառվա/ամռան, ձմեռվա/ձմռան** ձևերը կանոնական, համազոր, ազատ փոխարկելի ձևեր են: Չունեն գործածության սահմանափակումներ: Համապատասխան տրականներից կազմվում են նաև նշված բառերի գործիականները՝ **ամառվանով/ամռանով, ձմեռվանով/ձմռանով:**

9.Գարուն և աշուն բառերի բացառական և գործիական հոլովները կազմում են հիմքային զուգաձևություն՝ **գարնանից/գարունից, գարնանով/գարունով, աշնանից/աշունից, աշնանով/աշունով:** Բացառականի կազմության դեպքում նախընտրելի են առաջին տարբերակները, գործիականի դեպքում՝ երկրորդ տարբերակները:

10. Մանուկ հասարակ անունը արտահայտվում է **մանկան/մանուկի** զուգաձևությամբ: Վերջինս նորակազմություն է և քիչ գործածական:

11.Գրաբարյան մի շարք միավանկ բառեր, որոնք վերջանում էին **ն**-ով և նրան նախորդող բաղաձայնով**(բեռ, բուռ, գառ, եզ, թոռ, լեռ, ծոռ, ծունկ, կուռ)** օրինաչափորեն հոլովվում են **ան** հոլովմամբ: Արդի հայերենում, համակարգային միտումին համաձայն, սրանք սկսել են հոլովվել նաև **ի** հոլովմամբ՝ **բեռան/բեռի, բռան/բուռի, գառան/գառի, եզան/եզի, թոռան/թոռի, լեռան/լեռի, ծոռան/ծոռի, ծնկան/ծունկի, կռան/կուռի: Ի**-ով ձևերի գործածությունը ավելի սահմանափակ է և հաճախ պայմանավորված գեղարվեստական խոսքի արտահայտչականության գործառույթով:

12. Ձյուն, սյուն, անկյուն, արյուն, անուն բառերը, ենթարկվելով օրինաչափ **ա** ներքին հոլովման, ձևաբանական համաբանությամբ ենթարկվում են նաև ընդհանրական **ի** հոլովման՝ **ձյան/ձյունի, սյան/սյունի, անկյան/անկյունի, արյան/արյունի, անվան/անունի:** Երկու տարբերակներն էլ կանոնական են, համազոր, ունեն միայն ոճական գործածության որոշակի տարբերություն: Երկրորդ ձևերը հիմնականում կիրառվում են չափածո խոսքում՝ հանգավորման նպատակով:

Արյուն և անուն բառերի գործիականը կազմվում է ինչպես **ով**, այնպես էլ **ք** վերջավորությամբ՝ կախված նրանից, թե սեռական-տրականում ինչ հոլովիչ են ստացել:

13.ՈՒթյուն ածանցով բառերի գործիականը ունի հիմքային զուգաձևություն, **օր՝.ազնվությամբ/ազնվությունով, չարությամբ/չարությունով:** Օրինաչափական **ք** վերջավորությամբ ձևերը **ով** վերջավորությամբ ձևերի համեմատությամբ ունեն գործածության մեծ հաճախականություն:

14. Տուն և շուն բառերի բացառականը կազմվում է և՛ տրականից, և՛ ուղղականից՝ **տանից/տնից, շանից/շնից:** Առավել գործածական են **տնից, շնից** կարճ ձևերը:

15. Դուստր, կայսր, հույս, լույս, սուգ, հուր, պատիվ, հավատ, խնդիր, մամուլ բառերը և **ուստ, իստ, ունդ** վերջածանց ունեցող մի շարք բայանուններ՝ **թաքուստ, փախուստ, գալուստ, ծնունդ, հանգիստ** և այլն, ժամանակակից հայերենում ենթարկվելով ընդհանրական **ի** հոլովման, պահպանում են նաև իրենց գրաբարյան հոլովաձևերը՝ **դուստրի/դստեր, կայսրի/կայսեր,հույսի/հուսո, լույսի/լուսո, սուգի/սգո, հուրի/հրո, պատվի/պատվո, հավատո/հավատի, խնդրի/խնդրո, մամուլի/մամլո, թաքուստի /թաքստյան, փախուստի/փախստյան, գալուստի/գալստյան, ծնդի/ծննդյան, հանգստի/հանգստյան:** Երկրորդ ձևերը անկանոն, բայց նորմով հաստատված ոչ համազոր տարբերակներ են, ունեն սահմանափակ գործածություն. Որոշ բառաձևեր պահպանվում են մի քանի քարացած կառույցներում, **օր՝. հուսո շող, լուսո աստղ, սգո թափոր, հրո ճարակ, Հրո երկիր, պատվո տախտակ, խնդրո առարկա, հավատո հանգանակ, մամլո ասուլիս, մամլո խոսնակ** և այլն: Նշված բառաձևերի գրաբարյան տարբերակները թույլատրելի են միայն ոճավորված տեքստերում՝ խոսքին հանդիսավորություն, պաթետիկություն, պատմական շունչ հաղորդելու նպատակով: **ՈՒնդ, ուստ, իստ** ածանցներով վերջացող բառերի գրաբարյան ձևերը արդի հայերենում ավելի շատ ունեն ածականական իմաստ:

Հոլովական տարահիմք զուգաձևություններ են առկա նաև անձնական դերանվան առաջին և երկրորդ դեմքի դերանունների բացառական, գործիական և ներգոյական հոլովներում **/ինձնից-ինձանից, ինձնով-ինձանով, ինձնում- ինձանում, քեզնից-քեզանից, քեզնով-քեզանով,**

քեզնում- քեզանում, մեզնից-մեզանից, մեզնով- մեզանով, մեզնում-մեզանում, ձեզնից-ձեզանից, ձեզնով-ձեզանով, ձեզնում-ձեզանում:

Այսպիսով՝ զուգաձևությունները, որոնք լեզվի բնականոն զարգացման յուրահատուկ դրսևորումներ են, առկա են լեզվական համակարգի բոլոր մակարդակներում և ունեն իրենց առաջացման պատճառները:

Ժամանակակից հայերենի գոյականի հոլովման համակարգում արտահայտված կանոնական և ոչ կանոնական, համազոր և ոչ համազոր զուգաձևությունների ուսումնասիրությունից հետևում է, որ դրանք, լինելով կա՛մ տարբեր հոլովումների փոխադարձ ներթափանցման, կա՛մ համաբանության և **ի** հոլովման սահմանների ընդարձակման միտումի հետևանք, կա՛մ էլ ավանդված լեզվի զարգացման նախորդ շրջաններից, հիմնականում ունեն նրբիմաստային, կիրառական, տարածական և ոճական տարբերություններ: Համապատասխան խոսքում զուգաձևության եզրերից մեկնումեկի ընտրության հարցում նշված տարբերությունները պետք է անպայման հաշվի առնել:

Օգտագործված գրականություն

1.Աբրահամյան Ս.,ՊառնասյանՆ., Օհանյան Հ., հ. 2, Երևան, 1974:
2.Աղաջանյան Զ., Ձևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր, Երևան, 2007:
3.Ասատրյան Մ., Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևան, 2007:
4.Ավետիսյան Յու.,Զաքարյան Հ., Ձևաբանություն, Երևան, 2008:
5.Ջահուկյան Գ.,Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, Երևան, 1969:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Հասմիկ Ղազարյան-բ.գ.թ.,դոցենտ,ակ.Ս.Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն
E-mail: Hasmik.ghazaryan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

ՀՏԴ 371.31:809.198.1 Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա

ՀԵՔԻԱԹԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՈՒՄԸ ՄԻՋԻՆ ԴՊՐՈՑՈՒՄ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑԱՅԻՆ (ԻՆՏԵՐԱԿՏԻՎ) ՈՒՍՈՒՑՄԱՄԲ

Միրա ՅԱՐԱՄԻՇՅԱՆ

Բանալի բառեր-*Ուսուցում,հեքիաթ, ինտերակտիվ (համագործակցային), Խթանում, Իմաստի ընկալում, Կշռադատում, բանավեճ, ամփոփում, խմբային համակարգ, բառային աշխատանք:*

Ключевые слова-*Обучение, сказка, интерактивные, продвижение, чувственному восприятию, обсуждения, дебаты, обобщить, групповой системы, лексическая работа.*

Key words- *Training , tale, interactive, promotion, sense perception, deliberation, debate, summarize, group system, lexical work.*

М.Ярамишян

Преподавание жанра сказки в средней школе на основе интерактивного метода обучения

В статье, согласно требованием новой общеобразовательной системы, рассматривается преподавание жанра сказки, в частности, в 5 классе, на основе интерактивного метода обучения, приводя конкретный пример предусмотренной программы, по разделу «С неба упало 3 яблока» по первой сказке «Не рой другому яму, сам в нее попадешь».

M.Yaramishyan

The Fairy Tale Genre Teaching on the Basis of the Interactive Method at Secondary School

The article deals mainly with the fairy tale genre teaching particularly in the fifth for on the basis of the interactive method of teaching on demands of the new educational system based on the example in accordance with the curriculum referring to the unit «Tree apples fell from the sky» and Chickens come home to roost ».

Համագործակցային ուսուցման ժամանակ սովորողները, համագործակցելով փոքր խմբերով, ձևավորում են ընդհանուր հասկացություններ և հմտություններ: Աշակերտները համագործակցային միջավայրում են կառուցում իրենց հմտությունները՝խոսելու, բացատրելու, բանակցելու, վիճարկելու և հարցեր տալու միջոցով:

Համագործակցային ուսուցումը իրականանում է համագործակցային դասի միջոցով, որը հիմնականում կազմված է տրամաբանորեն իրար հաջորդող վարժություններից: Դրանց կատարման ընթացքում միասին սովորելով և փորձարկելով, կիրառելով սոցիալական, ինքնաճանաչման և մտածողության հմտություններ՝ սովորողներն ակտիվորեն կառուցում են նոր գիտելիքներ և ձեռք են բերում ու զարգացնում նոր հմտություններ:

Ի՞նչ պետք է անի ուսուցիչը համագործակցային ուսուցում կազմակերպելու համար:

1.Անհրաժեշտ է դասագրքի նյութը, դասապլանները, դասապրոցեսները, առաջադրանքները կառուցել այնպես, որ սովորողները համագործակցելու կարիք ունենան:

2.Ուսումնական նյութը, ուսուցման մեթոդները համապատասխանեցնել կոնկրետ առարկայի, կոնկրետ դասարանի կարիքներին:

3.Հաշվի առնել այն խնդիրները, որոնք կարող են առաջանալ առանձին աշակերտների միջև՝ փորձելով միջամտել, կանխել հնարավոր ձախողումները, կոնֆլիկտները(հակասությունները):

4.Հաշվի առնել սովորողների խմբային և անհատական պատասխանատվությունը:

Համագործակցային ուսուցմամբ արդյունավետ դասավանդման կարևոր նախապայման է դասին հանգամանալից նախապատրաստվելը:Սա ենթադրում է նյութին մանրամասն ծանոթանալը և դասի ողջ ընթացքը պատկերացնելը: Թերևս ամենակարևորը դասի նպատակը հատուկ գիտակցելն է. ու՞ր ենք ուզում հասնել, ի՞նչ ուղիով, ի՞նչ միջոցներով:

Երբ անցում է կատարվում դասագրքում տրված տեքստի ուսումնասիրությանը, ապա ուսուցիչը առաջարկում է մտածել ավելի որոշակի թեմայի շուրջ: Օրինակ՝ հենց վերնագիրը զրույցի նյութ կարող է դառնալ: Աշխատանքը կարելի է կազմակերպել «Խթանում, Իմաստի ընկալում, Կշտադատում» կամ՝ ԽԻԿ համակարգի սկզբունքով: Այս համակարգը ոչ միայն սովորողի մտածողությունն է խթանում, այլև որոշակի հետաքրքրություն է մշակում կարդալու գործընթացի հանդեպ: Համակարգն իրականացվում է երեք փուլով՝

ա) Խթանում,

բ) Իմաստի ընկալում,

գ) Կշռադատում:

Առաջին՝ Խթանում փուլում անհատական որևէ առաջադրանք է տրվում կամ խմբային քննարկում է անցկացվում, որի ընթացքում նպատակ է դրվում վերհանելու սովորողների գիտելիքները, կարծիքները կամ անձնական փորձը այդ թեմայի շուրջ: Երբ այսպիսի առաջադրանք տրվում է՝ գրական երկի ուսումնասիրությունն սկսելուց առաջ, սովորողը հոգեբանորեն նախապատրաստվում է կարդալիք նյութի ընկալմանը:

Երկրորդ՝ Իմաստի ընկալման փուլում հաղորդվում է նոր նյութ: Կազմակերպվում է նոր նյութի ընթերցումը: Ընդ որում՝ թե' հինգերորդ, թե' վեցերորդ դասարաններում ուստարվա սկզբին խորհուրդ է տրվում բարձրաձայն ընթերցելը: Աշակերտներն ընթերցում են հատված առ հատված, իրար հաջորդելով: Պիտի աշխատել, որ յուրաքանչյուր երեխա կարողանա գոնե մեկ հատված կարդալ: Ավելի ուշ՝ ուստարվա ընթացքում, կարելի է հանձնարարել , որ կարդան ինքնուրույն, առանձին-առանձին, մտքում, եթե արդեն վարժ են կարդում, կամ էլ՝ առաջարկել, որ տանը կարդան, իսկ դասարանում կատարեն տեքստային տարաբնույթ աշխատանքներ:

Ընթերցելու ընթացքում՝ իր նշած համապատասխան տեղերում, ուսուցիչը խնդրում է կանգ առնել և հարցեր է տալիս դասարանին.« Ի՞նչ է լինելու հետո, ի՞նչ է անելու հերոսը, ի՞նչ կլինի, եթե…» և այլն: Այսինքն՝ ուսուցիչը բացահայտ ներգործություն չունի, բայց անուղղակի կերպով սովորողներին տանում է դեպի Խթանման փուլում առաջադրված վարկածների և տեքստում նկարագրվող դեպքերի, գործողությունների համադրման ճանապարհով: Սա սովորողների հետաքրքրությունը վառ պահելու, դասաժամին նրա գործուն մասնակցությունն ապահովելու միջոց է:

Երրորդ՝ Կշռադատման փուլում սովորողը հանրագումարի է բերում իր գիտելիքները, վերակառուցում է իր իմացածը կարդացածի ազդեցությամբ: Իսկ գրական երկը հնարավորություն է ընձեռում կարդացածի հիման վրա զարգացնելու նոր , արդեն սեփական վարկածները: Սովորողը ոչ միայն կարդացածն իր բառերով է վերարտադրում, նոր վերնագիր է առաջարկում կամ դեպքերի զարգացման իր տարբերակն է մշակում, այլև հանդես է գալիս մեկնաբանություններով և դատողություններով:

Կշռադատման փուլի կարևոր բաղադրիչներից է ամփոփումը կամ անդրադարձը, երբ սովորողը վերհիշում է դասի ընթացքում իր կատարած աշխատանքը և փորձում հասկանալ, թե ի՞նչ արեց և ինչու՞: Սա շատ կարևոր է. յուրաքանչյուր սովորող պիտի հստակ իմանա, թե ի՞նչ նպատակով է ուսուցիչն իրեն առաջարկում այդպիսի գործունեություն ծավալել: Բացի դրանից՝ աշակերտը հոգեբանորեն զգում է ուսումնական գործընթացում իր դերի կարևորությունը և անհրաժեշտությունը: Այդ պատճառով էլ ուսուցիչը դասի պլան կազմելիս հատուկ պիտի նշի թե' ուսուցանողի, թե' սովորողի նպատակները և գործողությունները դասի ընթացքում:

ԽԻԿ համակարգը հանդուրժողականություն, դիմացինին լսելու, ասածը հասկանալու կարողություններ է ձևավորում, նպաստում մտքերն ազատ և անկաշկանդ արտահայտելուն, ինչպես նաև զարգացնում է սովորողների ստեղծագործական մտածողությունն ու երևակայությունը:

Այս համակարգով աշխատանքը ցույց տանք հինգերորդ դասարանի մայրենիի դասընթացի «Երկնքից երեք խնձոր ընկավ» բաժնի հենց առաջին թեմայի ուսումնասիրության օրինակով՝«Ուրիշի համար փոս փորողը ինքը կընկնի մեջը»:

Առաջին՝ Խթանման փուլում ուսուցիչն առաջարկում է մտածել գրատախտակին կամ էլ ցուցապաստառին գրված `«Ուրիշի համար փոս փորողը ինքը կընկնի մեջը» նախադասության մասին: Հարկ չկա աշակերտներին շտապեցնելու կամ դանդաղելը ժամանակի կորուստ համարելու. պիտի թույլ տալ, որ երեխաները մտածեն, աշխատեն:

Հաջորդ քայլը մտքերի փոխանակության կամ գրառումներն ընթերցելու փուլն է: Եթե ուսուցիչը հանձնարարել է գրել այս թեմայի շուրջ, լավ կլինի որ ինքն էլ գրի, աշխատի սովորողների հետ: Այսպես վարվելով՝ուսուցիչը հոգեբանորեն շատ կարևոր խնդիր է լուծում. աշակերտն սկսում է ուսուցչին ընկալել իբրև գործընկերոջ, բացի դրանից՝ ավելի է կարևորում հանձնարարությունը:

Երբ բոլորը կարդան իրենց գրածները, ուսուցչի գրածը կծառայի որպես օրինակելի խոսքի նմուշ:

Խթանման փուլում չկան ճիշտ և սխալ մտքեր, կան տեսակետներ և կարծիքներ, որոնք բոլորն էլ հարգալից վերաբերմունքի պիտի արժանանան:Երբ բոլորն արդեն արտահայտվել են,սկսվում է հաջորդ՝ Իմաստի ընկալման փուլը:

Այս փուլում աշակերտներն սկսում են բարձրաձայն կարդալ հերթով՝ ժամացույցի սլաքի ուղղությամբ, որպեսզի տարբերություն չդրվի նրանց միջև: Հինգերորդ դասարանի դասագրքում այս հեքիաթը բաժանված է չորս մասի: Սա արված է այն նկատառումով,որ ընթերցանությունը հաճելի լինի ամենատարբեր կարողություններ և հմտություններ ունեցող աշակերտների համար, որպեսզի երկար տեքստը «չվախեցնի» որոշ աշակերտների, ինչպես նաև՝ ուսուցչին հնարավորություն տա աշխատելու տարբեր մեթոդներով:

Ընթերցման ժամանակ, երբ առաջին կարդացողը հասնում է առաջին մասի երկրորդ պարբերության ավարտին՝ «Որդիներն իրենց հորը առոք-փառոք թաղում են», ուսուցիչը խնդրում է կանգ առնել,այլևս գրքին չնայել, կամ գիրքը ժամանակավորապես փակել և պատասխանել հետևյալ հարցին՝ «Հետո ի՞նչ է լինելու ձեր կարծիքով»: Պատասխանների մի քանի տարբերակ լսելուց հետո շարունակում են կարդալ: Ուսուցիչը կարող է սովորողներին հմտորեն ներքաշել զրույցի ոլորտ՝ «գուցե»-ների իր վարկածներով. «Գուցե հայրը ունեցվածքը ուրիշին էր կտակել,քանի որ իր տղաները անբան էին» և այլն:

Հետո երկրորդ աշակերտը կարդում է առաջին մասի ավարտը. «Ինքն էլ սրա-նրա մոտ մշակություն է անում, հոտաղություն անում,օրը մի քանի կոպեկ աշխատում, բերում, ընտանիքը պահում»: Ուսուցիչը դարձյալ ընդհատում է և հարցնում. «Դեպքերի այսպիսի ընթացք ենթադրու՞մ էիք; Ի՞նչ կլինի հետո, ի՞նչ եք կարծում»: Տեսակետները լսելուց հետո շարունակում են ընթերցել… Եվ այսպես՝ երեխաների հայտնած վարկածները լսելով՝ հեքիաթը ընթերցվում է մինչև վերջ:

Երրորդ՝ Կշռադատման փուլում հիմնականում կատարվում է տեքստի մեկնաբանություն, նոր վարկածներ, դեպքերի, գործողությունների նոր ընթացք, նոր հերոսի ներմուծում և հեքիաթի ինքնատիպ շարադրանք նույն կամ սեփական վերնագրով:

Կշռադատման փուլում ուսուցչին կօգնեն դասագրքի «Տեքստային աշխատանք» բաժնի հարցերն ու առաջադրանքները:Ուսուցչի հայեցողությամբ «Բառային աշխատանք» բաժնի առաջադրանքները կարելի է կատարել տեքստի քննությունից հետո:

Հեքիաթի ամփոփումը կատարվում է դասարանին տրվող ինքնուրույն կամ խմբային առաջադրանքներով՝

ա. գտնել և դուրս գրել հեքիաթի վերնագրի նման արտահայտությունները, նախադասությունները, այսինքն՝ առածներ և ասացվածքներ

բ. վերհիշել նմանօրինակ բովանդակությամբ հեքիաթներ, պատրաստվել ներկայացնելու դասարանի ուշադրությանը

գ. նույն վերնագրով հեքիաթ հորինել:

Ուսուցիչը միշտ պետք է հիշի, որ չի կարելի բոլոր աշակերտներին նույն տնային հանձնարարությունը տալ:Նա այստեղ ևս պիտի շերտավորված մոտեցում հանդես բերի:Օրինակ՝ հեքիաթ հորինել ամեն մեկը չի կարող,այդ պատճառով էլ հարկ է շատ զգույշ լինել և այդօրինակ առաջադրանք տալ ոչ թե համատարած բոլոր աշակերտներին, այլ միայն դրան ունակներին:

Գրավոր աշխատանքի դասը ևս կարելի է կազմակերպել խմբային համակարգով:Դասագրքերում գրեթե միշտ թե' բառային և թե ' տեքստային աշխատանքներից հետո առաջարկվում է որևէ շարադրություն գրել: Ինչ որ բան գրելը հեշտ գործ չէ, և չի կարելի երեխային մենակ թողնել այդ դժվար աշխատանքը կատարելիս: Հատկապես ուսումնական տարվա սկզբում, երբ սովորողն այնքան էլ վարժված չէ իր մտքերն ազատ շարադրելու և ստեղծագործելու, ուսուցիչը տվյալ տեքստի, գրական երկի Կշռադատման փուլը կարող է կազմակերպել դասարանում՝ գրավոր աշխատանքի ձևով:

«Ուրիշի համար փոս փորողն ինքը կընկնի մեջը» հեքիաթին հաջորդող գրավոր աշխատանքի ժամին ուսուցչին և աշակերտներին կարող են օգնել դասագրքի «Տեքստային առաջադրանք» բաժնի առաջադրանքները: Օրինակ՝ 2-րդ առաջադրանքում հանձնարարվում է «Ավարտի'ր դեպքերի նկարագրությունն ըստ հեքիաթի»: Այդ առաջադրանքը կարելի է ամբողջացնել հետևյալ կերպ.

1. Մի հարուստ մարդ մեռնում է:
2. Նրա ավագ որդին զավթում է հոր ունեցվածքը:
3. Նա փոքր եղբորը զրկում է ունեցվածքից:
4. Մեծ եղբայրը դուրս է անում փոքրին:
5. Փոքրը մի հացատուն է վարձում:
6. Փոքր եղբայրը սկսում է մշակություն անել:
7. Մեծ եղբայրը որոշում է կործանել իր փոքր եղբորը:
8. Նա փոքրին ճանապարհում է հեռու մի տեղ:
9. Փոքրը հարստանում է:
10. Մեծ եղբայրն էլ է գնում նույն տեղը:
11. Գազանները նրան հոշոտում են:

Այսպիսի առաջադրանքի կատարումը սովորեցնում է պահպանել մտքերի հաջորդականությունը, տեսնել դեպքերի պատճառահետևանքային կապերը:Սկզբնական շրջանում կարելի է պարզապես միասին շարադրել դեպքերը՝ ըստ վերոհիշյալ պարզ նախադասությունների, իսկ հետո առաջադրանքներն աստիճանաբար բարդացնել և սովորողներին ստեղծագործական և վերլուծական բնույթի աշխատանքների համար նախապատրաստել, վարժեցնել և հմտացնել:

Վերոհիշյալ հեքիաթին հաջորդող «Բառային աշխատանք» բաժնի կետերը պարտադիր չէ ամբողջ դասարանով կատարել:Կարելի է աշակերտներին բաժանել խմբերի և այդպես խմբերով աշխատեցնել: Խմբերով աշխատելը ուսուցման կազմակերպման ձև է,որը հնարավորություն է տալիս համագործակցելու, ընկերներին հաղորդելու իր իմացածը, նրանց տրամադրության տակ դնելու իր գիտելիքներն ու փորձը:

Քննարկենք մեր հեքիաթին հաջորդող «Բառային աշխատանք» բաժնի առաջադրանքների խմբային եղանակով կատարում:

Այդ առաջադրանքները տարաբնույթ են, թվով՝ տասը: Ուսուցիչը դասարանը բաժանում է ինը խմբի (եթե, իհարկե,դասարանի աշակերտների թիվը թույլ է տալիս), իսկ 10-րդ առաջադրանքը դեռ պիտի թողնել:

Առաջին խումբը պիտի կատարի առաջին կետը՝ «Բառարանում գտիր կարմիր գրված բառերի բացատրությունը և գրառիր բառատետրում»: Բառերի բացատրությունը հարկավոր է գտնել դասագրքի հավելվածում տրված բառարանում, կամ էլ, եթե դասարանում կան դպրոցական բառարաններ, խումբը կաշխատի դրանցով: Այս առաջադրանքը կատարողները իրենց գործը ավարտելուց հետո,մինչ մյուս խմբերը աշխատում են, բառերի բացատրությունները գրառում են գրատախտակին,որպեսզի ուսուցչի համապատասխան ցուցումից հետո գրանցեն իրենց բառատետրերում:

2-րդ խումբը պիտի տեքստից գտնի տեքստից հանված հոմանիշները:Այս կարգի աշխատանքներ կատարելիս ևս օգտակար կլինի դասագրքի բացատրական բառարանը. որոշ բառեր բացատրվում են իրենց հոմանիշների միջոցով:

Այն խումբը, որը կատարում է 4-րդ առաջադրանքը, կա'մ պետք է աշխատանքը շարունակի տանը, կա'մ էլ ուսուցիչը նախօրոք պիտի պատրաստի համապատասխան տեղեկատվական նյութ **մարգարիտ** քարի մասին:

Այսպես բոլոր խմբերը հանձնարարություններ են ստանում, ուսուցիչը նշում է ժամանակը, ապա անցնում է խմբից խումբ, հետևում նրանց աշխատանքի ընթացքին:Նա միջամտում է միայն այն դեպքում, երբ նկատում է, որ որևէ խումբ չի կռահում, թե ինչից սկսի և ինչպես աշխատի:

Ժամանակը լրանալուց հետո յուրաքանչյուր խումբ հերթով, իր մեկ խոսնակի միջոցով դասարանի ուշադրությանն է ներկայացնում կատարած առաջադրանքը:

Դասագրքերի առաջադրանքները կատարելու այս եղանակը բոլոր հարցերին անդրադառնալու, ինչպես նաև աշակերտներին հենց դասաժամին աշխատեցնելու հնարավորություն են տալիս:

Ինչ վերաբերում է դասագրքի 10-րդ առաջադրանքին, ապա այն այսպես է ձևակերպված. «Ուշադիր լսի'ր, թե ինչպես են խոսում քո շրջապատի մարդիկ:Ո՞ւմ խոսքն է քեզ առավել դուր գալիս:Ինչու՞»: Այս հարցին գրավոր պատասխան է ակնկալվում: Առաջադրանքի կատարման համար կարելի է մի քանի օր ժամանակ տալ, այն հանձնարարել կա'մ որևէ ցանկացողի, կա'մ էլ

լեզվական հակումներ ունեցող աշակերտի:Ուսուցիչը առանձին աշխատում և օգնում է այդ սովորողին, իսկ հետո էլ հատուկ օր է նշանակում, որ անհատական հանձնարարություն ստացած աշակերտը ելույթ ունենա դասարանի առջև: Նախապես աշակերտներին հանձնարարում է, որ պատրաստվեն «Ինչպե՞ս են խոսում իմ շրջապատի մարդիկ» թեմայով բանավեճի:

Բանավեճի մեթոդը խիստ արդյունավետ է.այն մարդուն սովորեցնում է հարգալից վերաբերմունք դրսևորել դիմացինի հայտնած կարծիքի հանդեպ,քննադատել ոչ թե մարդուն, այլ գաղափարները:Այս դասարանում, իհարկե, դեռ վաղ է խոսել գիտականորեն հիմնավորված բանավեճ անցկացնելու մասին, սակայն կարելի է կիրառել, քանի որ այս մեթոդը խթանում է գիտելիքի ձեռքբերում:Բանավեճը նաև հնարավորություն է ընձեռնում ճիշտ և մատչելի ձևակերպելու սեփական գաղափարները, ինչպես նաև՝ դրանք պաշտպանելու և ամրապնդելու:

Բանավեճի մեթոդի կիրառումը ուսուցչից բավական վարպետություն և ճկունություն է պահանջում: Այս մեթոդով աշխատելիս ուսուցչի հիմնական զենքը հարցերն են: Նա պիտի կարողանա հետաքրքիր հարցեր ձևակերպել, որպեսզի շարժի աշակերտների միտքը, նրանց մղի մտածելու, դատելու, տրամաբանելու և եզրահանգումներ անելու:

Եվ այսպես,հեքիաթի տեքստի ընթերցումից, բառային և տեքստային առաջադրանքներ կատարելուց հետո ուսուցիչը աշակերտների հետ անցնում է տվյալ թեմային համապատասխան լեզվական նյութի ուսումնասիրությանը:Այստեղ ևս նա կարող է կիրառել ԽԻԿ համակարգը, մանավանդ որ թեմայի համար կան մուտքի հարցեր կամ առաջադրանքներ: Օրինակ՝ դասագրքի 26-րդ էջում առաջարկվում է «Գիտե՞ս, թե ինչ է ուղղախոսությունը, իսկ ուղղագրությո՞ւնը: Ո՞րն է այս բառերի առաջին բաղադրիչը: Դրանով բառեր կազմիր»:

Առաջադրանքի կատարումը կարելի է սկսել վերջից,այսինքն՝ բառակազմական վերլուծությունից: Իսկ ուղիղ արմատով բառերը կարելի է գրատախտակին գրել տալ: Հաջորդ քայլին ուսուցիչն աշակերտներին բաժանում է խմբերի և առաջարկում քննարկել, թե ինչ է ուղղախոսությունը և ուղղագրությունը: Գրատախտակին աղյուսակ է գծում, մեկի կենտրոնում գրում է «Ուղղախոսություն», մյուսում՝ «Ուղղագրություն»: Որոշակի ժամանակից հետո, երբ աշակերտները ավարտել են քննարկումները, ուսուցիչն առաջարկում է խմբերից մեկական ներկայացուցիչ ուղարկել և գրառումներ կատարել աղյուսակներում՝ հակիրճ նշելով, թե ինչ են մտածում նրանց մասին: Դրանից հետո աշխատանքային տետրերում ինքնուրույն կատարում են տեսական նյութի բացատրության ընթացքում տրվող առաջադրանքները և լրացնում են շարքերով (էջ 27): Ուսուցիչը կհուշի, որ այդօրինակ բառերը աշակերտները կարող են գտնել «Ուրիշի համար փոս փորողը ինքը կընկնի մեջը» հեքիաթից: Սա հնարավորություն կտա մեկ անգամ էլ անդրադառնալու հեքիաթի բնագրին և աշխատելու, բայց արդեն լեզվական կողմը քննելով:

Գրականություն

1.Գյուրջինյան Դ.,Ալեքսանյան Թ.,Գալստյան Ա. -Մայրենի-5,Երևան,2011թ.
2.Գյուրջինյան Դ.,Ալեքսանյան Թ.,Գալստյան Ա. -Մայրենի-6,Երևան,2011թ.
3. Գյուրջինյան Դ.,-Մայրենի-5-6,մեթոդական ուղեցույց, Երևան,2011թ.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Միրա Յարամիշյան-մ.գ.թ.,դոցենտ,ակ.Ս.Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն
E-mail mira yaramishyan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

ՀՏԴ 809.198.1 Հայոց լեզու

ԱրՊՀ ԴԱՍԱԽՈՍՆԵՐԻ ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՐՔԵՐԻ ՏԻՊԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միլվա ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Բանալի բառեր- *Բառագիտական տիպ, բարբառագիտական տիպ, եռալեզվյա տիպ, միալեզվյա տիպ, հնչյունաբանական տիպ, ձևաբանական տիպ, մեթոդաբանական տիպ, մեթոդաբանական տեսական տիպ, մեթոդաբանական գործնական տիպ, միալեզվյա տիպ, պատմական տիպ:*

Ключевые слова*: Лексический тип, диалектический тип, трехъязычный тип, одноязычный тип, фонетический тип, морфологический тип, методологический тип, теоретический тип, методический и практический тип, исторический тип.*

Keywords*: The lexical type, dialectical type, trilingual type, monolingual type, phonetical type, morphological type, methodological type, theoretical type, methodical and practical type, historical type.*

С.Минасян

Типология лингвистических книг лекторов АрГУ

Лингвистические исследования книг, опубликованных лекторами кафедры армянского языка АрГУ, имеют словарный, научно-методический, практический характер. В них исследуются разные уровни армянского языка, история армянского языка, диалектология.

Обследованные нами книги, с точки зрения выявления того или иного лингвистического свойства, представляют разные типологические группы: фонетические, лексикологические, морфологические, синтаксические, диалектологические и т.д.

S.Minasyan

The Typology of Linguistic Books Published by Lectors of ArSU

The linguistic books by lectors of ArSU have vocabulary, scientific-methodology, practice features. They analyze different levels of Armenian language, the history of Armenian language, dialectology. We may point some typological classes: phonetic, lexicological, morphological, dialectological etc.

ԱրՊՀ հայոց լեզվի ու նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնն առաջ առանձին չի եղել, այլ գրականության ամբիոնի հետ համատեղ աշխատել է երեսուն տարիներից ավելին: XXIդ. սկզբին առանձին ամբիոններ կոչվեցին: Եղած լեզվաբանական հիսունից ավելին գրքերից քառասունը հրատարակվել են առանձնացված ժամանակահատվածում, որոնք գիտական, գիտամեթոդական, գործնական բնույթի աշխատություններ են: Հիսունից ավելի լեզվաբանական այդ աշխատությունները արդի՝ ժամանակակից, հայոց լեզվի տարբեր բաժիններին, նրա դասավանդման մեթոդիկային, հայոց լեզվի պատմությանը, գրաբարին, Արցախի բարբառին, նրա բառարանագրությանն ու բանահավաքչական բնագավառներին նվիրված մենագրություններ, ուսումնամեթոդական ձեռնարկներ, բառարաններ ու բանահյուսական բարբառային նմուշների քննաբանական գրքեր են, որոնք կարելի է լեզվի տիպաբանական որևէ խմբի տեսակ համարել իրենց մեջ ընդգրկած նյութերի հիման վրա: Դրանք կազմելով *տիպաբանություն՝ նպատակ ունեն պարզելու բացահայտած ընդհանուր արտահայտության իմաստային ու կառուցվածքային պլանների տարբեր դրսևորումները, այսինքն՝ իմաստների, ձևերի իրականացման հնարավոր տիպերը* [1]:

Լեզվի ծագումնաբանական դասակարգման աշխատանքները կատարելիս՝ հատկապես 18-րդի դարավերջին ու 19-րդի դարասկզբին, պատմահամեմատական և տիպաբանական տարաբնույթ մոտեցումներ են ցուցաբերվել (Ռ. Դեկարտ, Լեյբնից, Ա. Սմիթ, Ս. Հերբեր, Ֆրիդրիխ ու Ավգուստ Վիլհելմ ֆոն Շլեգել եղբայրները և ուրիշներ): Այն առավել խորացվել է լեզուների ձևաբանական դասակարգում կատարելիս: Նույնն էլ շարունակվել է հայ լեզվաբանական աշխատություններում՝ մեր հանրահայտ լեզվաբանների կողմից (Հր. Աճառյան, Էդ. Աղայան, Գ.

[1] Ջահուկյան Գ. Բ., *Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքներ*, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հր., Ե., 1974,38 էջ

Ջահուկյան, Ս. Աբրահամյան, Հ. Պետրոսյան, Վ. Համբարձումյան, Լ. Խաչատրյան և ուրիշներ): *Տիպ* բառը հունարեն նշանակել է 1. հատված, 2. նշան, 3. դրամի կնիք[1] :

Այդ բառույթը արդի բացատրական բառարաններում տասներեք իմաստ է բովանդակում,

ուր վերջին բացատրությունը լեզուների բաշխման գիտական հիմունքն է բնութագրում՝ *Լեզվի կառուցվածքային հատկանիշների որոշ համակարգ, որով բնութագրվում են աշխարհի լեզուների տիպաբանական խմբերը*[2] -[3]: Լեզվաբանական բառարանները տիպաբանականին՝ ձևաբանականին, անդրադառնում են ևս հին՝ ընդհանուր, ձևով[4,5]: *Տիպաբանություն* բառույթը ժամանակակից՝ արդի հայերենի բացատրական բառարաններում ևս գիտականին մոտ է, բայց այնքան ընդհանուր, որ ներկա ժամանակահատվածում ցանկացած մոտեցման համար ճշգրիտ հիմունք է դառնում: *Տիպաբանություն գիտաբառն իր մեջ բովանդակում է առարկաների և երևույթների դասակարգումը նրանց որոշ հատկությունների ընդհանրության հիման վրա* [6,7]:

Տիպաբանական աշխատանքների վերաբերյալ մանրամասն գիտական բացատրություններ են հղվում նաև Էդ. Աղայանի ընդհանուր լեզվաբանական վերջին վերամշակված հրատարակությունում[8] և Լ. Խաչատրյանի լեզվաբանության ներածություն աշխատությունում[9] :

Տիպաբանությունը, արդեն լեզվաբանական լայն կիրառություն ունեցող հասկացողություն լինելով, անընդհատ ընդլայնում է իր սահմանները: Ցանկացած *լեզվաբանական որևէ հիմունքով գերակշռություն կազմող ձև* տիպաբանությունն է ստեղծում: Օրինակ՝ արդի հայոց լեզվի գիտական բաժինների քննարկումները կատարվում են *հնչյունաբանական, բառագիտական, ձևաբանական, շարահյուսական, ոճական* կամ խառնուրդ տեսանկյուններով, ուրեմն՝ հնչյունաբանական տիպ, տիպաբանություն են կազմում, կամ բառագիտական և այլն: Դրանք արդեն *տիպ, տիպաբանություն* են, որովհետև հիմնականում նկատի է առնվում *որևէ հասկացության, հատկանիշի կամ հատկանիշների հաճախականությունը*: Այս տեսանկյունով այժմ փորձենք ԱրՊՀ հայոց լեզվի ու նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնում հրատարակված հիսունից ավելի լեզվաբանական աշխատությունները տիպաբանական խմբավորման շրջանակներում դասակարգել: Ահա այդ քննարկվող գրականության ցանկը, որի թվակարգը կգործածենք յուրաքանչյուր աշխատանք կարճ նշելու համար՝

1. **Ավանեսյան Կ. Հ.,** *Հոլովների և կապերի իմաստագործառական առնչակցությունը ժամանակակից հայերենում,* Ստ. 2006թ.,

2. **Բաբայան Օ. Ե.,** *Գրական արևմտահայերեն*, Ստ, 1997 թ., 3. *Փոխաբերությունն արդի հայերենում*, Եր., 1998թ., 4. *Գրաբար և միջին հայերեն,* Եր., 1998 թ., 5. *Հրապարակախոսական ոճ. լեզվառճական մի քանի առանձնահատկություններ*, Ստ., 2002թ., 6. *Գրաբարի ձեռնարկ,* Ստ., 2005 թ., 7. *Գրաբարի ձեռնարկ* (վերամշակված), Ստ., 2010 թ, 8. *Արևմտահայերենի գործնական աշխատանքների ձեռնարկ*, Ստ., 2011 թ., 9. **Բաղդասարյան Գ. Խ.,** *Բայաձեռի խնդիրները ժամանակակից հայերենում*, Ստ., 1995թ., 10. *Արդի հայերենի բայաձեռի և բայակազմության հարցեր*, Ստ., 2003 թ. (2005թ), *Արցախի բարբառի բառարան-հանրագիտարան,* հ. Ա, Բ, Ստ., 2008, 2010 թ., 12. **Դավթյան Կ. Ս.,** *Լեռնային Ղարաբաղի բարբառային քարտեզ*, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ հր., Ե., 1966 թ., 500 էջ (32 մամուլ), 13. **Զաքարյան Ա. Ս.,** *Լեզվական արտահայտչամիջոցների ուսուցումը որպես*

[1] Աճառյան Հր. Հ., *Հայերենի արմատական բառարան*, հ. IV, Համալսարանի հր., Ե., 1979 (վերահրատարակություն), 408 էջ:

[2] Աղայան Էդ. Բ., *Արդի հայերենի բացատրական բառարան* Ե., 1976, 1442 էջ:

[3] Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հ., IV, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հր., Ե., 1980, 400 էջ:

[4] Պետրոսյան Հր. Զ. և ուրիշներ, Լեզվաբանական բառարան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հր., 1975, 294 էջ:

5Պետրոսյան Հ. Զ., Հայերենագիտական բառարան, Հայաստան հր., Ե., 1987, էջ 172:

[6] Աղայան Էդ. Բ., *Արդի հայերենի բացատրական բառարան* Ե., 1976, 1442 էջ:

7Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հ., IV, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հր., Ե., 1980, 500 էջ:

[8] Աղայան Էդ. Բ., Լեզվաբանության հիմունքներ (IV վերամշակում), Եր., 1987, էջ 687-694:

9Խաչատրյան Լ. Մ., Լեզվաբանության ներածություն, Զանգակ-97 հր., Եր., 2008, էջ248-252:

կրտսեր դպրոցականի բանավոր խոսքի զարգացման միջոց, Ստ., 2011 թ., 14. *Մայրենիի դասագործընթացում կրտսեր դպրոցականների խոսքային գործընթացում ակտիվացմանը նպաստող միջոցներ*, Ստ., 2014 թ., 15. **Խաչատրյան Ն. Գ.,** *Հակոբ Պարոնյանի երգիծանքի լեզվաոճական ուսումնասիրություն*, Ստ., 2005 թ., 16. **Ղազարյան Հ. Ս..,** *Լեզվաբանական տերմինների համառոտ բառարան* (Ա-Ֆ), Եր., 2004 թ., 17. *Լեզվաբանության գործնական աշխատանքների ձեռնարկ*, Ստ., 2006 թ., 18. *Արցախի բանաստեղծական արվեստի լեզուն և ոճը,* Ստ., 2007 թ., 19. *Անգլերեն-ռուսերեն-հայերեն իրավաբանական եռալեզվյա թարգմանական բառարան* (11. 000 բառային միավոր, համահեղինակ՝ Ա. Մկրտչյան), Ստ., 2014 թ., 20. **Մինասյան Շ. Մ.,** *Ղարաբաղի բարբառի դարձվածները*, Ստ., 2007 թ., 21. *Հայոց լեզու և գրականություն,* (համահեղինակ՝ Ա. Սարգսյան, Ռ. Դադայան, Ա. Բաղդասարյան), Ստ., 2007 թ. (2008 վերահրատարակվել է), 22. *Ժամանակակից հայոց լեզվի կենտադրություն*, Ստ., 2012 թ., 23. **Մինասյան Ս. Ա.**, *Արցախյան արձակագիրների լեզվաոճական մի քանի առանձնահատկություններ*, Ստ., 1997 թ., 24. *Արդի հայոց լեզու*, Ստ., 1999 թ., 25. *Բայ*, Ստ., 2002 թ., 26. *Մետաքսի աշխարհը և լեզուն*, Ստ., 2003 թ., 27. *Հատուկ անուններից կերտված բայեր,* Ստ., 2004 թ., 28. *Հնչյունաբանության և բառագիտության ուսուցումը բուհում*, Ստ., 2007 թ., 29. *Բայի ուսուցումը բուհում,* Ստ., 2008 թ., 30. – *Վ- երկրորդական ձևույթը հայերենում,* Ստ., 2008 թ., 31. Հնչյունաբանություն, բառագիտություն (թեստերի ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, Շ. Սաղյանի հեղինակցությամբ, ԱրՊՀ, էլեկտրոնային գրադարան), 2010 թ., 32. *Չափար* (Հակառակաբերդ), Ստ., 2010 թ., 33. *Աստվածաշունչ հայոց լեզուն,* Ստ., 2011 թ., 34. Ա., *Բառաշերտային և իմաստաբանական մի շարք առանձնահատկություններ առակի ժանրում,* Ստ., 2012 թ., 35. ԱրՊՀ Հայոց լեզվի ամբիոնի գիտամեթոդական գրքերը, Ստ., 2014 թ., 36. Հովհաննես Շիրազ, Ստ., 2014, 416 էջ (52 մամուլ), 37. **Միրզոյան Ե. Ա.**, *Տմբլաչի Խաչանի «Զուռնա-տմբլայի» լեզվական արվեստը*, Ստ., 2007թ., 38. *Հայոց լեզու* (գործնական աշխատանքների ձեռնարկ գյուղատնտեսության բաժնի ուսանողների համար), Ստ., 2007 թ., 39. **Յարամիշյան Մ. Բ.**, *Գրաճանաչության ուսուցման մեթոդները հայ դպրոցում հնագույն շրջանից մինչև 19-րդ դարի երկրորդ կեսը*, Ստ., 2007 թ., 40. *Գրուսուցման Ղազարոս Աղայանի մեթոդը,* Ստ., 2007թ., 41. *Մանկապարտեզի երեխաների խոսքի զարգացման տեսություն և մեթոդիկա,* Ստ., 2008 թ., 42. **Սաղյան Շ. Պ.,** *Պատմական ոճավորումը Հայկ Խաչատրյանի պատմավեպերում,* Ստ., 2004 թ., 43. *Հայոց լեզու* (գործնական աշխատանքների ձեռնարկ՝ իրավագիտության բաժնի ուսանողների համար), Ստ., 2002 թ., 44. *Հնչյունաբանություն և բառագիտություն* (թեստերի ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, Ս. Մինասյանի հեղինակցությամբ, ԱրՊՀ, էլեկտրոնային գրադարան), 2010 թ., 45. *Հայոց լեզվի պատմություն. II* մաս: *Հայոց լեզվի պատմական քերականություն* (դասախոսություններ), Ստ., 2014 թ., 46. **Սարգսյան Ա. Յու.,** *Արցախյան հանելուկներ*, Ստ., 2002 թ., 47. *Արցախյան ավանդություններ*, Ստ., 2007 թ, 48. *Հայոց լեզու և գրականություն,* համահեղինակ՝ Շ. Մինասյան, Ռ. Դադայան, Ա. Բաղդասարյան, Ստ., 2007 թ. (վարժությունների ուսումնամեթոդական ձեռնարկ. վերհրտրկ., 2008 թ.), 49. *Շաղախի ենթաբարբառը: Հադրութի ենթաբարբառի միջավայրում*, Ստ., 2009 թ., 50. *Արցախի բանահյուսությունը*, Ստ. 2009 թ., 51. *Արցախյան առակներ,* Ստ., 2011 թ., 52. *Լեզվաբանության հիմունքներ (թեստեր),* Ստ., 2013 թ., 53. *Արցախի բարբառի բառարան,* Ստ., 2013 թ., 54. *Արցախյան զվարճախոսություններ,* Ստ., 2014 թ:

1. ***Բարբառագիտական տիպ***: Այս տիպի վեց աշխատությունները նվիրված են բուն արցախյան բարբառին՝ լեզվի բոլոր բաժինների խոր ուսումնասիրությամբ: Տեսական հանգամանալից աշխատանք է կատարել երջանկահիշատակ Կ. Ս. Դավթյանը (հիմքն ատենախոսությունն է. 12)՝ համապատասխան աղյուսակներով ու քննաբանված բառերի համեմատական ծավալուն շարքերով: Արցախյան բարբառում եղած դարձվածների շուրջ գիտական աշխատանք է ներկայացրել Շ. Մ. Մինասյանը (հիմքն ատենախոսությունն է. 20): Առկա են նաև երկու ստվարածավալ բառարաններ (բարբառային բնագրային օրինակներով և արդի գրական հայերենի մեկնություններով. 11, 53): Արցախի բարբառի շուրջ մասնակի աշխատանք է կատարել տողերիս հեղինակը՝ արցախյան արձակագիրների լեզվաոճական առանձնահատկությունները քննարկելիս. 23), իսկ Ե. Ա. Միրզոյանն Արցախի բարբառի որոշ ձևերի քննաբանությանն է անդրադարձել Տմբլաչի Խաչանի բառապաշարի շրջանակներում (հիմքն ատենախոսությունն է. 37): Շաղախի և Հադրութի ենթաբարբառների զուգորդված մասնակի ուսումնասիրություն է կատարել Ա. Յու. Սարգսյանը (49)՝ կապված Հադրութի միջավայրի հետ: Արցախի ժողովրդական բանահյուսության տարբեր ժանրեր՝ իրենց համապատասխան ծավալուն օրինակներով

քննաբանություն է ներկայացրել Ա. Յու. Սարգսյանը՝ պարզաբանելով *ս* ճյուղի և արցախյան բարբառի լեզվաբանական տարաբնույթ հարցեր (46, 47, 49, 50, 51, 54):

2. ***Պատմական տիպ:*** Հայոց լեզվի (գրաբար, միջին հայերեն և ընդհանուր) պատմական ասպեկտով քննարկված ուսումնամեթոդական աշխատանքներ են Օ. Ե. Բաբայանի *գրաբարին և միջին հայերենին նվիրված ձեռնարկները* (4, 6, 7) և Շ. Պ. Սաղյանի *հայոց լեզվի պատմության, պատմական քերականության* համառոտակի շարադրանքի բուհական դասագիրքը (45):

3. ***Արդի հայոց լեզու*** ա. (*Արևելահայերեն*՝ լեզվի տարբեր մակարդակներով)՝ **հնչյունաբանական տիպ՝** Ս. Ա. Մինասյանը հայոց լեզվի, այբուբենի և Մաշտոցի վերաբերյալ աշխատանք է ներկայացրել հայ գեղարվեստական չափածոյում սրանց մեծարումներին կից (33), **բառագիտական տիպ՝** Ս. Ա. Մինասյանը հատուկ անունների ստուգաբանություն է կատարել հայրենի գյուղին նվիրված աշխատանքում (32), իսկ *բառաշերտային և իմաստաբանական մի շարք առանձնահատկություններ է* քննարկել առակի ժանրում (34), **ձևաբանական տիպ՝** Գ. Խ. Բաղդասարյանը *ժամանակակից հայերենի բայաձեռի խնդիրներ* է քննարկել (9), Կ. Հ. Ավանեսյանը *հոլովների և կապերի իմաստագործառական առնչակցությանն* է անդրադարձել ժամանակակից հայերենում (հիմքն ատենախոսությունն է. 1), Ս. Ա. Մինասյանը *բայագիտական հանրամատչելի ուսանողական դասագիրք է կազմել իր վարժություններով* (25): Ժամանակակից հայոց լեզվի տարբեր բաժինների **խառը տիպ՝ հնչյունաբանական և բառագիտական՝** տեսականի, գործնականի, աղյուսակների, գծապատկերների, ուղղագրական շարքերի համադրությամբ աշխատանք է ներկայացրել Ս. Ա. Մինասյանը (24, 28), **բառագիտական և ձևաբանական տիպ՝** Գ. Խ. Բաղդասարյանը *արդի հայերենի բայաձեռի և բայակազմության* հարցերին է անդրադարձել (10), Ս. Ա. Մինասյանը հատուկ անուններից կերտված բայերի բառակազմական ու ձևաբանական հարցերն է քննարկել (27), *–վ- երկրորդական ձևույթի բառակազմական և ձևաբանական ընդլայնումներին է անդրադարձել՝ համապատասխան ծավալուն շարքերի ցուցակով* (30):

Ոճագիտական տիպ՝ ոճական տեսական հարցի քննություն է կատարել Օ. Ե. Բաբայանը *փոխաբերության շուրջ* (հիմքն ատենախոսությունն է. 3), *հրապարակախոսական ոճի լեզվաոճական մի քանի առանձնահատկություններ* է քննարկել (5): Առանձին հեղինակների անհատական-գեղագիտան ոճի ուսումնասիրություններ է կատարել Ս. Ա. Մինասյանը մի շարք *արցախյան արձակագիրների ստեղծագործություններում* (23), Շ. Պ. Սաղյանը *Վահագն Խաչատրյանի պատմավեպերի պատմական ոճավորման հարցեր է արծարծել* (հիմքն ատենախոսությունն է. 42), Հ. Ս. Ղազարյանը *Արցախի բանաստեղծական արվեստի լեզվաոճական քննարկումներ է կատարել* (հիմքն ատենախոսությունն է. 18), Ն. Գ. Խաչատրյանը *Վահրամ Պարոնյանի երգիծանքի լեզվաոճական ուսումնասիրությանն է անդրադարձել* (հիմքն ատենախոսությունն է. 15), Ե. Ա. Միրզոյանը Տմբլաչի Խաչանի *լեզվական արվեստն է քննարկել* (հիմքն ատենախոսությունն է. 37): **Խառը՝** Ս. Ա. Մինասյանը *Մետաքսեի լեզվարվեստին առնչվող մի շարք հարցեր* և գրականագիտական որոշ թեմաների է անդրադարձել (26), իսկ Հովհաննես Շիրազի բանարվեստի ոճագիտական հարցերին զուգահեռ գրականագիտական ու բառապաշարի բառարանն է կազմել (առավել մանրամասնված է հնչույթների տարբերակիչ հատկանիշների և բայահիմքերի ու բառահարաբերական երկրորդական ձևույթների լեզվաոճական առանձնահատկությունները՝ նշված համապատասխան խորհրդանիշերով. այս աշխատանքի հիմքը՝ պոեմի շրջանակներում, ևս ատենախոսությունն է. 36):

բ) *Արևմտահայերեն*՝ տրված է արդի արևմտահայերենի համառոտակի քննաբանությունն իր համապատասխան օրինակներով, աղյուսակներով ու գծապատկերներով (2):

4. **Մեթոդաբանական տիպ**. *տեսական՝* Մ. Բ. Յարամիշյանը *Ղազարոս Աղայանի գրուսուցման մեթոդին և հայ դպրոցում հնագույն շրջանից մինչև 19-րդ դարի երկրորդ կեսը գրածանաչության ուսուցմանն* է անդրադարձել (39, 40, որոնք նաև իր ատենախոսությունն են), ինչպես նաև *մանկապարտեզի երեխաների խոսքի զարգացման տեսական ու մեթոդական խնդիրներն է* քննարկել (41), իսկ Ա. Ս. Զաքարյանը *կրտսեր դպրոցականի բանավոր խոսքի զարգացման միջոցներից լեզվական արտահայտչամիջոցների ուսուցումն* է դպրոցական հայեցակետով փորձել ներկայացնել (13, որը ևս իր ատենախոսությունն է), ինչպես նաև *կրտսեր դպրոցականների խոսքը գործուն դարձնելուն* (*ակտիվացմանը*) *նպաստող միջոցներն* է քննարկել

(14): *Տեսական և գործնական* տիպ՝ համատեղված բուհական մեթոդիկային (խառը)՝ Ս. Ա. Մինասյանն անդրադարձել է բուհում հնչյունաբանության և բառագիտության ուսուցման հարցերին՝ դասախոսությունների, գործնականի՝ տարաբնույթ վարժությունների, առաջադրանքների, աղյուսակների, գծապատկերների, նկարների, լավագույն ասույթների, մեծարումների, ուղղագրական շարքերի համադրմամբ (28), իսկ ձևաբանությունից՝ բայի բուհական ուսուցմանը՝ տեսական ու ձևաբանական վերլուծությամբ՝ համադրված գործնական տարաբնույթ աշխատանքների (29):

5. **Գործնական տիպի** գրքեր:

ա) **Առաջադրանքային տիպ**՝ Բաբայան Օ. Ե., *արդի արևմտահայերենի գործնական աշխատանքներ* (8), Ղազարյան Հ., Ս. *լեզվաբանական գործնական աշխատանքներ* (17), դպրոցական լեզվաբանական հանրամատչելի գործնական աշխատանքներ՝ համահեղինակներ՝ Սարգսյան Ա. Յու. և Շ. Մ. Մինասյան (21, 48):

բ) **Թեստերի տիպ**՝ տպագրված, Սարգսյան Ա. Յու., Լեզվաբանության հիմունքներ (թեստեր. 52), Մինասյան Ս. Ա., Սաղյան Շ. Պ. (համահեղինակներ), հնչյունաբանական ու բառագիտական բոլոր թեմաներով թեստեր (էլեկտրոնային գրադարան. 31//44):

6. **Հանրամատչելի ուսումնամեթոդական տեսական ու գործնական աշխատանքների տիպ** այլ ֆակուլտետներում հայոց լեզու ուսումնասիրելու համար: Շ. Պ. Սաղյանը իրավագիտության բաժնի ուսանողների համար հայոց լեզվի տեսական ու մեթոդական գործնական աշխատանքների ձեռնարկ ունի (43), իսկ Ե. Ա. Միրզոյանը՝ *Հայոց լեզու* գյուղատնտեսության բաժնի ուսանողների համար (38): Շ. Մ. Մինասյանը *կենտաղրության* շուրջ տարաբնույթ աշխատանքներ է ծավալել (22):

7. Հանրամատչելի ուսումնամեթոդական **լեզվաբանական բառարանի տիպ:**

ա) **Միալեզվյա տիպ**: Արդի հայոց լեզվի հանրամատչելի լեզվաբանական *գիտական-բացատրական* բառարան՝ Ղազարյան Հ. Ս.՝ *լեզվաբանական գիտաբառերի համառոտ բառարան* (16) և Արցախի բարբառագիտական բառարան: Դրանք ստեղծվել են Գ. Խ. Բաղդասարյանի՝ *Արցախի բարբառի բառարան* (11) և Ա. Յու. Սարգսյանի կողմից (53): Ս. Ա. Մինասյանի կողմից կազմվել է Հովհ. Շիրազի բառառապաշարի հեղիակային բառարանատիպ աշխատանքը և կցվել հեղինակի հարյուրամյակին նվիրված գրքին (36):

բ) **Եռալեզվյա տիպ** (բազմալեզվյա)՝ թարգմանական, Ղազարյան Հ. Ս., անգլերեն-ռուսերեն-հայերեն իրավաբանական եռալեզվյա թարգմանական բառարան (հեղինակակից՝ օտար լեզուների դասախոս Մկրտչյան Ա., 19):

Գրականություն

I. Ջահուկյան Գ. Բ., *Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքներ*, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հր., Ե., 1974, 588 էջ:
II. Աճառյան Հր. Հ., *Հայերենի արմատական բառարան*, հ. IV, Համալսարանի հր., Ե., 1979 (վերահրատարակություն), 676 էջ:
III. Աղայան Էդ. Բ., *Արդի հայերենի բացատրական բառարան* Ե., 1976, 1616 էջ:
IV. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հ., IV, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հր., Ե., 1980, 828 էջ:
V. Պետրոսյան Հր. Զ. և ուրիշներ, Լեզվաբանական բառարան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հր., 1975, 318 էջ:
VI. Պետրոսյան Հ. Զ., Հայերենագիտական բառարան, Հայաստան հր., Ե., 1987, էջ 688:
VII. Աղայան Էդ. Բ., *Արդի հայերենի բացատրական բառարան* Ե., 1976, 1616 էջ:
VIII. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հ., IV, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հր., Ե., 1980, 828 էջ:
IX. Աղայան Էդ. Բ., Լեզվաբանության հիմունքներ (IV վերամշակում), Եր., 1987, 736 էջ:
X. Խաչատրյան Լ. Մ., Լեզվաբանության ներածություն, Զանգակ-97 հր., Եր., 2008, 304 էջ:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
Սիլվա Մինասյան-բ.գ.թ.,դոցենտ, ակ.Ս.Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն
E-mail: silvaminasyan50@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

ՀՏԴ 809.198.1 Հայոց լեզու

ՀԱԿԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՄՈ ՍԱՀՅԱՆԻ ՉԱՓԱԾՈՅՈՒՄ

Շուշանիկ ՍԱՂՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ արտահայտչականություն, բանադարձման միջոց, խորքային հակադրույթ, ծավալուն հակադրույթ, հակադրության գեղարվեստական մարմնացում, համաժամանակյա հակադրություն, ձևական հակադրույթ, պատկերավորման միջոց, պարադոքս, տարաժամանակյա հակադրույթ, օքսիմորոն՝ նրբաբանություն:

***Ключевые слова**: выразительность, глубокий антитезис, контраст, художественное воплощение одновременного контраста, формальный метод визуализации, парадокс, асинхронные противоположности, оксюморон.*

***Keywords**: expressiveness, deep antithesis, contrast, artistic realization of simultaneous contrast, formal method of visualization, paradox, asynchronous contrasts, oxymoron.*

Sh.Saghyan

Antithesis in the Poetry of Hamo Sahyan

The article deals with antithesis in the poetry of Hamo Sahyan.
The famous poet used antithesis to show human being's characters.
The main unit of antithesis is antonym. H. Sahyan has use linguistic and speech antonyms.
There are poems based on antithesis.

Ш.Сагиян

Антитезис в поэзии Амо Сагияна

В статье исследован антитезис в поэзии Амо Сагияна.
Данным стилистическим средством великий поэт выявил противоречивость человеческого характера, собственное восприятие природы и общества.
Основное языковое средство антитезиса - антонимы. А.Сагиян использовал как языковые, так и речевые антонимы, выраженные словами, синтагмами и предложениями. Редко встречаются стихотворения, основанные на антитезисе.

Հայ լեզվաբանության մեջ հակադրման հիմքի վրա կառուցվող ոճական միջոցներ են ընդունվում *հակադրույթը /հակադրությունը, հակասույթը*[1]*, օքսիմորոնը, բառակի՝ նրբաբանությունը, պարադոքսը, բառակի՝ երկապրաբանությունը*[2]*, հակադարձումը*[3] *են: Հակադրույթ//հակադրություն* տարբերակներն առայժմ գոյակցում են, թեև տարածման միտում է ստանում առաջինը: Այս դեպքում հակադրույթը համարվում է հակադրության՝ օբյեկտիվ և մարդկային իրականություններին, մտածական, զգացական ընկալումներին հատուկ հակասական վիճակի շեշտված ոճական արտահայտությունը:

Լեզվաբանների մեծ մասի կողմից հակադրույթը համարվում է արտահայտչականության //բանադարձման միջոց: Հ. Հարությունյանն ընդունում է իբրև պատկերավորման միջոց[4], Պ. Պողոսյանը՝ ներհակության ձևերից մեկը[5]:

Լեզվաբանները հակադրույթը հիմնականում քննում են հականիշների ոճական հնարավորություններին անդրադառնալիս, առանձնացնում լեզվական կամ այլ բնութագրմամբ՝ բուն// համագործածական և խոսքային /համատեքստային/ հեղինակային հականիշները[8]: Նշվածի հետևանքով հաճախ ստվերի տակ են մնում հակադրույթի՝ առանձնապես շարահյուսական ծավալուն միավորներով կառուցման եղանակները:

Գոյություն ունեն *խորքային հակադրություն* («Հակադրությունն առավել ուժեղ է լինում, երբ բուն հակադրություն արտահայտող բառերն իրենց հերթին ունենում են հականիշ բառերով արտահայտված լրացումներ: Նման դեպքերում, թվում է, թե առկա է կրկնակի հակադրություն, բայց իրականում *խորքային հակադրություն* է ստեղծվում»[6]), համաժամանակյա, տարաժամանակյա հակադրություններ[7] հասկացությունները:

---

1 *Ս. Մելքոնյան*, Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, էջ 87, Եր., 1984:
2 *Պ. Պողոսյան*, Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքները, հ. 2, էջ175, Եր., 1991:
3. Ն.տ., էջ 169:
4. *Հ. Հարությունյան*, Գեղարվեստական խոսք, էջ123, Եր., 1986:
5. *Պ. Պողոսյան* , էջ165:
6. *Ս. Մելքոնյան*, էջ 84:
7. *Պ. Պողոսյան* , էջ 166:

Հակադրույթի միավորներ կարող են լինել՝ բառերը, շարահյուսական տարբեր կապակցություններ՝ համադասական, ստորադասական, ստորոգումային, պարբերույթը կամ խոսքային ծավալուն այլ միավորներ:

Բառային և բառերի ստորադասական կամ համադասական կապակցություններով միավորները հիմնականում գործում են այն հակադրույթներում, որոնց միջոցով նույն առարկան, իրողությունը բնութագրվում է հակադրական հատկանիշներով: Գործում են լեզվական / համագործածական և խոսքային /համատեքստային հականիշները: Սրանց հարաբերակցությունը և դերը տվյալ պարագայում տարբերակված է: Գեղարվեստական ոճում մեծ է խոսքային հականիշների արժեքը: Լեզվական հականիշների դերն էական է տրամաբանական-դատողական հակադրույթներում: Ստեղծագործողը կարող է նման հականիշների գործածությանը յուրահատուկ գեղարվեստական արժեք տալ: Օրինակ՝ Հ. Սահյանը ինքնաբնութագրական որոշ հատվածներում լեզվական հականիշներ է գործածել այնպիսի համատեքստում, որ նրանք ընդլայնել են իրենց իմաստային դաշտը. օրինակ՝ *հին-նոր* զույգը իմաստային նրբերանգներ է ստացել հետևյալ հատվածում. Մի տեղ հին-հնամաշ, Մի տեղ դեռ նոր էի (ԴԾ,125): Կամ՝ Ես նա եմ, նա…. Ով սպանվեց, բայց չմեռավ (Ե, 303): Մի այլ դեպքում հակադրույթի եզրերից մեկը հոմանշային շարքով է ներկայանում՝ միտքն ընդգծելու համար. Մեկի համար անխելք, Անխելահաս, անգետ, մեկի համար՝ խորունկ Խելքի նմուշ էի (ԴԾ,125): Կամ՝ Մեկի աչքի լույսը, մեկի աչքում, սակայն, Անխիղճ աչքահանիք Եվ աչքի փուշ էի (ԴԾ,125):

Որպես խոսքային կամ համատեքստային հականիշներ են հանդես գալիս միմյանց հետ մասամբ հարաբերակցվող կամ բնավ չհարաբերակցվող երևույթների, առարկաների անվանումներ : Տվյալ պարագայում նման հականիշների արժեքը կարող է տարբեր / հականիշները կարող են տարարժեք լինել՝ գեղարվեստական հետաքրքրիր խոսքի կառուցում, չափածոյում նաև՝ նույնահանգություն: Նշվածի համակցումն է վերը նշված/ վերոբերված *նոր-հին* հակադրույթին իմաստով առնչակից *շիվ-փչակավոր* հակադրությունը, որ հեղինակը գործածել է նույն «Ես բախտավոր էի» բանաստեղծության երկրորդ հատվածում: Կամ՝ *իշխան, գլխի տեր- թիապարտ* հակադրությունը՝ Ես իմ իշխանն եմ, իմ գլխի տերը, Եվ ինձ թվում է մեծ ու անպարտ եմ, Բայց ինչ-որ չափով և ինչ-որ մի տեղ Դեռ թիապարտ եմ (ՄԱ,14): *Հաճելի, կենսալից-տհաճ, հիվանդագին* տարողունակ հակադրության գեղարվեստական մարմնացում է՝ Մեկի համար ծաղիկ Ու ծաղկավոր էի, Մեկի աչքում միայն Հյուծախտավոր էի (ԴԾ,126) (նմանության եզրեր կան Պ. Սևակի *կարմրաթույշ-ախտավոր* հակադրության հետ, տե՛ս ՍԷ, 158):

Շարահյուսական տարբեր կապակցությունների՝ որպես հակադրույթի եզրեր կամ միավորներ հանդես գալով ստացվում են բազմանդամ կառույցներ՝ հիմնականում խառը հականիշներով: Բազմանդամ կառույցներ են ստացվում, երբ՝ 1) հակադրության ոլորտ են ներառվում տարբեր, ոչ հարաբերակից կամ հարաբերակից իրողություններ՝ համապատասխան հակադիր հատկանիշներով՝ օրինակ՝ սար-մարդ չհարաբերակցվող իրույթների հակադրությունը դուք-ես դերանուններով, իրացվում է լեզվական հականիշներով. Դուք միշտ նորոգ, ես՝ հնացող, Դուք՝ մնացող, ես՝ գնացող (ԴԾ, 188): Կամ՝ հասկացության/երևույթի և նրա մարդկային դրսևորման հակադրություն է *մայր-մայրություն*. կարող է մայրը կուրանալ հանկարծ, Իսկ մայրությունը կուրանալ չունի (ԴԾ,193): Ավանդական բարքերի նկարագրման օրինակ է. Ոլսը՝ կապած շուն , խիղճը ճամփորդ է (ԻԲՉ, 99): Փուշը զինված է, ծաղիկն՝ անզեն: Ծաղիկը խոնարհ, փուշն՝ աներես(ԻԲՉ, 63):

2) Հակադրության ոլորտում նույն իրողությունն է կամ՝ ամբողջի և նրա մասնավորված դրսևորման հակադրությամբ՝Երախտագետ ոգի, Սակայն իբրև որդի Երախտամոռ էի (ԴԾ,126): Կամ էլ՝ հակադիր վիճակներով՝ Փոթորիկներ են եռում հատակիս, Թեև երեսից այսպես հանդարտ եմ(ՄԱ,14):

Ինչպես վերոբերված օրինակներից երևում է, կապակցական միավորներում քիչ են բառակապակցություններով արտահայտվածները՝ Մեկի համար դեռ *ամռան թեժություն*, Իսկ մեկի համար *աշնան մշուշ* եմ (ԻԲՉ, 23):

Հ. Սահյանը գործածել է նաև ընդհանուր եզրերով հակադրույթներ: Օրինակ՝Փուշը՝ զորավոր, ծաղիկը՝ զոհ, Էլի ծաղիկն է աշխարհից գոհ (ԻԲՉ, 63): Այս դեպքում ծաղիկը հակադրության մեջ է ներառվում երկու իրարամերժ վիճակներով՝ *անզորության*՝ հակադրվելով մի այլ առարկայի՝ փուշին,

8. Որոշ դեպքերում վերջիններս կարող են տարբերակված լինել: Կան զուտ հեղինակային հականիշներ, որոնք արդեն այս կամ այն հեղինակի անհատական ոճի սեփականությունն են դարձել և վաղուց իբրև այդպիսին արձանագրվել ուսումնասիրություններում: Օրինակ՝ լեզվարվեստի անգուգական վարպետներ Հ. Պարոնյանի, Հովհ. Շիրազի, Պ. Սևակի գործերում:

և *գոհության*՝ հակադրվելով իր անգոր վիճակին: Կամ՝ Վկա է հողն այս ցավոտ, Ով ինչքան ցավի դիմացա…Բայց էլի օրհնանք գալուս, Գնալուս միտքը չիմացա (ԴԾ,171): Առաջին հակադրության մեջ ցավին դիմանալու և նրանից գոհանալու հակադրությունն է, երկրորդում՝ ապրելու իմաստի և մահվան անիմաստության հակադրությունը:

Գեղարվեստական արժեքով հակադրույթներ են գեղչված կառույցներով/գեղչման արտահայտչամիջոցով կառուցվածները: Օրինակ՝ Ցավերս ասում են.-Խաչվիր, Հույսերս ասում են.-կգա (ԴԾ, 82): Հակադիր զգացումների՝ ցավի, անհուսության և հույսի մտածումները հեղինակը ներկայացրել է՝ *Խաչվիր, քանզի չի գա - մի տանջվիր, քանզի կգա* շարահյուսական կառույցների՝ գերադաս , մյուս դեպքում՝ ստորադաս բաղադրիչի գեղչմամբ: Արդյունքում հակադրույթների մյուս եզրում ստացվում է *Խաչվիր - կգա* գեղարվեստական հետաքրքիր կառույցը:

Շարահյուսական կապակցություններով արտահայտված հակադրույթներում կարող են անմիջական հականշային գույգեր չլինել: Յուրաքանչյուր բաղադրիչ կարող է ունենալ այն կենտրոնական բառը, որի արտահայտած իմաստը կարող է հակադրվել կողքի կառույցի որևէ բառի: Պարզապես կա կառույցների իմաստային հակադրություն՝ առանց հականշային բառային արտահայտության: Նշվածը Հ. Սահյանի նախասիրած ձևերից է: Օրինակ՝ Նա, որ երբեմնի երգում էր ձեռմամբ*, Հիմա նստել էր ձեռները ծոցում: Նա, որ թռչում էր գագաթը լեռան, Հիմա հազիվ հազ քայլել էր փորձում:Նա, որ տեղով մեկ կրակ էր, նրա Երակների մեջ արյունն էր պաղում: Նա, որ թռել էր միշտ թամբի վրա, կտուրին նստել, աղուն էր պահում (ԴԾ,192): Կամ՝ Աստղերի հետ վեճի մտած Բարձունքները ելա փառքի… Բայց ինձ համար անհաս մնաց Պատշգամբն այն երկրորդ հարկի (ԲՎ, 85): Մարդիկ կան, որոնց ետմահու կյանքը Հատնում է վերջին ծանոթի մահով: Մարդիկ կան, որոնց ետմահու փառքը Վերջին ծանոթի Մահից հետո է ծաղկում ապահով (ԴԾ, 83): Սահյանական ոճի արտահայտություն է բնության գեղարվեստական նկարագրությունը նաև հակադրության միջոցով: «Տատնա ձորում» բանաստեղծության մեջ բնապատկերի գունային ***կարմիր - սպիտակ*** հակադրությունը ներկայացվում է ***կակաչ - ամպ, մեղ*** իրույթների միջոցով: Գունային խտացումն ապահովվում է ***խարույկ*** փոխաբերության և ***ծխալ/ծխել*** բառի միջոցով. Ժայռի գլխից վառ կակաչի Խարույկներ են բխում, Կողքի ժայռը հանգիստ նստած Ամպ ու մեղ է ծխում(ԴԾ, 16): ***Արևահայաց - արևագուրկ*** հակադրությունը ներկայացվում է բուրող ուրցի և կոկոնված ձնծաղկի միջոցով՝ Ձնծաղիկն է դեռ մի լանջին ***Բարուրի մեջ քնում***, Դեմի լանջին ուրցի բույրից Մեղվի ***ուշքն է գնում*** (ն.տ.):

Ձևական հակադրության օրինակ է. Աշխարհաշեն ազգի տղա- Տուն չունեցա այս աշխարհում (ԻԸՉ, 98):

Սովորաբար հակադրույթի բառային միավորները տարբեր բանաստեղծություններում Սահյանը բացահայտում է մարդու հակասական էությունը: Որոշ երկեր հենված են մասնավոր գծերի վրա, որոշներում քննվում են մի քանի գծեր: Մարդու հասարակական վարքագծի, գործունեության հակասական կողմերն են ներկայացվում՝ «Ո՞ւր է գնում աշխարհն այսպես» բանաստեղծության մեջ մարդկային էության հակասականության վերհանումը ներկայացվում է մարտնչողականության-երկչոտության, հաստատակամության և անորոշության, ինքնասիրության և ինքնախուսափման, հակադրությամբ: Տրոհման հարաբերությամբ կապակցված վերահիմաստավորված բաղադրիչ նախադասություններում բացահայտվում են նշված հատկանիշները:

Նույն թեմատիկան է շոշափվում «Դարը» բանաստեղծության մեջ մարդու վարքագծի, գործունեության տարբեր կողմերի բացահայտմամբ: Անտառն անում արմատահան, Ջրում է մացառը: Կամ՝ Բառի համար բանտ է դնում, Հանդուրժում է դավը…. Հակադրության ընդգծմանը նպաստում են նաև ***անտառ-մացառ, բառ-դավ*** ծավալային անհամատեղելի իրողությունները:

Հակադրույթ ստեղծող տարբեր միջոցների համակցված գործածություն կա. Մերթ ոտից-գլուխ զարդեր եմ հագնում, Մերթ այնպես անշուք, պարզ ու անզարդ եմ, Մերթ քար ու քարափ, մերթ վայրի խոպան, Մերթ կանաչ անտառ ու ցանած արտ եմ (ՄԱ,14):

Բանաստեղծական հակադրույթի օրինակ է տան երեք տողերին չորրորդի հակադրվելը՝ Խելագարվել են ցողուն ու բողբոջ, Խուտուտ տաս՝ քարի ուշքը կգնա, Խելագարվել է տիեզերքն ամբողջ, Իսկ ինձ ասում են՝ թե խելոք մնա (ԴԾ, 38):

Չափածոյում տարածված է նաև հակադրույթի եզրերի առկայությունը տարբեր տներում: Հ. Սահյանը քիչ է դիմել նշված միջոցին: Օրինակ՝ «Դարը» բանաստեղծության հինգերորդ տան մեջ է գտնվում հակադրույթի մի եզրը՝ Հողագունդն է ջոկել-դարձրել Իր մատաղի գառը…., վեցերորդ տան մեջ՝ Բայց ինքն էլ է մատաղացու, Գիտի՞ խելագարը….(ԴԾ, 47):

Կան բանաստեղծություններ, որոնք կառուցված են հակադրության վրա: Օրինակ՝ «Վերադարձ» բանաստեղծությունը, որտեղ կան նաև անուղղակի հակադրույթներ:

Ամայացած տան նկարագրությունը հեղինակը տալիս է անցյալի ու ներկայի վիճակների հակադրությամբ: Գործածել է բառային, կապակցական միավորներ: Այսպես՝ ***կոտեմ-եղինջ, վարունգ-քեղ, կռթուկ*** անուղղակի հակադրությամբ ներկայացվում է մշակված ու անմշակ բանջարանոցի ուրվագիծը՝ Եղինջը քիչ-քիչ Նվաճում է մեր կոտեմի ածուն, Վարունգի բնկված մարգաթմբերին Քեղն ու կռթուկն իրար բերանից Պատառ են խլում (ՔԵ, 155), կամ՝ ***տաշտ-դագաղ*** հակադրության մեջ ***կյանք, կենցաղային եռուզեռ - ամայություն***, ***լքվածություն*** հակադրությունն է ՝ Տաշտը, որի մեջ Խաչիպապ պապի Հարսանյաց հացի խմորն են հունցել Եվ հոգեհանգստի խմորը նաև, Հիմա գրտնակի դագաղն է դարձել…. (ՔԵ, 156): Իրույթի գոյության և բացակայության հակադրությունն իրացվում է ***գրռ-կարոտ*** հակադրությամբ՝ Թոնրի շրթունքը, որ մի ժամանակ Բոցից էր ճաքում, Հիմա ճաքել է բոցի կարոտից… (ՔԵ, 156): մարդ- կոպ փնտրող արև անհատական հակադրության միավորները….

Ծավալուն հակադրույթը սահմանափակ է/պատշաճ քանակով է:

Բովանդակային առումով գոյություն ունեն նույն իրույթի գոյության և բացակայության հակադրումը, ինչպես նաև՝ տարբեր իրույթների հակադրությունը:

Շարահյուսական տեսակետից հակադրույթը ներկայացնում է ՝ ա) բ) գ) ներհակական հարաբերությամբ համադաս նախադասություններ՝ Կարող է մայրը խլանալ հանկարծ, Իսկ մայրությունը խլանալ չունի (ԴԾ,193), դ) ստորադասական հարաբերությամբ նախադասություններ՝ Նա, որ երբեմնի երգում էր ձեռմամբ , Հիմա նստել էր ձեռները ծոցում (ԴԾ,192) :

Եթե փորձենք տալ հակադրույթի ոճական արժեքը, ապա դրանցով Հ. Սահյանը տալիս է. 1. կերպարի, իրույթի անցյալի և ներկայի հակադիր տարաժամանակյա վիճակներ, 2.կերպարի բնութագիրը՝ համաժամանակորեն հակասական և իր ներսում, և հասարակայնորեն ընկալելի, 3. բնության երևույթներ….

Հակադրույթի գործածության թե հաճախականությունը, թե որակային կողմերը պայմանավորված են բանաստեղծի լեզվարվեստի զարգացմամբ: Սկզբնական շրջանի ստեղծագործություններում դրանք քիչ են: Որակային առումով առանձնանում է «Դաղձի ծաղիկ» ժողովածուն՝ 80-ականների ստեղծագործություններով:

Սկզբնաղբյուրներ

Բարձունքի վրա, Եր., 1955

Մայրամուտից առաջ, Եր., 1964

Քարափների երգը, Եր., 1968

Երկեր, առաջին հատոր, Եր., 1984

Դաղձի ծաղիկ, Եր.,1986

Օգտագործված գրականություն

Հ. Հարությունյան, Գեղարվեստական խոսք, Եր., 1986:Մելքոնյան Ս., Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, Եր., 1984

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Շուշանիկ Սաղյան - բ.գ.թ.,դոցենտ,ակ.Ս.Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն
E-mail: shushaniksagyan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

ՀՏԴ 371.31: 809.198.1 Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա

ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ ՀԱՐՍՏԱՑՈՒՄԸ ՄԱՅՐԵՆԻ ԴԱՍԵՐԻՆ

Ծովինար ՀԱՍՐԱԹՅԱՆ

Բանալի բառեր *– բառապաշար, զարգացում, ուսուցում, նոր Կրթակարգ, վարժություններ, ուղղագրական աշխատանքներ, մեթոդներ, ինքնուրույնություն, բառացանկեր, հմտություններ, կարողություն:*

Ключевые слова- *словарный запас, развитие, обучение, новая учебная программа, упражнения, методы, умение, навыки, работа над правописанием, список слов, самостоятельность.*

Keywords *-vocabulary development, training, knack, new curriculum, exercises, methods, skills, work on the spelling, word list, independence.*

Ц.Асратян

Обогащение словарного запаса на уроках по родному языку

В данной статье обсуждаются способы обогащения словарного запаса учеников некоторыми методами и средствами. В книгах по родному языку 5-6–х классов размещены некоторые задания с особыми пометками. Основа этих заданий - высказывание собственного мнения, словообразовательный анализ, выполнение требований при работе по орфографии, умение, навыки, словарный запас и самостоятельность. Новизна этого раздела целенаправлена на решение обсуждаемых проблем.

Ts.Asratyan

Enrichment of Vocabulary at the Native Language Lessons

This article discusses ways of enrichment of the learners' vocabulary by means of some techniques and tools. In the books of the native language of the 5-6-th classes some tasks with special marks are placed.. A basis of these tasks - the statement of own opinion, the word-formation analysis, implementation of requirements during the work on spelling, ability, skills, vocabulary and autonomy. The novelty of this section is directed to the solution of the discussed problems.

Հանրակրթական դպրոցներում մայրենի լեզվի ուսուցման ուշագրավ պահանջներից է սովորողների բառապաշարի, խոսքի զարգացումը: Գաղտնիք չէ, որ աշակերտների մեծամասնությունը խիստ դժվարանում է գրական հայերենով ազատ խոսել, արտահայտվել պատշաճ մակարդակով, ինչպես պահանջում է քերականությունը: Այդ հարցն էլ մտահոգում է շատ շատերին և ստիպում գտնել ելք՝ ստեղծված իրավիճակից դուրս գալու, գործադրելու մեթոդական այն հնարները, որոնք կնպաստեն վերջիններիս զարգացմանը: Օրախնդիր հարցը մտահուզել է նաև դասագրքերի հեղինակներին: Թերևս ամենամեծ օգնությունը ուսուցչին կատարվեց հենց նրանց կողմից:

Համաձայն ՀՀ նոր Կրթակարգի և հանրակրթության պետական առարկայական չափորոշչի ու միջին դպրոցի հայոց լեզվի ծրագրի՝ 5-6 րդ դասարանների մայրենիի դասընթացի հիմնական նպատակադրումը աշակերտի բանավոր և գրավոր խոսքի հետագա զարգացումն է:

Փորձենք անդրադառնալ մայրենիի դասագրքերում տեղ գտած որոշ առաջադրանքների:Անդրադարձը մայրենիին պատահական չէ, քանզի (տարրական դպրոցից հետո) այս դասարաններում է ձևավորվում, հղկվում աշակերտների խոսքը: Մայրենիում տեղ գտած առաջադրանքները ինքնանպատակ չեն, դրանց ճիշտ կատարումը յուրովի է նպաստում աշակերտների խոսքի զարգացմանը, միայն թե այն պետք է կատարվի ըստ ծրագրային պահանջի և ուսուցչի հսկողությամբ: Անելիքները բավական շատ են և բազմաբնույթ: Ուսուցիչը պետք է կարողանա հմտորեն իրագործել ծրագրային պահանջները՝ ապահովելով լեզվական կարողությունների և խոսքի զարգացման հարցը: Յուրաքանչյուր աշխատանքի կատարման հիմքում պետք է տեսնել խոսքի զարգացման, բառապաշարի հարստացման խնդիրը: Համատեղելով այս երկու կարևոր խնդիրները՝ ուսուցիչը հանգուցալուծում կտա մեզ հուզող հարցերին:

Մայրենիի դասագրքերում, բացի վարժություններից, բառային և տեքստային աշխատանքներից, կան նաև այլ բնույթի առաջադրանքներ, որոնք ներկայացվում են պայմանական նշաններով: Ասենք՝ գրված է ԱԲ ,առանձին՝ Ա, պատկերված է դասագիրք՝ Ա տառով: Առաջին հայացքից պարզ և կարծես թե մեկ պատասխան պահանջող այդ առաջադրանքները երբեք երկրորդական պլան չպետք է մղվեն, անուշադրության չպետք է մատնվեն, քանի որ այն կատարելու ընթացքում երեխաները կհամոզվեն, որ նրանց հիմքում ընկած են սեփական կարծիքը հայտնելու, բառակազմական վերլուծություններ, ուղղագրական աշխատանքներ կատարելու պահանջները: Չի բացառվում, որ այդ պարզ թվացող առաջադրանքներն ավելի մեծ ներդրում կունենան աշակերտի բառապաշարի հարստացման գործում:

ԱԲ պայմանական նշանի տակ տրվող առաջադրանքները հիմնականում լեզվական առաջադրանքներ են, որոնք ստիպում են նախ՝ յուրացրած լեզվական նյութը կիրառել գործնականում, ապա՝ այդ մասին խոսել, գրածը գրագետ ներկայացնել:Առանց ուղղագրության, բառակազմության թեմաների յուրացման և դրանց գործնական կիրառման հնարավոր չէ անթերի տիրապետել մայրենի լեզվին:

Բերենք մի քանի առաջադրանքներ[1].

1.Թուր, հուր, բուն բառերի մեջ յ հնչյուն ավելացրու. Ի՞նչ բառեր ստացար: Այդ բառերը գործածիր նախադասությունների մեջ:

2.«Մուրացկանը և հարուստը» հեքիաթից ու դասագրքի բառարաններից օ-ով և ո-ով սկսվող բառեր դուրս գրիր:

3. Կարո՞ղ ես բացատրել ուղղագրություն և ուղղախոսություն բառերը: Ո՞րն է այս բառերի առաջին արմատը: Դրանով բառեր կազմիր:

4.Առանձնացրու վերնատուն և ավանդազրույց բառերի բաղադրիչները:

5. Բառակազմական վերլուծության ենթարկիր անզոր և զորություն բառերը:

Դասագիրքը Ա տառով պայմանական նշանի տակ առաջադրանքները բոլորովին այլ բնույթի են : Պահանջվում է ընթերցել, վերհիշել, ինքնուրույն կապակցված խոսք կազմել , արտահայտվել, եզրահանգումներ ու մտահանգումներ անել, բանավիճել; Աշակերտները ստիպված են լինում առնչվել գրքի, գրականության հետ, ընկալել գեղեցիկը, յուրացնել նորանոր արահայտություններ, մտքեր:

Բերենք այդ առաջադրանքներից ևս[2].

1.Ի՞նչ գիտես այբուբենի մասին: Պատմիր մեր գրերի և նրա ստեղծող Մեսրոպ Մաշտոցի մասին:

2.Ի՞նչ կանես, եթե շատ փող ունենաս:

3.Շուն սիրու՞մ ես, գուցե պահու՞մ ես: Պատմիր քո շան մասին ;

4.Ընկերներիդ հետ լսիր «Կռունկ» երգը և պատմիր քո զգացածի մասին :

5.Պատմիր մանկությանդ առաջին հուշը:

6.Ի՞նչ գիտես ՀՀ –ի ամենաբարձր լեռան մասին և այլն:

Ինչպես տեսնում ենք, այդ առաջադրանքները աշակերտներին մղում են ընթերցելու, ինքնուրույն դատողություններ, վերլուծություններ անելու, սեփական կարծիքներ, տեսակետներ որևէ երևույթի մասին հայտնելու, ստեղծագործելու, կապակցված խոսք կազմելու, ելույթ ունենալու և այլն:

Մեր նպատակը, սակայն, դասագրքերի առաջադրանքները վեր հանելը չէ, այլ բացահայտել դրանց ճիշտ ու արդյունավետ կատարելու մեթոդները, ինչպես նաև՝ դրանց կատարման միջոցով համալրել աշակերտի բառաֆոնդը: Ուսուցիչը մեթոդներն ընտրելու հարցում ազատ է, քանզի ճիշտ ընտրությունը միայն կնպաստի քննարկվող հարցերի լուծմանը : Վերոնշյալ առաջադրանքները կատարելիս ուսուցիչը նույնպես պետք է ցույց տա իր ակտիվ գործունեությունը: Հեշտ և արագ կողմնորոշվելու համար երբեմն- երբեմն պետք է միջամտել, ուղղություն ցույց տալ աշակերտներին: Հարմար մեթոդի օգնությամբ

[1] Գյուրջինյան Դ., Գալստյան Ա., Ալեքսանյան Թ., Մայրենի 5, Եր.,2011թ.:

[2] Գյուրջինյան Դ., Գալստյան Ա., Ալեքսանյան Թ., Մայրենի 6, Եր.,2007թ.:

աշակերտներն ավելի շուտ կընկալեն առաջադրանքների իմաստը: Այսպես՝ 5-րդ դասարանում տրված է հետևյալ պահանջը . « Ի՞նչ գիտես մեր այբուբենի մասին : Պատմիր մեր գրերի և նրա ստեղծող սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի մասին»: Ուսուցիչը կարող է կիրառել Հասկացությունների քարտեզ մեթոդը: Գրատախտակին գրում է Մեսրոպ Մաշտոց բառերը և շրջանի մեջ առնում, այնուհետև պահանջում, որ դասարանը թվարկի ուղեկից բառեր, գաղափարներ: Ասենք՝ առաջին ուսուցիչ, հանճարեղ գիտնական, սրբություն սրբոց, Տարոնի Հացեկաց գյուղ, Օշական, Վաղարշապատ, Խոսրով 3-րդ թագավորի արքունիք, կաթողիկոս, Սահակ Պարթև, Դանիելյան գրեր և այլն: Վերջապես ստացվում է մի պատկեր , որին նայելով աշակերտները արագ կողմնորոշվում և հեշտությամբ կատարում են առաջադրանքը : Պասիվ և թույլ սովորող աշակերտներն անգամ, ուղեկից բառերին նայելով, կարող են որևէ միտք հիշել և ամբողջացնել դրանք ու ստանալ պատմություն: Նմանատիպ թեմաները կարելի է ուսումնասիրել նաև այլ մեթոդների օգնությամբ: Այսպես՝ «Գարուն բառը ի՞նչ զգացումներ և մտքեր է արթնացնում»: Գործադրենք Ապագայի անիվ մեթոդը: Ուսուցիչը գրատախտակին գրում է հենակետային բառը (Գարուն) և առաջարկում դրանից բխող , գարնանային հույզեր արթնացնող բառեր , բառակապակցություններ, մտքեր նշել, օրինակ՝ գարուն - արևոտ օրեր, բողբոջներ, ծաղկած ծառեր, ծաղիկներ, ծիածան , ամպրոպ, կանաչ մարգեր և այլն , դրանք էլ իրենց հերթին կարող են բաղդատվել: Վերջակետին հասնելու դեպքում միայն կարող ենք հանձնարարել կա՛մ փոքրիկ շարադրություն գրել, կա՛մ էլ բանավոր ելույթ ունենալ:Գրավոր խոսքին զուգահեռ պետք է զարգացնել նաև բանավորը:Անհերքելի փաստ է,որ որքան համարձակ ու անկաշկանդ խոսեն, այնքան կզարգանա նրանց բանավոր խոսքը, որքան ճիշտ և գեղեցիկ արտասանեն, այնքան կզարգանան նրանց ճարտասանական հմտությունները: Բնականաբար, այս աշխատանքները ժամանակատար են, իսկ դասաժամը՝ ընդամենը 45 րոպե: Եթե ընդհանրացնելու լինենք, ապա կարող ենք ասել, որ միշտ չի ստացվում ծավալվել, աշխատել այնպես, ինչպես նպատակադրվել ես : Երբեմն կարելի է դրանք թողնել որպես տնային աշխատանք՝ հանձնարարելով համապատասխան գրականություն: Այս դեպքում ուսուցիչը և՛ դասաժամն է տնտեսում, և՛ ստուգում է աշակերտների ինքնուրույնությունն ու պատասխանատվությունը:

Ուսուցիչը, հաշվի առնելով ուսումնական գործընթացի տեսակները, ինչպես նաև իր մոտեցումը ,կարող է յուրաքանչյուր առաջադրանք յուրովի կատարել տա: Եթե գտնում է, որ խմբային գործունեության ժամանակ տուժում է թույլ սովորող աշակերտը, ուրեմն ,նրանց կարող է անհատական առաջադրանքներ տալ:

Միանշանակ ճիշտ չէ առաջնորդվել միայն մեկ տեսակով, պետք է կիրառել ուսումնական գործընթացի բոլոր տեսակները, աշակերտին սովորեցնել տարբեր ձևերով հանդես գալը: Աշակերտը պետք է կարողանա իրեն դրսևորել ուսումնական գործընթացի բոլոր տեսակներում: Չպետք է սահմանափակել աշակերտների գործունեության ձևերը՝ պատճառաբանելով որոշ խանգարող հանգամանքներ: Աշակերտների գործունեության տարբեր ձևերի գործածությունը ստեղծում է համագործակցային մթնոլորտ, որի առկայությունը ժամանակակից դասին ներկայացվող պահանջներից մեկն է :

Դասագրքերի լեզվական առաջադրանքներից որոշներում պահանջվում են զուտ ուղղագրության հետ կապված աշխատանքներ : Բնականաբար, այդ առաջադրանքները կատարվում են միայն դասագրքերի շրջանակներում: Ուսուցիչը հետևողական պետք է լինի առաջադրանքների ստուգման հարցում և պարտադիր պետք է ավելացումներ անի: Նշված առաջադրանքները հնարավորություն են տալիս ուսուցչին՝ իրագործելու մեկ այլ աշխատանք՝ նախապես կազմած թեմատիկ բառացանկերի ուղղագրությունը:

Ինչպես տեսնում ենք, անելիքները շատ են, դասագրքերը՝ հագեցված տարաբնույթ աշխատանքներով, ու այդ բազմազանության մեջ ուսուցիչը կարող է ցույց տալ իր մանկավարժական վարպետությունը, փայլել իր հմտությամբ, մեթոդների կիրառման , դասն ակտիվ ու գրագետ վարելու կարողությամբ:

Գրականություն

1. Գյուլազյան Վ., Առուշանյան Լ., Գասպարյան Մ., Ուսուցչի ուղեցույց տետր Եր., 2009թ.:
2. Մեթոդական նամակներ, Մայրենի, 5 - 6-րդ դասարաններ,էջ 3, 2011-2012թթ.:
3. Գյուրջինյան Դ., Գալստյան Ա., Ալեքսանյան Թ., Մայրենի 5, Եր.,2011թ.:
4. Գյուրջինյան Դ., Գալստյան Ա., Ալեքսանյան Թ., Մայրենի 6, Եր.,2007թ.:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Ծովինար Հասրաթյան - Ակ.Ս.Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն, ավագ դասախոս
E-mail: tsovinar-asratyan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

ՀՏԴ 82.09(479.243) Գրականագիտություն

ԱՐՑԱԽԸ ԵՎ ՇՈՒՇԻՆ ԺԱՆՆԱ ՀԱԿՈԲՅԱՆԻ ՊԱՏՄԱՎԵՊԵՐՈՒՄ

Սոկրատ ԽԱՆՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *պատմավեպ, մելիքներ, Արցախի պատմությունը, բանաստեղծ, հայրենասիրություն, թշնամի, հայ ժողովուրդ, արյան հիշողություն, արյան վրեժ:*

Ключевые слова*: исторический роман, мелики, история Арцаха, поэт, патриотизм, враг, армянский народ, память крови.*

Keywords*: historical novel, meliks, history of Artsakh, poet, patriotic, the enemy, the Armenians, a revenge of blood, blood feud.*

С. Ханян
Арцах и Шуши в исторических романах Жанны Акопян

В данной статье исследуются и оцениваются исторические романы“Судьба Карабаха”, “Память крови”, “Кровная месть” талантливого поэта и прозаика Жанны Акопян. Подчеркивается, что, наряду с произведениями “Давид Бек” Раффи, “Мхитар Спарапет” С. Ханзадяна, роман Ж. Акопян “Судьба Карабаха” выделяется тем, что должным образом отражает события последних десятилетий XVIII века. Автор создал систему положительных и отрицательных образов, подтверждая идею о том, что в борьбе против турецких нападок армянский народ находит спасение, только будучи единым.

S.Khanyan
Artsakh and Shoushi in the Historical Novels by Zhanna Hakobyan

This article explores and evaluates historical novels "The fate of Karabakh", " Revenge of blood ", " Blood Feud " a talented poet and writer Zhanna Hakobyan. It is emphasized that, along with the works of "David Beck" by Raffi and "Mkhitar Sparapet" by S. Khanzadian, the novel "The fate of Karabakh" by J. Hakobyan is distinguished with the proper reflection of the events of the last decades of the XVIII century. The author has created a system of positive and negative images, confirming the idea that the struggle against the Turkish attacks of the Armenian people find salvation only by being united.

Սույն հոդվածում քննարկվում ու գնահատվում են տաղանդավոր բանաստեղծ և արձակագիր Ժաննա Հակոբյանի <<Ղարաբաղի ճակատագիրը>>, <<Արյան հիշողություն>> և <<Արյան վրեժ>> պատմավեպերը: Նշվում է, որ Րաֆֆու <<Դավիթ Բեկ>> և Ս. Խանզադյանի <<Մխիթար Սպարապետ>> վեպերի շարքում Ժ.Հակոբյանի <<Ղարաբաղի ճակատագիրը>> երկը աչքի է ընկնում նրանով, որ նա գեղարվեստական պահանջվող մակարդակով պատկերել է 18-րդ դարի վերջին երկու տասնամյակների պատմական իրադարձությունները: Գրողն իր պատմավեպերում ստեղծել է դրական և բացասական կերպարների մի պատկերասրահ՝ հաստատելով այն գաղափարը, որ թուրք հրոսակների դեմ մղվող պայքարում հայ ժողովրդի փրկությունը նրա հավաքական ուժի մեջ է:

Ժ. Հակոբյանի հետաքրքրությունը ժամանակակից կյանքի հիմնախնդիրների հանդեպ՝ չէր կարող նրա հայացքը չուղղել դեպի պատմական անցյալը: Ժաննան լավ էր հասկանում, որ առանց պատմական լավագույն ավանդույթների յուրացման հնարավոր չի լինի կառուցել օրինակելի ներկա՝ միտված ապագային: Ահա այս լուսավոր աշխարհընկալման արդյունքում ծնունդ առավ և 2007թ. տպագրվեց «Ղարաբաղի ճակատագիրը»[1] պատմավեպը:

Մինչև վեպն ամբողջական տեսքով տպագրվելն այն առանձին հատվածներով լույս է ընծայվել «Գրական թերթ», «Հանուն հայրենիքի», «Հայրենի եզերք», «Պետություն և գործարարություն» թերթերում և արժանացել ընթերցողների դրական արձագանքին:

Ժաննան այս դեպքում ունեցել է հարուստ օրինակ՝ հանձին հայ դասական պատմագրության. նա լավ է իմացել, որ պատմավեպ գրողը պետք է խորապես յուրացնի պատմությունը, պարզապես լինի ոչ միայն պատմաբան, այլև ազգագրագետ, հոգեբան: Եվ հաճելին այն է, որ Ժ. Հակոբյանն այդ իմացությամբ ձեռնամուխ է եղել պատմավեպի ստեղծմանը:

Վեպի թեման առնված է 18-րդ դարի իրադարձություններից: Առանձնապես 1787-1797 թթ., երբ մեր ժողովուրդը մարտնչում էր պարսկական և թուրքական հարձակումների դեմ:

[1] Հակոբյան Ժ., «Ղարաբաղի ճակատագիրը», Եր., 2007թ.:

Նկարագրելով Ղարաբաղի սիրտը հանդիսացող Շուշին, նրա անառիկ բերդը, ինչպես ահրաժեշտ է, ուշադրության կիզակետում է պահել արցախցիների անկոտրում կամքը, նրանց մարտնչող ոգին՝ Պարսկաստանի տիրակալ Աղա Մուհամմադ շահի դեմ:

Ժաննան մեծ հմտությամբ ստեղծել է դարաշրջանի դաժանությունը ներկայացնող պարսկական Շահի և սելջուկ-թուրքական վայրենության ու նենգության խորհրդանիշ Իբրահիմ խանի կերպարները:

Վեպի հեղինակը 18-րդ դարի դաժան ու հակասական երևույթների համապատկերի վրա ցույց է տվել ժողովրդի առողջ մտածելակերպն ու առողջ կենսակերպը խտացնող երանգները: Այս առումով մնայուն արժեք է Պըլը-Պուղու գերարվեստական կերպարը: Վեպի սյուժեի զարգացման ամբողջ ընթացքում զգացվում են ժողովրդական այդ իմաստունի հայրենասիրական մղումներն ու արարքները: Հայրենասերների աստղաբույլը լրացնում են Մելիք Մեջլումը, Մելիք Աբովը, Մելիք Գրիգորը, Մելիք Ջումշուդը: Գրողը չի մոռացել նաև արցախուհիներին՝ դարերի ընթացքում բարոյահոգեբանական իրենց բարեմասնությունները դրսևորած հայ կանանց:

18-րդ դարը արհավիրքներ բերեց Արցախ աշխարհին: Առաջին հերթին պատճառը Մելիք Շահնազար Երկրորդն էր, որը Շուշին տրամադրեց վայրենաբարո ու խորամանկ Փանահին: Հանգամանալից ուսումնասիրելով ժամանակաշրջանի վայրիվերումները՝ Ժ. Հակոբյանը կարողացել է վրձնել դավաճան այդ մելիքի կերպարը: Ժաննան ռեալիստորեն է ներկայացրել նաև դավաճան մելիքի մորթապաշտ, հայրենադավ մարդկանց՝ թե՛ հոգևոր և թե՛ աշխարհիկ կյանքի միջավայրից:

Ժաննայի այս պատմավեպն ընդգրկուն ստեղծագործություն է: Ղարաբաղը ներկայացված է ոչ մեկուսի: Վավերագրական տեղեկությունների հիման վրա պատկերված են Արցախ-Ռուսաստան-Վրաստան փոխհարաբերությունները: Բանիմացությամբ են ներկայացված Երևանի, Գանձակի խանությունների կապերն Արցախ աշխարհի հետ:

Վեպում տեղին նկարագրվում են ժողովրդական կենցաղն ու սովորությունները, որոնք նպաստում են համոզիչ և առինքնող կոլորիտի ստեղծմանը, կոլորիտ, որը ներառում է հարսանիքների, կրոնական տոների, ժողովրդի նիստուկացի, ճաշակի, բնության հանդեպ ունեցած վերաբերմունքի երանգներ:

Ժաննան, ելնելով աստվածանվեր այն գաղափարից, որ առողջ ընտանիքի հիմքը անձնուրաց սերն է, վեպում բավականին տեղ է հատկացրել սիրո նկարագրությանը: Ընթերցում ես գրքի «Թաքուն սիրո տվայտանքները», «Պատիժ սիրո դիմաց», «Հավերժությունն էլ ինձ չի հերիքի», «Պատերազմները չնչին են սիրո կողքին», «Աղավնու հայտնության խորհուրդը» գլուխները և կրկին ու կրկին փառք ես տալիս Աստծուն՝ նրա կողմից մարդուն նվիրած սիրո անզուգական զգացումի համար, միաժամանակ ուրախանում ու հպարտանում, որ Ժաննա հայուհին ունի գեղեցիկ ապրումների հարուստ աշխարհ և այդ աշխարհը գեղագիտական հունձքի մեջ բերելու ունակություն:

Ակնառու է «Ղարաբաղի ճակատագիրը» վեպի դաստիարակչական նշանակությունը: Ճիշտ է նկատել պատմաբան Արմեն Կարապետյանը՝ գրելով. «Ժաննայի պատմավեպը սքանչելի գործ է: Այն արդիական հնչողություն ունի մեր օրերի համար, քանի որ գիտենք, որ Ղարաբաղում ստեղծված խաղաղությունը հարաբերական է: Հեղինակն իր այս պատմավեպով մեզ հուշում է, որ գաղափարական պատերազմն առջևում է»[1]:

Հայտնի է, որ Հայոց 18-րդ դարը դժվարանցնելի խաչմերուկների բարդույթ է: Պատահական չէ, որ այն պատկերվել է Րաֆֆու «Դավիթ Բեկ», Ս. Խանզադյանի «Մխիթար Սպարապետ» վեպերում: Ըստ էության, Ժ. Հակոբյանը ձգտել է լրացնել այդ երկերի շարքն այն առումով, որ ավելի կոնկրետ է ներկայացվում Ղարաբաղը՝ Հայոց Արևելից Կողմանք:

Ժաննան ձեռքի տակ ունեցել է հավաստի աղբյուրներ, առանձնապես Րաֆֆու և Լեոյի աշխատությունները: Բացի դրանից, նա օգտվել է նաև Մ.Յ. Ներսեսովի և Հ. Շուշեցու

[1] Կարապետյան Ա., «Պետություն և գործարարություն», Եր., 2007, էջ 2:

գրվածքներից՝ թարգմանված պարսկերենից: Ժաննան օգտվել է նաև Մաշտոցի անվան մատենադարանի կաթողիկոսական մատյաններից, ինչպես նաև ռուսական և վրացական սկզբնաղբյուրներից:

Հավատարիմ մնալով 18-րդ դարի անհանգիստ ու փոթորկալից էությանը՝ Ժաննան իր հերոսներին ավելի շուտ բնութագրում է պատերազմական իրադարձությունների մեջ: Ընդգծենք, որ Ժ. Հակոբյանի բանաստեղծական փորձը նպաստել է վեպի լեզվաոճական օրինակելի առանձնահատկությունների դրսևորմանը: Նշենք նաև, որ Ժաննան պատմության գնահատմանը մոտեցել է Խորենացու պատմագեղագիտական մեթոդով, իրադարձությունները գնահատել է քննական մոտեցումով՝ ուշադրության կենտորոնում պահելով «հայրեր և որդիներ» հարաբերությունները: Եվ հաճելին այն է, որ նա ճշմարտացիորեն ցուցադրել է հայրենասիրության այն ոգին, որ փոխանցվել է հայրերից որդիներին, այստեղից էլ՝ օջախասիրության արցախյան ֆենոմենը:

Ժ. Հակոբյանի «Ղարաբաղի ճակատագիրը» պատմավեպը ժամանակին ծնված երկ է, որն արժանանալու է նաև գալիք սերունդների ուշադրությանն ու բարձր գնահատականին:
Չմոռանանք նշել, որ վեպը նվիրված է Արցախի պաշտպանության և Շուշիի ազատագրման 15-ամյակին:

«Ղարաբաղի ճակատագիրը» պատմավեպը դաս ու խորհուրդ է՝ ուղղված և' մերօրյա, և' գալիք սերունդներին: Մեր ժողովուրդը ցավ ու կսկիծով 2015թ. նշեց Հայոց ցեղասպանության 100-ամյակը: Թուրքիան ձգտում է ժխտել իր հանցագործությունը, իսկ Ադրբեջանի կառավարող շրջանները, նենգափոխելով պատմությունը, Արցախը համարում են իրենց նախնիների երկիրը: Գաղափարական այս մարտահրավերների համապատկերին որպես կոչ է հնչում վեպի գլխավոր հերոսի՝ Մելիք Մեջլումի պատգամը՝ ուղղված որդուն՝ Հաթամին. «Իմացած եղիր, որ հայերն ամեն ինչով հանդերձ, խաղաղասեր են, սակայն պատերազմելիս կրկնակի քաջ են, աներկյուղ, կրոնասեր: Ու մենք, անշուշտ, մի օր անպայման կհաղթենք, քանզի Իբրահիմ խանին չտապալել՝ կնշանակի մահվան դատապարտել ողջ Ղարաբաղի ժողովրդին: Եթե մեզ չհաջողվի իրականացնել մեր իղձը, այդ ծանր պարտականությունը կընկնի քո և քո հետնորդների ուսերին: Մշտապես հիշիր, որ յուրաքանչյուր հայ երիտասարդ իրեն պատասխանատու պիտի զգա հարազատ ժողովրդի առաջ: Հետևաբար, դուք ձեր նախապապերի, պապերի, հայրերի օրինակով պարտավոր եք թուրը հավիտյան պատյան չդնել»[1]:

* * *

Բեղմնավոր գրիչ ունի Ժ. Հակոբյանը: Խոսքը միայն արագ գրելու մասին չէ, այլև գրական որակի: Այսինքն՝ ասելիք ունի նա, որովհետև ընկալել է կյանքի փիլիսոփայությունը՝ ժողովրդի անցյալի դասերը՝ ընդունելի և անընդունելի ելևէջներով, սխալ ու ճիշտ դիրքորոշումներով հանդերձ: Դրա խոսուն վկայություններից մեկն էլ Ժաննայի «Արյան հիշողություն»[2] վեպն է: Ի դեպ, Ժաննան իրավացիորեն ուշադրության կիզակետում է պահում մարդկային հիշողության նշանակությունը: Ըստ նրա՝ եթե անհատը, նաև ամբողջության մեջ՝ ժողովուրդը, հիշողություն չունենա, ուրեմն՝ զրկվում է ներկան կառուցելու վճռականությունից և զրկվում ապագայից: Բացի այդ, Ժաննայի համար հիշողությունը առնչվում է կոնկրետ այնպիսի գործոնների հետ, ինչպիսիք մարդ-ժողովուրդ-հայրենիք-ճակատագիր հասկացություններն են: Եվ դա էլ նպաստում է նրա ստեղծագործական ներքին ինտուիցիայի բռնկմանը՝ արարելու հրամայականով: Լինում է, երբ մեկ տարում Ժաննան երկու գիրք է դնում ընթերցողի սեղանին, երկուսն էլ թարմ, հետաքրքիր, մտքին ու սրտին բան ասող, դեպի կյանքի առեղծվածները, դեպի լույսն ուղղորդող:

Ժաննան, որպես գրող, կաղնի ծառի պես արմատներով մխրճված է կյանքի առեղծվածների շերտերում՝ թե' պատմական և թե' արդիական փաստերի առումով: Դրանով էլ պետք է

[1] Հակոբյան Ժ., «Ղարաբաղի ճակատագիրը», Եր., 2007թ., էջ 34:
[2] Հակոբյան Ժ., «Արյան հիշողություն», Եր.2008թ.:

բացատրել նրա հաջողությունը փաստավավերագրական երկեր ստեղծելու ընթացքի մեջ:

Վկան նաև նրա «Արյան հիշողություն» վեպն է՝ շաղախված հայրենասիրության ամենաազնիվ զգացումներով: Անդրադառնալով Արցախյան պատերազմի իրադարձություններին՝ նա չի շրջանցել ահասարսուռ դեպքերը, ժողովրդի կրած ցավն ու կսկիծը, միաժամանակ արցախական այն ոգին, որը հատուկ է արցախցուն, որի շնորհիվ էլ հետ է վերադարձրել ոչ միայն վտանգված հողը, այլև ազգային արժանապատվությունը: Չմոռանանք, որ այս սրբազան պատերազմում հայ ժողովուրդը զոհաբերեց վեց հազար ազատամարտիկների... Պատահական չէ Ժաննայի խոստովանությունն այն մասին, որ թեպետ ինքն ապրում է Երևանում, սակայն սրտի ծալքերում զգում է իր Արցախի ցավն ու ակնկալիքները:

Անմիջական ու բնական պատումների շնորհիվ Ժաննան վեպում ստեղծել է կերպարների մի ամբողջական պատկերասրահ, որի ներկայացուցիչներն են Սառան, Մարսելը, տիկին Մարոն, Շառլը, Սոֆյան, Օլեգը, Խորենը, Մայիսը: Սրանցից յուրաքանչյուրը պատկերվում է ոչ թե անձնական նեղ ապրումների սահմաններում, այլ պատերազմական տարիներին հայ մարդու կամքի ուժը ցուցադրելու նպատակով: Այստեղից էլ վեպի ճանաչողական, դաստիարակչական արժեքը, գումարած նաև գեղագիտական նշանակությունը, որն ապահովվում է Ժաննայի կենսափիլիսոփայության և ժողովրդական լեզվամտածողության հմուտ դրսևորումների շնորհիվ:

Վեպն ավարտվում է խոհափիլիսոփայական մտորումներով, որը կարելի է ընդունել որպես խորհուրդ:

Ահա գլխավոր հերոսուհու՝ Սառայի խորհրդածությունը սեփական ճակատագրի և կյանքի մատուցած դասերի արդյունքում. «Սովորաբար ասում են, որ եթե վատ ես զգում, եթե դժվար ես տանում տառապանքը, գնա նախնիներիդ ապրած վայրը ու մոտեցիր որևէ քարի: Քարը կընդունի քո ցավը, քանզի արյան հիշողությունը մի անտեսանելի թել է, որը միացնում է յուրաքանչյուր մարդու իր նախնիների հաջորդ սերունդներին»[1]:

Հիանալի խորհրդածություն՝ ժառանգափոխության, անցյալ-ներկա-գալիք փոխկապվածության, սեփական ցավի հետ հաշտվելու, հայրենի օջախի ջերմությամբ զորանալու ու ճանապարհը հավատով շարունակելու մասին:

* * *

Երբեք պատահականություն չի կարելի համարել այն հայ դասականների երկերը, որոնցում ներկայացված է իրենց հայրենի ծննդավայրի գեղարվեստական պատկերը՝ մարդկանց լիարյուն կերպարներով: Այս երևույթը նոր երանգով հաստատվեց Արցախից ստիպված Երևան տեղափոխված գրողներ Բագրատ Ուլուբաբյանի և Բոգդան Ջանյանի երկերում: Այս երևույթի վառ արտահայտություններից մեկն էլ այսօր Ժաննա Հակոբյանի ստեղծագործությունն է՝ չափածո և արձակ: Եվ լրիվ բնական է նրա նոր վեպը՝ «Արյան վրեժ» խորագրով: Սյս խորագիրը սոսկ ականատեսի պատում չէ: Արյան վրեժի զգացումը Ժաննային է անցել իր արցախցի նախնիների ցաված, բայց հպարտ, արնաշաղախ, բայց ցնծալից ոգուց, պապերի պորտալարից, հայրերի սրտից: Արյան վրեժի զգացումը և՛ Ժաննայի ներկայացրած հերոսներինն է, և՛ իրենը: Հենց դրա շնորհիվ է, որ վեպի յուրաքանչյուր տողի ու պատկերի մեջ զգում ես հեղինակի սրտի զարկերը, ցավի ճիչը, հպարտության ծփանքը: Արյան վրեժի զգացումը բխում է այն ատելությունից, որ հայի խաղաղասեր ոգուն է անցել հարևան դաժան ու արնախում վերաբերմունքից:

«Արյան վրեժ»վեպում Ժաննան նկարագրում է 20-րդ դարի 60-ական թվականներին Արցախում տեղի ունեցած իրադարձությունները՝ մի կողմից ազերի թուրքերի ավազակաբարո արարքների, մյուս կողմից՝ արցախցիների ազգային արժանապատվության զգացումների բորբոքման ներառմամբ: Խոսքը Ադրբեջանի վարած քաղաքականության մասին է, որը ծավալվել էր՝ Հայոց Արցախը հայաթափ անելուն:

[1] Նույն տեղում, էջ 166:

Դեռևս 1927 թվականին Մարիետա Շահինյանը ևս լինելով Արցախում, նկատեց և գրեց, որ Ղարաբաղում Ադրբեջանը սոցիալ-տնտեսական ոչ մի բարենպաստ գործ չի [1]ձեռնարկում, ընդհակառակը, վարում է մարզը հայաթափ անելու հանցավոր քաղաքականություն: Ըմբոստության ալիքը Ադրբեջանի լծի դեմ շարունակվեց՝ նոր թափ առնելով 1960-ական թվականներին: Առաջ քաշվեց Ղարաբաղը մայր Հայաստանին վերամիավորելու խնդիրը: Պարզ է, որ Ադրբեջանի խորամանկ իշխանավորները մարզի հայ ղեկավարներին դարձրել էին հլու-հնազանդ սատրապներ, որոնք պաշտոնը կորցնելու ահից հալածանք էին ծավալում հայրենասեր մտավորականների հանդեպ:

Պատմական կոնկրետ իրադարձությունների հիման վրա Ժաննան ստեղծեց «Արյան վրեժ»վեպը՝ գլխավոր սյուժեն օծելով հայրենասիրության անկեղծ զգացումով: Այստեղ գրողն օգտագործել է կոմպոզիցիոն տարբեր ձևեր ու միջոցներ: Դրա լավագույն վկայություններից են բնութագրական զրույցները՝ համեմված ազգագրական երանգներով:

Ժաննան սրտի ցավով ու վշտով է ներկայացնում մարտունեցի իննամյա հայ աշակերտի սպանությունը դաժանության անմարդկային միջոցներով: Ադրբեջանի ղեկավարությունը փոխանակ պատժելու ազերի մանկասպաններին, ընդհակառակը, մի քանի տասնյակ անմեղ արցախցի հայերի նետեց բանտերը, այդ թվում նաև սպանված երեխայի հորը: Ժաննան միաժամանակ ներկայացնում է արցախցիների օրինական վրեժխնդրությունը: Ճիշտ է նկատել բանասեր Լուսինե Թոփուզյանը: «Ինչ խոսք,- գրում է նա,- այդ պատկերները ցնցող են, անգամ ծանր մղձավանջով լի, սակայն այդ ամենի իմացությունը պետք է մեզ, որպեսզի առավել իմաստավորվի սերը մեր հայրենիքի հանդեպ: Մենք պարտավոր ենք հասկանալ, թե ինչ գնով է պահպանվել հայրենի հողը, մեր երկրի սահմանները, ինչպես ենք նվաճել Արցախի անկախությունը»:

Խրախուսելի ու շնորհակալ գործ է կատարել Ժաննա Հակոբյանը՝ գեղարվեստական գրականություն բերելով գրողներ Բագրատ Ուլուբաբյանին, Բոգդան Ջանյանին, Մաքսիմ Հովհաննիսյանին, Սարգիս Աբրահամյանին, Ստեփանակերտ քաղաքի ծառայող մտավորականներին՝ միլիցիայի մարզային բաժանմունքի հետախուզության պետ Սավադ Աբրահամյանին, Ստեփանակերտի քաղխորհրդի գործկոմի նախագահ Սերգեյ Շաքարյանին, կուսակցության մարզկոմի գյուղատնեսության բաժնի վարիչ Սերգեյ Ասլանյանին, «Խորհրդային Ղարաբաղ»թերթի խմբագիր Լազր Գասպարյանին, մարզային ռադիոյի ավագ խմբագիր Գրիգոր Ստեփանյանին:

Ժ.Հակոբյանի պատմավեպերն աչքի են ընկնում հյութեղ լեզվաոճական առանձնահատկություններով: Ժաննայի մտածողությունը պատկերավոր է: Նա արձակի մեջ ևս բանաստեղծ է, ինչով էլ պայմանավորված է նրա երկերի զգացմունքայնությունը՝ բխած բովանդակության ազգապահպան գաղափարից:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Սոկրատ Խանյան - Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԱրՊՀ

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Հ.Գ.Մուսայելյանը:

[1] Հակոբյան Ժ., <<Արյան վրեժ>>, 2010թ., էջ 27.

ՀՏԴ 809.198.1 Հայոց լեզու

ՓՈԽԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ՏԱՐԲԵՐ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ Վ.ՕՎՅԱՆԻ «ԼԵՌՆԱԿԵՐՏ» ԵՐԿՈՒՄ

Նունե ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Բանալի բառեր՝*փոխաբերություն, փոխանունություն, համընկնում, երգիծանք, դրսևորում, հեգնել, ծաղրել, քննադատել, մերկացնել, արտահայտել*

Ключевые слова*: метафора, омонимы, совпадение, сатира, демонстрация, насмехаться, высмеивать, критиковать, разоблачать, выражать*

Keywords*: metaphor, homonyms, coincidence, satire, demonstration, ridicule, deride, criticize, expose, express*

Н.Хачатрян

Метафора и ее различные проявления в произведении В.Овяна «Лернакерт»

В этой статье мы рассматриваем метафоры и ее различные проявления, такие как омонимы, в произведении В.Овяна «Лернакерт».

Автор, используя различные метафоры, представляет Лернакерт 20-х годов 20-го века, выражая свое отрицательное и ироническое отношение к политической обстановке, господствующей в Лернакерте, по отношению к общественной нравственности.

Рассматриваем такие метафоры, в которых характер человека приписывается предметам, животным, явления природы - человеку и наоборот.

Автор создал линию таких примеров, которые способны привлечь внимание читателя к той черте, которая интересует его в данный момент.

N.Khachatryan,

Metaphor and its various Manifestations in the Work “Lernakert” by V.Ovyan

In this article we look at the metaphor and its various manifestations, such as homonyms, in the work "Lernakert" by V. Ovyan.

The author using various metaphors, represents Lernakert of 20-es of the 20th century, expressing his negative and ironic attitude to the political situation prevailing in Lernakert , relation to public morality.

We regard such a metaphor in which a person's character is attributed to objects, animals, natural phenomena- to man and vice versa.

The author has created a line of examples, which are able to attract the reader's attention to the feature that interests him at the moment.

Հոդվածում քննում ենք փոխաբերություններ և նրա տարբեր դրսևորումները՝ փոխանմանությունը , Վ.Օվյանի "Լեռնակերտ" երկում:

Հեղինակը բազմաբնույթ փոխաբերությունների, գործածումով ներկայացնում է 20-րդ դարի 20-ական թվականների Լեռնակերտ, իր ժխտողական, ծաղրական վերաբերմունքն արտահայտում Լեռնակերտում տիրող քաղաքական իրավիճակի, հասարակական բարքերի նկատմամբ:

Վեր ենք լուծում այնպիսի փոխաբերություններ, որոնցում անձի հատկանիշ է վերագրվում առարկաներին, կենդանիների, բնության երևույթների հատկանիշները անձանց և հակառակը:

Հեղինակը ստեղծել է համընկումների այնպիսի օրինակներ, որոնցով կարողանում է ընթերցողի ուշադրությունը գրավել այն հատկանիշի վրա, որը տվյալ պահին հետաքրքրում է իրեն:

Վ. Օվյանի մեծ վարպետության մասին են վկայում նրա՝ <<Լեռնակերտ>> երկում գործածված փոխաբերությունները: Փոխաբերությամբ է դրսևորվում նրա պատկերների մեծ մասը, որը ավելի ակնառու է դարձնում նկարագրվող անձի, առարկայի հատկանիշը, հեղինակի միտումը: Հարուստ ու բազմաբնույթ են մանավանդ երգիծական բնույթի փոխաբերությունները:

Փոխաբերությունը այնպիսի միջոց է, որի դեպքում երկու առարկաների ներքին կամ արտաքին նմանության հիման վրա գործածվում է մի այլ բառ: Եվ ամեն մի բառ այլ բառերի հետ ունեցած կապակցություններում է յուրահատուկ իմաստային երանգ ստանում և ոճական նշանակություն ունենում: <<Փաստորեն փոխաբերությունը մի առարկայի կամ երևույթի

հատկանիշի տարածումն է մեկ այլ առարկայի վրա,որը չունի նման հատկանիշ,կամ խոսքում այնպիսի հասկացության արտահայտումը,որպիսին բառը չունի խոսքից դուրս>>[1]:

Փոխաբերությունները լինում են լեզվական և անհատական: Հատկապես երգիծական նպատակով գործածվում են անհատական փոխաբերությունները: Հեղինակը դրանց միջոցով պատկերում է 20-ական թվականների Լեռնակերտը, իր քննադատական, ծաղրական վերաբերմունքն է արտահայտում այդ ժամանակաշրջանում Լեռնակերտում տիրող քաղաքական իրավիճակի, հասարակական բարքերի նկատմամբ:

Վ. Օվյանի ստեղծած փոխաբերությունները մի նոր, անսպասելի հատկանիշ, երանգ են շեշտում ներկայացվող առարկայի ու երևույթի մեջ:

Փոխաբերությունների գործածումով արտահայտում է իր ժխտողական վերաբերմունքը լեռնակերտցու, տվյալ գործչի, հերոսի գործունեության, մտածողության, էության նկատմամբ: Հաճախ ընթերցողի հակակրանքը ուժեղանում է նրանց արտաքինի ծիծաղելի նկարագրությամբ: Նկարագրելով արտաքինը՝ բացահայտում է էությունը: Օրինակ՝ <<Պրիստավը ձիգ տված **մաստակ** էր, մանր աչքեր ուներ, երկար ծնոտ, նեղ ճակատ>> (2, 372): Կամ՝ պատկերի առարկայականությունը ցայտուն է հետևյալ փոխաբերությունում,որում իր ծաղրն է արտահայտում օտարերկրացի ոստիկանի անտարբերության նկատմամբ. <<Կոլոտ մարդ է գորոդովոյ Անտոնը՝ գլուխը հսկա մի **դդում**, այդ հսկա դդումի վրա մի զույգ փոքրիկ անցքեր, որոնք մահկանացուների համար ծառայում են որպես աչքեր>> (2, 375): Ընդգծված բառերը իրենց բառարանային արժեքով դրական կամ բացասական իմաստ չեն արտահայտում:Սակայն համատեքստում,մտնելով տարբեր կապակցությունների մեջ,ձեռք են բերում բացասական իմաստ:

<<Լեռնակերտ>> երկում փոխաբերական իմաստով հաճախակի են գործածվում կենդանիների անվանումներ:

Պետական պաշտոնյաներին կոչում է *<u>գայլ</u>*, *<u>խոզ</u>*, *<u>օձ</u>*, և հակակրանք առաջացնող այլ կենդանիների անվանումներով՝ դրանով իսկ խարազանելով այդ գործիչների հասարակական արատավոր գործունեությունը: Օրինակ՝ <<Գեներալ Դենստերվիչը հին *<u>գայլ</u>* է..>> (2, 383): Կամ՝ կերպարներից մեկի խոսքերով արտահայտում է իր ծաղրական վերաբերմունքը. <<Խմբապետ Խորենը *<u>խոզ</u>* է, միստեր Սենգիստոնը *<u>աղվես</u>* է, պարոն Սիլվեստը չորսաչքանի *<u>օձ</u>* է>> (2, 423):

<u>Գայլ, խոզ, աղվես, օձ</u> բառերի փոխաբերական գործածությամբ ավելի ցայտուն է արտահայտում *<u>ագահ, խորամանկ, նենգ, ստոր</u>* իմաստները:

Վ. Օվյանը ստեղծել է բազմաբնույթ փոխաբերություններ.[2]

1. Անձի հատկանիշի վերագրումը առարկաներին և հակառակը:

Օգտագործելով մի շարք բառեր, որոնց արտահայտած գործողությունները հատուկ են մարդկանց, գրողը դրանք վերագրում է առարկաների: Օրինակ. <<Օրվա այդ ժամին է, որ **հառաչում, հեկեկում, մղկտում** է Ուստա Կարոյի **դուդուկը** >> (2, 387): **Հառաչել, հեկեկալ, մղկտալ** բառերը արտահայտչական երանգ ունեն և գործածվելով տվյալ համատեքստում՝ խոսքին հաղորդում են շինծու վերամբարձություն և ձեռք բերում հեգնական իմաստ: Այս օրինակով հեղինակն իր ծաղրն է ուղղում ժամանակի արհեստի ու արվեստի մարդկանց ցուցամոլությունների, արհեստականության դեմ: Կամ՝ հեգնում է հերոսի անհավասարակշռությունը, կատաղությունը. <<Քրտինքը հոսում է դեմքով, աչքերը բներում պար են գալիս >> (2, 423):

Մի շարք փոխաբերությունների բառիմաստների միջև ընդհանրության եզրեր կան, այսինքն՝ փոխաբերաբար գործածված բառերի ուղղակի նշանակությունները փոխադարձ կապի մեջ են:Այսպես, **քսակ** բառը զուգորդվում է **տոզել, ծանրանալ** բառերի հետ: <<Քսակի հետ *<u>տոզեց</u>* ու

[1] .Մարության Ա., Հայոց լեզվի ոճաբանություն,Երևան,2000թ.,էջ164:

2 Վ.Օվյան,Լեռների լեգենդը,Երևան,2006թ.:

ծանրացավ նաև պարոն Պահլևունին>> (2, 394):Այս փոխաբերությամբ պարսավում է<<պետության մեծամեծի>>, թալանչի պարոն Պահլևունու ագահությունը:

Ոչնչացնող ծաղրի են ենթարկվում այդ ժամանակաշրջանում տիրող կուսակցությունների գաղափարախոսությունը, փոփոխականությունը: Այսպես է հեգնում դրա անդամներից մեկի անսկզբունքայնությունը. <<Գալիֆե Գուգուշը, որի գլուխը ոչ մի մատերիա էլ չի մտնում, երկու բաժակից հետո *փափկում, մոմ է դառնում*, բոլորին նայում քաղցր աչքով ու հերթով բոլորի ցավը տանում>> (2, 386): Այսպիսի փոխաբերությունները ստեղծվում են իրողությունների ազդեցությամբ ծագող տպավորությունների հիման վրա:

2.Իրային առարկաների հատկանիշի վերագրում ոչ իրային առարկաներին և հակառակը:

Կերպարի անզսպվածությունն ու տգիտությունն է երգիծում հետևյալ փոխաբերությամբ. <<Եվ Լեռնակերտի ցուրտ երկնքում, ձյան փաթիլների ու սանձարձակ քամու հետ *գլուխկոնծի է տալիս* ցնդած Խաբարդանի խեղդված ձայնը>> (2, 392): Այստեղ կոմիկականը հիմնված է **գլուխկոնծի է տալիս**, **ձայնը** բառերի զուգակցման վրա,որի անտրամաբանական լինելը ակնհայտ է:Կամ՝ << Նրա ձայնը պատռեց կեսօրվա լռությունը>> (2, 401):

3. Կենդանիների հատկանիշի վերագրումը անձանց:

Հեղինակը արհամարհանքով է խոսում մի շարք տեղաբնակների մասին, ծաղրում նրանց հոգևոր խեղճությունն ու աղքատամտությունը:Երգիծական կերպարի՝ Գալիֆե Գուգուշի նկատմամբ արգահատանքը ավելի տպավորիչ դարձնելու համար նրան ներկայացրել է իր մասին իր իսկ պատկերացումով.<<Եվ ես, անապատում սատկած ճերմակ զորավոր գորտս,մինչև հիմա այդ չեմ հասկացել...թե սրանից հետո բաղնիս մտնես, քեզանից մի կոպեկ կվերցնեմ, Նալբանդ Աթունի շան կողքին պպզեմ ու մեռել լողացնող Մանգասարի վրեն *հայհոյեմ*>> (2, 456):

Աշխույժ ոճով նկարագրում է դուքան Սեդրակի <<աքլոր>> ցուցադրելու պատկերը. <<Սե դրակին թվաց, թե գավառապետը կյանքում աքլոր չի տեսել, թևերը թափահարեց, տեղում պտույտ տվեց և ապա ցատկեց, կանգնեց թթենու տակ ընկած դատարկ տակառին, վիզը ձգեց ու *ծղրտաց* աքլորավարի >> (2, 373)

4. Բնության կամ այլ երևույթների հատկանիշները վերագրվում են անձանց.

<<Խանանդա Շաշան ... դափը դրեց ականջին ու **կլկլացրեց** մի ուրիշ երգ>> (2, 396):

Մեծ հմտությամբ են կառուցված այն փոխաբերությունները, որոնցում հաճախ փոխաբերաբար գործածվում են բայեր: Խոսքին պատկերավորություն է հաղորդում ամենասովորական, ինքնին արտահայտչության երանգ չունեցող բառերի միջոցով: Այսպես է հեգնում բնակիչների տգիտությունը, Դուքան Սեդրակի տհասությունը. <<Պլատֆորմը Դուքան Սեդրակի գանգի մեջ չտեղավորվեց, մտքում մի քանի անգամ կրկնեց. <<պլատֆորմ, պլատֆորմ, պլատֆորմ>>, անծանոթ բառը մտքում *խախալեց, մաղեց, ծամծմեց* ու բացատրեց>>(2, 459):

Վ.Օվյանին հատուկ է նախադասության անդամների իմաստային անհամատեղելիությունից բխող իրավիճակների ստեղծումը,որում դեր ունեն տարբեր բառերի կամ բառերի տարբեր իմաստների անսպասելի զուգորդումները:

Ծաղրում է Լեռնակերտի <<անփոխարինելի թամադա>> Մուշեղ Չանչախովի չանչախությունը, պերճախոսությունը. <<Մուշեղ Չանչախովը աշխատում է խոսքը *համեմել* նոր բառերով և փույթ չէ, թե ինչ են ներկայացնում այդ բառերն իրենցից>> (2, 387):

Շատ են հատկապես գոյականով արտահայտված փոխաբերությունները: Հեղինակը հեգնական վերաբերմունք ունի լեռնակերտցի սին գրագետի՝ << Պադալ Մարկոսովիչի>> նկատմամբ . <<Մեր Պադալ Մարկոսովիչի գլուխը գլուխ չի է,- ասում է,- գլուխ չի, **քաղաքային գրադարան** է, ինչ ուզես՝ կգտնես >>(2, 472): Կամ՝ Մանասի **սեխի** ներսում հետաքրքիր մի միտք ծագեց: Այն միտքը, որ արվեստի իսկական գործիչներ չկան, եղածն էլ միջակություն են, ընդօրինակողներ ընդամենը,արտահայտում է այսպիսի օրինակով. <<Խանանդա Շաշան մի քիչ Սայաթ-Նովա է, մի քիչ Միսկին Բուրջի, մի քիչ Հաֆեզ, մի քիչ էլ Օմար Խայամ>> (2, 396):

Հաճախ,մանավանդ հերոսների խոսքում, գործածում է բարբառային, օտար բառեր. Նման փոխաբերությունները տեղին են, ավելի պատկերավոր և բնութագրական: Օրինակ՝ <<Պաժառնի

Վաղոն, Փոստի Մադաթի վկայությամբ, **հրդեհների ցիկլոպեդիա** է, իսկ Դուքան Սեդրակի չարախոսությամբ՝ *<u>պաժառնի շանգ</u>*>> (2, 476):

Վ. Օվյանը ստեղծել է նաև ծավալուն փոխաբերություններ, որոնք ավելի տեսանելի են դարձնում բացահայտվող առարկան, երևույթը: Հեգնում, ոչնչացնում է Լեռնակերտի անմիտ <<նշանավոր>> գործիչներին. <<Սրանք այն փայլուն արբանյակներն են, որոնք նույնիսկ իրենց փայլը կորցնելուց հետո շարունակում են պտտվել այդ մտքի կենտրոնի շուրջը և սնվել նրա ճառագայթներից>> (2, 369): Կամ՝ <<Այս նշանավոր եռյակին հետևում են ուրիշ նշանավոր աննշան առևտրականներ, որոնք չնայած խոշոր դեմքեր չեն, բայց էլի դեմքեր են, կամ ինչպես Նալբանդ Աթունը կասեր՝ ծմակում գայլ չեղած տեղը՝ աղվեսն էլ է գազան կոչվում>> (2, 418):

Հաճախ փոխաբերությունը որոշակի հարաբերությունների մեջ է մտնում մի քանի դարձույթների հետ, որն էլ դառնում է հենց փոխաբերության ձևավորման միջոց: Հեղինակի երկում հանդիպում ենք չափազանցության հետ զուգակցված փոխաբերությունների: Հետևյալ օրինակում հեգնում է << դարդոտված Շաշայի>> թուլությունը գեղեցիկ սեռի նկատմամբ. <<Շաշայի դարդը թափես անտակ ծովը, ծովը կցամաքի, վարար գետի բերանը տաս, գետը կծովանա>> (2, 387): Կամ՝ լեռնակերտցի աժդահա Պողոսին ներկայացնում է այսպես. <<Պողոսի բռունցքները ծանրացան, դարձան կողքից կախված փթանոցներ, հոնքերը բարդ-բարդ կուտակվեցին և արյունը եռաց>> (2,424):

Բերենք հակադրության հիմքի վրա ստեղծված օրինակ. <<Տկլոր, անտուն, անոթի, բայց իր մերկությամբ բախտավոր, իր գժությամբ երջանիկ, իր հիմարությամբ խելոք, իր դժբախտությամբ ուրախ Ատանը հարկ չհամարեց հայհոյել շաշված ֆայտոնչի Մնացական Դանդարովին ու դիվոտված Աղամին՝ խելագար-խելագար ծիծաղեց ու ոռնաց>> (2, 395):

Փոխաբերությանը, որպես պատկերավորման միջոցի, բնորոշ է անձնավորումը, երբ առարկաներին, երևույթներին վերագրվում է մարդկային այս կամ այն հատկանիշը: Օրինակ՝ <<…Լեռնակերտը գլուխը դրել զով անտառի ծոցում և հանգիստ ու համաչափ ննջում էր >> (2, 456): <<Թող վարժապետ Սիմոնը պնդի, թե նրա մեջ քնել է հայրենասերի խիղճը և արթնացել խռովարարի ոգին>> (2, 432):

Վ. Օվյանի ստեղծած պատկերների մեծ մասի հիմքը դարձվածքներն են, թևավոր խոսքերը, որոնք, լինելով ժողովրդի լեզվամտածողության արտահայտություններ, վառ կերպով ցուցադրում են ժողովրդի ոգին, ինքնատիպ մտածողության յուրահատկությունները: Հեղինակի երկի լեզուն այդ իրողությունների առատության շնորհիվ տոգորված է ժողովրդական կենդանի մտածողության շնչով: Նրա գործածած դարձվածքները, թևավոր խոսքերը հիմնականում բանավոր խոսակցության լեզվին բնորոշ կապակցություններ են:

Այսպիսի արտահայտություններով հարուստ է թե հեղինակային, թե հերոսների խոսքը:

Պատկերում ու հեգնում է աշխատավոր խավի ներկայացուցիչներին, վաճառականներին, վարսավիրներին,նրանց վարքի,կենցաղի,բնավորության ոչ վնասակար,բայց ծիծաղելի կողմերը: Բերենք օրինակներ. <<Խանանդա Շաշան դափը գրկած **մրափ մտավ** ուռենու տակ >> (2, 388): <<Հենց որ ցրտերն ընկնում են, էդ անունավոր լեռնակերտցիները ցրտից խեղճանում, **արջաքուն են մտնում** >> (2, 389): Այսպիսի կառույցները գործածված են իրենց ողջ բազմազանությամբ ու հարստությամբ: Նրա լեզուն աչքի է ընկնում ժողովրդական խոսքին բնորոշ զանազան խոսքային կառույցների ու կայուն կապակցությունների օգտագործմամբ: Ինչպես՝ <<Պոչները քաշել>> (2, 389), <<աչքի պոչով նայել>> (2, 373), <<էշի պոզեր>> (2, 443), <<էն աշխարհը գնացած, ետ եկած>> <<դեմ անել ականջը>>(2, 460), <<իր յուղի մեջ տապակվել>> (2, 407):

<<Շան տղան բեղերը սրած եկավ, գլուխը մի պարկ արյուն առած եկավ>> (2, 393): <<Լեզուն պահեց ատամների տակ, չէր ուզում ճանապարհվելուց առաջ բոլոր կամուրջները վառել>> (2, 453): Կամ՝ <<Օրիորդ Բարիշկան ոչ միայն նրան չարժանացրեց իր մեծ մի ժպիտին, այլև չնայեց՝ տեսնի՝ շո՞ւն է հաչում, թե՞ կատու է կլավում>> (2, 395): <<Աղամի հոգում նոր նինջ մտած դևերն արթնացան>> (2, 396):

Ոչնչացնող ծաղրի են ենթարկվում սուտ ու կեղծ աղգային հերոսները, պաշտոնյան, նրանց վախկոտությունն ու անսկզբունքայնությունը. <<Իսկ քո էդ ազգային հերոսները ինչո՞ւ մկան ծակին հազար թուման են տալիս>> (2, 423):

Պատկերի սաստկացման և ուժգնացման նպատակով օգտագործում է խոսակցական, բարբառային դարձվածքներ, խոսքեր : Սրանք ծառայում են իրենց նպատակին, պարզ են, արտահայտիչ, ցայտուն: Այսպես. <<թոզդ քամուն տան>> (2, 453), <<քսի-փսի անում>> (2, 448), << քու շառը կտրվի>> (2, 451), <<մազերդ բիզ-բիզ կկանգնեն>> (2, 417):

Վ. Օվյանը ունի այնպիսի փոխաբերություններ, որոնք այնքան դիպուկ են, որ աֆորիզմի դեր են կատարում: Օրինակ՝ <<Եվրոպացու ուժը ավելի շատ խորամանկության մեջ է, քան զենքի>> (2, 382): <<Զենքը մի կույր գործիք է, որ հնազանդվում է խորամանկներին>> (2,382): <<Պորտը գրքերի մեջ է կտրվել>> (2, 388): Մեկ կամ մի քանի բառերի փոփոխությամբ. <<Ինձ ցաքի կրակի մեջ կդնի>> (2, 430), <<Ագռավը ագռավի լեզուն լավ կհասկանա>>(2, 375):

Փոխաբերության դրսևորումներից է փոխանունությունը: Այն միջոց է, որի դեպքում իրար հետ կապված առարկաներից մեկի անունը գործածվում է մյուսի փոխարեն: Հնարավոր են ամենատարբեր կապեր պարունակողի և պարունակյալի միջև, հեղինակի և նրա ստեղծագործության, հատկանիշի և առարկայի, երևույթի ձևի և բովանդակության, տեղի, վայրի և բնակիչների միջև:

Վ. Օվյանը ունի այնպիսի փոխանունություններ, որոնցով կարողանում է ընթերցողի ուշադրությունը գրավել այն հատկանիշի վրա, որը տվյալ պահին հետաքրքրում է իրեն:

«Լեռնակերտ» երկում փոխանունությունն ունի իր դրսևորումները.

1. Պարունակողը գործածվում է պարունակյալի փոխարեն. «Անտոնը դատարկում է հերթական թասը» (2.375): «Դատարկում է թասը» հասկացվում է թասի պարունակությունը:

2. Բնակավայրի, տեղի անունը գործածվում է այնտեղ ապրող մարդկանց անվան փոխարեն. «Փոթորկուն օրեր է ապրում մեր **Ղարաբաղը**»: (2.409), «Ամբողջ **Շուշին** չարժե Բարիշկայի մի մազին»: (2.400): «Այ անաստված, դո՞ւ ես **Լեռնակերտը** պահում, թե՞ **Լեռնակերտն** է քեզ պահում»: (2.375) Այստեղ ծաղրում է Գորոդովոյ Անտոնի՝ ոստիկանի արատավոր գործունեությունը:

3. Հատկանիշի անունը գործածվում է այդ հատկանիշն ունեցող առարկայի անվան փոխարեն, օրինակ՝ «Եվ Ղուկաս առաքյալը **սպիտակով սևին** գրեց…»: (2.415)

4. Գործողության անվան փոխարեն գործածվում է նրա արտաքին նշանը, միջոցը, արդյունքը: Օրինակ՝ «**Դեղնած ատամները ցուցադրեց** վարժապետ Սիմոնը»2.408: Դեղնած ատամները ցուցադրել, այսինքն՝ խնդալ: Գործողության անվանման փոխարեն գործածված է արտաքին նշանը:

Հեղինակը հաճախ անձնավորության, երևույթի փոխարեն գործածում է արտաքին որևէ նշան, հատկանիշ: Օրինակ՝ հեգնում է ժամկոչ Մանասի տգիտությունը. «Փորեց մի ժամ, երկու ժամ և հանկարծ գլխավերևում, լուսանցքից ներս ընկած լուսնի շողերի տակ նկատեց մի **դեղնագույն գանգ**»: (2.426) Կամ՝ Այսպես է ծաղրում «ապագա անկախ պետության արքային՝ Ապետնակ հորջորջվող պարոնին»: «Պարոն Ապետնակը հրաժարվեց գահից ու սեփական կամքով մառւզերի փողը դրեց ճակատին և ցրիվ տվեց իր թագավորական **գլուխ**ը»: (2.381)

Վ. Օվյանի «Լեռնակերտ» երկում հանդիպում ենք սահմանափակ թվով համըմբռնման օրինակների: Համըմբռնումը արտահայտում է երևույթի,առարկայի անվան փոխարինումը նրա մի մասի անունով, հոգնակի թվի փոխարինումը եզակի թվով և ընդհակառակը: «Լեռնակերտ» երկում հանդիպում ենք համըմբռնման հետևյալ տեսակների.

1. Եզակի թիվը գործածվում է հոգնակիի փոխարեն.

Օրինակ՝ «… Մարդը մեռնում և դառնում է որևէ միջատ՝ բզեզ, մորեխ, լու, փայտոջիլ…» (386) : «Ղարաբաղը օրենքով պատկանում է անգլիացուն»: (408), «Անգլիացին ազնիվ է, անգլիացին արյուն չի թափում»: (2.408)Կամ՝ «Բոստանում վարունգ չմնաց, պոմիդոր չմնաց»: (2.424)

2. Մասի անունը գործածվում է ամբողջի անվան փոխարեն: Օրինակ՝ «Իսկ թո էդ ճառից **փորս չկշտացավ**…»: (2.402) Այստեղ ծաղրում է մեծահարուստ վաճառականի որկրամոլությունը:

Մեծապատիվ վարժապետին հեգնում է այսպես. «… վարժապետ Սիմոն Սարխոշյանցն իր **ստամոքսի պահանջով** պտտվում էր Դուքան Մեդրակի տան շուրջը»: (2.401)

Այսպիսով՝ փոխաբերությունը իր տարբեր դրսևորումներով՝ փոխանունություն, համըմբռնում, հարստացնում է Վ. Օվյանի լեզվի ոճական միջոցների համակարգը, արտահայտում իմաստային նրբություններ, խորացնում արտահայտության իմաստը:

Գրականություն

1.Մարության Ա., Հայոց լեզվի ոճաբանություն,Երևան,2000թ.:
2.Վ.Օվյան,Լեռների լեզենդը,Երևան,2006թ.:
3.Եզեկյան Լ. ,Ոճագիտություն,2006թ;
4. .Բաբայան Օ.Ե.,Փոխաբերությունը արդի հայերենում,Երևան,1998թ.:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Նունե Խաչատրյան -բ.գ.թ.,դոցենտ , ակ. Ս.Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն
Էլ. փոստ՝ Khachatryan-15@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

ՀՏԴ 809.198.1 Հայոց լեզու

ՁԵՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏԱՐԱՐԺԵՔՈՒԹՅԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐ ՆՈՒՅՆԱԲԱՂԱԴՐԻՉ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Շողեր ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *տարարժեքություն, ձևաբանական, շարահյուսական, լեզվական մակարդակ, խոսքային մակարդակ,հնչերանգ, նախադասություն, գոյական, բայ, ածական, քերականական,տրոհում, իմաստափոխություն, խոսքի մաս, բառաքերականական, քերականական համանուն, հոլովում, մակբայ, շաղկապ:*

Ключевые слова*: морфологический эквивалент, морфологический, синтаксический, языковой уровень, вербальный уровень, обертон, предложение, существительное, глагол, прилагательное, грамматический, разделение, смена значения, часть речи, грамматический омоним, спряжение, наречие, союз.*

Key words*: morphological equivalent, morphological, syntax (syntactical), linguistic level, verbal level, overtone, sentence, noun, verb, adjective, grammatical, tagging, change of meaning, part of speech, word, grammatical homonym, conjugation, pronoun, conjuction.*

Ш.Минасян

Некоторые формы морфологических эквивалентов в односоставном предложении

В статье рассматриваются различные эквиваленты ряда морфологических форм на вербальном уровне. Слово или словоформа, выступая в предложении с различными грамматическими значениями в той же вербальной среде, может менять, либо не менять обертон и значение предложения. Данные явления в статье рассматриваются по- отдельности.

Sh. Minasyan

Some Forms of Morphological Equivalents in a Mononuclear Sentence

The article examines a number of morphological equivalents of different linguistic values at the verbal level. The word or word-form can cause or not cause different overtone to the sentence, when they appear with their different manifestations within the same grammatical environment. These two phenomena are examined separately in the article.

Լեզվական տարարժեքությունը ենթադրում է այնպիսի միավորներ, որոնք արտահայտության դիտվածքում նույնական են, բովանդակության դիտվածքում՝ տարբեր: Լեզվական տարարժեքությունը կարող է դրսևորվել բառային, ձևաբանական և շարահյուսական մակարդակներում:

Ձևաբանական մակարդակում հանդես եկող տարարժեքությունը կարող է հառաջացնել շարահյուսական տարարժեքություն, եթե տարարժեք բառերը պատկանում են նախադասության մեջ շարահյուսական միևնույն գործառույթով հանդես եկող խոսքի մասերի: Ձևաբանական տարարժեքությունը կարող է պատճառ դառնալ շարահյուսական տարարժեքության, եթե տարարժեք բառերը ներկայացնում են շարահյուսական տարբեր գործառույթներով հանդես եկող խոսքի մասեր: Փաստական նյութի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ առավել հաճախ ձևաբանական տարարժեքությունն առաջացնում է նաև նախադասության շարահյուսական կառուցվածքի փոփոխություն:

Նպատակ ունենալով մեր աշխատանքում խոսքային մակարդակում քննելու ձևաբանական տարարժեքության մի քանի դրսևորումներ՝ մենք շարահյուսական տարարժեքությանը կանդրադառնանք այնքանով, որքանով որ այն կառնչվի քննարկվող հարցին:

Բառիմաստը՝ որպես բառի բովանդակային կազմ, անընդհատ ենթակա է փոփոխությունների, որի արդյունքում բառը կարող է ձեռք բերել իր արտահայտած հասկացության ընդլայնում, նեղացում, մեկ այլ հասկացությամբ փոխարինում և այլն: Բառիմաստի կրած այս փոփոխությունները կարող են պատճառ դառնալ նաև խոսքիմասային նշանակության փոփոխության՝ առաջացնելով ձևաբանորեն տարարժեք բառեր հարաբերակից խոսքի մասերի միջև՝ պայմանավորված նրանց բառաքերականական հատկանիշների մերձավորության աստիճանով:

«Խոսքիմասային տարարժեք բառերը համածին կազմություններ են, որոնց առաջացման պատճառը իմաստափոխությունն է»[1]: Իմաստափոխությունը՝ որպես լեզվի զարգացմանն անընդհատ ուղեկցող երևույթ, կարող է ազդել բառի խոսքիմասային իմաստի վրա, որովհետև վերջինս անմիջապես բխում է բառիմաստից: Եվ եթե իմաստափոխության ենթարկված բառը պահպանում է նաև նախկին իմաստը, ապա կարող է առաջանալ ձևաբանական տարարժեքություն:

1. *Խաչատրյան Լ.Մ.,* Խոսքիմասային տարարժեքությունն արդի հայերենի կայուն կապակցություններում, Ե., 1996, էջ 49

«Խոսքիմասային տարարժեքությունը, այսպիսով, հանդես է գալիս որպես երկատված բառական և ձևաբանաշարահյուսական հատկանիշների իրացում միևնույն բառույթի բովանդակության և արտահայտության պլաններում»[1]:

Խոսքիմասային տարարժեքությունը դրսևորվել է լեզվի զարգացման բոլոր շրջաններում, և դեռևս առաջին քերականներն իրենց ուսումնասիրություններում անդրադարձել են այս երևույթին:

Հր. Աճառյանը, բծախնդրորեն որոշելով տարարժեք բառերի առաջացման ժամանակագրությունը, պնդում է, որ այդ իրողությունը հատուկ է նույնիսկ հնդեվրոպական հիմք լեզվին:[2]

Ձևաբանական տարարժեքությանն անդրադարձել են Գ. Սևակը[3], Ա. Աբրահամյանը[4], էդ. Աղայանը[5], Գ.Գարեգինյանը[6], Գ. Ջահուկյանը[7], Մ. Ասատրյանը[8], Ս. Աբրահամյանը[9], Լ. Խաչատրյանը[10], Ն. Պառնասյանը[11] և այլք:

Գ. Ջահուկյանն այդ կարգի բառերը քննելիս առաջինը կատարում է դրանց դասակարգումը՝ տարբերակելով երկակի և եռակի գործառություն ունեցող բառեր և դրանք համարելով գործառական համանուններ, իսկ քերականական այդ երևույթը՝ գործառական համանունություն[12]:

Լ. Խաչատրյանն այս երևույթը քննում է կայուն կապակցությունների շրջանակում[13]:

Ձևաբանական տարարժեքությունը քննող բոլոր աշխատություններում նկատի է առնված լեզվական մակարդակը, այսինքն ձևաբանորեն տարարժեք բառերը հանդես են գալիս խոսքային տարբեր միջավայրերում: Մինչդեռ տարարժեք բառերի մի մասի իմաստային և քերականական երկատվածությունը կարող է դրսևորվել նաև խոսքային միևնույն միջավայրում:

Խոսքային միջավայրը, այսինքն այն նախադասությունը, որը պարունակում է նման բառ, հանդես է գալիս որպես քերականական համանուն, ընդ որում նախադասության հնչերանգը կարող է լինել բոլորովին անփոփոխ կամ ենթարկվել մասնակի փոփոխության՝ առանց տրոհում առաջացնելու:

Նախ առաջինի մասին:

Ուղղությամբ, նպատակով, պատճառով, երեսից, ծեռքից, հաշվին բառ-բառաձևերը գոյականներ են և գոյականից առաջացած կապական բառեր: Հետևյալ նախադասություններում դրանք կարող են ընկալվել և՛ որպես գոյական, և՛ որպես կապ:

Եթե այդ ***ուղղությամբ*** գնա, կշահի:

Այդ ***նպատակով*** ուսումնասիրեց նյութը:

Այդ ***պատճառով*** մեկնեց երկրից:

Եթե ընդգծված բառերն ընկալենք որպես ***ուղղություն, նպատակ, պատճառ*** բառերի գործիական հոլովաձևեր, ուրեմն ունենք գոյականներ, իսկ եթե ***ուղղությամբ*** բառն ընկալենք «գծով» իմաստով, իսկ ***նպատակով*** և ***պատճառով*** բառերը՝ «համար» իմաստով, կունենանք համապատասխանաբար սահմանափակման, նպատակի և պատճառի կապեր:

երեսից, ծեռքից բառերը, լինելով ***երես*** և ***ծեռք*** բառերի բացառական հոլովաձևեր, առարկայական իմաստով գոյականներ են, «պատճառով» իմաստով՝ պատճառի կապեր: Բերենք նախադասություններ, որոնցում ***երեսից*** և ***ծեռքից*** բառերը հանդես են բերում տարարժեքություն:

Նրա ***երեսից*** հակառակորդն ամեն ինչ հասկացավ:

Նրա ***ծեռքից*** գողացան այդ կարևոր փաստաթուղթը:

Հաշվին բառը ***հաշիվ*** բառի տրական հոլովաձև է և ունի գոյականի խոսքիմասային իմաստ, իսկ «շնորհիվ» իմաստով կապի արժեք ունի: Միևնույն խոսքային միջավայրում այն կարող է համատեղել երկու իմաստներն էլ:

Հավելվելով նրանց ***հաշվին***՝ աստիճանաբար աճում են դրամական ներդրումները:

Ընթացքում բառը ***ընթացք*** գոյականի ներգոյական հոլովաձևն է և կապի արժեք ունի «ժամանակ, պահին» իմաստով: Հետևյալ նախադասության մեջ այն դրսևորում է քերականական տարարժեքություն:

Երեկոն վարելու ***ընթացքում*** մոռանում էր առօրյա հոգսերը:

Նվիրված բառը և՛ դերբայ է, և՛ կապ՝ «առթիվ» իմաստով:

---

[1] *Խաչատրյան Լ.Մ.,* Խոսքիմասային տարարժեքությունն արդի հայերենի կայուն կապակցություններում, Ե., 1996, էջ 6

[2] *Աճառյան Հր.,* Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի՝ համեմատությամբ 562 լեզուների, Ե., 1952, հ. 1, էջ 24-25

[3] *Սևակ Գ.,* ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Ե., 1955

[4] *Աբրահամյան Ա.,* Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Ե., 1953

[5] *Աղայան էդ.,* ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Ե., 1967

[6] *Գարեգինյան Գ.,*Շաղկապները ժամանակակից հայերենում, Ե., 1963

[7] *Ջահուկյան Գ.,* ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքներ, Ե., 1974

[8] *Ասատրյան Մ.,* ժամանակակից հայոց լեզվի ձևաբանության հարցեր, Ե., 1970

[9] *Աբրահամյան Ս.,* Չթեքվող խոսքի մասերը և նրանց բառական ու քերականական հատկանիշների փոխհարաբերությունը ժամանակակից հայերենում, Ե., 1965

[10] *Խաչատրյան Լ.,* Խոսքիմասային տարարժեքությունն արդի հայերենի կայուն կապակցություններում, Ե., 1996

[11] *Պառնասյան Ն.,* Քերականական համանունները ժամանակակից հայերենում, Ե., 1979

[12] *Ջահուկյան Գ.,* ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքներ, Ե., 1974 ,էջ525

[13] *Խաչատրյան Լ.,* Խոսքիմասային տարարժեքությունն արդի հայերենի կայուն կապակցություններում, Ե., 1996

Տոնին ***նվիրված*** հարթաքանդակը (այսինքն՝ հարթաքանդակ, որ նվիրվել է տոնի կապակցությամբ) զարմացնում է իր կատարելությամբ (դերբայ):

Տոնին ***նվիրված*** հարթաքանդակը (այսինքն՝ հարթաքանդակ, որ տոնի կապակցությամբ է) զարմացնում էր իր կատարելությամբ (կապ):

Գրող բառը ***գրել*** բայի ենթակայական դերբայի ձևն է և փոխանվանական գործածությամբ ձեռք է բերել գոյականի արժեք՝ «արձակագիր» իմաստով:

Ամեն ***գրող*** (այսինքն՝ արձակագիր) իր աշխատանքում սեփական նպատակադրումն է ունենում (գոյական):

Ամեն գրող (այսինքն՝ ինչ-որ բան գրող) իր աշխատանքում սեփական նպատակադրումն է ունենում (դերբայ):

Այլ բառը անորոշ դերանուն է՝ «ուրիշ» իմաստով, նաև համադասական շաղկապ՝ հակասման իմաստով: Հանդես գալով խոսքային միևնույն միջավայրում՝ այն կարող է ունենալ և՛ դերանվան, և՛ շաղկապի իմաստ:

Ծառ չէր տնկում, ***այլ*** մարդկանց տնկած ծառերն էր ջրում:

Մի և ***մեկ*** բառերն ունեն քանակական թվականի և անորոշ դերանվան իմաստներ և խոսքային միևնույն միջավայրում կարող են համատեղել դրանք: Օրինակ՝

Մի մարդ ցանկություն հայտնեց մասնակցելու:

Ուսանողներից ***մեկը*** գիտեր հարցի պատասխանը:

Այլապես բառը «այլ ձևով» նախնական իմաստով մակբայ է, բայց ներկայումս առավել հաճախ հանդես է գալիս որպես պայմանաներհակական շաղկապ՝ «հակառակ դեպքում» իմաստով:

Այժմ մայրաքաղաքում ամեն ինչ նորովի է կառուցվում, ***այլապես*** կառուցելը ոչ թե օգուտ, այլ վնաս կարող է տալ:

Այս նախադասության մեջ ***այլապես*** բառը հանդես է եկել ձևաբանական տարարժեքությամբ:

Մանավանդ բառն ունի պատճառի շաղկապի և սաստկական վերաբերականի իմաստներ:

Զգուշացե՛ք գիշերները փողոց դուրս գալուց, ***մանավանդ*** (այսինքն՝ քանի որ) գիշերները զբոսնելն անվտանգ չէ (շաղկապ):

Զգուշացե՛ք գիշերները փողոց դուրս գալուց, ***մանավանդ*** (այսինքն՝ հատկապես) գիշերները զբոսնելն անվտանգ չէ (վերաբերական):

Գալիք բառը ***գալ*** բայի ապառնի դերբայի երկրորդ տարբերակի ձևն է, փոխանվանաբար գործածվելով՝ ձեռք է բերել նաև գոյականի արժեք՝ «ապագա» իմաստով:

Գալիքը (այսինքն՝ ինչ որ գալու է) կարող է անփորձանք չլինել (դերբայ):

Գալիքը (այսինքն՝ ապագան) կարող է անփորձանք չլինել (գոյական):

Ողջ բառը «ամբողջ» իմաստով որոշյալ դերանուն է, «կենդանի, ոչ մեռած» իմաստով՝ ածական և նույն նախադասության մեջ կարող է համատեղել երկու իմաստներն էլ:

Ողջ ժողովուրդն է պայքարի կոչ անում:

Ապա բառի տարարժեքությունը դրսևորվում է հետևյալ խոսքային միջավայրում:

Ապա պատմիր քո իմացածի մասին:

Եթե ***ապա*** բառն ընկալենք «հետո» իմաստով, կունենանք ժամանակի մակբայ, իսկ «դե, հապա» իմաստով՝ կամային վերաբերական:

Չնայելով դերբայական ձևից առաջացել է համանուն զիջական կապը՝ «անկախ» իմաստով: Հետևյալ նախադասության մեջ այն հանդես է գալիս քերականական համանունությամբ՝ համատեղելով թե՛ դերբայի, թե՛ կապի իմաստները:

Չնայելով փողոցի անցուդարձին՝ նրանք, առանց խուճապի մատնվելու, անում էին իրենց գործը:

Էլ և ***միայն*** բառերը համապատասխանաբար «ևս» և «եթե» իմաստներով շաղկապ են, «անգամ» և «միմիայն» իմաստներով՝ վերաբերական և երկու իմաստներն էլ կարող են համատեղել խոսքային միևնույն միջավայրում: Օրինակ՝

Ընկերս՝ Աշոտն ***էլ*** կգա:

Նրանք ձեզ կընդառաջեն, միայն այսօր պայմանագիր կնքեք:

Վերջին օրինակում ***միայն*** բառը, բացի ստորադասական շաղկապ լինելուց, կարող է ընկալվել նաև որպես համադասական շաղկապ՝ «բայց» իմաստով. ***միայն*** բառի տարարժեքությունն առաջացրել է նախադասության բաղադրիչների հարաբերության (համադասության-ստորադասության) փոփոխություն:

Մի շարք բառակապակցություններ, իմաստափոխության ենթարկվելով, վերածվել են նկարագրական մակբայների, ինչպես՝ ***քանի գնում, առաջին հայացքից, չափից դուրս*** և այլն:

Առաջին հայացքից բառակապակցությունը թվական ստորադաս անցումով կառույց է, որպես մակբայ ունի «առանց երկար վերլուծելու» իմաստը: ***Չափից դուրս*** բառակապակցությունը գոյականի բացառական հոլով+կապ կառույց է, որպես մակբայ արտահայտում է «անչափ, շատ» իմաստները: ***Առաջին հայացքից*** և ***չափից դուրս*** բառակապակցություն-բառերի քերականական համանունությունն արտահայտվում է հետևյալ օրինակներում՝

Առաջին հայացքից սիահարվելը կարող է ճակատագրական լինել:

Չափից դուրս պահանջկոտությունը կարող է հակառակ ներգործությունն ունենալ:

Խոսքային մակարդակում քերականական համանունություն առաջանում է նաև հնչերանգային տարբերության շնորհիվ՝ կապված նախադասության մեջ տարարժեք բառից առաջ կամ հետո դադար տալու հետ, որը, սակայն, ընդգծված տրոհվածություն չի առաջացնում և որևէ կետադրություն չի պահանջում:

Վերև, հետո, հեռու, ընդդեմ բառերը և՛ կապի, և՛ մակբայի խոսքիմասային պատկանելություն ունեն: Նախադասության մեջ դրանք կարող են հանդես գալ գոյականի և բայի միջև՝ հնարավորություն ունենալով վերաբերելու երկուսին էլ: Եթե նախադասության մեջ դադարը նշված բառերից հետո է, դրանք որպես կապ են ընկալվում՝ կապվելով նախադաս գոյականի հետ, իսկ եթե դադարը տարարժեք բառերից առաջ է, կապվում են հաջորդող բայի հետ և ընկալվում որպես մակբայ:

Բերենք համապատասխան օրինակներ:

Պատշգամբից ***վերև*** նայելն արգելվում է:

Երկու օրից ***հետո*** եկած զբոսաշրջիկները հիացական կարծիքներ էին արտահայտում:

Տնից ***հեռու*** չէր գնում:

Կառավարությանն ***ընդդեմ*** գործելը կարող է վնասել:

Համապատասխան և ***դեմ*** բառերն ունեն կապի և ածականի արժեքներ: Նախադասության մեջ, դրվելով երկու գոյականների միջև, կարող են վերաբերել առաջինին, եթե տարարժեք բառից հետո է դադարը, և երկրորդին, եթե տարարժեք բառից առաջ է դադարը: Օրինակ՝

Այդ մարդկանց ***դեմ*** կարծիքներ արտահայտեցին մի քանի մասնակիցներ:

Այդ կազմակերպությանը ***համապատասխան*** զեկուցագիր ներկայացնելը փրկեց իրավիճակը:

Առաջ բառը և՛ կապ է, և՛ մակբայ, և՛ հարադիր բայի բաղադրիչ: Նախադասության մեջ դրվելով գոյականի և բայի միջև՝ վերաբերում է գոյականին և ունի կապի արժեք, եթե տարարժեք բառից հետո է դադարը, և վերաբերում է բային ու նրա հետ կազմում հարադրություն, եթե տարարժեք բառից առաջ է դադարը: Օրինակ՝

Ընկերներից ***առաջ*** անցնելը խրախուսելի է:

Երբեմն բառի տարարժեքություն ունենալը կախված է բարդ նախադասության բաղադրիչների հնչերանգային առանձնահատկություններից:

Հենց բառը ստորադասական շաղկապ է, եթե բարդ նախադասության առաջին բաղադրիչ նախադասությունն ունի նախազգուշական հնչերանգ: Օրինակ՝

Ապրանքը ***հենց*** այսօր վաճառվեց, կարող ես էլի բերել:

Հենց բառն այս նախադասության մեջ սաստկական վերաբերական է, եթե բաղադրիչ նախադասություններն ունեն թվարկման հնչերանգ:

Բացի նախադասությունների հնչերանգային տարբերությունից, տարարժեքությանը նպաստում է նաև «վաճառվեց» բայի ժամանակաձևի տարբեր իմաստներով ընկալելը: Եթե ***հենց***-ը վերաբերական է, ժամանակաձևը հանդես է գալիս իր հիմնական իմաստով, իսկ եթե ժամանակի շաղկապ է, անցյալ կատարյալն ունի ըղձական ապառնու նշանակություն:

Այսպիսով՝ ձևաբանական տարարժեքությունը, որն առավել հաճախ առաջացնում է նաև շարահյուսական տարարժեքություն, կարող է դրսևորվել ոչ միայն լեզվական, այլև խոսքային մակարդակում:

Խոսքային մակարդակում քերականական համանունության ընկալումը նպաստում է նախադասության ձևաբանաշարահյուսական կարգերի գնահատմանն ու վերլուծությանը:

Գրականություն

1. *Խաչատրյան Լ.Մ.,* Խոսքիմասային տարարժեքությունն արդի հայերենի կայուն կապակցություններում, Ե., 1996, էջ 49
2. *Նույնը,* էջ 6
3. *Աճառյան Հր.,* Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի՝ համեմատությամբ 562 լեզուների, Ե., 1952, հ. 1, էջ 24-25
4. *Սևակ Գ.,* Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Ե., 1955
5. *Աբրահամյան Ա.,* Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Ե., 1953
6. *Աղայան Էդ.,* Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Ե., 1967
7. *Գարեգինյան Գ.,*Շաղկապները ժամանակակից հայերենում, Ե., 1963
8. *Ջահուկյան Գ.,* Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքներ, Ե., 1974
9. *Ասատրյան Մ.,* Ժամանակակից հայոց լեզվի ձևաբանության հարցեր, Ե., 1970
10. *Աբրահամյան Ա.,* Չթեքվող խոսքի մասերը և նրանց բառական ու քերականական հատկանիշների փոխհարաբերությունը ժամանակակից հայերենում, Ե., 1965
11. *Խաչատրյան Լ.,* Խոսքիմասային տարարժեքությունն արդի հայերենի կայուն կապակցություններում, Ե., 1996
12. *Պառնասյան Ն.,* Քերականական համանունները ժամանակակից հայերենում, Ե., 1979
13. *Ջահուկյան Գ.,* նույնը, էջ 525
14. *Խաչատրյան Լ.,* նույնը

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Շողեր Մինասյան-բ.գ.թ.,դոցենտ,ակ.Ս.Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն

E-mail: shogerminasyan@ mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

ՀՏԴ- 809.198 .1 Հայոց լեզու

ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԱՆՎԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ ԱՐՑԱԽԻ ԳՐՈՂՆԵՐԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Ռենա ՄՈՎՍԵՍՅԱՆ

Բանալի բառեր: *Հարադիր բայեր, մասնակի գրականացում, անվանական բաղադրիչ, բայական բաղադրիչ, դարձվածային միավոր, բարբառային բաղադրիչ, խոսակցական , գեղարվեստական արժեք, գրական համատեքստ:*

Keywords. *Phrasal verbs, partial literalization, nominal component, verbal component, phraseological unit, dialogic unit, conversational, aesthetic value, literary context.*

Ключевые слова: *Фразовые глаголы, частичная литературализация, номинальный компонент, глагольный компонент, фразеологическая единица, диалогическая единица, разговорная, художественная ценность, литературный контекст.*

R. Movsesyan
Dialecticisms in the Works of the Artsakh Writers

In the Armenian language both literary and dialectal phrasal verbs are considered adverbial units that have a variety of structures. Artsakh writers used a lot of dialectal phrasal verbs thus making their works popular and the characters language vital, picturesque and expressive. In the literary context dialectal phrasal verbs are partially literalized. This is one of the ways of enriching the literary language using dialects.

Р. Мовсесян
Диалектизмы в произведениях арцахских писателей

В армянском языке как литературные, так и диалектные фразовые глаголы являются словесными единицами, имеющими самые разнообразные структуры. Арцахские писатели в своих произведениях использовали большое количество диалектных фразовых глаголов, тем самым придавая произведениям народность, делая язык персонажей жизненным, образным и экспрессивным. В литературном контексте происходит частичная литературализация диалектных фразовых глаголов, что является одним из способов обогащения литературного языка с помощью диалектов.

Հայերենում, ինչպես գրական, այնպես էլ բարբառային հարադիր բայերը բարդությունների մեջ ամենաբազմազան կառուցվածք ունեցող բառային միավորներից են:

Արցախի գրողներն իրենց ստեղծագործություններում գործածել են մեծ թվով բարբառային հարադիր բայեր՝ դրանց միջոցով ստեղծագործություններին հաղորդելով ժողովրդականություն, կերպարների լեզուն դարձնելով կենդանի, պատկերավոր ու արտահայտիչ: Գրական համատեքստում տեղի է ունենում բարբառային հարադիր բայերի մասնակի գրականացում, ինչը դառնում է բարբառների միջոցով գրական լեզվի հարստացման համար:

Հարադիր բայերը հայերենի բարդությունների մեջ ամենաբազմազան պատկեր ներկայացնող և ամենաբարդ ձևաբանական կառուցվածք ունեցող բառային միավորներից են:

Առհասարակ բարբառներում և ժողովրդախոսակցական լեզվում մեծ է հարադիր բայերի դերն ու կշիռը: Իսկ ըստ Ռ. Իշխանյանի՝ «Հարադրական բայերը հայ ժողովրդական խոսքի ամենաբնորոշ բաղադրիչներն են» (5;108): Դա է պատճառը, որ բարբառային և խոսակցական հարադրավոր բայերը միշտ էլ եղել են գեղարվեստական գրականության լեզվի կարևոր բաղկացուցիչ տարրերից մեկը: «Անցյալի հայ գրողների լեզվի թեթևակի քննությունն անգամ ցույց է տալիս, որ առավել ժողովրդային է այն հեղինակի լեզուն, ուր շատ են գործածված ժողովրդական հարադրությունները» (5;10)

Ղարաբաղի բարբառի համար ևս հատկանշական ու բնորոշ են հարադիր բայերը: Զգալով դրանց գեղարվեստական արժեքն ու գեղեցկությունը՝ բարբառային հարադրավոր բայերի հարուստ գանձարանի օգտագործման փայլուն օրինակներ են տվել Արցախի գրողներից շատերը:

Օգտագործվելով գրական համատեքստում՝ բարբառային հարադիր բարդությունները շատ հաճախ մասնակի գրականացվում են՝ կրելով որոշակի կառուցվածքային փոփոխություններ: Արդյունքում ձևավորվում են հետաքրքիր կառույցներ, որոնք դարձել են մեր ուսումնասիրության առանցքը: Այս տիպի բարդություններում առկա է մի օրինաչափություն. այստեղ հիմնականում գրականացվում է

անվանաբայական հարադրությունների բայական բաղադրիչը՝ խոնարհվելով գրական հայերենի հարացույցով, իսկ անվանական բաղադրիչը մնում է բարբառային:

Օրինակ՝ *Ծաղրել եմ նրա գաղափարները, ուշունց տվել, թե տեսնեք-տեսնեք՝ կոմունիզմին չեմ հավանում:* (6; 613)

Ինչպես գրական հայերենում, այս տիպի հարադիր բարդությունների կազմության մեջ ևս ակտիվ են հետևյալ բայերը. **անել** (*կիլիպիճո անել*[3] (արագ և անհասկանալի խոսել), *չանչ անել* (ձեռքի մատները լայն բացած՝ ուղղել դեպի մեկը՝ չարիք մաղթելով), *պռոշ անել* (շրթունքները ծամածռելով լացակումել), *տնազ անել* (ծաղրել), *հանաք ա- նել* (կատակել)), **տալ** (*քացի տալ* (ոտքով հարվածել), *կեռ տալ* (ոտքը ուրիշի ոտքերի արանքը դնելով՝ կորացնելով՝ սայթաքեցնել), *կաղին տալ* (կաղալ), *մատ տալ, կռխ տալ*), **կենալ** (*կռխ կենալ* (ըմբշամարտել, պայքարել), *թաք կենալ* (թաքնվել), *տապռ կենալ, դեմ կենալ*(դիմանալ)), **կտրել** (*դռուճա կտրել* (հիմարանալ), (*խազնա կտրել* (հարստություն դիզել)), **քաշել** (*թառռանչ քաշել* (հառաչել), *բոյ քաշել* (հասակը բարձրացնել)), **գնալ** (*յոլա գնալ* (մի կերպ ապրել), *փուստ գնալ* (վրիպել)),գալ (*սազ գալ* (համապատասխանել), *հախից գալ* (պատժել), **լինել** (*ռադ լինել* (արհմ. հեռանալ), *շոքավոր լինել* (հովանավոր լինել, պաշտպանել)), **ընկնել** (*փռխս ընկնել* (մի բան սխալմամբ մյուսի տեղ ընդունվել), *թայդի ընկնել* (շտապել), *չափ ընկնել* (1.արշավակի վազել, 2.արագորեն աշխատել)).

Օրինակ՝

1.Արհեստդ առած՝ թուրքերում քեզ համար խազնա ես կտրում: (8;110)

2.Ինչ ես դռուճա կտրել, գնա՛ կացինը բեր: (7; 315)

3.Տատիկն ասաց,

Թե անձրևից

Բոյ է քաշում

Ծիլը հողից: (4;27)

4. - Ախմախ, - տնազն արեցի, - գոռով մի անգամ: (10; 43)

5.Սալբի ագին գոգնոցի տուտը տարավ դեպի աչքերը, երեսայի պես պռոշ արեց: (12; 363)

Բարբառային անվանաբայական հարադրությունների անվանական բաղադրիչը ցուցաբերում է ձևաբանական, ծագումնաբանական և բառակազմական բազմազանություն:

Վերոնշյալ բարդությունների անվանական բաղադրիչը կարող է լինել գոյական (*մրափ* (քուն) մտնել-քնել, *զոռ* (ուժ) տալ-ուժ գործադրել, *ուշունց* (հիշոցք) տալ-անիծել, *դաչանք* (աղաչանք) անել-աղաչել և այլն), ածական (*չորը* տալ-ծառի չոր ճյուղերը հատել, *շիլ* (ծուղ, շեղ) գցել-շփոթել, *հարամ* (պիղծ, ապականված) անել-պղծել), կախյալ բայարմատ (*յորթ* (երթալ) ընկնել-ձիու դանդաղ և ցատկոտելով վազքը, *փաթ* ընկնել-փաթաթվել, *թող* անել-արձակել), մակբայ *(աշկարա* (ակներև) անել-բացահայտել, *պլոկահան* անել-քերթել, քերծել), ձայնարկություն (*հարայ* (օգնության կանչ) տալ-օգնություն կանչել, *հուշտ* (խրտնեցնելու բացականչություն) անել-խրտնեցնել):

Օրինակ՝

1. *Վաղինակը մի մանթով ղաչանք է անում, տուր սրան*: (8;163)

2. *Մի անգամ էլ հարբած ձեր տունը մեր տան հետ շիլ գցես, այն ժամանակ իմ ասելիքը ես եմ ասելու*: (7;247)

3. *Կուքանը ձեռքի մահակը իջեցրեց ականջատակին: Անատունը ցեխը շաղ տալով յորթ ընկավ:* (7;172)

4. *Սրիկաները հաստատ մեր օրը հարամ են անելու*: (10;86)

5. *Ու ցանկանում են դուրս գալ, երբ հարայ են տալիս, թե շուկայի ճաշարանը գարեջուր է ստացել*: (7;179)

Արցախի գրողների ստեղծագործություններում գործածված անվանաբայական հարադրությունների անվանական բաղադրիչը աչքի է ընկնում նաև ծագումնաբանական տարբերություններով: Դրանց մի մասը փոխառություններ են տարբեր լեզուներից: Բարբառը փոխառված ձևույթով կերտել է հարադիր բայ: Այս հանգամանքը խոսում է Ղարաբաղի բարբառի՝ բառակազմական ճկուն օրենքներ ունենալու մասին:

Հարադիր բայերի անվանական բաղադրիչները կարող են լինել.

ա) բուն բարբառային. սրանց մեջ մտնում են հնդեվրոպական հիմք լեզվի և գրաբարյան արմատները, ինչպես՝ *լափու* (h.ե. laph - ալիք, հորձանք) տալ – հորձանք տալ, *հոփ* (h.ե. ub – սեղմել) տալ – 1.սեղմել, 2.նեղել, *տուզ* (h.ե. teu - բարեկամաբար ուշադրություն դարձնել) տալ - ակնապիշ նայել, *տուտը* (h.ե. dud– ծայր, պոչ, գրբ. տուտ) բացել – սկսել, *յոք* (h.ե. lok– ցատկ) տալ – ցատկել, *պուտ* (h.ե. bhugo's - գրբ. բուդ - մեղրով պատված գնդի ձևով քաղցր ուտելիք) լինել – կուչ գալ, *պորտը* (h.ե. bordo - գրբ. պորտ) ընկնել – ծանր աշխատանք կատարելուց պորտը տեղից խախտվել, *պեծին*

(գրբ.՝ պեծ – կայծ) տալ – կայծ արձակել, *փոթ* (գրբ. փոթ – կտորի ծալք) գցել – ծալք գոյացնել, *ծպտուն* (հ.ե. gep– ծնոտ, բերան) հանել – թույլ ձայն հանել և այլն:

Օրինակ՝

1. *Ու տանը մոտեցող ամեն ավտոմեքենայի ձայնից սիրտս <u>լոք էր տալիս</u>՝ եկան:* (10;89)

2.Բայց Արփենի Սիրունը գնաց կանգնեց Վարուժանի դեմը և <u>տուզ տվեց</u>: (7;247)

3.Երաշտը լավ <u>հոփ տվեց</u>: (13;277)

բ) Փոխառություն՝ թուրքական լեզուներից (թուրքերեն, ադրբեջաներեն, թաթարերեն), ինչպես՝ *յան* (թրք. jan–կողք) տալ – շրջանցել, *յոլա* (թրք. yol-ճանապարհ) գնալ - գոյատևել, *օյին* (թրք. oyun–խաղ, խաբեբայություն) խաղալ – մեկի գլխին փորձանք բերել, *քոլը* (թրք. kolk-արմատ) կտրել - արմատախիլ անել, *բոյ* (թրք. boy–հասակի բարձրություն) քաշիլ – 1.հասակը բարձրանալ, 2.աճել, *ճոթ* (թթր. jot, թրք. sit–1.մաս, 2.գործվածք) անել - բաժանել, կիսել, *դուրբան* (թրք. qoh) անել - զոհաբերել, շախ (ադրբ. sax-ճյուղ) անել - փռել, տարածել, *դոնաղ* (թրք. konuk–հյուր) անել – հյուրասիրել և այլն:

Օրինակ՝ *Մեր քաղաքում էնպիսի մարդ չկա, որ ինձանից <u>«յան տված»</u> լինի*: (6;137)

Եթե օգնես, որ նրան էստեղից քշեն, տունուտեղս քեզ <u>դուրբան կանեմ</u>: (11;195)

Ամուսինը <u>ճոթ արեց</u> թոնրահացը և սկսեց մեծ-մեծ բրդել լոբախաշոի մեջ: (7;187)

գ) Փոխառություն՝ արևելյան մյուս լեզուներից՝ պարսկերեն, արաբերեն: Այսպես՝ *լայեղ* (արաբ. պրսկ. layeg–վայել, արժանի) անել - արժանի համարել, *ճարը* (գրբ. ճար, պրսկ. car, թրք. care, ադրբ. care–միջոց, հնար) կտրած - ճարահատյալ, ողորմելի, *հախից/հախան* (արաբ., թրք. hakh-արժեք, գին) գալ – պատժել, *մազա* (պրսկ. maze, թրք. meze–խմիչքի հետ գործածվող ուտելիք) անել – խմիչքի հետ ինչ-որ բան ուտել, *թամաշա* (արաբ., պրսկ. tamasa, թրք. temasol–ներկայացում, տեսարան) անել – նայել, դիտել, *մահանա/մահնա* (պրսկ. թրք. behane–հնարովի պատճառ, պատրվակ) բռնել – պատրվակել, *թիքա* (պրսկ. կտոր. մաս) անել – քիչ ուտել, օյին (պրսկ. խաղ, փորձանք) խաղալ - փորձանք բերել, *դալաթ* (արաբ., պրսկ., թրք. galat–սխալ) անել - անխոհեմ քայլ անել, *մարաղ* (պրսկ. marag-դարան, թաքստոց) կենալ – թաքնվել, դարան մտնել և այլն:

Օրինակ՝

1.*Արի՛, այ մարդ, դե … արի էս երեխի հետ մի <u>թիքա անենք</u>:* (8;92)

2.Ստիպեցին, որ մի բաժակ արաղ խմեմ և մի թիքա խորոված <u>մազա անեմ</u>, շատ ստիպեցին: (11;428)

3.Վա՛, էս ինչ ժամանակներ են, <u>դալաթը արել է</u>, գլխին տված, բայց մի տեսնեք ոնց է գյուղում քայլում: (7;156)

դ) Քիչ չեն նաև այնպիսի անվանաբայական հարադրությունները, որոնց առաջին բաղադրիչը փոխառություն է ռուսերենից, ինչպես՝ *ռիսկ* (ռուս. риск, ֆր. risce–համարձակություն) անել – հանդգնել, *տելեգրամ* (ռուս. телеграмма–հեռագրային հաղորդում) տալ – հեռագրով որևէ բան հաղորդել, *սյուրպրիզ* (ռուս. сюрприз-անակնկալ) անել - անակնկալ մատուցել, *զուբրիտ* (ռուս. зубрит-անգիր անել) անել – սերտել, *նոս* (ռուս. нос-քիթ) մնալ – պարտվել, խեղճանալ, մատերիալ (ռուս. материал–1.շինանյութ, 2.գրպարտագիր) տալ - գրպարտել, *զակազ* (ռուս. заказ–որևէ բան արտադրելու հանձնարարություն) տալ – պատվիրել, *մագարիչ* (ռուս. магарыч–լավ գործի, ուրախ լուրի դիմաց տրվող նվեր) անել – լուրի դիմաց նվեր տալ և այլն:

Օրինակ՝

1. *Որովհետև համագյուղացի ընկերը միանալու <u>ռիսկ չարեց</u> ու առանց իրեն մնալու էր միայնակ, անտեր*: (8;118)

2.Ա՛յ Էրմանի, ինչ <u>մագարիչ</u> ես անելու, քեզ տանում են: (6; 578)

3. Պահ, մեծ բան է, դասերը <u>զուբրիտ է անում</u>, բայց գլուխը բան չի մտնում: (12; 32)

Արցախի գրողների ստեղծագործություններում տեղ գտած բարբառային անվանաբայական հարադրությունների անվանական բաղադրիչները կարող են դրսևորվել նաև բարդություններով, ընդ որում՝ և՛ համադրական, և՛ հարադրական: Այս տիպի կառույցների կազմության մեջ հատկապես ակտիվ են կրկնավոր հարադիր բարդությունները, ինչպես՝ *ծուկ-ծուկ անել* (գաղտնի նայել), *դուզ-դուզ անել* (կռանալ), *տապակ-տապակ գալ* (տանջվել, տառապել), *դարան-դարան լինել* (հալածվել, քշվել), *ճաք-ճաք լինել* (1.ճաքճքել, 2.գոռոզամտել, 3.իր արդարացիությունը համոզելու համար ջանք թափել), *ջոկի-ջոկի անել* (խտրականություն դնել), *կզո-մզո անել* (ճգճգել), *փահ-փահ անել* (հաճույքի բացականչություններով գոհունակություն արտահայտել), *թև-թև անել* (շատ ուրախանալ), *լխկի-թխկի անել* (խախուտ լինելուց շարժվել), *տաշի-տուշի անել* (ուրախություն արտահայտել), *կլավ-կլավ գալ* (մլավել), խախալ-խախալ անել (պչրելով քայլել):

Օրինակ՝

1.Ձեռքերը կողքին դրած, <u>խախալ-խախալ</u> անելով անցավ, բայց ներսը կտոր-կտոր էր լինում: (7;246)

2.Եվ հավերը մյուս կողմում ցալբուններից <u>ղարաճ-ղարաճ</u> են լինում: (10;71)

3.Օսաննան առավոտ կանուխ ջեխի հետ <u>հոռ-հոռ անելով</u> գնաց ջրի: (7;171)

4.Կատուներ են, դռվռտում են, <u>կլավ-կլավ գալիս</u>: (13;265)

Հարադիր բայերի անվանական բաղադրիչը կարող է դրսևորվել նաև համադրական բարդությամբ, ընդ որում՝ մեր օրինակներում իսկական բարդությամբ ձևավորվածները ավելի մեծ թիվ են կազմում, ինչպես՝ *տակռահան* անել (արմատով պոկել), *վզակոթին* տալ (խփել (պարանոցին), *քոքահան* անել (արմատախիլ անել), *քարապրանուկ* անել (քարեր նետել), *շալվարահան* անել (1.տաբատը հանել, 2.փխբ. խայտառակել), *քոռուփուչ* անել (փչացնել) և այլն:

1.Մի քանի երեխա որտեղից որտեղ հայտնվեցին, սկսեցին <u>քարապրանուկ անել</u>: (6;472)

2.-Եկե՛ք,-վառված սրտով կանչում է Մակիչը,-գնանք Եվգինի տանձին <u>տակռահան անենք</u>: (8;189)

3.Մենկն ասի՝ ինչի՞ ես էդքան <u>մոտաթակ տալիս</u>, Երմոնը քո ճա՞շն է: (10;319)

Ինչպես գրական հայերենում, այնպես էլ մեր բարբառում, կան հարադրավոր բայեր, որոնց նշանակությունը անմիջապես չի բխում նրանց բաղադրիչների բովանդակությունից և, ընդհակառակը, կան հարադրավոր բայեր, որոնց նշանակության մեջ ավել կամ նվազ չափով դրսևորվում է նրանց բաղադրիչներից որևէ մեկի նշանակությունը:

Օրինակ՝ *թաք կենալ* (թաքնվել), *սիլա տալ* (ապտակել), *սաք տալ* (դարսել), *հարու տալ* (պոզահարել) և նման հարադիր բայերի հարադիրը կամ բայական բաղադրիչն է իր նշանակությունը մուծում հարադրավոր բայի ընդհանուր նշանակության մեջ, այսինքն՝ դրանց ընդհանուր նշանակությունը իր մեջ առնում է հարադիր կամ բայական բաղադրիչի բովանդակությունը, յուրահատուկ իմաստային կամ անթարգմանելի դարձվածքի նշանակություն չեն արտահայտում և հետևաբար դարձվածային հարադրավոր բայեր չեն:

Հարադրավոր բայերի մի այլ խումբ առանձնահատուկ է նրանով, որ դրանց ընդհանուր նշանակությունը չի բխում բաղադրիչների նշանակությունների գումարից և այլաբերական կամ փոխաբերական բնույթ է կրում, յուրահատուկ իմաստային նշանակություն են արտահայտում, հետևաբար դարձվածային հարադրավոր բայեր են:

Ալ. Մարգարյանը դարձվածային հարադիր բայերը սահմանում է հետևյալ կերպ. «Դարձվածային են կոչվում այն հարադրավոր բայերը, որոնց հարադիրն ու բայական բաղադրիչը միասին իմաստային առանձնահատուկ նշանակություն են արտահայտում և հանդես գալիս որպես մտքի արտահայտման պատկերավոր ձևեր»[1]: (9; 255)

Մեր ուսումնասիրության առարկա դարձած ստեղծագործություններում գործածված հարադիր բայերի մեծ մասը դարձվածային արժեք ունի: Սրանք արտահայտում են մեր ժողովրդի պատկերավոր մտածողությունը: Ժողովրդական մտածողության ծնունդ են *դու-դու կանչել* (միայնակ, անտեր մնալ), *փուստ գնալ* (նպատակին չծառայել), *շոքավոր լինել* (հովանավորել, պաշտպանել), *պռոշ անել* (լացակումել, դժգոհության նշաններ ցույց տալ), *քոքը կտրել* (իսպառ ոչնչացնել), *տիտիկ անել* (մնալ, հանգիստ նստել), *թերթին տալ* (հանդուգն խոսել, շաղակրատել), *ծուկ անել* (գաղտագողի նայել) :

Օրինակ՝

1.Կոնդ սկեսրոջդ տեր կանգնիր, չորս պատերի մեջ <u>դու-դու է կանչում</u>: (7;359)

2.Մարգարը փողը մեր մորը պահ տված է եղել՝ արժանացնելու մեզնից նրան, ով իր տանը <u>տիտիկ էր անելու</u>: (8;214)

3.Վարդերը փոքրիկ աղջնակի նման <u>պռոշ արեց</u>. (13; 220)

Այսպիսով՝

1. Հարադրավոր բայերը գեղարվեստական կերպարներ կերտելու, գրողի և նրա հերոսների լեզուն կենդանի, պատկերավոր ու արտահայտիչ դարձնելու լավագույն միջոցներն են: Արցախի գրողները, օգտագործելով բարբառային հարադիր բայեր, ժողովրդականություն են հաղորդել իրենց ստեղծագործություններին:

2. Ղարաբաղի բարբառն ունի գրական հայերենի հարադիր բայերի բոլոր կառուցվածքային տեսակները:

3. Արցախի գրողների ստեղծագործություններում տեղ գտած բարբառային հարադիր բայերը գրական համատեքստում մասնակի գրականացվում են՝ կրելով կառուցվածքային որոշակի փոփոխություններ:

4. Գեղարվեստական գրականության մեջ բարբառային հարադիր բայերի և առհասարակ բարբառային բառերի գրականացումը դառնում է գրական լեզվի բառապաշարի հարստացման ուղի: «Հարադրավոր բայերի հոսք է նկատվում բարբառ-ժողովրդախոսակցական լեզու-գրական լեզու ուղղությամբ, և դա արվում է գեղարվեստական գրականության լեզվի միջոցով»: (9;225)

5. Մեր բարբառում մեծ թիվ են կազմում դարձվածային հարադիր բայերը:

Գրականություն

1. Աբրահամյան Ս., Սերունդների հետ, Երևան, 2008
2. Առաքելյան Վ. Դ., Խաչատրյան Ա. Հ., Էլոյան Ս. Ա., Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 1, Երևան, 1979
3. Բեդիրյան Պ., Հայերենի դարձվածքների ընդարձակ բառարան, Երևան, 2011
4. Գաբրիելյան Գ., Ընտրանի, Ստեփանակերտ, 2007
5. Իշխանյան Ռ., Բակունցի լեզվական արվեստը, Երևան, 1965
6. Հակոբյան Վ., Զատիկը ջրավազանի հատակին, Ստեփանակերտ, 2010
7. Հովհաննիսյան Մ., Երկեր, հ. 1, Ստեփանակերտ, 2005
8. Ղահրիյան Ա., Պատրանք, Երևան, 1983
9. Մարգարյան Ա., Հայերենի հարադիր բայերը, Երևան, 1966
10. Մարտիրոսյան Հ., Համազարկ հրաժեշտից առաջ, Երևան, 2007
11. Սարգսյան Ա. Յու., Ղարաբաղի բարբառի բառարան, Երևան, 2013
12. Սուքիասյան Ա., Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևան, 1989
13. Օվյան Վ., Կապույտ տարիներ, Ստեփանակերտ, 2007

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Ռենա Մովսեսյան, Ստեփանակերտի << Գրիգոր Նարեկացի>> համալսարանի դասախոս
E-mail: rena-mov@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

ՀՏԴ 891. 981.0/07/
ԳՄԴ 83. 3< g 7

Գրականագիտություն

ԵՂԻՇԵ ՉԱՐԵՆՑԻ ՄԱՀՎԱՆ ՏԵՍԻԼՆԵՐԸ

Նարինե ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Բանալի բառեր: *Ցեղասպանություն, հոգեհարված, ուղեղային մորմոք, չարչարանքի տեսիլ, մահվան տեսիլ, հոգեբանական պահ, հոգեվիճակի պատմություն, զգայության բևեռացում, մտասևեռում, սիրո արվեստ:*
Ключевые слова: *геноцид, стресс, скорбь мозга, призраки мучения, призраки смерти, психологический момент, история душевного состояния, кульминация, концентрация, искусства любви.*
Keywords: *genocide, shock, brain grief, the psychological point, death visions, a history of emotional state, incandescence of sense, continuous death visions, culmination, sense of love.*

Н. Аванесян
Видения смерти Е.Чаренца

Психологическая травма, нанесенная геноцидом целому поколению, как бы ни вытеснялась вглубь сознания, для Чаренца оставалась постоянным психологическим ощущением. Со временем оно трансформировалось в «скорбь мозга», а та - в бесконечные видения смерти. Психологический момент становится историей душевного состояния. Видения мучений повторяются на протяжении всей жизни, достигнув своего пика в поэзии 1930-х годов. Чрезмерное напряжение и концентрация чувств ощутима даже в поэтическом искусстве последнего периода, посвященного любви и страсти.

N.Hovhannissian
E. Charents' Visions of Death

The psychological injury made by genocide to the whole generation how it was forced out deep into consciousnesses, for Charents remained a constant psychological feeling. Over time it was transformed to " brain grief", which in its turn was being transformed into infinite visions of death. The psychological point becomes a history of emotional state. Visions of tortures re-repeat throughout all his life, having reached the extreme culmination in the poetry of the 1930s. The excessive tension and concentration of feelings is notable even in poetic art of the last period devoted to love and passion.

Ցեղասպանության՝ մի ամբողջ սերնդի ցնցած հոգեհարվածը որքան էլ արտամղվելու ներքին ընթացք ունենար, Չարենցի մեջ մնալու էր որպես մշտառկա հոգեզգացողություն՝ տարիների հետ վերափոխվելով <<ուղեղային մորմոքի>>, ուղեղային մորմոքն էլ՝ շարունակական մահվան տեսիլների :Հոգեբանական պահը դառնում է հոգեվիճակի պատմություն: Չարչարանքի տեսիլները վերակրկնվում են կյանքի ճանապարհին՝ ծայրահեղ բևեռացման հասնելով 1930-ական թթ. պայմաններում: Զգայության ու մտասևեռումի արտակարգ շիկացումն զգալի է նույնիսկ վերջին շրջանի սիրո և սեռի բանաստեղծական արվեստում:

Ժամանակի չափումների մեջ Ե. Չարենցի հոգևոր կենսապատումը տեսլանում է և' որպես աներկրորդ գեղարվեստ, և' իր օրերի պատմությունը խորհրդանշող երևույթ: Դեմ հանդիման են հոգևոր պատմության սկիզբն ու վերջը՝ շաղկապված դժվարուղի մաքառումներով, գաղափարագեղագիտական վերաճշտումներով: Գրական խորհրդապաշտական մուտքը նաև հայրենական ապրումների ու մտածությունների ոգեղեն սկիզբն էր. հայրենիքի որոնումի անորոշ ճանապարհին կապուտաչյա սիրուհու տեսիլքն է, նույն ցնորք Նաիրին՝ երազային, մշուշային հայրենիքը: Կապուտաչյա սիրուհու գաղափարը հարակա է, հարահոս, որ ավելի ուշ կերպավորվելու է որպես Հայաստան-յար. <<Կապուտաչյա սիրուհիս, ամուսնանանք պիտի մենք// Արևի տակ հայրենի հովիտներում կանաչուն// Ու հնամյա աշխարհում մենք բախտավոր կլինենք…>>: Այդ ամուսնությունն, այսինքն՝ երկատված հայրենիքի վերամիավորումը, կորսված հայրենիքի ու սեփական հոգեկերտվածքի վերագտնումը, ոգեղեն բերկրանքից առարկայանալով, պոեմի վերջում փոխակերպվում է տոնահանդեսի կոնկրետ պատկերի. <<Հովիտներում հայրենի, հովիտներում սրբազան// Կլինի մի հարսանիք՝ հազարնվագ ու խնդուն>>: Հայրենիքի գալիքի հոգևոր սպասումի այսպիսի տրամադրություններով կամավորական ջոկատների շարքերում Չարենցը մտավ Արևմտահայաստան. <<Կանչում էր, կանչում ճամփան անմեկին// Մեր հոգին ուներ թռիչքներ ու թև>>: Սա <<Դանթեական

առասպելի>>՝ որոնումի հոգևոր ուղիներին հաջորդած հողեղեն, իրական ճանապարհի սկիզբն է, որ աստիճանաբար ծանրանալու է չարչարանքի համատարած պատկերներով: Ցեղասպանության՝ մի ամբողջ սերնդի ցնցած հոգեհարվածը որքան էլ արտամղվելու ներքին ընթացք ունենար, Չարենցի մեջ մնալու էր որպես մշտառկա հոգեզգացողություն՝ տարիների հետ վերափոխվելով <<ուղեղային մորմոքի>>, ուղեղային մորմոքն էլ՝ շարունակական մահվան տեսիլների: <<Դանթեական առասպել>> պոեմը բանաստեղծի եղեռնված հոգեզգացողության գեղարվեստական ինքնարտահայտման սկիզբն է, արևելահայ գրական կյանքում եղեռնի պոեզիայի հիմնաքարերից: Պոեմի ներքին տրամաբանությունը քնարական հերոսին հասցնում է կյանքի անիմաստության, տիեզերական զառանցանքի պատկեր-ապրումին.

Քայլել անիմաստ մի կյանքի համար,
Մարել - ու վառել աստղերը մարած,
Որ տիեզերքի զառանցանքը մառ
Չցնդի երբեք ու մնա երազ…

Զառանցանքի կենսազգացողության խոհն առկա է նաև նույն շրջանում գրված <<Հարդագողի ճամփորդները>> բանաստեղծության եզրափակիչ տողերում. <<Հոգ չէ, որ մեր օրերն անցան տենդի պես,// Կյանքը դարձավ անմխիթար զառանցանք...>>: Բանաստեղծի հոգեգիտակցականը բեկած ցեղասպանության պատկերներն աստիճանաբար վերածվում են հիվանդագին մտապատկերների: Մահվան տեսիլի հոգեբանական պատկերն ակնհայտ է: Ահա չարչարանքի տեսիլի հայտնությունը <<Դանթեական առասպել>> պոեմում.

Ամբոխվել էին տեսիլներն ահեղ,
Խեղերի նման ցատկում ու պարում
Եվ դառնում էին մեռելներ մի տեղ
Սատանայական տենդոտ շուրջպարում...

Հոգեբանական այս պահը դառնում է հոգեվիճակի պատմություն: Չարչարանքի տեսիլները վերակրկնվում են կյանքի ճանապարհին՝ ծայրահեղ բևեռացման հասնելով 1930-ական թթ. պայմաններում: Զգայության ու մտասևեռումի արտակարգ շիկացումն զգալի է նույնիսկ վերջին շրջանի սիրո և սեռի բանաստեղծական արվեստում: Դանթեական ճանապարհի իմաստաբանական-պատկերային առնչություններով ազգային ողբերգությունը հիշողության մտասևեռումներով ու զուգորդություններով զառանցանքի գեղարվեստահոգեբանական համապատկերի է հասնում <<Մահվան տեսիլ>> պոեմում: Սիամանթոյի <<Մահվան տեսիլքի>> գրապատմական ներքին առնչություններով Չարենցը գրում է նոր ժամանակի <<Մահվան տեսիլը>>: Ահա մի հատված, ուր <<Դանթեական առասպել>> պոեմի ծանոթ տեսիլի վերահայտնությունն է.

Եվ շուրջը նրա խարույկի, բոլորած մի պար խելահեղ,
Ցատկոտում էին ու պարում ամբոխները այն դիվահար...

Մահվան մտապատկերների մեջ, որպես հոգեցնցումի հետևանքային զգայության մի պատմության՝ հավատակորուստի և ընդվզումի գեղարվեստական ուժեղ արձագանք, կարևորում է <<Վահագն>> պոեմը: Պոեմը և' տագնապ է, և' ջղաձգում, և' ազգային գոյի կործանված հիմքերի ողբերգական վերապրում: Մահվան տեսիլի բովանդակության մեջ, որպես հոգեբանական տարր, խուժում է նաև ծաղրի ու անարգանքի մտասևեռումը. <<Տեսնում եմ ահա,// Որ ծիծաղում ու քրքջում են նրանք// Արնաքամ ընկած դիակիդ վրա...>>: Ազգային ողբերգության տառապագին վերապրման բացահայտում են <<Չարենց-Նամե>>-ի ներքոբերյալ տողերը ևս, ուր պատումի հանգիստ եղանակը պայմանավորված է տառապանքի ճանապարհին իմաստանացած ոգու ինքնահաղթահարման ուժեղ զգացողությամբ.

Ես կարծում էի- այնտեղ,
Ռումբերի ահեղ որոտում
Կգտնեմ քո դեմքը լուսե:
Բայց գտա… դիակներ փայտե
Ու տեսա մի երկիր, որը դու

Լքեցիր խուժումից մեր սև,
Ու իջավ թախիծն հնամյա
Ու հոգիս ճնշեց, ճնշեց…

<<Չարենց-Նամե>>-ի վերոնշյալ տողերը հեղափոխական օրերի խանդավառությունը բեկող հիշողությունների պատկերն են նաև: Ազգային հոգեբանության մեջ որպես ողբերգություն բեկված կորուսյալ հայրենիքի ճակատագրի հարցում հեղափոխության բերած տարակույսները ոգեկեղեքման նոր դուռ են բացում Չարենցի համար: Մտատանջության այս փուլին բնորոշ զգայությունը կեսգիշերային անքնությունն է, ուղեղը շաղափող հեղափոխական աղմկոտ տարերքի զգայությունը. <<Պայտերը դոփում են քունքիս մեջ հիմա.- Անհա~յտ է աշխարհը՝ անցնում է ու մահ…>>:

<<Բոլշևիզմը այն չէր իրողության մեջ, ինչ-որ պետք է ըլլար իդեական իր համոզումներուն ճամփով: Չարենց փշրվեցավ իր իսկ պատրանախաբության և զգացական խանդավառություններուն պատճառով>>[1],- նկատում է չարենցագետը: Հայրենիքի ճակատագիրն անձնականացրած բանաստեղծի՝ հեղափոխության ճանապարհին ուղեկից տարակույսի դրաման հոգեբանական խտացման է հասնում <<Ողջակիզվող կրակ>> շարքի <<Ինչպես երկիրս անսփոփ, ինչպես երկիրս բախտազուրկ….>> սկզբնատողով բանաստեղծության մեջ.

Եվ այս երգերը իմ կարմիր, ա՛խ, այս երգերը իմ կարմիր,
Որ երգում է անսփոփ սիրտս կրակուն-
Ինչպե՞ս պիտի արդյոք հնչեն, ա՛խ, այս երգերը իմ կարմիր-
Իմ ավերակ, իմ ո~րբ երկրում…

Տարակույսի դրամատիկ պահը բանաստեղծության մեջ ավարտվում է իրողության հայտնաբերման ողբերգական տրամադրությամբ.<<Վերք է դառնում սրտիս խորքում օրերի փայլը այս հրակ,// Ա~խ, սի~րտ իմ՝ բո~րբ ու անսփոփ,- երկի~ր իմ՝ ո~րբ ու անուրախ…>>: Հոգևոր տրամադրությունը հասնում է մտածական լարման մի վերջնակետի, որից այն կողմ անկումի սարսափի հոգեվիճակն է: <<Անկումների սարսափից>> բանաստեղծությունը անկումին դեմ հանդիման կանգնած, նահիրյան խոց-խոհի, նահիրյան անդուռ կարոտի հոգեվիճակին դատապարտված բանաստեղծի ներքին մենախոսությունն է.

Ի՞նչ է ուզում ինձանից կապույտ մորմոքը հրի.
Ի՞նչ է ուզում քո հոգին, հազարամյա Նաիրի:
Եվ ինչո՞ւ ես դու փռել իմ դեմ քո բույրը բոլոր
Եվ իմ մորմոքը վառել թախիծներով ահավոր….

Բանաստեղծի խոհահուզական ապրումներն ի վերջո գաղափարական ընդհանրացման են հասնում <<Հայաստանին>> տաղում: Ժողովրդի պատմական ճանապարհի քննությունը հանգեցնում է փորձությունների ու ողբերգությունների անընդմեջ հաղթահարման ազգային ճակատագրի խոհափիլիսոփայությանը՝ <<Հազար ու մե վերք ես տեսել- էլի կտեսնես…// Աշնան քաղած արտի նման՝ հազա~ր զոհերի// Չհավաքած բերք ես տեսել- էլի կտեսնես….>>, որից հետո գալիս է սիրո ու ցավի երկրի պաշտամունքի հոգեկան պահը, փառաբանության հոգևոր ծեսը, ինքնազոհաբերման աստիճանի ինքնանվիրումի խոստովանանքը.<<Ես իմ անուշ Հայաստանի արևահամ բառն եմ սիրում….>>:

Ամբողջ 1920-ական թթ. հայրենիքի կորուստի կասկածի խոհը շաղափում էր բանաստեղծի գիտակցությունը: Ազգային որոշակի քաղաքական ուղղվածության պատկանող իր հերոսների միջոցով Չարենցն անուղղակիորեն հայտարարում է ինքնությունը կեղեքող ներքին կասկածը.

Մտածում էր՝ <<Բաղդադ են հասել
Ջորքերը անսահման Ռուսի-
Էլ
Սրանք

[1] Վ. Նավասարդյան, Չարենց: Հուշեր և խորհրդածություններ, Ե., 2007, էջ 7:

Ինչո՞ւ են փախել
Բիթլիսից, Բաղդադից,Մուշից…
Էլ
Ինչո՞ւ
Էրզրումն առավ
Անհաղթ Անդրանիկ փաշեն>>…

Դարերի մեջ որպես արյունոտ հարցանիշ մեխված Նաիրիի կորուստի կասկածի խոհը խոշտանգող է Չարենցի այլ հերոսի՝ խմբապետ Շավարշի դեպքում… <<Ոչխարների նման սարսափահար// Նրանք փախան ֆրոնտից, տվին Էրզրումը,// Հետո Կարսն, Ալեքպոլը…. վա~յ ձեզ, հայեր…>>: Հայրենիքի պատմության մեջ հեղափոխության ողբերգական հետևանքների գիտակցումը տեղիք է տալիս մահվան տեսիլների վերակրկնության: Այդ տեսիլը Չարենցի խորհրդապաշտական գեղագիտական համակարգին բնորոշ տխրադալուկ աղջկա լուսե պատրանքը չէ կամ հոգու այլագոյությունը, մահը՝ <<անգույն ու անբեր>> կյանքին հակադրված <<լուսավոր առասպելը>> կամ <<անրջալույս տրտմությունը>>: Տեսիլն այս դեպքում ոգու բերկրանքի ակնթարթ չէ, այլ չարչարանքի մղձավանջ, մահը՝ ազգային գոյության վախճանի ողբերգություն: Դարձյալ տիրապետող է հոգեցնցումի ծանոթ զգայության՝ ինքնախոշտանգող մեղքի ներքին խոհն՝ ուղղված այս անգամ իր դեմ, որովհետև ինքն էլ հեղափոխությամբ խանդավառների շարքում էր: Հեղափոխության ըղձյալ այգաբացը բանաստեղծության մեջ փոխակերպվում է <<անկրակ իրիկնաժամի>> և կախաղանի մռայլ պատկեր-ապրումի: Հայրենիքի ճակատագրի պատասխանատվության տառապագին խոհը՝ <<Գուցե այդ ես եմ, որ սրտով իմ լուսնահար // Ո'չ մի կրակ հեռուներից ձեզ չբերի>>, դառնում է ինքնազոհաբերության աննախադեպ վճիռ՝ հայրենիքի փրկության բարձրագույն կամքով: Բանաստեղծի անանձնական կամքը հնչում է հրաման-հրահանգի պես.

Թող ո'չ մի զոհ չպահանջվի ինձնից բացի,
Ուրիշ ոտքեր կախաղանին թող մոտ չգան.
Եվ թող տեսնեն ի'մ աչքերի մեջ կախվածի,
Իմ բորբ երկիր, լուսապսակ քո ապագան…

Որպես ներհոգեկան հարվածի զգայության մի փուլ՝ Չարենցի պոեզիայում առանձնահատուկ է նաև ազգի պատմական անցյալի վերաքննությունը, ինչն այս դեպքում, բնականաբար, պետք է ընկալվեր որպես <<անանցյալ անցյալ>>: Անանցյալ անցյալի մտատանջությունը, որպես հոգեվիճակ, առկա է ոչ միայն <<Պատմության քառուղիներով>> պոեմում, այլև, որպես կեսգիշերային անքնություն, <<Դեպի լյառը Մասիս>>, <<Զրահապատ <<Վարդան Զորավար>> գործերում: Ազգային ուղու ներքին քննահայացքի զգայական պահը կորուստի հոգեկան ուժեղ վերապրումի դրսևորում է: Կորուստի վերհուշը՝ թախծի ու կարոտի նրբերանգներով, <<Nostalgia>> բանաստեղծության մեջ դառնում է ներանձնական հոգեպատկերի բացահայտման միջոց: Հուշի մեջ ապրող հայրենի երկրի ոգեղեն-իրական զգացողությունը, հուշի մեջ առկա տխրությունը կարոտացավի ազգային հոգեվիճակի ներքին խտությունն ունի.

Այն ափերում, ուր դու,- օ~, տարիներ առաջ,-
Թափառելով՝սիրո երգեր էիր գրում
Եվ գուրգուրում, իբրև սերունդների երազ,
Այն, որ թաղված մնաց քո գրքերում,-
Այն ափերում հիմա մի բարբարոս հովիվ…

Կորուսյալ ծննդավայրի կարոտացավը վերաճում է կարոտախտի, զառանցական տեսիլի՝ երևույթի բուն իմաստով, ինչի արգասիքն է <<Երազների մասին>> պոեմը՝ <<Իմ կարոտանք անդեղ ու անփարատ>>: Ազգային պատմության խոհաքննությունը բանաստեղծի մտասևեռումներում ուրվապատկերում է գալիք փորձանքներին դեմ հանդիման արնակող, ուժահատ գայլի խորհրդանիշ-տեսիլը: Չարենցը վերաքննում է պարտություններով ու կորուստներով բնորոշվող ժողովրդի պատմությունը, որով ձևավորվել է ազգային

հոգեբանությունը՝ պարզելու Հայաստանի քաղաքական բախտի նախադրյալները: <<Անանցյալ անցյալի>> պատմափիլիսոփայությունն ինքնահաստատվում է պոեմի ամբողջ ընթացքում.

Այսպես անցել ենք մենք անխոհ ու անգաղափար
Պատմության քառուղիներով, որպես միրաժ,-
Կտրել ենք երկար մի ճանապարհ,
Եվ ճանապարհը մեր այս
Ե՞րբ է արդյոք փայլատակել, օ~, երբ,
Ե՞րբ է վառվել լույսով գալիքնափայլ…

Պատմության քառուղիներով անընդհատ խորացող ներքին հայացքը, ազգային ինքնաճանաչողության դառը խորհրդածությունները հանգում են <<անխոհ ու անգաղափար>> պատմական ճանապարհի վերջնակետին, ապագայի անհեռանկար դիմապատկերին.

Ու կանգնած ենք ահա ապագայի հանդեպ
Զարմանալի~ թեթև, զարմանալի~ անդեմ՝
Մերկության պես տկլոր ու անանցյալ…

Ժողովրդի պատմության խոհաքննությունը ժամանակի ազգային օրհասական համապատկերից ձեռք է բերում Հայաստանի ոգեղեն- իրական գոյակերպի քաղաքական կշիռ: Ռուսական կողմնորոշման չարենցյան ընկալումը ժամանակային կոնկրետ չափումով և անհատականացված դրամատիզմով առկա է ոչ միայն <<Պատմության քառուղիներով>>, այլև <<Դեպի լյառն Մասիս>> պոեմում: Աբովյանի կյանքի անդուռ տարիների խորախոց խոհը՝ <<Եվ չի՞ եղել արդյոք իր ողջունած հեռուն// Մի թիարան վատթար>>, Չարենցինն է նաև.

Օ~, անպտուղ վաստակ ու տքնություն երկար,
Գոսն օրերում- ոգու հոգնություն եղկ,-
Անտեսնելի գալիք ու կապարե ներկա,
Անհորիզոն կյանքի կապարե երգ…
Մի՞թե սուտ է բոլորը և փորձանք…

Անցյալի կորուստների վրա կապարի պես ծանրացած ներկայի և անհորիզոն ապագայի ժամանակային այս խոհը, պատմականորեն ձևավորված հոգեբանության մեջ բևեռացված կասկածը ժամանակների ընդհանրացումով <<Զրահապատ <<Վարդան Զորավար>> պոեմում միանշանակ տարածվում են ժողովրդի գոյաբանության ամբողջ ընթացքի վրա.<< Օ~, չի՞ եղել արդյոք մեր պատմությունն ամբողջ // Մի այսպիսի անգո Ավարայր…// Չի՞ եղել արդյոք բեմական//Նույն Ավարայրը խեղճ…>>:

Տարիների ստեղծագործական այս խոհերն ի վերջո ամբողջանում են <<Մահվան տեսիլ>> պոեմում՝ որպես զառանցանքի տեսիլային համապատկեր: Հիվանդագին չափերով սրված հոգեկան զգայությունները, ենթագիտակցության մեջ բեկված մտապատկերների գերսեղմվածությունը ոգու տեսադաշտ են բերում ազգային մտավոր հանճարի գալիք սպանդը:Կոտորածի նախազգացումն արտահայտող յարճանյանական բնաբանը՝ <<Կոտորա~ծ, կոտորա~ծ, կոտորա~ծ>>, նախանշում է պոեմի ներքին տրամադրությունը: Տեսիլային պատումն ընթանում է բանաստեղծի հիշողության մեջ հառած նախկին մտապատկերների ու զուգորդությունների ներհայեցողական բազմատեսակ ձևերով ու զգայություններով: Ակնհայտ է <<Դանթեական առասպել>> և <<Մահվան տեսիլ>> պոեմների մղձավանջային, հոգեճնշիչ պատկերների ներքին առնչությունը՝ առաջինը գրված ցեղասպանությունից անմիջապես հետո, երկրորդը՝ 1937-ից առաջ.<<Եվ այն տեսիլը, որ տարիներից հառնած՝// Ծառացել է ահա իմ վարանոտ ու զարհուրյալ հայցքների դեմ…// Այդ տեսիլը դժնի է ու ժանտաժանտ, անփայլ է ու գոսնական…>>: Կոտորածի զգայությունների ու զուգորդությունների հոսքը գիտակցության մեջ ծայրաստիճան լարվածության է հասցնում տառապագին մտասևեռումը՝ առարկայացնելով ուղեղը հարվածող արյան կաթկթոցի զգացողությունը.<<Ցնծության ճիչեր խելագար, զառանցանք ու վիշտ խելահեղ// Ոսկորի ու մսի խրախճանք, երկաթի շռինդ ու շառաչ…>>: Տառապում է հայ հանճարի միտքը. հոգեկան ցավը մի դեպքում՝ հայ երգի հանճարի կյանքում,

հասնում է խելագարության, մի այլ դեպքում՝ հայ մտքի հանճարի կյանքում՝ շարունակական մահվան տեսիլների:

1930-ական թթ. ողբերգության տեսիլը հոգեբանական անցումներով և խորհրդածություններով դրամատիկ մենախոսության տարրեր է ձեռք բերում <<Որպես գորշ, դեղին տերևներ…>> պոեմում. <<Եվ չունե~ք անգամ փոս դուք հիմա՝// Եվ օտա~ր եք հայրենի հանդում>>: Հոգեկան ծայրաստիճան գրգռված կացությունն արտահայտվում էր ոչ միայն գեղարվեստում, այլև՝ կյանքում: Մարիանա Այվազյանի սպանության փորձի նախահոգեվիճակի առնչությամբ Չարենցը հիշում է. <<Ես վախենում էի մենակ մնալ… Գիշերվա ընթացքում բնակարանում հնչող յուրաքանչյուր ձայն ինձ սարսափի էր մատնում: Այս ամենին գումարեք և այն, որ եթե ինձ հաջողվում էր քնել՝ այդ քունը անմիջապես փոխվում էր զարհուրելի զառանցանքի…. Я живу еще физически-но я уже труп. Я чувствую свое разложение. Я с ума схожу>> (<<Ես դեռևս ապրում եմ ֆիզիկապես, բայց ես արդեն դիակ եմ: Ես զգում եմ իմ քայքայումը: Ես խելագարվում եմ>>[1]) :Այս հոգեվիճակի բանաստեղծական պատկերն է 1935թ. գրված <<Զառանցանք>> բանաստեղծությունը.

Ատամնաթափ մի մարդ, գանգը նման կապկի,
Նստել էր կոկորդիս և ինձ խեղդում էր…
Թույն էր թորում նա իմ գիշերային շապկին-
Եվ անունը նրա…<<Քնքշություն>> էր…

Զառանցանքն այս դեպքում հոգեկան խաթարման երևույթ է, պատճառաբանված հոգեկան հետևանք: Հանճարեղության և խելագարության դրամատիկ ժամադրությունից չէր դա, այլ պատմական պահի ուժեղ վերապրումից: Եղեռնի մտասևեռումը Չարենցի մեջ ընդմիշտ մնաց որպես չհաղթահարված հոգեկան տագնապ: Կեսգիշերային տառապանքների բանաստեղծական ինքնարտահայտություններ են 1935-1937թթ. գրված <<Հերոսի հարսանիքը>>, <<Հուսահատության ժամերին իմ սև>>, <<Էկլեզիաստես>> և ուրիշ գործեր:

Ես վախենում եմ, ինչպես Նեկրոման, կեսգիշերային ժամից,
Երբ ելնում է լուսինը դագաղից ու մեռնում է անգամ քամին….

1931թ. հոգեկան ջղագրգիռ վիճակում Չարենցն ինքնասպանության փորձ է արել նախ՝ ատրճանակով, ապա՝ զարկերակը կտրելով: Չարենցագետ Դ.Գասպարյանը նկատում է.<<Եվ հոգեկան վերելքների, և անկումների պահերը բևեռացված էին տառապագին սրվածության աստիճանի: Դրան նպաստում էին մի կողմից կնոջ՝ Արփենիկի կորուստին հաջորդող ողբագին ապրումները, որի հետ նա ոչ մի կերպ չէր հաշտվում, <…> մյուս կողմից՝ իր դեմ ուղղված միտումնավոր քննադատությունը: Այդ ամենը նրան երբեմն հասցնում էին հիվանդագին ապրումների, որոնք ավելի էին խորանում՝ կապված մորֆինի պարբերական ներարկումների հետ:<… > Նա լավ գիտեր, որ ինքնասպանության ճանապարհով իշխող վարչակարգից իրենց դժգոհությունն էին հայտնել իր ժամանակակից ռուս բանաստեղծները>>[2]:

Ողբերգության դատապարտված մարդու մենության հոգեվիճակը տեղիք է տալիս ներքին բախումների ու հակասական տրամադրությունների: 1935թ. Չարենցը գրում էր.<<Լեցուն է սիրտս լացով…// Ինձ խաբում, ինձ դավում են թերևս>>, մի օր հետո՝<<Պետությունն՝ ամբողջ իր ապարատով// Ելել է ահա… մի պոետի դեմ.-// Էլ ինչպես ես ինձ ահով չդիտեմ// Ու չհիանամ …>>: Հեղափոխության <<ըղձյալ այգաբացի>> բանաստեղծական վառ պատկերը դառնում է <<ցուրտ Հոկտեմբերի>> անշող պատկեր: Տերյանի <<Ցուրտ Հոկտեմբերն է ծեծում իմ դուռը>> դրամատիկ խոհ-ապրումը, հեղափոխության ներքին իսկության ընկալումն ու վերապրումը Չարենցի մոտ դառնում է <<Ցուրտ Հոկտեմբերն է գալիս….>>: 1936թ. գրված այս ռուբայինը մտավոր հալածանքի ու խեղված կյանքի զգայապատկերն է.

Ցուրտ Հոկտեմբերն է գալիս, ցուրտ Հոկտեմբերն է գալիս,-

[1] Եղիշե Չարենց: Նորահայտ էջեր, Ե., 1996, էջ 328-330:
[2] Դ. Գասպարյան, Եղիշե Չարենց, Հայոց բանաստեղծության մայրաքաղաքը, Ե., 1996, էջ 3:

Ե'լ, բանաստեղծ, հավաքի'ր գիրք, և' հուշեր, և' խոհեր…
Ո'չ բարեկամ կա կյանքում, ո'չ թշնամի անձկալի…
Ցուրտ Հոկտեմբերն է գալիս...

Ժամանակի ընկալման մտավիճակը հաջորդ ռուբայինում սրվում է ավելի մռայլ երանգներով. <<Այսքան դաժան, զարհուրելի և այսքան մութն ու անդուռ// Դեռ չի տեսել իր ապագան հանճարի լույսը մարդու// Մեր նոր լույսով, ո'չ մի հույսով, ո'չ մի շքեղ երազով, //Չի վառվում այն, ինչ պիտի գար երգ ու տաղով զվարթուն…>>:

Մահվան արշավանքի շարժապարկերի տիրույթը ծավալվում և ահեղանում է Չարենցի 1935-1937թթ. պոեզիայում: ժամանակի վայրագ ընթացքը հիշողության համապատկերին անդրադարձվում է այս կերպ. <<Արշավում է և' քո, և' գալիքի վրա`// Վարձկան ռոմակների գլուխն անցած,// Հագած զարմանալի զրահ` //Քո միջնադարյան անցյալը>>: Մահվան մղձավանջը` հարսանիքի, ցնծության ու ծիծաղի զառանցական աղմուկ-տեսիլներով, համատարած է Չարենցի այդ շրջանի գործերում. <<Թմբուկ են խփում, հարսանի~ք է,// Հարսանիք է երկրում աշնանային-// Արշավում է անողոք գալիքը`// Զգեցած զգեստներ մահի…>>: Հաջորդ բանաստեղծության մեջ տեսիլը սաստկանում է ուղեղի մեջ եվ վերածվում պար բռնած զգայական զարհուրելի պատկերի: Ստրկացված ամբողջ երկրի և բռնակալի պաշտամունքի ծես-առերեսման պատկերն է դա . <<Ցնծություն է, ծիծաղ// Եվ <…> հարյուր հիսուն միլիոն մարդ// Կարուսել են նստել<….>// Եվ վերևում ժպտացող մի իդիոտ…// Բարձրանում է փորի, որկորի, քթի հոտ…>>: 1935-1937թթ. Չարենցի մտապատկերներում արյան խորհրդանիշն այնքան տիրապետող է դառնում, որ կարմիրը խուժում է անգամ մարմնի և կրքի զգայությունների աշխարհ: <<Կեսօր>> բանաստեղծության մեջ կ-երի բաղաձայնույթը, կարմիր, կրկես, կաթսա եզրույթներն ակնարկում են կացինն ու դրա հետ կապված զգայապատկերները.

Կարմիր կեսօր է կրկեսում կիս <քայք.>
Կաս կաթսաներ են կարծես կոր <քայք>
Կոնքեր կարմրաթեք <քայք> կիզում…

Կարմիրի ներքին տարածությունը համալրվում է բովանդակային նոր շերտերով: Արյան գույնին ավելանում է արյան հոտը. <<Հոտ է գալիս կրկին արյան// Այս վարպետի եփած ճաշից>>: Արյան զգացողությունը աստիճանաբար խտանում, մարմնավորվում է կոնկրետ պատկերի մեջ, դառնում գործողություն –պատկեր.

Վաղ աղջամուղջն այնքան ըղձյալ Այգաբացի
Մայրամուտի փոխվեց արյունալիճ,-
Ուր մեր Արևն է նոր սուզվում արյունալի,
Որպես կարմիր գլուխ գլխատվածի…

<<Օ~, մանկիկներ մեր լույս…. >> սկզբնատողով բանաստեղծության մեջ ողբերգական երևույթը տարածվում է մի ամբողջ սերնդի կյանքի վրա. <<Իսկ ձեզ համար նոքա արդեն սրում են սուր,// Որ մի գիշեր անլույս ձեզ գլխատեն>>: Կարմիրի, կացնի, գլխատումի պատկերների տիրույթն ի վերջո ամբողջանում է կյանքի լույսը գլխատող դահիճի կերպարով: <<Միջնադարյան կացին>> բանաստեղծության մեջ՝ գրված 1937-ին բանտում, հառնում է կառափներով գահին տիրող և միջնադարյան կացնով դահճի զարհուրելի կերպարը: Պատկերը մանրամասնվում է ահասարսուռ չափերով. <<Նա մորթոտված գլուխների// Ուղեղներն է միայն ծամում>>: Այդ դահիճը մեկ Շահ Աբասի շառավիղ է, մեկ՝ թիֆլիսցի կինտո, մեկ՝ <<զարհուրելի երևույթ՝ չեղյալ աշխարհում>>, մեկ՝ <<իբրև մի Նեռ՝ քաղցած, աններ- ձեռքին կարմիր մի կացին>>: Այս ամենի մեջ, այնուհանդերձ, իր արմատի ու բունի աներկբա ու սթափ գիտակցությամբ, առկա է նաև խորհրդածությունն իր և իրենով ընդհանրացվող ազգի գոյության ոգու առեղծվածի շուրջ.

Ախ, քանի~ անգամ բարձրացավ
Սև կացինը, որ ինձ զգետնե,
Եվ որքան ձգտեցին գտնել
Իմ երգի արմատները կարծր,-

Դիմացած քանի~ հարվածի,
Ե'վ կրծքից, և 'բնից խոցված-
Հայրենի ավյունով լցված-
Չըկտրեց և' ոչ մի կացին…

Տեսիլների շարքի տրամաբանական վերջին հայտնությունը <<Անվերնագիր>> բանաստեղծությունն է՝ գրված 1936թ.: Մահվան դեմ հանդիման կանգնած, մահվան տեսիլներով շարունակաբար կեղեքված բանաստեղծը, հպարտ և անպարտ ինքնությամբ, պարզ գիտակցում է իր մահվան օրվա զգայապատկերը, նաև պոետի ու մարդու իր առասպելը.

Այն, որ ե'ս էի , որ ի'մն էր առաջ,
Այլևս չի հառնի և ո'չ մի գրքում,
Եվ ո'չ մի գրքում աշխարհում գրած,
Եվ ո'չ մի գրքում, և ո'չ մի գրքում…

Գրականություն

1. Եղիշե Չարենց,Երկերի ժողովածու, հհ. 1-4,Ե.,1962-1968:
2. Եղիշե Չարենց: Նորահայտ էջեր, Ե., 1996:
3. Աղբալեան Ն., Ամբողջական երկեր, հհ.1-2, Բեյրութ, 1959, 1966:
4. Բախչինյան Հ., Չարենցապատում ըստ անտիպ վավերագրերի, Ե.,1997:
5. Գասպարյան Դ.,Ողբերգական Չարենցը, Ե.,1990:
6. Գասպարյան Դ, Փակ դռների գաղտնիքը: Չարենցը, Բակունցը և մյուսները, Ե.,1994:
7. Գասպարյան Դ, Եղիշե Չարենց: Հայոց բանաստեղծությանմայրաքաղաքը, Ե., 1996:
8. Գասպարյան Դ, Չարենցի հետ, Հուշեր, Ե., մաս 1-ին,մաս 2-րդ, 1997, 2008:
9. Գասպարյան Դ, Եղիշե Չարենցի հավատաքննությունը կամ Բանաստեղծի վերջին աղոթքը, Ե., 2003:
10. Նավասարդյան Վ., Չարենց: Հուշեր և խորհրդածություններ,Ե.,2007:
11. Չարենց Արփ., Եղիշե Չարենցի աղոթքները, Ե.,1999:
12. Չարենց Արփ., Չարենցի հետ, Ե., 2009:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Նարինե Հովհաննիսյան - բ.գ.թ., դոցենտ , ԱրՊՀ գրականության և լրագրության ամբիոն
Էլ. հասցե՝ nare-luys@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

ՀՏԴ 82.09(749.25) Գրականագիտություն

ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԺԱՆՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ 1920-1930-ԱԿԱՆ ԹԹ. ԽՈՐՀՐԴԱՀԱՅ ԱՐՁԱԿՈՒՄ

Նարինե ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Առանցքային բառեր՝ *ինքնակենսագրական ժանր, ազգային գաղափարաբանություն, ժողովրդի հիշողություն, հայրենիքի կորուստ, ազգային ինքնագիտակցություն, խորհրդային աշխարհաքաղաքացիություն, ծագումնաբանություն, ցեղասպանություն:*

Key words- *biographical genre, national ideology, national memory, loss of homeland, national identity, the Soviet cosmopolitanism, genealogy, genocide.*

Ключевые слова- *биографический жанр, национальная идеология, народная память, потеря родины, национальное самосознание, советский космополитизм, генеалогия, геноцид.*

N. Hovhannisyan

The Tendencies in the Development of the Biographical Genre in Soviet-Armenian Prose of the 1920-1930s.

The paper reviewed the tendencies in the development of the biographical genre in the Soviet Armenian prose of 1920-1930s due to the specific historical and political preconditions. In the period of the literary and political tyranny looking back was literally threatened by conversion to a "Salt Statue». Under the veil of the personal story the biographical prose of Soviet Armenia of 1920-1930s touched on national issues: contrasting the lost, material homeland to the spiritual and sacred home; dying of national ideology and history to national identity, memory; the Soviet cosmopolitanism to confirming genealogy and homeland.

Н. Аванесян

Тенденции развития биографического жанра в советско-армянской прозе 1920-1930гг.

В статье пересматриваются тенденции развития биографического жанра в советской армянской прозе 1920-1930 гг. обусловленные конкретными историко-политическими предпосылками. В этот период литературно-политической тирании заглядывать назад, буквально грозило превращением в «Солевую статую». Под пеленой личного рассказа биографическая проза Советской Армении 1920-1930 гг. затрагивала общенациональные вопросы: противопоставляя утраченной, материальной родине духовную, неутраченную родину; погибающей национальной идеологии и истории - национальное самосознание и память; советскому космополитизму –подтверждение генеалогии и родины.

Հոդվածում վերաքննվում են 1920-1930-ական թթ. խորհրդահայ արձակում ինքնակենսագրական ժանրի զարգացման միտումները՝ պայմանավորված պատմաքաղաքական կոնկրետ նախադրյալներով: Հետ նայելը գրաքաղաքական տվյալ բռնաշրջանում բառացիորեն <<աղե արձան>> դառնալու սպառնալիք էր, լինել-չլինելու իրողություն: Անհատական ինքնապատումի շղարշի տակ 1920-1930-ական թթ. խորհրդահայ ինքնակենսագրական արձակն արծարծում էր համազգային նշանակության խնդիրներ, որոնք են՝ կորուսյալ առարկայական հայրենիքի դեմ՝ հոգևոր անկորուստ հայրենիք, կործանվող ազգային գաղափարաբանության ու պատմության դեմ՝ ազգային ինքնագիտակցություն ու հիշողություն, խորհրդային աշխարհաքաղաքացիության դեմ՝ ծննդավայրի և ծագումնաբանության վերահաստատում-վերարժևորում:

1920-1930-ական թթ. խորհրդահայ արձակում, գրաքաղաքական կոնկրետ նախադրյալներով պայմանավորված, զարգացման սրընթաց աստիճանի հասավ ինքնակենսագրական ժանրը: Ծրագրային միտվածությամբ առանձնացող ինքնակենսագրական ժանրը կարճ ժամանակաընթացքում՝ 1927-1935թթ., երևան բերեց գեղարվեստական ինքնատիպ արժեքներ, որոնց մի ծայրում Գ. Մահարու <<Մանկություն>>, <<Պատանեկություն>>, Վ. Թոթովենցի <<Կյանքը հին հռովմեական ճանապարհի վրա>>, Զ. Եսայանի <<Սիլիհտարի պարտեզները>> վիպակներն են, մյուսում՝ Ս. Զորյանի <<Մի կյանքի պատմություն>>-ը: Հիմնաքար ունենալով Չարենցի ծննդավայրի ասքը՝ պատմաքաղաքական առաջնագույն հարցադրումներով, ինքնակենսագրական ժանրի հեղինակները սփյուռքահայ կարոտի գրականությանը համադիր վեր էին պարզում խորհրդահայ կարոտի և ողբերգության գրականությունը: Ինքնակենսագրության ժանրը, անշուշտ, արտաքին կեղևն էր միայն, որի ներսում

ցեղասպանության և բռնագաղթի ենթարկված ժողովրդի մնացորդների հիշողությունն էր հայրենի կորուսյալ եզերքների, հարազատ մարդկանց, հոգևոր արժեքների մասին: <<Տարիները աղոտել են շատ բան. օ՛, այո, շատ գծեր են ջնջվել, և շատ պայծառ դեմքեր մշուշվել: Ես ուզում եմ փրկել մնացածն ու հնարավորը իմ մանկության խորասուզվող ոսկե մակույկից… Ինձ մնում է փրկել մնացածն ու հնարավորը: Հիշել եմ ուզում, վերհիշել և գրել, գրել հեշտ և թեթև, գրել և զգալ, որ քունքերս խփում են ներքին հուզմունքից, գրել անմշուշ, պայծառ, պայծառ, այն քաղաքի երկնքի նման, ծովի կապույտի նման, այգեստանների կանաչի ու լուսնկա գիշերների խորության նման>>[1]:

Մահարին նախանշում է իր ստեղծագործական ուղղվածությունը, ինչը ոգեղեն կենսագոյությամբ ծննդավայրի տեսիլքի պահպանումն է՝ թե որպես առարկայական հիշողություն, թե որպես գաղափարա-գործնական ընթացք: Իսկ դա ենթադրում էր նաև ազգային պատմություն և գաղափարաբանություն՝ ազգային հիշողությամբ ու ինքնագիտակցությամբ: Որտեղից են սերում իրենք, ինչ ճանապարհ է պարտադրվել արևմտահայությանը, ինչ են թողել հետևում: Հետ նայելը գրաքաղաքական տվյալ բռնաշրջանում բառացիորեն <<աղե արձան>> դառնալու սպառնալիք էր, լինել-չլինելու իրողություն: <<Իմ մանկությունն անցել է այդ ագարակում, մարմարյա այդ ավազանի եզրին, անցել է աղավնու սպիտակ թևերի վրա: Գիշերը կապույտ երկնքից այնքա՞ն աստղեր էին թափվում նրա պայծառ, աստղասարսուռ խորության մեջ>>[2] :

Ինքնակենսագրական տեսակը փաստորեն գաղափարական դիմակայման առերես միջոց էր ազգային ինքնության համահարթման ճանապարհին: Ուշագրավ է, որ վերհուշի գրական ժամանակը գրեթե միշտ ոչ թե անցյալն է, այլ ներկան, անցյալի վերապրման հոգեբանական վիճակը ոչ այնքան ետընթաց է, որքան առաջընթաց՝ ինքնահիշողությունից դեպի ինքնահաստատում:

Պաշտոնական գրաքննությունը ժամանակին թե Մահարու, թե Թոթովենցի ինքնապատումը մերժում էր իշխող վարչակարգի քարոզչադիրքերից: Կորուսյալ երկրի, ցեղասպանության և բռնագաղթի հիշողությունը դատապարտվում էր որպես ազգայնամոլություն, ռասսիզմ, դաշնակցականություն, անցյալի իդեալականացում, հակախորհրդայնություն: <<Գրական թերթի>> նախկին պատասխանատու քարտուղար Վ. Ալազանը <<Կյանքը խորհրդային գրականությունից հեռանալու ճանապարհի վրա>> հոդվածում գրեց, որ Թոթովենցը սխալ և նացիոնալիստական ձևով պատկերեց հայ-թուրքական հարաբերությունները, կոտորածները, որ նա բռնել է սխալ և վտանգավոր ճանապարհ և որ պետք է հրաժարվի <<Հին հոռվմեական այս ճանապարհից և շարունակի <<Բաքվի>> ճշմարիտ ուղին: Ժամանակի մամլիչ գրաքննության ճնշման տակ Թոթովենցը ստիպված սկսեց <<Բաքու>> եռահատոր վեպը՝ ապացուցելու դասակարգային պայքարի իր ըմբռնումն ու հավատարմությունը:

Հայաստանում խորհրդային տարիներին, առավել ևս 1920-1930-ական թթ., ինչպես նշվեց, նացիոնալիզմ, հակահեղափոխականություն, դաշնակցականություն էին որակվում բռնազավթված հայրենիքի և ցեղասպանության հիշողությունը, անցյալի և պատմության վերհուշը: Ժամանակի վայ-գրաքննիչներից մեկը՝ Գ. Վանանդեցին,<<Կյանքը այն ճանապարհի վրա, որ տանում է սովետական գրականությունից դուրս>> ջախջախիչ հոդվածում Թոթովենցին մեղադրում է իրականությունից փախչելու նացիոնալիստական մտայնության մեջ: <<Նացիոնալիստական>> մտայնությունների դեմ խորհրդային միտումնավոր, ծախու գրաքննությունը մոլեգնում էր մամուլում, գրական, հասարակական-քաղաքական ամբիոններից: Միայն 1936թ. տպագրվել են <<Գրական լեզվի նացիոնալիստական աղավաղումների դեմ>> (Խորհրդային գրականություն, 1936, թիվ 3-4), <<Ընդդեմ նացիոնալիզմի և տրոցկիզմի, հանուն սոցիալիստական մեծ գրականության>> <<Գրական սերունդ>>, 1936, թիվ 4), <<Կապը կտրած խմբապետը>> (<<Գրական սերունդ>>, 1936, թիվ 5-6), <<Նացիոնալիստը

[1] Գուրգեն Մահարի, Երիտասարդության սեմին, Ե., 1956, <<Հայպետհրատ>>, էջ 7:
[2] Վահան Թոթովենց, Երկեր, Ե., 1957, <<Հայպետհրատ>>, էջ 17:

խորհրդային գրողի դիմակով>> (<<Գրական թերթ>>, 1936, թիվ 19), <<Հակասովետական տրոցկիստ-նացիոնալիստ վիժվածքներ>> (<<Սովետական Հայաստան>>, 1936, 2 սեպտեմբերի), <<Նացիոնալիստական-տրոցկիստական տականքներ>> (<<Սովետական Հայաստան>>, 1936, 4 սեպտեմբերի), <<Ատում և զզվում ենք նացիոնալիստական-տրոցկիստական տականքներից>> (<<Սովետական Հայաստան>>, 1936, 4 սեպտեմբերի) հոդվածները: 1936թ. հուլիսի 14-ին Գրողների միության կուսկազմակերպության ժողովում <<նացիոնալիստների>> դեմ հերթական ջարդարարական ելույթն է ունենում Հ. Քոչարը, իսկ օգոստոսի 7-ի զեկուցումում մատնանշում. <<Նորենցն, իմ անկեղծ համոզմամբ, նացիոնալիստ է, և նրա նացիոնալիզմը թափանցել է նույնիսկ նրա ընտանեկան կենցաղի մեջ: Պատահական չէ, որ սասունցի Վաղարշակ Նորենցի տղայի անունը Սասունիկ է: Վ. Նորենցն ու Ա. Բակունցի <<Ծիրանի փողի>> Սասուն վերադառնալ ցանկացող հերոսը հիշեցնում են իրար>> [1]:

1936թ. դեկտեմբերի 31-ին <<Գրական թերթ>> -ում <<Դաշնակցական տականքը>> վերնագրով հրատարակվում է Ա. Ոսկերչյանի հոդվածը, ուր Թոթովենցը մեղադրվում է որպես աջ տրոցկիստական, ահաբեկչական խմբակցության անդամ, նացիոնալիստ, շովինիստ, ֆաշիստ, ազգային ատելության և թշնամանքի քարոզիչ: Գրական վիժվածք համարելով <<Կյանքը հին հռովմեական ճանապարհի վրա>> վիպակը՝ վայ-գրաքննիչը շարունակում է.<<Այդ գրվածքում իր մանկության, անցյալի նկարագրության քողի տակ նա անց է կացնում խորհրդային կարգերի հանդեպ իր ունեցած լպիրշ թշնամանքն ու ռասսայական, ֆաշիստական տեսությունը>>[2] : <<Հայերի և թուրքերի թշնամության ռասսայական տեսության մեջ>> Թոթովենցին մեղադրում է նաև Ն. Զարյանը. <<Բակունցի նացիոնալիստական-տրոցկիստական խմբակը դնում էր Հայաստանի սահմանների հարցը և ատելություն էր հրահրում դեպի թուրքերը>>[3] :

Հայ ազգային գիտակցությունը այսպես ահաբեկչության էր ենթարկվում բոլոր առումներով, գործադրվում էին բոլոր միջոցները՝ իսպառ ջնջելու ցեղասպանության և կորուսյալ հայրենիքի հիշողությունը: Թուրքիայի կողմից ցեղասպանված ժողովրդի սերուցքը վերստին սպանդի էր ենթարկվում նրա դաշնակից ԽՍՀՄ-ի կողմից, իսկ ցեղասպանության նվազագույն հիշողությունն անգամ դատապարտվում էր իբրև ռասսիզմ: Արևմտահայաստանի, ինչպես և Կարսի, Նախիջևանի, Ղարաբաղի, Ախալքալակի՝ Հայաստանին վերամիավորման գաղափարը, գաղթականության վերադարձի հույսը կորուսյալ ծննդավայր դատապարտելի էին որպես հայկական նացիոնալիզմ: Այս մեղադրանքով թիարան քշվեց Խորհրդային Հայաստանի ստեղծագործ փաղանգը՝ Բակունց, Թոթովենց, Մահարի, Չարենց և ուրիշներ: Ըստ ականատես վկայի՝ Ռ. Աթոյանի, հարցաքննության տարվող Թոթովենցը բանտախցից բանտախուց գոռում էր.<<Ֆրանսիացոց լրտես՝ ուզենաք, կլինեմ, ճապոնացոց կլինեմ, հաբեշների լրտես ուզենաք՝ կլինեմ, թուրքական լրտես չե՛մ լինի, չե՛մ լինի, չե՛մ լինի…>> [4]:

Վ. Թոթովենցի ամերիկյան տարիները, Անդրանիկի թիկնապահ և թարգմանիչ լինելը, կամավորական կռիվներին մասնակցությունը, Թիֆլիսում անգլիական օգնության կոմիտեում իբրև թարգմանիչ աշխատելը, անգամ <<Հայաստան>> թերթին աշխատակցելը բավարար հիմքեր էին՝ հերյուրելու զազրելի մեղադրականներ: 1936թ. սեպտեմբերին Հայաստանի գրողների միության ժողովի միաձայն որոշմամբ գրողների միության շարքերից հեռացվում են Թոթովենցը, Մահարին, Բակունցը, Դր. Սիմոնյանը, Վ. Ալազանը, Վ. Նորենցը, Գ. Վանանդեցին: Ապաշնորհ, ծառայամիտ քննադատությունը, որ այդ տարիներին տեր ու տիրական էր հռչակել իրեն գրական ամայացող դաշտում, ջանադրաբար արագացնում էր ստեղծագործ փաղանգի վերացումը ասպարեզից: Միջպրոլետարական այդ զազրելի մրցակցության արդյունքը 1937-ի սպանդն է՝ գլխավոր հերոսների կյանքի ու ստեղծագործության ողբերգական ընդհատումով:

[1] ՀՊԱ,ֆ. 1346,գ. 4, թիվ13-16, էջ104-106:
[2] <<Գրական թերթ>>,1936, N 29:
[3] <<Ընդդեմ նացիոնալիզմի և տրոցկիզմի, հանուն սոցիալիստական մեծ գրականության>>, <<Գրական սերունդ>>, 1936, թիվ 4, էջ 15-19:
[4] <<Նորք>>, 1989, N12:

Ինքնակենագրությունն ահա գրապատմական այդ շրջանում վերաճում է ժողովրդի պատմության, հիշողությունը՝ հայրենիքի ոգեղեն և իրեղեն լինելության: Անհատական կենսագրությունը համընդհանրացնում է ժողովրդի պատմությունն ու ազգային ճանապարհը, ինքնակենսագիր գրողը դառնում ժողովրդի համահավաք կերպար, նաև ազգային հոգևոր ճանապարհի առաջնորդ: Ինքնակենսագրական ժանրը նաև խորհրդային աշխարհաքաղաքացիության դեմ պահպանում էր ազգային արմատների գիտակցությունը, ազգային ինքնության առանձնահատկությունները, տոհմիկ ծննդավայրի ժառանգորդականությունը՝ անդրադարձնելով ոչ միայն պատմաքաղաքական դեպքերը, այլև ազգային կեցության գաղափարահոգեբանական հիմնահարցերը: <<Քաղաքը, որի մասին գրեցի ես, և ուր անցավ իմ մանկությունը, հաճախ, շատ հաճախ դառնում է ուղեղիս մեջ մշուշային գծերով, ժպտում է, պարզվում, ուզում է խոսել ու խոսում է. <<Դու հիշում ես ինձ>>,- հարցնում է նա: <<Հիշում եմ>>,- պատասխանում եմ…>>[1] :

Մահարու ինքնակենսագրությունն ընթանում է ժողովրդի վերջին ճանապարհին համընթաց, ինչպես Կոմիտասի կերպարը <<Անլռելի զանգակատուն>> պոեմում, երևան հանելով պատմաքաղաքական դեպքերը, ժողովրդի գոյաբանության մաքառումները, ազգային համընդհանուր հոգեբանությունը: <<Առասպել, իրականություն, կապ, բանդագուշանք իրար կը հյուսվին այս գրքին մեջ, հատկապես անոր առաջին մասերուն, որոնք կյանքի կը կոչեն հերոսամարտերի, գաղթի, Կովկաս տեղավորումի ահավոր պատմությունը: Վավերագրային ճշգրիտ պատմության որևէ ձեռնարկ դժվար թե հաջողեր այսքան խոր տպավորությամբ տալ այս բոլորը: Մահարի, քանի մը տասնյակ էջերու մեջ արվեստի հզոր շնչով սևեռած է մեր պատմության այս շրջանը>>[2] :

Ինքնակենսագրական ձևի մեջ ցեղասպանության և բռնազավթված հայրենիքի հիշողության պահպանումը 1920-1930-ական թթ. բռնաշրջանում քաղաքագիտական մտածողության գեղարվեստական կերպ էր՝ կարոտի և ցավի բնաբուխ հոսքերով: <<Այդ անէացած աշխարհի կապույտ մոխրում այժմ էլ, զգում եմ, կաթում է այդ վարդենու արյունը, կաթում է արցունքի նման, ցողի նման, կաթում է եղևնու խեժի նման: Այդ բոլորի վրա փլվեց կապույտ երկնակամարը, փլվեց, ինչպես հին տաճարի փիրուզյա գմբեթը երկրաշարժից>>[3] : Այնուհետև՝ <<Այդ հին երկրում արևը ճչում է մրգի հատիկներով, հողը շնչում է անսպառ խոտով, առվակները կարկաչում են, բացվում են մեծ առավոտներ, և իջնում են հրաթև վերջալույսեր, բարձրանում և կապույտում լողում է մի արծաթյա թաս՝ մեջը լիքը նոր կթած կաթով, տիեզերանում է գիշերն աստղահնչուն, ծառերը սլանում են դեպի երկինք, և բոլոր ծաղիկները սարսռում են ու շշնջում: Այժմ ես կուզեի հանգչեցնել իմ հոգնած գլուխն այդ երկնքի կապույտ մարմարին և լսել այն երգը, որ հեղեղում են ծառերը, առվակներն ու աստղերը>>[4] :

Եթե Թոթովենցի ինքնակենսագրական վիպակը փակվում է հայրենի երկրին գգվելու հեռահար կարոտով, Մահարու ասքն ավարտվում է ծննդավայրի հիշողության պահպանման խորհրդանիշ կտակով: <<Մայրս կապել է ծաղկազարդ մի գոգնոց. այդ գոգնոցը ծանոթ է ինձ: Ես նրան հարցնում եմ: - Վանից պիրածն ի… միտիդ ի… Միտս է, մայրիկ, ահա ես նայում եմ այդ գոգնոցի ծաղիկներին, և բարակ մի հով շոյում է դեմքս: Ինչ է, Վարագումն եմ ես…- Լավ պահի այդ գոգնոցը, մա՛… մի՛ գործածի>> [5]: Ի տարբերություն Թոթովենցի վիպակի, ուր կորուսյալ հայրենիքի գաղափարակիրը ինքը՝ հեղինակն է, Մահարու ինքնապատումում գաղափարակիր են նաև մյուս հերոսները: Կորուսյալ էրգրի ոգեղեն գոյությունը շարունակվում է բռնագաղթված ժառանգների մեջ, չեն ընկրկել վերադարձի հույսն ու կամքը.<<Ես իմ ձեռներով Սիփանա ու Մասիս սարի վերեն բայրաղ պիտի տնկեմ, ազատության բայրաղ, նոր մեռնեմ…>>[6] : Հեռվում

[1] Գուրգեն Մահարի, Երիտասարդության սեմին, Ե., 1956, <<Հայպետհրատ>>, էջ 49:
[2] Գ. Շահինեան, Գուրգէն Մահարի վաթսունի հանգրուանին, Պեյրութ, 1964, էջ 57, <<Մշակ>>:
[3] Վահան Թոթովենց, Երկեր, Ե., 1957, <<Հայպետհրատ>>, էջ 20:
[4] Նույն տեղում, էջ 174-175:
[5] Գուրգեն Մահարի, Երիտասարդության սեմին, Ե., 1956, <<Հայպետհրատ>>, էջ 186-187:
[6] Նույն տեղում, էջ 182:

թողլքված հայրենի երկրի հիշատակներից վերակենդանանում է նաև Վանի անհետացող բարբառը.<<Ոճի գյուտով, -նկատում է Ս. Աղաբաբյանը,- Մահարին երևույթ է մեր նորագույն գրականության մեջ: Նրա ոճը, իհարկե, միայն արտահայտման յուրահատկությունները չեն՝ քնարականությունն ու հումորը, գունային կոլորիտն ու բառագործածության ճկունությունը, այլև աշխարհատեսության եղանակն ու կերպը, կյանքի գնահատման իր չափանիշները>>[1] :

Թոթովենցի և Մահարու ինքնակենսագրական պատումներին հատկանշական քնարական տարրը չկա Զ. Եսայանի վիպակում: Պատմաշրջանի ռեալիստական պատկերման խնդրին Եսայանը զուտ էպիկական լուծում է տալիս: <<Մայրս կպատմեր նաև, որ կեսգիշերը անց հույն դայակը և հայրս կրակարանին շուրջը նստած, սպասելով երեխայի ծննդյան, բուռն վիճաբանության բռնվեր էին իրարու հետ: Դայակը այն հույսը կսնուցաներ, որ երբ ռուսները գրավեն մայրաքաղաքը,<<քրիստոնյաները պիտի ազատագրվեն>>, մինչ հայրս որևէ լավ բան չէր սպասեր ռուս բանակի հաջողութենեն>>[2],- գրում է Զ. Եսայանը և ընդհանրացնում ժամանակաշրջանի քաղաքական պատկերը.<<Ժամանակները գեշ էին … որ կողմը որ դառնայիր, ազատում չկար… Մեծ մայրս կպատմեր, որ այն ժամանակ կիները առհասարակ դուրս չէին ելներ տունեն, իսկ տղամարդիկ ամեն առավոտ գործի երթալու համար, դռանը սեմին վրա կանգ կառնեին, կխաչակնքեին և տնեցիներու հետ հեղլալամիշ կըլլային, որովհետև վստահ չէին, որ պիտի վերադառնային իրիկունը: Քանի-քանի անգամներ, Ստամբոլի փողոցներու մեջ, ենիչէրի մը իր յաթաղանի սրությունը փորձելու համար թռցուցած էր քրիստոնյայի մը գլուխը…>>[3] :

Կոտորածների հոգեցունց պատկերների փոխարեն Թոթովենցը գրականություն է բերում ցեղասպանության հիշողությունը և ի հեճուկս խորհրդային սպառնալիքների՝ հավաստում.<<Հիշում եմ մորաքրոջս աղջկան՝ Ռեբեկային…, որի կապույտ և խոշոր աչքերը միայն բավական էին, որ կարելի լիներ վերականգնել ողջ խորտակված երկինքը: Այդ երկինքը խորտակվեց Ռեբեկայի լուսաբացի բարձր և սպիտակ շուշանների վրա: Տարան նրան արաբական անապատները… Լսեցի ահավոր մորմոքով, որ նրա արևային ճակատի և այտերի վրա խալեր են դրոշմել… Քույր, խոնարհվում եմ քո զարհուրելի ճակատագրի առաջ…>>[4] : Վերջին պատկերում Թոթովենցը հիշատակում է ցեղասպանության ահազարհուր հետևանքներից մեկը՝ մարմնավաճառության ստրկության դատապարտված արևմտահայ աղջիկների ողբերգությունը:

Այսպես, անհատական ինքնապատումի շղարշի տակ 1920-1930-ական թթ. խորհրդահայ ինքնակենսագրական արձակն արծարծում էր համազգային նշանակության խնդիրներ, որոնք են՝ կորուսյալ առարկայական հայրենիքի դեմ՝ հոգևոր անկորուստ հայրենիք, կործանվող ազգային գաղափարաբանության ու պատմության դեմ՝ ազգային ինքնագիտակցություն ու հիշողություն, խորհրդային աշխարհաքաղաքացիության դեմ՝ ծննդավայրի և ծագումնաբանության վերահաստատում- վերարժևորում:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Նարինե Հովհաննիսյան - բ.գ.թ., դոցենտ , ԱրՊՀ գրականության և լրագրության ամբիոն
Էլ. հասցե՝ nare-luys@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

[1] Ս. Աղաբաբյան, Արվեստի կնիքը, <<Գրական թերթ>>, 1973, թիվ 33, 10 օգոստոսի:
[2] Զ. Եսայան, Սիլիհտարի պարտեզները, Ե., էջ 149:
[3] Նույն տեղում:
[4] Վահան Թոթովենց, Երկեր, Ե., 1957, <<Հայպետհրատ>>, էջ 65-66:

ՀՏԴ 82.09 Գրականագիտություն

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԼՈՒՐՋ ՆԵՐԴՐՈՒՄ

Անահիտ ԱԹԱՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *գրական հայացքներ, ժողովրդի ճակատագիրը, « Նամակ Նոյին», «Հուդայի արձակուրդը», հետաստապեմներ հյուրանոցի աշտարակից, «Շուշին» և «Բաբելոնը», գրաքննադատական հարուստ փորձ, մարդկային խիղճ, ցեղասպանության ճանաչում, ակնառու ներդրում, փիլիսոփայական պոեզիայի խորքեր, լավագույն ավանդույթներ, թեմատիկ-գաղափարական հակեցվածություն:*

Ключевые слова: *литературные взгляды, судьба народа, «Письмо Ною», «Каникулы Иуды», «Телепоэмы из башен гостиниц « Шуши» и « Вавилон»», богатый литературно-критический опыт, человеческая совесть, признание геноцида, очевидное внедрение, глубины философской поэзии, наилучшие традиции, тематическо-идеологическая насыщенность.*

Key words: *literary views, the fate of the people, "A letter to Noah", "Juda's Holidays", " Telepoems from the towers of "Shoushi" and "Babylon" hotels", a rich literary-critical experience, the human conscience, the recognition of Genocide, an obvious implementation, the depth of philosophical poetry, the best traditions, the thematic-ideological richness.*

А.Атаян
Существенный литературоведческий вклад

В статье обсуждается книга С.Ханяна «Поэзия А. Арутюняна» как результат многолетнего труда автора. Аналитико-методические исследования, оценивая сборники А. Арутюняна, раскрывают тот факт, что автор хорошо освоил лучшие традиции мировой литературы.

Работа С.Ханяна - это и зрелое исследование, и очевидный вклад в современную армянскую литературу, первый фундаментальный обобщающий труд в области арутюноведчества.

A.Atayan
A Significant Literary Contribution

In the article ""A significant literary contribution" the book "The poetry of A. Harutyunian" by S. Khanian is discussed. The collections of A. Harutyunian are evaluated through analytical and methodological investigations, revealing the fact that the author had mastered the best traditions of the world literature.

The work of S. Khanian is both a mature research and an obvious contribution to the modern Armenian literature, the first fundamentally generalizing work made in the field of study of Harutyunian's works.

Բանաստեղծ, թարգմանիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԼՂՀ գիտության վաստակավոր գործիչ Սոկրատ Խանյանը մի նոր անակնկալ ներկայացրեց գրական աշխարհին: Դա «Արտեմ Հարությունյանի պոեզիան» ուսումնասիրությունն է, որը վաստակաշատ գիտնականի երկար տարիների աշխատանքի արդյունքն է, քանզի ուսումնասիրության օբյեկտը մի այնպիսի բանաստեղծի ամբողջական ստեղծագործությունն է, որպիսին Արտեմ Հարությունյանն է՝ Հայաստանի Հանրապետության պետական ու միջազգային մի քանի մրցանակների դափնեկիր, 20-րդ դարի երկրորդ կեսի և ժամանակակից հայ պոեզիայի աստղերից մեկը: Տեղին է նշել և այն, որ ԱՄՆ-ում Ա. Հարությունյանի անգլերեն թարգմանված «Նամակ Նոյին» ժողովածուն ամերիկյան մի շարք համալսարաններ ներկայացրել են նոբելյան մրցանակի: Ընդգծենք նաև, որ անվանի բանաստեղծը շարունակում է իր բեղմնավոր գրչով ոչ միայն հարստացնել արդի հայ պոեզիան, այլև հայոց պոետական խոսքը հրամցնել աշխարհին: Այստեղից էլ այն պատասխանատվությունն ու պոեզիայի փիլիսոփայության խորքային իմացությունը, որ անհրաժեշտ է եղել նման գեղագետի ստեղծագործությունը դիտարկելու, վերլուծելու և ըստ էության արժեքավորելու համար: Ս. Խանյանը ստեղծագործական ու գրականագիտական հարուստ փորձի շնորհիվ հասել է իր նպատակին՝ համահայկական մշակութային մերօրյա գանձարանին ներկայացնելով այնպիսի հետազոտություն, որ մի կողմից արժանի է ուսումնասիրվող հեղինակի գրական հունձքին, մյուս կողմից՝ ուսումնասիրող հեղինակի գրական հայացքների հարստությանն ու թարմությանը:

Գրքի մուտքում Ս. Խանյանը հպարտությամբ է ներկայացնում Արտեմ Հարությունյանի հորը՝ Արցախ աշխարհի արժանի զավակ, նշանավոր բանաստեղծ Միքայել Հարությունյանին, ընդգծում հոր և որդու ստեղծագործական խառնվածքները՝ մատնանշելով, որ Մ. Հարությունյանը շարունակում էր Տերյան-Շիրազ ուղեծիրը, իսկ Ա. Հարությունյանը՝ Չարենց-Սևակ-Ուիթմեն-Էլիոթ ճանապարհը: Այսինքն՝ ինչպես գրում է Խանյանը, 1960-1970-ական թվականների հայ երիտասարդական պոեզիան շարունակում էր զարգանալ երկու ուղիով՝ հանձինս դասական ավանդների տաղանդաշատ առաքյալ Համո Սահյանի և դասականի սահմաններից անդին թռիչք ապրող Պարույր Սևակի: Այս հակադրությունը, սակայն, չէր խանգարում, որ շարունակվի հայոց ազգային պոեզիայի թեմատիկ-գաղափարական հագեցվածությունը:

Ս. Խանյանը ճիշտ է նկատում, որ երկու դեպքում էլ արծարծվում էին մեր ժողովրդի ճակատագրի հետ սերտորեն կապված հիմնախնդիրները, նրա նորօրյա ակնկալիքներն ու հուսախաբությունները, կամքի ուժն ու հոգու

գեղեցկությունը: Երկու դեպքում էլ գրողներին հուզում էր գրականության լավագույն ավանդների հարցը՝ երբեք չմոռանալով, որ պոեզիան պատկերավոր մտածողություն է:

Հայ պոեզիայի զարգացման ընդհանուր ուղեգծի վրա գրականագետը գրքի առաջին՝ «Եռաստիճան թռիչք դեպի պոեզիայի բարձունքներ» գլխում վերլուծական-մեթոդական հիմունքներով գնահատում է Ա. Հարությունյանի առաջին երեք ժողովածուները, քննարկում ժամանակին այդ գրքերի մասին հրատարակված գրախոսությունները և ընդգծում. «Ա. Հարությունյանը «Նշանների երկիր», «Տեսադաշտ», «Շեմ» ժողովածուներով կատարեց եռաստիճան իր թռիչքը դեպի լայն ճանաչում բերող «Նամակ Նոյին» հրաշապատումը»(Ս.Խանյան, Արտեմ Հարությունյանի պոեզիան, Ստեփանակերտ, 2014,էջ 47):

Ուսումնասիրության երկրորդ գլուխը նվիրված է «Նամակ Նոյին» գրքի վերլուծական գնահատմանը: Ս. Խանյանը նշում է, որ այս ժողովածուն լայն արձագանք է գտել ոչ միայն հայ, այլև օտարազգի գրաքննադատների շրջանում և արժանացել ՀՀ պետական մրցանակի: Նա այստեղ բերում է ականավոր գրականագետ, ակադեմիկոս Ս. Սարինյանի, ամերիկացի բանաստեղծ Հեյդն Գերութի, ամերիկահայ գրող Փիթըր Պալաքյանի, անվանի գրաքննադատ Երվանդ Ազատյանի, գրականագետ Ալ. Թոփչյանի և ուրիշ ճանաչված գործիչների բարձր կարծիքները, միաժամանակ արտահայտում իր սեփական կարծիքը՝ առնչված նման վերաբերմունքի հետ: «Նման գնահատականը,- գրում է Ս. Խանյանը,- պատահական չէ, որովհետև Արտեմը խորապես յուրացրել է համաշխարհային գրականության լավագույն ավանդույթները, դրանք օծել հայ դասական և ժամանակակից պոեզիայի ոսկեփոշով, իր հոգու շերտերում դարձրել ծիածան և ընթերցողին ներկայացրել որպես յուրատիպ մի գոբելեն: Տիրապետելով անգլերենին, գերմաներենին, ֆրանսերենին, ռուսերենին, նա ըմբոշխնել է աշխարհի մեծերի գրական արժեքները և աստվածանվեր իր տաղանդի ու արցախածին տքնանքի շնորհիվ ներկայացրել միանգամայն ինքնատիպ խոսքով»:

Այս դիտարկումից հետո Ս. Խանյանը բերում է ԱՄՆ «Ռաֆթ» ամսագրի խմբագիր, Քլիվլենդի համալսարանի լեզվաբանության և գրականության ամբիոնի վարիչ, պրոֆեսոր Ջոն Գրեփինի անմիջական խոսքը. «Արտեմ Հարությունյանն այն բանաստեղծն է, որին միայն ինքը կարող է իշխել և ղեկավարել, միայն ինքը: Եվ նրա բանաստեղծական տեսիլքն իրական է, «մարդասիրական»(Նույն տեղում , էջ 50):

Հետաքրքիր նրբանկատությամբ Ս. Խանյանը ընթերցողին մատուցում է մի առեղծված՝ սերտորեն միահյուսված անցյալի և արդի գրական խմորումների հետ, որը հնարավորություն է տալիս լրիվ ընկալելու Ա. Հարությունյանի «Նամակ Նոյին» ժողովածուի և՛ մտահղացումը, և՛ գեղագիտական իդեալի խորությունն ու սահմանները: «Համաշխարհային գրականության մեջ,- գրում է Խանյանը,- հայտնի են մի շարք մեծություններ, որոնք իրենց դարաշրջանների իրական պատկերը ներկայացնելու համար դիմել են Աստծուն՝ նրանից հայցելով օգնություն՝ մարդկանց մեղքերը քավելու, չար ու ագահ անհատներին դարձի բերելու, ազգամիջյան ընդհարումների առաջն առնելու, սոցիալական պատշաճ արդարություն հաստատելու միտումով: Այս առումով հատկանշական է նաև Գրիգոր Նարեկացու «Մատյան ողբերգության» անմահ պոեմը, որն արդեն հնչում է աշխարհի շատ լեզուներով: Արտեմ Հարությունյանն իր գեղագիտական իդեալի հրամայականով դիմել է ոչ թե Տիրոջը, այլ Նոյին: Ինչո՞ւ Նոյին: Գրականագետն անմիջապես բերում է ինչու-ի համոզիչ պատասխանը. «Ա. Հարությունյանը, ելնելով իր ապրած ժամանակաշրջանի քաղաքական, տնտեսական, հասարակական, մշակութային, բարոյահոգեբանական խմորումներից, եկել է եզրակացության, որ Աստծո ստեղծած աշխարհն աղտոտված է, վտանգված, մարդկությունը ծուռ ճանապարհի վրա է, այն փրկել է պետք, իսկ Աստծո արարածների առաջին փրկիչը եղել է աստվածաշնչյան առասպելի հերոս Նոյը, որը կարողացել է Աստծո հրաշքը փրկել ջրհեղեղից: Բացի դրանից, Նոյ նահապետի աշխարհափրկիչ խիզախությունը կապված է Արարատ սարի հետ, որ բանաստեղծի ավանդական հայրենիքի խորհրդանիշն է: Այստեղից էլ այն անմիջական սրտացավությունը, որ Հարությունյանը գեղարվեստական փայլուն հնարանքներով ընդգծել է պոեմում: Դա, հիրավի, սովորական պոեմ չէ, այլ տագնապից, ցավից, հույսից ծնված մի ստեղծագործություն, որ խոսում է մարդկության անունից, Աստծո սիրով՝ հանուն նրա հրաշագործության հավերժական տրոփի»(Նույն տեղում , էջ 50 -51):

Այս հետաքրքիր դիտարկումից հետո Ս. Խանյանը եզրակացնում է, որ Ա. Հարությունյանը դիմել է Նոյին որպես Փրկչի՝ մի կողմից նկատի ունենալով աշխարհի ծուռն ու թերին, մյուս կողմից՝ իր ժողովրդի, նրա պատմական մի մասը կազմող իր ծննդավայր Արցախի ճակատագիրը: Եվ նա ճիշտ է ընդգծում, որ արդյունքում պոեմը վերածվել է համամարդկային ցավի ու պոետի՝ սեփական ժողովրդի ազգային տագնապի գեղարվեստական խնդրագրի, որի արժեքն ընդհանրական ու բարձր է ռեալիստական սերուցքի և գեղարվեստական երանգավորման շնորհիվ:

Պոեմի հանգամանալից ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տվել Ս. Խանյանին՝ լրիվ խորանալու այդ բազմակնճիռ ստեղծագործության ենթատեքստի շերտերի մեջ, նկատելու նաև բանաստեղծի անհուն սերն ու հույսերը՝ կապված Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի հետ: Խանյանը ներառել է նաև պոեմի սյուժետային այն գիծը, որ առնչված է 1915թ. Հայոց մեծ եղեռնին, որտեղ հաղինակը խարազանում է Օսմանյան Թուրքիայի մարդակեր իշխողներին, որոնց ժառանգորդները ճիգ ու ջանք չեն խնայում ժխտելու իրենց նախորդների հանցագործությունը ոչ միայն հայ ժողովրդի, այլև մարդկության հանդեպ:

Պոեմի թեմատիկ-գաղափարական հարուստ հիմքից ու գեղարվեստական թարմ առանձնահատկություններից ելնելով՝ Ս. Խանյանն ընդհանրացնում է. «Ա Հարությունյանի «Նամակ Նոյին» պոեմն իր ազգային-համամարդկային անցած-ներկա ցավերի ու տագնապների, կորուստների ու ակնկալիքների ինքնատիպ ու հզոր մի պատկեր է, որի արժեքը միշտ դեպի իրեն է ձգելու գալիք սերունդներին»(Նույն տեղում , էջ 60):

Աշխատության հեղինակը դիտարկել ու գնահատել է «Նամակ Նոյին» ժողովածուի բոլոր այն ստեղծագործությունները, որոնք ընդհանրության մեջ մի շարք են կազմում՝ ներկայացնելով հայ ժողովրդի պատմական անցյալը, մերօրյա Հայաստանն ու մարտնչող Արցախն աշխարհի բարդ խաչմերուկների և իրադարձությունների խառնարանում:

Գրքի երրորդ գլուխն ամբողջությամբ նվիրված է Ա. Հարությունյանի «Հուդայի արձակուրդը» ժողովածուի վերլուծությանն ու արժեքավորմանը: Այստեղ հենց սկզբում Խանյանը ստեղծագործող գրականագետի

պատկերավոր խոսքով ընդգծում է, որ ժողովածուն, որի վերնագիրը վերցված է նրանում զետեղված համանուն պոեմից, հայոց տաղանդավոր բանաստեղծի կռիվն է ինքն իր հետ, ծուռ ընթացող աշխարհի, աղտոտված կյանքի, ազգային ծանր ճակատագրի, մարդկության աղետաբեր անտարբերության և այն ամենի հետ, ինչն Աստվածակերտ ու Աստվածապատկեր մարդուն տանում է դեպի մեղքերի ծով, որից մաքրվելու համար այլևս անուժ է ապաշխարանքը, իսկ վերինն անտարբեր է, որովհետև նա էլ դժգոհ է իր արարած աշխարհի գլուխգործոց մարդուց, որ փոխանակ նեցուկ դառնալու իր նմանին, ընդհակառակը՝ գրկախառնվում է Հուդային ու հպարտանում սատանայական հմտությամբ ու խաբեությամբ:

Ս. Խանյանը նշում է, որ «Նամակ Նոյին» և «Հուդայի արձակուրդը» ժողովածուներով Արտեմ Հարությունյանը դարձավ քաղաքական պոեզիայի հսկաներից մեկը հայ իրականության մեջ՝ թիկունքում ունենալով Մ. Նալբանյանի, Ե. Չարենցի ու Պ. Սևակի փորձը, սակայն գեղագիտական նոր ընկալումներով ու մտածողության թարմ պատկերավորությամբ: Որպես իր այս դիտարկումի հաստատում՝ Ս. Խանյանը բերում է հայ և օտար գրաքննադատների դրվատանքի խոսքերից, իհարկե, ընդգծելով իր սեփական կարծիքը, որը համեմված է գնահատման գրականագիտական լուրջ դիտարկումներով:

«Հուդայի արձակուրդը» պոեմի թեման առնված է 1991 թվականին Հայաստանի անկախացումից հետո տեղի ունեցած հակասական իրադարձությունների խառնարանից: Ս. Խանյանի ուշադրության կենտրոնում պոեմի այն մասերն են, որոնցում բանաստեղծը, չհաշտվելով Հայաստանի անկախությունից հետո անմիջապես տեղի ունեցած անարդարությունների հետ, ուղղակի ըմբոստանում է քաղաքական այն ղեկավարների դեմ, ովքեր գրկախառնվելով Հուդայի հետ, իրենք իսկ դառնում են հուդաներ՝ մոռանալով երկրի և ժողովրդի շահերը:

Ս. Խանյանը, անդրադառնալով «Հուդայի արձակուրդը» ժողովածուի պատկերներին, նշում է, որ բանաստեղծ Ա. Հարությունյանի ցավը երկակունք է՝ Հայաստանն է և Արցախը: Համոզիչ վերլուծություններից հետո Ս Խանյանը մատնանշում է. «Հուդայի արձակուրդը» պոեմը յուրովի մի լուսարձակ է նկարագրվող ժամանակաշրջանի քաղաքական-սոցիալական հարաբերություններն ի ցույց դնելու ուղղությամբ»:

«Հուդայի արձակուրդը» ժողովածուում համանուն պոեմի մոտ զետեղված են բանաստեղծությունների նոր շարքեր, որոնք վերլուծվում ու գնահատվում են Ս. Խանյանի աշխատության մեջ: Նշվում է այն երևույթը, որ հատուկ է Հարությունյանի պոեզիային, ասել է թե՝ նա չի հաշտվում քաղաքական այն կուսակցությունների ու գործիչների հետ, ում համար ազգային ճակատագիրը վերածվում է խաղաքարտի՝ ի շահ իրենց անհմաստ ձգտումների: Ս. Խանյանն այստեղ ընդհանրացնում է. «Ա Հարությունյանը պետական մտածողություն ունեցող, պետականամետ բանաստեղծ է՝ քաղաքացիական ազնիվ զգացողությամբ ու երազով: Պետք է վերացնել «մաֆիայի» խմբերը, չպետք է սնել պետական գողերին, պետք է զարգացնել տնտեսությունը, պետք է լուսավորել հորիզոնները, վերացնել աղքատությունը, պետք է մարտնչել Հայոց ցեղասպանության ճանաչման համար»(Նույն տեղում , էջ 94-96):

Հայ ընթերցողները, ջերմորեն ընդունելով Ա. Հարությունյանի վերոնշյալ ժողովածուները, սպասում էին նրա նոր խոսքին: Եվ եկավ պահը՝ տաղանդավոր բանաստեղծը նրանց ընծայեց իր նոր գիրքը՝ «Հեռուստապոեմներ «Շուշի» և «Բաբելոն» հյուրանոցների աշտարակից» խոսուն խորագրով: Աշխատության չորրորդ գլխում Ս. Խանյանը գրաքննադատական հարուստ փորձի ու գրական հայացքների նոր երանգներով բացահայտում է ստվարածավալ այդ ժողովածուի բերած նորությունն ու գրողի տաղանդի նոր փայլատակումները: Ժամանակին ժողովածուի մասին «Գրական թերթը» հրատարակել է Խանյանի ծավալուն գրախոսությունը ժողովածուի մասին: Կրկին անդրադառնալով Հարությունյանի պոետական այս նորահայտ հունձքին, աշխատության հեղինակը նշում է, որ ընթերցողը, կարդալով նոր ժողովածուն, դառնում է մեր ազգային անանցանելի ցավի անմնացորդ կրողը, իրեն համարում է այն մարտիկը, ով Արցախում փրկել է 1915-ի ցեղասպանությունից հետո մեր երերված ազգային արժանապատվությունը, միանում է այն զինվորներին, ովքեր պաշտպանում են մեր երկու հայկական հանրապետությունների սահմանները մեր արյան դարավոր թշնամուց… Միաժամանակ կոչ է անում նավթի ու գազի շահութաբեր հոսքից խլացած հզոր տերություններին, որ ճանաչեն Օսմանյան Թուրքիայում երիտթուրքերի կազմակերպած Հայոց ցեղասպանությունը՝ հանուն մարդկության անվտանգ ապագայի:

Ս. Խանյանը հաստատում է, որ Ա. Հարությունյանը դարձել է մեր ժամանակի պատգամախոսը՝ տագնապած աշխարհի ուղիղ ծիրից դուրս մղված մարդկության ճակատագրի համար:

Հանգամանալից լուսաբանելով ժողովածուում ընդգրկված ստեղծագործությունները՝ Ս. Խանյանը գրում է. «Ա. Հարությունյանի այս նոր ժողովածուն նոր գյուտերի, հանուն արդարացի ու բարվոք կենսամակարդակի մաքառող ոգու, Հայաստանի և աշխարհասփյուռ հայ ժողովրդի՝ 20-րդ դարում կրած տառապանքների և հույսի հրավառությունների չափածո զրուցարան-ուլունքաշար է: Նրանում արտացոլում են գտել պետությունների և ազգերի, ժողովրդական լայն զանգվածների ու անհատների մաքրվելու կարիքն զգացող փոխհարաբերությունները, որոնց խաչմերուկներում հառնում է հայ ժողովրդի տառապած-վերածնված, մաքառող-հուսավառ կերպարը, որի ձայնը հնչում է «Շուշի» և «Բաբելոն» հյուրանոցների աշտարակից՝ հանուն կատարյալ մարդու, արդարամիտ պետության, խայտաբղետ ազգերի համերաշխության, աստվածային սիրո ծավալման, մարդկային խղճի արթնացման, Հայոց ցեղասպանության ճանաչման, արժանի դատաստանի կայացման»(Նույն տեղում , էջ 111):

Ս. Խանյանի «Արտեմ Հարությունյանի պոեզիան» աշխատությունը հասուն ուսումնասիրություն է, ակնառու ներդրում արդի հայ գրականագիտության ասպարեզում և առաջին ընդհանրացնող ժողովածու-հիմնաքարը հարությունյանագիտության ասպարեզում, որն արժանի է լրջագույն ուշադրության:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Անահիտ Աթայան - բ.գ.թ., պրոֆեսոր, ԱրՊՀ գրականության և լրագրության ամբիոն

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

ՀՏԴ 82.09:329.73(479.243) Գրականագիտություն

ԲԱԳՐԱՏ ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆԸ ԵՎ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԳՈՅԱՊԱՅՔԱՐԸ

Վալյա ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *Արցախյան գոյամարտ, հերոսամարտ, արցախյան ֆենոմեն, տարեգրություն, գաղափարախոս, ժամանակագիր, օրհներգ, պատմագետ:*

Ключевые слова - *Арцахская война, бой, арцахский феномен, летопись, идеолог, летописец, гимн, историк.*

Key words- *Artsakh war, heroic battle, Artsakh phenomena, annals, ideologist, chronicler, hymn, historian.*

В.Аракелян

Баграт Улубабян и освободительная борьба Арцаха

Перо Б.Улубабяна- великого эстета и историка - беспрестанно служило своему народу.

Изданные на основе богатых первоисточников научно-исторические исследования и труды внесли весомый вклад в летопись героической освободительной борьбы арцахцев.

Значительную часть литературных заслуг Б.Улубабяна составляют страстные публицистические статьи и очерки, переводы и отклики.

Мы убеждены, что его художественно-литературное и научно-историческое наследие еще найдет своих исследователей.

V.Araqelyan

Bagrat Ulubabyan and the Liberating Fight of Artsakh

B.Ulubabyan, the great esthete and historian, served to his people incessantly. Each of the great historical works and researches of the historian is the steady contribution to the chronicles of the Armenian struggle for freedom.

The considerable part of the literary merits of B. Ulubabyan consists of his urgent articles and reviews, the works of literary criticism, translations from grabar (old Armenian language) and from Russian.

We are convinced that his literary and historical heritage still will be researched.

Մեծ գեղագետ և պատմաբան Բ. Ուլուբաբյանի գրիչը անդադրում ծառայել է իր ժողովրդին:

Հիմք ընդունելով հարուստ սկզբնաղբյուրները՝ պատմական գիտական հետազոտություններն ու գիտական աշխատությունները իրենց ծանրակշիռ ներդրումն ունեցան դարավոր ազատագրական տարեգրության մեջ:

Բ. Ուլուբաբյանի գրական վաստակի մի զգալի մաս են կազմում նրա հրապարակախոսական կրքոտ հոդվածներն ու ակնարկները, գրախոսականներն ու թարգմանությունները:

Մենք համոզված ենք, որ նրա գրական-գեղարվեստական ու պատմական գիտական ժառանգությունը դեռևս կգտնի իր նոր հետազոտողներին:

Ռուս բանաստեղծ Սերգեյ Գորոդեցկին այսպես է բնութագրել արցախյան ոգին. «Բնությունն ու պատմությունը Ղարաբաղում ստեղծել են վառ արտահայտված մի տիպ: Ամբողջ աշխարհով մեկ ցրված ղարաբաղցիները հեշտությամբ ճանաչելի են: Լայն թափը, անձնազոհ քաջությունը, համարձակությունը, ինքնավստահությունը, յուրատիպ համառությունը, ընտանեկան կենցաղում նահապետականությունը-ահա ղարաբաղցու այն համակրելի գծերը, որոնք համարվում են հին հայկական առաքինությունների խորացումը: Թեև պատմության դաժանությունից դրանք խամրել են, սակայն մաքուր տեսքով պահպանվել են Ղարաբաղում: Բարձրահասակ ու ամրակազմ մի ցեղ, որ գնացել է լեռները՝ կյանքը փրկելու համար, որ պնդվել է լեռնային օդում, իրեն ապահովել հարթավայրային բնակիչներին սպառնացող վարակներից: Այդ ոգու դրսևորումը նրա հերոսական պատմությունը եղավ, նրա հազարամյա

անկախ գոյությունը, որի սխրանքը պետական, ռազմական, մտավոր ու գիտական երևելի գործիչների բացառիկ առաքելությամբ է պայմանավորված»:[1]

Երևելի այդ գործիչներից էր Արցախյան գոյապայքարի ռահվիրա, գաղափարախոս ու ժամանակագիր Բագրատ Ուլուբաբյանը, որը ասպարեզ եկավ անցած դարի հիսունական թվականներին: Սրանք զարթոնքի ու արթնացման տարիներ էին արցախյան գրականության համար և ահա վերածնության այս մթնոլորտում ձևավորվեց Ուլուբաբյանի գրական անհատականությունը:

Բ. Ուլուբաբյանի երևույթը անխզելիորեն կապված է պատմական այն իրադարձությունների հետ, որ տեղի ունեցան Արցախում, անցյալ դարի վերջին տասնամյակներին: Հաստատապես սկիզբը շատ ավելի հեռվում էր՝ 60-ականների սկզբներին, բայց Խորհրդային Միության ազատականացումը, վերակառուցում-պերեստրոյկան միայն ազդարարը եղավ էթնիկական ոգու արթնացմանն ու արցախահայերի ազգային-ազատագրական պայքարի բռնկումին:

Ընդլայնվում են Ուլուբաբյանի գրական-հասարակական գործունեության շրջանակները՝ «Խորհրդային Ղարաբաղ» թերթի խմբագիր, կուլտուրայի մարզային վարչության պետ, մարզսովետի գործկոմի նախագահի տեղակալ և այլն: Օգտվելով պաշտոնի ընձեռած հնարավորությունից՝ նա ռուսական և ադրբեջանական դպրոցներում ադրբեջաներենի փոխարեն ներգրավեց հայոց լեզվի դասաժամեր: Այդ քայլը սահմանադրական էր, ուստի Բաքվում ոչինչ չկարողացան անել, բայց անսպասելի կրճատվեց Բ.Ուլուբաբյանի հաստիքը:

Ժամանակի տագնապը խորապես վերապրում էր Ուլուբաբյանը և կատարեց գրեթե անհնարինը. գրական կապեր ստեղծեց Հայաստանի գրական կյանքի հետ մի այնպիսի ժամանակ, երբ քանդված կամ խարխլված էին Արցախը Հայաստանի հետ կապող բոլոր կամուրջները: 1957 թվականին կազմակերպեց Վազգեն Ա նորընտիր կաթողիկոսի այցը Ղարաբաղ: Մայր Հայաստանից սկսեցին ավելի շատ գրողներ, արվեստագետներ այցելել Ստեփանակերտ, (Ն.Զարյան, Հր. Քոչար, Ս.Կապուտիկյան, Սունդուկյանի անվան դրամատիկական թատրոն, Հ.Սահյան, Ս.Խանզադյան, Սարմեն, Նորենց, Հր. Հովհաննիսյան, Պ.Սևակ, Գ.Էմին և ուրիշներ), որոնք լինում էին Բ.Ուլուբաբյանի առանձնատանը, որը մի տեսակ «Վերնատուն» էր դարձել Ստեփանակերտում:

Հետևեցին աննախադեպ սպառնալիքներ Բաքվից: Բայց Բ.Ուլուբաբյանը և նրա համախոհները չընկրկեցին և տեղի չտվին: Մոսկվա հասած երկրորդ դիմումից հետո Ուլուբաբյանն ու իր ընկերները Բաքվի կողմից մեղադրվում են դաշնակցական - ահաբեկչական գործունեության մեջ:

1966թ. Երևանում հայտնվեց 150 էջանոց անստորագիր մի մեքենագիր տեքստ, որը շուտով բազմացվեց ու տարածվեց: Զեռագիրը պատմում էր 1920 թվականից հետո Արցախի գլխին եկած արհավիրքների, Ադրբեջանի տիրապետության տակ հեծող հայության դժվարին կյանքի մասին: Դրանից շատ չանցած՝ ԽՄԿԿ Կենտկոմը Երևանից ստացել էր ձեռագրի ռուսերեն թարգմանությունը՝ մի ընդարձակ զրպարտչական վերլուծության հետ: Զրպարտագրում մատնացույց էր արված նրա՝ տեքստի հեղինակը՝ Բ. Ուլուբաբյանը: Մոսկվան ՀԿԿ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Անտոն Քոչինյանից և Կենտկոմի համապատասխան անդամներից քիչ ջանքեր չպահանջեց՝ ձեռագրի հեղինակին սպասվելիք պատիժներից փրկելու համար:

«Արցախում մնալն անհնարին դարձավ հատկապես այն պատճառով, որ Բաքվի իշխանություններն իրենց հայատյաց ծրագրերի իրականացման գործընթացի մեջ ներգրավել էին մի խումբ ստրկամիտ հայ պաշտոնյաների՝ Մելքումյանների, Կևորկովների և ուրիշների, որոնք իրենց գործողություններով ամեն կերպ աշխատում էին հաճոյանալ թուրքերին»,- այսպես է գրել հայտնի դեպքերի մասին ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Հր. Սիմոնյանը՝ Բ. Ուլուբաբյանի ծննդյան 75-ամյակի առիթով:[2]

[1]Բ.Ուլուբաբյան, «Ժամանակի քննությունը», «Վաչագան Բարեպաշտ» հր, 2006:

[2] «Լրաբեր հասարակական գիտություններիե, 2001, թիվ 1:

Ահա, թե ինչպես է նկարագրել այդ պատմական իրադարձությունների մասնակիցն ու վկան՝ Բոգդան Ջանյանը. «Սկզբում, ինչպես միշտ, ամեն ինչ կարծես հաջող էր գնում: Ստեղծվել էր նույնիսկ այնպիսի վիճակ, որ թվում էր շարժումը վերջապես այս անգամ հասնում էր նպատակին և ուր որ է ահա Արցախը կփրկվի թուրք ազերիների բռնապետությունից և Արցախի պատմության բոլոր ելևէջերում հնչող «միացում» կոչն ու կանչը դառնում է երջանիկ իրողություն: Բայց ամեն ինչ շուռ եկավ. հույսերից պայծառացած արցախյան մթնոլորտը հանկարծ մթագնեց, դարձավ աղետավո¯ր, ինքը՝ շարժումը մեծ աղետ դարձավ առաջին հերթին շարժման ակտիվ մասնակիցների համար: Նրանց մեկուսացրին, կալամեջ արին այն ժամանակվա Արցախի դրածո տերերը, իսկ ժողովու՞րդը … ժողովուրդը ինչ, դեռ կարգին չէր արթնացել խաբեության քնից»:[1]

Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում բերել այն 13 ժողովրդանվեր գործիչների անունները, ովքեր Բ. Ուլուբաբյանի ղեկավարությամբ ստորագրեցին 1965թ. հունիսի 28-ի հայտնի նամակը: Նրանց համարյա բոլորին արտաքսեցին Ղարաբաղից, որոնք և դարձան առաջին պաշտոնական վտարանդիները: Ահա նրանք. Բագրատ Ուլուբաբյան, Սերգեյ Շաքարյան, Լազար Գասպարյան, Գրիգոր Ստեփանյան, Արամ Բաբայան, Արսեն Մուքանյան, Գուրգեն Գաբրիելյան, Բոգդան Ջանյան, Միքայել Կորգանյան, Արկադի Մանուչարով, Ալբերտ Սեյրանյան, Մաքսիմ Հովհաննիսյան, Սերգեյ Գրիգորյան: Շնորհիվ նրանց՝ Արցախի ժողովուրդը շոշափելիորեն զգաց ազգային ինքնագիտակցության ուժը, որը ծնվեց Բագրատյան զանգի հզոր ղողանջից: Շարժումը, սակայն, ապրեց ու ծավալվեց արդեն հայ ժողովրդի ընդերքում, որը պիտի հասցներ 70-ականների խուլ ցնցումներին և 88–ի փետրվարին սկսված համաժողովրդական և համազգային շարժմանը: Սկսվում է հալածանքի, բացահայտ սպառնալիքի կամպանիա: Բ. Ուլուբաբյանին ոչինչ չէր մնում, քան հեռանալ իր սիրելի Արցախից և բնակություն հաստատել Երևանում:

Բանաստեղծ-լրագրող Հր. Բեգլարյանը, հետագայում վերհիշելով այս ամենը, գրել է.. «Ես հաճախ եմ մտածում, թե ուրիշ էլ ո՞վ կստեղծեր մեր գրական օջախը, եթե Բ. Ուլուբաբյանը չլիներ և ո՞վ կգրեր այն պատմական նամակը, որ դանդաղ պայթող ռումբի դեր կատարեց Արցախյան շարժման համար: Ո՞վ տքնաջան վաստակով կհանրագումարեր հայոց արևելից կողմանց երկու հազարամյա պատմությունը, ո՞վ իր ամբողջ կյանքն ու վարդապետությունը Հիսուսի պես կնվիրեր Հայր - Աստծուն՝ Արցախ-Ղարաբաղին»:[2]

1968թ. Երևան տեղափոխվելուց հետո սկսվում է Բ. Ուլուբաբյանի ստեղծագործական կյանքի երկրորդ շրջանը:

Այստեղ նա գեղարվեստական գրականությանը զուգակցեց պատմագիտական հետազոտությունը, որը դարձավ նրա մտավոր գործունեության հիմնական ուղղությունը:

Պետք է նշել, որ նրան գրականությունից դեպի պատմություն տանող դրդապատճառը արցախյան ֆենոմենի բացահայտումն էր:

Բ. Ուլուբաբյանը վաղ հասկացավ, որ այն, ինչ ադրբեջանցի պատմաբանները երկչոտությամբ ասում էին 50-ական թվականներին, 60-70-ականներին արդեն դարձրել էին ազգային քաղաքական ծրագիր՝ սեփականելու Արցախի հոգևոր և նյութական մշակույթը: Դա դավադիր ու հակագիտական մի ծրագիր էր, որի դեմ հնարավոր չէր հանդես գալ բացահայտ քննադատությամբ:

Խորհրդային յոթանասուն տարիների ընթացքում ամեն կերպ արգելվում էին հայ պատմաբանների փորձերը՝ զբաղվելու Խորհրդային Հայաստանի տարածքից դուրս գտնվող պատմական Հայաստանի անցյալի, նրա ներկա իրավիճակի սոցիալ–տնտեսական, ժողովրդագրական, մշակութային ժառանգության, այնտեղ բնակվող հայ ժողովրդի համար կենսական նշանակություն ունեցող բազում այլ հարցերի լուսաբանմամբ: Դրան հակառակ՝ Ադրբեջանում «պատմաշինարարների» համար ստեղծվել էր չափազանց արտոնյալ

[1] «Հայաստան», 1995թ. 9 դեկտեմբերի:

[2] «Արարատ», Բեյրութ, 1995, 17 հունիսի:

իրավիճակ: Հաշվի չնստելով պատմական փաստերի ու իրողությունների հետ՝ կեղծելով ու եղծելով պատմությունը, իրենց ցանկություններին համապատասխանեցնելու ճանապարհով հորինվեց մի մտացածին վարկած, ըստ որի Մեծ Հայքի մաս կազմող Արցախը, Ուտիքը, Նախիջևանը և Խորհրդային Հայաստանի տարածքի զգալի մասը պատմականորեն «աթաղան - բաբադան» Ադրբեջանի բաղկացուցիչ մասն են:

1969թ. Ուլուբաբյանը «Արցախի պատմությունը հնագույն ժամանակներից մինչև 10 – րդ դարը» գիտական թեզի համար արժանացավ պատմական գիտությունների թեկնածուի աստիճանի: Ընդամենը մի քանի տարի անց՝ 1973թ. Բ. Ուլուբաբյանը արդեն պաշտպանեց դոկտորական թեզ և ստացավ պատմական գիտությունների դոկտորի աստիճան: Այդ աստիճանին նա հասավ կրկին հայրենի Արցախի պատմության հետազոտման համար՝ («Խաչենի իշխանությունը 10 – 16–րդ դարերում»):

Պատմագիտական իր ուսումնասիրություններով Բ. Ուլուբաբյանը հասավ լայն ճանաչման, հաստատեց իր կայուն տեղը հայ պատմագիրների ժամանակակից փաղանգում:

Հենվելով պատմական արխիվային փաստաթղթերի վրա՝ գիտնականը մերկացնում է թուրք պատմագրության ու պատմաբանների կեղծիքները՝ ցույց տալով, որ արցախցին՝ իր տոհմիկ էությամբ, ամենևին էլ եկվոր չէ ու երբեք չի ապավինել թուրք-ազերիների «գթասիրտ ողորմությանը»: Նա իր բնիկ օրրանում է, իր պապերի ու նախապապերի հողի վրա, նրանց փորձով հարուստ, պատմական մաքառումներով զինավառ:

Բ. Ուլուբաբյանի գործունեությունն ու գիտական ուսումնասիրությունները, նրա բանավեճերը, հրապարակախոսական կրակոտ ելույթները ուսուցողական հզոր լիցքեր են տվել արցախյան մեծ ազատամարտի նախապատրաստության ու պայքարի մարտիկներին:

1975թ. Ադրբեջանի կոմկուսի կենտկոմի առաջին քարտուղար Հ. Ալիևի պահանջով ԲԱՀ – ը (բարձրագույն ատեստացիոն հանձնաժողով) Բ. Ուլուբաբյանին պարտադրեց երկրորդ անգամ Մոսկվայում պաշտպանել դոկտորական թեզը: Այդ ժամանակ նույնիսկ չէր օգտագործվում «վերապաշտպանություն» արտահայտությունը: Ալիևը պնդեց, որ վերապաշտպանությանը մասնակցեն ադրբեջանցի գիտնականները: Զորի Բալայանը այդ կապակցությամբ գրել է. «Ես երջանկություն եմ ունեցել այդ օրը Մոսկվայում գտնվել Բագրատի կողքին: Դահլիճում հաճախ ծիծաղն էր պայթում, կարծես խոսքը գնում էր ոչ թե պատմության ձանձրալի էջերի, այլ Արկադի Ռայկինի ռեպրիզների մասին: Դահլիճն այնպես բուռն ու հեգնորեն էր արձագանքում բաքվեցի փորձագետների ռեպլիկներին, որ նախագահողը հաճախ ստիպված էր լինում ցուցափայտով խփել ջրամանին: Բագրատի տրամադրությունը շատ բարձր էր, բոլոր հարցերին պատասխանում էր աշխուժորեն և նույնիսկ սրամտելով»:[1] Ուլուբաբյանը փայլուն հաղթանակ տարավ և վերապաշտպանեց դոկտորական թեզը:

Հետագա տարիներին «Կանթեղ» (1977), «Ոսկե շղթա» (1979), «Դրվագներ հայոց Արևելից կողմանց պատմության» (5-7-րդ դար, 1981), «Գանձասար» (1981) և այլ աշխատություններում Ուլուբաբյանը աղբյուրագիտական և ստուգաբանական նոր բանալիներ է տալիս՝ մեկնելու հայ – ռուսական առնչությունները, մեր պատմության անհայտ կամ վիճելի, Աղվանքի պատմության բազում հետաքրքիր խնդիրներ:

Պատմագետը ստեղծում է մնայուն ու բարձրարժեք գործեր, ինչպես՝ «Արցախի պատմությունը», «Արցախի գոյամարտը» (1918–1988թ. փետրվար ժամանակաշրջանի ընդգրկմամբ), «Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը», կոթողային աշխատությունները, 1918-ի մայիսյան դյուցազնամարտի հերոսական դրվագների վառ նկարագրությամբ առնեցուն «Սարդարապատ» պատմական վեպը, բազում պատմա-հրապարակախոսական հոդվածներ:

Սրանք բոլորը գիտնականի համառ պրպտումների ու խորասուզումների արգասիք են՝ աղբյուրագիտական, փաստագրական հարուստ նյութերի հենքի վրա: Նա մեծ նվիրվածությամբ ու եռանդով վիպագրեց Արցախի պատմության նորօրյա հերոսամարտը:

[1] «Ավանգարդ», 1995, 30 նոյեմբերի, թիվ 24:

Դրա վառ ապացույցն է «Արցախյան գոյամարտի տարեգրությունը» ծավալուն գիրքը, որը հայությանն ու գալիք դարերին ընծայաբերած մի խորախորհուրդ լուսամատյան է՝ տագնապոտ ու սթափեցնող: Մենք գործ ունենք մեր օրերի եղիշեական տարերգրության հետ, որի հեղինակն արցախյան պայքարի փոթորկված տարիների ոչ միայն ականատեսն էր, այլև անձնուրաց տարեգիրը:

Գուցե թե հենց հիմա է անհրաժեշտ նշել, որ ղարաբաղյան սխրանքի ճանապարհին Բ. Ուլուբաբյանը մաշել էր իր առաջին սիրտը և ճակատագիրը պարտավոր էր պարգևել նրան երկրորդը, ինչպես տարիներ առաջ այդ նույն գոյապայքարի քառուղիներում մեծահոգաբար երկրորդը պարգևեց մյուս անձնուրաց ղարաբաղցուն՝ Զորի Բալայանին. Այդպիսի տարեգրությունները երկսիրտ տաղանդների կարիք են զգում:

850 էջանոց այս տարեգրությունը ներկայացնում է Արցախյան վեցամյա հերոսամարտի նոր շրջանը (1988-1994թթ.): Այդ առիթով հեղինակը գրել է. «88-ի փետրվարն սկսվել է 1918թ. մայիսից, երբ Անդրկովկասի արևելյան մասում ստեղծվեց մինչ այդ երբեք գոյություն չունեցած Ադրբեջան, և սա էլ իր նպատակը դարձրեց տիրանալ Արցախ-Ղարաբաղ հայկական մարզին: Արցախը ոտքի ելավ, նետվեց գոյապայքարի, որը շարունակվեց տասնամյակներ, մինչև 1988-ի փետրվարը: Այս կետում արդեն այն պայթեց՝ իբրև համազգային վճիռ, որը չէր կարող չպսակվել հաղթանակով»[1]:

Իրոք, 1988-ի փետրվարի 20-ի ընդվզումը դարձավ այն համազգային հնոցը, որ արդար պայքարի լիցքերով պարուրեց հարյուր – հազարավոր հայորդիների՝ փոքրերից մինչև ծերերը: Հասարակության գրեթե բոլոր շերտերը և՛ Արցախում, և՛ մայր Հայաստանում, և՛ սփյուռքում ոտքի ելան՝ հանուն Արցախի փրկության և՛ ազատագրության, հանուն ժողովրդավարության:

Արցախի պատմությունը՝ սերտորեն միահյուսված հայոց պատմությանը, առաջին անգամ ամբողջացրեց և հայ պատմագիտական համակարգի մեջ դրեց Բ. Ուլուբաբյանը:

Գիտնականը զբաղվել է նաև թարգմանչական աշխատանքով: Գրաբարից նա գրական աշխարհաբարի է թարգմանել ու հրատարակել հայ հոգևոր մշակույթի գանձարանում բացառիկ տեղ գրավող մի քանի դասական երկեր, մասնավորապես՝ Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» (2000), Ղազար Փարպեցու «Հայոց պատմությունը» և «Թուղթ Վահան Մամիկոնյանին» աշխատությունը (1982), Եսայի կաթողիկոս Հասան – Ջալալյանցի «Համառոտ պատմություն Աղվանից երկրի» գործը (1997), որոնք բոլորն էլ լույս են տեսել թարգմանչի ընդարձակ առաջաբաններով, որոնցից ամեն մեկը առանձին քննախույզ հետազոտություն է՝ հանգամանալից ծանոթագրություններով:

Բ. Ուլուբաբյանը նաև կատարել է գեղարվեստական մի շարք ստեղծագործությունների թարգմանություններ՝ ռուսերենից հայերեն, մասնավորապես՝ Չինգիզ Այթմատովի «Մնաս բարով, Գյուլսարի» վիպակը (1968) և Յուրի Բոնդարևի «Տաք ձյունը» վեպը (1972):

Բ. Ուլուբաբյանի մի շարք ստեղծագործություններ թարգմանվել են նախկին ԽՍՀՄ տարբեր լեզուներով:

Բ. Ուլուբաբյանի ստեղծագործությունները ժամանակին արժանացել են գրաքննադատների ուշադրությանը: Նրա գեղարվեստական երկերը լույս ընծայվելուն պես դիտարկվել և գնահատվել են ամսագրերում, հանդեսներում, թերթերում, գրականագիտական առանձին ժողովածուներում: Այս առումով կարևոր է նշել ակադեմիկոսներ Ս.Արզումանյանի, Ս.Աբրահամյանի, Ս.Երեմյանի, գրականագետներ Ժ.Անդրյանի, Գ. Անտոնյանի, Կ.Դավթյանի, Գ.Հովսեփյանի և այլոց հոդվածները: Բ. Ուլուբաբյանին է նվիրված Հր. Բեգլարյանի «Ղարաբաղցին» բանաստեղծությունը, որը երգի վերածվելով դարձել է յուրօրինակ օրհներգ արտերկրում և Արցախում ապրող յուրաքանչյուր արցախցու համար:

Այսպիսով, իր ստեղծագործական հարուստ ժառանգությամբ Բ. Ուլուբաբյանը ընդլայնում է Արցախի մտավոր որոնումների հորիզոնը, նաև՝ պահում արցախյան մի տոհմիկ ու յուրօրինակ երանգ հայ մշակութային տարեգրության մեջ:

[1] «Երկիր», 2000, 9 դեկտեմբերի:

Գրականություն

1. Ուլուբաբյան Բ., «Զրուցարան», գիրք Ա, «Արևիկ», 1987:
2. Ուլուբաբյան Բ., «Զրուցարան», գիրք Բ, «Արևիկ», 1988:
3. Ուլուբաբյան Բ., «Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը», «Մ.Վարդանյան» 1988:
4. Ուլուբաբյան Բ., «Արցախյան գոյապայքարը», «Գիրգրոց», 1994:
5. Ուլուբաբյան Բ., «Արցախյան գոյապայքարի տարեգրությունը», «Երևան», 1997:
6. Ուլուբաբյան Բ., «Ժամանակի քննությունը», Ստեփանակերտ, «Վաչագան Բարեպաշտ» հր., 2006:
7. Դալլաքյան Ռ., «Դարավոր գոյապայքարի հերոսական տարեգրությունը», «Ազգ», 9 դեկտեմբերի, 1995:
8. Կարապետյան Բ., «Բ.Ուլուբաբյան. Լեոյի գործի շարունակողը», «Եթեր», թիվ 48, էջ 4, 2001:
9. Ջանյան Բ., «Միշտ կանգնած մնալով արցախյան հողի վրա», «Հայաստան», 9 դեկտեմբերի, 1995:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Վալյա Առաքելյան - բ.գ.թ., ավագ դասախոս, ԱրՊՀ գրականության և լրագրության ամբիոն

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

ՀՏԴ 82.09(479.25) Գրականագիտություն

ԾԵՐԵՆՑԻ ԳՐԱԿԱՆ – ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հասմիկ ԲԱԲԱՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ Ծերենց, պատմավեպ, գրականություն, մամուլ, հրապարակախոսություն, արևմտահայություն, հեղափոխություն, ազատագրում, ազգային, ժողովուրդ:
Ключевые слова: *Церенц, исторический роман, литература, пресса, публицист, освобождение, национальный, народ.*
Key words: *Tserents, historical novel, literature, press, publicist, revolution, liberation, national, people.*

А.Бабаян
Литературно-общественная деятельность Церенца

Известный армянский писатель, основоположник армянской историко-романтической повести, общественный деятель, публицист Церенц посвятил борьбе с отсталостью в Турции 40 лет, продвигая европейское просвещение. Романы Церенца вдохновляли армянский народ идеями национального освобождения в течение многих лет.

Церенц был одним из тех представителей армянской литературы, которые оставили яркий след в духовной культуре нашего народа. За пятьдесят лет литературной и общественной деятельности, он стал одним из незаменимых фигур в армянской литературе.

Результатом его художественной и литературной деятельности конца 70-х годов 19-го века стали три его романа: "Левон Торос", "В муках рождения" и "Теодорос Ртуни", вошедшие в анналы классической армянской литературы.

H.Babayan
The Literary and Public Activities of Tserents

The Armenian famous writer, the founder of Armenian historical and romantic novel, the public figure, the publicist Tserents 40 years of his life devoted to the fight against the backwardness in Turkey, promoting the European enlightenment. Tserents' novels inspired ideas of national liberation of the Armenians for many years.

Tserents was one of the representatives of the Armenian literature, who left his step on the spiritual culture of our people. He became one of the irreplaceable figures for his literary and public efforts which lasted for fifty years.

Three of his novels:"Levon Toros", «In the Pains of Birth" and "Theodoros Rshtuni" became the result of his artistic and literary activities at the end of the 70s of the 19th century: These novels set the writer among the classic Armenian authors.

Հայ ականավոր գրող, պատմառոմանտիկական վեպի հիմնադիր, հասարակական գործիչ, հրապարակախոս Ծերենցը շուրջ 40 տարի անձնվիրաբար պայքարել է Թուրքիայում տիրող հետամնացության դեմ, պրոպագանդել եվրոպական լուսավորություն: Ծերենցի վեպերը ազգային ազատագրության ոգեշունչ գաղափարներով տասնամյակներ շարունակ խանդավառել են ժողովրդի միտքն ու զգացմունքները:

Ծերենցը հայ գրականության այն ներկայացուցիչներից էր, որը մոտ հիսուն տարվա գրական-հասարակական իր ջանադիր գործունեությամբ անմար հետք թողեց մեր ժողովրդի հոգևոր մշակույթի ասպարեզում՝ դառնալով հայ գրականության, որոշ իմաստով, անփոխարինելի դեմքերից մեկը:

19-րդ դարի 70-ական թվականների վերջերից սկսված գրական-գեղարվեստական գործունեության արգասիքը հանդիսացան նրա երեք պատմավեպերը՝ «Թորոս Լևոնի», «Երկունք Թ դարու» և «Թեոդորոս Ռշտունի» խորագրերով, որոնք գրողին դասեցին հայ նշանավոր հեղինակների շարքը:

Ծերենցի վեպերը ազգային ազատագրության ոգեշունչ գաղափարներով տասնամյակներ շարունակ խանդավառել են ժողովրդի միտքն ու զգացմունքները:

Ծերենցը հայ գրականության այն ներկայացուցիչներից էր, որը մոտ հիսուն տարվա գրական-հասարակական իր ջանադիր գործունեությամբ խոր հետք թողեց մեր ժողովրդի մշակույթի ասպարեզում՝ դառնալով հայ գրականության, որոշ իմաստով, անփոխարինելի դեմքերից մեկը:

Հայ նշանավոր վիպասան, հրապարակախոս Հովսեփ Շիշմանյանը, իսկ 1872 թվականից սկսած՝ Ծերենցը, ծնվել է 1822 թվականի սեպտեմբերի 16-ին Կ.Պոլսում: Նա շատ վաղ է կորցրել իր ծնողներին, մորը՝ երբ ընդամենը երեք տարեկան էր, իսկ հորը՝ տասնմեկ տարեկան հասակում: Մեկ տարի Կ. Պոլսի Միջագյուղի վարժարանում սովորելուց հետո 1831-ին նրան ուղարկել են Վենետիկ՝ Մխիթարյանների մոտ ուսանելու:

1837-ին Ծերենցը վերադառնում է Կ.Պոլիս և ուսումը շարունակելու անհաջող փորձից հետո չնչին վարձատրությամբ ընդունվում է դեղագործի աշակերտ:

Նրա երիտասարդությունը համընկնում է արևմտահայ իրականության մեջ ծավալվող ազգային զարթոնքի բուռն իրադարձություններին: Արմատական փոփոխություններ են տեղի ունենում հասարակական գիտակցության բնագավառում: Ծավալված լեզվապայքարում աշխարհաբարը վերջնականապես հաստատում է իր գոյության ու զարգացման իրավունքը: Մեծ թափ են ստանում մամուլը, հայրենասիրական դրամատուրգիան, թատրոնը, գրականությունը: Հասարակական կյանքում ձևավորվում են հակոտնյա՝ առաջադիմական և հետադիմական դիրքորոշումներ ու խմբակցություններ: Կազմակերպվում են ընկերություններ:

1848 թվականի սկզբներին բժշկություն ուսանելու նպատակով Ծերենցը մեկնում է Փարիզ, ընդունվում Սորբոնի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը, միաժամանակ դասավանդում Մուրադ-Ռափայելյան վարժարանում: Նույն թվի Ֆրանսիական բուրժուական հեղափոխությունը, իտալական ազգային–ազատագրական շարժումները մեծ ազդեցություն են ունենում Ծերենցի լուսավորական աշխարհայացքի վրա: 1849-ին Ն. Ռուսինյանի, Ծերենցի և այլոց ջանքերով Փարիզում կազմակերպվում է «Արարատյան ընկերություն»–ը, իսկ ատենադպիրի պաշտոնը ստանձնում է Ծերենցը:

1852 թվականին ավարտում է Պիզայի համալսարանը, 1853 թվականին վերադառնում Կոստանդնուպոլիս, հանդես գալիս կրթադաստիարակչական բնույթի հրապարակախոսական հոդվածներով, մասնակցում ազգային սահմանադրության մշակմանը, պայքարում դավանաբանական վեճերի դեմ, դառնում հակահասունյան շարժման պարագլուխ: 1860–ական թթ. սկզբերին, լինելով Պոլսում կազմակերպված «Բարեգործության ընկերության» հիմնադիրներից մեկը, զբաղվում է հայ ժողովրդի ազատագրական շարժման հարցերով, հարում Սվաճյան–Նալբանդյան խմբին: Զեյթունի ապստամբության նախօրեին մեկնում է Կիլիկիա, հալածվում քաղաքական գործնուեության համար:

1860 թ. մայիսի 24-ին Կ. Պոլսի ազգային ժողովն ընդունում է արևմտահայության ներքին կյանքը կարգավորելուն կոչված Ազգային սահմանադրությունը (սուլթանական կառավարությունը այն վավերացրեց 1863թ. մարտի 17-ին): Չնայած դրանով նախատեսված խիստ սահմանափակ իրավունքներին այն որոշակի աշխուժություն մտցրեց ազգային կյանքում:

1866թ. սեպտեմբերի 1-ին Մ. Պեշիկթաշլյանի, Ծերենցի, Ս. Թագվորյանի և այլոց գործուն մասնակցությամբ Կ. Պոլսում հիմնադրվում է «Բարեգործական ընկերություն հայոց» կազմակերպությունը, որը մինչ այդ ստեղծվածներից անմենաարմատականն էր:

1872 թվականից ազգային կյանքին նվիրված հոդվածներով աշխատակցել է Մ. Մամուրյանի «Արևելյան մամուլ» հանդեսին: Ենթարկվելով նոր հալածանքների՝ 1876-ին բժշկի պաշտոնով մեկնել է Կիպրոս:

Այդ շրջանում նա եղել է Վանում, Ալաշկերտում, Բասենում և այլուր, բժշկական օգնություն ցուցաբերել բնակչությանը: Կյանքի վերջին տարիներին Ծերենցն ապրել է Թիֆլիսում[1]:

1870-ական թվականների առաջին կեսին թուրքական դիվանագիտությունը եվրոպական մեծ երկրների, հատկապես Անգլիայի աջակցությամբ հայերի նկատմամբ վարում է երկակի քաղաքականություն[2]:

[1] Ծերենց, Երկեր, Եր., Սովետ, գրող, 1985, 640 էջ, էջ 7:
[2] Նույն տեղում, էջ 11:

Ծերենցն անդրադառնում է եվրոպական մեծ պետությունների կողմից սեփական շահերի համար հորինված «Արևելյան հարցին»: Ծերենցի դիտողություններն ու եզրակացությունները հավաստում են նրա քաղաքական սրատեսությունը:

Սակայն կային նաև քաղաքական բնույթի հեռանկարային նպատակադրումներ՝ մասնավորապես կապված Կիլիկիայի հետ: Բոլորովին պատահական չէր, որ, ելնելով իր փորձից, Կիլիկիայի պատմության ու արդիականության նկատմամբ ունեցած տևական հետաքրքրությունից, իտալական ու բալկանյան ժողովուրդների ազատագրական պայքարի վերելքից, Ծերենցը ստեղծում է իր «Թորոս Լևոնի» վեպը: Միանգամայն իրավացի էր Ստ. Պալասանյանը, որը Գրիծ ստորագրությամբ Ծերենցի վեպին նվիրված գրախոսությունում գրում էր. «Քիչ գիրք կպատահի, որ «Թորոս Լևոնիի» նման յուր ժամանակին գրված ու հրատարակված լինի»[1]:

Անձամբ ականատես ու մասնակից լինելով 1848 թ. ֆրանսիական փետրվարյան հեղափոխությանը, իսկ ընդհանուր առմամբ՝ ապրելով ու գործելով հասարակական-քաղաքական տեսակետից բուռն դեպքերով առլեցուն մի ժամանակաշրջանում (1839 թ. սուլթանի Խաթթի շերիֆը, 1853 թ. ռուս-թուրքական պատերազմը, 1853 թ. Ղրիմի պատերազմը, 1856 թ. սուլթանի Խաթթի հումայունը, 1860 թ. ազգային սահմանադրությանը և այլն), Ծերենցը իր ժողովրդի ու նրա մոտալուտ ու հեռավոր գալիքի համար մշակեց կայուն ու հետևողական աշխարհայացքային մի պլան: Ճիշտ է, հակասական և որոշ դեպքերում ուղղակի սխալներով լի էր այն, որ հիմնականում կապվում էր «վերևից հեղափոխություն» անելու երազանքի հետ, բայց նա այդ պլանը դարձրեց իր հրապարակախոսական գործունեության առանցքը: Հայ ժողովրդի փրկությունը նա նախ և առաջ տեսնում էր թուրքական ռազմաֆեոդալական բռնապետությունից ազատվելու մեջ, անագորույն մի բռնապետություն, որը ծանր մամլիչի նման ճնշում էր ոչ իսլամ ժողովուրդներին, մեռցնում նրանց հոգևոր կարողությունները: Ազատագրվելու այս գաղափարախոսության հետ Ծերենցը սերտորեն համակցում էր նաև մի ուրիշ կարևոր պահանջ՝ ազգային լուսավորության, կրթության, եվրոպական ոգով դաստիարակության և առաջադիմության պահանջը: Իրավացի էր Մատթեոս Մամուրյանը, որը, խոսելով Ծերենցի՝ այս շրջանի գործունեության մասին, նշում էր, որ վերջինս «Շատ նիզակներ կոտրած է գրական մենամարտերուն մեջ»[2]:

Հրապարակախոսական գործունեության շարունակությունն ու մի տեսակ ամբողջացումը հանդիսացավ Ծերենցի գրական-գեղարվեստական գործունեությունը, որով նա սկսեց զբաղվել 19-րդ դարի 70-ական թվականների վերջերից: Իրար հետևից ասպարեզ են գալիս նրա երեք պատմավեպերը՝ «Թորոս Լևոնի», «Երկունք Թ դարու» և «Թեոդորոս Ռշտունի» խորագրերով, որոնք գրողին մշտական տեղ ապահովեցին հայ դասական հեղինակների շարքերում: Պատմավեպի ժանրին անցնելն ուներ իր հետևյալ՝ ներքին հիմնավոր պատճառաբանությունը: 70-80-ական թվականներին տեղի ունեցած հասարակական-քաղաքական դեպքերը, առանձնապես 1877 թ. ռուս-թուրքական պատերազմը և անմիջապես դրան հաջորդած Սան-Ստեֆանոյի հաշտության պայմանագիրը իր համբավավոր 16-րդ հոդվածով նորից վառ հույսեր ներշնչեցին հայ ժողովրդին, որ մոտենում է թուրքական բռնապետությունից ազատվելու բաղձալի պահը: Ուստի հարկավոր էր ոգևորել հայ ժողովրդին այդ հեռանկարով, նրա մեջ վառ պահել ազատատենչության ոգին: Իսկ մինչև վերջ ընթերցողների սեփականությունը դառնալու, լիուլի հասկացվելու համար անհրաժեշտ էր հրաժարվել «հնօրյա հանդերձից»՝ խրթին գրաբարից, որն ավելի ու ավելի էր կտրվում ժողովրդական լայն մասսաներից, և գրել ամենքին մատչելի աշխարհաբարով:

[1] «Փորձ», 1879, №2, էջ 135-136:

[2] Սովետական Հայաստան, 1963, № 52:

Նրա առաջին վեպում՝ «Թորոս Լևոնի»-ում (1877թ.), պատկերում է Կիլիկիայի պատմական իրադարձությունները՝ քննադատելով հայ ֆեոդալների կենտրոնախույս ձգտումները:

1879 թվականին Ծերենցը հրատարակում է «Երկունք Թ դարու» պատմական վեպը: Հայրենիքի ազատագրման համար արաբական խալիֆայության դեմ հանդես է գալիս «ժողովրդի մարդը»՝ Խութեցի Հովնանը: Նա ոտքի է հանում ժողովրդին՝ վերականգնելու Բագրատունյաց պետականությունը:

1881 թվականին լույս է տեսնում «Թեոդորոս Ռշտունի» վեպը: Վեպի թեման վերցված է 7-րդ դարում Հայաստանում տեղի ունեցած պատմական իրադարձություններից: Ներկայացնելով Բյուզանդիայի և Պարսից /այնուհետև արաբական/ պատերազմների թատերաբեմ դարձած Հայաստանի ծանր վիճակը՝ Ծերենցը ժողովրդին կոչ է անում դուրս գալ ընդդեմ բռնակալների[1]:

Ստեղծագործության նյութ դարձնելով Կիլիկիայի հայոց պատմական անցյալը՝ հայ-բյուզանդական պատերազմները, Ծերենցը այդ հենքի վրա պատկերել է դյուցազուն Թորոսի սխրանքներն իր հայրենիքը փրկելու համար: Այդ անելու համար Թորոսը ստիպված է լինում ոչ միայն գործ ունենալ «խարդախ ու նենգավոր» Բյուզանդիոնի, այլև Իկոնիայի, Զինգի, Եգիպտական սուլթանի և մի քանի այլ պետությունների ներկայացուցիչների հետ: Հեղինակը, շեշտելով հանդերձ իր հերոսի մարտավարական, ռազմագիտական մեծ ունակությունները՝ մեծ հաջողությամբ պատկերում է Թորոսին՝ որպես բանիմաց և մտացի դիվանագետի: Նա կարողանում է վարպետորեն լուծել Հայաստանի հարևան պետությունների, ներքին կենտրոնախույս իշխանների հետ առնչվող դիվանագիտական բազմաթիվ կնճռոտ ու խճճված հարցերը, մի անգամ ևս դրսևորելով իր հարուստ տվյալները այդ ասպարեզում: Ի հակադրություն իր եղբոր՝ կնաբարո և ծանծաղամիտ Մլեհի, Թորոսի մոտ շեշտված են կազմակերպչական մեծ կարողությունները, ղեկավարի խորաթափանցությունը, ջերմ հայրենասերի կրքոտ ոգին: Այս ամենի հետևանքով վեպի վերջում հառնում է Թորոսի այնպիսի ամբողջացված ու լիարյուն կերպար, որի կերտումը կարելի է համարել հեղինակի ստեղծագործական նվաճումներից մեկը: «Երկունք Թ դարու» պատմավեպը, որը հանդես եկավ նախորդից մոտ երկու տարի անց՝ 1879թ., հանդիսացավ Ծերենցի գեղարվեստական ստեղծագործության բարձրակետը: Նյութը դարձյալ պատմական է և նվիրված 840-ական թվականներին դեպի Հայաստան արաբների նախաձեռնած արյունալի արշավանքներին և հայ ժողովրդի ընդվզումին 200-ամյա լծի դեմ: «Երկունք Թ դարուն» այս տեսակետից կարող է դիմանալ ամենախիստ ու պահանջկոտ քննության: Հակադրվելով մեր պատմության մեջ տարածված և պատմավիպասանների կողմից օրինականացված այն սովորույթին, որ պատմության հերոսները կարող են լինել միայն «արք մեծամեծք և իշխանականք», Ծերենցն առաջին անգամ կերտեց հասարակ շինականի հմայիչ կերպարը: Վեպի կենտրոնական հերոսը խութեցի Հովնանն է, պարզամիտ ու նահապետական այդ գյուղացին, որը կարողանում է ոտքի հանել հայ ժողովրդին արաբական ճնշողների դեմ ու համոզիչ հաղթանակի հասնել: Վճռականորեն շրջվելով ազնվականությունից, համարելով նրանց «բազմագլխյան վիշապ», Ծերենցը դեմքով դառնում է դեպի հասարակ ժողովուրդը՝ նրա հետ կապելով փրկության և լավ ապագայի բոլոր գեղեցիկ հույսերը: Այս տեսակետից հատկանշական են քրմուհու խոսքերը, ուր հստակ երևում է հեղինակի պատմահայեցողությունը: Հասկանալի է, որ այս տեսանկյունով գրված վեպում ժողովրդական առաջնորդի՝ Հովնանի կերպարը պետք է լիներ և իրոք եղել է լավագույններից մեկը: Խենթ ու խիզախ, բայց՝ կշռադատող և հաշվենկատ, անշահախնդիր, բայց շահագետ և զգույշ, մարդասեր, բայց հայրենադավներին անխնա պատժող, խիստ ու խոժոռ, բայց՝ նուրբ և փխրուն սրտի տեր. այսպիսին է ընդհանուր գծերով Ծերենցի կերտած «ժողովրդյան մարդը»: Վեպն ավարտվում է բազմանշանակ «Երկունք» վերնագիրն ունեցող լավատեսական մի վերջաբանով: Անհավասար կռվում հաղթում է հայ ժողովուրդը, և այդ հաղթանակի արտահայտությունը լինում է ինքնուրույն պետականության հաստատումը: Ծերենցի երրորդ՝ «Թեոդորոս Ռշտունի» պատմավեպը, որի նյութը վերցված է յոթերորդ դարի

[1]Ծերենց, Երկեր, (Տեքստը կազմ.՝ Ռ. Գ. Սարգսյան), Եր., Սովետ, գրող, 1985, 640 էջ, էջ 13:

Հայաստանի պատմական իրականությունից: Ծերենցն այստեղ ամփոփում է իր մտորումները հայկական ավատատիրական իրականության մասին և հայ ժողովրդի փրկության միակ ճշմարտացի ուղին տեսնում է լուսավորության մեջ, մի գաղափար, որն, ի դեպ, նա բազմիցս արծարծել է իր հրապարակախոսության մեջ: Այս է Ծերենցի գեղարվեստական ժառանգությունը:

1913 թ. մայիսի 26-ին Հայ գրողների ընկերությունը Թիֆլիսի Խոջիվանքի գերեզմանատանը Ծերենցի մահվան 25-ամյակի առթիվ կատարում է հոգեհանգստյան արարողություն: Թումանյանը խոսք է ասում, որ տպագրվում է Ծերենցի գերեզմանի վրա.

«Հայոց նորագույն գրականության պատմությունն ասում է՝ Ծերենցը եղավ մեր նոր պատմական վիպագրության հիմնադիրը: Եվ երբ ետ եք դառնում դեպի 60-ական թվականները՝ ճանաչելու՝ թե ո՞վ էր էդ հիմնադիր վարպետը— ձեր սիրտը լցվում է անկեղծ հրճվանքով: Չգիտեք՝ նրա ազատասեր ոգու վրա հիանաք, նրա վառ հայրենասիրության ու ժողովրդասիրության վրա զարմանաք, նրա հոգու ազնվության մաքրության վրա ուրախանաք, թե նրա սրտի քնքշության ու ճաշակի նրբության վրա:

Եվ ի՛նչ իմաստուն ու գեղեցիկ է դնում նա իր գործի հիմքը՝ իրեն հերոս առնելով Թորոս Լևոնին, բյուգանդական բանտում փակված հայ իշխանազնը, որ բանտից դուրս փախչելով, հասնում է իր հայրենիքը ազատասիրության շունչ է փչում, սիրտ տալիս, ոտքի է հանում իր ժողովրդին ու կանգնեցնում է ամուր՝ իր ազատ կյանքով ապրելու:

Էսպիսով նա հանդիսանում է մի խորհրդանշան _ հայ ժողովրդի ազատասիրության ոգին, մի ոգի, որ թագավորում է հայոց թե պատմական, թե ժամանակակից կյանքի վրա հիմնած գրականության մեջ և զորանում ու ամրանում է ժողովրդական ուժով՝ հերոսական խորհուրդներից հերոսներ ծնելով:

Հայոց Գրողների Ընկերությունը էսօր եկել է ծաղիկներով ու զարդարել Ծերենցի գերեզմանը նրա մահվան 25-ամյակի առիթով:

Սակայն էս ծաղիկները չնչին զարդեր են նրա մեծ շիրմի համար: Սրանց բոլոր արժանիքն էն է, որ մեր զգացմունքների արտահայտությունն են էսօր: Սրանցով չպիտի զարդարվի նրա շիրիմը, մի շիրիմ, որ զարդարված է տաղանդի, ժողովրդասիրության ու մաքրության անթառամ զարդերով, թե լավ գրողի, թե ազնիվ մարդու վսեմ առաքինություններով: Եվ մենք չենք եկել մեր հանդեսով ու ճառերով նրան բարձրացնելու, այլ եկել ենք՝ նրան հիշելով՝ նրանով բարձրանալու:

Եվ թո՛ղ օրհնված լինի նրանց հիշատակը, որոնք իրենց կենդանության օրով ժողովուրդներին կյանք և շունչ տալուց հետո էլ՝ չեն դադարում իրենց գործերով ու գերեզմաններով էլ ազնվացնելու և բարձրացնելու մարդկանց ու ժողովուրդներին:

Թող օրհնված լինի Ծերենցի հիշատակը»[1]:

1913

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Համլիկ Բաբայան -ԵՊՀ հայ բանասիրության ֆակուլտետի հայ գրականության ամբիոնի հայցորդ

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

[1] «Հորիզոն» թերթում, (1913, մայիսի 2, №115):

ՀՏԴ 329.79(479.243):82.09 Գրականագիտություն

ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ ԵՒ ՎԼ.ՊՈՆՈՄԱՐՅՈՎԻ «ԱՐՑԱԽ-ՍՐԲԱԶԱՆ ՀՈՂ» ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Զինաիդա ԲԱԼԱՅԱՆ

Բանալի բառեր *- Արցախյան շարժում, Արցախ-սրբազան հող, ԼՂՀ անկախության 20-րդ տարեդարձ, 366-րդ գվարդիական մոտոհրաձգային զորագունդ, սեգ Արցախ, Կովկաս, ազատություն, հայ-ռուս գրական կապեր, քաղաքացիական հզոր պաթոս*

Ключевые слова*: арцахское движение, Арцах – священная земля, 20-летие независимости НКР, 366-я гвардейская мотострелковая дивизия, великий Арцах, Кавказ, свобода, армяно-русские литературные связи, мощный гражданский пафос.*

Keywords*: Atrsakh movement, Artsakh – the sacred earth, 20 anniversary of the independence of NKR, the 366th Guards motorized rifle division, the great Artsakh, freedom, Armenian-Russian literary communications, powerful civil pathos.*

З. Балаян

Арцахская освободительная борьба и поэтический сборник В.Пономорева «Арцах - священная земля»

Оказавшись на политической арене межнациональных переговоров и их требований, в эпицентре экстренных новостей, Арцах, встав на защиту своей свободы и независимости, волею судьбы обретает новых друзей и соратников, которые разделяют его судьбу. В этом ряду достойное место занимает Владимир Пономарев, русский сын арцахского народа, для которого "Арцах - священная земля".

Z. Balayan

The Artsakh Liberation Struggle and «Artsakh – a Sacred Land» Poetic Collection by V.Ponomorev

Appeared in the political arena of international negotiations and their requirements, in the midst of breaking news, Artsakh stood up to defend its freedom and independence and found new friends and supporters by fate, among which we can distinguish Vladimir Ponomarev,a Russian son of Artsakhian people, for whom «Artsakh is a sacred land».

Աշխարհի զուգահեռներում, քաղաքական հարթակներում, միջազգային երկխոսություններում ու դրանց հարցադրումներում, թեժ լրատվական հանգույցներում հայտնված, իր ազատության համար սրբազան պայքարի ելած Արցախը ճակատագրի բերումով նո՛ր բարեկամներ, նո՛ր համակիրներ, նորի և հնի ավանդները շարունակող նվիրյալներ, ցավակիցներ, բազկով ու հոգով բախտակից ուխտյալ բարեկամներ ձեռք բերեց, որոնց շարքում առանձնանում է Վլադիմիր Պոնոմարյովը՝ ռուս որդին Արցախի, որի համար «Արցախը սրբազան հող» է, «Արցախը ուրիշ է երկրների մեջ»:

Հայ և ռուս ժողովուրդների բարեկամության, համագործակցության պատմության քաղաքական, տնտեսական և մշակութային համակրությունների, փոխադարձ շփումների, ըմբռնումների ոսկե շղթան դարերի պատմություն ունի, որը արտահայտվել է տարաբնույթ դրսևորումներով, այդ թվում նաև հոգևոր առնչություններով ու գրական ամուր կապերով:

Հայ և ռուս ժողովուրդների՝ դարերում ամրապնդված բարեկամության օազիսում են կանգնած Գրիբոյեդովը, Պուշկինը, Վլ.Դալը, Լերմոնտովը, Գորկին, Բրյուսովը, Օսիպ և Նադեժդա Մանդելշտամները, Գորոդեցկին, Տոլստոյը, Սախարովը, Կրիվոպուսկովը և շատ ու շատ ներկայացուցիչներ, գիտության, արվեստի, այլևայլ բնագավառների գործիչներ:

Արցախյան շարժումը, արցախահայության արդարացի և օրինական պահանջը՝ Մայր Հայաստանին միանալու իղձը, ժողովրդավարության, ինքնորոշման ճանապարհով այն կյանքի կոչելու ջանքերը, համառությունը հանդիպելով գորբոչովյան հոգեվարք ապրող քաղաքական ավանտյուրային և խառնաշփոթին, վերածվեցին Ադրբեջանից պարտադրված պատերազմի, որն իր հերթին քաղաքական հզոր բախումներում հայտնված Արցախին, արցախահայության քաղաքական ճակատագրին նոր, հզոր երանգներ ու շարժ բերեց:

Արցախյան պատերազմն ավարտվեց արցախահայության հաղթանակով:

Խրոխտ ու արիական, հզոր ու առնական, հերոսական Արցախը՝ բարձրաբերդ ու անհաղթահարելի արծվաբույնը, ինչպես շատերի, այնպես էլ պոետ-զինվոր-քաղաքացի

Վլադիմիր Պոնոմարյովի համար, իր մեծ նախորդի՝ Վլադիմիր Մեծի նման սիրեց հայոց Արցախը՝ «սրբազան հողը», որի բանաստեղծական հավատամքը եղավ «Արցախ-սրբազան հող» ժողովածուն:

Վարդան Հակոբյանն արժեվորելով Պոնոմարյովի քաղաքացիական խիզախությունը, իր խմբագրական մուտքի խոսքում նշում է. «Յուրաքանչյուր ճշմարիտ պոետ մշտապես ունենում է իր խրամատը՝ ճշմարտության համար մղվող հավերժական կռվի մեջ: Ես հավատացած եմ, Վլ. Պոնոմարյովի բանաստեղծությունները բոցեր են, որ սերվել են արցախյան գոյամարտի կրակներից:.... Հեղինակը, որ Ստեփանակերտում տեղակայված 366-րդ սովետական գվարդիական մոտոհրաձգային զորագնդի սպաներից էր, անթաքույց սիրով է պատկերում Արցախի հայության ազգային-ազատագրական արդարացի պայքարը»[1]:

Հատկանշական է այն, որ Պոնոմարյովը ժողողովածուում զետեղել է 20 (10+10) բանաստեղծություն՝ ի պատիվ ԼՂՀ անկախության 20-րդ տարեդարձին:

Բանաստեղծը լավագույնս է ուսումնասիրել Արցախի հետաքրքիր և հնաբույր պատմությունը՝ հայոց ընդհանուր պատմությանը զուգահեռ, նրա բնավորության առանձնահատկությունները, մտախառնվածքը (մենթալիտետը, ազգերի մեջ՝ բարձր տեսակը, որակը):

«Ռուս որդին Արցախի» վերնագրով քերթվածում, որը հեղինակը նվիրել է ԼՂՀ հռչակման 20-ամյակին և հերոսական արցախահայությանը, նկատվում են բանաստեղծի անկեղծ ու ճշմարտացի մտորումները, գնահատումները, պոետական կուլտուրան, որոնք հատկանշում են իրենց կամային ու անպարտելի ու որոշումներում աննահանջ արցախցիներին, ազատաբաղձ ու հերոսական Արցախը, որոնք մի անգամ չէ, որ ապշեցրել, զարմացրել են աշխարհին ու հատկապես իրեն ճանաչողներին:

Դրանք մե՛րթ հատկանշում են արցախահայության զարմանահրաշ ու բարձրատաղանդ որակները, մե՛րթ նրա մաքառող ու քաջարի ոգին, նրա պատմությունը, բնության հիասքանչ ու հրաշակերտ պատկերները, աշխարհագրական վեհություններն ու բարձրաբարձր լեռները՝ որպես անհաղթ այրուձի: Ժողովուրդն ու բնությունը միաձույլ համամասնություն են կազմում Պոնոմարյովի բանաստեղծական անցումներում.

Երկիրը իրենց սրտերի մեջ է,
Բերկրանք ու վիշտ են տեսել դարերում,
Ազատությունը՝ դարձրած լուսե տենչ,
Նրանք ձեռք բերին դաժան մարտերում [2]:

Բանաստեղծը հպարտ է իր բաժին Արցախով և այդ սիրո ու գնահատելի նվիրվածության համար՝ իրեն տրված բնութագրումներով.

Ուր լինում եմ ես, մարդիկ ասում են.
«Ռուս որդին ես դու սեգ Արցախի»:
-Ճշմարիտ եք դուք, մի տոհմից ենք մենք, -
Պատասխանում եմ ջերմ ու սրտալի[3]:

Հեղինակը բացահայտում է արցախցու բնավորության հզոր, բայց և ներող ջիղը, շինարար, արարչագործ էությունը՝ սրբագործված հաղթանակներով:

Հիրավի, ազատատենչ Արցախը միայն մեծագույն հարգանք և անմար սեր է բորբոքում յուրաքանչյուր ազնիվ մարդու հոգում, առավելապես այդ զգացողություններն է ունենում Պոնոմարյովը: Նա հեռվից-հեռու հավատով և սպասելիքներով, ոգու թևերով ու անպայմանորեն նաև մոտիկից է դիտում սիրելի Արցախի վերակերտումը, թռիչքները.

Երիտասարդ է՝ 20 տարեկան,
Նրա մի տարին մի լիքը դար է,

[1] Հակոբյան Վ., Երկու խոսք, տե՛ս Պոնոմարյով Վլ., Արցախ-սրբազան հող, Ստեփանակերտ, «Սոնա» հր., 2011, էջ 3:
[2] Պոնոմայրով Վլ., Արցախ-սրբազան հող, Ստեփանակերտ, «Սոնա» հր., 2011, էջ 36:
[3] Նույն տեղում, էջ 38:

Նա նվաճել է իրավունքը իրեն
Ու կապրի ազատ, քանզի արդար է 2011թ.[1]:

Ո՞վ է նա՝ ռուս որդին Արցախի. ի՞նչ ծննդավայր, ի՞նչ արմատներ, ուսումնառության, ճանաչողության, աշխարհաընկալման, աշխահաբմբռնման ի՞նչ ժամանակներ է արձանագրում նրա կյանքի խրոնիկան. հարցերին պատասխանում է պոետ-քաղաքացու-զինվորական սպայի հարուստ կենսագրությունը:

«Ձոն Արցախին» քերթվածով է բացվում գրքույկը: Այն նվիրված է Արցախի ժողովրդին և պաշտպանության բանակին:

Յուրաքանչյուր տողում, մտահանգման մեջ ազնվաբարո Արցախն է՝ «երկիր- սրբազան հող»-ը, հարազատներին դեպի տուն կանչող, հարազատների կորուստը սգացող մայրերով, նահատակների պայծառ հիշատակներով, լուսավոր ապագայի սպասումներով:

Վլադիմիր Պոնոմարյովը խիզախման, կարոտի, պատվախնդրության, հրաժեշտի ու բաժանման խորհուրդներով զինված, հաղթանակի, ընկերության ցնծությունը կիսած, դրանք որպես անմար հիշատակի խոսքեր հնչեցրած տողեր ունի գրքույկում՝ նվիրված 366-րդ մոտոհրաձգային գնդի վետերաններին՝ իր մարտական ընկերներին:

Պոեմի շարերով սահում է մարտնչող Արցախի նկարագիրը.

Ղազախն է այստեղ, ռուսը, վրացին,
Հայերն են նաև՝ ցասումով եռուն,
Մենք միասին ենք՝ ուժով հրածին,
Թեկուզ գործում ենք Մոսկվայից հեռու[2]:
….Ես ձեզ հետն եմ միշտ, իմ լավ ընկերներ,
Մեր գնդի շունչն եմ զգում կրծքիս տակ,
Մեր անցած ուղին պատմությունն է մեր,
Ռուսաստանի ոգին է շիտակ[3]:
….Աշխարհում միայն հիշվում են նրանք,
Ովքեր նեցուկ են դառնում ճնշվողին,
Մենք՝ և շարքային, մենք՝ նաև սպա,
Օգնել ենք մարդկանց Արցախյան հողի[4]:
Եվ տարիները անցնում են հերթով,
Թնդանոթները լռել են ասես,
Արցախն է քայլում իր ընտրած երթով,-
Ազատ և անկախ՝ լեռան արծվի պես[5]:

Պոեմը հիմն է ազատության, հաղթության, բարեկամության և սուր է՝ ընդդեմ պատերազմ.

Բայց վառվում է դեռ հողը Կովկասի,
Վառոդի ծուխն է մղում լեռներում,
Ես, որ տեսել եմ պատերազմ ու մահ,
Կռիվը, մարդիկ, երբեք չեն ներում
2009թ.[6]:

Եթե հինավուրց ու հերոսական, գեղեցկագույն Արցախը հմայել է պոետին, հազար կապերով կապել նրան, ապա պարզ է՝ ինչ հրեղեն կանչերով է հինավուրց երկիրը նորից կանչում պոետին յուր գիրկը. այն բարձր նվիրումով է պոետականացված «Ղարաբաղն է միշտ իմ երազներում» բանաստեղծության մեջ.

Այնտեղ անցել է ջահելությունս փոթորկոտ ու խենթ,

[1] Նույն տեղում, էջ 38:
[2] Նույն տեղում, էջ22:
[3] Նույն տեղում, էջ 23:
[4] Նույն տեղում, էջ 24:
[5] Նույն տեղում, էջ 24:
[6] Նույն տեղում, էջ 24:

Ու չեմ ափսոսում, որ այնտեղ կյանքիս էջերն եմ գրել,
Իմ հուշերի մեջ այդ տարիներն են զրուցում ինձ հետ,
Թեկուզ մազերիս ժամանակը իր եղյամն է դրել[1]:

Յուրաքանչյուր բանաստեղծությունից ու բանաստեղծական քառատողերից կամաց-կամաց բացվում է, ամբողջանում Արցախի նկարագիր-պատկերը:

….Հրաշագործ երկիր-դյուցազուն Արցախ, աշխարհին ճանաչ,
Հզոր գիրկդ բաց, թող սերունդներիդ ժպտա քո արփին,
Ծնկի չես իջնի քո հին, վայրենի թշնամու առաջ,
Դու ճորտ չես դառնա ու չես խոնարհվի երբեք քո ճամփին[2]:

Պատկերը ավելի ընդգծված ու ամբողջացված ենք տեսնում բանաստեղծության վերջին երկու տներում, որտեղ մարտնչող Արցախն է երևում իր նվաճած ազատությամբ.

Ազատությունդ նվաճել ես դու արյունով քո թանկ,
Ստիպել ես դու, որ ոսոխներդ գնահատեն քեզ,
Պարզած դրոշդ, զինագնշանդ և օրհներգդ հաղթ,
Քայլում ես դեպի գալիք դարերը քո արևակեզ[3]:

«Տասնյոթ տարի անց» բանաստեղծության մեջ հեղինակը կենդանացնում է ոչ հեռավոր անցյալը, ահավոր 1992թ.: Հիշողությունները հորձանք են տալիս ու ակամայից տխուր պատկերներին հաջորդում է հաղթանակած Արցախի դիմագիծը՝ ցնծուն ու ծաղկուն.

Այս հաղթանակը դու նվաճել ես
Կյանքի թանկ գնով, միասնությամբ կուռ,
Այս Հաղթանակով դու ճանաչվել ես
Քո ըմբոստ հոգով ու սրտով քո հուր 2009թ. [4]:

Ժողովածուն «Ցեղասպանություն» բանաստեղծությամբ է ավարտվում: Բանաստեղծը անհուն ատելությամբ ու հզոր ձայնով է թվարկում ցեղասպանության բոլոր դահիճներին, նրանց համար Աստծո կողմից գուշակում պատիժ.

Դուք ազատության դահիճներ դաժան,
Ումի՞ց եք կորզել իրավունքը ձեր,
Որ արարքներով մութ ու անբաժան
Կառչած եք մնում օրենքներին ձեր[5]:

Քաղաքացիական հզոր պաթոսով, բանաստեղծական հրաշալի տաղանդով, լեզվական համապատասխան կուլտուրայով, առանձնացող ոճով և մեծ սիրո դրսևորմամբ են ավարտվում, կուռ ամբողջություն կազմում ռուս բանաստեղծի, Արցախի որդու, քաջարի սպայի՝ Վլ. Պոնոմարյովի «Արցախ, սրբազան հող» ժողովածուն, որը համոզված ենք՝անպայմանորեն կունենա հայ-ռուս ժողովուրդների դարավոր բարեկամության շարունակող օղակ ու այն կդառնա հայ-ռուս գրական կապերի, սիրո, քաղաքական դաշնության հազարամյա շարունակվող զարմանահրաշ լեգենդ:

Վլ. Պոնոմարյով, երևույթ, որի ոչ միայն գրական, զինվորական, այլև գիտական գործունեության հասուն վկայությունը նրա պաշտպանած թեկնածուական ատենախոսությունն է՝ «Արցախյան ազգային ազատագրական պայքարը», որով հեղինակը ստացել է պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Զինաիդա Բալայան - բ. գ. թ., դոցենտ, ԱրՊՀ

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

[1] Նույն տեղում, էջ 27:
[2] Նույն տեղում, էջ 28:
[3] Նույն տեղում, էջ 28:
[4] Նույն տեղում, էջ 35:
[5] Նույն տեղում, էջ 45:

ՀՏԴ 82.09(479.243) Գրականագիտություն

ՀՈՒՄԱՆԻԶՄԻ ԵՎ ՄԱՔԱՌՄԱՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԱԶԱՏԱՄԱՐՏԻ ԵՐԳԵՐՈՒՄ

Ամալյա ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *ազատագրական պայքար, ազատամարտի պոեզիա, արցախյան շարժում, ղարաբաղյան հիմնախնդիր, բանաստեղծություն, պոետ պատկեր, մետաֆոր, այլաբանություն, ենթատեքստ, հումանիզմ:*

Ключевые слова*: освободительная борьба, военная поэзия, арцахское движение, карабахская проблема, стихотворение, поэтический образ, метафора, аллегория, мотив, гуманизм.*

Keywords*: liberating fight, military poetry, Artsakh movement, Karabakh problem, poem, poetic image, metaphor, allegory, motive, humanity.*

А. Григорян

Философия гуманизма и борьбы в арцахских освободительных песнях

В данной статье литературовед Амалия Григорян обратилась к национально-освободительным произведениям арцахских писателей, в частности, Мовсеса Яхшунца и Юрия Саакяна. Автор научно проанализировала основные произведения писателей на военную тематику и пришла к интересным заключениям. Свои литературоведческие исследования и наблюдения Амалия Григорян провела на фоне как армянской, так и русской и зарубежной литературы.

A.Grigoryan

The Philosophy of Humanism and Struggle in the Artsakh Liberation Songs

In the article literary scholar Amalya Grigoryan refers to Artsakh writers' national liberation works, particularly, Movses Yakhshunts' and Yuri Sahakyan's works. The author conducts scientific analysis of writers' main works on military themes and comes to interesting conclusions. The literary researches and observations are conducted on the background of the Armenian, Russian and foreign literature.

Այս հոդվածում գրականագետ Ամալյա Գրիգորյանը անդրադարձել է Արցախի գրողների և, մասնավորապես, Մովսես Յախշունցի և Յուրի Սահակյանի ազգային-ազատագրական պայքարն արտացոլող ստեղծագործություններին: Հեղինակը գիտական վերլուծության է ենթարկել հեղինակների պատերազմական թեմայով գրված գլխավոր երկերը և կատարել հետաքրքիր եզրահանգումներ: Իր գրականագիտական հետազոտություններն ու դիտարկումները Ամալյա Գրիգորյանը կատարել է ինչպես հայ, այնպես էլ ռուս և համաշխարհային գրականության ընդհանուր համապատկերում:

Ազգի մտավորականը՝ լինելով ժողովրդի տրամադրությունների ու իղձերի արտահայտիչը, ազատագրական պայքարի բոլոր փուլերում էլ հայտնվել է իրադարձությունների կենտրոնում: Նա հանդես եկավ ոչ միայն որպես ժողովրդական արդար ցասման ու ընդվզումների գաղափարախոս, այլև՝ ընթացք տվեց պայքարին: Այս առումով անգնահատելի դերակատարություն ունեցան խորհրդային տարիներին այլասոի ճանաչված այնպիսի գրողներ, ինչպիսիք են, ասենք, Հովհաննես Շիրազը, Պարույր Սևակը... Հովհաննես Շիրազի «Ղարաբաղի ողբը» հանճարեղ բանաստեղծությունը կոմունիստական գաղափարներով կաղապարված իրականության մեջ պայթեց ռումբի նման՝ միանգամից փոխելով մթնոլորտն ու մարդկանց հայացքները, պարզեց դառը ճշմարտությունը: Ճիշտ է, այն պարբերական մամուլում կամ գրքերումչէր տպագրվում, բայց ձեռագիր վիճակում ձեռքից-ձեռք էր անցնում, ուսանողության միջոցով հասնում Արցախ, Սփյուռքում տարածվում՝ ավելի հաճախակի դարձնում նրա հեղինակի տնային կալանքները խորհրդային իշխանությունների կողմից: Դա մեր դժվարին պատմության մեջ այնպիսի մի ժամանակաշրջան էր, երբ իսկական հայրենասիրությունը դիտվում էր որպես հայրենադավություն, երբ ճշմարիտ խոսքի հեղինակներին ենթարկում էին հալածանքների ու անասելի կտտանքների: Սակայն Շիրազի բարձր ժողովրդականությունը նրան փրկում էր իշխանական ծայրահեղ գործողություններից: «Ղարաբաղի ողբը» մեր քնարերգության պատմության մեջ Սկրտիչ Պեշիկթաշլյանի «Զեյթունյան երգեր»-ից, Միքայել Նալբանդյանի «Ազատություն» մոնումենտալ բանաստեղծությունից հետո կազմում է մի գեղեցիկ երրորդություն, այն միանգամից բացեց միլիոնավոր մարդկանց ստով ու կեղծիքով շղարշված աչքերը, մթնոլորտը փոխեց.

Ղարաբաղը մորս կանչն է,
Ինձ է կանչում հույսով տրտում,
Ղարաբաղը իմ կակաչն է,

Կարմիր, բայց սև ունի սրտում[1]:

Ղարաբաղը Ադրբեջանին բռնի կերպով կցվելուց հետո, Հովհաննես Շիրազն առաջին անգամ գեղարվեստական այսպիսի բարձր մակարդակի խոսքով անդրադարձավ ղարաբաղյան հիմնախնդրին, ըմբոստացավ անարդարության դեմ, ազատասիրական իր գաղափարների շուրջ համախմբեց ամբողջ հայությանը: Նա այնպիսի պատկերներով ամրագրեց ճշմարտությունը, որ մի ամբողջ խորհրդային երկրի պետական մեքենա չկարողացավ անգամ առարկություն գտնել: «Ղարաբաղը մորս կանչն է »... Եվ եթե նկատի առնենք նաև այն հանգամանքը, թե մայրական սերն ինչպիսի մեծ ու էական նշանակություն ունի մեծ պոետի համար (մանավանդ՝ նրա համար մայրը պատկերն է մայր հայրենիքի), ապա պարզ կդառնա, թե ինչպիսի խորքովու վեհությամբ է բանաստեղծի կողմից բարձրացված Ղարաբաղը մայր Հայաստանին վերադարձնելու հարցը: Եվ որքան էլ հույսը լինի «տրտում», այնուամենայնիվ, այն հորդորում ուկոչում է խիզախման: Հիրավի, մեծ հերկերի սերմնացան է Հովհաննես Շիրազը, որի գաղափարները ոչ միայն ծլեցին մարդկանց սրտերում ու մտքերի մեջ, այլ արգասավորվեցին, տվին իրենց ցանկալի պտուղները: Հայկական ժողովրդական իմաստությունն ասում է՝ այն, ինչ խոսքն է անում, աշխարհում այլ մի ուժչի կարող կատարել:

Ազգային ազատագրական պայքարի գաղափարները, բնականաբար, նորովի էին արձագանք գտնում Արցախում, ծիլեր տալիս հոգևոր դաշտում: Անշուշտ՝ նաև գրողների շրջանում: Եվ՝ ոչ միայն Մովսես Յախշունցն ի սկզբանե հայտնի էր Արցախում՝ որպես ռուսաց լեզվի և գրականության լավագույն մասնագետներից մեկը: Սակայն շուտով նա հայտնվեց ազերական անվտանգության աշխատողների ուշադրության կենտրոնում: Պատճառը՝Մովսես Յախշունցը գրում է բանաստեղծություններ և այն էլ՝ ազգային (ազերիների բնորոշմամբ՝ նացիոնալիստական) բնույթի: Եվ պատահական չէ ամենևին, որ երբ սկսվեց արցախյան ազատագրական շարժումը, առաջիններից մեկը Շուշիի բերդում հայտնվեց արդեն պատկառելի տարիքի հասած (ութսունամյակին մոտ), տեսողությունը գրեթե կորցրած մանկավարժ բանաստեղծը, որը ոչ միայն գեղարվեստական խոսքով, այլ գործով ևս մասնակցում էր շարժմանը՝ իր տղաների հետ, ամբողջ ընտանիքով: Ի դեպ, նրա որդուն՝ արձակագիր ու բանաստեղծ Էդվարդ Սաֆարյանին ևս երկար ժամանակ կտտանքների ենթարկեցին Բաքվի բանտերում: Միայն գրողներ Սիլվա Կապուտիկյանի և Զորի Բալայանի միջամտությունն օգնեց, որ, Մոսկվայի միջոցով, բանտից ազատվի Մ. Յախշունցը:

Ազերական կարգերն ու բարքերն արցախցուն չէին կարող բավարարել, դրանք խեղում էին իրականությունը, մարդկանց ճակատագրերը, մղում ստրկության: Ահա թե ինչ է գրել այդ մասին Մ. Յախշունցն իր «Մի կյանքի պատմություն» բանաստեղծության մեջ:

Բայց իմ կյանքի վրայով
Մի թուրք անցավ անողոք,
Եվ ինձ տրված շնորհին
Ես մնացի անհաղորդ[2]:

Բանաստեղծի «իմ կյանքի վրայով» պատկերի մեջ խտացված է ոչ միայն մեկ անհատի, տվյալ պարագայում՝ հեղինակի, այլ ամբողջ Ղարաբաղ աշխարհի կերպարը: Բաքուն ամեն ինչ անում էր ղարաբաղցու ձայնը խլացնելու, նրա աստվածատուր շնորհներն ի չիք դարձնելու, ոչնչացնելու համար: Եվ իր հող ու ջրին, իր աստվածային աշխարհին նվիրված մարդը չի կարող չըմբոստանալ: Նրա խոստովանությունն անգամ ընդվզում է դիտվում ազերիների կողմից. «Նախ քեզ, հայրենի հող իմ, Ապա՝ Աստծուն եմ պաշտում»[3]: Սա ոչ միայն պարտքի զգացողություն է, ինչպես ասում են, այլ բնական օրինաչափություն: Հասկացություններ, որոնք, ի վերջո, ներդաշնակված են մեկ միասնական գաղափարի մեջ՝ անկախ նրանից, թե ինչպես դրանք կմեկնաբանվեն այս կամ այն մտածողի կողմից: Այսպիսի հետաքրքիր դիտարկումներ ունի գերմանացի իմաստասեր Շտայներ Ռուդոլֆը. «Մարդն ազատ է միայն, եթե իր կյանքի ամեն մի ակնթարթին ի վիճակի է հետևելու ինքն իրեն: ... Ազատությունից կատարված գործողությունըոչ թե բացառում է բարոյական օրենքները, այլ ներառում դրանք: Միայն թե այդ գործողությունն ավելի բարձր է կանգնած սոսկ օրենքների կողմից թելադրված գործողությունից: Ինչու պետք է սիրուց կատարված իր գործողությունն ավելի քիչ ծառայի համընդհանուր բարօրությանը, քան գործողությունը, որ կատարել եմ միայն այն պատճառով, որովհետև համընդհանուր բարօրությանը ծառայելը ես ընկալում եմ որպես պարտք: Սոսկ պարտքի հասկացությունը բացառում է ԱՋԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, որովհետև չի կամենում ընդունել անհատականը, այլ պահանջում է վերջինիս

[1] Մուրադյան Ս., Հովհաննես Շիրազ, գիրք Ա, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2012, էջ 253:
[2] Յախշունց Մ., Երկնամերձ երկիր, Էդիթ Պրինտ, Երևան, 2007, էջ 14:
[3] Նույնտեղում, էջ 131:

ենթարկումը համընդհանուր որևէ նորմի: Գործողությունների ազատությունը մտածելի է միայն էթիկական ինդիվիդուալիզմի դիրքից»[1]:

Ազատության, պարտքի ու գործողությունների մասին Յաշխունց գեղագետն ունի իր սեփական մոտեցումները, որոնք լավագույն արտահայտություն են գտել նրա պոեզիայում, առավել ևս՝պատերազմական թեմաներով գրված գործերում: Այս առումով հատկանշական է բանաստեղծի «Օրհներգ» բանաստեղծությունը, ուր նա միասնականության կոչ է անում հայ ժողովրդին, հորդորում՝ անվեհեր մնալ ազատության ու անկախության համար պայքարում, որովհետև փրկությունը միայն ու միայն «ինքնիշխան մեր նոր պետության» մեջ է տեսնում.

Ազատված ընդմիշտ կապանքներից հին՝
Յուրաքանչյուր հայ կքայլի առաջ,
Կանցնի այն ուղին, երկար, դժվարին՝
Իր բաժին բեռը ուսերին առած:

Եվ աստղապատկան մեր Մասիսները
Մեր սրտերի մեջում եր դրոշին
Կտանենք առաջ՝ հիշելով մի բան,
Որ դեռ աշխարհում ուժն է որոշիչ[2]:

Չնայած երկիրը «թուրքերով շրջապատված, գորքերով շրջապատված»[3] է, բայց գրողը միշտ լավատեսորեն է մոտենում Արցախի հիմնախնդրին ու իր տրամադրությունը հաղորդում զինակիցներին, որովհետև իր ազգի ու Արցախի հաղթանակը տեսնում է հայոց քաջերի մեջ: Նա գտնում է, որ ինչքան էլ «գողերով շրջապատված, գելերով շրջապատված» լինի Արցախը, մեկ է՝ չի պարտվի, որովհետև ապավինում է ինքն իր ուժին, իրներքին հզորությանը, որը անկոտրելի է, որովհետև արդարության համար է կռվում.

Քաջանց երկիր, փոքր ածու,
Բարձրագնա դու իմ Արցախ,
Քո անունն է մակընթացվում
Դեպի ափը արդարության[4]:

Բանաստեղծն անդրադառնալով Մովսես Խորենացուց մեզ հասած բավականին դիպուկ և իմաստուն արտահայտությանը՝ «փոքր ածու», միաժամանակ մեր նախնիների կատարած սխրանքների մասին է հիշեցնում. «Որովհետև մենք թեպետ փոքր ածու ենք և թվով շատ սահմանափակ ու զորությամբ թույլ և շատ անգամ օտար թագավորությունների կողմից նվաճված, բայց և այնպես մեր երկրումն էլ գրելու և հիշատակելու արժանի շատ սխրագործություններ են կատարվել...»[5]:Պոետը հաստատում է, որ ինչքան էլ դժվարին է եղել մեր ճանապարհը պատմության քառուղիներում, այնուամենայնիվ,մենք հաղթահարել ենք այն, քանզի և մեր գործն է արդար, և նպատակը՝ վեհ. «Ծող չլինենք մենք հուսահատ»: Գրողի յուրաքանչյուր հարցականի մեջ անգամ՝ կողավորված բարձր հավատով, կա նաև պատասխան.

Գերության մեջ այս բռնադատ,
Հայահալած ու հայաջինջ,
Ոնց մնացիր դու այնքան դար
Հայապատկեր ու հայաջիղ:

Խոսելով, հիրավի, մեր գրականագիտության մեջ դեռևս ի՛ր արժանի գնահատականը չստացած բանաստեղծ Մովսես Յախշունցի մասին, մեր գրողներն ու գրականագետները փորձել են անսխալ ձևով տալ նրա պոետական նկարագիրը: Եվ յուրաքանչյուրը տեսել է իր Յախշունցին: Արձակագիր Մկրտիչ Սարգսյանը բանաստեղծի կերպարում առանձնացրել է բնապաշտությունը («Մովսես Յախշունցն արցախցի է և նրա պոետական սերը բնապաշտությունն է»[6]): Գրականագետ Զավեն Ավետիսյանը համաձայն է արձակագրի տված գնահատականին, միայն թե ունի իր հավելումը. «Յախշունցը բնապաշտ է բառիս ոչ փիլիսոփայական իմաստով, այլ դրանից դուրս, իբրև բնության մարդ, բնության անվախճան ձայնն ունկնդրող, նրա անքնին դաշնության խորհուրդը որոնող բանաստեղծ»[7]: Գրող Վարդան Հակոբյանը՝ խոսելով Մովսես Յախշունցի պոեզիայի մասին, շեշտը դնում է նրա ազգային-ազատագրական շարժմանը նվիրված գործերի վրա, նրան ներկայացնում որպես մարդ-բանաստեղծ.

[1] Շտայներ Ռ., Ազատության փիլիսոփայություն, Սարգիս Խաչենց, հրատ., Երևան, 1998, էջ 113:
[2] Յախշունց Մ., Երկնամերձ երկիր, Էդիթ Պրինտ, հրատ., Երևան, 2007, էջ 229:
[3] Նույն տեղում, էջ 241:
[4] Նույն տեղում, էջ 234:
[5] Խորենացի Մ., Պատմություն Հայոց, Հայաստան, հրատ., Երևան, 1968, էջ 70:
[6] Յախշունց Մ., Երկնամերձ երկիր, Էդիտ Պրինտ, Երևան, 2007, էջ 306:
[7] Նույն տեղում, էջ 320:

«Յակոբյանցն արցախյան համազգային շարժման ակունքներում էր իր տղաներով, գերդաստանով, տնով, շենով ու բանաստեղծությամբ»[1]: Իհարկե, տարբեր անդրադարձներում մոտեցումները տարբեր են, բնականաբար, բայց կարևոր մի խնդրում բոլորը նույն «կետին են խփում»՝ ընդգծելով Արցախին, իր ժողովրդին, հանդ ու քարին նվիրված մարդու և պոետի կերպարը: Իսկ ահա գրողՍաղաթել Հարությունյանն իր խոսքում փորձում է ամփոփել բոլոր կարծիքները. «Յակոբյանցի խորաթափանց մտքերն ու համեմատությունները, զարմանալի մետաֆորները հաճախ դուրս են պրծնում նրա համեստության կաշկանդող զսպաշապկից, ցույց տալով, որ մենք գործ ունենք իր սեփական աշխարհին ունեցող իսկական տաղանդի հետ:

Յակոբյանցը նորարար է բառի իսկական իմաստով: Նրա նորարարությունը ցուցադրական չէ՝ տեսնեք, թե ինչեր կարող եմ անել: Յակոբյանցի նորարարությունը օրգանական է, քխում է նրա էությունից և հաճախ այնքան աննկատ է, որ դա քչերն են նկատում, իսկական հասկացողները միայն: Նոր է մտածողությունը, նոր են պատկերները և հանգերը: Համո Սահյանը ճիշտ էր ասում՝ նրան շատ է խանգարել հեռավոր, Աստծու կողմից մոռացված մի գյուղում ապրելը՝ հեռու գրական շրջանակներից, ասուլիսներից և վերջապես՝ հրատարակվելու հնարավորություններից: Նա այն մարդկանցից չէր, որ նամակներով ոմբակոծեր խմբագրություններն ու հրատարակչությունները, բայց լավ է իմացել իր և իր ստեղծած գործերի արժեքը»[2]:

Ականավոր գրականագետ Սերգեյ Սարինյանը բարձր գնահատելով Մովսես Յակոբյանց մարդու և բանաստեղծի գործունեությունը, գրել է.«Գիտեմ չափազանցության սահմանը, բայց չեմ վարանում Օշականի արտահայտությամբ հավաստելու, որ Յակոբյանցը «իրավ բանաստեղծ է», և բանաստեղծ է ոչ թե ինքնուսի բանահյուսական հանգով, այլ հասկացության դասական ըմբռնմամբ»[3]:

Այո, յուրաքանչյուր ճշմարիտ բանաստեղծ իր կյանքով ու ճակատագրով ոչ միայն մասնակիցն է դառնում իր ժողովրդին վիճակված ուրախությունների ու ցավերի, այլ լիովին կիսում է դրանք, ավելին, պայքարի մեջ է մտնում հանուն ազգի վաղվա, նրա պայծառ ապագայի: Եվ այս տեսանկյունից եթե մոտենալու լինենք, ապա պիտի խոստովանենք, որ արցախյան գոյամարտը մի նոր փորձաքար էր, որտեղ ցույց տվեց, թե ազատագրական շարժման ազգային ավանդույթներն ինչպես կարող են մարդկանց մղել նոր սխրանքների ու հերոսական գործերի՝ թե գրչով, թե զենքով:

Արցախյան համազգային շարժումն առանձնացավ մեր պատմության մեջ մի կարևոր ու էական կողմով ևս, այն իր մեջ ընդգրկեց յուրաքանչյուր հայի՝ աշխարհի որ ծագում էլ նա լիներ, ամբողջ հայությանը, ժողովրդին: Եվ, անշուշտ, պայքարի հաջողության գրավականներից մեկն էլ հենց դա է: Անվանի բանաստեղծ Յուրի Սահակյանը, որը ուտխուր մանկությունից ի վեր, հաստատվել էր մայր Հայաստանում: Սակայն նրա արյան բջիջներում, ինչպես ասում են, միշտ խոսում են ծննդավայր Արցախն ու արցախցին: Եվ օրինաչափ է, որ ազատագրական շարժման գաղափարախոսներից մեկն էլ, «էն գլխից», դարձավ հայ մանկագրության մեջ արդեն անուն հանած պոետ Յուրի Սահակյանը: Այսպես, անցյալ դարի վաթսունականներին, երբ քաղաքական «ձնհալ» էր սկսվել խորհրդային երկրում, ծնունդ առավ Յուրի Սահակյանի «Մի քնեք, տղաներ» բանաստեղծությունը, որը սթափության ու պայքարի կոչ էր փաստորեն և իր տողատակերում ավելի շատ մտքեր էր պարունակում, քան բառերի մեջ: Զարթուցիչի առաքելություն էր ստանձնել այդ բանաստեղծությունը: Եվ ահա մի օր, ինչպես վկայում են ականատեսները, բանաստեղծ, երգահան Գուրգեն Գաբրիելյանը, երբ սկսվել էին առաջին հանրահավաքները, շարքերի առջևից ընթանում էր երգի վերածված այդ բանաստեղծությունը շուրթերին, իսկ ընկերները՝ միանալով մեկը-մեկին, ձայնակցում էին.

Հնքիաթում որոշ են Չարը և Բարին:
Հնքիաթի վերջումմիշտ հաղթում է Բարին:
Հնքիաթը հավատ է պատմողի համար.
Չքնեք, տղաներ, չքնեք,
Կյանքը ձեր նոր ընթացք կունենա:
Չքնեք, տղաներ, չքնեք,
Ով քնեց՝ հազիվ թե արթնանա[4]:

Այստեղ բանաստեղծը դիմում է այլաբանության՝ բանաստեղծության քսանմեկ տողի մեջ խտացնելով ամբողջ դարաշրջանի տագնապները, նա ներկայացնում է դաժան ժամանակի նկարագիրը՝ «Ով քնեց՝ հազիվ թե արթնանա»: Դա խորհրդային տիրող կարգերի ընդհանուր պատկերն է, ուր «քնելը» հավասարազոր է մահվան, որովհետև Չարն ամենուրեք է, որովհետև

[1]Նույն տեղում, էջ 326:
[2] Յակոբյանց Մ., Առեղծվածներ, Նահրի, հրատ.,Երևան, 1998, էջ 8:
[3] Յակոբյանց Մ., Երկնամերձ երկիր, Էդիտ Պրինտ, հրատ., Երևան, 2007, էջ 315:
[4] Սահակյան Յ., Վեց գրքից, Սոնա, հրատ., Ստեփանակերտ, 2011, էջ 59:

«Զարն ունի հազար ձև ու դեմք,
Գեղեցիկ աչքեր, ժպիտներ, խոսքեր»:

Յուրի Սահակյանը կարողացել է բարձր վարպետությամբ կառուցել իր խոսքը, նոր, բոլորովին այլ իմաստով ու բովանդակությամբ բառավորել մտքերը: Եվ դա բանաստեղծի գրական բազմաթիվ հնարանքներից մեկն է: Արցախյան շարժման կարգախոսներից դարձան Յու. Սահակյանի

«Ձենք տղաներ, չքնեք,
Ըվ քնեց՝ հազիվ թե արթնանա»

տողերը՝ փիլիսոփայական ենթատեքստի խտացումներով, ասելիքի բազմապիսի շերտերով ու ժողովրդական պարզությամբ, քնարական նուրբ մեղեդայնությամբ:

Բանաստեղծ Յուրի Սահակյանը, ինչպես յուրաքանչյուր հայ մարդ, իր կաշվի և հոգու վրա զգաց պատերազմի ամբողջ դաժանությունը, նրա բոլոր արհավիրքները: Եվ գրողի գրիչն արարեց նոր գործեր՝ ելած պատերազմի թեժ բովից:

Գեղարվեստական բարձր մակարդակով են գրված Յուրի Սահակյանի «Ավարայրի դաշտում», «Պատերազմ», «Այրին», «Սումգայիթ», «Զինվորը», «Կորսված շիրիմներ», «Դավաճան է նա, ովհող է գիջում», «Մասիսին նայող հայը», «Նա մեծ էր, անշուշտ՝ ծնված ցպահանջ» և այլ բանաստեղծություններ, որոնք տողերի ներքնատար շարժումներում կրում են պատերազմական գործողությունների ամբողջական նկարագիրը: Գրողի «Դավաճան է նա, ով հող է գիջում» բանաստեղծությունը, որը նվիրված է մարտնչող շահումյանցիներին, ռազմակոչի մի փայլուն օրինակ է.

Վեր կացեք, տղերք,
Ձենք կապեք, տղերք,
Էսօր ուրիշ հոգս չկա մեզ համար:
Թշնամու գլխին հուր թափեք, տղերք,
Որ գորք է հանել մեր դեմ անհամար:

Երեկ Սասունն էր, Զեյթունն էր, Վանն էր,
Էսօր Արցախն է կրակների մեջ:
Թշնամին նույնն է, նույն Հայաստանն է,
Նրա համար մեր տառապանքը՝ հեչ[1]:

Բանաստեղծը հորդորում է հայոց քաջերին՝ երդվել Մռավին, Թարթառին, «ընկերներին քաջ ու նահատակ» և փրկել հողը, «դարձնել անառիկ»: Ռազմաշունչ բանաստեղծությունների մեջ արդեն նուրբ մանկագրի, քնարերգուի խոսքը մարտական հնչեղության նոր որակներ է ձեռք բերում, ոգևորում, ոգեշնչում: Եվ պիտի ասել, որ այն հոգևոր աղերսներ ունի հայ մեծ բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանի «Ռազմակոչ»-ի հետ, ուր Վարպետն իրխոսքն ուղղում է ժողովրդին՝ փիլիսոփայական ընդհանրացումները ամփոփելով կյանքի ուղույսիհաղթանակի ու հավերժության մեջ. դեպի ռազմի դաշտ, դեպի հերոսացում, դեպի բարձունքը մեծ Հաղթանակի:

Էյհե՜յ, լսեցեք, ձայն տվեք իրար,
Ամե՞նքդ եք ոտքի, մարդ քնած չկա՞.
Շու՛տ հագեք-կապեք զենքեր ու զրահ,
Գոտեպնդվեցե՛ք ատելությամբ վառ,
Գոտեպնդվեցե՛ք անձնազոհ կամքով,
Գոտեպնդվեցե՛ք ահեղ վրեժով,
Ճառաչե՛ք ուժգին, կաղնիներ հզոր,
Խոլ վրնջացե՛ք, նժույգներ խիզախ,
Մրրիկի նման զարկեցե՛ք շեփոր,
Դեպի ռազմի դաշտ, դեպ հերոսացում,
Դեպի ռազմի դաշտ՝ սուրբ դրոշի տակ
Դեպի բարձունքը մահի ու փառքի,
Վանեցե՛ք հետու թշնամուն վայրագ,
Մեր խրճիթներից, մեր հնձաններից,
Մեր արտ ու կալից վանեցե՛ք հետու[2]:

Իրադարձությունները փոխում են նաև մոտեցումները, արժեհամակարգերը,ընկալումները նորանում են,մենկնությունները կառուցվում միանգամայն այլ ելակետերի վրա: Ողբերգական ժամանակը ծնում է իր մոտեցումը՝ ցանկացած երևույթի նկատմամբ: «... Հայ գրականության գրեթե բոլոր արժեքավոր գործերը,-

[1]Նույնտեղում, էջ 146:
[2]Իսահակյան Ա. Երկեր, Սովետական գրող, հրատ., Երևան, 1987թ., էջ 194:

գրում է գրականագետ Արքմենիկ Նիկողոսյանը,-ողբերգական իրավիճակների ու կեցության ծնունդ են... Հայ գրողը որդեգրեց ոչ թե պատերազմը, թեկուզ հաղթական, փառաբանելու,այլ պատերազմներին ոչ ասելու քաղաքականությունը, ոչ թե զինվոր-ազատամարտիկի հաղթանակները ներբողելու, այլ՝ նրա՝ հաղթանակից հետո իր երկրում որպես լուսանցքի մարդ ապրելը պատկերելու քաղաքականությունը: Ու հայ գրողը պատկերեց ոչ թե բերկրանքը, այլ ցավը, ոչ թե նվաճումը տարածքների, այլ կորուստը հազարավոր հրաշալի հայորդիների»[1]: Եվ ապա նշում է գրականագետը, թե Արցախյան ազատամարտն «այդտեսակ ընկալումների» ինչպիսի դրսևորումներ ունեցավ: Ասենք, որ այս տրամադրությունները, անշուշտ, մարդասիրական ընդհանուր հենքի վրա են մշտապես ի հայտ գալիս: Մարդասիրական նման ընկալումների ծնունդ է և Յուրի Սահակյանի հետևյալ բանաստեղծությունը.

Պատերազմներում
Ով էլ որ հաղթի,
Պատրվողըմիշտ էլ
Նույն մարդկությունն է[2]:

Բանաստեղծի փիլիսոփայությունն ունի երևույթի խորքերը բացելու միտում, որը և խնդիրը տեղափոխում է բարոյական սկզբունքների ոլորտ, այսինքն՝ այլ հարթություն: Նախ՝ առաջին հայացքից թվում է, թե Յուրի Սահակյանը հակասում է ինքնիրեն՝ մեկ բանաստեղծության մեջ ռազմի կոչ է հնչեցնում, մյուսում գտնում է, որ ով էլ հաղթի պատերազմներում, պարտվողը մարդկությունն է: Բայց երբ երևույթը ներսից ենք դիտարկում, մանավանդ՝ բանաստեղծի ենթատեքստը բացելով, տեսնում ենք, որ,ինչպես ասում են, պարտություն չէ ամեն պարտություն, ոչ էլ հաղթանակ է ամեն հաղթանակ, հայտնվում ենք հարաբերականության դաշտում: Յու. Սահակյանը «Մի քնեք, տղաներ» բանաստեղծության մեջ արդեն ամրագրել է, որ Չարի և Բարու կռիվը հավերժական է, ուրեմն, Բարու հաղթանակը հենց մարդկության հաղթանակն է: Եվ մեզ մնում է հեղինակի «պարտություն» արտահայտությունը բարոյական և հոգեբանական եզրույթներում դիտել: Այսպես, ռուս բանաստեղծ Եվգենի Եվտուշենկոն «Մի չարաշահիր» բանաստեղծության մեջ գրում է.

Յած մի գլորվիր դեպի հաղթանակ,
Այլ վեր բարձրացիր դեպի... պարտություն:[3]

Այստեղ «պարտություն» և «հաղթանակ» բառերը, անշուշտ, օգտագործված են այլաբերական իմաստով, արտահայտում են այլ բովանդակություն և հատկանիշ:

Որքան էլ մոտեցումները տարբեր լինեն, թե՛ Եվգ.Եվտուշենկոն, թե՛ Յու. Սահակյանն ընդունում են մեկ գեղագիտական ելակետ՝ եթե պատերազմը մղվում է հանուն ազատության, խաղաղության, չարի ոչնչացման, ուրեմն, դա մարդասիրություն է, իսկ եթե կռիվ են մղում տարածքներ ձեռք բերելու, ուրիշին ստրկացնելու համար, այս դեպքում արդեն, իրոք, պատերազմը մարդկության պարտությունն է:

Պոեզիայում բառերը շատ հաճախ «իրենց վրա են վերցնում» բառարանային բովանդակության հետ չխոսող այլ իմաստներ, դառնում են նշան ու խորհրդանիշ, երբեմն բառերը կարող են լինել անգամ «առարկա» կամ «իր», իրենցով, ինչպես երաժշտության մեջ, գործիքավորել ամբողջական ստեղծագործություններ: Դիմենք Ռ. Ունելլեին և Օ. Ուորրենին: Ահա թե ինչ են գրում նրանք. «Գրողի արտահայտման միջոցը բառերն են: ...Բանաստեղծի համար բառը ոչ թե նախապես «նշան» է, ոչ թե թափանցիկ խաղաքար, այլ՝ «սիմվոլ» (խորհրդանիշ), որը արժեքավոր է թե՛ ինքնին և թե՛ վերարտադրելու իր կարողությամբ: Բառը կարող է նույնիսկ լինել «առարկա» կամ «իր», որը հաճելի է իր հնչողությամբ կամ տեսքով: Որոշ վիպասաններ (Սկոտ, Կուպեր, Դրայզեր) կարող են բառերը գործածել որպես նշաններ, որի դեպքում նրանք շահում են այլ լեզվի թարգմանված լինելով կամ հիշվում են որպես միֆական կառուցվածք: Բանաստեղծները սովորաբար գործածում են բառերը «խորհրդանշորեն»:

Յուրի Սահակյանի, Մովսես Յախշունցի և, առհասարակ, արցախյան ազատամարտի մասին մեր գրողների գրած երգերը շնչում են խորը մարդասիրությամբ: Այս պարագայում արդեն խիզախությունն ու սխրագործությունը, մաքառումը, անվեհերությունը՝ որպես գեղագիտական յուրօրինակ կատեգորիաներ, ի վերջո, համաճուլվում են ազատասիրության ու հումանիզմի գաղափարների մեջ:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Ամալյա Գրիգորյան - «Գրիգոր Նարեկացի» պետհամալսարան հայոց լեզվի և գրականության ամբիոն
Էլ. հասցե՝ amaliya.grig86@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

[1]Granish.org, www.imyerevan. com:
[2]Սահակյան Յ., Վեց գրքից, Սոնա, հրատ., Ստեփանակերտ, 2011, էջ 105:
[3] Եվտուշենկո Եվգ., «Երրորդ հիշողություն», Հայաստան հրատ., Երևան, 1974, էջ 22:

ՀՏԴ 82.09:329.73(479.243) Գրականագիտություն

ԳՈՒՐԳԵՆ ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆԸ ԵՎ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Գայանե ԼԱԼԱՅԱՆ

Բանալի բառեր *՝ շարժում, անկախություն, լավատեսություն, երաժշտություն, Հայրենիք, հավատ, հերոսություն, հայրենասիրություն:*

Ключевые слова*: движение, независимость, оптимизм, музыка, Родина, вера, геройство, патриотизм.*

Keywords*: movement, independence, optimism, music, Motherland, faith, heroism, patriotism.*

Г. Лалаян

Гурген Габриелян и Арцахское движение

В статье анализируется патриотизм талантливого поэта Гургена Габриеляна. Его поэзия, отличающаяся художественным своеобразием, выразительностью и эмоциональным воздействием, восхищает не только детей, но и взрослых. Его произведения характеризуются стилистическим разнообразием и отточенной системой образов. Воспитание патриотизма - вот основное направление художественного мира, которым поэт руководствовался в течение всей своей творческой жизни.

G. Lalayan

Gurgen Gabrielyan and the Artsakh Movement

The article analyses the patriotic lyricism of a talented poet Gurgen Gabrielyan . His poems, due to their artistic originality, expressiveness and emotional influence express not only children, but adults as well. His works are characterized by a stylistic variety and the perfected image system.

Patriotism education – here is the main direction of the art world by which the poet was guided during all the creative life.

Յուրաքանչյուր երկիր, յուրաքանչյուր ազգ ունի իր նվիրական հենարանը: Երբ ժողովրդի պատմությունը երջանիկ է դասավորվում, այն դառնում է մշակութային ու քաղաքական կյանքի կենտրոն: Երբ ճակատագիրը հալածում է ազգին, այն լինում է ազգային կյանքի պատվարը, հույսերի կղզին, վերածննդի գրավականը: Հայաստանի համար հենց այդ վերջին դերն էլ խաղացել ու խաղում է Ղարաբաղ լեռնային մարզը:

Ս. Գորոդեցկի

Տաղանդավոր արձակագիր, Շարժման ջատագով Կոմիտաս Դանիելյանը Արցախի շարժումը համեմատելով Ավարայրի ու Սարդարապատի հետ, նշում է, որ այն համայն հայության հավաքական ուժի հավաստումն է, որով և հիմք դրվեց մեր ժողովրդի ազգային զարթոնքին: Այս երեք հերոսամարտերը համարելով մեր ազատաբաղձ ժողովրդի աստեղային ժամերը, նշում է, որ սերտորեն շաղկապված լինելով միմյանց հետ, հանդիսանում են մեկը մյուսի շարունակությունը. չլիներ Ավարայրը, չէր լինի և Սարդարապատը, չլիներ Սարդարապատը, հազիվ թե լիներ Արցախյան շարժումը:

70 տարիների թուրքական մռայլ համապատկերում սուտ գաղափարախոսությամբ կասեցվեց Արցախի գրական-մշակութային զարգացումը: Դեռևս 1948-ին Ավ. Իսահակյանը շրջագայում էր Արցախում. հրաշքի փոխարեն Ղարաբաղն էր՝ անփառունակ տեսքով ու բեկված հույսերով, կտրված Հայաստանից՝ ոչ թերթ, ոչ գիրք. և Վարպետը ցավով օրագրում է. «Խեղճ ղարաբաղցիք, կարծում են, թե իրենք են ապրում թուրք պատմական հողերի վրա, ոչ թե հակառակը»[1]:

[1] «Վարպետը և Արցախը», Դիզակ պլյուս, Ստեփանակերտ, 2008, էջ 24:

Բզկտված մեր մայր
Հող ու հայրենին,
Այլոց բարբառին
Խառնած մայրենին:[1]

60-ականների կեսերին, երբ «դեմքով դեպի Հայաստան քնելը բավարար հիմք էր ազգայնամոլության մեջ մեղադրվելու համար», մի խումբ մտավորականներ իրենց ստորագրությունն են դնում Բ. Ուլուբաբյանի կազմած հայտնի նամակի տակ. թվում էր, թե ուր որ է Արցախը կփրկվի թուրք-ազերիների բռնապետությունից: Եվ պատմության բոլոր ելևէջներում հնչող «միացում» կոչն ու կանչը կդառնա երջանիկ իրողություն, սակայն, ինչպես գրող Բ. Ջանյանն է նշում՝ «հույսերից պայծառացած արցախյան մթնոլորտը մթագնեց, դարձավ աղետավոր, ինքը շարժումը մեծ աղետ դարձավ առաջին հերթին շարժման ակտիվ մասնակիցների համար: Դիմում-նամակը վերագրվեց որպես Խորհրդային կարգերը խարխլելու դավադիր նպատակ, 13 նվիրյալները մեղադրվեցին դաշնակցական ահաբեկչական գործունեության մեջ, որոնց թվում և Գուրգեն Գաբրիելյանը, ով նույնպես զերծ չմնաց ազերիների հալածական քաղաքականութունից և իր ազատատենչ հայացքների պատճառով հեռացվեց աշխատանքից և մյուս մտավորականների հետ ստիպված լքեց Արցախը… Սակայն Հայրենիքի պատկերով կարոտ կոչված հոգու մելամաղձը չէր լքում Գ.Գաբրիելյանին. գրողն աստվածային սիրով էր օժտված դեպի Արցախը և նույնքան խոր ցավ էր տածում նրա ճակատագրի նկատմամբ. Հայոց Արևելից 10-րդ նահանգն ամբողջությամբ ձուլված էր բանաստեղծի էությանը. Շատ եմ սիրում Երևանը, շատ եմ սիրում Հայաստանի մնացած բոլոր վայրերը, բայց Ղարաբաղից դուրս կյանք չունեմ, իմ օդը, իմ ջուրը, իմ հողը, իմ գոյության բոլոր կենսապայմանները՝ և հոգեկան, մարմնական, կապված են Ղարաբաղի հետ.

Դու ինչ ուժ ու
Հունար ունես,
Ինչ երգ ու ինչ
Քնար ունես,
Որ երբ քեզնից
Մի քիչ զատվում
Քո կարոտից
Չեմ ազատվում[2]:

Իրեն վիճակված բարդ ու հակասական կեղծիքի ժամանակաշրջանում նա պահպանեց իր ազգային նկարագիրն ու ճիշտ կողմնորոշվելու հմտությունը և ինչպես գրող, գրականագետ Վ. Հակոբյանն է նշում՝ պատիվ ունեցավ երկու անգամ իր ստորագրությունը դնելու Արցախը մայր Հայաստանին միացնելու նամակի տակ. «Գուրգեն Գաբրիելյանն իր ժողովրդի, ազգի նվիրյալն էր: Եվ գիշեր- ցերեկ մաքառում էր հանուն Արցախը հայ պահելու, հանուն մեր լեզվի անաղարտության, հանուն մեր հավատի: Երկու անգամ նա արձակագիր Մաքսիմ Հովհաննիսյանի հետ միասին, ստորագրել է Արցախը մայր Հայաստանին միացնելու նամակի տակ, ենթարկվել հալածանքների: Բայց հանուն իր ժողովրդի, պատրաստ էր ամեն տեսակ չարչարանքների, միայն թե մեր ազգային նպատակն իրականանա»[3]:

Վառ արտահայտված անհատականություն էր ոչ միայն գրական ասպարեզում, այլև մարդկային դրսևորումներով. միշտ խմորվող կրքերի կենտրոնում՝զորավիգ ժողովրդի թիկունքին , սակայն պատմության մեջ մնաց ոչ թե կոչերով, այլ մնայուն գեղարվեստական արժեքներով, քանզի նրա ստեղծագործություններում ժամանակի կենսագրությունն է ամփոփված. «Բանաստեղծը հոգու բոլոր թելերով կապված է ժամանակի հետ ապրում է

[1] Գ. Գաբրիելյան, Ընտրանի, Ստեփանակերտ, 2007թ., էջ 200:
[2] Գ. Գաբրիելյան, «Աշնան հանդես» ,Երևան, 1999թ., էջ 68:
[3] «Գ. Գաբրիելյանը ժամանակակիցների հուշերում», 2007թ., էջ 40:

ձեռքը միշտ դարի զարկերակին, մարդկանց հոգսերով ու խնդություններով, նրանց ստեղծագործական նվաճումներով»[1]:

Երգ հորինելու, երգիչ դառնալու շարժառիթներից մեկն էլ գրողը համարում է 60-ականների արցախյան շարժումը». 1965-68 թվականներին էր, երբ իմ մի խումբ գրչեղբայրների ու հայրենակից հերոս այրերի հետ /Բ. Ուլուբաբյան, Բ. Ջանյան, Ար. Մանուչարով, Գ. Ստեփանյան, Ս. Շաքարյան և ուրիշներ / բորբոքեցինք Ղարաբաղը մայր հայրենիքին միացնելու գաղափարը: Պետք էր տեսնել, թե ինչ ոգևորությամբ ու հույսերով էինք խանդավառվառված: Օդը, շրջապատը ներծծված էր մայր հայրենիքին միանալու բաղձանք-երազանքով: Այն մի տեսակ այլևս անհեռանկար պատրանք չէր, թեև մերթ առարկայական, և մերթ էլ երազային տեսիլներով էր պատկերանում: Եվ հենց այսպես անորոշ էլ այն մուտք գործեց պոեզիայի, երգ-երաժշտության մեջ: Եվ հենց այսպես էլ ծնվեցին և լույս աշխարհ եկան Ղարաբաղյան շարքի իմ երգերը.

Մատաղ ինի ձեզ աքան, դե հա, պըրծեք, թոռ կկյա,
Մարդ ա եկալ քղաքան, ասըմ ա՝ լյավ օր կկյա[2]:

Անհնար է պատկերացնել գրողի հայրեներգությունը առանց նրա կենսագրական փաստերի , քանզի նրա կենսագրության մեջ բեկված է ազգի ճակատագիրը. մեծ քույրն ամուսնացել էր 17 տարեկանում և բնակվում էր Բաքվում: 15 թվականի եղեռնը հասնում է և այնտեղ. քույրն ու փեսան դառնում են թուրքական խուժանի զոհը: Լուրեր էին պտտվում, որ ամուսնուն սպանել են, իսկ քրոջն առևանգել. «Մայրս երբ սուգ էր ասում, լացացնում էր բոլորիս,-ասում էր գրողը. «շատ ժամանակ Գուրգենի երգն էլ սուգ էր»: Անձնական ցավին գումարվեց ազգային- համամարդկային ցավն ու միաձուլվեցին պոետն ու երգահանը, որից էլ Գաբրիելյանի պոեզիան որոշակի հմայք ստացավ: Յուրաքանչյուր ստեղծագործության մեջ գրողն ապահովում է միջավայրին հարազատ կոլորիտը. գրող Հ. Բեգլարյանի հավաստմամբ՝ Գուրգեն Գաբրիելյանով Ղարաբաղում սկսվեց մի նոր շրջան: Դա երգի, երաժշտության, արվեստի, գրականության ծաղկման շրջանն է, երբ ազգային երգն ու մեղեդին եկան փոխարինելու հայկական մարած օջախներից լսվող մուղամներին:

Տաղանդավոր գրողի գրական-գեղարվեստական ժառանգությունը ծնրակշիռ արժեք է ներկայացնում ոչ միայն արցախյան գրականության մեջ: Ինչպես բանաստեղծ, գրականագետ Ս. Խանյանն է մատնանշում «Նրա երգը ծնված Արցախի հույսերից ու ցավերից, ակնկալություններից ու տագնապներից, հնչում է ամեն պահի՝ առնչված ժողովրդի ճակատագրի հետ»[3]:

Գրողն ասես նույնանում էր հայրենիքին և իր ցավը գիտակցում Հայրենիքի գաղափարով: Տագնապում էր Արցախի անորոշության համար և ինչպես բանաստեղծուհի Ժ. Բեգլարյանն է հավաստագրում. 1978թ. Հադրութի շրջանի Խծաբերդ գյուղում հանդիպման ժամանակ իր ազատատենչ մտքերն առաջարկեց ու երբ նրան զգուշացրին, որ կրակի հետ է խաղում, հպարտությամբ ասաց. «Ես կրակը կարող եմ գրկել»… և իր հետագա կյանքը հենց կրակի միջով անցավ: Իսկ 87-ին, երբ ՀԳՄ նշվում էր բանաստեղծի 60-ամյա հոբելյանը, այն վերածվեց Արցախի ազատագրական պայքարի միտինգի: Գրողի հայրեներգությանը խորթ են հոռետեսական տրամադրությունները: Լավատեսական շունչը զգացվում է անգամ տրտմությամբ շաղախված մեղեդիներում: Դառնալով մեր տանջված ազգի սուրբ մայրաքաղաք Դվինին, որի ավերակները գրողի համար ավելին արժեն, քան թե «բերդերը օտար ազգերի», թանգարանի մատյանում գրառում է. //Քեզ այցի եկա, որ ուժ հավաքեմ//Քո փշուրներից//Եւ գնամ նորից Արցախն իմ հզոր//:[4]

Բանաստեղծ Ա. Հովհաննիսյանի հայտնի «Գանձասար» բանաստեղծական //Ավերակվող փուշը կողդ խրվել,//Խարխլում է պատդ լուռ, անծպտուն,//Օ, Երկնային , ասա, ինչպես

[1] Վ. Հակոբյան, Սովետական Ղարաբաղ, 22 հունիս , 1977թ .:
[2] Գ. Գաբրիելյան, Ղարաբաղի հորովել, էջ 5:
[3] Ս. Խանյան , «Գ. Գաբրիելյանի աշխարհը», էջ 61:
[4] «Գ. Գաբրիելյանը ժամանակակիցների հուշերում» 2007թ., էջ201:

վարվեմ,//, ճաք է տվել սրբատունս// տողերին ավելացնում է իրենը՝ Գաբրիելյանականը.// Արի կյանքով ծածկեմ ճեղքդ վերքոտ//Եվ արմատը հանեմ փուշ- կանաչիդ,// Թող որ նորից թնդա գմբեթը քո,//Զանգակատան զանգդ թող ղողանջի:[1]

Եվ երգը հնչեց ոչ թե որպես ցավի ու տառապանքի մրմունջ, այլ հույսի ու լավատեսության խորհուրդ: Դա 87-ի փետրվարն էր…Ուղիղ մեկ տարի անց պիտի բռնկվեր Հայոց Համազգային Շարժումը: Հայոց ազգային զարթոնքը եկավ փոխարինելու հոգեվարքի մեջ կործանվող ու հոշոտվող արցախցու ինքնագիտակցությանը: 88-ին իր գրչեղբայներ Վ. Հակոբյանի և Հ. Բեգլարյանի հետ մեկնեց Մոսկվա՝ որպես պահանջատեր պատվիրակ. «Ես, Հրաչիկը և Գաբոն դրինք մեր ստորագրությունները, հետո նամակին ծանր կնիքի պես դրվեցին մեր բռունցքները՝մեկը մյուսի վրա, որպես միաբանության և շարժման անմնացորդ նվիրվածության երդում»[2],- հայտնի դեպքերի մասին գրառում է Վ. Հակոբյանը. հետագայում ավելացան այդ բռունցքները, բազմացան, դառնալով համազգային զարթոնքի ու վերածննդի խորհրդանիշներ:

Փոթորկահույզ դժվար ու վտանգավոր բազմամարդ հանրահավաքներում, երբ փորձում էին ժողովրդին զսպաշապիկ հագցնել, արհամարհելով ռազմական ու քաղաքական բոլոր տեսակի ճնշումները՝ իր բողոքի ձայնն էր բարձրացնում ու ոգեկոչում ժողովրդին: Նրա երևալը ժողովրդի մեջ խանդավառություն էր առաջացնում, իսկ երգը հուզում հազարավոր կրակված սրտեր, գրողը դարձավ փոթորկահույզ օրերի շունչն ու ոգին, ժողովրդի խոսափողը՝ հուժկու ձայնը խառնելով ազգային վերածննդի համար մարտնչող նվիրյալների կոչերին:

Մարգարեական էր Րաֆֆու այն պնդումը, որ թուրքը անկիրթ ու բարբարոս է, բայց քաղաքակրթվելուց հետո կդառնա կրթյալ ավազակ և այնժամ ավելի վտանգավոր կդառնա… Մեր անկախության երթը վերածվեց դժոխային ճանապարհի. բնաջնջման քաղաքականությամբ՝ արտոնյալ բարբարոսություն, կողոպուտ, բռնագաղթ, արյունոտ նախճիր, մշակութային հուշարձանների ոչնչացում… քանզի մեր ազգի բարոյական նկարագրի հակադիր բևեռում «քաղաքակիրթ «թուրքն էր, որը կրկին յաթաղանով ու նոր ցեղասպանությամբ մոլեգնեց: Բայց ինչպես Վ. Մնացականյանն է նշում «Ցեղասպանության գերանդին քարին առավ Արցախում և հատկապես նրա փառքի ու հերոսության բարձունք Շուշիում», որի վանքը սոսկ «քարավոր ու դարավոր» կառույց չէ երկինք կարկառված, այլ ոգեղեն սրբոց օջախ՝ ծնված ազգի տառապանքից ու «փոշոտված- հոշոտված» երազ-մուրազներից, որ դարեր ի վեր հայացքը Մասիսներին Հույսի լույս էր հայցում, իսկ Հիսուսի պատկերով խաչն առաջնորդում հաղթարշավի:

Եվ խաղաղ, մեղմաշունչ տողերին եկան փոխարինելու ոգեշունչ ապրումներն ու մարտական պոեզիան. «Գ. Գաբրիելյանի ընտրած բանաստեղծական գույները ձայնեղ են: Եվ ամենացայտունն այդ գույների մեջ Հայրենասիրությունն է»[3]: Հայոց ազգային զարթոնքը եկավ փոխարինելու հոգեվարքի մեջ կործանվող ու հոշոտվող արցախցու ինքնագիտակցությանը.

Անվանի գրողը ոչ միայն արցախյան շարժման ակտիվ գործիչներից էր, այլև մեր ապագային ազատագրական պայքարի օրհներգիչը: Մեծ հայրենասերի ոգին չի թուլանում անգամ ադրբեջանական կալանավայրում, ուր արհամարհելով թշնամուն՝ երգում էր իր իսկ գրած «Ղարաբաղի հորովելը»: Այս ամենի դեմ նա ուներ հզոր մի միջոց. «անսահման կենսախնդություն և անմնացորդ նվիրվածություն գրչին»,- հավաստում է գրողի այրի Նունիկ Գաբրիելյանը[4]:

Վավերապաստերի գեղագրումներ են Գաբրիելյանի «Մուսա լեռան…երկու որդին», «Ողջակիզված կյանք», «Անդրանիկ», «Աստղաշենի աստղերը» և այլ պոեմներ, որոնցում անցյալն է ներծծված ներկայի մեջ, հայ մարտիկների հաղթարշավն է ու բարոյական

[1] Գ. Գաբրիելյան, Ղարաբաղի հորովել,Երևան 2003թ., էջ 39:
[2] «Գ. Գաբրիելյանը ժամանակակիցների հուշերում», 2007թ., էջ 72:
[3] Վ. Հակոբյան, Սովետական Ղարաբաղ, 22 հունիս , 1977թ :
[4] «Գ. Գաբրիելյանը ժամանակակիցների հուշերում», 2007թ., էջ116:

հաղթանակի վեհությունը, հավատի սրբագործումն ու կորուստների մատյանը, որոնցից յուրաքանչյուրը ազգային ոգին, ազգային դիմագիծը պահպանող անփոխարինելի խորհուրդ է: Եվ հյուսում է բանաստեղծը նրանց կյանքի առասպելը, ովքեր իրենց Քրիստոսված մարմինները դրեցին հայրենյաց սուրբ զոհասեղանին, ասուպացան ու ձուլվեցին բազում ասուպների գիրկ դարձած օրրան-հողին…

Եվ նրանց անհատական ճակատագրի գեղարվեստական պատկերը գրողը միահյուսում է ազգային համապատկերի տարերքին, քանզի բոլորն ունեին մի անուն՝ Զինվոր… Համատեղելով գրիչն ու զենքը մեր բանաստեղծները հերքեցին այն թյուր կարծիքը, որ երբ զենքն է շաչում, լռում են մուսաները: Եվ հերոս նահատակ Կ. Հակոբյանի վկայակոչումով «Կը-րա-կում» էին չափածո. // Տեր իմ Աստված, այս ինչ եղավ// Շփոթվել են իմ գրիչն ու ավտոմատը://

Արցախյան շարքի հանրագումարը, նրա գեղարվեստական որոնումների ընդհանրացումը կարելի է համարել «Ղարաբաղ» բանաստեղծությունը.

Ես ապրում եմ Ղարաբաղում
Եվ չեմ ապրի մեկ այլ հողում
Եվ կմեռնեմ պապերիս պես
Արցախացած նրա կողում:[1]

Դեռևս կենդանության օրոք Գ. Գաբրիելյանը կերտեց իր անմահության լեգենդը՝ արժանանալով առավելագույն պատվին ու կոչմանը՝ ժողովրդական սիրուն ու համակրանքին ու ներկա է գրական իր անվիճելի վեհությամբ:

Ահա գրողի նոթատետրի գրառումներից. «Եթե մի օր լսեք, որ ես մահացել եմ, չհավատաք: Կգնաք շրջեք Արցախ աշխարհով մեկ և դուք ինձ կտեսնեք յուրաքանչյուր հայ մանկան սրտի զարկի մեջ, արցախցի գեղջուկի ցավի ու հույսի մեջ, հայ զինվորի համբերության ու հուսավառ հավատի մեջ, Արցախի երկնակմարի անմար գույների մեջ»:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Գայանե Հալայան - Ավագ դասախոս, ԱրՊՀ Հայ գրականության և լրագրության ամբիոն

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

[1] Գ. Գաբրիելյան, Ստեփանակերտ, Ընտրանի, 2007թ., էջ 257:

ՀՏԴ 82.09 Գրականագիտություն

ՍԱՀՅԱՆԸ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Միրուն ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *արվեստագետ, բնութագրություններ, կենդանի դիմանկարներ, գլուխգործոց, գրականագետ, հայրենասիրություն, հանճարեղ, դրոշակակիրներ, հոգևոր արժեք, գրաքննադատներ:*

Ключевые слова: *художник, описание, живые портреты, шедевр литературы, патриотизм, гений, знаменосцы, духовное значение, литературоведы.*

Keywords*: artist, description, vital portraits, a masterpiece of literature, patriotism, genius, flag bearers, spiritual value, literary critics.*

С. Багдасарян
А. Саиян о деятелях культуры

В статье отражены те заключения и выводы известного поэта литературы современного периода А. Саияна, где он отзывается о Туманяне, Исаакяне, Чаренце, Бакунце, Ширазе, Севаке и о произведениях других деятелей искусства, характеризует их гуманистические образы, посвятив им оды. Тем самым, Саиян, с одной стороны, показал свою неподкупную и общительную сущность, с другой стороны, произвел обзор творчества своих коллег - товарищей по перу, что стало одной из занимательных страниц его поэзии.

S. Baghdasaryan
A. Saiyan about Cultural Figures

The article reflects those conclusions of the famous poet of the Modern literature period A.Saiyan, where he has written about Tumanyan, Isaakyan, Charents, Bakunts, Shiraz, Sevak and others, characterizing their humanistic images by devoting them odes.

Thus, on the one hand, Saiyan showed his integrity and sociable nature, on the other hand, made the review of creativity of the colleagues - companions on a feather that became one of entertaining pages of his poetry.

Հոդվածում բացահայտվել է նորագույն շրջանի անվանի բանաստեղծ Համո Սահյանի այն անդրադարձումները, ուր բանաստեղծն արտահայտվել է Թումանյանի, Իսահակյանի, Չարենցի, Բակունցի, Շիրազի, Սևակի և մշակույթի այլ գործիչների երկերի մասին, բնութագրել է նրանց մարդկային կերպարները, նրանց նվիրել ձոներգեր: Դրանով Սահյանը մեկ այլ կողմից ցույց է տվել իր անկաշառ և մարդամոտ բնավորությունը, ինչպես նաև տվելիր գործընկերների ստեղծագործության բնութագրման ուրվագծեր, որը և դարձել է նրա քննարերգության հետաքրքիր էջերից մեկը:

Սահյան արվեստագետը հայ գրողների և մշակույթի գործիչների մասին արտահայտել է կարծիքներ, գրել բանաստեղծություններ, որոնք, նրա ողջ ստեղծագործության հետ միասին, նույնպես հետաքրքրում են ընթերցողներին, քանի որ դրանց միջոցով ավելի լավ ենք ճանաչում ոչ միայն հեղինակին, այլև՝ նրա միջոցով՝ նաև արվեստակից-բարեկամներին:

«Սահյանը,-գրում է Դ. Գասպարյանը,- տարբեր առիթներով կարծիքներ է հայտնել անցյալ և ներկա ժամանակների գրողների մասին, նրանց նվիրել բանաստեղծություններ: Այսպես ևս ձևավորվում է գրողի գեղագիրության մեկ էջը՝ որպես ինքն իրեն ճշտող արձագանք կամ անդրադարձ»[1]:

Ում և ինչի մասին գրել է Սահյանը՝ Քուչակի, Սայաթ-Նովայի, Թումանյանի, Իսահակյանի, Դեմիրճյանի, Կապուտիկյանի թե Սարյանի, Սևակի, Մահարու կամ Բակունցի, տվել է նրանց մասին խորիմաստ բնութագրություններ, բացահայտել նրանց արվեստի կենդանի շունչն ու ինքնատիպ ոճը: Ըստ Սահյանի՝ բանաստեղծի խնդիրն է «քաոսայինից առանձնացնել նեղաշնակությունը, մարդու միջից հանել ագահությունը, ծուլությունը, չարությունն ու նախանձը»: Նա այն կարծիքին է, թե մարդկությունը քանի կա, իր ցավն իր հետ տանելու է, ուրեմն՝ լինելու է բանաստեղծությունը:

[1] Գասպարյան Դ., «Համո Սահյան», Երևան, 2013թ., էջ 56:

Համո Սահյանը գեղագետ է բառիս ամենալայն իմաստով. արվեստի լեզվով է խոսել նա իր ժողովրդի,իր բազում ընթերցողների հետ: Նույն այդ լեզվով է խոսել իր ժողովրդի հետ նաև արվեստի մեծատաղանդ երախտավոր՝ ժողովրդական նկարիչ Մարտիրոս Սարյանը: Բնանկար կերտող և մարդկային ոգու երկու մեծանուն արվեստագետների հոգեհարազատությունը հասկանալի է: Մասրենու պատկերը, որպես կերպար, մեր քնարերգություն բերեց Սահյանը: Ջուտ սահյանական այս անզուգական կտավը նա սիրով նվիրեց սիրելի նկարչին: Պատահականություն չկա. սիրելիին նվիրում են ունեցածի ամենանվիրականն ու թանկը: Ու եթե հիշենք, որ Սահյանի« բնության պատկերասրահում» շատ-շատ են հրաշք բնանկարները, կտեսնենք, որ նա իր գլուխգործոցներից մեկը նվիրել է անվանի նկարչին.

Մասրենի
Մարտիրոս Սարյանին
Կախվել է ժայռը անդունդի վրա
Եվ դարեր այդպես կախված է մնում,
Ջրերի մեջ են ոտքերը նրա,
Իսկ գլխին հոգնած ամպերն են քնում…

Համո Սահյան և Ակսել Բակունց: Երկուսն էլ բնության գեղագետներ: Երկուսն էլ բնության քանդակագործներ՝ մեկն արձակի վարպետ, մյուսը՝ չափածոյի: Հայտնի է նաև, որ Բակունցն ուսուցչություն է արել այն նույն Լոր գյուղում, ուր ծնվել է Սահյանը: Ուրեմն՝ պատահականություն չէ, որ Սահյանը նրան է նվիրել երկու բանաստեղծություն՝ «Ակսել Բակունցին» (1947), «Միրհավի կանչն ես տանում դարերին» (1959): Առաջին բանաստեղծության մեջ պատկերված է լեռներից հոսող Բասուտա գետը, ծոր տալով խոսող Աթա ապերը: Ահա ոտքերը մինչև ծնկները բաց Մինան գետի մեջ գորգ է լվանում, իսկ Լորի հինավուրց բլրակի վրա Խոնարհ աղջկա շիկնած հայացքն է: Հնձան է մտնում ծեր Դիլան Դային՝ հուշերում թևին տվող միրհավը: Իր ծիրանի փողն է հնչեցնում Հազրոն.

Հազրոն նստել է օջախի քարին,
Հիշում է կորած երկիրն ու հողը,
Տխուր նայում է Հայկական Պարին
Եվ նվագում է ծիրանի փողը:

Անվանի գրականագետ Դ. Գասպարյանը նշում է. «Սահյանն Ակսել Բակունցին կարող էր գրական հայր կոչել: Այն, ինչ Բակունցն արեց արձակով, Սահյանն արեց պոեզիայով: Ընդհանրության հիմքը բնաշխարհի այբուբենը նույն բնաշխարհի մարդու հոգով ու աչքով կարդալու մեջ է: Բակունցյան հերոսների լռությունը փոխանցվեց ոչ միայն Սահյանի մարդկային նկարագրին, այլև նրա բանաստեղծություններին»[1]:

Սահյանն ունի անզուգական հայրենասիրական շատ քերթվածքներ: Սակայն նրա հայրենասիրությունը նորօրյա չէ. բանաստեղծը եզրեր է գտնում Ավարայրի ճակատամարտի և «Վարդանանքի» հետ: «Խոսք հիշատակի» բանաստեղծությունը նա նվիրել է Դերենիկ Դեմիրճյանին.

Դու եկել էիր Ավարայրից,
Քո ձեռքերի մեջ թուրն էր Վարդանանց,
Դու եկել էիր հինգերորդ դարից,
Ավանդում էիր մեր փառքերն անանց:

Անվանի բանաստեղծը պատկերավոր, ընդամենը մի քանի տողով ներկայացնում է Վարդան Մամիկոնյանի հերոսության և Մեսրոպ Մաշտոցի սխրանքի էությունը.

Ավետիք Իսահակյանին Սահյանը նվիրել է նաև «Էքսպրոմտ» բանաստեղծությունը, որտեղ գրողը նրան «նստեցնում է» Սևանի կղզիներից մեկում, ուր Վարպետը Գեղամա

[1] Գասպարյան Դ., «Համո Սահյան», Երևան, 2013թ., էջ 58:

լեռների գեղեցկուհու շառաչն է լսում և դիմում է ճայերին՝ ընդգծելով իր կերպարի ամրությունն ու անսասանությունը.

- Հոգնաբեկ ճայե'ր, իջեք ուսերիս,
Ես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր:

Սահյանը ժամանկակից բանաստեղծներից Շիրազին հանճար էր անվանում: Եվ պատմեց մի դեպք այդ առիթով. «Շիրազի բերնից բառը թռչում էր՝ ինչպես թռչունը բնից: Ինքն էլ սա գիտեր: Պատասխանը նույն վայրկյանին էր տալիս: Մի օր ինձ մի բան ասաց, ես պատասխանն երկրորդ օրը տվի: Ժպտաց՝ էդ բանը, որ երեկ ասեիր, դու էլ հանճարեղ կեղնեիր ինձ պես»[1]:

Գ. Սարյանի «Քրիզանթեմ» ծողովածուն Սահյանը բնորոշելու է իր իսկ պոեզիային հետևյալ տողերով. «Շնչառության պես բնական են բանաստեղծի տողերը և արցունքի պես ջինջ»[2]: 1957թ. Սահյանը գրում է «Բանաստեղծը» վերնագրով մի ոտանավոր՝ նվիրված Գեղամ Սարյանին.

Ասում են, թե՝ բանաստեղծ, ի՞նչ է մնացել,
Քո գարունները եկել են, անցել,
Աշնան եղյամն է իջել մազերիդ վրա,
Շուտով ճամփադ կփակի բուքը ձմեռվա…
Չեմ սփոփում ինձ բնավ, երբ տեղն է գալիս:

Հայ գրականության պատմության մեջ կան հսկա անհատականություններ, որոնք ոչ միայն ոսկե էջ բացեցին մեր բազմադարյա մշակույթի պատմության մեջ, այլև դարձան նորի և հզորի համարձակ դրոշակակիրներ: Նման օրինակ է Պարույր Սևակ, ով գրականություն մտավ այնպես, ինչպես փորձված այգեպանն է այգի մտնում: Հոգևոր կորուստներ հայտնաբերող, նոր խարույկներ վառած բանաստեղծն ինքը դարձավ կորուստ՝ մեծ վիշտ պատճառելով իրեն ծնած ժողովրդին: Նրա գրչակիցներից շատերը սգացին մեզանից անժամանակ հեռացած բանաստեղծ-հայրենասերի մահը: Նրանց հետ՝ նաև Սահյանը, ով առանձնահատուկ սիրով ու ջերմ զգացումներով էր կապված Սևակի հետ: «Ոչ մի հարված,- գրում է Սահյանը ,- այսքան հանկարծակի ու ծանր չէր իջել իմ գլխին: Ոչ մի վիշտ այսքան արցունք չէր խլել իմ աչքերից : Ոչ մի կորուստ չէր բերել այսքան ախ ու ափսոսանք:

Հայ դպրության բոլոր անշիրիմ նահատակների համար խեղդած արցունքն էր, որ ժողովուրդը հեղեց Պարույր Սևակի սուրբ դագաղի վրա…»[3]: Սահյանը գրել է նաև մի բանաստեղծություն «Պարույր Սևակին» վերնագրով, որտեղ իր ցավն ու վիշտն է արտահայտել կոմիտասյան իր մորմոքի չլինելու հետ՝ համարելով նրան օդ ու ջուր, բահի զնգոց, խոփի վար, մարգի համեմ, լանջի ծաղիկ, բանակ, զորք, տոհմի շյուղ, հրթիռի հրացոլք, երդիկի ծուխ…

Հիմա ես ո՞ւմ հետ կխսեմ
Հավատամք ու հաց,
Եվ ո՞ւմ զրույցը լսեմ
Մինչև լուսաբաց…

Սահյանը շատ մոտ բարեկամ էր համարում բալկար մեծ բանաստեղծ Կայսին Կուլիևին, որին նվիրել է շատ բանաստեղծություններ, նամակագրական կապ ուներ նրա հետ: 1972թ.մարտի 16-ին իր ռուսերեն թարգմանված գիրքն ուղարկելով ընկերոջը՝ մակագրում է.

«Սիրելի Կայսինին
Գալիս ես որպես իրարանցում

[1] Հովնաթան Հ., «Խոսում է Համո Սահյանը», Երևան, 1992, էջ 9:
[2] Սահյան Հ., «Քրիզանթեմ», Գրական թերթ, 1968թ., թիվ 20:
[3] «Գրական թերթ», 26,06,1971:

Եվ անց ես կենում որպես երազ,
Կյա'նք իմ, դու ձրի ներկայացում,
Բայց ինչքան թանկ ես նստում վրաս»[1]:

Աշոտ Գրաշին այն արվեստագետներից է, ով հանդես է եկել 19-րդ դարի 30-ական թվականների սկզբից և մոտ քառասուն տարվա ստեղծագործական կյանքի ընթացքում հնչեցրել հայրենիքին, բնությանը, սիրուն, աշխատանքին նվիրված բազմաթիվ երգեր, որոնք սիրվել են ընթերցողի կողմից: Նրա շատ ու շատ բանաստեղծությունների տեքստերով հայ երգահանները ստեղծել են սրտառուչ երգեր, որոնք երգվում են ոչ միայն արհեստավարժ երգիչների, այլև սիրող-կատարողների կողմից:

Գրաշին իր ստեղծագործությամբ դարձավ նորագույն շրջանի հայ բանաստեղծության դեմքերից մեկը, ով իր նպաստը բերեց գրական շարժմանը՝ ստեղծելով ճշմարիտ և ներշնչված պոեզիա: Գրողի վաստակը և հատկապես նրա ղարաբաղյան երգերը հաշվի առնելով՝ Սահյանը նրան է նվիրել «Բլբուլները զարգանան» բանաստեղծությունը.

Գիտեն և' դուռ, և' դրկից,
Որ քեզ չեմ տա իմ գրկից,
Որ դու կաս իմ տաղերում,-
Իմաստուն ես էն գլխից…

Բոլորին ծանոթ է բանաստեղծ Թաթուլ Հուրյանի անունը: Նա իր կյանքը նվիրեց հայրենիքի փրկության ճանապարհին՝ հերոսի իր անունը գրելով Նիկոլայ Օստրովսկու, Արկադի Գայդարի, Ալեքսանդր Մատրոսովի և Հունան Ավետիսյանի կողքին: Սահյանի՝ մարտիկ-բանաստեղծին նվիրված բանաստեղծության խորագիրն է՝ «Վերջերգը որպես նախերգ».

Մտավ կռվի դաշտ ու մեռավ կռվում…
Ու երբ պառկած էր, ջերմ հողի վրա,
Կարծես պոեմի վերջերգն է գրվում
Կրակված սրտի արյունով նրա:

Սահյանը դրական վերաբերմունք ուներ ճշմարիտ և բեղմնավոր գործեր ստեղծած գրաքննադատների նկատմամբ. Վ. Մնացականյան, Ս. Արզումանյան, Ս. Սարինյան, Ս. Աղաբաբյան, Դ. Գասպարյան, Ս. Սողոմոնյան… Ահա նրա կարծիքը Դավիթ Գասպարյանի մասին. «Գրականագետների՞ց: Ասեմ: Էն օրը Դավիթի մասին խոսեցինք, Դավիթ Գասպարյանը հրաշալիների մեջ է: Էդ ի՛նչ նվիրում ունի, խելքի մեջ խիղճն էլ է: Իմաստուն, ազնիվ տղա է: Գնում է դեպի ճշմարտությունը՝ դեպի իր և իր ազգի բաց վերքը: Էնտեղից է գալիս ու էնտեղ գնում: Մի խոսքով, նվիրյալ է: Իսկ նվիրյալը իրեն զոհել գիտե»[2]:

Բարձր գնահատելով երիտասարդ սերնդին՝ Սահյանը նաև խիստ էր ու պահանջկոտ՝ գտնելով, որ ճշմարիտ արվեստի ճանապարհը դժվարին է և բարձրարժեք գործեր ստեղծելու համար պետք է լուրջ վերաբերվել գրելու դժվարին արվեստին, դառնալ հմուտ անհատականություն և մոտ կանգնել ժողովրդական ակունքներին:

Սահյանը երգեր է գրել նաև Վ. Դավթյանի, Ս. Հարությունյանի, Վ. Կարենցի, Մ. Մարգարյանի, Գ.Էմինի, Ս. Տարոնցու, Գ. Բորյանի և այլ գրողների մասին:

Որքան էլ զարմանալի, բայց Սահյանը երգ է նաև նվիրել ինքն իրեն, թեպետ իր բոլոր բանաստեղծությունները իր ապրումներն են ու խոհերը, իր անսպառ սերն առ հայրենիք, իր ներշնչանքներն ու հավատո հանգանակը: Բանաստեղծության վերնագիրն է «Անց կացավ օրս» (1960), որում քնարական հերոսը զրուցում է լուսնի հետ և նրա հետ կիսում իր մտորումները:

Օժտված լինելով սուր դիտողականությամբ, պատկերավոր մտածողությամբ, քնարական շնչով և լայնահուն հայացքով՝ Սահյանի պոեզիան դարձավ հայ

[1] Մկրտչյան Լ., «Զրույցներ բանաստեղծի մասին», Երևան, 1984թ., էջ 47:
[2] Հովնաթան Հ., «Խոսում է Համո Սահյանը», Երևան, 1992թ., էջ 22:

գրականության ոսկե էջերից մեկը, որով նա դարձավ մեր ժողովրդի հավերժական երթի ուղենիշներից մեկը՝ Չարենցի, Շիրազի, Սևակի և մյուս երևելիների հետ միասին:

Գրականություն

1. Հ. Սահյան, «Քարե պատարագ», Երևան, 2004:
2. Հ. Սահյան, «Քրիզանթեմ», Թրական թերթ, 1968:
3. Դ. Գասպարյան, «Հայրենիք և ճակատագրիր», Երևան, 1991:
4. Դ. Գասպարյան, «Համո Սահյան», Երևան, 2013:
5. Հ. Հովնաթան, «Խոսում է Համո Սահյանը», Երևան, 1992:
6. Լ. Մկրտչյան, «Զրույցներ բանաստեղծի հետ», Երևան, 1984:
7. «Գրական թերթ», 26.06.1971:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Միրում Բաղդասարյան - բ.գ.թ., դոցենտ, ԱրՊՀ գրականության և լրագրության ամբիոն

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

ՀՏԴ 801.561(479.243) Լեզվաբանություն

ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԱՐՁԱԿԻ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌԱՇԵՐՏԸ

Համլետ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

Բանալի բառեր *– Արցախ, գեղարվեստական արձակ, բարբառ, լեզվամտածողություն, բառակապակցություն, բառ:*
Ключевые слова *- Арцах, художественная проза, диалект, языковое сознание, фраза, слово.*
Keywords *- Artsakh, fiction, dialect, language consciousness, phrase, word.*

Г. Мартиросян
Художественная проза и диалект: несколько вопросов относительно языкового мышления в арцахской прозе периода независимости

В статье рассматривается ряд особенностей языкового мышления арцахской прозы периода независмости на основе конкретных примеров из прозы М. Ованесяна, А. Кагрияна.

H. Martirosyan
Fiction and Dialect: some Issuses on Lingustic Thought in Artsakh Prose of the Period of Independence

The article deals with some features of linguistic thought in Artsakh prose of the period of independence based on exemples from M. Hovhannisyan's, A. Ghahriyan's prose.

Հոդվածում արծածվում է անկախության շրջանի արցախյան արձակի լեզվամտածողության յուրահատկությունը, արձակագիրներ Մ.Հովհաննիսյանի, Ա.Ղահրիյանի ստեղծագործություններից մեջբերված օրինակներով մատնացույց արվում արցախյան բարբառի կիրառության առանձնահատկությունները անկախության շրջանի արցախյան արձակում:

Անկախության շրջանի արցախյան արձակն առանձնանում է իր լեզվամտածողությամբ: Արցախյան արձակում կարելի է հանդիպել ժողովրդական ասույթների, դարձվածքների, խոսակցական լեզվում կիրառվող հազվագյուտ արտահայտությունների, բարբառային բառերի և այլն: Կարծում ենք՝ այս երևույթն արցախյան արձակում (նաև խորհրդային շրջանի) առանցքային տեղ ունի այն պատճառով, որ երկրամասը տասնամյակներ շարունակ կտրված է եղել մայր հայրենիքից, և իր գրականության զարգացմանը զուգահեռ, կամ գրականության միջոցով ջանացել է պահպանել իր դիմագիծը, նիստուկացը, լեզվամտածողությունը (արդյունքում՝ հայի իր տեսակը) այլ կերպ ասած՝ արցախահայության պահպանումը եղել է գրականության գերխնդիրը : Ի վերջո, արցախցի հեղինակների (հատկապես խորհրդային տարիների, որոնց գրքերը հրատարակվում էին Բաքվում ու սպառվում Ադրբեջանի հայաշատ վայրերում) ընթերցողների հիմնական զանգվածը հենց արցախաբնակ հայերն էին:

Անկախության շրջանի արցախյան արձակում Մ. Հովհաննիսյանի ստեղծագործությունը առանձնահատուկ տեղ ունի նաև իր լեզվամտածողության շնորհիվ: Նա կարողանում է այնպես պատմել, որ ընթերցողը անվերապահորեն հավատում է նկարագրվող իրադարձությունների հավաստիությանը, և դրան գրողը հասնում է ճշգրիտ բառի կիրառման շնորհիվ, ինչը նրա խոսքը դարձնում է պատկերավոր, կենդանի, հոգեբանորեն համոզիչ: Ահա մի օրինակ. «Գոտկատեղից ցածր» վերնագրված պատմվածքից: Սումգայիթյան ջարդի օրերն են. «Սամեդն ուզում է Վարդանուշին (հարևանուհին է- Հ.Մ.) ու նրա երկու անտիրական աղջիկներին փողոց հանել, դրսում եռացող խուժանի բերանը տալ:

-Գնացեք մեր հողից, գնացեք ձեր խարաբա երկիրը»/ Հովհաննիսյան Մ., «Երկեր» գիրք երկրորդ,«Վաչագան Բարեպաշտ» հրատարակչություն, Ստեփանակերտ, 2006 թ., /

Ընթերցողի մտապատկերում մնացողը, ինչ խոսք, մեջբերված հատվածի վերջին նախադասությունն է, հատկապես՝ «խարաբա (ավերակ- Հ.Մ.) երկիրը» արտահայտությունը: Սակայն, կարծում ենք, ոչ պակաս պատկերավոր, դիպուկ, բազմաշերտ է նաև նախորդ միտքը: Մ. Հովհաննիսյանը չի ասում «խուժանի ձեռքը տալ», այլ՝ «աղջիկներին խուժանի բերանը տալ», ինչը տեսարանը դարձնում է սարսափազդու, քանզի ամբոխից բզկտվելու, լլկվելու, խժռվելու ակնարկն ունի: Եվ ապա՝ թուրքը չի ասում՝ գնացեք մեր երկրից, ինչը, մեծ հաշվով, հոմանիշ է «մեր հողից» արտահայտությանը, բայց հենց այս՝ «մեր հողից» բառակապակցությունն է, որ զորացնում է

հեղինակային խոսքը, նոր դուռ բացում ասելիքի առջև: Թուրքի սկսած ջարդը հողի համար է, տարածքի համար, բայց ոչ՝ *երկրի*: Եվ այս միտքը ցայտուն երևում է նույն նախադասության շարունակության մեջ. «գնացեք ձեր խարաբա երկիրը»: Այստեղ էլ թուրքերեն ասված *խարաբա* խոսքն է տրանսֆորմացնում հեղինակի ասելիքը: *Խարաբա* բառի տեղին օգտագործմամբ՝ Մ.Հովհաննիսյանը և՛ միջավայրն է ընդգծում, և՛ ի ցույց դնում հայերի հանդեպ թուրքի՝ մշտապես փայփայվող երազանքը՝ հայոց աշխարհը տեսնել ավերակ :

Իսկ արձակագիր Արտաշես Ղահրիյանը ժողովրդական բառ ու բանը, խոսակցական լեզվի բառամթերքն օգտագործում է յուրովի: «Գյուղամեջ» պատմվածքում, օրինակ, նա գրում է. «Մարդկությունը,- բարձր, տիրական սկսեց Վաղին, որ փոքր-մոքր մարդ է և պպզած տեղը մի հափուռ է երևում,-աշխարհի ողջ հասարակությունը,- ինքն իրեն եռանդավորեց,- որ վերցնես, է՜, մեկ-մեկ խելքները պտռես, հարյուրից, չէ, հազարից, հլա միլիոնից մեկը կլինի, որ...» (Ա. Ղահրիյան, «Լեռան հուշ», «Ազատ Արցախ» հրատարակչություն, Ստեփանակերտ, 2002 թ. էջ 4): Ա. Ղահրիյանը Վաղիի խոսքից առանձնացրել է առաջին, կարևոր բառը (մարդկությունը)՝ ընթերցողին ընձեռելով զուգահեռ տանելու հնարավորություն, և դա ոչ թե «փոքր-մոքր մարդ է», այլ «պպզած տեղը մի հափուռ է երևում» արտահայտությամբ: Ըստ որում՝ պատկեր-համեմատությունը ցայտուն է դարձնում հենց «հափուռ» բառը: «Հափուռը» գրական հայերենով «բուռ»-ն է: Սակայն, մեր կարծիքով, ներկա դեպքում եթե հեղինակը գործածեր «բուռը», նախ չէր ունենա անհրաժեշտ կոլորիտը և ապա՝ հերոսը «էլ տելեվիզոր ունեցող չկա՞»-ի փոխարեն (նույն տեղը, էջ 6) ստիպված պիտի ասեր՝ էլ հեռուստացույց ունեցող չկա: Արդյունքում՝ պատկերվող գյուղական տեսարանը կլիներ արհեստածին :

Նույն «Գյուղամեջ» պատմվածքում Ա. Ղահրիյանը գործածում է նաև այնպիսի բառեր ու արտահայտություններ, որոնք կարող են գռեհիկ ու անհարիր թվալ, բայց և այնպես, երբ, մանավանդ, խոսքը վերաբերում է ղարաբաղյան հիմնախնդրին, նրա հերոսը՝ գյուղացի Միսակը, կարող է ասել.

«- ՕՕՆ-ը, արա, «Վրեմյայով» որոշեց, որ Ղարաբաղը Ադրբեջանինն ա» և ապա՝

«-Տեսնեմ ՕՕՆ-ի որոշման վրա ով ա տռում » (նույն տեղը, էջ 3):

Ներկա դեպքում հեղինակը, դիմելով գռեհկաբանության, կատարել է իր խնդիրը. շեշտել է հասարակ գյուղացու հաստատակամությունը, պաշտամունքի հասնող սերը հայրենիքի նկատմամբ, միևնույն ժամանակ՝ ի ցույց դրել գյուղացու կորստի ցավը, հոգու ընդվզումը: Ուստի. վերոհիշյալ արտահայտությունն այնքան ներդաշնակ է ու ներհյուսված նկարագրվող տեսարանին, որ ընթերցողն այն չի ընկալում որպես գռեհկաբանություն:

Արցախի խոսակցական լեզվում շատ գործածական է մատաղ /մատաղդ/ լինեմ արտահայտությունը /նաև կիրառվում է քեզ մատաղ, քե մատաղ, քմատաղ ձևերով/, որի միջոցով ընդգծվում է խոսողի ունեցած սերն ու հարգանքը՝ հանդեպ իր զրուցակցի: «Մատաղ լինեմ» արտահայտությունից է սկիզբ առել մյուս, նույնպես շատ գործածական «գլխովդ շուռ գամ» /շուռ տամ/ արտահայտությունը, որը զուգահեռաբար կիրառվում է արցախյան բանավոր խոսքում: Եթե *մատաղ լինեմ* արտահայտության բառիմաստն իր մեջ ներառում է այդ ծիսակատարության (մատաղի) ողջ գործառույթը, ապա *գլխովդ շուռ գամ*-ը նույն արարողության տրամաբանական սկիզբն է՝ առանձին վերցրած: Մատաղացու գառը, ըստ ավանդույթի, նախ պտտեցնում են եկեղեցու շուրջը, հետո նոր՝ մատաղ անում: Ուստի, *գլխովդ շուռ գամ* արտահայտության մեջ մեծապես ընդգծվում է զրուցակցի կարևորությունը որպես սուբյեկտ, միևնույն ժամանակ ընդգծվում այդ արտահայտությունն անողի սերը, նվիրվածությունը, նաև՝ թախանձանքը, քանի որ արտահայտությանը, որպես կանոն, հետևում է խոսողի բուն ցանկություն-նպատակը:

Արցախյան բարբառում *շուռ գալ, շուռ տալ* ՝չի նշանակում շրջվել, շրջել, այն ունի պտույտ-ի իմաստ, ինչպես, օրինակ, սար ու ձոր շուռ եկա /պտույտ տվեցի, շրջեցի, ման եկա/: Ուստի՝ *գլխովդ շուռ գամ*՝ կնշանակի՝ *քո շուրջը պտույտ տամ, պտտվեմ* /ինչպես մատաղացու գառը/: Արցախյան արձակում այս և նախորդ արտահայտությունը շատ են կիրառվում թե համապատասխան կոլորիտ ստեղծելու համար, թե կերպավորման նպատակով: Ա. Ղահրիյանի մոտ, օրինակ, հանդիպում ենք.

- Հա, մատաղ, հաջողությունը չի իմացվի որտեղից կգա: Էս բոլորը տելեվիզորով լինելու ա՞, հա՞:

-Բա ինչի՞ համար ենք գլխովդ շուռ գալիս, - արդեն յուրային դարձած՝ կատակեց լրագրողը: /Ա. Ղահրիյան, <Տոհմականչ>, գիրք երկրորդ, <Վաչագան Բարեպաշտ> հրատարակչություն, Ստեփանակերտ, 2008թ. էջ 194/:

Վերոհիշյալ արտահայտությունների հետ կապված, /որոնք հիմնականում ընկալվում են որպես փաղաքշական վերաբերմունք/, հարկ է նշել մի կարևոր նրբություն. եթե հիշյալ արտահայտությունները կիրառվում են առաջին դեմքով՝ իրենց մեջ ներառում են այն հատկանիշները, որոնց մասին արդեն ասվեց, մինչդեռ երկրորդ և երրորդ դեմքով կիրառելու դեպքում ձեռք են բերում բոլորովին այլ որակներ, ու միանգամայն փոխվում է արտահայտության իմաստը: Բերենք մի օրինակ նույն հեղինակի «Ասատուրը» պատմվածքից, որտեղ հեղինակ-պատմողն անտառապահի մասին ասում է. «Ասի՝ գլխովս պտույտ գաս, Վաղո~... ու երրորդ ճյուղն եմ սկսում կացնահարել» /նույն տեղը, էջ 41/: Այստեղ ակնհայտ է խոսողի արհամարհանքն անտառապահի նկատմամբ: Արտահայտությունը փաղաքշականից վերափոխվեց նվաստացնողի, և արցախյան բանավոր խոսքում /նաև արձակում/ հաճախ էլ հենց այս

առումով է գործածվում: Բայց եթե այստեղ խոսողի կողմից զրուցակցին իր շուրջը պտույտ տալու, իրեն երկրպագելու, մեծարելու հարկադրանք կա միայն, ապա՝ *ինձ մատաղ լինես* արտահայտության դեպքում, ուր գործողությունը ավարտուն է, նույն արհամարհանքը դառնում է ոչնչացնող: Եվ եթե այս երկու արտահայտությունները նույնիսկ ոչ փաղաքշական նշանակությամբ գործածելիս ներկայանում են որոշակի «փակ տեսքով», ուստի և արտաքուստ «կոռեկտ» են, ապա *գլխովս շուռ գաս*-ի մեջ, զրուցակցին նվաստացնող հարկադրանքից բացի, կա նաև անասունի հետ /ոչխար, եզ/ նույնացում, իսկ *մատաղ լինես ինձ*-ը ոչ այլ ինչ է, քան *մեռնելդ տեսնեմ, սատկելդ տեսնեմ* և այլն:

Արցախի խոսակցական լեզվում վերոհիշյալ արտահայտությունները սակավ գործածական են քաղաքային միջավայրում, փոխարենը՝ գյուղաբնակների վեճի, լեզվակռվի «ծանր հրետանին» է: Երբ լեզվակռվի մեջ գյուղաբնակին ասվում է. «Դու քո ախոռում զռռա», ոչ միայն նշանակում է՝ մեջ մի ընկիր, քո գործին կաց, այլ, միևնույն ժամանակ, խոսակիցը հավասարեցվում է ավանակին, նշանակում է, որ վերջինս, այսպես ասած, գոյություն չունի համայնքի մարդացուցակում, իսկ անասունների հետ ամեն օր շփվողի համար դա կրկնակի վիրավորական է: Մինչդեռ այդ արտահայտությունը ներգործող նույն ուժը չունի քաղաքային միջավայրում, որտեղ *ախոռ* բառին ծանոթ են հիմնականում բառարանից:

Ահա մի օրինակ ևս. «Կոմսոմոլ տղա, եկել ես ինձ բռնելո՞ւ: Բարով ես եկել, բայց դա քո ախոռի բանն ա՞, որ խաբվել ես /Ա. Ղահրիյան, «Տոհմականչ», «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատարակչություն, Ստեփանակերտ 2008 թ., էջ 195/: Մեջբերված հատվածում հայդուկ Թևան Ստեփանյանը, ում խորհրդային իշխանությունները ցանկանում էին ձերբակալել և դա մտադիր էին անել մատնիչների օգնությամբ, հերթական հետապնդողին բռնացնելով՝ նրան ոչնչացնող ծաղրի է ենթարկում «Բա դա քո ախոռի բանն ա՞», արտահայտությամբ, որտեղ լրտեսը նույնացվում է անասունի, ավանակի հետ: Թևանը նրան նման որակում է տալիս, քանի որ լրտեսողը սեփական խելքով չի գործել, ականջ է կախել իր ղեկավարների առաջ, այսինքն անխելք է, ուստի նրա տեղը գոմում է, ախոռի մոտ, քանի որ առանց դատողության միայն խոտակերն է գործում: Այստեղ կա նաև իր անձի /հայդուկի/ անորսալիության ինքնագնահատում: Ներկա դեպքում Թևանի խոսքում իրեն լրտեսողի նկատմամբ ոչ այնքան ծաղր ու վիրավորանք կա, որքան՝ նախատինք ու պարսավանք: Այդ իսկ պատճառով է նա իր խոսքին հավելում. «որ խաբվել ես»: Եվ, ի նշան այդ «մենամարտում» իր ունեցած գերակայության, նաև մեծահոգության /իսկ Ա. Ղահրիյանը այդկերպ կերպարը դարձնում է վեհ ու գունեղ/ «լրտեսին» մերկացնում է և թույլ տալիս, որ վերադառնա գյուղ:

Արցախյան արձակում ոչ բոլոր գրողներն են օգտվում խոսակցական լեզվի բառամթերքից: Նրանք, ովքեր օգտվում են այդ հնարավորությունից, հիմնականում հետապնդում են մի նպատակ՝ գեղարվեստական տեքստը ընթերցողին մատուցել՝ ստեղծելով բանավոր խոսքի տպավորություն, ըստ որում խոսակցական լեզվի բառամթերքը կիրառելով որպես անհրաժեշտ կոլորիտ ապահովող «շինանյութ»:

Ա. Ղահրիյանը լավագույնս է օգտագործում խոսակցական լեզվի ընձեռած հնարավորությունները: Օրինակ, «Կենացդ, Բաղդասար» պատմվածքում նա գրում է. «Նրա /Ոսկանի – Հ.Մ./ ղարաչի էշը ձորով մեկ զռռոցը գցեց» /նույնը, էջ 52/:

Ըստ էդ. Աղայանի «Արդի հայերենի բացատրական բարառան»-ի՝ *ղարաչին* դա գնչուն է, մինչդեռ, մեր խորին համոզմամբ, Ա. Ղահրիյանն այդ բառն օգտագործելիս նկատի է ունեցել փերեզակ, (մանրավաճառ) հասկացությունը, ըստ որում՝ բառը չի գործածել իր բուն իմաստով, այլ՝ փերեզակին բնորոշ հատկանիշով: Առաջներում մանրավաճառն, ով ասեղ, մատնոց, մաղ, մախաթ, սարի (խոտերի հյութից պատրաստված) ծամոն էր վաճառում, ժողովուրդը անվանում էր ղարաչի, քանի որ նա շրջում էր փողոցից-փողոց՝ բարձրաձայն թվարկելով վաճառվող ապրանքատեսակների անունները: Ուստի, նրա՝ ձայնը գլուխը գցելու հատկանիշն է նկատի ունեցել հեղինակը՝ այն վերագրելով իր պատմվածքի հերոսի էշին:

Ղարաբաղյան բարբառում կոլորիտային բառերից են ռուզի-ն, խունդռուզի-ն: Առաջին պահ թվում է, թե միևնույն հիմքից ծնունդ առած բառեր են և, բնականաբար, իմաստային առումով էլ պետք է, որ գտնվեն միևնույն կամ համանման տարածքում: Իրականում այդպես չէ: Հարկ է նկատել, որ այս երկու բառերը նույն կիրառությունն ունեն նաև Զանգեզուրի խոսվածքում (իմա պատճառը ժամանակին Զանգեզուրի և Արցախի մեկ վարչական միավոր լինելն է): *Խունդռուզի* բառի գրական հոմանիշն է *տրտինգ*-ը: Կրկին դիմելով էդ. Աղայանի ,,Արդի հայերենի բացատրական բառարան,,-ին, կարդում ենք. ,,Տրտինգ-1. կենդանիների ուրախ-ուրախ ցատկոտելը, 2. (փոխ.)-մարդկանց ցնծագին թռչկոտելը,, (էդ. Աղայան, ,,Արդի հայերենի բացատրական բառարան,, գիրք երկրորդ, ,,Հայաստան,, հրատարակչություն, Երևան, 1976 թ., էջ 1461):

Փաստորեն երկու դեպքում էլ *տրտինգ* բառը պահպանում է իմաստային միևնույն նշանակությունը: Մինչդեռ *խունդռուզի*-ն հանդես է գալիս տարբեր իմաստով՝ կախված բառն արտաբերողի մտադրություն-նպատակից: Եթե նկատի է առնվում պարզապես աշխույժ ցատկոտելը, *խունդռուզի*-ն նույնանում է *տրտինգի* հետ, մինչդեռ շատ հաճախ կիրառվում է որպես ըմբոստության, դժգոհության

արտահայտություն: Օրինակ, Ա.Ղահրիյանի վերոհիշյալ պատմվածքում (,,Կենացդ, Բաղդասար,,) կարդում ենք.

-Դա (ձին - Հ.Մ.), որ խելք չունի քեզ նման մարդ կոչված հայվանին մեջքին չպահելու, չի տանում մի խունդռուզի տալով ձորը շպրտում, դրան էլ եմ կախելու... , (նույնը, էջ 43):

Եթե *խունդռուզի*-ն գրական հայերենում, այնուամենայնիվ, ունի իր հոմանիշը, ապա ռուզի-ն, զուրկ լինելով գրական լեզվի համարժեքից, ներկայանում է որպես մի քանի բառիմաստի խտացում և կարող է բացատրվել իբրև հարստություն, կարողություն, կահկարասի, ուղեբեռ, հոգեպահուստ, բարիք և այլն: Այս բառի ճիշտ գործածումից խոսքը դառնում է պատկերավոր, կենդանի ու խորամիտ: Օրինակ, « ,,...ոնց է ծանր բեռով հասնելու Երևան: Մի օգնական չունի: Հասնելուց հետո էլ իր մեծ ընտանիքի բերանից կտրած էդքան ռուզին հանձնելու է Արտաշի էն անգործ-անփող դզող-փչողներին...» (նույնը, էջ 49):

Այստեղ հիշյալ բառը գործածվել է *բարիք* իմաստով: Հեղինակն իր ասելիքը ցայտուն դարձնելու համար խոսքի սկզբում այն անվանել է *ծանր բեռ*, որպեսզի հետո էլ «էդքան ռուզի» ասելով ընդգծի Երևան տարվող մթերքի շատությունը:

Ընդհանրապես Ա. Ղահրիյանը բարբառային բառերին դիմում է խիստ անհրաժեշտության դեպքում, այնպես, որ դրանք պատմվածքում նպաստեն ինչպես գործողության զարգացմանը, նմանապես և՝ կերպարների հոգեբանության ու նրանց հուզական աշխարհի բացահայտմանը:

Նույն պատմվածքում «էդքան ռուզի» արտահայտությունն անելուց հետո, պատմվածքի ավարտին հեղինակը բարբառային ևս մի բառ է օգտագործում, բայց այնպիսի բառ, որը դառնում է պատմվածքի վերջին ակորդն ու իր հերոսին ամենաբնութագրողը: Դա *եսիր*-ն է, ինչը գրական հայերենում հոմանիշվում է *գերի* հասկացությանը: Բայց գերի-ն իր մեջ չունի բառիմաստի այն ներբերանգները, որ կան հիշյալ բարբառային բառի մեջ: Գերի-ն իր ուղիղ և փոխաբերական իմաստով սահմանափակ ասելիք ունի: Իսկ *եսիր*-ը նախ և առաջ լի է հուզականությամբ: Այդ բառն արտաբերողը սիրուց ծնված իր կարեկցանքը, իր ցավը, ափսոսանքն է հայտնում այն մարդուն, ով իր մարդկային նկարագրի գերին է, ով ինչ անում է՝ անում է անշահ, ինքնայրումով, նվիրումով, քանի որ դա նրա կենսակերպն է: Ուստի Ա. Ղահրիյանը այդ բառը միանգամայն ճիշտ տեղում է գործածել՝ գրելով «Իսկ դու ո՞ւր ես գնում, այ Ներսես, ու՜ր, ա եսիր... քառասունվեցից սկսած... բոլորի համար...Լա՜վ, էլի, մարդ աստծո...(նույնը էջ 49):

Հեղինակը միտումնավոր է *եսիր* բառի հարևանությամբ նշել՝ քառասունվեցից սկսած, այսինքն՝ մեծ Հայրենականի հաղթանակից հետո Ներսեսը տուն է վերադարձել և ապրել իր բոլոր հարազատների համար, «իր ուսը նրանց ցավին դեմ արած», միևնույն ժամանակ, «քառասունվեցից սկսած» նշանակում է նման ապրելակերպը տասնամյակների կենսագրություն ունի և, քանի որ Ներսեսը իր համար չի ապրել, այդ իսկ պատճառով է հեղինակն ասում՝ ա եսիր, հետո նաև՝ լա՜վ էլի, մարդ աստծո...(Ասել է թե՝ մեր օրերում անհավանական, չլսված բան է դա): Ուստի այս ամենը հնարավոր չէ արտահայտել *գերի* բառի միջոցով: Ավելին, նույն *եսիր* բարբառային բառը մեկ այլ պատմվածքում («Արտաշը») Ա Ղահրիյանը գործածել է հետևյալ կերպ. «Ասատուրը թաքուն լալիս էր: Ծնկների միջից մահակի ծայրով բզբզում էր հողն ու անարցունք լալիս...ամեն պատահածի եսիր Ասատուրը մտնի ձեր հոգսի մեջ, դուք նրան էսպես մղկտացնե՞ք...» (նույնը, , էջ 28): Այստեղ եսիր-ը ունի հոգի տալ բառակապակցության նշանակություն: Եվ դա ընդգծվում է «ամեն պատահած»-ի արտահայտությամբ, ինչն էլ նշանակում է ցանկացած մեկի, առաջին իսկ հանդիպածի համար հոգի տալ: Հեղինակը նաև իր հերոսի անունն օգտագործել է առանց դիմորոշ հոդի, որպեսզի և թանձրացնի եսիր-ի նշանակությունը, և Ասատուր անձնանունը նույնացնի *հոգի տալ* արտահայտության հետ:

Ընդհանրապես Ա.Ղահրիյանն իր ստեղծագործություններում սիրում է կիրառել բազմապիսի հնարքներ: Մի դեպքում զբաղվում է բառաշինությամբ, օրինակ. «Կարող է՞ դրա մտքով անցնում է, որ կմեղքամ, ձեռք չեմ տա...»(նույնը, էջ 43):

Հարկ է նկատել, որ *կմեղքամ* բառաձև չի կարող գոյություն ունենալ ոչ գրական, ոչ էլ խոսակցական լեզվում, քանի որ ունի սխալ բառակազմություն: Հեղինակը *մեղք գալ* բառակապակցության հիման վրա է ստեղծել իր բառը՝ մեղք գալ-մեղք կգամ-կմեղքամ, որը եթե նույնիսկ ընդունելի է, ապա, մեր կարծիքով, միայն տվյալ պատմվածքի խոսքի տարածքում, այն էլ՝ որպես տվյալ կերպարին հատկանշական, բնութագրական արտահայտություն, ինչպես, օրինակ, Նապոլեոն-Նապայլոն, Աշխեն-Ախշեն և այլն: Մեկ ուրիշ դեպքում էլ Ա. Ղահրիյանը դիմում է պարադոքսի օգնության: Օրինակ. «Լավ է, ձենս կտրեցի, նոր կռվի բուն ցրիվ չտվի: Գլուխ կա՞...» (նույնը, էջ 28): Այստեղ խոսքի պատկերավորմանը նպաստել է պարադոքսը: Եվ առաջին ընկալումն այնպիսին է, որ, եթե կռվի բույն է ցրիվ տրվողը, /ինչը ենթադրում է ավերվել, ոչնչացվել, դառնալ ամա/, ուրեմն պիտի հաստատվի խաղաղություն, մինչդեռ նախադասությունը հակառակ իմաստն ունի. բնի ավերվելուց է սկսելու կռիվը, այս դեպքում են բորբոքվելու կրքերը:

Նկատենք, որ Ա. Ղահրիյանի օգտագործած այս պատկեր- համեմատության հիմքում ընկած է ժողովրդական հայտնի առած. «Ճանճի /մեղվի/ բնին բիզ տալ /քչփորել/, ճանճի բուն /փեթակ/ քանդել»:

Գրական լեզվում նմանապես գոյություն չունի *նիգարան* բառահասկացություն: Իմաստային առումով այն մոտ է գրական հայերենի մտահոգվել, ամհանգստանալ բառերին: Սակայն հիշյալ բառիմաստի սահմաններն այդքանով չեն վերջնագծվում, քանի որ անհանգստանալ-ն ու մտահոգվել-ը շատ թերի են նիգարան-ի համեմատությամբ: Առաջին հերթին այս բառն ունի տարածության գաղափար. ինքը՝ բառը հուշում է, որ արտաբերողը գտնվում է որոշակի հեռավորության վրա: Ուստի *նիգարան* բառն իր ներսում կրում է նաև *կարոտ* հասկացություն: Տարածության գոյությունից է ծնվում կարոտը, կարոտից՝ մտածմունքը, ինչն էլ դառնում է նիգարան-ի բառիմաստային հիմքը: *Նիգարան* բառը նույն իմաստով գործածական է նաև Զանգեզուրի խոսվածքում:

Ինչպես անկախության, նմանապես և խորհրդային շրջանի արցախյան արձակում առանձին հեղինակներ հիշյալ բառի գործածմամբ լուծել են ստեղծագործական զանազան հարցեր: Ներկա դեպքում, օրինակ. Ա. Ղահրիյանը գրելով. «...միայն թե մեզնից, մեր ապրուստից է /հայրը – Հ. Մ./ շատ նիգարան», ցանկացել է տողատակից ցույց տալ ոչ այնքան իր հորն իրոք հետաքրքրող, մտատանջող իրենց ապրուստն ու սոցիալական վիճակը, որքան՝ սիբիրյան կալանավայրում գտնվող տղամարդու / հոր/ կարոտից, սիրուց տոչորվելը հեռվում մնացած իր ընտանիքի անդամների նկատմամբ:

Գեղարվեստական ստեղծագործության մեջ հեղինակային խոսքը գրական երկի գործողությունն առաջ մղող ուժն է, որին ապավինելով է ընթերցողը մասնակցում նկարագրվող իրադարձությունների զարգացմանը: Ուստի հեղինակային խոսքում ցանկացած վրիպում, լինի ոչ ճիշտ արտահայտություն, հոգեբանորեն անհամոզիչ պատկեր և այլն, ի զորու է ավերելու ամբողջ ստեղծագործության տպավորութուն՝ ընթերցողին հանելով «հիպնոտիկ» վիճակից, վերադարձնելով ռեալ իրականություն: Մինչդեռ, ինչպես Օ. Ի -Գասետն է հիշեցնում. «Հեղինակը պետք է ստեղծի անպատուհան ու անճեղք ինքնապարփակ տարածություն՝ այնպես որ ներսից չնշմարվի իրականության հորիզոնը» /«Մտքեր վեպի մասին» էջ 115/:

Ժամանակակից հայ արձակի համապատկերում անկախության շրջանի արցախյան արձակն ակնհայտորեն առանձնանում է իր բառամթերքով: Այլ կերպ ասած՝ արցախյան արձակի լեզուն, որը, բնականաբար, գրական հայերենն է, անպայմանորեն համեմված է այնպիսի բառերով, որոնց շնորհիվ հեղինակի պատմողականությունը մոտենում է խոսակցական լեզվին: Թերևս միայն արցախյան արձակում կարելի է հանդիպել *մթնժոռել, թաղկուճվել, իժաշարուկ, գիրթ, քարկեծ, լափու տալ, հափուռ* ու էլի մի շարք նմանատիպ բառերի, որոնք, ինչքան որ ակտիվ են բանավոր խոսքում, նույնքան էլ գործնական են արցախյան արձակում:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Վ. Մարտիրոսյան – ԱրՊՀ Հայ գրականության և լրագրության ամբիոնի հայցորդ
E-mail: martiros-vobn@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը:

УДК 378.147:802.0 Методика преподавания английского языка

СТРАТЕГИЯ КУРСА ESP ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В НЕЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ

Рита ПЕТРОСЯН

Ключевые слова: *уровень "выживания", "на пути к языку", пороговый уровень, стилевой анализ, анализ предполагаемой ситуации, специализированные, профессиональные тексты, ориентированной на умение, направленной на овладение, подстановочные таблицы, анализ потребностей.*

Բանալի- բառեր`*"գոյատևման" նպատակ, շեմային մակարդակ, ժանրային ուսումնասիրություն, նպատակի իրավիճակային վերլուծություն, մասնագիտական տեքստեր, հմտությունների զարգացմանն ուղղված, ուսուցմանն ուղղված, «դեպի լեզու ճանապարհին» /լեզվի ուսուցման սկզբնական և միջին մակարդակները/, փոխարինման աղյուսակ, կարիքների վերլուծություն:*

Key words: *survival level, way stage level, threshold level, register analyses, "target situation analysis", specialist texts, learning-centered, skill-centered,"substitution tables", needs analysis.*

R.Petrosyan

The Strategy in the ESP Course for Optimization of English Teaching Process at Non-Language Higher Education Institution

The given article is devoted to teaching ESP at the Faculty of History. ESP is a register of English used in those spheres of professional knowledge which have their own deep and well-developed system of notions. This variety of language is characterized by a definite conceptual orientation and corresponding limitations imposed upon the functioning of linguistic units on all levels.

The article instructs the learners to read fluently and understand any text concerning historical problems, to make a report on given subject, as well as to summarize a recorded text and it gives the general principles and methods of teaching a foreign language for professional communication at the faculty of Philosophy.

Ռ.Պետրոսյան

ESP-ի (Հատուկ նպատակի համար անգլերենի) դերը, ոչ լեզվական բուհերում անգլերենի գործընթացն օպտիմալացնելու համար

Տրված հոդվածում դիտարկվում է պատմության ֆակուլտետում հատուկ նպատակի համար անգլերենի՝ որպես երկրորդ լեզվի ուսուցմանը: Անգլերենը հատուկ նպատակների համար մի լեզվառճ է, որն օգտագործվում է մասնագիտական գիտելիքների այն ոլորտներում, որոնք ունեն իրենց խոր և զարգացած իմաստային համակարգը: Լեզվի այս բազմազանությունը բնութագրվում է որոշակի գաղափարային կողմնորոշմամբ և համապատասխան սահմանափակումներով՝ ուղղված բոլոր մակարդակներում լեզվական միավորների գործունեությանը:

Հոդվածն ուղղորդում է սովորողներին սահուն ընթերցել և հասկանալ պատմական խնդիրներին վերաբերող ցանկացած տեքստ, տրված թեմայի շուրջ զեկույց ներկայացնել, ինչպես նաև ամփոփել գրանցված տեքստը և այն ներառում է փիլիսոփայության ֆակուլտետի մասնագիտական հաղորդակցման համար օտար լեզվի դասավանդման հիմնական սկզբունքներ և մեթոդներ:

Данная статья посвящена обучению ESP на факультете истории. ESP является регистром английскогоязыка, которая используется в тех сферах профессиональных знаний, которые имеют свою собственную глубоко и хорошо развитую систему представлений. Это разнообразие языка характеризуется определенной концептуальной ориентацией и соответствующими ограничениями, налагаемыми на функционирование языковых единиц на всех уровнях.

Статья инструктирует учащихся бегло читать и понимать любой текст на историческую тематику, чтобы сделать доклад на данную тему, а также обобщить записанный текст. Приводятся общие принципы и методы преподавания иностранного языка для профессионального общения на факультете философии.

Существует множество подходов к проблемам оптимизации процесса обучения английскому языку в неязыковом вузе, усовершенствованию методов и принципов отбора языкового лексического, грамматического, фонетического материала отбора профессиональных текстов, разработки соответствующих упражнений.

Однако, поиски новых, более оптимальных подходов, интенсивных методик не кончаются, наоборот, усиливаются. Вместе с тем, тенденция развития методической мысли передовых, высокоразвитых стран показывает, что в последние годы постепенно общепринятыми становятся принципы коммуникативного подхода.

Как известно, в 60-х годах Совет Европы предпринял ряд мер, направленных на разработку программы интенсификации обучения иностранным языкам на континенте. В 1971 году группе экспертов было поручено изучить возможности создания системы обучения иностранным языкам взрослых обучаемых. То, что изначально предназначалось для взрослых обучаемых, было с успехом адаптировано к целям и содержанию обучения в школе и других учебных заведениях. Факультеты неязыковых специальностей тоже не обошли вниманием.

Проблема заключается в том, что часы, отведенные для преподавания иностранных языков в неязыковых факультетах, всегда были недостаточны, чтобы в должной мере осуществить те программные задачи, которые исходят из коммуникативного подхода. не секрет, что в неязыковых вузах почти всегда не ставилась задача развивать у студентов коммуникативные умения, даже в пределах лексического и грамматического минимума, содержащегося в профессионально-ориентированных текстах.

В 1980-90 годы был осуществлен ряд научно-исследовательских проектов, которые имели своей целью формирование системы коммуникативного обучения. Важное место в их ряду занял Проект N12 “Овладение современными языками и обучение им для общения” (Learning and teaching modern languages for communication). [166]

Особое внимание в интегрированном обучении на основе теоретических разработок и практического опыта иностранным языкам во многих высоко развитых странах в Великобритании, Франции, Италии, Испании и других западноевропейских странах - уделяется коммуникативной направленности учебных занятий и используемым учебным материалам для обучения иностранному языку как средству общения. «Были определены три уровня начального (базового) овладения языком». 1) элементарный уровень “survival level”, 2) "на пути к языку" (waystage level), 1) пороговый уровень (threshold level).[104, 332]

Нынешний уровень развития общества позволяет не только в языковом, но и в неязыковом вузе преодолеть все эти уровни. Проблема заключается в создании требуемых условий для осуществления данной программы в неязыковом вузе. На разных этапах обучения необходимо сформировать языковую компетенцию (владение языковом материалом для его использования в виде речевых высказываний), социолингвистическую компетенцию (способность использовать языковые единицы в соответствии с ситуациями общения), дискурсивную компетенцию (способность понимать и достигать связности в восприятии и порождении отдельных высказываний в рамках коммуникативно-значимых речевых образований), так называемую "стратегическую" компетенцию (способность компенсировать вербальными и невербальными средствами недостатки во владении языком), социально-культурную компетенцию (степень знакомства с социально-культурным контекстом функционирования языка), социальную компетенцию (способность и готовность к общению с другими). [104,332]

Наш долгосрочный эксперимент показал, что студенты исторического факультета в состоянии преодолеть все вышеуказанные трудности при разработке соответствующей методики для работы с текстами по истории Армении. Перед нами стоят следующие задачи: во-первых, следует обосновать методические принципы отбора предлагаемых учебно-экспериментальных текстов, во-вторых, следует показать и, в конечном итоге, доказать целесообразность введения текстов по истории Армении, в-третьих, определить принципы отбора лексико-грамматического материала.

Только применение последних достижений в области методики преподавания иностранных языков позволит нам разработать соответствующую методику. Как известно, английский язык стал особенно популярным после Второй мировой войны. Он стал интернациональным языком технологии и торговли. Одни хотели продавать свою продукцию, другие покупали. В области гуманитарных и естественных наук возникла потребность знать английский язык, так как последние достижения науки и искусства стали доступными особенно благодаря различными публикациями, выходящим в англоязычных изданиях.

С помощью английского языка ученые не только получали вовремя необходимую свежую информацию, но и могли войти в соответствующий научный диалог с коллегами различных стран, обмениваться знаниями и опытом.

Особое значение для развития методики преподавания иностранных языков имело то, что ученые уже в рамках общей лингвистики обнаружили значимые различия между обучением или изучением коммерческого или инженерного английского языка. Разница была настолько велика, что методисты рассматривали коммерческий английский или английский, преподаваемый на гуманитарных факультетах, как отдельные дисциплины.

Английский язык для специальных целей, или профессиональное (профильно-ориентированное) обучение английскому языку, - это научное направление, возникшее в конце 1960-х годов, и, одновременно, тип образовательной услуги, отвечающей потребностям обучаемых.

Аббревиатура ESP (English for Specific Purposes) к настоящему времени уверенно вошла в лексикон теоретиков и практиков в области профильно – ориентированного обучения английскому языку. Как известно, под профильно-ориентированным понимается обучение, основанное на учете потребностей учащихся в изучении иностранного языка, диктуемых особенностями будущей профессии или учебной специальности, которые, в свою очередь, требуют его изучения.

Английский язык как иностранный изучается с одной стороны, в качестве общеобразовательной дисциплины (GE: General English) во вес типах учебных заведений, а с другой – для специальных целей (ESP: English for Specific Purposes) в заведениях профессионального образования, на курсах для рабочих и служащих, которым он необходим для осуществления профессиональной деятельности, а также в старших школах. Таких сфер четыре:

1. наука и техника;
2. бизнес и экономика;
3. общественные науки;
4. искусство.

Изучение методической литературы по данной проблеме свидетельствует о том, что профильно-ориентированное обучение английскому языку строится с учетом двух типов целей:

1. академических (EAP: English for Academic Purposes); 2. профессиональных (EOP/EVP: English for Occupational/Vosational Purposes). [160]

Специализация и дифференциация преподавания английского языка особенно усилились в 1960-1970 годы. Многие работы в эти годы посвящались научному языку. (Ewer, J. and Latorre, G.(1969) Swales (1971) Selinker, L and Trimble, L. (1976) и другие.

English for Science and Technology (EST), английский для науки и технологии и ESP какое-то время рассматривались как синонимы. По мнению Тома Хатчинсона, на начальном этапе развития ESP ученые большое внимание обращали на функционирование языка на уровне предложения. На втором этапе на первый план исследования выступают discourse или rhetorical analyses.

Если register analyses фокусировался на грамматику предложения, то сейчас внимание ученых сдвинулось с понимания предложения на понимание того, каким образом предложения комбинируются в тексте, чтобы выразить значение.

В1970-е годы учеными предлагается еще один метод анализа – так называемый “target situation analysis” – анализ предполагаемой ситуации, который заключается в установлении тех процедур, посредством которых языковой анализ более тесно соотносится с мотивацией студентов.

Цель курса состоит в том, чтобы учащиеся в target situations поступали адекватно, т.е. учащиеся учатся в той ситуации, где они используют язык. Таким образом, ESP курс функционирует за счет идентификации обучающей ситуации, а потом проводят определенный анализ лингвистических характеристик данной ситуации [160,12] ESP. Этот процесс известен как анализ потребностей. Данный термин относят к У.Чамберс /W.Chambers'/ (1980) "target situation analyses".

Джон Мунби (John Munby) в своем “Проекте коммуникативной программы” (“Communicative Syllabus Design” (1978)) детально описывает потребности учащихся в процессе коммуникации. Дальнейший анализ соответствующей методической литературы показывает, что мы имеем дело с двумя методическими традициями. Если в так называемой советской традиции было принято "преподавание английского языка в неязыковом вузе", то в западной или англо-американской традиции в научном обороте был ESP. Понятно, что мы проводим такую параллель весьма условно, так как эти термины отличаются друг от друга по содержательным характеристикам.

В этом плане примечательно то, что другие страны (южно-американские, европейские и т.д.) очень быстро заимствовали термин ESP. Например, в Бразилии существовал так называемый "Национальный проект по ESP ". "The National ESP Project in Brazil" [160,13]

Цель этих исследовательских программ заключалась в том, чтобы изучать потребности студентов в процессе чтения специализированных, профессиональных текстов (specialist texts), которые были доступны только на английском языке.

Из сказанного следует, что на первый план исследования выдвигались не цели обучения иностранным языкам вообще, а определенные потребности студентов, то есть общеобразовательные, познавательные цели уступили свое место прагматическим установкам.

По мнению Тома Хатчинсона, развитие ESP обусловливается не только языковыми, но и методическими факторами, то есть не "только новые идеи о языке препопределяли развитие, но и новые идеи об обучении" [160,14]

Дифференциация методологических исследований в области преподавания иностранных языков при подготовке профессий приводила к появлению множества профессионально или профильно – ориентированных методик. Известные авторы Т.Хатчинсон и А. Ватерс предлагают своеобразное дерево методического знания. Само дерево представлено в лингвистическом аспекте. Примечательно то, что корни дерева представляют "преподавание" и "коммуникацию". Здесь в разных аспектах преподавание и коммуникация выступают как синонимы в плане того, что они являются условиями и средствами всех профессионально – ориентированных курсов. Преподавание английского языка "English Language Teaching" (ELT) является общим для всех курсов.

Три основные ветви дерева представляют английский не как родной язык (English as a Mother Tongue (EMT)), а как иностранный (English as a Foreign Laguage) (EFL) и английский как второй язык (ESL). Далее идут специальные курсы английского –английский язык для науки и техники (English for Science and Technology (EST)).

Для нашего исследования имеет большое значение английский для социальных наук (English for Social Sciences (ESS) . В этом списке не значится английский для исторических наук. Само собой разумеется, что он относится к ESS.

Для разработки нашей методики принципиально важно не только определить положительные стороны представляемой методологии, но и в сравнительном плане выявить то общее, что характерно для советской и западной традиции.

Для этого целесообразно и логично выяснить и представить основные методологические принципы вышеприведенных методик. Одно дело – обучение по методике, "ориентированной на умение" (skill-centered), другое – обучать по методике, “направленной на овладение” (learning-centered), то есть решающим фактором является то обстоятельство, кто находится в центре учебного процесса – учитель или ученик. Немаловажным являются стиль их взаимоотношений, психологические особенности учеников, их познавательные возможности или потребности, их профессиональные ориентации, цели, установки, перспективы и т.д.

С методологической точки зрения важно то, что ESP всего лишь подход, но не результат. По словам Хатчинсона “это подход к изучению языка, который опирается на потребности обучающихся студентов”. [160,14]

В этом плане представляется целесообразным предлагать студентам – историкам такие тексты, в которых они могут найти не только нужную, но и уже известную информацию. Понятно, что всякая информация, имеющая отношение к истории или историографии, имеет научную и познавательную ценность для историков. Важен еще один аспект – прагматический. Студенты прекрасно понимают, что они должны реализовать свои знания в дальнейшей педагогической или в других видах деятельности (организация туризма, работа в МИДе, в государственных структурах и т.д.) Знание своей или мировой истории не может быть полноценным, если оно не основывается на современные исследования, достаточно серьезные с методологической точки зрения. Само собой разумеется, что новую, свежую, научную информацию по истории можно найти очень быстро и своевременно в Интернете, во многих иноязычных, в большинстве случаев в англоязычных журналах, в периодической печати.

Прагматизм изучения английского языка посредством текстов по истории Армении проявляется в том, что студенты – историки должны не только адекватно реагировать на последние достижения исторической науки вообще, но и представлять результаты исследований по истории Армении, армяноведению, научному сообществу и всему прогрессивному миру, начиная с независимости Армении, кончая сумгаитскими или карабахскими событиями.

На основании проведенного анализа можно сделать вывод о том, что есть большие возможности повышения эффективности учебного процесса на историческом факультете, если:

1. использовать новые методологические подходы к анализу учебного текста (анализ регистров, дискурсивный и жанровый анализ и т.д.);
2. выявить основные коммуникативные единицы в текстах по истории Армении, т.е. коммуникативно-значимые лексико-грамматические образования;
3. разработать методическую систему лексико – грамматических упражнений;
4. определить особенности познавательных, жизненно – важных, научно – профессиональных потребностей студентов;
5. развить коммуникативные навыки и умения, усовершенствовать коммуникативную компетенцию, используя современные педагогические и дидактические методы обучения иностранным языкам;
6. разработать коммуникативные упражнения на продвинутом этапе обучения в специально отобранных классах, где в основным принципом отбора текстов является учет профессиональных и познавательных потребностей и прагматических установок студентов, а основополагающими при отборе лексико – грамматического материала являются семантические принципы.

Сведения об авторе:

Рита Петросян - к.п.н., доцент кафедры английского языка.
Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, к.п.н., Э.А.Айрапетян.

UDC 801.5 *English Grammar*

MOOD, EMOTION AND ATTITUDE AS MEANS OF COMMUNICATION

Flora AIVAZOVA

Kew words: *language, communicate, communication, feelings, emotions, mood, attitude, express, state, behavior, sentence, feel.*

Բանալի բառեր՝ *լեզու, շփում, շփվել, զգացմունք, տրամադրություն, հարաբերություն,էմոցիա, արտահայտվել, հոգեվիճակ, վարք, նախադասություն, զգալ:*

Ключевые слова*: язык, общаться, общение, чувства, эмоции, настроение, отношение, выражать, состояние, поведение, предложение, чувствовать.*

Ф. Айвазова

Выражения настроения, эмоций и отношений как средства общения

В рамках данной статьи рассматриваются некоторые особенности выражения настроения, эмоций и отношения. Настроение – это длительное эмоциональное состояние. Эмоция – это умственное и психологическое состояние, ассоциированное с различными чувствами, мыслями, поведением, настроением, темпераментом человека. Отношение к той или иной вещи рассматривается как мнение, рассуждение.

При общении настроение в английском языке передается через различные грамматические наклонения. Для выражения эмоций используются восклицательный знак, ударение, вводные слова, междометия. Отношения выражаются при помощи дополнительных слов, словосочетаний и даже предложений, используемых для убеждения кого-либо согласиться с ним.

Приведенные наблюдения позволяют заключить, что настроение, эмоции и отношение показывают отношение говорящего к услышанному и делают общение более оживленным и эмоциональным.

Ֆ. Այվազովա

Տրամադրության արտահայտությունը, էմոցիան ու հարաբերությունը որպես շփման միջոցներ

Տվյալ հոդվածի շրջանակներում դիտվում են տրամադրության էմոցիայի և վերաբերմունքի արտահայտման որոշակի առանձնահատկություններ: Տրամադրությունը երկարատև էմոցոնիալ վիճակ է:

Էմոցիան մտավոր և հոգեբանական վիճակ է, կապված մարդու զգացումների, մտքերի , վարքագծի տրամադրության խառնվածքի հետ:

Այս կամ այն առարկայի հանդեպ հարաբերությունը դիտվում է որպես կարծիք և տեսակետ: Շփման ընթացքում տրամադրությունը անգլերեն լեզվում արտահայտվում է տարբեր քերականական եղանակների միջոցով:

Էմոցիաներն արտահայտելու համար օգտագործվում են բացականչական նշան, շեշտ, միջանկյալ բառեր և ձայնարկություններ:

Վերաբերմունքը արտահայտվում է լրացուցիչ բառերի, բառակապակցությունների և անգամ նախադասությունների օգնությամբ՝ նպատակ ունենալով որևէ մեկին համոզելու համակարծիք լինել իր հետ:

Բերված դիտարկումները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ տրամադրությունը , էմոցիան և հարաբերությունները ցույց են տալիս խոսողի վերաբերմունքը խոսակցի հանդեպ և հարաբերությունները դարձնում են ավելի աշխույժ և էմոցիոնալ:

Language is used to communicate feelings and emotions. Mood is considered as a long lasting emotional state. Emotions are often associated with mood, temperament, personality, and disposition. An attitude is a hypothetical construct that represents an individual's degree of like or dislike for an item.

Mood is used to distinguish between the main types of sentences. The functional approach to emotions holds that emotions have evolved for a particular function, such as to keep the subject safe. An attitude is a hypothetical construct that represents an individual's degree of like or dislike for an item. Attitudes are judgments. So mood, emotion and attitude play an important part in communication, as they show speaker's attitude towards what was heard and make the communication more emotive and lively.

The aim of the given article is to analyze mood, emotion and attitude as means of interpersonal communication and to determine their role and function in it.

Ever since humans have inhabited the Earth, they have made use of various forms of communication. Communication is a system of operations that includes language, gestures to convey intended meaning. Its

meaning is twofold: giving and receiving information. If we want to argue well and do a good job at evaluating the arguments of the others, we need to learn how to use language well. Good communication is important in all aspects of life. While communicating one can express mood, emotion and attitude. During the day or the week we may experience many different feelings, or emotions. Sometimes these emotions are caused by our relationships, our jobs, or the events in our lives; sometimes we have emotions but we don't know what caused them. We can also influence other people's emotions: we encourage people or cheer people up; we irritate people, make them angry, or hurt their feelings. In general people show their emotions openly and may show their emotions with body language – by crying, or by hugging or kissing in public. They may also show emotions with words and may say, "I'm bored." I'm in a bad mood," or "I feel grumpy." A person can also tell a "little white lie" – a small untruth – in order not to hurt someone's feelings. Generally language is used to communicate feelings and emotions. Mood is considered as a long lasting emotional state and determines our outlook—how we look at the world, others, and ourselves. Although we often cannot change the world to our liking, we can influence our current affective perspective comparatively easily. In doing so, we take secondary control and manage our mood. Moods generally have either a positive or negative valence. In other words, people typically speak of being in a good or a bad mood. Unlike acute, emotional feelings like fear and surprise, moods often last for hours or days and also differ from temperament or personality traits which are even longer lasting.

Personality traits such as optimism and neuroticism predispose certain types of moods. According to psychologist R. Taylor, mood is a product of two dimensions: energy and tension. People feel best when they are in a calm energy mood. They feel worse when in a tense tired state.

An emotion is a mental and physiological state associated with a wide variety of feelings, thoughts, and behavior. Emotions are often associated with mood, temperament, personality, and disposition. An important function of emotions is to prompt behaviors. For example if we feel angry, we may be prompted to struggle, or if we feel fear, we may be prompted to run. Emotions can be either reaction to events in the environment or to things inside a person. These events and things prompt or call forth the emotion. Emotions may involve body changes such as tensing and relaxing muscles, changes in heart rate, breathing rate, skin temperature, rises and falls in blood pressure, etc. So, an important thing that emotions do is to prompt behaviors. One of the most important functions of emotions is to communicate, while communicating emotions should be expressed.

An attitude is a hypothetical construct that represents an individual's degree of like or dislike for an item. They are considered to be judgments. They develop on the ABC model i.e. affect, behavior, cognition and are the result of either direct experience or observational learning from the environment and can be changed through persuasion.

Communication is very important in any relationship. Lack of communication can crumble a relationship instantly. While a communication gap can lead to several problems, one can come to an effective solution to any problem only through proper communication. If one is facing a problem at their workplace or going through a hard time with their spouse, proper communication helps them to find a solution for it. Communication skill is an art and if one can master this art, they can sort out many issues in life easily. So, communication is also important to convince others. It plays a major role in corporate meetings and business dealings. It is the way to exchange thoughts, information, and messages from one person to the other.

According to L. Samovar and R. Porter the basic way of communication is verbal communication that includes oral and written communication.[1] Oral communication refers to spoken words; it may include face to face conversations or communication over the phone. Non-verbal communication is another type of communication that includes body posture, facial expression, body language, and sign language. Different gestures like a smile, a nod, a hug also play important roles in non verbal communication. Body language can send a lot stronger signals than words or written text. However, one can control his body language and practice it to make sure that his words are in accordance with the body language at all times. When one is communicating with someone his facial expressions and eye movements can play a very important role in conveying his personal feelings.

The verbal communication is more personal because it's easier to express feelings or mood with words, with using gestures and mime. In verbal communication one can use the modulation of the voice, can emphasize what is important and the speaker is in personal touch with people, he can speak face to face. Non- verbal communication like written communication or using mobile phones or computers is impersonal but people can´t express everything what they want, they can´t express feelings or mood, they can´t use gestures.

[1] L. Samovar and R Porter, Intercultural Communication: A Reader: Belmont: Wadsworth.

According to Robert Gibson voice as paralanguage is one of the forms of non-verbal communication.[1] Differences in voice quality alone can evoke quite different colorings Voice quality plays an important role in the communication of emotions, moods, attitudes as well in an otherwise neutral utterance. One should choose the right tone when speaking to people in different situations. For example how the staff negotiate in business and politics, whether they use the right language and the appropriate tone of voice, is vitally important.

So mood can have significant implications in terms of experiences, actions and most importantly on interactions with other people. For example, it has been shown that when we are happy we are more likely to communicate with others, while when we are sad we tend to distance ourselves from friends and family. Furthermore, it's been proved that moods are often a common theme in conversations with friends, highlighting the extent to which mood plays an important role in our daily life.

As it has already been mentioned mood is one of the sets of distinctive forms and it is used to signal modality. It is distinct from grammatical tense or grammatical aspect. Mood is used to distinguish between the main types of sentences. Sentences are used to do many different things the most common of which is to give information, e.g. *Aram went to Artsakh University; Margaret was one of my best friends.* Sometimes sentences are used to obtain information rather than to give it, e.g. *What are you doing? Where did you spend your summer holidays?* At other times we express an opinion, give an order, make a suggestion, or make a promise, e.g. *It's an interesting story; Shall I turn on the radio? Stop talking, all of you!* The main clause of every sentence is in a particular mood.

The declarative mood is the mood used in most main clauses, it is also called the indicative mood, e.g. *I'm busy now; Ann had breakfast at 8 o'clock; I think she is a good actress; I'll give you the book tomorrow if I finish it*. A statement can be emphasized by putting *do, does, did* in front of the base form of the verb, e.g. *Arsen does feel sorry for the little girl; Armen didn't come to the party but he did pass the exam very well.*

The interrogative mood is the mood usually used in questions. There are two main types of questions. Questions which can be answered by *yes\no*, e.g. *Is Armine at home? – Yes; are the children still playing football? – No.* The actual answer to a *yes\no* question is not always *yes* or *no*. For example, if you ask somebody *Do you work in your garden?* the answer may be *Sometimes* or *Never.* If you ask someone *Do you like H. Shiraz?,* the answer may be *He is a wonderful writer.* So, 'sometimes' will be interpreted as a weak *yes* answer; 'never' as a strong *no* answer; 'he is a wonderful writer' as a strong *yes* answer.

The imperative mood is the mood used to tell someone to do something. It is usually used when someone gives a very clear order or instruction, e.g. *Show me your composition;* in written instructions, e.g. *Fry the chopped onion and pepper in the oil;* when advice or a warning is given, e.g. *Be careful. Take these pills twice a day. Don't offend.* Another way of giving advice or a warning is to use of the modals *should* or *ought to* in a declarative sentence, e.g. *You should stop smoking. They ought to consult the doctor.*

Let is used in imperative sentences to give an order or instruction, e.g. *Let the girls enter.* We use *let* followed by *us* when we are making a suggestion about what we and someone else should do, e.g. *Let's help this old man*. We use *let* followed by *me* when we are offered to do something, e.g. *Let me ask you a question*. In very formal English *let* is used to express a wish, e.g. *Let the best player win.*

There are several ways in which suggestions can be made. The modal verb *could* can be used in a declarative sentence, e.g. *We could have coffee.* We can use a negative *wh*-question beginning with *why*, e.g. *Why don't you take this cake?* We can use *What about* or *How about* in front of a non-finite clause, e.g. *What about going to the beach?*

The functional approach to emotions holds that emotions have evolved for a particular function, such as to keep the subject safe. As we know a sentence is a group of words that tells a complete thought. Punctuation marks are used to show what kind of sentence you are reading. Here we will look at two different kinds of sentences: exclamations and commands. An exclamation is a sentence that expresses strong emotion. L.Goeffrey considers exclamations to show excitement, anger, joy, humor, sadness. Exclamations always end with an exclamation mark, e.g. *Arthur couldn't believe that he entered the University! Help!* Exclamations are words and structures that express something emphatically. We usually show it in speech by our intonation. There are various ways of showing your reaction to something that we are experiencing or looking at, or that we have just been told, such words as *bother, good heavens, oh dear* are used here, e.g. *Oh dear, she may be responsible for the accident.* Some exclamations are only used to show reactions, e.g. *He is such a good pupil!* Sometimes emotions are shown by means of stress, i.s. repetition e.g. *It's very, very awful;* stress on the operator e.g. *That <u>will</u> be interesting!*

[1] Robert Gibson, Intercultural Business Communication, 2010, Oxford University Press, p 31.

For expressing anger one can use imperative sentences, and we use interjections to express disgust, e.g. *Don't touch it! Ugh, what an ugly thing!* Interjections are words whose only function is to express emotion. English interjections are *oh* (surprise), *ah* (satisfaction), *aha* (jubilant), *wow* (great surprise), *yippee* (excitement), *ow* (pain), *ugh* (disgust), *ooh* (pleasure), etc. So we see that by using interjections one can express different emotions, and in such cases the sentences are usually exclamatory.

As it has been mentioned attitudes are generally positive or negative views of a person. Attitude is usually known as a perspective approach to grammar. Language is not only used just to exchange information by making statements and asking questions. Sometimes we want to make requests, offers, or suggestions, or to express our wishes or intentions. We can do all these by using modals. Modals are used to indicate our attitude towards the things we intend to do or we intend not to do.

There are many adjuncts that are used to indicate our attitude to what we are saying or to make our hearer have a particular attitude to what we are saying. Others are used to show a particular link between sentences. There are also some that are used to make a statement narrower or to focus attention on a particular thing that it applies to. All these adjuncts are called sentence adjuncts. One group of sentence adjuncts is used to indicate our reaction to, or our opinion of the fact or event we are talking about e.g. *Luckily, I had read the article before so I understood what they were talking about.*

There are a small number of adverbs which are often followed by *enough* when used to indicate our opinion of what we are talking about, e.g. *Strangely enough that question hasn't been discussed.* There are a number of sentence adjuncts which have the effect of showing that we are not completely committed to the truth of our statement, e.g. *it was almost a relief when the operation was over.* It should be noted that *almost, practically* and *virtually* are not used at the beginning of a clause. Expressions such as *I think, I believe, I suppose* are also used to indicate our lack of commitment to the truth of what we are saying. With adverbs such as *luckily, fortunately, happily, unfortunately* we can indicate whose viewpoint we are giving by adding *for* and a noun group referring to the person, e.g. *luckily for me and them, our team has won the game.* Another group of sentence adjuncts is used to indicate the quality we think someone showed by doing an action. They are formed from adjectives which can be used to describe people, e.g. *His wife very kindly prepared a very delicious dinner.*

People often use sentence adjuncts to persuade someone to agree with them. By using adjuncts they indicate that they are assuming that what they are saying is obvious, e.g. *Obviously he can't do the whole work himself.* If we want to make it clear what our attitude is to what we are saying, we can use a sentence adjuncts, e.g. *In my opinion it was probably a mistake.*

Summing up we can observe that mood, emotion and attitude play an important part in communication, as they show speaker's attitude towards what was heard and make the communication more emotive and lively. Though language is a means of giving and receiving information, language is more than this: it is communication between people. It often expresses the emotions and attitudes of the speaker and he often uses it to influence the attitudes, mood and behavior of the hearer.

References

1. Арнольд И.В. *Лексикология современного английского языка*. Москва, 1973
2. Блох М.И., *A Course in the Theoretical English Grammar.* Moscow: Высшая школа, 1983
3. Василевская Г.М., *English Grammar. Moscow:* Burlingame. 1953
4. Каушанская В.Л., *Грамматика английского языка,* Ленинград: "Просвещение"
5. Barber C.H., *Linguistic Change in Present-day English.* Edinbugh-London. 1964
6. Gibson R., *Intercultural Business Communication.* Oxford University Press: 2010; p. 31
7. Jespersen O., *Growth and Structure of the English Language.* Chicago, 10th ed. University of Chicago Press: 1982
8. Galperin I.R., *Stylistics.* Moscow "Higher School" 1977
9. Leech G. Jan Svartvik. *A Communicative Grammar of English.* Prosvesheniye: 1983
10. Samovar L. and Porter R., *Intercultural Communication.* A Reader. Belmont: Wadsworth p. 13

Information about the author:
Flora Aivazova, ArSU, English Department
E-mail: a.flora@rambler.ru

The article is recommended for publication by the member of editorial board,
Ph. D. in Pedagogics, E. Hayrapetyan.

УДК 941(479.25):940.2 *Лингвистика*

АРМЯНСКИЙ ВОПРОС И ВИДНЫЕ АНГЛИЙСКИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ДЕЯТЕЛИ
(на материале речей и мемуаров Д.Л. Джорджа, У. Черчилля, Дж. Брайса, баронессы Кокс)

Наринэ АМИРЯН

***Ключевые слова**: армянский вопрос, видные английские государственные деятели, мемуары, армянская трагедия, геноцид армян, беспрецедентная резня, политические мотивы.*

***Բանալի բառեր**՝ հայոց հարց, նշանավոր բրիտանական պետական գործիչներ՝ հուշագրություններ, հայոց ողբերգություն, Հայոց Եղեռն, աննախընթաց չտեսնված կոտորած, քաղաքական շարժառիթներ:*

***Keywords:** the Armenian question, the outstanding British statesmen, the memoirs, the Armenian tragedy, the Armenian genocide, unprecedented massacre, the political motives.*

Ն.Ամիրյան

Հայոց հարցը և նշանավոր բրիտանական պետական գործիչներ

(Դ.Լ. Ջորջի, ՈՒ.Չերչիլի, Ջ. Բրայսի ու բարոնուհի Ք. Քոքսի հուշագրություններում և ելույթներում)

Սույն հոդվածում ի ցույց է հանվում հայ ժողովրդի հանդեպ կատարած հանցագործությունների վերաբերյալ թուրքական իշխանությունների վարած ժխտողական քաղաքականության ձախողումն ու անհեռանկարայնությունը՝ նշանավոր բրիտանական պետական գործիչների՝ Դ.Լ. Ջորջի, ՈՒ.Չերչիլի, Ջ. Բրայսի ու բարոնուհի Ք. Քոքսի աշխատություններում: Ամփոփելով վերոհիշյալը, պետք է փաստել, որ Մեծ Եղեռնը Օսմանյան Կայսրությունում, ինչպես նաև Մարաղայում, Բաքվում և Սումգայիթում հանցագործություն է ուղղված մարդկության դեմ, որը չունի վաղեմության ժամկետ, իսկ նրա կազմակերպիչներն ու իրականացնողները պետք է պատժվեն օրենքի ողջ խստությամբ:

N.Amiyan

The Armenian Question and the Outstanding British Statesmen

(based on the speeches and memoirs of D. L. George, W. Churchill, J. Bryce, Baroness Cox)

The aim of the article is an attempt to show the insolvency and the futility of the Turkish policy of denying the crimes against the Armenian people from the mouths of the outstanding British statesmen D. L. George, W. Churchill, J. Bryce, Baroness Cox. Summing up the above - mentioned, one should state that the Armenian genocide in the Ottoman Empire, as well as in Maragha, Baku and Sumgait is the crime against the humanity without time limitation and its organizers and performers must be severely punished.

В данной статье делается попытка показать несостоятельность и бесперспективность турецкой политики отрицания преступлений против армянского народа устами представителей выдающихся британских государственных деятелей Д.Л. Джорджа, У. Черчилля, Дж. Брайса, баронессы Кокс. Резюмируя вышеизложенное, следует констатировать, что геноцид армян в Османской империи, а также в Мараге, Баку, Сумгаите, является преступлением против человечности и цивилизации, не имеющим срока давности, а ее организаторы и исполнители должны понести наказание по всей строгости закона.

На заре просвещенного XX века 24 апреля 1915 на глазах всего цивилизованного мира было истреблено полтора миллиона армян, разграблено и присвоено все имущество мирного населения. В Западной Армении не осталось ее коренных жителей, а остатки обездоленного и осиротевшего армянства рассеялись по всей земле.

Об армянских погромах собрана многотомная библиография. Создана внушительная литература благодаря стараниям наших историков, писателей, журналистов, деятелей культуры. На армянский язык переведены и выпущены многие труды и исследования иностранных авторов. В Ереване возник Музей-институт, опубликовавший большой перечень работ. В Диаспоре из года в год появляются многочисленные публикации.

Правдивой, документально обоснованной, фактографической проармянской библиотеке напрямую противостоит протурецкая библиотека с ее фальсификациями, инсинуациями и искажениями фактов.

Целью данной статьи является попытка показать несостоятельность и бесперспективность турецкой политики, отрицание преступлений против армянского народа устами представителей выдающихся британских государственных деятелей.

Материалом исследования послужили речи и мемуары влиятельных государственных деятелей Д.Л. Джорджа, У. Черчилля, Дж. Брайса, баронессы Кокс.

Дэвид Ллойд Джордж (1863-1945) , выдающийся английский государственный деятель, в 1916-1922 гг. премьер-министр Великобритании, один из известнейших лидеров Либеральной партии.[1]

Д.Л. Джордж не раз в своих публичных выступлениях осуждал протурецкую политику Англии, склонял Антанту выполнять свои обязанности в отношении Армении, но в конце концов принес Армению в жертву имперским интересам своей страны.

Ллойд Джордж издал многотомные "Военные мемуары" и двухтомник "Правда о мирных переговорах". Вот что он пишет в своей книге: "… В Армении Абдул Гамид и младотурки сознательно упрощали все затруднения, истребляя и изгоняя народ, который они считали народом предателей и неверных. В этой дикой расправе они действительно преуспели. Точно смерч пронесся по равнинам Армении. Спасшихся можно было отыскать только в недосягаемых горах, здесь затравленные беглецы находили суровое и ненадежное убежище от турецкого варварства…"(т. I, с. 417-419, 1957).[2]

Уинстон Черчилль (1874-1965), британский государственный деятель, премьер-министр (1940-1945, 1951-1955), один из крупнейших политиков XX века, лауреат Нобелевской премии по литературе (1953). Видный армянский политик и писатель Аветис Агаронян вспоминал в своей книге "От Сардарапата до Севра и Лозанны", что встретился с Черчиллем в январе 1920г., и тот сказал ему: "Поверьте в мою глубокую симпатию к армянскому народу"[3].

Книга У. Черчилля "Мировой кризис" вышла на русском языке в 1932. Вот что он пишет об армянской трагедии в своей книге: "Мы должны коснуться армянской трагедии, которой сопровождалось воскресение турецкой мощи. Происшедшие в России и Турции события, за которым вскоре последовали новые трагедии, оказались роковыми для армянского народа. Мировая война, приведшая вначале к страшной резне армянского населения, в конце концов развернула перед нами самые широкие и блестящие надежды, какие только могла питать армянская нация. А потом вдруг нация эта была повержена во прах, по всей вероятности, навсегда[4]".

Вековые несчастья армян Черчилль объяснял физическими особенностями Армении: "На высоком армянском плато, простирающимся через центр Малоазиатского полуострова, расположены горные хребты в восточном и западном направлении. Долины между этими хребтами с незапамятных времен были дорогами для всех завоевателей, двигавшихся на западе из Малой Азии, а на востоке из Персии и Центральной Азии. В древности по этим путям шли мидяне, персы и римляне, а в первые столетия христианской эры — персидские сасаниды и императоры Восточной римской империи. В средние века по ним следовали орды монголов и турок, завоевывавшие, делившие, уступавшие и снова завоевывавшие те малодоступные области, в которых несчастный народ вел неустанную борьбу за жизнь и независимость. После укрепления России борьба за армянские области, представлявшие как бы естественные границы соперничавших империй, велась между Россией, Персией и Оттоманской империей.

В 1915 г. турецкое правительство начало проводить по отношению к армянам, жившим в Малой Азии, политику беспощадной массовой резни и высылок. 300 или 400 тысяч мужчин, женщин и детей бежали на русскую территорию, а отчасти в Персию и Месопотамию. Но Малая Азия была настолько основательно очищена от армянских элементов, насколько только могли достичь этого подобные меры, проводимые в самом широком масштабе. По приблизительным подсчетам, этим репрессиям подверглось один миллион с четвертью армян, из которых погибло больше половины. Нет никакого сомнения, что это преступление было задумано и выполнено по политическим мотивам. Туркам представлялся удобный случай очистить турецкую землю от христианской расы, противодействовавшей всем турецким планам"[5].

Джеймс Брайс (1838-1922), видный государственный деятель, дипломат, историк, юрист. Неоднократно избирался в палату общин, в 1907-1914 гг. был послом в США. В 1876г. основал и возглавил англо-армянское общество, побывал в Армении, поднялся на гору Арарат. Впечатления от поездки легли в основу книги "Закавказье и Арарат" (1877). Виконтесса Брайс, его супруга, была

[1] https:// ru.wikipedia.org/wiki/Ллойд Джордж,_Дэвид
[2] Джордж Ллойд. Правда о мирных переговорах. В двух томах, том 1, М., 1957, стр.417-419.
[3] https:// ru.wikipedia.org/wiki/Черчилль, Уинстон
[4] Черчилль Уинстон. Мировой кризис. С предисловием И. Минца. М. – Л., "Воениздат", 1932, стр. 105-106, 247
[5] Черчилль Уинстон. Мировой кризис. С предисловием И. Минца. М. – Л., "Воениздат", 1932, стр. 276-279.

председателем армянского Красного Креста и благотворительницей Общества помощи армянам. Дж. Брайс многократно выступал с публичными лекциями и статьями в периодике в защиту турецких армян.

В 1915 г. выступил в палате лордов с речью о планомерном истреблении армян и об ответственности за это младотурецкого правительства. Урна с землей с могилы Брайса захоронена в Цицернакаберде у памятника жертвам Геноцида армян[1].

В 1983 году под редакцией М. Нерсисяна в сборнике "Геноцид армян в Османской империи" была напечатана речь, произнесенная Джеймсом Брайсом в палате лордов 1920 году.

В 1905 году в речи, произнесенной в Лондонском клубе, Брайс выразил следующее мнение: "Если бы называемые христианскими государства хоть в малой степени сознавали свой долг, Армянский вопрос разрешился бы без каких-либо затруднений". Достаточно было назначить ответственного от Европы, губернатора, имеющего специальный бюджет и силы поддерживать порядок и положить конец чиновничьим хищениям и разбою курдов, и вопрос можно было бы считать решенным. При этом ни Германия, ни Австрия никогда не занимались Арменией. Получить согласие России с этим планом представляется делом отнюдь не сложным, довольно того, чтоб Англия, Франция и Италия оказали на Санкт-Петербург единодушный нажим"[2].

Далее он продолжает: "Я не хочу подталкивать свою страну к рыцарским подвигам, сколь ни благородны они, это безумие создавать себе и Европе угрозу войны, которой легко было бы избегнуть. Но искусно и с осторожностью поставить мощь Англии на службу справедливости и свободе это, мне кажется, наш национальный долг"… Вот какова его позиция: "В странах, освобожденных от власти султана, образовать самоуправляемые территории, не позволяя соседним государствам подмять их под себя. В Турецкой империи живут энергичные, деятельные, разумные народы. Болгарин силен, терпелив, смел, вынослив. Армянин от века беззаветно предан славным традициям своих предков, своей вере и языку. Жесточайшие гонения не смогли окончательно сломить и уничтожить его; народ всегда выживал, поднимался на ноги и благодаря превосходным своим способностям приобретал власть и влияние, как некогда в Византийской империи, которой он дал столько царедворцев и военачальников.

Не забывайте также маленький, но мужественный албанский народ…

Какое несчастье будет, если эти народы не получат возможности свободно развиваться и жить независимо, не опасаясь деспотов или присоединения к какой-либо стране. И, напротив, какое это было и для них, и для Европы, и для человечества, быть может, и для будущей цивилизации, коль скоро каждый из них сохранит свою индивидуальность и свободно распорядится своей судьбой" (10 марта 1905 год)[3].

В речи, произнесенной в палате лордов уже в октябре 1915 года, Брайс говорит: "… Мы имеем дело с беспрецедентной резней по всей Турции, от края до края, от Персии до Мраморного моря. Чудом уцелели несколько городов и сел на берегу Эгейского моря. Это реальность, ибо чудовищная программа резни настолько продумана, с такой изобретательностью организована и с такой неумолимой яростью претворена, что не имеет аналогов и в самой турецкой истории. Погромы планировались и совершались исключительно по воле правительства, возбуждались не религиозным фанатизмом, а только потому, что так пожелало правительство. По политическим соображениям оно решило "раз и навсегда" истребить христианский элемент, нарушавший однородность национального состава империи и таким образом утвердить единообразие и монолитность, которое не вызывало б уже репрессий и головной боли.

Нынешние гонения и погромы несут, в высшей степени, системный характер. Все армянское население городов и сел, дом за домом, выводилось на улицы, мужчин отделяли и бросали в тюрьмы, где всех их после неслыханных издевательств убивали. Остальных уносили из родных мест и вели в ближайшее ущелье или за холм, а там их приканчивали саблями и штыками солдаты или варвары курды. Старики, беспомощные скорбящие матери, жены и насмерть испуганные дети продолжали под надзором подлых и самодовольных конвоиров свой кошмарный путь. Словно восставшие из могил, эти люди, точь-в-точь стадо бредущих на забой овец, молча и безучастно шагали к своему лобному месту.

Армянское население было изгнано с насиженных мест. Однако, большей части красивых женщин и девушек турки уготовили еще более тяжкую долю. Многих силой захватили и заперли у себя в гаремах военные и гражданские чины. Многих выставили на публичные торги. Эти христианки, женщины и девушки, были обречены на позорный плен и вероотступничество. Многих юношей и девушек

[1] https:// ru.wikipedia.org/wiki/Брайс, Джеймс
[2] Геноцид армян в Османской империи. Сборник документов и материалов. Под ред. проф. М.Г. Нерсисяна
[3] Геноцид армян в Османской империи. Сборник документов и материалов. Под ред. проф. М.Г. Нерсисяна

продавали как невольников всего за 10-12 шиллингов. Мальчиков отдавали дервишам, чтобы те в своих школах насильно сделали их мусульманами…

Несомненно, что под корень истреблено три четверти либо даже четыре пятых армянской нации, таких масштабов катастрофы никогда не случалось и во времена Тамерлана" (6 октября, 1915)[1].

И в наши дни немало британских деятелей, небезразличных к судьбе армян. Среди ярких представителей британской Палаты лордов - баронесса Кэролайн Кокс, известный правозащитник и социолог. Баронесса Кокс является членом и руководителем ряда правозащитных организаций, в том числе, членом консультативных Советов Фонда Андрея Сахарова, почетным вице-председателем Международной исламско-христианской организации по примирению и перестройке.

Кокс член палаты лордов с 1982 года, вице-спикер Палаты лордов с 1986 года, председатель Армяно-британской парламентской группы с 1992 года. Имеет социалистические и христианские взгляды. Баронесса Кокс также внесла свой вклад в защиту армянского населения Карабаха, сделав более чем 80 гуманитарных поездок в Нагорный Карабах. Она награждена медалью Мхитара Гоша Республики Армения "за выдающуюся государственную и общественно-политическую деятельность, а также за значительные заслуги в областях дипломатии, юриспруденции и политики". Конгрессмен Френк Паллоне назвал ее "подлинным армянским националистом, готовым отдать жизнь за Армению и Карабах". За посещение Нагорного Карабаха без разрешения Азербайджана Кокс внесена МИД страны в список персон "нон грата" за нарушение "Закона о государственной границе"[2].

10 апреля 1992 года, после трехчасовой артиллерийской подготовки, подразделения регулярной армии Азербайджана вторглись в мирное карабахское село Марага. Жертвами агрессии стали около 100 человек, в основном женщины, старики и дети. Десятки людей были взяты в заложники, некоторые в дальнейшем были обменены, но судьба многих до сих пор не известна. Чудовищные преступления в Мараге стали следующим шагом после армянских погромов и депортаций в Баку, Сумгаите, Кировабаде и других населенных пунктах Азербайджана и преследовали цель запугать людей и лишить их возможности жить на родной земле.

Спустя несколько дней на место трагедии прибыла вице-спикер Палаты лордов британского парламента баронесса Кокс, потрясенная представившейся картиной. "Они не из человеческого рода",— так отозвалась леди Кокс об азербайджанских военных, осуществивших резню. Эти зверства баронесса не только зафиксировала на фото-и видеопленку, но и описала в своих многочисленных интервью и в книге "Этнические чистки продолжаются"[3].

В апреле 2014 года баронесса Кокс ответила на письмо посла Азербайджана Фахраддина Гурбанова, направленное дипломатом в газету The Guardian. В ответе, баронесса Кокс резко отозвалась о письме Гурбанова, подчеркнув, что лично была в НКР 80 раз, больше всего с 1991 про 1994 гг. и видела жертвы этнической чистки Азербайджана, включая обстрел Степанакерта ракетами ГРАД. Вот что она пишет: "Я видела изувеченные и трупы стариков в селе Марага в 1992 году, я видела людей, потерявших дома и родных и близких. Одна женщина потеряла 14 человек своей семьи, включая сына. Агрессия Азербайджана против Нагорного Карабаха превратилась в политику истощения республики путем экономической блокады и военной угрозы. Азербайджан продолжает делать милитаристские заявления. Эта политика продлевает страдания гражданского населения, в результате чего многие находятся в подвешенном состоянии и в бедности",— написала Кокс. Она также подчеркнула, что "если правительство Азербайджана устранит угрозу возобновления военных действий, поддержит шаткое перемирие и предпримет меры по укреплению доверия, то возможность установления мира станет ближе"[4].

Резюмируя вышеизложенное, следует констатировать, что геноцид армян в Османской империи, а также в Мараге, Баку, Сумгаите является преступлением против человечности и цивилизации, не имеющим срока давности, а ее организаторы и исполнители должны понести наказание по всей строгости закона.

Сведения об авторе:
Нарине Амирян - к.ф.н., ст. преподаватель кафедры английского языка, АрГУ.
E-mail: narine.amiryan@inbox.ru
Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, к.п.н., Э.А.Айрапетян.

[1] там же
[2] https:// ru.m.wikipedia.org/wiki/Кокс,_Каролин
[3] panarmenian.net. 6 февраля, 2014 , 21:56 AMT
[4] hayasanews.com

УДК 802.0 *Лингвистика*

ДОПОЛНЕНИЕ В СТРУКТУРЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ОЦЕНОЧНЫМ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫМ

(на материале произведений С.Моэма)

Наринэ АМИРЯН

***Ключевые слова**: дополнение, оценочное прилагательное, объектная комбинаторика, сочетаемость, контекст, оттенок значения.*

***Key words**: the object, the evaluative adjective, the objective combinability, the valency, the context, the nuances of meaning.*

***Բանալի բառեր**՝ լրացումը, գնահատողական ածական, օբյեկտային համակցելիություն, արժութականություն, համատեքստ, իմաստային երանգներ*

N.Amiryan

The Object in the Structure of Sentence with the Evaluative Adjective

The analysis of the material has shown that the object which is the valency partner of the adjective can be expressed by pronouns with the preposition, by nouns with the preposition, by gerund and infinitive. The most typical objective combinability of the evaluative adjectives is the combinability with the object plus the preposition. The prepositions in such structures are numerous and various. The evaluative adjectives combined with the object plus the preposition change the nuances of meaning.

Ն.Ամիրյան

Լրացումը գնահատական ածականի հետ նախադասության կառուցվածքում

Լեզվական նյութի վերլուծությունը ցույց տվեց, որ ածականի հետ արժութականորեն կապված լրացումը կարող է արտահայտվել դերանուն+կապ, գոյական+կապ համակցությամբ կամ դերբայով: Գնահատողական ածականների օբյեկտային համակցելիության առավել տարածված տեսակը կապով ներմուծվող լրացման հետ հանդես գալն է: Նման կառույցներում հանդես եկող կապերը բազմաթիվ ու բազմատեսակ են: Կապերի միջոցով ներմուծվող լրացումների հետ համակցվող գնահատողական ածականները իմաստային երանգներ են ստեղծում:

Анализ языкового материала показал, что дополнение, валентностно связанное с прилагательным, может выражаться местоимением с предлогом, существительным с предлогом, герундием, инфинитивом. Наиболее типичной объектной комбинаторикой, свойственной оценочным прилагательным, является сочетаемость с дополнением, вводимым предлогом. Предлоги, участвующие в подобных структурах, многочисленны и разнообразны. Оценочные прилагательные в сочетании с дополнением, вводимым предлогами, меняют оттенки значения.

Целью данной статьи является исследование дополнения, валентностно связанного с оценочным прилагательным в предложении.

Дополнение является валентностным партнером оценочного прилагательного, занимающим позицию справа от него.

Ограничение чисто формальной идентификацией дополнения без учета его смысловых связей вызвано тем, что традиционная семантическая характеристика дополнения как синтаксического элемента, всегда выражающего объект действия, не имеет того всеобщего охвата, который ему стараются приписать большинство лингвистов.

А. И. Смирницкий утверждает, что дополнение служит в языке для выражения объекта действия в объективной лингвистике (Смирницкий, 2007).

Э. Сепир полагает, что основные синтаксические отношения должны быть выражены с ясностью, не допускающей перетолкований. С его точки зрения, “можно умолчать о времени, месте и числе и о множестве других понятий всякого рода, но нельзя увернуться от вопроса, кто кого убивает” (Сепир, 1993).

Существует несколько различных классификаций дополнений, среди которых наиболее распространены следующие:

а) классификация, основанная на типе связи с глаголом, предложные и беспредложные;

б) традиционная классификация английских и американских грамматик – прямое, косвенное и предложное дополнения.

Первой точки зрения придерживаются В. Н. Жигадло, И. П. Иванова, Л. Л. Иофик (Жигадло, Иванова, Иофик, 1956) и Б. А. Ильиш (Ilyish, 1965).

Поскольку в нашу задачу не входят вопросы идентификации и классификации дополнения, рассмотрим, чем выражено дополнение, являющееся валентностным партнером оценочного прилагательного.

В ходе проведенного исследования мы выявили, что дополнение, валентностно связанное с прилагательным - предикативом выражается:

1. местоимением с предлогом:

à) “She felt very tender towards him” (The F. of E. B., 181).

á) “He went out of his way to be nice to her and she found him easy to get on with” (The L. S., 147).

â) “Oh, don’t be so damned gentlemanly with me, Bob” (L. E., 154).

2. существительным с предлогом:

a) “They are impatient for the fame” (The V. of the T., 90).

á) “Peter Melrose was extremely modest about his book” (The V. of the T., 90).

â) “He was rather funny over money matter” (C. & A., 192).

ã) “His flat was always neat and cheerful, gay with flowers” (The M., 12).

3. герундием:

à) “You’d look rather silly divorcing your wife because she’d committed adultery ten years ago” (The C. L., 158).

á) “It’s been awfully nice seeing you” (C. & A., 49).

4. инфинитивом или инфинитивным оборотом:

à) “It was touching to see his delight” (The V. of the T., 91).

á) “It is always pleasant to be assured that you are a genius” (C. & A., 35).

â) “It was astounding to think that dressmakers still made things that had not been worn for a quarter of a century” (J., 83).

ã) “She is damned awkward to deal with” (C. & A., 116).

Отметим, что дополнение, выраженное существительным, может обозначать:

1. лицо:

à) “It would be nice for Robert to have as a near neighbour someone of his own class” (L.S., 144).

á) “He seemed to have settled down now, and to be devoted to his wife and children, but can the leopard change his spots”? (L. M., 148).

â) “He was a friendly man, affable to his inferiors, considerate with his tenants, and popular with the neighbouring gentry” (The C. L., 146).

2. абстрактное понятие:

a) “She was alive there and tremulous with the passion that filled her” (C. & A., 182).

á) They are impatient for the fame…” (The V. of the T., 90).

â) “They exasperated with the world that will not recognize their merit” (The V. of the T., 90).

ã) He was generous in his praise…” (C. & A., 33).

Анализ исследуемого нами материала показал, что оценочные прилагательные широко употребляются с дополнением, выраженным инфинитивом. С оценочными прилагательными в основном употребляется неперфектная форма инфинитива:

a) “I think it’s too sweet to hear you talk of your young man” (J., 80).

á) “It was absurd to be jealous over her” (C. & A., 183).

Сомерсет Моэм крайне редко использует в качестве дополнения перфектную форму инфинитива.

Нами выявлены некоторые случаи использования неперфектной формы инфинитива в пассиве:

“Do you think it’s very pleasant to be made absolutely ridiculous”? (The C. L., 158).

Инфинитив в неперфектной форме может обозначать:

1) процесс, состояние или действие, происходящее одновременно с состоянием, обозначенным сказуемым предложения:

à) “They must be very pleasant to live with” (The M., 116).

á) “The women were too nice to be well-dressed” (The M., 14).

â) “Mrs. Tower’s face was wonderful to behold” (J., 86).

ã) “She was too beautiful to be real” (R., 257).

2. действия, относящиеся к будущему по отношению к состоянию, обозначенному сказуемым:

à) “It was unsafe to buy a car or a horse off him” (The L. S., 148).

á) “Foreman, we’ve got something rather unpleasant to say to you” (The V., 308).

â) “But won’t you find it rather difficult to get work” (A. M. with a S., 302).

Исследование показало, что в данных примерах дополнение, выраженное инфинитивом, является облигаторным партнером оценочного прилагательного; опущение его из состава предложения сказывается на смысле предложения. В предложениях, содержащих интенсификаторы so, much, too, инфинитив также является облигаторным партнером оценочного прилагательного.

à) “But of course Jane was much too simple to intend an innuendo” (J., 331).

á) “Too kind to make his wife and children suffer for his misdeeds, they had supported them for years…” (S.S., 65)

â) “He was too vain not to be of dauntless courage…” (O., 97).

ã) “In fact she was much too good to be true” (The V. of the T., 92).

Дополнение, валентно связанное с прилагательным предикативом, может быть также выражено дополнительным придаточным предложением (союзным или бессоюзным).

à) “… that man has seen me do things that are so beastly, so horrible, so shameful that even if my life depended on it I wouldn’t tell them…” (L. M., 179).

á) “… he was unpopular with his party, because he was over bearing and discourteous, and yet his merit was so great, his patriotism so evident, his intelligence so solid, and his management of affairs so brilliant that they had to put up with him” (L. M., 164).

Наиболее типичной объектной комбинаторикой, свойственной оценочным прилагательным, является сочетаемость с дополнением, вводимым предлогом. Предлоги, участвующие в подобных структурах, многочисленны и разнообразны:

in

à) “He was very obstinate in some things...” (C. & A., 114).

á) “La Falterona's voice, even now, was exquisite in its quality...” (The V. of the T., 100).

â) “He was generous in his praise of their fledgeling works...” (C. & A. 33).

to

à) “He was very amiable to the authors he met” (C. & A., 158).

á) “She was sympathetic to Riri, but resolute” (A M. with a C., 292)

â) “He seemed to have settled down, now, and to be devoted to his wife and children, but can the leopard change his spots”? (The L. S., 148)

with

à) “Oh, don't be so damned gentlemanly with me, Bob” (The L. S., 154).

á) “He was hot with shame and misery” (O., 117).

â) “She's been very frank with me” (C. & A., 113).

about

à) “I’m not crazy about you...” (The L. S., 138).

á) “Roy was very modest about his first novel” (C. & A., 33).

â) “Peter Melrose was extremely modest about his book” (The The V. of the T., 90).

towards

à) “She felt very tender towards him” (The F. of E. B. 181).

at

à) “And he was certainly good at his work, quick, conscientious and thorough” (O., 101).

á) “It looked as though he were amused at everything Jane said” (J., 87).

for

à) “They are impatient for the fame they regard as their due” (The The V. of the T., 90).

á) “It was convenient for me because I lived up Hendon way” (L. E., 230).

â) “... it was easy for him to get credit” (L. E., 238).

over

“He was rather funny over money matter” (C. & A., 192).

Значения предлогов, соединяющих оценочное прилагательное с последующим словом субстантивного класса, очень абстрактны и трудно определимы.

Исследования выявили, что для многих структур типа оценочное прилагательное + дополнение, вводимое предлогом, характерно с построениями, состоящими из глагола + наречие. Например:

à) “He was very amiable to the authors he met” (C. & A., 158).

- He treated amiably the authors he met.

á) “He was very obstinate in some things...” (C. & A., 114).

- He acted obstinately in some things.

â) “Roy was very modest about his first novel” (C. & A., 33).

- Roy spoke very modestly about his first novel.

Приведенные трансформационные свойства адъективных структур свидетельствуют о близости имени прилагательного и глагола как частей речи, причем семантически прилагательное является вторичной единицей, тогда как глагол и существительное выступают как первичные, и, следовательно, суть семантической структуры прилагательного выводима из глагола и существительного. В частности, к этой точке зрения склонен В. В. Богданов. (Богданов, 1977).

Рассмотрим, как влияет сочетаемость с дополнением на смысл оценочного прилагательного. Оценочное прилагательное “generous” имеет следующие оттенки значений: “великодушный”, “благородный”, “отзывчивый”: “She talked it over with Bateman Hunter, always the most generous of friends (during those first few years after Edward went she did not know what she would have done without him), and they decided that Edward’s future must stand before everything” (The F. of E. B., 176).

В контексте “It was soon discovered that he had a pretty gift for after-dinner speaking He was so pleasant that his fellow writers, his rivals and contemporaries, forgave him even the fact that he was a gentleman. He was generous in his praise of their fledgeling works, and when they sent him manuscripts to criticize could never find a thing amiss” (C. & A., 33) оценочное прилагательное “generous” сочетается с дополнением, вводимым предлогом “in” и имеет оттенок значения “щедрый”, “богатый на похвалу”.

Оценочное прилагательное “modest” имеет оттенки значения “скромный”, “умеренный”, “сдержанный”, “благоприятный”. “It seemed an unromantic ailment on which to start a passionate attachment. Mrs Forrestier was a trifle prudish, and though Captain Forrestier’s carbuncles greatly interested her she always found it a little difficult to tell you exactly where they were.

They were right down at the bottom of his back, even farther really, and he hated to have me dress them. Englishmen are curiously modest, I’ve noticed that over and over again, and it mortified him terribly” (The F. of E. B., 135).

Однако в сочетании с дополнением, вводимым предлогом, оценочное прилагательное “modest” приобретает другой смысл, сравним: “Roy was very modest about his first novel. It was short, neatly written, and, as is everything he has produced since, in perfect taste” (C. & A., 33) В данном контексте “to be modest about” мы имеем оттенок значения “быть невысокого мнения о…”

В другом контексте оценочное прилагательное “modest” в сочетании с предлогом используется с наречием “extremely”: “The book was written easily, without affectation, and with a pleasant feeling for the sound of words. But what made it indeed somewhat remarkable, so that I understood why it had attracted attention, was the passion that quivered in the love story of which the plot, such as it was, consisted. It was absurd, scandalous, and beautiful… Peter Melrose was extremely modest about his book. He blushed through his reddish skin when I praised what I liked in, and accepted my strictures with a humility that was almost embarrassing. He had made very little money out of it, and his publishers were giving him a small monthly allowance in advance of royalties on the next one” (The V. of the T., 90).

В данном контексте “to be extremely modest about” мы имеем оттенок значения “довольно низко оценивать”.

Рассмотрим другой пример использования оценочного прилагательного с дополнением, вводимым предлогом. Оценочное прилагательное “tender” имеет значение “нежный”, “мягкий”, “хрупкий”, “любящий”, “чуткий”, “добрый”, “чувствительный”.

“She was a great lover, prepared to sacrifice the world for the man she loved. She was intelligent and well-read. She was tender, unselfish, and disinterested. In fact she was much too good to be true” (The V. of the T., 92).

Однако в сочетании с предлогом “tender” меняет смысл под воздействием контекста: “She was so used to him that she had forgotten how handsome he was. He was as tall as Edward and as well made but he was dark and pale of face, while Edward was ruddy. Of course she knew he loved her. It touched her. She felt very tender towards him” (The F. of E. B., 187).

В данном контексте “felt very tender towards” мы имеем оттенок значения “очень заботливо относиться к кому-либо”; “быть чутким к чьим-либо чувствам”.

Весьма интересно употребление оценочных прилагательных “hot” с предлогом. “Hot” имеет значение “горячий” “жаркий”, “пылкий”, “страстный”, “темпераментный” и другие. В контексте “hot” с предлогом “with” оттенок значения меняется, сравним: “He was hot with shame and misery. A snob! They all thought them very good fellows, he had always been gentleman enough to let it make no difference to him that they were of very second-rate position” (The O., 117)

В рамках данного контекста мы имеем значение “раздражаться”, “бросаться в ярость”, “кипеть”.

В примере “He looked very hot and grubby in his grey flannel trousers and brown tweed coat when I met him at the station, but after a swim in the pool he changed into white shorts and a Cochet shirt. He looked then quite absurdly young” (The V. of the T., 97) “to look hot and grubby” имеет значение “выглядеть раздраженно и неопрятно”.

“Hot” в сочетании с антонимом “cold” в определенном контексте означает “ошеломленный”, “опешенный”.

“She laughed as though she enjoyed the recollection. I did not know what to say; I did not know which way to look; I blushed scarlet meanwhile, I stood, hot and cold all over, and not knowing what to do with myself” (C. & A., 82).

В примере “The winter passed into spring, and the gardens on the Riviera were ablaze with colour. The hill-sides were primly gay with wild flowers. The spring passed into summer. In the towns along the Riviera the streets were hot with a bright, eager heat that made the blood run faster...” (The L.S.,157) “hot with” имеет значение “накаляться”, “пылать”.

Иногда семантика оценочного прилагательного меняется в зависимости от того, с каким предлогом оно сочетается. Оценочное прилагательное “nice” в сочетании с предлогом “of” имеет оттенок значения “милый”, “любезный”: “At that moment the telephone bell rang. Rosie took up the receiver and listened.

“Why, Mr Vanuzzi, how very nice of you to call me up! Oh, I'm pretty well, thank you” (C. & A., 133).

“Nice” в сочетании с дополнением, выраженным герундием, в данном контексте имеет оттенок значения “ужасно приятно”:

“I got up.

“Well, I really must be going. It's been awfully nice seeing you” (C. & A, 49)

В сочетании с предлогом “for” “nice” означает “благоразумный”: “He doesn't know anyone in London,” said Rosie, trying to soothe my ruffled feelings. “He wants to see everything he can while he's here. It wouldn't be very nice for him to go alone all the time” (C. & A, 151).

В данном контексте “nice” в сочетании с предлогом “for” реализует оттенок значения “чудесный”, “прекрасный”: “When Eleanor heard that the house at the bottom of their hill had been taken by a Sir Frederik and Lady Hardy she was much pleased. It would be nice for Robert to have as a near neighbour someone of his own class” (L. S., 144).

“Nice” используется также с предлогом “to”. “But Eleanor often lunched out without Robert, when he was playing golf, and so frequently met the Hardys. She was very stiff with Sir Frederik, because if Robert disapproved of him, she must too; but he either did not notice or did not care. He went out of his way to be nice to her and she found him easy to get on with” (L. S., 147).

В данном контексте “nice” реализует оттенок значения “тактичный”, “деликатный”.

Библиография

1. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. М.: Высш. шк., 1973. – 424 с.
2. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка 3-е изд. М.: Высшая школа, 2000. – 268 с.
3. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. Л.: Изд-во ЛГУ, 1977. – 204 с.
4. Гулыга Е.В. О взаимодействии смысла и синтаксической семантики предложения. “Филологические науки”, 1976, № 1. – С. 67-75.
5. Жигадло В.Н., Иванова И.П., Иофик Л.Л. Современный английский язык. М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1956. – 350 с.
6. Иофик Л.Л. Структурный синтаксис английского языка. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. – 176 с.
7. Каушанская В.Л. Грамматика английского языка. М.: изд-во Айрис-Пресс, 2008. – 381 с.
8. Ривлина А.А. Теоретическая грамматика английского языка // Учебно-методическое пособие. Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2009. – 251 с.
9. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка 2-е изд., испр. М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 296 с.
10. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М.: Прогресс, 1993. – 656 с.
11. Худяков А.А. Теоретическая грамматика английского языка // Учебн. пособие для студентов филол. фак. и фак. иностр. яз. вузов. М.: Academia, 2005. – 253 с.
12. Herbst T. Valency: Theoretical, Descriptive and Cognitive Issues // Walter de Gruyter, 2007. – 394 p.
13. Herbst T. A Proposal for a Valency Dictionary of English. Amsterdam, 1987.

Использованная литература

1.Somerset Maugham. Cakes and Ale or The Skeleton in the Cupboard. M.: Progress Publishers, 1980. – 237 p.
2.Maugham S. Theatre. M.: Progress Publishers, 1979. – 287 p.
3.S. Maugham. The Painted Veil. New York, Pocket Books, 1957. – 390 p.
4.W. Somerset Maugham. Rain and Other Short Stories. M.: Progress Publishers, 1977. – 408 p.
5.W. Somerset Maugham. Selected Prose. M.: Менеджер, 2000. – 288 p.
6.Maugham, W.S. The Moon and Sixpence // Текст / W. S. Maugham. M.: Менеджер, 2000. – 284 p.

Список сокращений

1. C. & A. – Cakes and Ale.
2. T. – Theatre.
3. J. – Jane.
4. The O. – The Outstation.
5. The L. E. – The Lotus Eater.
6. The L. S. – The Lion's Skin.
7. P. V. – The Painted Veil.
8. The T. F. W. of A. – The Three Fat Women of Antibes.
9. The A. C. – The Alien Corn.
10. The C. I. – The Creative Impulse.
11. S. S. – The Social Sense.
12. The M. – The Moon and Sixpense.
13. R. – Red.
14. The D. – The Dream.
15. L. M. – Lord Mountdrago.
16. The V. – The Verger.
17. A F. in N. – A Friend in Need.
18. The D. of O. – The Door of Opportunity.
19. G. H. – German Harry.
20. The C. L. – The Colonel's Lady.
21. R. – Rain.
22. The V. of the T. – The Voice of the Turtle.
23. A. M. with a C. – A Man with a Conscience.
24. The F. of E. B. – The Fall of Edward Barnard.
25. A M. with a S. – A Man with a Scar.
26. M. K. – All – Mr Know – All.

Сведения об авторе:

Нарине Амирян - к.ф.н., ст. преподаватель кафедры английского языка, АрГУ
E-mail: narine.amiryan@inbox.ru

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, к.п.н., Э.А.Айрапетян.

УДК 809.981:802.0 Филология

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ АНГЛИЙСКИХ И АРМЯНСКИХ ИМЕН

Гаянэ ГРИГОРЯН

***Ключевые слова**: сравнительный анализ, исторические события, личные имена, фамилии, этимологические сходства, религиозные изменения, традиции, народ, языковые особенности , происхождение.*

***Բանալի բառեր**՝ համեմատական վերլուծություն, պատմական իրադարձությունները, անձնական անուններ, ազգանուն, ստուգաբանական նմանություն, կրոնական փոփոխություններ, ավանդույթներ, ժողովուրդ, լեզվական առանձնահատկությունները, ծագում:*

***Key words**: comparative analysis, historical events, personal names, etymological similarities, religious changes, traditions, people, linguistic features, origin.*

Գ.Գրիգորյան

Հայերեն եւ անգլերեն անունների ծագման որոշ առանձնահատկությունները

Ներկայումս կա լայն հետաքրքրություն համեմատական վերլուծության լեզվական հատկանիշների վերաբերյալ տարբեր լեզուներում, ինչպես նաեւ ուսումնասիրել տարբեր էթնիկ խմբերի անունները, բացահայտել նմանությունները և տարբերությունները : Հոդվածում ուսումնասիրվում է անգլերեն եւ հայերեն անունների պատմական զարգացումը, որը հիմնված է վառ և իրադաձություններով լի հայերեն և անգլերեն պատմությունների վրա և թույլ է տալիս ավելի ամբողջական ներկայացնել վերջին դարերի պատմական իրադարձությունները:

G.Grigoryan

Some Features of the Origin of English and Armenian Names

Currently, there is interest in the comparative analysis of the linguistic features of different languages, as well as in the study of the names of the various ethnic groups, which have both differences and similarities. In this article, we examine the historical development of the English and Armenian names, based on the brightest and eventful Armenian and English history, traditions and customs, which give a complete picture of the historical events of the last centuries.

В настоящее время наблюдается интерес к сравнительному анализу языковых особенностей в разных языках, а также в изучении имен различных этнических групп, которые имеют различия и сходства. В этой статье мы рассматриваем историческое развитие английских и армянских имен, на основе ярких и богатых событиями историй Армении и Англии, ушедших традиций и обычаев, которые дают полное представление об исторических событиях последних столетий.

В настоящее время наблюдается интерес к сопоставительному анализу лингвистических особенностей различных языков, а также к изучению имен различных этносов, где можно выявить как сходства, так и различия.

Данная статья изучает историческое развитие английских и армянских имен, что позволяет полнее представить исторические события последних столетий.

Наука, изучающая возникновение и значение имен называется антропонимика. Это раздел ономастики, изучающий собственные имена людей, происхождение, изменение этих имен, географическое распространение и социальное функционирование, изменение, структуру и развитие антропонимических систем.[1]

Английская система имен очень интересна и во многом для нас необычна. Как правило, в англоязычных странах полное имя состоит из трех компонентов: первое имя (first name, christian name, given name), второе имя (middle name) и фамилия (name, surname, last name). При этом в качестве первого и второго имен могут даваться не только традиционные имена, но и фамилии. [2]

На сегодняшний день почти каждый английский ребёнок при рождении получает среднее имя, помимо личного имени, а количество этих средних имён не ограничивается никакими рамками. Подобную картину мы можем наблюдать, исследуя имена других народов, например французские

[1] Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии, М.: Наука, 1978, стр. 171

[2] Hughes, J. The Origin and Meaning of Surnames, London, 1959. p. 200.

имена. Значение среднего имени человека – дополнительная индивидуализация личности, преимущественно это выгодно для тех, чьё имя и фамилия довольно широко распространены. Средними английскими именами могут являться имена как собственные, так и нарицательные, различные географические наименования, фамилии людей. Например, Пэйтон Элизабет Сойер, Бритни Джин Спирс, Джон Делано Паркер.

В Шотландии сильна традиция давать средние имена ребенку по девичьей фамилии матери. Совсем недавно в Англии еще считалось общепринятым давать при рождении мальчику традиционное, «безопасное» имя и несколько более необычное, нетрадиционное среднее имя, а при наречении девочек использовать ту же формулу, но уже в обратном порядке: если имя не понравится подросшей девочке, то всегда можно воспользоваться средним именем. Кстати говоря, известны случаи, когда личное имя забывается полностью, существуя только в документах или регистрационных книгах, а в повседневном обращении полноправно используется среднее имя. Так, полное имя известного британского премьера Г. Вильсона James Harold Wilson, но повсюду употреблялось только сочетание Harold Wilson. Имя крупного политического деятеля John Enoch Powell было сокращено до Enoch Powell, под которым он и известен большинству английского населения.

Исторически среднее имя гораздо моложе других антропонимов. Первыми появились имена, затем фамилии и только в XVII в. возникли средние имена, заимствованные от обоих классов имен. Как уже отмечалось выше, средние имена редко употребляются за пределами официальных документов, деловой переписки и т.п. Однако в американском обиходе среднему имени придается гораздо больший акцент, чем в британском, даже если оно и выражено лишь заглавной буквой: Harry S. Truman, Franklin D. Roosevelt, John F. Kennedy и др.

Что касается армянских имен по утверждению этнографа Левона Абрамяна история происхождения армянских имен стала как бы зеркальным отражением сложной истории армянского народа. Многочисленные завоевания, скитания не могли не оставить свой след на именах. [1]

Для детального исследования этимологических сходств и различий английских и армянских имен мы придерживаемся классификации Дж.Хьюза:

1.онтрапономические;

2.по месту проживания;

3.описательные.

Отантропонимические имена.

а) Употребление в качестве личных имен фамилий, для этого обычно выбираются фамилии родственников, знаменитостей или исторических персонажей.

До начала XIX века традиция давать фамилии в качестве личных имен бытовала в основном в дворянских семьях. Вспомним роман Джейн Остин «Гордость и предубеждение»: полное имя главного героя было Фитцуильям Дарси. Дарси - типичная дворянская фамилия норманнского происхождения, означающая «тот, кто родом из Арси» (Арси - небольшой городок в Нормандии). Но и Фитцуильям - это тоже фамилия, и означает она «сын Уильяма». Однако, в случае героя Джейн Остин она успешно выступает в качестве имени. Аналога в армянских именах не найдено, так как армянские фамилии в теперешнем понимании приобрели окончание, но до употребления фамилий указывалось только имя отца (Тевос Вираб, Вираб сын Тевоса). Позже они переросли в фамилии.

б) Имена, пришедшие с религиозными переменами:

История наложила свой неизгладимый отпечаток на английские имена, особенную роль в этом процессе сыграли нашествия на Англию захватчиков и религиозные перемены. Английские имена претерпели существенные изменения после XI столетия, в которое норманны завоевали Англию. Итогом этого нашествия стала замена исконно английских имён на норманнские (сейчас только 8% англичан обладают исконно английскими именами). Помимо этого, в то время произошло резкое сокращение общего числа имён, которые использовались англичанами.

С XVI столетия при установленной в Англии англиканской церкви, детям можно было дать любое имя, которое выбиралось крёстными родителями. Тогда широко распространились имена из Ветхого и Нового Заветов, такие, как Давид, Адам, Абрахам.

[1] Армянская идентичность в контексте современных теорий понятия нации / Современное состояние арменоведения и перспективы его развития. Ереван, 2003, стр. 3-4

Так с религиозными переменами связано происхождение многих армянских имен. До принятия христианства в Армении принято было нарекать детей в честь древнеармянских богов (Гайк—имя верховного божества, Ваагн—имя бога грома и молнии). С принятием христианства требовалось нарекать детей в честь христианских мучеников, так как многие святые мученики нашли свою земную смерть именно в Армении, прижились такие имена, как Рипсимия (Рипсимэ), Варданий (Вардан).

Но нужно отметить, что переход к библейским именам у обеих народов не имел массового характера и библейские имена составляют небольшой процент, особенно если учитывать то, что после того, как пуритане отделились от англиканской церкви, в их среде стали появляться новые имена, в большинстве своём придуманные ими самостоятельно. Новообращенные протестанты, как и всякие неофиты, пытались порвать «с проклятым католическим прошлым» любым доступным способом. Чтобы как можно больше отличаться от католиков, они решительно отказались давать детям имена из святцев и начали искать другие источники.

Так родители-пуритане называли своих детей Charity (благотворительность), Chastity (непорочность), Verity (правда), Mercy (милосердие). Таким был вызов пуритан властвующей церкви, хотя большинство этих новых английских имён имели совсем неблагозвучное произношение, звучали даже абсурдно. Детей начинают называть Everlasting-Mercy (Бесконечное-Милосердие), Sorry-for-Sin (Сожалею-О-Грехе), Faith-My-Joy (Вера-Моя-Радость). Некий пуританин по фамилии Робинсон был настолько впечатлен библейской историей о том, как Саул изрубил мечом амаликитского царя Агага, что дал своему сыну имя Руби-Агага-На-Куски-Перед-Лицом-Господа (Hew-Agag-in-pieces-before-the-Lord). Другой пуританин гордо подписывался Овадия-Закуй-Их-Царей-В-Цепи-И-Их-Вельмож-В-Кандалы Нидхем (Obadiah-bind-their-kings-in-chain-and-their-nobles-in-arons Needham).

Аналогичное искоренение христианских имен началось позже в Армении, когда она вошла в состав СССР.

Имена, связанные с местом рождения.

Так, имя Jennifer связалось с Корнуоллом, Yorick—с западной Англией. Аналогично можно привести примеры и в Армении: Лазар Партеци, Григор Татеваци, позднее они переросли в фамилии.

Описательные имена.

Чаще всего в данной подгруппе нашли отражение черты характера, внешность человека. Так, в Англии возникли имена Albert (благородный), Alfred (предусмотрительный), Emma (любимая), Rosabel (прекрасная роза), аналогично возникли и армянские имена, такие как Паткаван (почтенный), Амест (скромная), Макруи (чистая).

Таким образом, этимология многих английских и армянских имен имеют общие исторические предпосылки. За долгие века ярких и богатых событиями армянской и английской историй многое успело забыться, отошли в прошлое старинные традиции и обычаи, исчезли ремесла, изменился язык, и тем важнее и интереснее для потомков сохранить память о причинах и предпосылках появления их имен- памятников национальной культуры.

Сведения об авторе:
Гаянэ Григорян - преподаватель кафедры английского языка АрГУ.

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии. к.п.н. Э.А.Айрапетян.

УДК 371.31: 802.0 Методика преподавания английского языка

ПРОБЛЕМА МЕТОДОВ ПРЕПОДАВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Нарине ДУРАСАНЯН

Բանալի բառեր` *կարողություն, հաղորդակցման լեզվական կարողություն, հաղորդակցման մեթոդիկա, դերերով խաղ, միջմշակութային փոխազդեցություն, բազմամշակութային աշխարհ, ինտերնետ ռեսուրսներ, տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ, ծրագրերի համալիր մեթոդ, բանավոր փոխազդեցություն, մոտիվացիա, խնդիր, հաղորդակցման և ճանաչողական գործունեություն, ֆոնային գիտելիքներ, նորարարական:*

Key words: *competence, communicative language competence, communicative method, role-playing game, intercultural interaction, multicultural world, Internet resources, information technology, complex project method, verbal interaction, motivation, problem, communicative and cognitive activity, background knowledge, innovative.*

Ключевые слова: *компетенция; коммуникативная языковая компетенция; коммуникативная методика; ролевая игра; межкультурное взаимодействие; поликультурный мир; интернет-ресурсы; информационные технологии; комплекс метод проектов; речевое взаимодействие; мотивация; проблема; коммуникативно-познавательная деятельность; фоновые знания; инновационный.*

Ն. Դուրասանյան

Ժամանակակից անգլերենի դասավանդման մեթոդների հիմնահարցը

Հոդվածում քննարկվում են օտար լեզուների դասավանդման տարբեր մեթոդները բուհերում: Հատուկ ուշադրություն է դարձվել հետևյալ մեթոդներին՝ ուղղակի մեթոդ, քերականական-թարգմանչական, աուդիո-տեսական, աուդիո-բառային, հաղորդակցման և այլն:

Արծարծվում են օրինակներ օտար լեզվի մեթոդների ուսուցման մասին ըստ հաղորդակցման մեթոդաբանության: Հաղորդակցման մեթոդը բարելավում է օտար լեզվով շփվելու հմտությունները: Այսպիսով, օգտագործվում են հետևյալ մեթոդները՝ խաղեր, ներկայացումներ PowerPoint-ում, տեսանյութեր, վիդեո դասեր, զրույցներ բնիկ խոսնակների հետ Skype-ի միջոցով:

Պորտֆոլիո կրթական տեխնոլոգիան ոչ միայն ստեղծում է հնարավորություններ ուսանողների ձեռքբերումների ոչ պաշտոնական գնահատմանը ըստ առարկայի, այլև մեծացնում է ուսանողների մոտիվացիան իրենց հետագա հմտությունների բարելավմանը:

N. Durasanyan

Problem of the Methods of Modern English Teaching

The article discusses various methods of teaching foreign languages in universities. Particular attention is paid to the following methods: the direct method, grammar-translation, audio-visual, audiolingual, communicative and others.

Examples of teaching foreign language according to Communicative Language Teaching are examined. The communicative approach helps to improve the target language speaking skills. For this purpose the following techniques are used: games, PowerPoint presentations, watching films, video lessons, conversations with a native speaker on Skype.

The educational technology "Portfolio" creates not only the possibility of an informal assessment of the learners' achievements on the given subject, but also raises their motivation in future improvement of their skills.

В статье рассматриваются различные методы обучения иностранным языкам в вузах. Особое внимание было уделено следующим методам: прямому методу, грамматико-переводному, аудиовизуальному, аудиолингвальному, коммуникативному и другим.

Рассмотрены примеры приемов преподавания иностранного языка по коммуникативной методике, которая позволяет улучшить навыки общения на иностранном языке. Для этого используются следующие приемы: игры, презентации в PowerPoint, просмотры видеофильмов, видеоуроки, беседы с носителем языка по Skype.

Образовательная технология «портфолио» не только создаёт возможности неформального оценивания достижений учащихся по предмету, но также повышает их мотивацию в дальнейшем совершенствовании своих навыков.

В настоящее время необходимость изучения английского языка в его реальном функционировании в различных сферах человеческой деятельности стала общепринятой. Обучение английскому языку ведется

на протяжении всех лет обучения, по всем специальностям и главной задачей обучения является овладение студентами навыками общения на английском языке. На последнем году обучения акцент делается на деловой английский язык, где основным является коммуникативный метод обучения. Однако здесь мы сталкиваемся с рядом коммуникативных проблем лингвистики.

В курсе обучения иностранному языку много внимания уделяется элементам лингвострановедения. Если раньше страноведческие сведения сопровождали базовый курс иностранного языка только как комментарий при изучении того или иного материала, то в настоящее время лингвострановедческий аспект является неотъемлемой частью уроков иностранного языка, так как все более ощущается необходимость обучать тому, что "лежит за языком", т.е. культуре страны изучаемого языка.

Использование лингвострановедческого аспекта способствует формированию мотивации учения, что в условиях обучения в колледже очень важно потому, что иноязычное общение не подкреплено языковой средой. При изучении языка одновременно с условием каждой лексемы формируется ассоциируемое с ней лексическое понятие. Если лексема усвоена и артикулируется правильно, это еще не свидетельствует о том, что завершилось формирование лексического понятия. В учебном процессе следует учитывать, что слово одновременно является знаком реалии и единицей языка. Поэтому безэквивалентная и фоновая лексика нуждается в комментарии, требует особого внимания преподавателя. Безэквивалентная лексика является достоянием культуры. Если сравнить две национальные культуры, то можно сделать вывод, что они никогда не совпадают полностью. *Это следует из того, что каждый язык состоит из национальных и интернациональных элементов, а для каждой культуры совокупности этих элементов будут различными.*

Преподаватели английского языка постоянно применяют новые методики подачи нового материала. Опытные преподаватели отдают предпочтение классической методике и коммуникативному способу. *Классический метод* практикуется в основном на филологических факультетах, в техникумах и училищах. Первые уроки посвящаются изучению основ языка: алфавита, правильному произношению звуков английской речи. Достаточное количество времени выделяется на изучение письма, чтения, аудирование. Постоянно совершенствуются разговорные навыки. Уроки проводятся по плану. Если английский язык изучается по классическому методу, то применяется систематический подход, который обеспечивает получение учащимися фундаментальных знаний, они запоминаются практически на всю жизнь. Большой плюс этой системы обучения – развитие навыков не только разговорной речи, но и письменной. С развитием высоких технологий, глобализацией экономики и более совершенной системой общественной коммуникации возник вопрос о разработке новых методов преподавания иностранных языков, более действенных и эффективных. На смену привычному методу преподавания посредством книг, изучению грамматики и выполнению однотипных упражнений, чтению и переводу текстов (грамматико-переводной подход) пришла коммуникативная методика. При использовании грамматико-переводного метода студенты учатся правильно переводить с родного языка на иностранный и с иностранного на родной, а также углубленно изучают грамматику. Однако такой студент, способный идеально переводить тексты в письменном виде, не может говорить на иностранном языке. Коммуникативная методика ликвидирует эти пробелы.

Коммуникативная методика получила широкое распространение недавно. В настоящее время все большее количество преподавателей обращаются к коммуникативному методу изучения английского языка. Объектом этого метода является сама речь, то есть такая методика в первую очередь учит общаться. Коммуникативный метод подразумевает большую активность студентов. Задачей преподавателя в данном случае станет вовлечь в беседу всех присутствующих в аудитории. Для лучшего запоминаний и использования языка необходимо загрузить все каналы восприятия.

Суть коммуникативного метода заключается в создании реальных ситуаций общения. При воссоздании диалога студент имеет возможность применить на практике все полученные знания. Очень важным преимуществом коммуникативного метода можно считать то, что он обладает огромным разнообразием упражнений: здесь используются ролевые игры, диалоги, симуляция реальной коммуникации.[1] Она ориентирована на стимулирование учащихся к устному общению, способности воспринимать живую речь. Для подобного обучения характерно быстрое преодоление языкового барьера, умение мгновенно реагировать на вопросы, давая подробные ответы.

Еще одним способом проверки уровня подготовки студентов является следующая игра с использованием презентации, подготовленной в Power Point. Преподаватель демонстрирует на слайдах объяснение новых слов на иностранном языке. Первый студент, который назовет это

[1] Домашнев А.И. и др. Методика преподавания английского языка в педагогическом вузе. М., 1983, с. 85.

слово, получает один балл. Кто больше наберет баллов, выигрывает (если игра проводится в учебном заведении, то можно за это поставить оценку). Благодаря духу соперничества студенты будут дома лучше учить слова, чтобы затем выигрывать на занятиях. Кроме того, процесс проверки новых слов снова проходит без перехода на родной для студентов язык, что очень важно, так как необходимо полное погружение в язык, как минимум, в рамках занятия.

В качестве факультативных мероприятий преподаватель может дать разнообразные совместные проекты. Например, каждый студент должен подготовить презентацию в Power Point и рассказать ее на иностранном языке. Но именно рассказать, а не прочитать с листа.

И, наконец, можно организовывать беседы с носителем языка по Skype — это один из самых эффективных способов выучить иностранный язык. Ведь разговор способствует освоению языка!

Классический грамматико-переводной способ обучения ориентирован на академическое изучение языка: он дает углубленное понимание грамматической структуры, устойчивый навык письменной речи. Коммуникативный метод — прикладной, он нацелен на успешное развитие способностей к устному общению, создает у человека дополнительную мотивацию к изучению языка, которая и обеспечивает заинтересованность учащегося в занятиях, а значит, их эффективность и результативность.

Прямой метод обучения иностранному языку. Суть данной методики состоит в том, что преподаватель больше внимания уделяет изучению непосредственно разговорного языка, который используют в повседневной жизни. Разработчики этого метода посчитали, что язык-посредник, то есть язык, на котором ведется преподавание, тормозит изучение иностранного языка. Таким образом, студентов искусственно вводят в мир изучаемого ими языка.

Все занятие ведется на английском, объяснения и новые темы преподаватель также должен давать на английском языке. Используется только англоязычная литература.

При обучении английскому языку путем такого метода, роль преподавателя в успешном усвоении знаний студентами является ключевой. То есть речь его должна быть абсолютно четкой и правильной, произношение должно быть идеальным, так как обучаемые постоянно будут повторять именно за преподавателем. Идеальным вариантом для прямого метода обучения будет сделать преподавателем носителя английского языка.[1]

Интенсивный метод. Новейшая методика, только становится популярной. О ней высказываются по-разному. Есть восторженные отзывы, имеются и негативные. Отличительные особенности этого метода обучения: нет системного подхода, хаотичность подачи материала. Многие учащиеся не получают базовых знаний. Лексический запас формируется, но он недостаточен. Оптимальный вариант – сочетание различных методик. Опытные преподаватели используют лучшие свойства нескольких учебных систем.

Многосторонний метод. Современный многосторонний метод берет свое начало от так называемого “Кливлендского плана”, разработанного в 1920 году. Его основной принцип:

- Иностранный язык не может быть заучен через механическое запоминание, т.к. создается индивидуально каждым. Таким образом, должны быть сведены к минимуму тренировочные упражнения в пользу спонтанной речи обучаемых.

Метод полной физической реакции. Данный метод основан на двух основных предпосылках. Во-первых, на том, что навыки восприятия иностранной устной речи должны предшествовать развитию всех остальных навыков, как это происходит у маленьких детей. Во-вторых, язык занятия обычно ограничивается понятиями, описывающими ситуацию “здесь и сейчас” и легко объяснимыми примерами на изучаемом языке.

Обучаемые никогда не должны подталкиваться к устной речи до того момента, пока они сами не почувствуют, что готовы к ней. Метод не предназначен обучению чтению и письму, а также язык, в том объеме, который усваивается при обучении этим методом, не является естественным языком повседневного общения.

Естественный метод. Целью обучения является достижение обучающимися среднего уровня владения иностранным языком. Педагог никогда не обращает внимания обучаемых на ошибки в речи, так как считается, что это может затормозить развитие речевых навыков. Ранний продуктивный период начинается с момента, когда пассивный словарь учащихся достигает около 500 словарных единиц. С точки зрения педагогики, главными составляющими инновационного подхода к обучению является деятельностный подход. В основе данного подхода лежит представление о том, что функционирование и развитие личности, а также межличностные отношения учеников опосредуются целями, содержанием и задачами социально значимой деятельности.

[2]Палмер Г. Устный метод обучения иностранным языкам. М., 1960, с. 147.

Активное обучение. Основано на том, что учащийся все чаще сталкивается в реальной жизни с необходимостью решения проблемных ситуаций. Этот метод направлен на организацию развития, самоорганизации, саморазвития личности. Основной принцип в том, что обучаемый сам творец своего знания. Активное обучение является, безусловно, приоритетным на современном этапе преподавания иностранного языка. Ведь эффективное управление учебно-познавательной деятельностью возможно лишь тогда, когда оно опирается на активную мыслительную деятельность учащихся. Преподавание иностранного языка в школе с использованием инновационных технологий предполагает введение ряда психологических подходов, таких как: когнитивный, позитивный, эмоциональный, мотивационный, оптимистический, технологический. Все эти подходы обращены к личности ученика.

Преподавание иностранного языка с использованием сети Internet. Внедрение информационно-коммуникационных технологий в процесс обучения начался не так давно. Однако темпы его распространения невероятно стремительны. Применение Интернет-технологий на занятиях по иностранному языку является эффективным фактором для развития мотивации обучаемых. В большинстве случаев ребятам нравится работать с компьютером. Так как занятия проходят в неформальной обстановке, учащимся предоставлены свобода действий, и некоторые из них могут “блеснуть” своими познаниями в сфере ИКТ. Перспективы использования Интернет-технологий на сегодняшний день достаточно широки. Это может быть:

- переписка с жителями англо-говорящих стран посредством электронной почты;

-участие в международных Интернет-конференциях, семинарах и других сетевых проектах подобного рода;

- создание и размещение в сети сайтов и презентаций – они могут создаваться совместно преподавателем и обучаемым. Кроме того, возможен обмен презентациями между преподавателями из разных стран.

Аудиовизуальный и аудиолингваланый методы. Суть обоих методов состоит в передаче языка через четкие структуры, заучивание происходит при помощи аудио и видеозаписей. Аудиовизуальный метод обучения подразумевает иллюстрирование речи соответствующими картинками, то есть студентам показывают видеоролики, художественные и документальные фильмы на английском языке. В этом случае у обучаемых работает одновременно два канала восприятия — зрительный и слуховой, в результате чего в голове студентов возникают ассоциации, что позволяет лучше запоминать язык. Целью методов является овладение живым, разговорным языком.[1]

Новым инновационным технологическим средством обучения, выполняющим эту задачу, является языковой *портфолио*, направленный на личностно-ориентированное обучение.

Языковой портфолио, как новый пилотный проект, используется сейчас во многих странах мира при обучении иностранным языкам. Языковой портфолио (Language Portfolio) — это набор инструментов для документирования и оценивания языковых умений студента. Языковой портфолио позволяет конкретизировать цели обучения ИЯ и, следовательно, лучше организовывать учебный процесс.

Европейский языковой портфолио был разработан и пилотирован Отделом языковой политики при Совете Европы в Страсбурге в 1998–2000 годах. Он был запущен в пилотирование по всей Европе во время проведения Общеевропейского года языков (2001) как инструмент поддержки развития поликультурности и полиязычности[2].

Основная цель ведения портфолио — это развитие навыков рефлексии по поводу проделанной работы обучаемых, т. е. это формирование способности обучаемого к самостоятельной оценке своего уровня владения языком в сопоставлении с европейскими нормами.

Языковой портфолио является не только эффективным средством оценивания языковой компетенции обучаемых, но также выполняет задачи внедрения в практику перспективной образовательной идеологии в области иностранных языков. Среди основных задач необходимо выделить следующие: вооружение обучаемых надежным инструментом для определения своих достижений в овладении ИЯ, дальнейшее совершенствование своих знаний и умений; развитие и поддержка заинтересованности каждого человека в изучении языков на протяжении всей жизни; обеспечение человеку социальной мобильности в рамках единой Европы.

[1] Громова О.А. Аудио-визуальный метод и практика его применения. М., 1977, с. 411.

[2] Иванова Н. В. Языковой портфолио как инструмент самооценки и саморазвития ученика. Режим доступа:http://pedsovet.org/component/option,com_mtree/task,visit/link_id,5736/Itemid,118/

Заметим, что технология “языковой портфолио”, как указывалось выше, кроме того, обеспечивает способность и готовность обучаемого к самостоятельному/автономному изучению языка на протяжении всей жизни и создает условия для непрерывного самостоятельного языкового образования[1].

Можно с уверенностью говорить о том, что портфолио — это реализация стратегии обучения в течение всей жизни, которая является основным направлением и целью развития современных образовательных систем во всем мире и отвечает задачам и потребностям общества, основанного на знаниях.

Список литературы

1. Артемьева О. А. Методология организации профессиональной подготовки специалиста на основе межкультурной коммуникации [Текст] / О. А. Артемьева, М. Н. Макеева, Р. П. Мильруд. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2005. 160 с.
2. Богомолова, Н. А. Языковой портфолио как инструмент оценивания и развития ученика. Режим доступа: http://www.oxfordquality.ru/files/files/yazykovoi_portfeldoc_288.doc
3.Гальскова Н. Д. Языковой портфолио как инструмент оценки и самооценки учащихся в области изучения иностранных языков [Текст] / Гальскова Н. Д. // Иностранные языки в школе, № 5–2000г., с.7–8.
4. Громова О.А. Аудио-визуальный метод и практика его применения. М., 1977.
5. Домашнев А.И. и др. Методика преподавания английского языка в педагогическом вузе. М., 1983.
6. Иванова Н. В. Языковой портфолио как инструмент самооценки и саморазвития ученика. Режим доступа: http://pedsovet.org/component/option,com_mtree/task,visit/link_id,5736/Itemid,118/
7.Мильруд Р.П., Максимова И.Р. Современные концептуальные принципы коммуникативного обучения ИЯ//Иностранные языки в школе, № 4, 2000.
8. Новикова Т. Г. Портфолио в зарубежной образовательной практике [Текст] / Новикова Т. Г., Пинская М. А., Прутченков А. С., Федотова Е. Е. // Вопросы образования.-2004.-№ 3.-с.201–238; Режим доступа:http://www.trainingvillage.gr
9. Основные направления в методике преподавания иностранных языков в XX вв. / Под ред. М.В. Рахманова. М., 1972.
10. Павловская И.Ю. Методика преподавания иностранных языков. Обзор современных методик преподавания 2-е изд., Изд-во С.-Петербург Ун-та 2003, с. 3-4.
11. Палагутина М.А. Инновационные технологии обучения иностранным языкам // Проблемы и перспективы развития образования. Материалы международной научной конференции (г. Пермь, апрель 2011 г.) Т. 1. Пермь: Меркурий, 2011, с. 156—159
12. Палмер Г. Устный метод обучения иностранным языкам. М., 1960.
13. Панюшкина О. А. Некоторые особенности преподавания иностранного языка с использованием информационных технологий в современных условиях //Обучение и воспитание: методики и практика 2013/2014 учебного года. Сборник материалов VII Международной научно-практической конференции (г. Новосибирск, 2 октября 2013 г.) Новосибирск: ЦРНС, 2013, с. 79-85.
14. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 2, с. 14 – 22.
15. Чувашина О. Н. Языковой портфолио как средство рефлексивного обучения иноязычной письменной речи. Режим доступа: http://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/library/obobshchenie-pedagogicheskogo-opyta-yazykovoi-portfolio-kak-sredst
16. Шейлз Д. Коммуникативность в обучении современным языкам. [Совет по Культурному Сотрудничеству. Проект № 12 «Изучение и преподавание современных языков для целей общения».] Совет Европы Пресс, 1995.

Сведения об авторе:

Нарине Дурасанян - к.п.н.; старший преподаватель кафедры английского языка АрГУ
Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, к.п.н., Э.А.Айрапетян.

[1] Горегляд О. Л. Языковой портфолио как одно из перспективных средств обучения иностранному языку в школе. Режим доступа: http://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00186487_0.html

УДК 802.0 Лингвистика

ХЕДЖИРОВАНИЕ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Кристина АРУТЮНЯН

Ключевые слова: *хеджирование, политика, пресс-конференция, президент Армении, культура речи, эффективное общение, риторическая стратегия, некатегоричные высказывания, хедж-маркеры, модальные глаголы.*

Key-words: *hedging, politics, press-conference, president of Armenia, speech ethics, effective communication, rhetorical strategy, non-categorical statements, hedge-markers, modal verbs.*

Բանալի բառեր՝ *հեջավորում, քաղաքականություն, մամլո ասուլիս, Հայաստանի նախագահ, խոսքի կուլտուրա, արդյունավետ հաղորդակցություն, հռետորական ստրատեգիա, ոչ կատեգորիկ արտահայտություններ, հեջավորված միավորներ, մոդալ բայեր:*

C. Haroutyunyan
Hedging in Political Discourse

The use of hedged statements in political discourse is a prerequisite for effective communication, as categorical and straightforward statements mislead communication and violate the rhetorical traditions. The use of hedging strategies has various objectives - avoiding the responsibility for the statement (face protection) and the cognitive impact on the audience among them. Analysis of this strategy is based on materials of 5 press-conferences by President of Armenia Serzh Sargsyan.

Ք. Հարությունյան
Հեջավորումը քաղաքական խոսույթում

Հեջավորված արտահայտությունների առկայությունը քաղաքական խոսույթում նախապայման է հանդիսանում արդյունավետ շփման համար, քանի որ կատեգորիկ ու հիտակ դատողությունները բարդացնում են շփումը և խախտում հռետորական ավանդույթները: Հեջավորման ստրատեգիայի կիրառումը տարբեր նպատակներ է հետապնդում, այդ թվում՝ խուսափել արտահայտության համար պատասխանատվությունից և գործել լսարանի վրա կոգնիտիվ ազդեցություն: Այս ստրատեգիայի ուսումնասիրությունը կատարվում է Հայաստանի նախագահ Սերժ Սարգսյանի 5 մամլո ասուլիսների նյութերի հիման վրա:

Наличие хеджированных высказываний в политическом дискурсе является необходимым условием в организации эффективного общения, так как категорические и прямолинейные суждения осложняют общение и нарушают риторические традиции. Применение стратегии хеджирования преследует различные цели: от снятия ответственности за высказывание до когнитивного воздействия на аудиторию. Анализ данной стратегии проводится на основе материалов 5 пресс-конференций президента Армении Сержа Саргсяна.

В настоящее время в условиях современного демократического общества, свободы слова и мнений активно формируется наука об эффективном общении, объединяющая усилия представителей целого комплекса смежных наук - традиционной лингвистики, психолингвистики, дискурсивной лингвистики, риторики, стилистики и культуры речи, психологии, теории массовой коммуникации, связей с общественностью, конфликтологии и многих других наук.

Актуальность данного исследования определяется тем, что наличие хеджированных высказываний в политическом дискурсе является необходимым условием в организации эффективного взаимодействия коммуникантов как в межнациональном общении, так и в коммуникации представителей отдельного социума, в частности армянского.

Цель данной статьи - выявить основные мотивы применения хеджированных высказываний и средства их выражения в политическом дискурсе на основе материалов пресс-конференций президента Армении Сержа Саргсяна[1].

Армянский народ известен категоричностью высказываний. Коммуникативная среда современного армянского общества еще во многом сохранила традиции советского периода жизни, при котором не допускались демократические отношения собеседников, обладающих различными социальными статусами. Так, в коммуникативном взаимодействии таких сторон, как врач - пациент, учитель - ученик,

[1]Анализ проводится на основе материалов пресс-конференций, а не заранее написанных политических речей, так как в живом общении некатегоричность проявляется наиболее ярко.

продавец - покупатель и других, обладатель более высокого статуса считал возможным оказывать жесткое давление на адресата, подавлять его мнение. Наличие в позиции однозначных, категорических, излишне прямолинейных суждений и оценок во многом осложняет общение, нарушает риторические традиции. За категоричностью высказываний армянских коммуникантов скрывается любовь к воле, неприязнь к различным условностям, манерности и ограничениям. В дипломатических отношениях армянин заботится лишь об одном – быть искренним[1].

В западной идеологии, в том числе и британской, больше внимания уделяется проблемам отдельной личности, ее интересам. Так, в традициях речевого этикета и речевого поведения англичан выделяются стратегии сохранения лица собеседника, что выражается в смягчении коммуникативного намерения и снижении категоричности высказывания. Британский национальный характер проявляется в сдержанности и осторожности суждений, в желании избежать противоречия в общении.

Некатегоричные высказывания можно рассматривать как часть хеджирования – явления, неотделимого от языка. Хеджирование как лингвистический феномен является предметом интереса языковедов со времен Дж. Лакоффа, который впервые применил данный термин для описания «слов, функция которых заключается в том, чтобы сделать понятия более или менее неясными»[2]. Данное понятие перекочевало в лингвистику из сфер экономики и страхования, где оно имеет широчайшее применение. Под хеджированием в экономике подразумевают страхование рисков, направленное на защиту от различных неблагоприятных явлений. В лингвистике, можно сказать, термин сохранил значение в смысле речевого страхования.

Политический дискурс представляет наибольший интерес для данного исследования, поскольку, прежде всего, это риторическая стратегия, и именно политики подходят к выбору лексических единиц с наибольшей осторожностью, так как одно неуместное или оскорбительное высказывание может поставить крест на политической карьере того или иного деятеля. Коммуникативные цели политической речи состоят в том, чтобы эксплицировать политический курс, выразить специфические идеи, которые могут оказывать влияние на аудиторию, как в парламенте, так и за его пределами. Применяя стратегию хеджирования, говорящий демонстрирует свою частичную или полную отстраненность от самого объекта, о котором идет речь, может также включить недостаточно подтвержденные или даже бездоказательные данные в выступления. Естественно, при целенаправленной агрессии в применении хеджирования нет никакой необходимости, однако большинство политиков все же предпочитает обходить острые углы. Так, например, Джордж Буш-младший считается одним из классиков хеджирования в американском политическом дискурсе[3]. Анализ 5 пресс-конференций президента Армении Сержа Саргсяна за 2013-2014 г. показывает, что в его речи также используются хеджированные высказывания. Из 18648 слов 734 являются хедж-маркерами, что составляет 3,9% от общего количества слов.

Хеджирование - чрезвычайно многообразное, комплексное, системное и активное явление. Оно включает в себя множество видов и типов языковых средств, ставших объектами лингвофилософских исследований. Как объект естественных наук хеджирование представлено лингвистическими переменными, метаоператорами, как объект гуманитарных наук - дискурсивными словами, словообразовательными элементами[4].

Хеджирование может выражаться с помощью модальных вспомогательных и модальных лексических глаголов, сослагательного наклонения, слов, выражающих приблизительное значение и т.д.[5]

Например, рассмотрим следующее предложение:

Եթե *մենք* ***կարողանանք*** ***այդպիսի*** *մեխանիզմ ձևավորել, ես* ***կարծում եմ,*** *որ դա միջադեպերը կանխելու շատ լուրջ* ***խթան կլինի,*** *որովհետև* ***նման*** *մեխանիզմը* ***ենթադրում*** *է մեղավորների ի հայտ բերում և դրա մասին հանրությանը տեղյակ պահելու հանգամանք:*[6]

[1]http:/www.anypsy.ru/content/psikhologiya-armyan
[2]Lakoff, G. Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts//CLS, V. 8, 1972, p.195.
[3]Fraser, B. Pragmatic Competence: The Case of Hedging. in New Approaches to Hedging. edt. by Kaltenboeck, G. et al. Emerald Publishing, 2010.
[4]Марюхин, А. Явление непрямой коммуникации в современных языках (русском, английском, немецком) // Сибирский филологический журнал, N.3, 2008, стр. 192-196.
[5]Анализ хеджированных предложений проводился на основе классификаций, предложенных К. Хайландом (1996), Ф. Салагер-Мейер (2001), Г.Клеменом (2002), Л. Александером (2003) и Е. Хинкелем (2004).
[6] http://www.president.am/hy/interviews-and-press-conferences/item/2014/08/23/President-Serzh-Sargsyan-interview-Baze-2014/
http://www.president.am/hy/interviews-and-press-conferences/item/2014/08/11/President-Serzh-Sargsyan-interview-Armnews-Sochi/
http://www.president.am/hy/interviews-and-press-conferences/item/2014/01/30/Interview-of-President-Serzh-Sargsyan-during-state-visit-to-Czech-Republic/
http://www.president.am/hy/interviews-and-press-conferences/item/2013/10/02/President-Serzh-Sargsyan-answered-the-questions-of-PACE-members/
http://www.president.am/hy/interviews-and-press-conferences/item/2013/03/18/President-Serzh-Sargsyan-press-conference/

- Если *мы* ***сумеем*** *сформировать* ***такой*** *механизм, я* ***думаю****, что это будет серьезным стимулом предупреждения инцидентов, потому что* ***подобный*** *механизм* ***предполагает*** *выявление виновных и информирование об этом общества.*

В данном предложении из 27 слов 7 являются хедж-маркерами. Без хедж-обработки предложение будет звучать следующим образом:

Մենք կձևավորենք մեխանիզմ, որը կկանխի այդ միջադեպերը, ի հայտ կբերի մեղավորներին և դրա մասին տեղյակ կպահի հանրությանը:

Мы сформируем механизм, который предупредит инциденты, выявит виновных и проинформирует общество об этом.

Как видно из предложений, одинаковые по смыслу политические высказывания могут быть представлены разными способами в зависимости от целей и установок говорящего.

В результате анализа пресс-конференций следует отметить, что наиболее часто применялись следующие средства хеджирования:

1) слова, выражающие приблизительное значение (степень, количество, время)- (151- 20,5%).

Մեր զինված ուժերում կառավարումը ***գրեթե*** *անթերի է:*

Управление в наших вооруженных силах ***практически*** *безупречное.*

Մարային միությունը մեկ երկիր չէ, և ես ***ինչ-որ տեղ****, այո,* ***համաձայն եմ*** *այն կարծիքի հետ, որ* ***երևի թե բոլորը չեն*** *ուրախ:*

Таможенный союз – не одна страна, и я ***где-то****, да,* ***согласен*** *с тем мнением, что* ***наверное не все*** *рады.*

Ինձ ***որոշ*** *դեպքերում* ***թվում է,*** *որ* ***որոշ*** *մարդիկ Բաքվում երեկոյան ժամերին՝ աշխատանքից հետո, համակարգչային խաղերով են զբաղված և կռիվ-կռիվ են խաղում:*

Мне в ***некоторых*** *случаях* ***кажется****, что* ***некоторые*** *люди в Баку в вечерние часы, после работы, заняты компьютерными играми и играют в войну.*

2) модальные вспомогательные глаголы (133 - 18,1%)

Ցավոք սրտի*, Ձեր թեկնածուն* ***չկարողացավ*** *նախագահական ընտրություններում ցուցաբերել այնպիսի որակներ, որպեսզի* ***կարողանա*** *ներկայացնել հայ ժողովրդին:*

К сожалению*, Ваш кандидат не* ***сумел*** *проявить на президентских выборах такие качества, чтобы* ***мог*** *представлять армянский народ.*

3) модальные лексические глаголы (97 – 13,2%)

Ընդհանրապես*, Մադրիդյան սկզբունքները* ***ենթադրում են*** *խաղաղապահների տեղակայում շփման գծի ողջ երկայնքով, այսինքն՝ կողմերի միջև:*

Вообще, *Мадридские принципы* ***предполагают*** *размещение миротворцев по всей длине линии соприкосновения, то есть между сторонами.*

Կարծում եմ*՝ այս առումով մենք ուրիշ ակնկալիք* ***չպետք է*** *ունենանք,* ***առավել ևս****, որ իմ տեսակետին,* ***կարծում եմ****, բոլորդ ծանոթ եք:*

Думаю*, что в этом плане у нас* ***не должно быть*** *других ожиданий,* ***тем более****, что, с моей точкой зрения,* ***думаю****, вы все знакомы.*

4) вопросительные предложения (риторические вопросы), разделительные вопросы (82 -11,1%)

Լեզվակռիվն ո՞ւմ է պետք:

Կամ՝ ամեն անգամ ես պատասխանեմ Ադրբեջանի նախագահի անձնական վիրավորանքին:

*Кому нужна словесная перепалка****?*** *Или каждый раз я буду отвечать на личные оскорбления президента Азербайджана****?***

Անընդհատ չե՞նք պատերազմելու, չէ՞:

*Ведь не будем же постоянно воевать****?***

Բայց արդյո՞ք դրա համար արժե վտանգել հազարավոր մարդկանց կյանքեր: Դրա համար արժե՞ ձախողել 20 տարի տևող բանակցությունները:

*Но стоит ли из-за этого подвергать опасности жизни тысяч людей****?*** *Стоит ли из-за этого срывать ведущиеся 20 лет переговоры****?***

5) пассивные конструкции (82 -11,1%)

Եվ դա ***կատարվում է*** *ոչ թե պարզապես կրտսեր հրամանատարների կամ միջին հրամկազմի ցուցումով, այլ ամենաբարձր մակարդակով:*

И ***это происходит*** *по указанию не просто младших командиров или среднего командного состава, а на самом высоком уровне.*

6) условные предложения, имеющие отношение к гипотетической ситуации и выражающие вероятность

Եթե ***որևէ մեկը*** *մտածում է, որ* ***եթե*** *ՀԱՊԿ-ը արձագանքեր, ապա ադրբեջանցիներն անմիջապես*

*կդադարեցնեին, ապա **կարծում եմ**, որ նա սխալվում է:*

***Если кто-либо** думает, что **если** ОДКБ отреагировала бы, то азербайджанцы немедленно перестали бы, то **думаю**, что он ошибается.*

*Հիմա էլ Ադրբեջանը սպառնում է մեզ ռազմական գործողություններով: **Եթե այդպիսի** գործողություններ լինեն, **մի քանի** ամիս հետո ադրբեջանցիները բողոքելու են ոչ թե 20 տոկոսի մասին, այլ 25, 30 տոկոսի մասին:*

*Азербайджан и сейчас угрожает нам военными действиями. **Если такие** действия будут, то через **несколько** месяцев азербайджанцы начнут жаловаться не на 20 процентов, а на 25, 30 процентов.*

7) разговорные хедж-маркеры

***Ես այնպես եմ հասկանում,** որ Ռուսաստանի Նախագահի համար այս հանդիպումը կարևոր էր:*

***Я так понимаю**, что для Президента России эта встреча была важна.*

***Եվ ինչպես տեսնում եք,** մենք հիմա էլ շարունակում ենք պնդել, որ այո՛, այս խնդիրը պետք է լուծվի խաղաղ ճանապարհով:*

***И, как видите**, мы и сейчас продолжаем утверждать, что да, эта проблема должна быть решена мирным путем.*

Итак, можем отметить, что наиболее часто в речи президента хеджирование осуществляется с помощью слов, выражающих приблизительное значение времени, количества и степени (151-20,5%), так как они выражают неточность, неопределенность – т.е. основные критерии хеджирования.

Высокий процент имели также модальные глаголы (138-18,1%), что неудивительно, поскольку часто такие понятия как хеджирование и модальность переплетаются.

В речи было употреблено 97 модальных лексических глаголов, из которых *կարծում եմ* употребляется 65 раз. Объяснить это можно тем, что каждый имеет право на свою точку зрения. В данном контексте использование *կարծում եմ* позволяет при этом избежать еще и употребления абсолютных утверждений.

Пассивные конструкции и вопросительные предложения были одинаково часто использованы (82-11,1%). Пассивные предложения позволяют не раскрывать автора, тем самым избегая ответственности за сказанное. Вопросительные же предложения с одной стороны выражают неопределенность, с другой же стороны могут выражать вежливость, что также является характерной чертой хеджирования.

Среди остальных хедж-маркеров, набравших менее 6% можно отметить вводные фразы, оценочные хедж-маркеры, подчинительные союзы и др.

***Մենք համոզում** ենք, որ Սիրիայում իրավիճակը կարգավորվելու է:*

***Мы верим**, что ситуация в Сирии будет урегулирована.*

*Քսանչորս տարի է անցել, և **չնայած** բարդություններին, դժվարություններին, մեր ընթացքը հաստատուն է:*

*Прошло двадцать четыре года, **и, несмотря на** сложности и трудности, мы неуклонно движемся вперед.*

Таким образом, одним из основных мотивов применения стратегии хеджирования в речи президента является выражение некатегоричности – т.е. ослабление или полное снятие ответственности с говорящего за его высказывания, некое абстрагирование от реально произнесенного текста. Однако, применяя хеджирование в политическом дискурсе, говорящий может также прямо или косвенно влиять на когнитивное состояние аудитории, заставляя слушателя принять его точку зрения, а зачастую и манипулировать им, что нередко наблюдалось в приведенных выше примерах. В данном случае хеджирование выступает в роли сильнейшего прагматического и риторического средства воздействия на слушателя, а грамотное применение этой стратегии позволяет говорящему «сохранить лицо» и быть в более выигрышной ситуации, чем те, кто «не стесняется в выражениях».

Сведения об авторе:

Кристина Арутюнян **-** старший преподаватель кафедры английского языка АрГУ
E-mail: haroutchristin@gmail.com

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, к.п.н., Э.А.Айрапетян.

УДК 371.31: 802.0 Методика преподавания английского языка

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СТИХОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Гаяне АРУТЮНЯН

Ключевые слова: *поэзия, развитие, методика, учащиеся, познавательная деятельность, любовь к поэзии, творческие способности, музыка, стимул, фонетическая зарядка, перевод, расширение лексического запаса, обрабатывать произношение, закрепление.*

Key words: *poetry, development, methods, students, educational cognitive activity, love for poetry, creative abilities, phonetic exercises, translation, expansion of lexical knowledge, stock.*

Բանալի բառեր *՝ պոեզիա, հոգևոր աշխարհ, բնության գեղեցկություն, զգայունություն, լեզվի երաժշտություն, քնարերգական ստեղծագործություն, գեղագիտական ազդեցություն, զգացմունքային հագեցվածություն, աշակերտի ներաշխարհ, անհատականություն, լեզվի ուսուցում, հաղորդակցություն, կուլտուրայի ձևավորում և զարգացում*

G.Haroutyunyan
The Use of Poetry in Teaching English to Develop Students Creativity

The article is considered to show the development of students' creative activities in teaching poetry.

In order to realize the developing and educational problems in teaching process, the method of project actively is used to make possible to form students' educational cognitive activities.

It gives an opportunity to define the aim of activity on one's own as well, to plan it, to carry out actions and operations and correlate its result. All the tasks are offered in the form of games which raises the motivation of learning, and pupils like it very much.

In teaching foreign languages through poetry some practical problems are solved: improving of pronunciation, learning and fixing the new vocabulary, developing reading skills and creating interesting situations to encourage students to develop their own responses.

Գ.Հարությունյան
Սովորողների ստեղծագործական ակտիվության զարգացումը անգլերեն բանաստեղծությունների հետ աշխատանքի ընթացքում

Պոեզիան հարստացնում է երեխայի հոգևոր աշխարհը, սովորեցնում նրան տեսնել մարդու և բնության գեղեցկությունը, զարգացնում բանաստեղծական խոսքի նկատմամբ զգայունությունը, ուրախացնում և հմայում է լեզվի երաժշտությամբ և պայծառությամբ։Քնարերգական ստեղծագործության վրա աշխատանքը մեծ նշանակություն ունի գեղագիտական ազգեցության համար։

Այսօր ուշադրության կենտրոնում աշակերտն է, նրա անհատականությունը, նրա անկրկնելի ներաշխարհը։ Ուստի ժամանակակից ուսուցչի հիմնական նպատակն է ընտրել սովորողների ուսումնական գործունեության կազմակերպման մեթոդներ և ձևեր, որոնք համապատասխանում են անհատականության զարգացման նպատակին։

Օտար լեզուների ուսուցման հիմնական նպատակը աշակերտների հաղորդակցության կուլտուրայի ձևավորումն ու զարգացումն է, օտար լեզուների գործնական տիրապետման ուսուցումը։

В статье рассматривается развитие творческой активности учащихся в учебном процессе на материале стихотворений.

Для реализации развивающих и воспитательных задач при обучении детей активно используется метод учебного проекта, который дает возможность формировать учебно-познавательную деятельность учащихся, а также дает возможность самостоятельно определять цель деятельности, планировать ее, выполнять действия и операции, а также соотносить ее результат. Все задания предложены в игровой форме, что очень нравится детям и повышает мотивацию учения.

Следовательно, при работе над поэтическими произведениями решаются практические задачи обучения иностранному языку: обрабатывается произношение, усваивается и закрепляется лексика, развивается навык

выразительного чтения. Надо подчеркнуть, что создание увлекательных ситуаций имеет важное место для успеха учащихся и побуждает ученика изучать иностранный язык.

Основные функции иностранного языка на начальном этапе его изучения заключаются в развитии, как общей речевой способности детей младшего школьного возраста, так и в формировании их способностей и готовности использовать иностранный язык как средство общения, как способ приобщения к другой национальной культуре и как действенное средство непрерывного языкового образования, воспитания и разностороннего развития личности ребенка. Все эти функции учебного предмета реализуются с первых шагов обучения.

Сегодня в центре внимания - ученик, его личность и его неповторимый внутренний мир. Поэтому основная цель современного учителя - выбрать методы и формы организации учебной деятельности учащихся, которые оптимально соответствуют поставленной цели развития личности. Основной целью обучения иностранным языкам является формирование и развитие коммуникативной культуры школьников, обучение практическому овладению иностранным языком.

Для реализации развивающих и воспитательных задач при обучении детей активно используется метод учебного проекта, который дает возможность формировать учебно-познавательную деятельность учащихся, а также дает возможность самостоятельно определять цель деятельности, планировать ее, выполнять действия и операции, а также соотносить ее результат. Все задания предложены в игровой форме, что очень нравится детям и повышает мотивацию учения. Каждая тема дается в форме фонетической, лексической или творческой игры, в результате которых учащиеся тренируются в произношении иностранных звуков, разучивают и инсценируют стихотворения, песенки, активизируют речемыслительную деятельность, развивают слуховую память.

В статье рассматривается развитие творческой активности учащихся в учебном процессе на материале стихотворений. Поэзия обогащает духовный мир ребенка, учит его видеть красоту человека и природы, развивает чуткость к поэтическому слову, радует и изумляет музыкальностью и яркостью языка. Работа над поэтическими произведениями имеет большое значение для эстетического воздействия.

Следует отметить, что поэзия обладает также огромным потенциалом эмоционального воздействия. Это немаловажно, ибо проблема эмоциональной насыщенности материала и урока иностранного языка в целом очень актуальна.

Преподаватель иностранного языка больше, чем преподаватель любого предмета, обязан активно вмешиваться в эмоциональную сферу урока и обеспечивать по возможности возникновение у школьников эмоциональных состояний, благоприятных для их учебной деятельности[1].

Поэзия заставляет также интенсивно развивать творческое воображение, способность к которому лежит в основе восприятия искусства.

Так как значительная роль в учебном процессе по иностранному языку отводится межпредметным связям, то, обращаясь к поэзии, учитель тем самым укрепляет и развивает связи иностранного языка с другими предметами.

При работе над поэтическими произведениями решаются также практические задачи обучения иностранному языку: обрабатывается произношение, усваивается и закрепляется лексика, развивается навык выразительного чтения. Учащиеся знакомятся с автором стихотворения, его творчеством. Кроме того, учитель должен помочь ребятам воспринять то или иное стихотворение как художественное произведение, содействовать формированию их художественного вкуса.

Чтение стихов, их декламация и перевод делают занятия иностранного языка более содержательными, мотивационно направленными и повышают интерес к изучению предмета. Очень многое при этом зависит от учителя, от его любви к поэзии, понимания ее, личного отношения к поэтическим произведениям, умения увлечь ребят, вселить в них веру в свои творческие способности.

Работа над стихами складывается из нескольких этапов[2]:

а) подготовка учащихся к первичному прослушиванию стихотворения;

б) работа по снятию языковых трудностей;

в) первичное прослушивание стихотворения;

г) проверка понимания его содержания и обсуждение прослушанного;

д) анализ изобразительных средств языка;

е) выразительное чтение стихотворения школьниками;

[1] А. А. Леонтьев, Иностранные языки в школе 5/90 Москва “ПРОСВЕЩЕНИЕ” 46 стр..

[2] Рогова Г.В. "Методика обучения английскому языку на начальном этапе и в средней школе: пособие для учителя".

ё) перевод учащимися стихотворения на родной язык.

Приступив к работе над стихотворением Р. Бернса " My Heart's in the Highlands" учащиеся ознакомились с биографией поэта, его творчеством и с некоторыми переводами его произведений.

Главной задачей учителя в процессе подготовительной работы является снятие трудностей лексического порядка. Необходимо подобрать стихи, отвечающие уровню языковой подготовки школьников, иначе обилие незнакомых слов будет препятствовать художественному восприятию стихотворения.

Важно отметить, что первичное прослушивание стихотворения является важным этапом работы.

Если класс хорошо подготовлен, ученики сами переводят стихотворение и им предстоит проделать большую работу: выявить главную мысль стихотворения и его эмоциональную окраску. Проводится также работа по выработке темпов чтения. А если уровень подготовки класса не очень высокий, то учитель сам осуществляет все этапы работы над стихами.

После прослушивания стихотворения, с помощью вопросов и ответов выясняется, правильно ли понято его содержание, осуществляется контроль понимания текста.

Например: Why is the poem so sad? What does the poet say about the Highlands[1]?

Проводятся беседы, осуществляется понимание содержания стихотворения после проверки по содержанию текста, где определяются основные мысли, заложенные в стихотворении, чтобы выявить замысел автора и понять его настроение.

При повторном чтении стихотворения проводим словарную работу вместе с учащимися, делаем построчный перевод и сравниваем его с авторским текстом.

Следовательно, работа над изобразительными средствами языка помогает учащимся подготовиться к выразительному чтению стихотворения. Вместе с учениками мы делаем в нем соответствующие пометки, указывающие места пауз, ударений, изменение силы голоса, интонации.

Выразительное чтение стихотворения учеником дает возможность понять, правильно ли усвоены его содержание, смысл, его эмоциональная окрашенность.

При работе над стихами учитель знакомит школьников с прекрасными образцами художественного перевода, выполненными известными поэтами и переводчиками, сумевшими средствами родного языка передать содержание стихотворения, идею, мысли автора, его настроение.

Так при работе над стихотворением Р. Бернса " My Heart's in the Highlands" учащиеся знакомятся с переводами С. Я. Маршака и Х. Даштенца, так как в 7 классе они уже проходили его на уроках по армянской литературе.

Глубокое усвоение замысла, мыслей, настроения поэта проявляется в том, что учащиеся изъявляют желание передать их средствами родного языка, пробуют свои силы в поэтическом переводе. Творчество детей - это глубоко своеобразная сфера их духовной жизни, самовыражение и самоутверждение, в котором ярко раскрывается индивидуальная самобытность каждого ребенка[2].

Естественно, переводы школьников не могут соперничать с профессиональными переводами, однако в них, как в детском рисунке, есть своя свежесть, трогательная неповторимость. Юным переводчикам удается понять настроение автора, передать его своими средствами.

Важным шагом работы над стихами является эмоциональная и творческая исполнимость процесса обучения: расширение лексического запаса школьников, появление у них интереса к поэзии, стремление знать ее, пробовать свои силы в передаче собственного восприятия поэтического произведения.

Одним из наиболее эффективных способов воздействия на чувства и эмоции школьников является музыка, представляющая собой "сильнейший психический побудитель, проникающий в подспудные глубины сознания"[3].

Музыка и пение могут оказать неоценимую помощь в изучении иностранного языка в школе. В учебниках 3-4 классов включено множество известных песен, особенно песни известных исполнителей, которые дети изучают с удовольствием. В третьем классе в конце каждого урока дается закрепление либо песни, либо стихотворения и это очень помогает усвоению нового материала. Например, " What is your name?", " One, two buckle my shoe", " Happy Birthday to you", " Head & Shoulders", "The ABC Song".

Песни как один из видов речевого общения являются средством более прочного усвоения и расширения лексического запаса, так как включают новые слова и выражения. В них уже знакомая лексика встречается в новом контекстуальном окружении, что помогает ее активизации. В песнях

[1] R. Burns, " My Heart's in the Highlands".
[2] В. А. Сухомлинский, 160 стр.
[3] Леви В.. Вопросы психобиологии музыки//Советская музыка 1966. №8 45 стр..

часто встречаются имена собственные, географические названия, реалии страны изучаемого языка, поэтические слова. Это способствует развитию у школьников чувства языка, знания его стилистических особенностей; в песнях лучше усваиваются и активизируются грамматические конструкции.

Установлено, что музыкальный слух, слуховое внимание и слуховой контроль находятся в тесной взаимосвязи с развитием артикуляционного аппарата. Благодаря музыке на уроке создается благоприятный психологический климат, снижается психологическая нагрузка, активизируется языковая деятельность, повышается эмоциональный тонус, поддерживается интерес к изучению иностранного языка.

На уроке иностранного языка песни чаще всего используются:

а) для фонетической зарядки на начальном этапе урока;

б) для более прочного закрепления лексического материала;

в) как стимул для развития речевых навыков и умений;

г) как своего рода релаксация в середине или в конце урока, когда дети устали и им нужна разрядка, снимающая напряжение и восстанавливающая их работоспособность.

д) для фонетической зарядки выбираются короткие, несложные по мелодическому рисунку песни с частыми повторами и четким ритмом. Для этой цели хорошо подходят детские песенки, такие, как "Baa, Baa, Black Sheep", "The ABC Song", “Hampty Dumpty” и так далее.

Стимулом для бесед и дискуссий могут стать современные, популярные среди молодежи песни. Можно предложить самим учащимся принести их на урок в записи. Желательно, чтобы они были интересны по содержанию и стимулировали ребят к последующему обсуждению.

Наиболее удачными в плане развития навыков устной речи являются те музыкальные произведения, которые созвучны изучаемым темам или текстам, помещенным в учебнике.

К сожалению, после изменений, которые произошли в учебниках, наблюдается отсутствие использования песен и стихов для заучивания наизусть. Желательно добавить стихи известных английских поэтов, писателей, включить несколько популярных песен в учебники 8-9 классов. Поэзия практически не представлена в этих учебниках, мы используем этот материал на внеклассных мероприятиях, праздниках. Обычно в конце года учитель проводит нестандартные уроки, на которых демонстрируется знание выученных за год песенок и стихов. Это тоже способствует развитию творческих способностей учащихся, обогащает их не только интеллектуально, но и личностно.

Также важно создавать ситуации творчества и успеха для учащихся. Необходимо иметь ясное представление о мотивации, побуждающей ученика изучать иностранный язык, и на этой основе помогать ему достигнуть цели, которую он сам перед собой ставит.

Следовательно, создание увлекательных ситуаций играет большую роль для успеха учащихся и побуждает их к обучению английского языка.

Литература

1. Учебники 3-4 кл. – М. Апресян, С. Мартиросян.
2. Иностранные языки в школе 5/90 Москва “Просвещение” ISSN 0130-6073. Крапиченкова Е. П. Роль музыки и песен в изучении английского языка.
3. С. Маршак. Р. Бернс в переводах С. Маршака – Москва, издательство “Правда 1979; 270 стр.”.
4. Пособие 7 класса по литературе А. Егиазарян, З. Григорян стр. 177.
5. Гебель С.Ф. Использование песни на уроках иностранного языка /С.Ф. Гебель// Иностранные языки в школе. – 2009. - №5. – с.28-31.
6. Нехорошева А.В. Rhyme your English: Сборник стихов, рифмовок и песен на английском языке: Практическое пособие – М: АРКТИ, 2006. – 80с.
7. М. Винс, Д. Вест «Smart» (Elementary) Макмиллан, 2001. с.59.
8. Михайлова Е.А. Работа над песней на уроке английского языка /Е.А. Михайлова// Иностранные языки в школе. – 2006. - №1 – с.37-39.
9. Рогова Г.В. Методика обучения английскому языку на начальном этапе и в средней школе: пособие для учителя/ Г.В. Рогова, И.Н. Верещагина. – М.: «Просвещение», 1988. – 224с.
10. Сахарова Н.Г. Эффективный подход к обучению фонетике английского языка /Н.Г. Сахарова// Школа. – 2005. - №1. – с.56-60.

Сведения об авторе:
Гаяне Арутюнян - преподаватель английского языка школы им. Х. Абовяна № 1 г. Степанакерта
Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, к.п.н., Э.А.Айрапетян.

UDC 802.0 Linguistics

TRANSLATION AND GLOBALIZATION

Anush HARUTYUNYAN

Key words: *translation theory, globalization, translator and interpreter, glocalization, anti-globalization movements, digital industry, 'e-learning', e-commerce, global economy, world communication, global translation industry*

Ключевые слова: *теория перевода, глобализация, письменный переводчик и устный переводчик, глосализация, антиглобализация, цифровая индустрия, электронное обучение, электронная торговля, мировая экономика, всемирная коммуникация, всемирная переводческая индустрия*

Բանալի բառեր՝ *թարգմանության տեսություն, գլոբալիզացիա, թարգմանիչ, գլոսալիզացիա, հակագլոբալացում, թվային արդյունաբերություն, էլեկտրոնային ուսուցում, էլեկտրոնային առևտուր, համաշխարհային տնտեսություն, համաշխարհային հաղորդակցություն, համաշխարհային թարգմանչական ինդուստրիա*

А.Арутюнян
Перевод и глобализация

В статье рассматривается связь перевода с процессом глобализации. Глобализация оказала огромное языковое и социальное влияние на такую сферу деятельности, как перевод потому, что глобализация просто немыслима без перевода. Глобализация требует квалифицированных переводчиков. Тщательный анализ спроса на услуги перевода показывает, что он облегчает глобальное взаимодействие, создавая огромные возможности социокультурных контактов.

В заключении отмечается, что Нагорно-Карабахская Республика также нуждается в развитой переводческой индустрии и профессиональных переводчиках для удовлетворения интересов общества и интегрирования в процесс глобализации.

Ա.Հարությունյան
Թարգմանություն և գլոբալիզացիա

Հոդվածում քննարկվում է թարգմանչության և գլոբալիզացիայի գործընթացի կապը: Գլոբալացումը ունեցել է մեծ լեզվական և սոցիալական ազդեցություն թարգմանության ոլորտի վրա, քանի որ գլոբալիզացիան աներևակայելի է առանց թարգմանության: Թարգմանչական ծառայությունների պահանջարկի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այն նպաստում է գլոբալ համագործակցությանը, ստեղծելով հսկայական հնարավորություններ տարբեր մշակույթների պատկանող և տարբեր լեզուներով մարդկանց միջեւ սոցիալական և մշակութային շփումների և կապի:

Եզրակացությունում նշվում է, որ ԼՂՀ-ն, որպես ժամանակակից աշխարհի մի մաս, նույնպես պետք է զարգացնի թարգմանչական ինդուստրիան և ունենա մասնագիտական թարգմանիչներ, որպեսզի բավարարի հասարակության կարիքներն ու շահերը և կարողանա ինտեգրվի գլոբալիզացիայի գործընթացին:

The article discusses the relationship of translation with the process of globalization. Globalization has had a tremendous linguistic and social impact on translation because globalization is unthinkable without it. Globalization requires skilled translators. Careful analysis of the demand for translation services shows that it facilitates global communication, creating huge opportunities of social and cultural contacts.

In conclusion, it is noted that the Nagorno-Karabakh Republic also needs to develop the translation industry and professional translators to meet the interests of society and to integrate into the globalization process.

Translation is not only a linguistic act; it is also a cultural one, an act of communication across cultures. Translating always involves both language and culture simply because the two cannot really be separated. Language is culturally embedded: it both expresses and shapes cultural reality, and the meanings of linguistic items, be they words or larger segments of text, can only be understood when considered together with the cultural context in which these linguistic items are used[1].

We live in the era of globalization. This term refers to the integration of economic, political and cultural systems across the world[2]. Distance and national borders are erased while multilingualism remains. Globalization has always been an important aspect of translation. Translation brings cultures closer. At present, the process of globalization is moving faster than ever before and there is no indication that it will stall any time soon. Globalization is linked to English being a lingua franca; the language is said to be used at conferences (interpreting) and seen as the main language in the new technologies. The use of English as a global language is an important trend in world communication. Globalization is also linked to the field of

[1] Julian House Translation. Oxford University Press, 2010, p. 11.
[2] outsource2india.com/translation/articles/translation-globalization.asp

Translation Studies and how it has become more independent in the 80s as a result of globalization; furthermore, globalization is placed in the context of changes in economics, science, technology, and society[1].

Globalization can be seen as a consequence of technologies reducing the costs of communication. This reduction has led both to the rise of English as the international lingua franca and to an increase in the global demand for translations. The simultaneous movement on both fronts is explained by the divergent communication strategies informing the production and distribution of information, where translation can only be expected to remain significant in the latter. The fundamental change in the resulting communication patterns is the emergence of one-to-many document production processes, which are displacing the traditional source-target models still used in Translation Studies. Translation Studies might nevertheless retain a set of problematic political principles that could constitute its own identity with respect to globalization. Such principles would be expressed in the national and regional organization of the discipline, in the defense of minority cultures, and in a general stake in cultural alterative. The possible existence of such principles is here examined on the basis of three instances where the Translation Studies might address globalization in political terms: the weakness of the discipline in dominant monocultures, the possible development of an international association of Translation Studies, and the rejection of the nationalist boycotts of scholars[2].

Here we shall attempt to model globalization as an economic process with certain consequences for the social role of translation. Those consequences will then be seen as affecting the political organization of Translation Studies as a scholarly discipline. That general process is held to have certain elements of irreversibility thanks to its grounding in technological change. Translators will mostly have to come to terms with those elements, as will everyone else. There are, however, political processes based on globalization but should not be identified with it. Those processes also have consequences for translation but are not to be considered inevitable. Some of them can be resisted or influenced by the use or non-use of translation. Those political processes can thus be indirectly affected by a scholarly Translation Studies, which might thus develop its own politics with respect to globalization. This means that Translation Studies should seek to understand and explain the effects of globalization, without pretending to resist them all. At the same time, it should attempt to influence the more negative political processes within its reach, developing its political agenda and cultivating its own political organization. In this, the dialectics play out between the technological and the political, between the things we must live with and the things we should try to change. Only with this double vision we should attempt to take a position with respect to globalization.

With the advent of globalization, translation has branched out into new professions (multilingual communication, humanitarian mediation, strategic intelligence) that are all based on recognition of multilingualism as a characteristic of individuals, media and tools. In the race towards media integration and information management in each of the world's languages, translators have gained status as strategic players within institutions and companies operating, or aiming to operate, on an international scale. The phenomenal success of the Internet has strengthened this strategic position by broadening the range of translating skills and their fields of application. Nowadays, translators may be "communicators" in several languages, "mediators" in crises or conflict zones and sometimes multilingual "intelligence gatherers" of strategic information[3].

Globalization and technology are very helpful to translators in that translators have more access to online information, such as dictionaries of lesser-known languages. It should be noted that translation industry has become part of international communication, the development of which, as a consequence of globalization, is very fast in recent years. It is necessary to focus on the link between globalization and translation for the following reasons: globalization has had an enormous impact on our lives and cultures; globalization has had an enormous impact on translators' lives and work; translation is becoming a more and more important tool to enhance understanding between cultures; cultures that readers are traditionally not familiar with have become more familiar as a result of globalization; the practice of foreignising or exoticizing translation has changed as a result of globalization[4].

[1] Snell-Hornby,Mary.*Handbuch* Translation. Tubingen: Stauffenburg, p.199.
[2] Anthony Pym Globalization and Politics of Translation Studies, Canada, 2003.
[3] Mathieu GUIDÈRE The New Translating Professions, Traduction et Mondialisation #56Institut des sciences de la communication, CNRS / Paris-Sorbonne / UPMC, Hermes, 2010.
[4] Nico Wiersema Globalization and Translation A discussion of the effect of globalization on today's translation, Copyright *Translation Journal* and the Author, 2003.

Globalization has affected the translation industry just like every other industry both positively and negatively. Translators from the developed world have to compete with those from the low cost countries now, but it has not pervaded much either due to language barriers. For example it is not easy to find persons fluent in languages like Swedish and also say French from countries like Sri Lanka or Bangladesh. Globalization has resulted in increased interactions between peoples and cultures of the world. These cross cultural interactions has increased the need for translators and interpreters, thus auguring well for the translation industry as a whole. This is the positive side of globalization as far translators are concerned. The increase in cross cultural interactions due to globalization has had an impact on changes in vocabulary too of the concerned languages. It has led to for example of increased 'borrowing of words' viz. adopting a word in target language as it is or in a slightly localized version of the word in the source language. This process is sometimes loosely referred to 'foreignising' a language and has been going on since ages and probably made life little easier for translators! Though globalization is generally understood in the business context, there are different dimensions to globalization as it relates to the translation industry. The spread of the English language is closely associated with globalization even though other languages have benefited as well. The advent of internet has added further impetus to this process. But a lot more remains to be done and it offers enormous opportunity for the translation community. There is plenty to explore and share between writers and readers from different parts of the world. Translators play a huge role in this development. In the last decade or so since the emergence of internet and dismantling of trade barriers across borders small enterprises are pressurized to become global. This has increased the need for advertising in many different languages and the advertising industry is utilizing the services of specialized translators. Many global companies are forced to seek the help of translation agencies and translation is becoming crucial to the core business of such companies. As globalization is increasing, requirement of translation services is growing proportionately. It is expected that globalization is going to affect the translation industry in a more profound manner compared to other industries[1].

Internationalization, multiculturalism, globalization, localization, language globalization - all these are possible due to language translation. Businesses are dependent on translation if they wish to expand across the globe. According to Gunter Narr there are some reasons why you can't ignore translation in globalization, if you aim to take your business across borders: e-commerce - Internet has erased borders with online trading opportunities, and you can practically reach anyone sitting in another part of the world. Though Internet is largely dominated by English speakers, major economies of the world still speak their ethnic languages. If you want to penetrate those customer pockets, it helps in a big way to speak and present your business information in their native language. This can be achieved through translation; advertising - going global with your business means that your advertising strategies need to be localized and encapsulate a local fervor. To ensure results for your advertisements, it is important that you translate those into local languages, so that it doesn't lose its effectiveness. This doesn't call for mere word-to-word translation, but some real expertise in different languages; legal translation - as people are regularly doing international business, the need for legal translation has become extremely important. You need to translate agreements, documents, policies and other important legal communications into your client's native language; localization - localization comes as a package along with globalization. To reach a global target audience, you have to localize your products, services and messages. It goes without saying that a localized approach to your business will require language translation services[2].

The above mentioned were some of the very basic globalized business scenarios that require translation. However, global translation industry serves many other crucial requirements like: medcial translation - sharing of medical information between countries, medical tourism and outsourcing medical transcription and insurance related work - all these call for translating medical terminologies; technology translation – software and other technological industries seamlessly interact with each other across the world. In such a scenario, translation has become a level player that helps in sharing technical knowledge; literary translation - the history of translating literatures (novels, short stories, plays, poems, etc.) dates back to ancient times, and its importance has only grown with globalization; global cinema - with globalization, international cinema has gained access to world-wide audience like never before. Translation is used for dubbing and subtitling international cinema into local language to increase its acceptability and popularity[3].

Telecommunications, subtitling, business translation, and the EU get plenty of attention, but the focus is on English being a global language. Translation is said to have become obsolete[6]. Literary translation from lesser-known cultures is hardly considered as being affected by globalization. There is so much more for

[1] Venuti Lawrence The Translation Studies Reader. London: Routledge, 2001, p.26 .
[2] Gunter Narr Swiss Papers in Language and Literature Vol. 21. Tübingen:, 2008.
[3] ibid

translators and writers and readers to explore and share. In our globalised world, translation is the key to understanding and learning foreign cultures.

The profession of a translator is perhaps the best to fit in with the modern scheme of international communication and exchange of information. This scheme became the basis of the Internet global network. The benefit the Internet can grant a translator as a universal tool is evident. Internet for translators is, above all, a unique opportunity to enter the world market. Experienced translators remember the conditions in which a translator had worked in the USSR; either as a staff interpreter in any large organization, including translation agencies, or switch the specialty, and turn a penny by making translations for randomly found customers and friends. In the first case, the translator was working, receiving a fixed payment, generally, wasn't related to the quality and quantity of translations he made, he translated every order given and had no opportunities and incentives for career and professional growth. The second case was not much about professional translation activity. Free translator or a "freelancer" was an ultimately rare case. Such translators began to appear in the late 80s of the last century, but they immediately faced the challenge to find customers. To make a name in almost complete absence of electronic media was difficult. Local press ads were almost the only way and considering the small circulation of such publications, the "hit ratio" was extremely low. Moreover getting and delivering orders required physical contact with the customers. That is why the Internet has become truly manna from heaven for translators[1].

We admit that the situation has changed dramatically with the advent of the Internet. A whole world suddenly opened before a translator. This was not only due to the wide spread of information, but to the possibilities of processing the orders translators acquired. The fruit of the translator's labor is a pure intellectual product, which is easily digitized and likewise easily can be transmitted by means of electronic communication. The changes in the profession of a translator are so enormous, that the consequences of this are hardly possible to estimate. Obviously the main thing is that freelance translators play now more important role. Globalization has hardly affected full-time translators and had no effect on their activity, but a freelance translator is able, on the one hand, to offer his services on a global scale and, on the other hand, to work within his specialization, not grasping any available work.

Translation plays an important role in multilingual news writing and in the provision of tourist information worldwide, where texts are retrieved from many different sources, and where the process of translation needs to be extremely fast. Indeed, work on translating may need to start while the original text itself is still in the process of being formulated. Juliane House states that the result of such time pressure coupled with the often undisclosed linguistic and cultural origin of 'source texts' leads to hitherto unknown difficulties for the translator, who is furthermore increasingly faced with material meant for immediate consumption and therefore with an extremely short lifespan. This is most marked in translations of news events on TV (for example, on the Euro News Channel) and translations for various international press networks, where there is a need for simultaneous translation of news and reports sent out by news agencies for many different media and press associations across the world. J.House brings an example of BBC which broadcasts in over 40 different languages and needs large numbers of translations particularly for its BBC World programs[2].

The development of the World Wide Web has spread the need for translation activities into e-commerce glocalization, another field of growing importance. With the steady increase in non-English speaking Web users, the need for translation is of course also steadily increasing. The expansion of digital industries centered on 'e-learning' and other forms of education spread over the Web in many different languages is another expression of the intimate link between translation and the global economy. In fact, many linguists agree that translation lies at the very heart of the global economy and of economic growth: producing a localized, that is a translated; version of a product has come to be essential for opening up many markets for existing or potential products, and for making a product simultaneously available in as many languages as possible.

So, globalization has led to an explosion of demand for translation. Thus we can say that translation is not simply a by-product of globalization, it is an integral part of it, and without it the global capitalist consumer-oriented economy would not have been possible.

But on the other hand globalization has also generated forceful protesting against a new type of colonization through the global economy and its hegemonic, homogenizing, and oppressive power. Translation theorists and translators with a social conscience have therefore demanded that the members of their profession reflect critically on what they are doing, particularly in cases where an economic and

[1] Express translation agency Journal of Publishing in Globalization, February 2014.
[2] Juliane House Translation, Oxford University Press, 2010, p.79.

political superpower exerts influence on the lives of other human beings in different countries. Translators should intervene in cases where the translation flow in certain influential genres is exclusively unidirectional- from English into other languages, but never the other way round. There is some evidence today that English texts impact on local languages. There is no surprise given that English is the world's most popular lingua franca, and that English is the most influential source for many types of cultural products. For example, there is a rising tendency for American television series and global news networks to dominate many local broadcasts, even in dubbed formats and even in societies with very different traditions, values, and ideologies.

Research on the translation-mediated influence of global English on language- and culture- specific ways of expressing phenomena such as writer- or reader-orientation, ways of linking clauses and sentences, metaphors, and irony has only just begun. Michel Cronin emphasizes that there are signs that a new kind of overt translation is beginning to gain grounds, translations which suppress cultural filtering and cause English textual norms to 'shine through'[1].

In sum, it should be noted that the globalization processes have not only an influence on world economy and international politics; they have also dramatically altered the role of translation in the modern world. Contemporary processes of information distribution via processes of translation rely on new information technologies such as the Internet. By creating a worldwide electronically mediated forum, the Internet has revolutionized information flow and contact possibilities over large distances. These new technological facilities have also led to the emergence of a worldwide translation industry regarded by many as the important safeguard of linguistic and cultural diversity in the face of rising dominance of the one language which is more equal than all others: English as the world's dominant lingua franca.

It is evident that translation, as the most important process of mediation across languages and cultures, will continue to pose challenging questions about the nature of communication. It will continue to play a crucial role in providing ways and means for communities and individuals to interact with and learn from each other.

Concluding it should be added that the NKR, being a small part of the globe, also needs a developed translation industry and skilled translators to satisfy the needs and interests of modern society, and to integrate into the globalization process.

References

1. Juliane House Translation, Oxford University Press, 2010, 122p.
2. Michael Cronin Translation and Globalization, Routledge, 2003, 224p.
3. Snell-Hornby, Mary.Handbuch *Translation*. Tubingen: Stauffenburg,199
4. Venuti Lawrence The Translation Studies Reader. London: Routledge, 2001.
5. Gunter Narr Swiss Papers in Language and Literature Vol. 21. Tübingen:, 2008.
6. Mathieu Guidere The New Translating Professions, Traduction et Mondialisation #56Institut des sciences de la communication, CNRS / Paris-Sorbonne / UPMC, Hermes, 2010.
7. Nico Wiersema Globalization and Translation A discussion of the effect of globalization on today's translation, Copyright *Translation Journal* and the Author, 2003.
8. Anthony Pym Globalization and Politics of Translation Studies, Canada, 2003.
9. Express translation agency Journal of Publishing in Globalization, February 2014.
10. outsource2india.com/translation/articles/translation-globalization.asp

Information about the author:

Anush Harutyunyan- Ph.D., senior lecturer Artsakh State University
e-mail: anush_1982@mail.ru

The article is recommended for publication by the member of editorial board,
Ph. D. in Pedagogics, E. Hayrapetyan

[1] Michael Cronin Translation and Globalization, Routledge, 2003, 224p.

UDC 801.27 English Grammar

ENGLISH AND ARMENIAN PRONOUN SYSTEM: DIACHRONIC PERSPECTIVE

Arega HAYRAPETYAN

Key words: *Pronoun, grammar, linguistics, part of speech, morphology, text, numerals, preposition, context, the category of gender, case, number, diachronic*

Բանալի բառեր: *դերանուն, քերականություն, լեզվաբանություն, խոսքի մաս, ձևաբանություն, տեքստ, թվականներ, նախդիր, կոնտեքստ, սեռի, հոլովի, թվի, կատեգորիաներ:*

Ключевые слова*: местоимение, грамматика, лингвистика, часть речи, морфология, текст, числительное, предлог, контекст, категория рода, числа и падежа,диахроническое развитие.*

Ա.Հայրապետյան

Անգլերենի և հայերենի դերանունները՝ տարաժամանակյա հեռանկարը

Հոդվածը նախատեսում է գիտելիքներ դերանունների մասին իրենց գործության երեք ժամանակաշրջաններում անգլերենում ու հայերենում և օգնում է մեզ կարծիք կազմել դերանունների հին շրջանից միջին և ժամանակակից շրջանի անցման մասին: Հոդվածը փորձում է ցույց տալ դերանունների համակարգը և՛ անգլերենում, ինչպես գերմանական լեզուների անդամ, որից հին անգլերենը ժառանգել է իր ձևերը, և՛ հայերենում, որը մեր մայր լեզուն է:

А.Айрапетян

Система местоимений в армянском и английском языках в диахронической перспективе

В статье представлены три этапа диахронического развития местоименной парадигмы в английском и в армянском языках и описаны изменения произошедшие в местоименной системе. В статье была предпринята попытка показать систему местоимений как в английском языке, являющимся ветвью германских языков, из которых старый английский унаследовал формы, так и в армянском языке, который является нашим родным языком.

The article presents pronouns in 3 periods of their existence in the English and Armenian languages and helps to form a view on the transition of pronouns from Old period into the Middle and Modern English periods. In the article an attempt to show the pronoun system in both the English language, as a member of Germanic languages from which Old English inherited its forms, and the Armenian language which is our mother tongue is made.

A pronoun usually refers to something already mentioned in a sentence or a piece of text. It is a word that substitutes a noun or noun phrase used to prevent repetition of the noun to which they refer. Pronouns are traditionally defined as small words that take the place of nouns and noun phrases. Pronoun is one of the basic parts of speech, along with nouns, verbs, adjectives and adverbs. It is the part of speech that substituting for nouns or noun phrases designates persons or things asked for, previously specified, or understood from the context.

A distinguishing characteristic of pronouns is that the nouns and noun phrases they stand for can be identified only in the context of the sentence in which they are used. The peculiarity of pronouns as a class of words is that they are united by the way they denote reality: they denote it indirectly. Their number is strictly limited, and their meanings are acquired from the context.

Pronouns are very important for speech, for communication. In every speech we undoubtedly use a great number of pronouns. In speech different types of pronouns are treated in different ways, so one must know ways of treatment in order not to make mistakes in his speech.

A great number of linguists and grammarians devoted their works to the revealing of the historical development of the essence and correct concept of pronouns in the English and Armenian languages and the pronoun system is still at the heart of hot discussions in both languages.

Cambridge Advanced Learner's Dictionary defines a pronoun as a word used, usually after a verb or preposition, to refer to the person speaking or writing. L. Valeika and J. Buitkienė put forward the idea that pronouns deputize for other parts of speech: nouns, adjectives, numerals and adverbs.[1]

In the words of V. Kaushanskaya the pronoun is a part of speech which points out objects and their qualities without naming them.[1]

[1]Valeika, L., Buitkienė, J. *An Introductory Course in Theoretical English Grammar.Vilnius* Pedagogical University.Department of English Philology, 2003. - 125, 129 pp.

V. Arakin defines pronouns as possessing the demonstrative function almost to a complete exclusion of the significative function, i.e. they only point out, and they do not impart any information about the object pointed out except for its relation to the speaker.[2]

V. Gabrielyan defines pronouns as words that are used instead of nouns, adjectives, numerals in speech. No noun is used after a pronoun, except for special expressions such as he-wolf, she-wolf, he-bear, she-bear, you-student.[3]

Famous Armenian scholar of the 19th century A. Aytnyan regards pronouns as a part of speech used to avoid repetitions of nouns.[4] Another Armenian scholar S. Palasanyan maintains that pronouns are used instead of nouns and adjectives.[5] A. Kharibyan defines pronouns as words used in speech instead of nouns, adjectives, numerals and adverbs.[6]

H. Ghazaryan writes: "Those parts of speech, having material meaning, that include words that having common meaning do not name things or qualities, but show them in some relation, are called pronouns".[7]

According to M. Asatryan in modern Armenian grammar pronouns involve word groups possessing quite different meanings, semantic and syntactic peculiarities. Based on the fact that pronouns have no generality and unification of grammatical features and that their different groups express different peculiarities concerning the belonging to a certain part of speech, some linguists define the pronoun as a part of speech distributing them within the nouns, adjectives (numerals) and adverbs. Suchlike ideas can be found in the works of Russian linguist A. Pechkovskiy and in the works of Armenian linguist M. Abeghyan. However, both of the linguists stated that pronouns are words that express certain meaning.[8]

Any typology attempts to classify the individual entities under discussion, in our case pronouns. In some typological works classification seems to be the main rationale.

Different scholars have suggested various types of classifications. W. Swinton divides pronouns into three groups: personal, relative and interrogative.

W. Baskervill and W. Sewel give the following classification of pronouns: personal, interrogative, relative, indefinite, adjective pronouns.[9]

O. Jespersen and N. Rayevskaya divide pronouns into: 1) personal *(I, you, he, she, it, we, they);* 2) possessive *(my, your, his, her, its, our, their – mine, yours, his, hers, its, ours, theirs);* 3) reflexive *(myself, yourself, himself, herself, itself, ourselves, yourselves, themselves);* 4) demonstrative *(this/these, that/those, the same, such);* 5) interrogative-relative *(who, what, which, that); 6) reciprocal (one another, each other);* 7) indefinite-negative *(some, somebody, any, anybody, anyone, anything, another, other, no, no one, none, nobody, nothing);* 8) generalizing *(all, each, every, everything, either, both); 9) quantitative (much, many, few, several, some).* It is clear, however, that some points in this classification are not grammatical at all.[10] Thus, if we say, for example, that a pronoun is indefinite we do not characterize it from a grammatical but from a semantic point of view.[11]

V. Gabrielyan in her book *"A Modern English Practical Grammar"* divides the pronouns into *personal, possessive, demonstrative, reciprocal, emphatic, reflexive, interrogative, conjunctive, indefinite, definite and negative*. In the Armenian language according to classical definition the pronouns can be divided into following classes: *անձնական (personal), ցուցական (demonstrative), փոխադարձ (reciprocal), հարցական (interrogative), հարաբերական (relative), որոշյալ (definite), անորոշ (indefinite), ժխտական (negative).*

According to the nature of relations they show, H. Ghazaryan classifies Armenian pronouns into the following groups: *personal, demonstrative, reflexive, defining, indefinite and interrogative.*[12]

---

[1]Каушанская В. Л. *A Grammar of the English Language.* Ленинград: Просвещение, 1973. - 53-70 сс.

[2]Аракин В. Д. *История английского языка.*Физматлит, 2003. - 73-75 сс.

[3]ԳաբրիելյանՎ., *A Modern English Practical Grammar*. - Ստեփանակերտ, ԴիզակՊլյուս, 2007. - 99-141 էջ:

[4]ԱյտընեանԱ., *Քննական քերականութիւն, աշխարհաբարի կամ արդի հայերէն լեզուի.*Վիեննա. 1866: Բ, էջ 38.

[5]ՊալասանյանՍ. *Ընդհանուր տեսություն արևելյան նոր գրավոր լեզվի հայոց.* -Թիֆլիս. - 1870. - 54 էջ:

[6]ՂարիբյանԱ., *Հայոց լեզվի քերականության դասագիրք, VևVIդասարանների համար.* - Երևան, 1935. - 54 էջ:

[7]ՂազարյանՍ. Ղ. *Հայոց լեզվի համառոտ պատմություն.* - Երևան, ԵՊՀ, 1981. - 246-251 էջ:

[8]ԱսատրյանՄ.,*Ժամանակակից հայոց լեզու.* - Երևան, ԵՊՀ, 1983. - 174, 180, 181, 191, 192, 201-204 էջ:

[9]Baskervill, W., MSewell, J. *An English Grammar.*1896. - 40 p.

[10]РаевскаяН.М. *Modern English Grammar*. Киев: Высшая школа, 1976. - 58, 160-163 с.

[11]Jespersen, O. *Growth and Structure of the English Language.* Chicago, 10th ed. University of Chicago Press: 1982. - 73, 102 pp.

[12]ՂազարյանՀ. Ս., *Հեզվաբանական տերմինների համառոտ բառարան.* - Երևան, Հայաստան, 2004. - 6, 21, 68 էջ:

In the words of S. Abrahamyan pronouns are grouped into: personal (generally denoting the distinction of person); demonstrative (expressing the meaning of a thing or quality in time and space), reflexive (indicating things connected with one another by state or action), definite (showing the quantity of a class of things or of a thing taken separately), indefinite (pointing put at one or some of the things), interrogative-relative (one used to ask a question and the other to connect clauses, sentences). He states that none of the parts of has such syntactical diversities as pronouns.

Some Armenian scholars, as for example S. Abrahamyan, N. Parnasyan, H. Ohanyan, classify pronouns into the following groups according to the meaning they express: personal, demonstrative, reflexive, definite, indefinite, interrogative, relative.[1]

In the words of M. Asatryan the pronoun system of the modern Armenian grammar does not present a united group. However, one cannot also deny that the separate groups included in the pronoun system differ from other word groups by their peculiar grammatical features. They are mainly personal, reflexive, demonstrative and interrogative-relative pronouns. In fact, just these pronouns present the "real" pronoun system. As for indefinite, definite and negative pronouns, they do not possess peculiar grammatical features. M. Asatryan gives the following classification of pronouns: personal, demonstrative, reflexive, interrogative, relative, definite, indefinite and negative.[2]

Armenian pronouns, as well as English ones, have the categories of person, case (ես – ինձ, դու-քեզ) and number (ով – ովքեր, ինչ – ինչեր). From the point of view of declension Armenian pronouns, as well as English ones, are of two types; those that can be declined and those that cannot. It must be noted that in English only personal pronouns can be declined, yet in Armenian pronouns of this type can be termed as possessive pronouns *(ես – իմ, դու – քո)*.[3] In Armenian, like in English, the pronouns are marked differently for each case. In particular, the Accusative and Dative cases are marked the same way and the Nominative and Genitive forms are marked differently from the other two.

According to the ways Armenian pronouns are declined they can be grouped into: 1) pronouns declined by pronounal declension *(personal singular դու, նա, ինքը, plural մենք, դուք, demonstrative pronouns սա, դա, նա, reflexive pronoun իրար, relative pronoun ով);* 2) pronouns declined by nounal declension *(most of the pronouns);* 3) pronouns that are not declined *(որևէ, երբևիցե)*.[4]

From the point of view of the category of number, in Armenian as well as in English the number of a pronoun is either singular, if it refers to one thing, or plural, if it refers to more than one thing (if the pronoun is the subject, then its number will also affect the verb).

E.g. She is concerned about this issue. They are concerned about this issue.

In both languages there are pronouns that have both singular and plural forms *(I – we, he/she/it – they; ես – մենք, դու – դուք)* and pronouns that have only singular form *(myself, himself, one another, such, same, none; այսպես, այնտեղ, որևէ)*.[5]

In Armenian pronouns have no category of gender as, in the words of M. Blokh and some other scholars, it can be partially observed in English in the 3rd person singular, as he/she.

Many pronouns are characterized by double syntactical use (they may be used as subject, predicative, object, and the same time as attribute). Here belong demonstrative pronouns, possessive pronouns and others.

Դա պետք է, որ շատ հետաքրքիր լինի: (subject)

Այդ նա է, ով ցանկ ացել էր ձեզ հետ խոսել: (predic.)

Տուր ինձ սա, և ես քեզ կաս եմ ինչպես օգտվել դրանից:(object)

It must be mentioned that both English and Armenian pronouns possess the categories of person, case and number. English pronouns have also the category of gender, which is not observed in the Armenian pronoun system.

Pronouns were the only part of speech in Old English that preserved the dual number in declension; this means that in OE, besides singular and plural personal pronouns, there are also dual pronouns for the 1st and

[1]АբրահամյանՍ. Գ., ՊառնասյանՆ. Ա., ՕհանյանՀ. Ա., *Ժամանակակիցհայոցլեզու.* - Երևան, Հայկական ՍՍՀԳԱ հրատարակչություն, 1974. - 207, 208, 223-234 էջ:

[2]ԱսատրյանՄ., *Ժամանակակից հայոց լեզու.* - Երևան, ԵՊՀ, 1983. - 174, 180, 181, 191, 192, 201-204 էջ:

[3]ՂազարյանՀ. Ս., *Լեզվաբանական տերմինների համառոտ բառարան.* - Երևան, Հայաստան, 2004. - 6, 21, 68 էջ:

[4]АբрահամյանՍ. Գ.*Դերանուն.* - Երևան. 1959. - 99, 116, 117, 131, 132, 146-148, 155 էջ:

[5]АբրահամյանՍ. Գ., ՊառնասյանՆ. Ա., ՕհանյանՀ. Ա., *Ժամանակակից հայոց լեզու.* - Երևան,Հայկական ՍՍՀԳԱ հրատարակչություն, 1974. - 207, 208, 223-234 էջ:

2nd persons, as *we – wît,* whereas modern English, as well as Armenian personal pronouns have two numbers, singular and plural *(he/she/it – they; դու – դուք).*

Originally, there were two demonstrative pronouns in OE þes for this and sē for that. In Middle English there was a three-grade system of demonstrative pronouns, namely this - next to me, this – next to you and that – far from both of us. But the Modern English language left only two of them, simplifying the structure to just this and that. Similarly, demonstrative pronouns in Armenian are formed by means of the root sounds u (indicating position near to the speaker), դ (indicating position near to the listener) and ն (indicating position near to a third person), as *այս, այդ, այն.*

OE personal pronouns had a well-expressed category of gender, e.g. the Modern pronoun *he* had the following forms in OE: *hé*for masculine gender and *héo* for feminine. In Modern English according to some scholars the category of gender exists in the 3rd person singular, as he/she/it. Armenian pronouns are devoid of this category.

OE pronoun system is marked by the absence of the possessive pronouns, and that meaning was conveyed by the genitive case of the personal pronouns, as *my book, his car*. But Modern English has a separate pronouns type termed possessive pronoun. On the contrary, Grabar had a separate form of possessive pronouns, as *իմ, քո, մեր, ձեր.* Whereas in Modern Armenian the meaning of possessive pronoun is rendered by means of the Genitive case of the personal pronouns, *e.g. Տուր ինձ քո գրիչը.* Except for the Nominative and Genitive cases, other cases of Armenian pronouns are translated into English by means of prepositions, as *e.g. մեզնով – by us, մեզնում – in us, and so on.*

OE pronouns had a five-grade category of case including some Instrumental forms. It was greatly simplified during the Middle English period when the Accusative and Dative cases merged into a single Objective pronoun *me*. In Modern English pronouns have two cases, but while some pronouns have Nominative and Objective cases, as *he-him*, others have Common and Genitive cases, as somebody-somebody's. In Armenian the seven grade category of case was reduced to five, which included the Instrumental forms, as *Ահա բանալին, դու պետք է սրանով բաց ես դուրը:* Armenian pronouns are declined both by nounal and pronounal declension, unlike English pronouns that are declined only by pronounal declension.

In the works of many scholars we can see that together with structural changes there naturally occurred a number of phonetic changes, e.g. in OE the personal pronoun *I* had another form *(ic)* and was pronounced as *[ik],* or the possessive pronoun may also had a different structure *(mîn)* and was pronounced as *[min]*. Similarly in Armenian instead of the pronoun *քո* in Grabar was used the form *քոյ*, or instead of the pronoun *ինչ* in Grabar was used the form *զինչ,* and many other similar examples.

Summing up, we can see in the article that most of both English and Armenian linguists and grammarians give nearly the same definition; the same is with the classification of pronouns. Based on various English and Armenian scholars' viewpoints, pronouns are classified into: personal, possessive, demonstrative, reflexive, interrogative, relative, definite, indefinite, and negative. It must be mentioned that both English and Armenian pronouns possess the categories of person, case and number. English pronouns have also the category of gender, which is not observed in the Armenian pronoun system.

So, the article shows the historical development of English pronouns in three periods of the language development and comparison of English and Armenian pronoun systems.

Information about the author:
Arega Hayrapetyan, Artsakh State University, English Department
E-mail: arega63@mail.ru

The article is recommended for publication by the member of editorial board,
Ph. D. in Pedagogics, E. Hayrapetyan

UDC 81'282.4 *Linguistics*

VARIATIONIST SOCIOLINGUISTICS: LANGUAGE AND SOCIAL CLASS

Narine HAIRIYAN

Class is a boring topic to write about. Big divides are not what people are interested in, but it's the most pressing concern – because other things spring out of it, like terrorism and instability.

(Aravind Aginda, Man Booker Prize winner 2008,
The Guardian, 14 October 2008)

Key words: *language variation, linguistic norms of prestige, Sociolinguistics, language change, social class, gender and speech, regional accent, speech community, extra linguistic, conscious speech*

Ключевые слова*: языковые подвиды, лингвистические нормы престижа, социолингвистика, языковые изменения, социальный класс, гендер и язык, региональный акцент, языковое сообщество, экстралингвистический, осознанная речь.*

Բանալի բառեր*: լեզվաենթատեսակ, լեզվական հեղինակության նորմերը, հանրալեզվաբանություն, լեզվի փոփոխում, սոցիալական խավ, սեռ եւ լեզու, տարածաշրջանային, լեզվական համայնք, արտալեզուական, գիտակից խոսք.*

Н.Айриян

Вариативная социолингвистика. Язык и социальный класс

В статье обсуждаются вопросы отличий речи в зависимости от социального класса. В результате обзора некоторых языковых экспериментов, проведенных ведущими социолингвистами, выявлены ключевые факторы, влияющие на речь и воздействующие как на фонологическом, так и на семантическом уровне. Это – социальный статус, пол, возраст.

Ն.Հայրիյան

Հանրալեզվաբանական լեզվատեսակներ՝ լեզու և սոցիալական խավ

Հոդվածում քննարկում են լեզվի եւ սոցիալական դասի տարբերությունները: Առաջատար հանրալեզվաբանների կողմից իրականացված որոշ լեզվական փորձերի հիման վրա, բացահայտված են հիմնական գործոնները, որոնք ազդում են խոսքի վրա եւ ազդեցություն են կրում եւ հնչյունաբանական եւ իմաստային մակարդակի վրա՝ սոցիալական կարգավիճակը, սեռը, տարիքը:

The article examines the issues of language and social class differences. Some experimental data of scholars in the field of Sociolinguistics are studied and brought to the key idea of direct influence of social status, gender, age on the way people speak on both phonological and semantic levels.

Social class is a central concept in sociolinguistic research, one of the small numbers of social variables by which speech communities are stratified. Trudgill[1] states that "most members of our society have some kind of idea, intuitive or otherwise, of what social class is," and most people, both specialists and laypeople, would probably agree with this. It is ironic, then, that social class is often defined in studies of linguistic variation and change, and linguists do not frequently take advantage of the findings of disciplines that make it their business to examine social class, particularly sociology, to inform their work. Still, social class is uniformly included as a variable in sociolinguistic studies, and individuals are placed in a social hierarchy despite the lack of a consensus as to what concrete, quantifiable independent variables contribute to determining social class. To add to the irony, not only is social class uniformly included as an important variable in studies of linguistic variation, but it regularly produces valuable insights into the nature of linguistic variation and change. Thus, this variable is universally used and extremely productive, although linguists can lay little claim to understanding it.[2]

In reconstructing the past, sociolinguists have to rely on concepts that will adequately describe historical realities and, most importantly, capture the complex relationships between language and society, without falsely assuming that for any historical period those relationships are comparable to those of the

[1] Trudgill, Peter, & Jenny Cheshire, eds. 1998. *The Sociolinguistics Reader: Volume 1: Multilingualism and Variation*. Arnold: p.21.

[2] Coupland, Garrett, Peter, Nikolas & Angie Williams. 2003. *Investigating language attitudes: Social meanings of dialect, ethnicity and performance*. Cardiff: University of Wales Press: p.46.

present day. In other words, present-day descriptions and understandings of social variables and relations should not be too readily taken as valid for historical periods. Instead, the meaning of a variable has to be recovered from the historical text that is the subject of linguistic analysis, as well as from the background writings of the historical period under study. Social variables such as social class, gender, and age, commonly referred to in sociolinguistic accounts of language variation as components of speaker characteristics and important aspects of social context, should not be flattened and distorted by looking at them through a modern lens. To further the study of historical sociolinguistic variation it is important to add socio-historical depth to flat demographic dimensions, increase awareness of the social aspects of these dimensions, and make students of language understand that it is indeed these aspects that have consequences for language use patterns.

In all human societies, individuals will differ from one another in the way they speak. Some of these differences are idiosyncratic, but others are systematically associated with particular groups of people. The most obvious of these are associated with sex and developmental level: women speak differently from men, and children from adults. These two dimensions of social variation in language are in part biologically determined (e.g. differences in laryngeal size producing different pitch levels for adult men and women), but in most societies they go beyond this to become conventional and socially symbolic. Thus, men and women differ by far more in language use than mere pitch. (In fact, even their pitch differences are more pronounced than can be anatomically explained.) Such sociosymbolic aspects of language use serve an emblematic function: they identify the speaker as belonging to a particular group, or having a particular social identity.[1]

In many societies some of the most important of these sociolinguistic divisions are associated with differences in social prestige, wealth, and power. Bankers clearly do not talk the same as busboys, and professors don't sound like plumbers. They signal the social differences between them by features of their phonology, grammar, and lexical choice, just as they do extra linguistically by their choices in clothing, cars, and so on. The social groups at issue here may be harder to define than groups like "men" or "women," but they are just as real. They are the divisions of a society along lines of *social class*.

While individual occupations have reallocated to different classes, the overall shape of these indices and measures for local conditions when the system is used in other industrialized societies, but otherwise they offer a set of procedures that sociolinguists can rely on to place an individual speaker in the social hierarchy.[2] Traditionally, the term *social class* has been used to define and analyze identities and relations between groups located at different levels of the socio-economic hierarchy. The notion of class links together and summarizes many aspects of an individual's life; main source of income, educational and social background, which may influence cultural tastes and political associations, speech, manners and so on.

William Labov looked at change in language and how different social factors effected language change, ranging from age to social class to gender. He found language change was either conscious or unconscious, unconscious being when people change their language without noticing, and conscious being when people realize they are changing the way they speak, and actively encourage it. This investigation looks at *conscious* speech change and uses the example of Labov's New York Department Store study with the involvement of *prestige*.

Prestige can be separated into 'overt prestige' and 'covert prestige'. Both are used when changing speech to gain prestige – appearing to have a high reputation/standing/success etc- but do so in different ways. If someone uses 'overt prestige' they put on an accent that is generally widely recognized as being used but the 'culturally dominant group'.[3] In England this would be R.P, so putting on a more 'posh' accent than their regional one would be using overt prestige, to fit with the 'dominant group'. This is the traditional definition, although with the rise of other accents such as Estuary English it may be questioned. 'Covert prestige' is the opposite, as 'covert' means secret. Therefore it means to put on an accent to show membership to an 'exclusive community' in the area, rather than to fit with the 'dominant culture group'. Using covert prestige would therefore be putting on a more 'street cred' accent rather than R.P, and even though the 'dominant culture group' generally sees it as being inferior, using language fitting with the local community would lead to earning respect with those also in the community.[4]

In 1966 Labov completed the "New York department store study" which examined overt prestige involving both class and gender. Labov investigated the pronunciation of the 'post-vocalic' /r/ sound in

[1] Hudson, Richard. 1996, 2nd ed. *Sociolinguistics*. Cambridge University Press: p.67.
[2] Labov, William. 1994. *Principles of linguistic change, Vol 1: Internal factors.* Blackwell: p.120.
[3] Trudgill, Peter. 1983. Sex and covert prestige. In P Trudgill, *On Dialect*, Chap. 10. [Revision of original 1972 article in *Language in Society* 1; excerpt in J Coates 1998*Language & Gender:* pp. 21-28
[4] Labov, William. 1994. *Principles of linguistic change, Vol 1: Internal factors.* Blackwell: p.79.

American speech, which is the /r/ sound that comes directly after a vowel in words such as the middle of the word 'fourth' and the end of the word 'floor'. Labov carried out his experiment by walking into 3 different department stores in New York representing different social classes, being Saks (upper class), Macy's (middle class) and S. Klein (lower class). He went on to ask shop assistants where the location of departments were that he knew were on the fourth floor, to allow them to spontaneously say the words 'fourth floor' which includes the /r/ pronunciation. Furthermore as an added factor he then pretended he had not heard the assistant, making them repeat their answer of 'fourth floor' to see if their pronunciation had now changed, as their speech had become *careful* rather than *spontaneous.*[1]

His findings were that the sales assistants from Saks used the /r/ sound most, showing that the current overt prestige form in New York was to pronounce the /r/. Those from Klein's used it least as they would have used more covert prestige, so would not have pronounced the /r/ sound, and said an utterance along the lines of "flaw". Finally those from Macy's showed the greatest upward shift of pronouncing "floor" rather than "flaw" when they were asked to repeat their utterance.

Therefore Labov found that the pronunciation of /r/ increased as the class of the store increased, as well as an increase of /r/ in careful speech, and concluded that the more careful the speech was the more likely the /r/ was to be pronounced. Labov found the overuse of /r/, known as *hypercorrection,* was most common in the lower middle class(Macy's), as they were most likely to be aware of which speech forms are 'classy' and would use these forms in careful speech to improve prestige and appear to belong to the higher middle class**.** Labov also found hypercorrectness to be strongest in the language conscious middle class women, showing that **overt prestige seemed more common in women than men**, the factor that we chose to investigate in the experiment.[2] When evaluating this investigation several issues need to be addressed. As explained in the conclusion of results there are other outside variables, suggesting the experiment was not a 'fair test'. Although the people involved in the experiment were all from the same location, they did not all have the same background, i.e. some people spent large majorities of their childhood in different areas. This suggests their accent may not have fit to the typical 'regional accent' and made them appear to be speaking in R.P. and using overt prestige, when they were not at all, therefore skewing the results.[3] Other added factors were that the people were not all from the same class, they were of different ages, and the relationship with most of them was one that may have meant speakers were unlikely to feel the need to include prestige of any sort in their speech. The data was only collected from 20 members of each sex and, as there were added factors besides prestige, it meant anomalies would have highly effected the overall conclusions. To improve reliability of the data we would increase the number of people asked, and possibly have a larger number of words to test, to leave room to discard anomaly results. We would also consider the words selected more carefully.

Peter Trudgill in 1974 Norwich Study investigated how gender affects dialect in each social class.[4] Subjects were given to two terms of a variable (e.g. yod-dropping in 'tune') and they were asked to pick the variant that they normally used. The self-evaluation results can then be measured against what the speakers actually use. 'Over-reporting' is when the subjects say they use the standard form more than they actually do. 'Under-reporting' is when subjects say they use the non-standard form more than they actually do. Trudgill's study of Norwich found clear social stratification (by 'class') of variables including dropping of final –s in third-person verbs, -in instead of –ing, glottal stops instead of /t/, h-dropping, and vowel qualities in 'pass', 'part' (1983: 43-48: Wardhaugh 19).

It would be possible to see these features as the mixing of two distinct dialects—the local and the standard—just as s-dropping in Detroit are seen as the mixing of pure Black English with pure American Standard. Trudgill argues, however, that the variation is internal to the one variety, since the same speakers use both terms of the variables depending on the occasion and speech style.

– Looking at "walking"& "talking" as the standard form and *walkin, talkin* as the non-standard form peculiar to the local accent. Also considering at the presence or absence of the third person –s ending, as in *he go to the shop* or *he goes to the shop;*

[1] Labov, William. 1990. *The intersection of sex and social class in the course of linguistic change.* Language Variation and Change 2: pp. 205-254

[2] Labov, William. 1990. *The intersection of sex and social class in the course of linguistic change*. Language Variation and Change: p.87.

[3] Eckert, P. 1998. *Gender and sociolinguistic variation.* In J Coates ed. 1998, Language & Gender: A reader: pp. 64-75.

[4] Trudgill, Peter. 1983. *Sex and covert prestige*. In P Trudgill, On Dialect, Chap. 10. Revision of original 1972 article in Language in Society 1; excerpt in J Coates 1998Language & Gender: pp. 21-28.

– differentiated between relaxed and careful speech in order to assess participants awareness of their own accents as well as how they wished to sound – which saw the non-standard pronunciation quickly decline;

– Found that class is more of a determiner of non-standard usage than gender, though women in all social classes are more likely to use the overt prestige or RP form;

– Men over-reported their non-standard usage – implying that men wished to sound more non-standard, assuming that they used more of the covert prestige forms;

– Women over-reported their standard usage – implying that women wished to sound more standard, assuming that they used more of the overt prestige forms;

– Concluded that women are more susceptible to overt prestige than men (and men more susceptible to covert prestige);

– In the "lower middle class" and the "upper working class" the differences between men's and women's usage of the standard forms were greatest in formal speech, thereby identifying these classes as most susceptible to the prestige of the RP form, with women leading the way on this front.

Jenny Cheshire in 1982 in her Reading Study examined relationship between use of non-standard variables and adherence to peer group norms.[1] Within the framework of the observation she identified 11 non-standard features and measured their frequency of use in boys and girls in a Reading playground, differentiating between those who approved or disapproved of minor criminal activities

"They calls me names."
"You just has to do what the teacher says."
"You was with me, wasn't you?"
"It ain't got no pedigree or nothing."
"I never went to school today."
"Are you the ones what hit him?"
"I come down here yesterday."
"You ain't no boss."

– All children who approved of peer group criminal activities were more likely to use non-standard forms, but boys more so;

– All children who disapproved of such activities use non-standard forms less frequently, but the difference between the groupings of girls was more stark;

– Suggests that variation in dialect is a conscious choice, influenced by (declared) social attitude;

– Males are more susceptible to covert prestige, but social attitude is more of a determining factor than gender;

– A more negative attitude to the peer group's criminal activities can be seen as aspirational, and therefore those children would be less susceptible to the covert prestige forms (and more susceptible to the overt prestige of standard forms).[2]Milroy's Belfast Study -Members of a speech community are connected to each other in social networks which may be relatively 'closed' or 'open'.[3]– A person whose personal contacts all knows each other belong to a **closed network**. An individual whose contacts tend not to know each other belong to an **open network**. Closed networks are said to be of high density: open networks are said to be of low density. Moreover, the links between people may be of different kinds: people can relate to each other as relatives, as neighbors, as workmates, as friends. Where individuals are linked in several ways, e.g. by job, family and leisure activities, then the network ties are said to be multiplex. Relatively dense networks, it is claimed, function as norm-enforcement mechanisms. In the case of language, this means that a closely-knit group will have the capacity to enforce linguistic norms. She investigated the correlation between the integration of individuals in the community and the way those individuals speak. To do this she gave each individual she studied a Network Strength Score based on the person's knowledge of other people in the community, the workplace and at leisure activities to give a score of 1 to 5, where 5 is the highest Network Strength Score. Then she measured each person's use of several linguistic variables, including, for example, (th) as in mother and (a) as in hat, which had both standard and non-standard forms. What she

[1] Cheshire, J., 2002., *Sex and gender in variationist research. In JK Chambers, P Trudgill & N Schilling-Estes, eds.,* Handbook of Language Variation and Change, pp. 423-443.
[2] Cheshire, J. 1982,. Linguistic variation and social function. In S Romaine, ed. 1982, *Sociolinguistic variation in speech communities* [excerpt in J Coates ed 1998*Language & Gender*:29-41], pp.21-27.
[3] Milroy, Lesley. 1992. *New perspectives in the analysis of sex differentiation in language.* In K Bolton, ed. 1992,Sociolinguistics today: International persectives, pp.163-179.

found was that a high Network Strength Score was correlated with the use of vernacular or non-standard forms.[1]

In most cases this meant that men whose speech revealed high usage of vernacular or non-standard forms were also found to belong to tight-knit social networks. Conversely, vernacular or non-standard forms are less evident in women's speech because the women belong to less dense social networks. However, for some variables, the pattern of men using non-standard and women using standard forms was reversed. In the Hammer and the Clonard, for example, more women than expected tended to use the non-standard form of (a) as in hat. Milroy's explanation for this finding is based on the social pressures operating in the communities. The Hammer and the Clonard both had unemployment rates of around 35 per cent, which clearly affected social relationships. Men from these areas were forced to look for work outside the community, and also shared more in domestic tasks (with consequent blurring of sex roles). The women in these areas went out to work and, in the case of the young Clonard women, all worked together. This meant that the young Clonard women belonged to a dense and multiplex network; they lived, worked and amused themselves together. The tight-knit network to which the young Clonard women belong clearly exerts pressure on its members, who are *linguistically homogeneous*. Over and above gender differences or class differences, Milroy discovered that it was how closely or loosely knit a social group a person belonged to that determined their use of the local dialect forms. The *covert prestige* of such forms works in a more complicated way that previously thought. The idea of *closed and open networks* can be usefully applied to any case of language variation – e.g. the spread of MLE. Whereas in the past working class London children might have belonged to very closed networks, because of changes to society such as high levels of immigration, exposure to the media and greater sense of identity as teenagers as opposed to class.

Rather than distinguishing between Standard English and Regional Dialect, a distinction which carries an inherent bias towards the former, Bernstein wanted to look at language variation in a different way.[2] Bernstein came up with the terms Restricted code and Elaborated code in order to distinguish between what he saw as two distinct ways of using language as opposed to the two distinct dialects of Standard English and the Regional Dialect.[3] The Elaborated code has a more formally correct syntax, having more subordinate clauses and fewer unfinished sentences. There are also more logical connectives like "if" and "unless", as well as more originality and more explicit reference. The restricted code has a looser syntax, uses more words of simple coordination like "and" and "but", there are more clichés, and more implicit reference so there are a greater number of pronouns than the elaborated code. The codes should not be confused with social dialects because there is nothing in a dialect to inhibit explicit statements of individual feeling or opinion. While dialects are identified by their formal features, and by whom their speakers are, codes are identified by the kinds of meaning they transmit and by what the words are used to do. An elaborated code arises where there is a gap or boundary between speaker and listener which can only be crossed by explicit speech. A restricted code arises when speech is exchanged against a background of shared experience and shared definitions of that experience; it realizes meanings that are already shared rather than newly created, communal rather than individual. The speech is "context dependent" because participants rely on their background knowledge to supply information not carried by the actual words they use. Whilst the elaborated code is used to convey facts and abstract ideas, the restricted code is used to convey attitude and feeling. The elaborated code is the one which, in the adult language, would be generally associated with formal situations, the restricted code that associated with informal situations. E.g. Two five-year-old children, one working-class and one middle-class, were shown a series of three pictures, which involved boys playing football and breaking a window. They described the events involved as follows:

(1) Three boys are playing football and one boy kicks the ball and it goes through the window and the bail breaks the window and the boys are looking at it and a man comes out and shouts at them because they've broken the window so they run away and then that lady looks out of her window and she tells the boys off.

---

[1] Milroy, Lesley. 2002. *Social networks. In JK Chambers, P Trudgill & N Schilling-Estes, eds., Handbook of Language Variation and Change*, pp. 549-572.

[2] Atkinson, P.1985,*Language, Structure and Reproduction: An introduction to the sociology of Basil Bernstein.*London, Methuen, p.42.

[3] Moore, R.& Maton, K.,2001, Founding the sociology of knowledge: Basil Bernstein, intellectual fields and theepistemi c device, in Morais, A., Neves, I., Davies, B. & Daniels, H. (Eds.)
"Towards a Sociology of Pedagogy". NewYork, Peter Lang, 153-182.

(2) They're playing football and he kicks it and it goes through there it breaks the window and they're looking at it and he comes out and shouts at them because they've broken it so they run away and then she looks out and she tells them off.

It was implied that middle-class children generally use the elaborated code (although they might sometimes use the restricted code), whereas working-class children have only the restricted code. But Bernstein later modified this viewpoint to say that even working-class children might sometimes use the elaborated code; the difference between the classes is said to lie rather in the occasions on which they can use the codes (e.g. working-class children certainly have difficulty in using the elaborated code in school). Moreover, *all children can understand both codes when spoken to them.*

As well as avoiding the negative and positive stereotypes associated with regional dialect and Standard English, Bernstein wanted to understand when either code would be used as well as the advantages conferred on the speakers through using one or other of the codes.

In situations where you don't know the person you are speaking to and there is little shared knowledge, most speakers, regardless of class or level of education, will default to a variety of the **elaborated code**, as it is necessary to getting the message across. However, where there is a lot of shared knowledge between interlocutors who are known to each other, the **restricted code** is far more efficient, eliding unnecessary grammatical constructions and logical connectives as well as the tiresome formulations of "polite conversation". The question is then: when to use the elaborated code? Is it that middle class children are better judges of when to use which code, or that they are trained to automatically default to the elaborated code? Or is it the case that Working Class children aren't fully comfortable with or knowledgeable of the elaborated code? However, if both codes have a neutral value but are used without prejudice in different contexts by all levels of society and all ages, how can we account for society's use of how people speak to label them and subjugate them? The speaker is here setting out 'a complex set of interdependent propositions'; 'he can sum up a complex argument in a few words, and the full force of his opinions comes through without qualification or reservation'.

In addition Labov notes the common faults of so-called middle-class speech: 'Our work in the speech community makes it painfully obvious that in many ways working-class speakers are more effective narrators, reasoners, and debaters than many middle-class speakers who temporize, qualify, and lose their argument in a mass of irrelevant detail.' There is no clear relationship between language and logical thought.[1] Cazden showed that lower class 10 year olds needed much more prompting to give sufficient information for the interviewer to identify a picture from among a selection. The lack of explicit speech, giving clear information, seemed to support Bernstein's theory.[2] Bernstein says that lower working class children do not use elaborated speech at all, whereas others prefer to say that differences lie in the degree to which elaborated language is used. [3] Also it is unclear that the ability to use elaborated speech in one type of situation guarantees its successful usage in other types.

Information about the author:

Narine Hairiyan, Artsakh State University, English Department
E-mail: narahg55@yahoo.com

The article is recommended for publication by the member of editorial board,
Ph. D. in Pedagogics, E. Hayrapetyan

[1] Labov, William. 2001. *Principles of linguistic change, Vol 2: Social factors.* Blackwell.p. 124.
[2] Davis, Lawrence. 1985. The problem of social class grouping in sociolinguistic research. *American Speech* 60(3): pp. 214-221.
[3]Moore, R.& Maton, K(2001) Founding the sociology of knowledge: Basil Bernstein, intellectual fields and theepistemi c device, in Morais, A., Neves, I., Davies, B. & Daniels, H. (Eds.)
"Towards a Sociology of Pedagogy". NewYork, Peter Lang, pp.153-182.

UDC 371.31:802.0 *English teaching methods*

THE USE OF AUTHENTIC MATERIALS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Lia GHARAKHANYAN

Key words: authenticity, authentic materials, communicative competence, communicative language teaching, ESP, real-life language use, skills, vocabulary development.

Բանալի բառեր՝ վավերական նյութեր, հաղորդակցային կոմպետենցիա (իրազեկություն), ESP (անգլերեն հատուկ նպատակների համար), հաղորդակցական խոսքի ուսուցում, բառապաշարի զարգացում, հմտություններ:

Ключевые слова: аутентичность, аутентичные материалы, коммуникативная компетенция, обучение коммуникативной речи, навыки, развитие словарного запаса.

Լ.Ղարախանյան
Վավերական նյութերի օգտագործումը անգլերեն լեզվի ուսուցման մեջ

Վավերական նյութերի օգտագործման գաղափարը օտար լեզուների ուսուցման համատեքստում պայմանավորված է իր ֆունկցիոնալ լինելով: Ռացիոնալ եւ խելամիտ օգտագործման պարագայում այսպիսի նյութերը կարող են ակտիվացնել ուսանողների հաղորդակցային գործունեությունը, բարձրացնել ուսուցման փորձը, եւ ստեղծել ներքին մոտիվացիա ուսանողների մոտ: Հոդվածում քննարկվում է վավերական նյութերի դերը հաղորդակցային կոմպետենցիայի ձևավորման գործընթացում և վավերական նյութերի օգտագործման հնարավոր առավելություններն ու թերությունները, որոնք նպաստում են ուսանողների հաղորդակցային կոմպետենցիայի ձևավորման եւ ճանաչողական գործունեության զարգացմանը:

Л.Караханян
Использование аутентичных материалов в обучении английскому языку

Понятие аутентичных материалов в контексте сегодняшних целей обучения иностранному языку связано с его функциональностью. При рациональном и продуманном использовании аутентичные материалы могут активизировать коммуникативную деятельность учащихся, разнообразить процесс обучения, создать внутреннюю мотивацию учащихся к изучению иностранного языка. В статье рассматривается роль аутентичных материалов в процессе формирования коммуникативной компетенции, а также возможные преимущества и недостатки использования аутентичных материалов, способствующих формированию коммуникативной компетенции и познавательной активности студентов.

The notion of authentic materials within the context of contemporary objectives of foreign language teaching is indispensable due to its functionality. Given the rational use the authentic materials can activate the learners' communicative activity, variegate the learning process, and help learners enhance the proper motivation for the language learning. The article aims at reviewing the role of authentic materials as part of communicative competence formation, as well as discusses the possible benefits and disadvantages of applying authentic materials in learning contexts.

Given the insufficient level of the English language proficiency among the students enrolled in a number of non-philological courses, teachers are constantly concerned with finding effective adequate materials that will contribute to the students' language development. In contemporary language teaching a lot of weight is given to the use of authentic materials.

In this article we discuss the possible benefits that the incorporation of authentic materials in language classroom can have.

The emphasis on the use of authentic language in language instruction is generally associated with communicative approach as with the inception of communicative language teaching the focus from English as a system to be studied changed into English as a means of communication. Therefore, selection of syllabus content was based on learners' communicative needs (Carter & Nunan, 2001). Henry Sweet (1899) was one of the first who believed that natural texts "do justice to every feature of the language" while artificial materials include "repetition of certain grammatical constructions, certain elements of the

vocabulary, certain combinations of words to the almost total exclusion of others which are equally, or perhaps even more essential".

ESP as one of the most significant areas in language teaching field is designed to build up students' skill in order to enable them to communicate in English language and the materials that are included are basically chosen based on the learners' area of professional expertise (Tarnopolsky, 2009).

In preparing and choosing materials for ESP learners, Palmero (2003) introduces different challenges that can arise. According to her these include the authenticity, simulation of real situations, flexibility on the part of topics used, and relevance to the discipline they aim to destine. One of the sources of materials for designing ESP is, as she calls authentic materials, which have no limit. Authentic materials include "instruction leaflets, journals, manuals, advertisements, internet links, inscription forms, demonstration videos, statistics, and job offers".

The definitions of authentic materials vary slightly in literature.

Taken from Peacock (1997), the definition of authentic materials is the materials that have been produced to fulfill some social purpose in the language community. Martinez (2002) defined that 'Authentic would be material designed for native speakers of English used in the classroom in a way similar to the one it was designed for'. Morrow relates it to "a stretch of real language produced by a real speaker or writer for a real audience and designed to carry a real message of some sort."(1977)

The main idea that is common to all these definitions is summed up by the words of Widdowson (1990) who stated that it is exposure to real language and its use in its own community. In other words, the use of authentic materials, including both the written and oral sources, helps to bridge the gap between classroom knowledge and "a student's capacity to participate in real world events" (Wilkins, 1976). So, it's undeniable that students can benefit from being exposed to a language that is naturally occurring in social communication.

Harding (2007) emphasizing the use of authentic materials provides some guidelines for ESP teachers for the approach they need to take and some dos and don'ts as follows:

• Think about what is needed.
• Understand the nature of your students' subject area or vocation.
• Spend time working out their language needs in relation to the subject.
• Use contexts, texts, and situations from the students' subject area.
• Exploit authentic materials that the students use in their specialism or vocation
• Make the tasks authentic as wells as the texts
• Motivate the students with variety, relevance, and fun.
• Try to take the classroom into the real world that the students inhabit, and bring their real world into the classroom.

However, ESP as a learner centered approach to teaching English, which is mainly based on learner needs and purposes for studying English, seems a very suitable platform for the implementation and introduction of authentic materials. The selection of authentic materials and the topics can be based on the assessment of learners' needs. Thus without losing time which is a very important issue in ESP courses the learners will be directly taught the materials they need in the real world which also includes the learners' job settings.

Modern technology puts at teacher's disposal a wide array of Internet resources. Teachers can easily create lessons from news that is literally a few hours old as well as it enables teachers to tailor lessons to students' needs and interests. Internet resources can beneficially complement other areas of the curriculum. Such timely lessons may foster a sense of appreciation from students.

There are many reasons why so many researchers and teachers get involved in exploiting and using different authentic materials in classrooms. Here is the list of major advantages:

Authentic materials have a positive effect on student's motivation to learn. This may be considered as the most important benefit that authentic materials offer. Guariento and Morley (2001) wrote '...the use of authentic texts is now considered to be one way of maintaining or increasing students' motivation for learning. They give the learner the feeling that he or she is learning the 'real' language; that they are in touch with a living entity, the target language as it is used by the community which speaks it' . Students can get the sense of achievement using authentic materials. Real discourse is presented, as in video interviews with famous people where intermediate students can listen for gist. They provide exposure to real language.

Textbooks often do not have examples of incidental or improper English.

The use of authentic materials leads to a more creative approach to teaching.

Authentic texts can encourage reading for pleasure because they are likely to contain topics of interest to learners, especially if students are given the chance to have a say about the topics or kinds of authentic materials to be used in class.

"Reading texts are ideal to teach/practice mini-skills such as scanning, e.g. students are given a news article and asked to look for specific information (amounts, percentages, etc.), basic students listen to news reports and they are asked to identify the names of countries, famous people, etc. (ability to detect key words)" (Martinez, 2002).

The same piece of material can be used under different circumstances if the task is different. Books, articles, newspapers, and so on contain a wide variety of text types, language styles not easily found in conventional teaching materials. Language change is reflected in the materials so that students and teachers can keep abreast of such changes.

However, there are drawbacks to using authentic materials in their raw form without adaptation or support. Gardener and Miller (1999) mentioned several disadvantages.

The first disadvantage is the complexity of the language. Authentic materials may be too culturally biased or too difficult to understand outside the language community thereby making them inaccessible to beginners or elementary learners. The second disadvantage is the learning burden. Authentic materials may contain items, particularly vocabulary, which are of low frequency and of peripheral use to the learner and may never be encountered again. The third disadvantage is that in learning contexts where authentic target-language materials are not readily available, obtaining them can be time consuming and frustrating.

Martinez (2002) also mentioned two other weaknesses of using authentic materials. One is that some authentic listening materials have so many different accents that it is very hard for the learner to understand. The other is that the materials can become outdated easily, such as news in newspapers or magazines. Due to these reasons, some teachers may be frustrated by selecting and preparing these authentic materials for their learners.

The advantages and disadvantages can be summarized as follows. Among advantages are:

- Students are exposed to real language
- There is factual acquisition from most of them
- Textbooks do not include inaccurate language
- Authentic materials may be inspirational for some students
- One piece of text may be used for various activities and tasks
- There is a wide choice of styles, genres and formality in authentic texts
- They can motivate students to read for pleasure

The disadvantages are:

- Authentic texts may be difficult to understand because of a culture gap
- The vocabulary may be not exactly what the students need
- They are rather difficult for beginners
- Preparation of the texts and activities is often demanding and time consuming
- There are many various accents and dialects in listening
- The materials become outdated quickly (news)

Despite the limitations, if teachers are enthusiastic and take advantage of the benefits and use them properly and in sufficient quantities, it may motivate the learners as it presents them with the real language they encounter outside the classroom.

References

1. Carter, R. & Nunan, D. (2001). The Cambridge guide to teaching English to speakers of other languages. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Gardner, D& Miller,l. (1999) Establishing Self Access.Cambridge: Cambridge University Press, 101.
3. Guariento, W., & Morley, J. (2001). Text and task authenticity in the EFL classroom. ELT Journal, 55(4), 347–353.
4. Harding, K. (2007). English for specific purposes. Oxford: Oxford University Press, 10.
5. Henry Sweet (1899). The practical study of languages; a guide for teachers and learners. London, Oxford University Press
6.Martinez, A. (2002). Authentic materials: An overview. Karen's Linguistic Issues, 1.
7. Morrow, K. (1977). Authentic texts in ESP. In Holden, S.(Ed). English for specific purposes. London: Modern language publications, 13.
8. Palmero, N. C. (2003). The ESP teacher as a materials designer: A practical example. ELAI (4), 189- 200.

9. Peacock, M. (1997). The effect of Authentic Materials on the Motivation of EFL learners .ELT Journal Vol51 ,N°2, 144-156.
10. Tarnopolsky, O. (2009). Content-based internet-assisted ESP teaching to Ukrainian university students majoring in psychology. The reading matrix. 9(2), 184-197.
11. Widdowson, H.G. (1998). Context, community and authentic language. TESOL Quarterly, 32(4),705-16. 12. Wilkins, D. A. (1976). Notional syllabus. Oxford: OUP, 79.

Information about the author:

Lia Gharakhanyan - Senior Lecturer, Department of English Language, ArSU
E-mail: lia_gh@yahoo.com
The article is recommended for publication by the member of editorial board,
Ph. D. in Pedagogics, E. Hayrapetyan

УДК 800:159.9 *Лингвистика*

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА: ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Нарине МИНАСЯН

***Ключевые слова**: психолингвистический аспект, политический дискурс, воздействие, сознание, грамматические средства, манипуляция, убеждение, достичь цели, грамматический анализ, аудитория*

***Key words**: psycholinguistic aspect, political discourse, influence, thought, grammatical peculiarities, manipulation, persuasion, to achieve a set goal, grammatical analysis, audience.*

***Բանալի բառեր**՝ հոգելեզվաբանության տեսանկյուն, քաղաքական խոսույթ, ազդեցություն, գիտակցություն, քերականական միջոցներ, մանիպուլյացիա, համոզմունք, հասնել նպատակին, քերականական վերլուծություն, լսարան:*

N.Minasyan

Grammatical Peculiarities of Political Discourse: Psycholinguistic Aspect

The given article deals with the psycholinguistic aspect of political discourse. Language influences thought: therefore if language is manipulated, so are the very processes of thought. The aim of the research is to reveal grammatical peculiarities of political discourse which can be regarded as means of persuasion. The choice of pronouns and sentence structures, the framing of questions, the use of modal verbs, parallelism and other grammatical means are subtly chosen to achieve a set goal.

Ն.Մինասյան

Քաղաքական խոսույթի քերականական միջոցները. Հոգելեզվաբանության տեսանկյուն

Հոդվածում դիտարկվում է քաղաքական խոսույթը հոգելեզվաբանության տեսանկյունից: Ուսումնասիրության կենտրոնում խոսքային մանիպուլյացիայի քերականական մակարդակն է: Ուսումնասիրության նպատակը լսարանի վրա ներգործության քերականական միջոցների վերհանումն է: Քերականական միջոցները օգտագործվում են լսարանի վրա աննկատ (չգիտակցված) ազդեցության իրականացման համար, ինչը հնարավորություն է տալիս հռետորներին մանիպուլյացիայի ենթարկել ունկնդիրներին՝ նրանց գիտակցության մեջ ներարկել իշխանության համար տարվող իր պայքարի համար անհրաժեշտ նպատակներ, կարծիքներ և դիրքորոշումներ:

В данной статье рассматривается психолингвистический аспект политического дискурса. В центре изучения – грамматический уровень речевой манипуляции.

Цель исследования - выявить грамматические средства, с помощью которых осуществляется воздействие на адресата. Грамматические средства используются для реализации скрытого воздействия и позволяют ораторам манипулировать сознанием слушающих, скрыто внедряя в психику адресата цели, мнения, установки, необходимые политику в его борьбе за власть.

Язык и политика - глубоко взаимосвязанные явления. Существует множество мнений различных исследователей относительно проблемы их взаимоотношений.

Среди исследователей нет общепринятого определения языка политики. В лингвистической литературе наряду с понятием «политический дискурс» (Т.ван Дейк, Е.И.Шейгал, А.Н.Баранов) употребляются дефиниции «общественно-политическая речь» (Т.В.Юдина), «агитационно-политическая речь» (А.П.Чудинов), «язык общественной мысли» (П.Н.Денисов), «политический язык» (О.И.Воробьева).

Т.ван Дейк считает, что политический дискурс –это класс жанров, ограниченный социальной сферой, а именно политикой. Правительственные обсуждения, парламентские дебаты, партийные программы, речи политиков-это те жанры, которые принадлежат сфере политики. Политический дискурс-это дискурс политиков. Ограничивая политический дискурс профессиональными рамками, деятельностью политиков, ученый отмечает, что политический дискурс в тоже время является формой институционального дискурса. Это означает, что дискурсами политиков считаются те дискурсы, которые производятся в такой институциональной окружающей обстановке, как заседание правительства, сессия парламента, съезд политической партии. По мнению Т.ван Дейка дискурс

является политическим, когда он сопровождает политический акт в политической обстановке.[1]
Как отмечает П.Б.Паршин, для политического текста речевое воздействие является основной целью коммуникации, на достижение которой ориентируется выбор лингвистических средств.[2]

Власть, осуществляемая политическими деятелями, во многом зависит от того, насколько профессионально ими используется язык, ведь язык- это тоже средство осуществления власти, ее инструмент. Политик должен уметь выбирать нужные слова и выражения, чтобы донести до адресата свои мысли, свою политическую позицию. Язык политики предназначен для политической коммуникации. И в этой связи О.И. Воробьева, выделяя политический язык как самостоятельную языковую подсистему, даже говорит о возможном новой дисциплины-лингвополитологии.
Е.И.Шейгал пишет о том, что язык политики «следует рассматривать как один из профессиональных подъязыков- вариантов общенационального языка». Язык политики, прежде всего язык власти-это специальный язык для профессиональных целей.[3]
Демократизация общественной жизни страны и развитие свободы слова, появление института свободных выборов органов власти изменили политическое лицо государства. Политики, применяющие манипулятивные технологии управления общественным мнением, остро поставили на повестку дня проблему изучения политического дискурса - главного проводника политического воздействия на массы избирателей. Аргументация широко применяется в политическом дискурсе, что связано с одной из основных функций политического стиля: воздействовать на читателя и убедить его.
Исследование того, как организовано содержание политического дискурса является исключительно актуальным, так как его изучение дает понимание механизма действий манипулятивных методик, применявшихся и применяющихся в политическом дискурсе.
Таким образом, необходимо осветить и систематизировать процессы, характерные для политической аргументации, связанные с психолингвистикой.

Основоположник психолингвистики Ч.Осгуд писал в работе 1954 г.: «…психолингвистика имеет дело с процессами кодирования и декодирования, поскольку они соотносят состояние сообщений с состоянием участников коммуникации»[4]. С этой точки зрения политическая риторика ориентирована на речь, которая воздействует на человека в сфере политики, а психолингвистический анализ высказываний сводится к характеристике языковых средств, с помощью которых изменяется состояние участников коммуникации. В этом аспекте психолингвистический анализ сводится к выявлению эффективности приёмов речевого воздействия (работы А.Н. Баранова, О.С. Иссерс, П.Б. Паршина, Г.Г. Почепцова и др.).

Как писал американский психолингвист Д.Слобин "язык может действительно иметь важное влияние на то, во что люди верят, и что они будут делать"[5]. Президент Международной организации прикладной психолингвистики Татьяна Слама-Казаку, большое внимание уделяла проблеме словесного манипулирования. Она полагала, что психолингвистика должна заниматься не ‘словами’ в общем смысле, а речью как проявлением вербальной активности в сфере коммуникации. По ее мнению, коммуникация это не просто передача информации, но прежде всего, стремление убедить собеседника. Соответственно, слова употребляются для оказания влияния на других людей.[6]

Традиция изучения манипуляции восходит к работам психологов, социологов, политологов и лингвистов. Существуют различные дефиниции манипуляции и ученые (Б.Н.Бессонов, Д.А. Волкогонов, В.Н.Сагатовский, Н.Н.Трошина, Э.Шострома, Г.Шиллер, Е.Л.Доценко, Н.А.Ожеван, Л.Войтасик, W.Riker, L.Proto, R.Goodin и др.) оценивают манипуляцию как «вид языкового воздействия, используемый для скрытого внедрения в психику адресата целей, желаний, намерений, отношений или установок, не совпадающих с теми, которые имеются у адресата в данный момент». Иными словами, когда скрытые возможности языка используются адресантом высказывания для того, чтобы навязать адресату определенное представление о действительности, сформировать нужное отношение к ней, вызвать необходимую адресанту эмоциональную реакцию, мы говорим о

[1] Van Dijk T.A., What is political discourse analysis?, Political Linguistics, Ed.Jan Blommaert, Chris Bulcaen, Amsterdam, 1998, pp.34-35.
[2] Паршин П.Б., Лингвистические методы в концептуальной реконструкции, Системные исследования, М., 1987, с.403.
[3] Шейгал Е.И., Семиотика политического дискурса, Волгоград, 2000, с.19-114
[4] Osgood Ch.E., Psycholinguistics, Bloomington, 1954, p.4
[5] Слобин Д.,Грин Дж., Психолингвистика., М., Прогресс,1976,с.217
[6] Татьяна Слама-Казаку, Психолингвистика. Словесное манипулирование. psychology.net.ru

речевом манипулировании.

Инструмент речевой манипуляции – это любой вербальный знак, который в определенном контексте и смысле может иметь необходимое воздействие на адресата. В качестве инструментов речевой манипуляции используются разнообразные лингвистические средства. В данном исследовании в центре изучения – грамматический уровень речевой манипуляции.

Функционируя на грамматическом уровне, ИРМ используют возможности морфологии и синтаксиса: выбор грамматической формы, эллиптический язык, фигуры речи, особенности коммуникативных типов предложений и др.

Что касается морфологических средств, то в первую очередь необходимо отметить использование пассивного залога вместо активного. Его принцип действия - оставить ответственное лицо (лица) «за кадром». Например:

The territorial integrity of an independent nation has been violated.

The sovereignty of one of the EU's neighbours has been blatantly swept aside.

The aspirations of the Ukrainian people-to live in a country free from corruption and free to chart its own future-are being crushed.

Субъект действия не упоминается, а камуфлируется с помощью страдательного залога: *has been violated, has been blatantly swept aside, are being crushed.*

Выбор грамматической формы способен актуализировать действие, если например, вместо настоящего времени использовать прошедшее. В следующем примере используется настоящее время (the Present Indefinite Tense), хотя речь идет о событиях в прошлом. *The new Ukrainian government faces massive challenges.*

Такой выбор грамматической формы позволяет добиться эффекта сопереживания в момент прочтения. Использование «исторического настоящего» призвано создавать яркую картину описываемых событий.[1]

Длительные времена могут придать динамизм и эмоциональность (continuous forms). *It matters because this is happening in our own neighbourhood-on the European continent where in the last 70 years we have worked so hard to keep the peace.*

Длительная форма глагола указывает на события, которые находятся в развитии (*is happening).* В рамках данного высказывания такой выбор обусловлен необходимостью подчеркнуть, что действие динамично разворачивается на момент другой, не совсем уместной ситуации. «Продолженные формы более эмоциональны».[2]

Сослагательное наклонение выражает отношение к возможности, желательности, необходимости некоего события.

If we shrunk from the world we would be less safe and less prosperous.

Необходимо отметить, что политики часто используют модальные глаголы, особенно глаголы выражающие возможность, необходимость, долженствование, желательность действия.

So we must stand up to aggression, uphold international law and support people who want a free, European future. We must be clear with the Russians about their actions. And we must back the Ukrainian people. So first, we must find a way to defuse the situation and to restore stability in Ukraine.

Союз so широко употребляется для того, чтобы показать, что следующее предложение является логичной последовательностью и должно быть автоматически принято.

Если вопросы начинаются с модального глагола will, это усиливает значение глагола, что выражает вежливый и тактичный настрой собеседника, и также побуждают адресатов к действию.

Bearing in mind that it was the Prime Minister`s predecessor, when she was Education Secretary nearly a quarter of a century ago, who first formulated that policy, will the Prime Minister tell us when he thinks that that promise [the provision of nursery education for all] might be delivered- this year, next year, sometime or never? Paddy Ashdown,Questions in the House, Hansard (22 March 1994)

Необходимо обратить внимание на использование местоимений в политическом дискурсе, так как оно является также одним из средств манипулирования общественным мнением, а также значимой характеристикой политика, отражающей его мировоззрение и идеологию.[3]

---

[1] М.Я.Блох, Теоретическая грамматика английского языка, Москва, Высшая школа, 1983, с.143.

[2] Laimutis Valeika, Janina Buitkiene, An Introductory Course in Theoretical Grammar, Vilnius Pedagogical University, 2003, p.87.

[3] Е.Н. Рядчикова, Речевое воздействие как вид манипуляции//Личность в пространстве языка и культуры, М.; Краснодар, 2005, с.290-300.

Прежде всего, местоимение 1л.мн.ч. we может служить инструментом контакта оратора с аудиторией. Местоимение we способствует тому, чтобы слушающий осознал, что говорящий такой же, как и он сам.

But, my friends, we are on our way.

Использование местоимения we может свидетельствовать о приоритете коллектива, активное употребление местоимения 1л.ед.ч. I, напротив, свидетельствует о приоритете индивидуума.

I didn't come into politics just to fix what went wrong, but to build something right.

Различные синтаксические средства - еще один ресурс манипулятивности политического дискурса. Эллиптические и параллельные конструкции, а также инверсия и обособление - самые распространенные воздействующие средства. Так, эллиптический язык (с пропуском некоторых элементов высказывания) заставляет читателя самого заканчивать или дополнять предложения, и он в некоторой степени становится соавтором дискурса, принимая, таким образом, точку зрения автора. Эллиптические конструкции создают живой разговорный поток речи, заставляют читателя достраивать фразы, а также задают особый ритм и темп высказывания. Как известно, «эллипсис... придает тексту динамичность, большую выразительность, усиливает его экспрессивность».[1]

In other words, a job, a voice and hope for a better future.

Параллелизм - соединение двух и более сочиненных предложений (или частей их) путем строгого соответствия их структуры - грамматической и семантической.[2]

Labour will win by being the party of democratic renewal: demolishing unaccountable quangos, devolving power to the nations and regions of Britain and providing a Bill of Rights.

Параллельные конструкции акцентируют внимание читателя на определенных элементах высказывания. В данном примере Тони Блэр, обращаясь с предвыборной речью на избрание нового лидера лейбористской партии, используя *demolishing, devolving, providing,* дополняет значение фразы *the party of democratic renewal.* Это риторический прием, который в данном случае используется для убеждения аудитории в логическом и демократическом подходе лейбористской партии.

В качестве ИРМ на грамматическом уровне инверсия выполняет эмфатическую функцию: *And today European leaders have backed their position.*Необычный порядок слов позволяет выделять ту часть предложения, которую автор считает наиболее важной или информативной. Союз *and* и наречие времени *today* представлены в начальной позиции, тем самым акцент делается на изменении позиции Европейских лидеров к России в данный момент (то есть отношение к России было другое, а теперь оно изменилось).

Выбор коммуникативного типа предложения - еще один способ повлиять на восприятие читателя.

Так, например, повествовательные предложения являются нормой в передаче информации.

По мнению Сары Торн, целью использования простых предложений является намерение оратора продемонстрировать аудитории свою искренность.[3]

The deficit is falling.

Our economy is growing.

Если рассматривать сложные предложения, то необходимо остановится на сложноподчиненных предложениях. Если в начале бывает главное предложение, а затем придаточное, то в этом случае оратор предоставляет нужную и важную информацию, лишь затем комментирует и дает дополнительную информацию. В данном случае все происходит в естественном, логичном порядке. Однако зачастую ораторы в начале употребляют подчиненное предложение, лишь затем главное. В данном случае политики удерживают информацию до определенного момента в дискурсе.

Вопросительные предложения также используются в политическом дискурсе. В политическом дискурсе встречаются различные виды вопросов, в частности риторические, которые не предполагают ответа, а выступают в роли скрытого утверждения. Часто употребляются также специальные вопросы.

When the world wanted rights, who wrote Magna Carta?
When they wanted representation, who built the first Parliament?
When they looked for compassion, who led the abolition of slavery?

[1]Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой, М.: Большая Российская энциклопедия, 2002, с. 592

[2] Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой, М.: Большая Российская энциклопедия, 2002, с.416.

[3] Sara Thorne, Mastering, Advanced English Language, Macmillan Master Series, 1997, p.81

When they searched for equality, who gave women the vote?
When their freedom was in peril, who offered blood, toil, tears and sweat?
And today-whose music do they dance to?
Whose universities do they flock to?
Whose football league do they watch?

Отрицательно-вопросительные предложения позволяют политикам убеждать, что данное высказывание принимается как должное.

Should not she (Clare Short) pay tribute to the achievement of those women, who now have new opportunities? Does not it show that what the Government say is right?

Oliver Heald,Orders of the Day- debate on Sexual Discrimination, Hansard (10March 1994)

Из четырех коммуникативных типов предложений, восклицательные и побудительные предложения также используются в политическом дискурсе.

Как известно, восклицательное предложение –это предложение, в котором выражение основного содержания мысли сопровождается выражением чувств говорящего, связанных с этим содержанием и передаваемых посредством особых слов (междометий, восклицательных членов) и/или восклицательной интонации.

Побудительное предложение-это предложение со значением волеизъявления, побуждения к действию; сказуемое побудительного предложения обычно выражается глаголом в повелительном наклонении.[1]

Таким образом, грамматический анализ небольших отрывков из выступлений политиков позволяет констатировать наличие специальных грамматических средств, с помощью которых осуществляется воздействие на адресата. Грамматические средства используются для реализации скрытого воздействия; и позволяют ораторам манипулировать сознанием слушающих, скрыто внедряя в психику адресата цели, мнения, установки, необходимые политику в его борьбе за власть.

Сведения об авторе:
Нарине Минасян - кафедра английского языка АрГУ
E-mail: nana80578@rambler.ru

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, к.п.н., Э.А.Айрапетян.

[1] О.С.Ахманова, Словарь лингвистических терминов, М.,Едиториал УРСС, 2004, сс.86-326.

UDC 371.31:802.0 English teaching methods

TEACHING ENGLISH TROUGH COLLABORATIVE WORK

Irina MIRZOYAN

Key words: *collaborative learning, participants, working independently, individual responsibility, personal relationship, stimulate, teamwork, assignment, authentic, thought-provoking.*

Ключевые слова: *совместное изучение, участники, работая самостоятельно, индивидуальная ответственность, личное отношение, стимулировать, коллективная работа, задание, подлинный, развивающее мышление.*

И.Мирзоян
Обучение английскому языку методом совместной работы

В статье рассматривается преподавание английского языка по технологии совместной работы. Сотрудничество налаживается для того, чтобы ученик приобрел знания и способы деятельности, опыт общения и социальной активности. Задача учителя в процессе сотрудничества создать реальную ситуацию общения, которая требует от участников проявления познавательной активности внутри коллектива. Обучение в сотрудничестве обеспечивает не только успешное освоение учебного материала, но и способствует интеллектуальному развитию учащихся, их активности и самостоятельности в достижении поставленной цели.

В результате процесс обучения становится более интерестным, целенаправленным и эффективным.

իրզոյան
Անգլերենի դասավանդումը համագործակցային մեթոդով

Collaboration is organized so as to make the pupil acquire knowledge, means of activities, communication experience and social activity. The aim of a teacher is to create a real situation of communication which will demand from participants to show their cognitive activity among group-members during the collaborative process of teaching. Collaborative teaching provides not only successful understanding of the academic material, but it also promotes intellectual development of pupils, their activity and achievement of their aims independently.

As a result the process of teaching becomes more interesting, purposeful and effective.

For the past three decades, educators have recognized the value of learning collaboratively. Educators widely recognize that students do not learn well when they are isolated “receivers” of knowledge. Indeed, students must overcome isolation in order to write and to speak.

Collaborative learning exercises-such as peer review workshops, collaborative research assignments, group presentations, collaborative papers, discussion groups, - are important components of our classrooms because they encourage active learning, giving students the opportunity to become more deeply engaged with each other.

The purpose of the article is to highlight the significance of cooperative and collaborative work in general and suggest practical activities that serve as stepping stones to promote collaboration and cooperation in teaching English.

Researchers such as Dillenbourg, Roschelle and Teasley agree that it is important to make a distinction between cooperation and collaboration. While cooperative learning can be defined as “working together to accomplish shared goals”, collaborative learning is a method that implies working in a group of a two or more to achieve a common goal, while respecting each individual’s contribution to the whole. Roschelle and Teasley describe cooperative work as a task that is accomplished by dividing it among participants, where

"each person is responsible for a portion of the problem solving" and they see collaborative work as "the mutual engagement of participants in a coordinated effort to solve the problem together".[1]

The key difference between these approaches to group work is that cooperation is more focused on working together to create an end product, while successful collaboration requires participants to share in the process of knowledge creation. In other words, cooperation can be achieved if all participants do their assigned parts separately and bring their results to the table; collaboration, in contrast, implies direct interaction among individuals to produce a product and involves negotiations, discussions, and accommodating others' perspectives.

According to Nelson, cooperation is "a protocol that allows you not to get in each other's way" as you work. He uses the example of an assembly line and reaches the conclusion that "a cooperative enterprise could in some way be done, as long as you had enough time or other resources, by a single person".[2]

Numerous studies show that collaborative learning, as compared to working independently, results in deeper information processing and more meaningful psychological connections among the participants.

The goal of collaboration is to create new insight during discussions and to move students closer to an understanding of alternative perspectives. While working together, students build new understanding by challenging others' ideas and defending their own. When successful, this creates product that is different from what any individual could produce alone.

Kaye believes that the single most important criterion for collaboration is the synthesis of information that is, creating a new product through the combination of different perspectives, talents, ideas, which is quite different from what each of the participants could have created on his or her own. An indispensible element to collaboration is that all those involved in a collaborative task contribute more or less equally.[3]

Important questions to assess if a classroom task is truly collaborative include:

a. Are the students negotiating and accommodating one another's perspectives?
b. Is everybody contributing equally?
c. Have different perspectives been included in the final product?

As beneficial as these strengths seem, collaboration is not always easy to achieve. Some authors point out that dividing students into groups and asking them to work collaboratively will not guarantee that they will really do so. This is not surprising, as collaboration places more structural interpersonal, and cognitive demands on individuals than more passive cooperative activates do.[4] Collaboration often does not come naturally to our students especially in cultures that encourage individual responsibility and accountability. Think about it- we grade our students based on their individual effort and results, so when we ask learners to work in group, it may contradict the structure they are used to and become a major challenge, both emotionally and cognitively.

It isn't always easy to use the method of collaboration: students come to our classes with their own backgrounds, personal relationships all of which affect the way learners interact.

The good news is that teachers do play an important role in shaping students' experiences. That is why it is necessary to include more collaborative tasks in our regular teaching and work towards increasing students' awareness of the numerous benefits of collaboration. However, obstacles to collaboration can be overcome by being consistent cultivating a positive environment.

The following suggestions will help establish consistency in collaborative group work:

1. during a pre-collaboration period, make sure students are motivated to participate;
2. everybody must participate and all ideas should be accommodated:
3. we needn't get discouraged when collaborative task results in some emotional responses from students and the teacher must keep creating opportunities for learning to work collaboratively.

We should consciously raise students' awareness of the advantages they receive while sharing resources and expertise. The result will be students who are more accepting of different opinions and increased tolerance in the classroom.

Such kinds of activities can be used in the classroom to introduce students to collaborative work. They require different degrees of collaboration, and the point to prepare students at the beginning and intermediate

[1] Dillenbourg, P., Roshelle, J., and S. Teasley. 1996 The evolution of research on collaborative learning. p. 189-211.
[2] Nelson, R. 2008. Learning and working in the collaborative age: A new model for the work-place. Video of presentation at Apple Education Leadership Summit, San Francisco. www. Edutopia.org/randy-nelson-school-to-career-video.
[3] Kaye, A.R. 1992. Learning together apart. In Collaborative learning through computer conferencing, ed. A.Kaye Berlin. Springer-Verlag , p. 1-24
[4] Kreijns, K. P. A. Kirschner, and W. Jochems. 2003. Identifying the pitfalls for social interaction in collaborative learning environments: A review of the research. Computers in Human Behavior 19, p. 334-335

levels for more complex group work and tasks that they will eventually encounter in their ESL classes. The difficulty levels of these activities can be adjusted up or down, depending on the language level of the class. The group sizes can also be adjusted for the size of the class and the particular activity.

According to Smith, K.A. the following activities can be used for an effective collaborative way of teaching.

Collaborative activity 1: Preparing and structured survey

A survey activity works well in terms of collaboration because of variety of people are in involved in asking and answering questions. The language objective is to practice relevant grammar constructions and functions that can be included in the questions and responses of the survey instrument.

Materials: survey questions, paper. **Time required**: 25-30 minutes

Step 1: The teacher or the students prepare different sets of survey questions beforehand, which can be purposefully designed to practice targeted grammatical structures: "Where did you use to live? What do you prefer to drink with your meals? Where are you going after school?" When constructing the survey question, students should avoid questions that can be answered with a simple "yes" or "no". It also helps to require students to answer the survey question in complete sentences.

Step 2: Students form groups and each group uses a set of questions to interview members of their group. To increase the variety of responses, each group can ask different survey questions. Every student in each group must ask and answer a set of questions.

Step 3: Each group assigns a scribe who record all the answers to the group's survey questions.

Step 4: Group members choose a representative to present their group's survey responses to another group or to the whole class.

Collaborative activity 2: The secret of the Internet

In this activity students discuss important components of the Internet, such as Wiki-pedia and social networking websites. The activity is most appropriate and interesting for teenagers and adults who are familiar with the Internet. The language objectives are the technical vocabulary and language functions associated with the Internet and social networking.

Materials: Internet access is preferable but not required. **Time required**: 25-35 minutes

Step 1: As the whole class students take turns naming their favorite Internet site for homework, communications, entertainment, or social networking.

Step 2: Students form groups and brainstorm about the features of websites and procedures to access or join social networking or other websites. This generates a large amount of useful specialized English vocabulary. One student from each group documents the vocabulary generated by that group.

Step 3: Each group takes a turn presenting the results of their discussion to the whole class, and all the class members take turns giving their reactions and opinions about the feature and procedures of the Internet.

Step 4: The teacher tells students that "the rules of the Internet" have changed. Students can continue storing and accessing information on the Internet, but only their personal information will be available. Students vote for or against this idea and explain their choice.

They also discuss how this would change the Internet.

Step 5: The whole class continues to share their ideas about the nature of the Internet. If the class has Internet access, students can demonstrate different websites and novel features that they are familiar with.

This is another type of activities that can be followed while organizing collaborative work.

Collaborative activity 3. The Sacrifice

Aim:

- To help the students be aware that scientific inventions should only serve for the improvement of people's lives and they should not cause harm.
- To help the students be aware that the individuals should be ready to sacrifice their achievements for the sake of humanity.

Objective:

The students will be able to identify that the story suggests that scientific inventions can be applied both for good and evil and the interests of peace might require sacrifice from particular person.

Message:

A young scientist finds a cure for cancer after working on a project for some years. The day he invents it he finds out that their sponsor wants to use it for evil purpose. He makes a crucial decision and burns all his papers for the sake of humanity. The story shows that people can sacrifice their fame for the safety of humanity in order that others do not suffer.

Vocabulary: Cancer, an invention, a cure, a disease, a research, to hire, to improve, to share, damage, to cause, to suffer, evil, to trust, regret,

Pre-reading questions:

Do you think you could make sacrifice for somebody? Why?

Why not?

Post-reading questions:

Why did Sargis burn his papers?

What decision would you make if you were Sargis?

Follow-up

Ask the students to find out about a real event from the life of their relatives, friends and famous people when they have made a sacrifice for something or somebody.

Materials: survey questions, paper. **Time required**: 30-45 minutes

Collaborative and cooperative teaching method can also be used while using films in the classroom. Depending on the teaching aims and objectives, the class might watch a complete film or only parts of it, as one or two key scenes can be sufficient to illustrate a linguistic or cultural point. The following pre-, while-, and post-viewing activities prepare students to discuss films or individual scenes in the classroom. Pre-viewing activities elicit what students already know about a topic and make the actual viewing of the film more meaningful. When discussing stereotypes as a previewing activity, students can describe how they view a person from a particular ethnic group or minority. After viewing a film, students can discuss the degree to which their stereotypes coincide with the ones shown in the movie. The possible origins of stereotypical notions in the mass media and advertising also offer an opportunity to analyze the source of bias. Bearing in mind the teaching aim and the students' language skills, it may be useful to provide learners with an introduction to the film or a particular scene before they actually watch it. "Movie trailers can be used for this purpose; students first watch the trailer and speculate about the film's details, such as the protagonists, plot, and setting. Provided there is a broadband connection, trailers of most recent films can be downloaded from the Internet. A similar activity is to display a film still, which is a photograph of a movie scene that can be found in a magazine or on the Internet and used as a prompt to make students speculate about the movie". [1]

To focus attention on certain characteristics of spoken language, students listen to the sound without the picture and imagine what the scene is about. However, this activity can be challenging for students who are not accustomed to the features of authentic language, such as strong accents and dialects, unclear articulation, slang, colloquialisms, and idiomatic expressions. When the visual input is missing, the task becomes even more difficult. It is often helpful to pre-teach difficult vocabulary before students actually watch a film. For example, the teacher can hand out a list of words taken from a dialogue or describe a scene and have the students guess about the situation the vocabulary refers to.

"While-viewing activities provide an opportunity to deepen understanding of the film and conduct a comprehension check. One idea from Taylor is for the teacher to play a scene with the sound off and the English subtitles on (subtitles can be in the students' first language if the level demands). The teacher then replays the scene with both the subtitles and sound, and replays it a third time with the sound alone and no subtitles. This technique is especially suitable for dramatic scenes, or when dialect or slang is spoken, because it facilitates understanding and makes students feel more confident".[2] If the focus is on listening or understanding individual words and phrases, the teacher can prepare a handout with expressions, some of which are taken from the film with others added that sound similar. While they watch the scene, the students have to identify the vocabulary that is actually used. Students can observe highly visual cultural details like body language, rituals, or festivals when watching a scene without the sound. To increase sociocultural awareness of food, festivities, and the appearance of people and places, students write down the differences they recognize between their own culture and the one they view in a movie sequence or scene.

Post-viewing activities allow students to check their comprehension and use the new language they have learned. In the activity called "Fly on the Wall," students reconstruct a movie scene from memory, as if they are unseen witnesses. After writing down their accounts, they view the scene again to check their recall and have the opportunity to amend their rendition. To strengthen their descriptive abilities, students can analyze characters in a film and write descriptive portraits of the characters' appearance, education, profession, relationships, likes and dislikes, and other qualities.

[1] Stempleski, S and B. Tomalin. 2001 Film Oxford: Oxford University Press.

[2] Taylor, K 2005. Using DVD and video in your ESL class: Part two. http:/eltnotebook blogspot.com/2007/01/.

An effective way to stimulate students' empathy towards characters whose behavior may seem incomprehensible and even despicable is to ask the students to put themselves into the person's shoes and write a diary entry from the character's point of view. Each student then engages in a discussion with another student who is writing the diary of another character. During this role play each student defends his or her character, which gives students insight into unfamiliar points of view. The parent-child conflict in the film Double Happiness is thought-provoking and offers various points of view, so it fits well with this activity.

The intercultural learning assignment is task-based and combines language learning with various key skills, including using the Internet, writing a summary, developing presentation skills, and working as a team. When choosing a film for the project, the teacher has to make sure that the complexity of the topic and the film's rating are suitable for the students' ages. The required background knowledge for the analysis of the film, such as nonverbal or paraverbal communication and relevant cultural categories, should be introduced and discussed before the students watch the film.

To begin, students in groups of three are assigned to watch a film that deals with intercultural aspects and to complete an assignment. At the beginning of the project, it is recommended that team members agree on basic rules regarding their teamwork, responsibilities, communication, and deadlines. The teacher should be available as an adviser during the project. The teacher gives the students one set of questions regarding the film in general and another set to analyze the film from an intercultural point of view. Students watch the film and conduct research to answer these questions and produce a summary report that will eventually be presented in front of the whole class.

1. General questions for evaluating a film.

- What is the film about? Summarize the film.
- What genre is the film-for example, is it a drama, a historical drama, a comedy, a thriller, or a documentary?
- What is the message of the film?
- Whose point of view is shown in the film?
- Who are the different characters portrayed in the film?
- Is the film based on a book? Who is the writer?
- Who is the director?
- Who are the actors? Do they play their parts convincingly?
- How was the film made? (For example, some directors do not use professional actors, and Ken Loach, a British filmmaker whose films include *Save* the *Last Dance* and *Bread and Roses*, aims for a particular view of realism and an authentic interplay between the actors so that some scenes in his films are not scripted).
- In your opinion, is the film structured in a way so that the audience can follow the plot easily? Does it manage to uphold suspense?
- How would you describe the language used in the film and the actors' way of speaking?
- How did you feel watching the film?
- Were there any images or sounds you found particularly impressive?
- Which scene(s) do you find most memorable?
- What do you think of the ending of the film? If there were a sequel to the film, how would you like the story to continue?
- How would you rate the film? For example, was it entertaining, funny, instructive, sad, trite, etc.?

2. Questions for evaluating the intercultural aspects of a film.

- What cultural aspects, values, attitudes, and behaviors of the respective cultures are shown?
- Do you think the conflict in the film could also occur in your community?
- What is the conflict about? How does the conflict evolve? Is it resolved?
- Could the conflict have been avoided or resolved differently?
- Does the film help you better understand the particular community?
- To which character(s) do you relate most? Why?
- Can you understand the motives of all the people involved, even if you don't sympathize with them?
- Are characters portrayed as stereotypes, or are they like real-life people?
- Were you aware of the problems shown in the film before you watched it?
- How has the film changed your attitude towards the problem and/or groups portrayed in the film?
- Who is the director? Is he or she part of the minority or community shown? Did he or she have any advisers? (Names are usually listed in production credits at the end of the film).

- How was the film received by the ethnic group or minority portrayed in the film?
- Could the film be set in your culture as well?
- Would you recommend the film to others to learn about the particular intercultural aspects or conflict?

Using their research and the two sets of questions, the students compose their drafts of the film summary and exchange their paper with another member of the group for peer editing.

After revising each other's summaries, the students take turns reading their work out loud to the group, and one member is put in charge of compiling a final draft that the group will present to the class. At the end of the composing process a short report on the students' experiences of organizing their teamwork can be included in the assignment; these experiences will be particularly interesting if the team members come from different cultural backgrounds.

Film is also a rich resource for the language learning classroom, especially at the advanced level, when students can appreciate and benefit from the complex themes and resulting discussions. Instructors who use films in the classroom will find that the use of authentic language combined with thought-provoking drama broadens cultural competence and improves the collaborative and cooperative methods while teaching English, too.

As mentioned previously, a key criterion for collaboration is equal participation. However, as we all know, strong students often take the initiative in group work and drive the whole task, while weaker students contribute less. It is important to create a chance for students with less-developed language skills to express themselves and contribute to the over-all success of the group. It is true that some students are not good at vocabulary, or grammar; however they must be great at drawing or be good athletes. Such students often make excellent "designers" or "messengers" for the team. Here is what I have been doing in my classes to encourage weaker learners to participate:

- I make it explicit that if anybody does not participate, the entire team or group will lose points.
- In order to provide students with enough opportunities to take part, I include a physical and a creative part in the task. I tell students they will earn more points if they add illustrations or design a logo for their reports or presentation. And, when possible, I add physical component in the task, students need to run, or hop, or throw a dart when they finish their task.

Observations show us it is usually the less-advanced students who do the physical and the creative parts of the task. They seem to enjoy it, but what is more, being involved tends to increase their general motivation level, which in turn has a beneficial effect on language learning.

So, the teacher should refrain from assigning students absolute roles for group work. It is important for student to learn to negotiate and work together. Students themselves should be the ones to decide who will be the scribe or the presenter, or who will do the physical and creative parts of a task. However, if students are very young or new to collaboration, it is better initially to support them by arranging an activity that will demonstrate different roles. For instance, during a brain-storming activity teachers should assign one student to keep track of the vocabulary as other students go around the classroom gathering words from their classmates.

Teachers should be prepared for emotional reactions. If you get them, remember that the cause is not you—these reactions are a part and a parcel of the collaboration. Bruffee points out that in collaborative tasks, "instructors willingly relinquish most of their classroom authority' in order to entrust and empower the learners to take control of their own learning."[1]

"Emotions, both positive and negative, seem to be inevitable in collaborative learning. This is especially true with heterogeneous groups that have not had the prior experience of working together. With collaboration, students have to deal with power issues (who control the task?) as they accommodate different ideas and question their own point of view".[2]

Therefore, instructors need to prepare for emotional reactions from students and consider ways to handle the situation. Here are few suggestions:

- Stay calm and positive, and be careful about getting involved.
- Remind students that they are learning a new skill—negotiating the work— and that it is important to offer their expertise and respect the expertise of others.

[1] Bruffee, K.A. 1999, Collaborative learning: higher education, interdependence, and the authority of knowledge.2nd ed. Baltimore:Johns Hopkins University Press.

[2] Jones, A. , K. Issroff. 2005. Learning technologies: Affective and social issues in computer-supported collaborative learning. Computers and education, p. 395-408

• Use metaphors like *learning to ride a bike, falling when trying to roller-skate, or typing slowly when first using a computer.*

• Assure students that some tensions are natural and will soon go away. Students take a lot of social referencing from their teachers, and they will most likely adopt such an attitude and continue collaborating with the group.

• Introduce micro-collaboration behaving students' work on smaller projects that are easier to manage. Incorporating this type of smaller task frequently enough builds up familiarity and contributes to students' positive experience.

The aim of this article is to share a lesson that we learn while trying to organize collaborative and cooperative activities. And the lesson is this: even if it fails the first time, give it a second chance. Sometimes we are initially frustrated trying to set up such collaborative tasks. The activities seem messy, noisy, and chaotic: sometimes students run to us complaining about their group mates. It seems not an ideal, blissful teaching situation that makes us give up doing collaborative activity. But the main idea is that, like a lot of other skills in life, the ability to collaborate is a learned skill and it can hopefully be developed if students are given enough opportunities.

Thus, it is necessary to divide students into groups, tell them that everyone should participate, and reward students lavishly with praise and grades when they truly collaborate.

So we may also make it clear that dividing the task and completing it separately is not acceptable. And eventually it works after several awkward attempts, our students start talking and sharing ideas; they decorate the walls with great word lists and posters that they have created together, and they take pride in them.

What is more, they relax in group work. It is no longer a competition against one another, but a fun process of working together to build something new.

References

1. Dillenbourg, P., Roshelle, J., and S. Teasley. 1996 The evolution of research on collaborative learning. p. 189-211.
2. Nelson, R. 2008. Learning and working in the collaborative age: A new model for the work-place. Video of presentation at Apple Education Leadership Summit, San Francisco. www. Edutopia.org/randy-nerson-school-to-career-video.
3. Kaye, A.R. 1992. Learning together apart. In Collaborative learning through computer conferencing, ed. A.Kaye Berlin. Springer-Verlag , p. 1-24.
4. Kreijns, K. P. A. Kirschner, and W. Jochems. 2003. Identifying the pitfalls for social interaction in collaborative learning environments: A review of the research. Computers in Human Behavior 19, p. 334-335.
5. Stempleski, S and B. Tomalin. 2001 Film Oxford: Oxford University Press. 2nd ed.
6. Taylor, K 2005. Using DVD and video in your ESL class: Part two. http:/eltnotebook blogspot.com/2007/01/.
7. Bruffee, K.A. 1999, Collaborative learning: higher education, interdependence, and the authority of knowledge.2nd ed. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
8. Jones, A. , K. Issroff. 2005. Learning technologies: Affective and social issues in computer-supported collaborative learning. Computers and education, p. 395-408.

Information about the author:
Irina Mirzoyan - English teacher High School N8
E-mail: irina.mirzoyan.74@mail.ru

The article is recommended for publication by the member of editorial board,
Ph. D. in Pedagogics, E. Hayrapetyan

UDC 371.31:802.0 *English teaching methods*

COOPERATIVE LEARNING AS GUIDANCE FOR IMPLEMENTING A LEARNER-ORIENTED TEACHING

Dorateya PETROSYAN

Key words: *cooperative learning, learner-oriented teaching, teacher-oriented teaching, academic content, interaction, communicative language teaching, individual accountability, team members, pair discussions, intergroup relations, educational research, academic achievement results, collective teaching experience, peer review and evaluations, cooperative learning strategies.*

Ключевые слова: *групповое обучение, принцип личностной направленности, принцип коллективного взаимодействия, коммуникативный подход, обсуждение парами,*

Բանալի բառեր: *համատեղ ուսուցում, աշակերտակենտրոն ուսուցում, ուսուցչակենտրոն ուսուցում, գիտուսուցման ծավալ, հաղորդակցում, լեզվի հաղորդակցական ուսուցում, անհատական պատասխանատվություն, թիմի անդամներ, քննարկումներ զույգերով, միջխմբային հարաբերություններ, կրթական հետազոտություն, գիտաուսուցման արդյունքներ, միատեղ ուսուցման փորձ, վերանայում և գնահատում համադասարանցիների կողմից, համագործակցային ուսուցման մարտավարություն:*

Դ. Պետրոսյան
Համագործակցային ուսուցումը որպես ուղեցույց աշակերտների ուսուցման համար

Սույն հոդվածում քննարկվում և ներկայացվում են տարբեր հեղինակների մոտեցումներ դասապրոցեսում համատեղ ուսուցման կարևորության մասին: Հոդվածում կրկին անգամ շեշտվում է անգլերենի ուսուցչի կողմից աշակերտ/աշակերտ, ուսանող/ուսանող փոխադարձ կապի կազմակերպման անհրաժեշտությունը: Այն նույնպես կարող է խթան հանդիսանալ ուսման որակի բարձրացմանը, նյութի ավելի լավ տիրապետմանը: Համատեղ ուսուցումը հնարավորություն է տալիս կենտրոնանալ լեզվի վրա և ոչ թե նրա ձևի կամ տեքստի՝ զարգացնելով դատողական մոտեցում, որն ապահովում է աշակերտի ինքնուրույնությունը, փոխարեն նրա կախվածությանը ուսուցչից:

Д.Петросян
Обучение в сотрудничестве как руководство по осуществлению личностно-ориентированного обучения

Практическая реализация коммуникативного подхода к развитию умений и навыков иноязычного общения вытекает из таких основополагающих принципов данного подхода обучения, как принцип личностной направленности обучения (personal involvement), и принцип коллективного взаимодействия обучаемых в процессе учебной деятельности (interaction). Организация работы небольшими группами даёт хороший эффект, так как общение осуществляется более непринужденно. Кроме того, воспитывается чувство коллективизма, ответственности, развивается способность сориентироваться в создавшейся ситуации. Постепенно исчезает боязнь говорить у учащихся, которые ранее испытывали робость, неуверенность в себе, застенчивость. А главное – групповая работа учит учащихся самостоятельности.

It is our task here to present some considerations concerning cooperative learning hold by various authors due to which cooperative arrangements are found superior to either competitive or individualistic structures. The information regarding cooperative learning would appear to be a necessary accomplishment for a teacher of English (at what-ever-sort of school he/she may be teaching) who acts to ensure and facilitate student –student interaction. Cooperative learning suggests possible activities focusing on the "whole language" and not only on form and text, as well as developing critical thinking which entails learner-autonomy instead of learner-dependence and teacher-centered learning instead of learner-oriented.

Cooperative learning methods which refer to methods teachers use to organize students into small groups, in which students work together to help one another learn academic content, are extensively researched, and under certain well-specified conditions they are known to substantially improve student's achievement in most subjects and grade levels.

Unlike individual learning, which can be competitive in nature, students learning cooperatively capitalize on one another's resources and skills (asking one another for information, evaluating one another's ideas,

monitoring one another's work, etc.). Yet, from the works of some researchers it may be concluded that the structured forms of cooperative learning that have proven to be effective are not used as often as other forms. Further, there remain considerable debates about the theoretical basis for achievement outcomes of cooperative learning. Furthermore, the teacher's role changes from giving information to facilitating students' learning.

A few words may not be out of place here concerning reports and views on cooperative learning held by various authors in terms of its: historical development, concept, basic elements, the role of teacher and students in accordance with its strategy and advantages. There have been hundreds of studies of cooperative learning focusing on a wide variety of outcomes, including academic achievement in many subjects, second language learning, attendance, behaviour, intergroup relations, social cohesion, acceptance of classmates with handicaps, attitudes toward subjects, and more.

Prior to World War II, social theorists such as Allport, Watson, Shaw, and Mead began establishing cooperative learning theory after finding that group work was more effective and efficient in quantity, quality, and overall productivity when compared to working alone. However, it wasn't until 1937 when researchers May and Doob found that people who cooperate and work together to achieve shared goals, were more successful in attaining outcomes, than those who strived independently to complete the same goals. Furthermore, they found that independent achievers had a greater likelihood of displaying competitive behaviours.[1]

Philosophers and psychologists in the 1930s and 40's such as John Dewey, Kurt Lewin, and Morton Deutsh also influenced the cooperative learning theory practiced today. Dewey believed it was important that students develop knowledge and social skills that could be used outside of the classroom, and in the democratic society. This theory portrayed students as active recipients of knowledge by discussing information and answers in groups, engaging in the learning process together rather than being passive receivers of information e.g., teacher talking, students listening. Lewin's contributions to cooperative learning were based on the ideas of establishing relationships between group members in order to successfully carry out and achieve the learning goal. Deutsh's contribution to cooperative learning was positive social interdependence, the idea that the student is responsible for contributing to group knowledge.[2]

Since then, David and Roger Johnson have been actively contributing to the cooperative learning theory. In 1975, they identified that cooperative learning promoted mutual liking, better communication, high acceptance and support, as well as demonstrated an increase in a variety of thinking strategies among individuals in the group. Students who showed to be more competitive lacked in their interaction and trust with others, as well as in their emotional involvement with other students. [3]

Cooperative learning methods share the idea that students work together to learn and are responsible for one another's learning as well as their own. Student Team Learning methods also emphasize the use of team goals and team success, which can only be achieved if all members of the team learn the objectives being taught.

According to Slavin, three concepts are central to all Student Team Learning methods: team rewards, individual accountability, and equal opportunities for success. Using Student Team Learning techniques, teams earn certificates or other team rewards if they achieve above a designated criterion. Individual accountability means that the team's success depends on the individual learning of all team members. This focuses the activity of the team members on explaining concepts to one another and making sure that everyone in the team is ready for a quiz or other assessment that they will take without teammate help. Equal opportunities for success mean that students contribute to their teams by improving over their past performances. This ensures that high, average, and low achievers are equally challenged to do their best and that the contributions of all team members are valued. [4]

A word is necessary here about the role of teachers. The teacher's role for using cooperative learning to keep students more actively engaged intellectually entails having focused discussions and interspersing pair discussions throughout the lesson. Two important aspects of using cooperative learning groups are to make

[1] *May, M. and Doob L. Cooperation and Competition. Social Sciences Research Council. New York: (1937), p.30-51.*
[2] *Deutsch, M. . A theory of cooperation and competition. Human Relations, 2, (1949), p.129-152.*
[3] *Johnson, D., Johnson, R. Learning together and alone, cooperative, competitive, and individualistic learning. Needham Heights, MA: Prentice-Hall. (1994),p.114-175.*
[4] *Slavin, Robert E. , Research on cooperative learning and achievement: what we know, what we need to know: Contemporary Educational Psychology, v. 21, 1996,p.43-69.*

the task and the instructions explicit and precise and require the groups to produce a specific product (such as a written answer).

Teachers should ensure that students are seeking to reach an agreement on the answers to the questions (i.e., ensure positive goal interdependence is established), not just share their ideas with each other. Randomly two or three students should be chosen to give 30 second summaries of their discussions. Such individual accountability ensures that the pairs take the tasks seriously and check each other to ensure that both are prepared to answer. Periodically, the teacher should structure a discussion of how effectively the pairs are working together.

Cooperative learning ensures students are actively involved in understanding what is being presented. It also provides time for teachers to move around the class listening to what students are saying. Listening to student discussions can give instructors direction and insight into how well students understand the concepts and material being as well as increase the individual accountability of participating in the discussions

Cooperative learning methods vary widely in their details. Group sizes may be from two to several. Group members may have individual roles or tasks, or they may all have the same task. Groups may be evaluated or rewarded based on group performance or the average of individual performances, or they may simply be asked to work together.

In one form or another, cooperative learning has been used and studied in every major subject, with students from preschool to college, and in all types of schools. Cooperative learning is used at some level by hundreds of thousands of teachers. According to one national U.S. survey in the 1990s found many of elementary teachers and middle school teachers reported regularly use cooperative learning. Antil, Jenkins, Wayne, and Vadasy (1998) found of a sample of U.S. teachers reported using cooperative learning, with reporting daily use. [1]

Nevertheless scholars mark that cooperative learning occupies a strange place in educational research and practice. On one hand, it is universally known and almost universally admired. Most researchers and educators have positive attitudes toward cooperative learning and believe it to be effective for many outcomes. Yet the forms of cooperative learning that have been found to be effective, especially for academic achievement outcomes, remain at the edge of practice, perhaps in a state of permanent innovation. That is, cooperative learning has never disappeared but has never become common practice.

There are suggested several developments that could cause cooperative learning to be more widely and effectively used. One is the movement toward evidence-based reform in education, in which government policies increasingly favor the use of programs and practices proven to be effective in rigorous evaluations. [2]

As scientists also mark a second possible factor in increasing use of cooperative learning could be advances in technology. To date, technology in schools has generally worked against cooperative learning by isolating students on individualized computers. However, the rise in the use of interactive whiteboards and other technological aids for whole-class and small-group lessons creates possibilities to enhance the use of cooperative learning. Teachers are increasingly using (or adapting) prepared lessons on their whiteboards, and these could build in support to teachers in using cooperative methods. For example, students could view a series of brief videos modeling cooperative learning skills, and then try them out in their groups right away.

It is considered that more research is needed on how and why cooperative learning works and how it may be made to work better. Much more needs to be known about specific means of helping students learn and use effective group work strategies and metacognitive learning strategies. Further explorations are needed to understand how and under what conditions group goals and individual accountability affect learning outcomes of cooperative learning. There is a need to develop approaches integrating cooperative learning activities with various types of technology, both classroom technologies such as interactive whiteboards, mentioned earlier, and traditional computers. [3]

The method, which was developed in USA, arose among other things out of concern that the traditional school was creating far too many losers, destroying the spontaneous joy of learning in many young people and failing to develop one of the most important things one will need in later life, i.e. the ability to cooperate with others. It can be used at all age levels, from kindergarten to university.

---

[1] *Antil, L. R., Jenkins, J. R., Wayne, S., & Vadasy, P.F. Cooperative learning: Prevalence, conceptualizations, and the relation between research and practice. American Educational Research Journal, 35 (3), (1998), p. 419-454.*

[2] *Slavin, R. E. Cooperative Learning. New Jersey: Prentice-Hall. (1990), p.54-70.*

[3] *Harris K., & Graham S. Making the writing process work: Strategies for composition and self-regulation. Cambridge, MA: brookline. (1996. p.23-83)*

Cooperative learning has not been specially developed for foreign language teaching, but can be used with advantage in all subjects. The reason why the method is relevant for us as foreign language teachers is that - apart from everything else it can do - it is an excellent way of conducting communicative language teaching.

It is not much to say that the communicative approach is used differently in different teaching cultures. "Teaching culture" is the collective teaching experience, beliefs and practices, which are typical of a certain community or society. Communicative approach is not universally relevant for different teaching cultures. In many countries including local teaching languages are mainly taught in the typically teacher-fronted and teacher-centered classrooms. A typical lesson consists of the teachers checking the learners' sentence by sentence translations of a text. Students can be unwilling to ask questions during a communicative lesson because they do not want to interrupt other students or the teacher, it is better to ask after the lesson, etc. A lesson often includes homework check up, presentation of the new material and reinforcement of the new material. The teacher, who signals when a particular learner is invited to speak, will regulate learners' participation in the lesson.

Cooperative learning is based on a social-constructivist view of learning: One builds up one's own understanding of the world through communication. Via the formulation and re-formulation that often occurs in interaction the material becomes one's own in a way that it can never do if one simply 'receives' the material in the form the teacher or the text supplies it. One formulates, explains and negotiates one's way to an understanding of the material.

To ensure optimum opportunities for interaction, cooperative learning takes place in small teams, often of four students. This makes pair work possible within the team, and this face-to-face interaction is a very important element. It is recommended that the teams work together for a while and team-building exercises are used to induce a team spirit that contributes to motivating students to help each other.

When the group's task is to ensure that every group member learns something, it is in the interests of every group member to spend time explaining concepts to his or her group mates, and to ask group mates for explanations and help in understanding the topic of study. Studies of student behavior within cooperative groups have found that the students who gain most from cooperative work are those who give and receive elaborated explanations. In contrast, giving and receiving answers without explanations were negatively related to achievement gain. Group goals and individual accountability motivate students to give elaborated explanations and to take one another's learning seriously, instead of simply giving answers.[1]

This way of teaching is believed to have many limitations that could cause the process to be more complicated than first perceived. Sharan describes the constant evolution of cooperative learning as a threat. Because cooperative learning is constantly changing, there is a possibility that teachers may become confused and lack complete understanding of the method.

Teachers implementing cooperative learning may also be challenged with resistance and hostility from students who believe that they are being held back by their slower teammates or by students who are less confident and feel that they are being ignored or demeaned by their team. In this connection that will be the task of the teacher to find and determine the right way to deal with them.[2]

Students often provide feedback in the success of the teamwork experienced during cooperative learning experiences. Peer review and evaluations may not reflect true experiences due to perceived competition among peers. A confidential evaluation process may help to increase evaluation strength.

There are a great number of cooperative learning techniques available. Some cooperative learning techniques utilize student pairing, while others utilize small groups of four or five students. Hundreds of techniques have been created into structures to use in any content area. There exists an opinion that among the easy to implement structures are Think-Pair-Share, Think-Pair-Write, variations of Round Robin, and the Reciprocal Teaching Technique. A well known cooperative learning technique is the Jigsaw which is thought by many teachers as the most effective and acceptable.

A number of numerous communicative language exercises suggested by various scholars are very close to cooperative learning in their construction and an English teacher can determine the most appropriate

[1] *Slavin, R.E., & Madden, N.A. (Eds.), Stevens, R. J., Madden, N. A., Slavin, R. E., & Farnish, A. M. (1987). Cooperative Integrated Reading and Composition: Two field experiments. Reading Research Quarterly, 22 (4), (2009) p. 433-454.*

[2] *Sharan, Y. Cooperative Learning for Academic and Social Gains: valued pedagogy, problematic practice. European Journal of Education, 45, (2), (2010), p. 300-313.*

exercises with slight adaptations that best suit to his or her educational purposes and according to facilities provided.

Cooperative learning suggests possible activities focusing on the "whole language" and not only on form and text, as well as developing critical thinking which entails learner-autonomy instead of learner-dependence and teacher-centered learning instead of learner-oriented.

It need hardly be emphasized that without the cooperation of its members society cannot survive, and the society of man has survived because the cooperativeness of its members made survival possible. It was not an advantageous individual here and there who did so, but the group. In human societies the individuals who are most likely to survive are those who are best enabled to do so by their group.[1]

Bibliography

1. May, M. and Doob L. Cooperation and Competition. Social Sciences Research Council. New York: (1937), 75p.
2. *Johnson, D., Johnson, R. Learning together and alone, cooperative, competitive, and individualistic learning. Needham Heights, MA: Prentice-Hall. (1994), 210 p.*
3. Deutsch, M. . A theory of cooperation and competition. Human Relations, 2, (1949), 153 p.
4. Johnson, D., Johnson, R. Learning together and alone, cooperation, competition, and individualization. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. (1975), p.95 pp..
5. Slavin, Robert E. , Research on cooperative learning and achievement: what we know, what we need to know: Contemporary Educational Psychology, v. 21, 1996, 80 p.
6. Antil, L. R., Jenkins, J. R., Wayne, S., & Vadasy, P.F. Cooperative learning: Prevalence, conceptualizations, and the relation between research and practice. American Educational Research Journal, 35 (3), (1998) 640 p.
7. Slavin, R. E. Cooperative Learning. New Jersey: Prentice-Hall. (1990), 54-70 p.
8. Harris K., & Graham S.. Making the writing process work: Strategies for composition and self-regulation. Cambridge, MA: Brookline. (1996). 120 p.
9. Slavin, R.E., & Madden, N.A. (Eds.), Stevens, R. J., Madden, N. A., Slavin, R. E., & Farnish, A. M. (1987). Cooperative Integrated Reading and Composition: Two field experiments. Reading Research Quarterly, 22 (4), (2009) 824 p.
10 Sharan, Y. Cooperative Learning for Academic and Social Gains: valued pedagogy, problematic practice. European Journal of Education, 45, (2), (2010), 743 p.
11. Schul, J.E.. Revisiting and old friend: The practice and promise of cooperative learning for the twenty-first century. The Social Studies, (2011), 254 p.

Information about the author:

Dorateya Petrosyan - Associate Professor, English Department, ArSU.

The article is recommended for publication by the member of editorial board,
Ph. D. in Pedagogics, E. Hayrapetyan.

[1] *Schul, J.E.. Revisiting and old friend: The practice and promise of cooperative learning for the twenty-first century. The Social Studies, (2011), p. 88-93.*

UDC 378.147:802.0 English teaching methods

INDEPENDENT LEARNING: KEY TECHNIQUES

Svetlana POGOSYAN

Key words: *independent learning, key techniques, creative thinking, emotional and intellectual process, flexible delivery of learning material, to accomplish academic goals, to overcome hurdles, to assimilate new knowledge, internal and external factors, motivation, appropriate educational strategies, active and passive students.*

Ключевые слова: *самостоятельное обучение, ключевые средства, творческое мышление, эмоциональный и интеллектуальный процесс, доступная подача изучаемого материала, достичь академических целей, преодолеть трудности, усвоить новый материал, внутренние и внешние факторы, мотивация, соответствующие образовательные стратегии, активные и пассивные студенты:*

Բանալի բառեր՝ *ինքնուրույն ուսուցում, հիմնական մեթոդներ, ստեղծագործական մտածելակերպ, էմոցիոնալ և մտավոր գործընթաց, ուսուցանվող նյութի ճկուն ներկայացում, իրականացնել ակադեմիական նպատակներ, հաղթահարել դժվարությունները, յուրացնել նոր գիտելիքներ, ներքին և արտաքին գործոններ, խթանում, համապատասխան կրթական ռազմավարություն, ակտիվ և պասիվ ուսանողներ:*

С.Погосян

Самостоятельная работа. Основные методы

Методика преподавания иностранного языка неразрывно связана с проблемой планирования и организации самостоятельной работы (СР) студентов при обучении иностранному языку. Современные исследователи, занимающиеся педагогической категорией «самостоятельная работа», считают, что самостоятельное извлечение знаний и их качественное усвоение, анализ результатов в усвоении знаний и развитии умений обеспечиваются самостоятельной работой студентов. Эффективное планирование и организация самостоятельной работы студентов спобствуют достижения цели в образовательном процессе.

Ս.Պողոսյան

Ինքնուրույն ուսուցման հիմնական մեթոդներ

Օտար լեզվի դասավանդման մեթոդիկան սերտ կապված է ուսուցման ընթացքում ուսանողի ինքնուրույն աշխատանքի պլանավորման և կազմակերպման խնդրի հետ: Ժամանակակից մանկավարժները առընչվելով <ինքնուրույն աշխատանք> հասկացության հետ, համարում են, որ գիտելիքների ինքնուրույն ձեռքբերումը, լիարժեք յուրացումը, յուրացման արդյունքների վերլուծությունը և հմտությունների զարգացումը ապահովվում են ուսանողների ինքնուրույն կամ անհատական աշխատանքով: Ուսանողի ինքնուրույն աշխատանքի արդյունավետ պլամավորման և կազմակերպումը ուսուցման գործընթացի կարևորագույն հիմնախնդիրն է:

It is impossible to study the problem of planning and organization of individual learning the process of foreign language learning detached from methods of language teaching. Contemporary scientists dealing with such a category as "individual learning" consider that individual knowledge getting and its assimilation, the investigation of the results in knowledge assimilation and skill development are provided with individual work of students. Effective planning and organization of a student's individual work brings to the accomplishment of academic goals in educational process.

One of the key responsibilities of any teaching institution is to provide the context in which students learn how to study on their own.' Learning to learn' is a complex process that entails students taking responsibility and playing their part within the educational process. People are feeling beings as well as thinking beings and when their feelings and thoughts are in harmony learning is maximized. Learning is an experience which occurs inside the learner and is activated by the learner himself.

The theme of our article is actual as the problem of independent learning is crucial nowadays for both teachers and students in terms of credit educational system. Many students have trouble making transition to more independent learning required at University compared with their previous study. University study requires students to take responsibility for their own learning, to be more self-diercted, to make decisions about how much time they will spend on learning both inside and outside the classroom. The aim of article is to reveal the key tecniques of independent learning design process as tertiary education throughout the world today is brimming with activity given to the design and development of flexible learning.

As in the case with many terms commonly used in higher education learning, such as ‘critical thinking’, ‘independent learning’can mean different things to different people, in different disciplines and in different cultures. Therefore, it is important that this pivotal concept is explained to students so that they know what is required of them within their new context and discipline.

Independent learning is important because it develops creativity and intellectual curiosity .Independent learning is about students being active rather that passive. It is about them working out the answers rather than being told them. It is about wanting to study rather than doing something to pass the examination. Independent learning is not the easy option- it is tough. As teachers we have a choice. If all we want to do is to get results, we can spoon-feed our students. We can give them dozens of model answers and make them learn. But if we want to educate, we encourage, and inspire them to explore the subject, to make discoveries and set the tasks that will challenge.

The process of learning is emotional as well as intellectual. People are feeling beings as well as thinking beings and when their feelings and thoughts are in harmony learning is maximized. Learning is an experience which occurs inside the learner and is activated by the learner himself.

With the arrival of the Internet, it has become relatively easy to get more education without leaving home. Students can practice self-directed learning, develop their computer and typing skills and familiarize themselves with website before starting their degree. To help students get the most, independent learning plans should be provided to guide students on their independent study. Participating additional activities will help students’ progress faster through their English language course. Students have access to many hours of independent learning activities.

Internet is the most valuable when the student has a purpose for using it. Without a clear purpose, a student can drown in a sea of trivia. Furthermore, in contrast with a book, magazine, or newspaper, on the Internet it is not easy to skim information, and so pulling information off the Internet can be less productive than getting information from a book, magazine, or newspaper. Internet can eat up much valuable classroom time. Certainly, it can serve as a supplement to classroom work.

We understand that everyone learns differently. Students can choose the study method that work best for them. As they can practice their skills in all language areas (reading, writing, speaking and listening) they complete their course with a strong grasp of the English language, ready for the workforce or further study. Much of the instructional design that has been applied to Web-based learning environments has been guided by the principles of instructional system design, an approach widely used for the development of learning materials prepared for correspondence and print-based forms of flexible delivery.[1]

These approaches are based on the notions that learning occurs primarily through the consequences of internal and external conditions relating to the learner and the instruction.[2]

Models developed from the approaches identify discrete instructional events as a means for developers to create instructional materials to support teaching at a distance. With such design approaches, the resulting materials seek to provide a means to carry the knowledge from the minds of the experts (teachers) into the minds of the learners.

As print has given way to electronic media, and delivery means have moved from paper to the computer screen, the new forms of learning material have tended to retain the characteristic features of the old. Stories are told in sequential fashions, contents are carried with instructional messages and small tasks interspersed to create forms of engagement and reflection for the learners.

Israeli writer Birenbaum contrasts two types of learning activities. One learning activity is determined by external regulation and involves the teacher taking over learning and thinking activities on behalf of pupils. This would, for example, involve a teacher explaining the relationship between concepts of theories, making comparisons and drawing conclusions.[3]

Another learning activity involves pupils performing learning and thinking activities by themselves. Birenbaum describes this learning activity as self-directed active learning. Self-directed active learning can therefore be defined as the extent to which pupils are metacognitively, motivationally and behaviorally active in their learning.

---

[1] Gagné R.M., Briggs L.J. and Wager W.W., Principles of Instructional Design, Orland FL: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1992.

[2] Ragan T., and Smith P., Handbook of Research for Educational Telecommunications and Technology. New York: MacMillan, 1996. -pp 541-569.

[3] Anthony G. Learning Strategies in the Mathematics Classroom: What Can We Learn from Stimulated Recall Interviews? New Zealand Journal of Educational Studies, 1994.

Kane

The cognitive, metacognitive and resource management techniques that pupils activate, in addition to the related motivational beliefs, allow pupils to accomplish academic goals and overcome any hurdles along the way.[1]

Furthermore, active learning is associated with the capacity to assimilate new knowledge and use it to solve problems, the ability to think critically, to communicate and work collaboratively with others.[2]

When environments are designed to reflect meaningful contexts, it is virtually impossible to create settings that are not in some way driven by their learning activities. It is almost impossible to create a page-turning or transmissive delivery setting. The context demands a purpose and the purpose becomes a learning task. Choosing meaningful and authentic learning tasks can be quite a difficult process but once you start, it becomes easier. [3]

The way to do this is to consider how the learning is to be used in real life and to replicate this form of activity. Such an act requires considering the learning aims and the forms of competency that might reflect their achievement. From this point, it is then possible to decide what resources and content students will need to support the learning activities. The course content, which in traditional settings tends to be the desired end of the learning, becomes the means to an end.

Now we are probably getting the idea of the design process We have a meaningful context for the learning and starting to assemble a range of resources to support the learning. The components of the course are the learning tasks.

The tasks have to provide the learners with the capacity to explore, inquire and reflect the means of generating some understanding of the context.

If the tasks are too straightforward, the students will be able to develop solutions and outcomes without overly stretching their mind and intellects. On the other hand if they are too difficult, many students will fail to complete them. If they are to be authentic, they need to have different interpretations, different solution processes and of course to have many acceptable outcomes. Often in task choice, they will be more interested in the processes involved in their solution than in the solution itself.

The key elements of independent learning may comprise factors which are internal and external to learners. The external elements are the development of a strong relationship between teachers and pupils and the establishment of an ‘enabling environment’. The internal elements are the skills that individual pupils have to acquire. The skills that pupils need for independent learning are cognitive, metacognitive and affective. Cognitive skills include memory, attention and problem-solving. Pupils are to reach a certain level in their cognitive development, such as being able to decode basic information before they can embark on independent learning. Teachers are able to promote this cognitive development to encourage independent learning. Metacognitive skills are associated with an understanding of how learning occurs. Such as pupils are able to state how they learn and to identify other people who help them with their learning. These skills are necessary for pupils to self-assess their learning. While affective skills are related to feelings and emotions. Such as developing a value system, then, internalizing and acting on these values. Motivation is considered the most important affective skill and is directly associated with increased independent learning and can also be an outcome of independent learning.

The strong relationship between teachers and pupils involves trust and mutual responsibility for learning, which is based on teachers providing explicit messages about learning, teachers being attentive and responsive to pupils’ interests and needs.

The successful promotion of independent learning will require careful attention to the learning environment. An important skill linking motivation to independent learning may be ‘delay of gratification’, which refers to someone’s ability to wait in order to obtain something that they want. Assessment of students’ knowledge and abilities is the teacher’s absolutely best educational tool. It is so powerful because it is an inspiration to the teacher’s creativity. The teacher who assesses students’ knowledge and abilities begins to think out appropriate educational strategies, whereas with the teacher, there is often a mismatch between what is taught and what is appropriate for the students. When tests are administered in advance of teaching, the teacher sees where needs lie, and the students realize that there is much to learn- the test results are an inspiration to student humility.

---

1 L., Educators, Learners and Active Learning Methodologies. International Journal of Lifelong Education, 2004. -pp 275-286.

2 Silberman, Mel, Active Learning: 101 Strategies to Teach Any Subject. (Boston: Allyn and Bacon, 1996).

3 Herrington J., Oliver R., Herrington T., and Sparrow H., Towards a New Tradition of Online Instruction: Using Situated Learning to Design Web-based Units. Paper presented at ASCILITE conference, Coffs Harbour, Queensland, 2000.

Thus, learners must acquire the cognitive, metacognitive and affective skills. It is these skills together with the element of a strong relationship between teachers and pupils and an enabling environment that underpin the development of independent learning and allow it to make a reality in the classroom. For independent learning realization there must be a conscious decision by responsible authority to establish an independent learning programme and the consequent provision of teacher's education, facilities and resources and leadership.

Summarizing, we can state that

- Independent learning is a process, a method and a philosophy of education, in which a student acquires knowledge by his or her own efforts and develops the ability for inquiry and critical evaluation;
- Independent learning includes freedom of choice in determining those objectives within the limits of a given programme and with the aid of a faculty adviser;
- It requires freedom of process to carry out the objectives;
- It places increased educational responsibility on the student for the achieving of objectives and for the value of the goals.

Bibliography

1. Birenbaum M., Assessing Self-directed Active Learning in Primary Schools. Assessment in Education, 2002. -pp 119-138.
2. Davies P., Hymer B. and Lawson H., Developing Llearning to Learn' Skills through Experiential Shallenges. Gifted education international, 2005. -pp 80-87.
3. James M, Black P, McCormick R, Pedder D and William D, Learning How to Learn in Classrooms, Schools and Networks: Aims, Design and Analysis. Research Papers in Education, 2006. -pp 101-118.
4. Kimonen E and Nevalainen R, Active Learning in the Process of Educational Change. Teaching and Teacher Education, 2005. -pp 623-635.

Information about the author:

Svetlana Poghosyan - Artsakh State University, English department
e-mail: silvaharutyunyan88@yahoo.com

The article is recommended for publication by the member of editorial board,
Ph. D. in Pedagogics, E. Hayrapetyan.

УДК 801.3 Лексикология

АНГЛИЙСКАЯ ФРАЗЕОЛОГИЯ В СФЕРЕ ЮРИСПРУДЕНЦИИ

Аида МКРТЧЯН

Ключевые слова: *фразеология, лингвистика, фразеологические единицы, юриспруденция, юридические термины, фразеологический словарь, юридические фразеологизмы, происхождение, классификация, применение.*

Բանալի բառեր՝ *Դարձվաբանություն, լեզվաբանություն, դարձվածքային միավորներ, իրավաբանություն, իրավաբանական տերմիններ, դարձվածքային բառարան, իրավաբանական դարձվածքներ, ծագում, դասակարգում, գործածություն:*

Key words: *Phraseology, linguistics, phraseological units, jurisprudence, legal terms, phraseological dictionary, legal idioms, origin, classification, application.*

A.Mkrtchyan

The English Phraseology in Law

Learning English is widespread today. Good knowledge of a language is impossible without the knowledge of its phraseology. Phraseology is used in many fields including jurisprudence. This article discusses the English phraseology in law. The study shows that the idioms which are based on legal terms are very numerous in English. Particular attention is paid to the origin of phraseology in law and its application in the legal field.

Ա.Մկրտչյան

Անգլերենի դարձվածաբանությունը իրավագիտության ոլորտում

Անգլերենի ուսուցումն այսօր բավականին տարածված է: Լեզվի լավ իմացությունը, անգլերենի իմացությունը ևս, անհնարին է առանց դարձվածքների ուսումնասիրության: Դարձվածքները ընդգրկում են կիրառության տարբեր ոլորտներ, որոնց թվում է և իրավաբանությունը:

Սույն հոդվածի սահմաններում քննվում են անգլերենի դարձվածքային միավորները՝ գործածված իրավաբանության մեջ: Ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ իրավաբանական տերմիններ պարունակող դարձվածքները մեծ թիվ են կազմում անգլերենում:

Հոդվածում առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում դարձվածքների ծագմանը և նրանց գործածությանը:

Изучение английского языка широко распространено в наше время. Хорошее знание языка, в том числе и английского, невозможно без знания его фразеологии. Фразеологизмы используются во многих сферах деятельности, в том числе и в юриспруденции. Данная статья рассматривает английские фразеологизмы в юриспруденции. Исследование показало, что фразеологизмы, в основе которых лежат юридические термины, весьма многочисленны в английском языке. Особое внимание уделяется на происхождение некоторых фразеологизмов в юриспруденции и их применение в юридической сфере.

Английский язык имеет тысячелетнюю историю. Он зародился в Британии в V веке, и до сих пор остается одним из самых распространенных языков в мире. За это время в нём накопилось большое количество красивых и точных выражений, которые и образовали особый слой языка – фразеология. В толковом словаре мы находим следующее определение фразеологии: *Фразеология* – раздел языкознания, изучающий устойчивые сочетания в языке. [1]

Федосов И.А. уточняет, что фразеологическая единица, как правило, выполняет изобразительно-оценочную функцию. Фразеологизм употребляется как некоторое целое, не подлежащее дальнейшему разложению и обычно не допускающее внутри себя перестановки своих частей.

Мир фразеологии современного английского языка велик и многообразен, и каждый аспект его исследования, безусловно, заслуживает должного внимания.

Целью данной работы является исследование английских фразеологизмов в юридической сфере. В ходе работы ставились следующие задачи: понять, что такое фразеология, рассмотреть происхождение некоторых фразеологизмов в юриспруденции, исследовать применение фразеологизмов в юридической области.

Как самостоятельная лингвистическая дисциплина фразеология возникла сравнительно недавно. «Предмет и задачи, объем и методы изучения ее еще недостаточно четко определены, не получили

[1] Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов. 2-е изд., доп. –М.:Рус.яз., 2000, –760 с.

полного освещения»[1] Менее других разработаны вопросы об основных особенностях фразеологизмов по сравнению со свободными словосочетаниями, о классификации фразеологических единиц и соотношении их с частями речи и т. д. У языковедов не сложилось единого мнения о том, что такое фразеологизм, нет, следовательно, и единства взглядов на состав этих единиц в языке. Одни исследователи (Л.П. Смит, В.П. Жуков, В.Н. Телия, Н.М. Шанский и др.) включают в состав фразеологии ее устойчивые сочетания, другие (Н.Н. Амосова, А.М. Бабкин, А.И. Смирницкий) – только определенные группы. Так, некоторые лингвисты (в том числе и академик В. В. Виноградов) не включают в разряд фразеологизмов пословицы, поговорки и крылатые слова, считая, что они по своей семантике и синтаксической структуре отличаются от фразеологических единиц. В.В. Виноградов утверждал: «Пословицы и поговорки имеют структуру предложения и не являются семантическими эквивалентами слов».[2]

В задачи фразеологии как лингвистической дисциплины входит всестороннее изучение фразеологического фонда того или иного языка. Важными аспектами исследования этой науки являются: устойчивость фразеологических единиц, системность фразеологии и семантическая структура фразеологических единиц, их происхождение и основные функции.

Предметом истории фразеологии является изучение первичных, исходных форм и значений фразеологизмов, определение их источников по всем доступным памятникам, выявление сфер их употребления в разные эпохи существования языка, а также установление объема фразеологического состава и его системной упорядоченности в ту или иную историческую эпоху развития языка.

К сожалению, в английской и американской лингвистической литературе мало работ специально посвященных теории фразеологии, но и в имеющихся самых значительных работах А. Маккея, У. Вейнрейха, Л.П. Смита не ставятся такие фундаментальные вопросы, как научно обоснованные критерии выделения фразеологизмов, соотношение ФЕ и слов, системность фразеологии, фразеологическая вариативность, фразеообразование, метод изучения фразеологии и др.

Также не ставится английскими и американскими учеными вопрос о фразеологии как о лингвистической науке. Этим и объясняется отсутствие в английском языке названия для данной дисциплины.

Одной из причин, тормозящих развитие фразеологии как лингвистической дисциплины, является запутанность терминологии, не имеющая себе равных ни в одном разделе языкознания. Недостаточная разработанность основных понятий фразеологии естественно порождает обилие терминов, из которых многие являются синонимами и большинство отличается многозначностью, а некоторые даже не могут называться терминами, насколько они неточны.

Разумное использование фразеологизмов делает речь более идиоматичной. «С помощью идиом, как с помощью различных оттенков цветов, информационный аспект языка дополняется чувственно-интуитивным описанием нашего мира, нашей жизни»[3]

Заимствования являются одним из основных источников пополнения английской фразеологии.

По своему происхождению юридические фразеологизмы можно разделить на три основные группы:

ЮРИДИЧЕСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ, ЗАИМСТВОВАННЫЕ ИЗ ЛАТИНСКОГО ЯЗЫКА

1) add insult to injury – наносить новые оскорбления, образовано от (этим. лат. Injuriae qui addideris contumeliam.)

2) Caesar’s wife must (или should) be above suspicion – «жена Цезаря должна быть выше подозрений» (слова Юлия Цезаря, объясняющие, почему он развелся со своей женой Помпеей) породило фразеологизм Caesar’s wife – человек, который должен быть вне подозрений (букв. «жена Цезаря»).

3) punish – наказывать от лат. poena dare – понести наказание.

ЮРИДИЧЕСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ ИСКОННО АНГЛИЙСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Put smb . in the cart – поставить кого-либо в тяжелое положение (словом cart называли повозку, в которой доставляли преступников к месту казни или возили по городу с позором).

[1] Пастушенко Л. П. Английские фразеологические единицы в составе фразеологического поля. Дис. канд. филол. наук. – Киев, 1982, –37 с.

[2] Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Виноградов В.В. Лексикология и лексикография: Избр. Тр. - М.: Наука, 1986, -243 с.

[3] Аничков И.Е. Труды по языкознанию. - С-Петерб: Наука, 1997, -15 с.

As well hanged (или hung) for a sheep as a lamb – «если суждено быть повешенным за овцу, то почему бы не украсть заодно и ягненка» (отголосок старого английского закона, по которому кража овцы каралась смертной казнью через повешение).

Fools rush in where angels fear to tread – «дураки бросаются туда, куда ангелы и ступить боятся», «дуракам закон не писан».

ЮРИДИЧЕСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ, ЗАИМСТВОВАННЫЕ ИЗ РАЗЛИЧНЫХ ЯЗЫКОВ

1) Выражение the unwritten law – не писаный закон принадлежит афинскому законодателю Солону.

2) beg the question (книжн.) – начинать с желательного для себя вывода, а не с доказательства, принадлежит Аристотелю.

3) некоторые галлицизмы являются устарелыми в современном английском языке a knight of industry – проходимец, мошенник (фр. Cheavalier de I ' industrie).

5) forlorn hope – безнадежное, гиблое дело, последняя надежда (от голландского языка verloren hoop – отряд обреченный на гибель).

6) «Американизм» - have an ax (e) to grind (в Англии написание *ax* вышло из употребления) – преследовать личные, корыстные цели.

Следует обратить внимание на то, что заимствование того или иного оборота, объясняется общностью общественно-политических условий жизни народов, говорящих на этих языках, общностью обычаев, традиций, элементов народной мудрости, так как параллельное существование в различных языках одних и тех же по значению и образности выражений может не иметь никакого отношения к заимствованию.

«Этимологическая сторона изучения фразеологизмов во многом помогает понять культуру и быт народов, у которых заимствовано то или иное фразеологическое выражение»[1]

Фразеологические заимствования обогащают фразеологический фонд и расширяют возможности коммуникации.

Исследование Англо-русского фразеологического словаря А.В. Кунина, Англо-русского, русско-английского словаря фразеологизмов Пархамовича Т. В показало, что фразеологизмы, в основе которых лежат юридические термины, весьма многочисленны в английском языке.

white cash – белый нал (разг., «законные наличные деньги, зафиксированные в финансовых документах и облагаемые налогами»)

black money - Чёрный нал (разг., «неофициальные, незаконные наличные деньги, незафиксированные в документах и необлагаемые налогом»)

to cover up one’s traces – замести следы

to kill two birds with one stone – убить двух зайцев

do time – сидеть в тюрьме

in cold blood - хладнокровно, безжалостно

lay bare - разоблачать, открывать

The Home Office – Министерство внутренних дел

common law damages – нарушения общего права

to ensure the impartiality – гарантировать беспристрастность

statute book – собрание законодательства

(in) due course of law – надлежащая правовая процедура

to proride lawyers – предписывать юристам.

Это объясняется, прежде всего, большой общественной значимостью и актуальностью юриспруденции в Великобритании, благодаря чему юридическая терминология является излюбленным аспектом английской фразеологии.

Эти устойчивые выражения в настоящее время используются в судах во время заседаний, при расследовании и рассмотрении дел, в документации нотариальных контор.

Исследуя различные правовые источники можно найти огромное количество примеров юридических фразеологизмов и распределить по группам в различных классификациях. Однако необходимо знать не только вид и структуру фразеологизма, но и особенности его употребления.

Существует множество классификаций в зависимости от того, какой характерный признак фразеологизма будет браться за основу. Юридические фразеологические единицы можно разделить

[1] Толстой Н.И. Язык и народная культура. – М., 1991, -23 с.

на несколько групп, в зависимости от общей классификации фразеологизмов. Н.Н. Амосова разделяет фразеологизмы на фраземы и идиомы. Согласно классификации профессора В.В. Виноградова, фразеологические единицы делятся на фразеологические сращения, фразеологические единства, фразеологические сочетания и фразеологические выражения.

Первые две группы составляют семантически неделимые обороты. Они эквивалентны с точки зрения своего значения одному какому-нибудь слову. Третья и четвертая группы представляют собой семантически членимые обороты. Их значение равнозначно семантике составляющих их компонентов.

Фразеологические единства не представляют собой совершенно застывшую массу: составляющие их части могут отделяться друг от друга вставками других слов. Это свойство фразеологических единств резко отличает их не только от фразеологических сращений, но и от подавляющего большинства фразеологических сочетаний и фразеологических выражений.

Анализируя выбранные нами фразеологические единицы согласно классификации проф. В.В. Виноградова, мы можем разделить их на следующие группы: *К группе фразеологических сращений относятся:*

- in the cart – поставить кого-либо в тяжелое положение
- do time – сидеть в тюрьме
- lay bare -разоблачать, открывать

К группе фразеологических единств относятся:

- in cold blood - хладнокровно , безжалостно
- to kill two birds with one stone – убить двух зайцев

К группе фразеологических сочетаний относятся:

- white cash – белый нал
- black money - чёрный нал
- *К группе Фразеологические выражения относятся:*
- well hanged (или hung) for a sheep as a lamb – «если суждено быть повешенным за овцу, то почему бы не украсть заодно и ягненка»
- beg the question (книжн.) – начинать с желательного для себя вывода, а не с доказательства.

Характерной чертой английских юридических фразеологизмов является то, что они употребляются в зависимости от конкретных ситуаций общения и сферы профессионального применения.

В судебной сфере терминология и, соответственно, входящие в нее фразеологизмы используются согласно типу судебного дела.

To try on the case – судить, circuit judges - окружные суды, to clear with the matter by summons – начать дело посредством судебной повестки, to jail to appear to court – уклониться от появления в суде, taking of the plea in the case of the court – официальное принятие заявления в суде, grand of bail – ходатайство о взятии на поруки, the master of the Polls – хранитель судебного архива, criminal records - судимость, forensic medicine - судебная медицина.

При рассмотрении уголовного дела и гражданского дела участники слушания используют разные термины, даже названия сторон дела, видов преступления и наказания различны. (first offender – впервые судимый, old offender – рецедивист, initial detiention - первоначальное задержание).

При составлении заключительной речи адвокаты как стороны обвинения так и стороны защиты учитывают психологический аспект. Порой от того, как адвокат построит свою речь, зависит исход дела намного больше, чем от доказательств и свидетельских показаний. (give proof by –подкрепить доказательство, to meet conditions – удовлетворять условиям, to be recommended for mercy – заслуживать снисхождения). Поэтому в судебной речи опытный адвокат будет употреблять и фразеологизмы, и цитаты из художественных произведений, и латинские изречения. Грамотный юрист владеет необходимой терминологией и всегда знает, когда следует ее употреблять.

Рассмотрим некоторые примеры судебной речи, в которых встречаются юридические фразеологические обороты»):

Add insult to injury - наносить новые оскорбления

Gentlemen of the jury, before I call my evidence, I direct your attention to bandage the accused is still wearing. He gave himself this wound with his Army razor, adding, if I may say so, insult to the injury he was inflicting on his country.

Господа присяжные заседатели, прежде чем я вызову моих свидетелей, я хочу обратить ваше внимание на повязку, которую все еще носит подсудимый. Он сам нанес себе эту рану своей армейской бритвой и этим, если можно так выразиться, помимо увечья себе, нанес также оскорбление своей родине.

bring (или take) an action against smb . – возбудить против кого-либо (судебное дело).

I think I should tell you that if you brought an action for divorce we should have to contest it. You would find it impossible to get the necessary evidence and you would lose your case.

Хочу вам сказать что, если вы решитесь возбудить дело о разводе, мы будем оспаривать каждое ваше слово. Вам не удастся представить ни одной улики, и вы проиграете дело.

Take the consequences of smith . – ответственность за что-либо, нести ответственность за последствия.

Let him take consequences of this undutifulness and folly . – Пусть он отвечает за последствия своего непослушания и безрассудства.

Выводы:

Фразеологизм, или фразеологическая единица - устойчивое по составу и структуре, лексически неделимое и целостное по значению словосочетание, выполняющее функцию отдельной лексемы (словарной единицы).

Исследование английских юридических фразеологизмов, позволяет решить целый ряд вопросов, касающихся значимых единиц языка в целом, характера лексического значения слов, различных вопросов словообразования, стилистики юридической речи в английском языке. Всестороннее изучение фразеологической системы в целом и английских юридических фразеологизмов в частности позволяет нам получить представление об их основных структурно-семантических и стилистических типах, узнать их происхождение.

Особенности юридических фразеологизмов помогают овладеть литературными нормами словоупотребления. Важно изучение фразеологизмов с точки зрения их специфических свойств в ряду других значимых единиц языка.

Разнообразие источников фразеологических единиц, свидетельствующее о насыщенной истории английского языка, богатой английской культуре, о взаимосвязи с другими культурами, не только обогащает язык, но и делает его живым, развивающимся, информативным.

Список литературы

1.Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. - Л.,1989.
2.Аничков И.Е. Труды по языкознанию. - С-Петерб: Наука, 1997, -15 с.)
3.Бабкин А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники. - Л.: Наука, 1990.
4. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. - М.: Наука, 1986, -179 с.
5.Виноградов В.В. Лексикология и лексикография: Избр. Тр. - М.: Наука, 1986, -243 с.
6.Кунин А.В. Большой англо-русский фразеологический словарь. 4-е изд., перераб. и доп. - М.:"Русский язык", 1984, – 944 с.
8.Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. – М.: Междунар. отношения, 1972 , – 382 с.
9.Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов. 2-е изд., доп. –М.:Рус.яз., 2000, –760 с.
10.Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990, – 685 с.
11.Пархамович Т.В. Англо-русский, русско-английский словарь фразеологизмов 2011,–130 с.
12.Пастушенко Л. П. Английские фразеологические единицы в составе фразеологического поля. Дис. канд. филол. наук. – Киев, 1982, –37 с.
13.Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М.,1996, -243 с.
14.Смит Л.П. Фразеология английского языка. – М., 1998.
15.Телия В.Н. Метафора как модель смысла произведения и ее экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988.
16.Толстой Н.И. Язык и народная культура. – М., 1991, -23 с.
17.Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. 3-е изд. –М.: Выс. школа, 1985.
18.Jolan L.M. The language of judies Chicago; L., The unit of Chicago press, 1993

19. 20.Weinreich, U. Problems in the Analysis of Idioms: Substance and Structure of Language. – University of California Press, Berkley and Los Angeles, 1984.

Сведения об авторе:
Аида Мкртчян - АрГУ, ст. преподаватель кафедры английского языка

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, к.п.н., Э.А.Айрапетян.

УДК 978.147:804.0 *Методика преподавания французского языка*

СОДЕРЖАНИЕ И ОРГАНИЗАЦИЯ ТРЕНИРОВКИ СТУДЕНТОВ В УСВОЕНИИ ИНОЯЗЫЧНОГО ЯЗЫКОВОГО МАТЕРИАЛА

Алиса МАРКАРЯН

Ключевые слова: речевая деятельность, содержание тренировки, организация тренировки, грамматический минимум, исходный текст, речевая перспектива, аналитические упражнения, система тренировки, навыки, языковые упражнения, факты, самостоятельная работа, виды упражнений

Բանալի բառեր: խոսակցական գործունեություն, վարժանքի բովանդակություն, վարժանքի կազմակերպում, քերականական մինիմում, բնագիր, խոսքային զարգացում, անալիտիկ վարժություններ, վարժանքի համակարգ, ունակություններ, լեզվական վարժություններ, փաստեր, ինքնուրույն աշխատանք, վարժությունների տեսակներ

Key words: speech activity, the content of training, the organization of training, grammatical minimum, initial text, speech perspective, analytical exercises, the system of training, skills, language exercises, facts, independent work, types of exercises

Ա. Մարգարյան

Ուսանողների կողմից օտարալեզու նյութի յուրացման վարժանքների բովանդակությունը եւ կազմակերպությունը

Սույն հոդվածը նվիրված է լեզվական նյութի յուրացման նպատակով ուսանողների վարժանքների բովանդակության և դրանց կազմակերպման խնդիրներին:

Ներկա աշխատության մեջ վարժանքը դիտարկվում է որպես ուսումնական պրոցեսի միջանկյալ, սակայն կարևոր օղակ:

Այս օղակը կրում է դիալեկտիկ բնույթ, քանի որ այն կապված է մի կողմից լեզվական նյութի գիտակցական յուրացմանը, մյուս կողմից էլ՝ ոչ գիտակցական ընկալմանը լեզվական նյութի օգտագործման և խոսակցական գործունեության զարգացվող ձևերի մեջ:

Սույն հոդվածի նպատակը ուսանողների վարժանքների տեսական հիմքերի և լավագույն ծրագրերի ստեղծումն է ,լեզվական նյութի և հիմնատեքստերի յուրացումը՝ որոշակի հատկանիշների հիման վրա /քերականական ,հնչյունաբանական,թեմատիկ և այլն/:

A.Margaryan

The Content and Organization of the Students Training in Learning of the Foreign Language Material

The article deals with the content and organization of the students training in learning of the language material. In the given article the training is revealed as an intermediate but necessary point of the educational process.

This link has a dialectic character because on the one hand it is connected with the acquisition of the language material on the conscious basis and on the other hand with the learning down of the realization with the usage of the language material and in the developing types of speech activity.

The aim of the article is in the working out the theoretical basis of the training and in the creation of optimal programms of training of the students in the acquisition of the language material and the initial text on the basis of the definite indications / grammar, phonetic, thematic, etc./

Данная статья посвящена проблеме содержания и организации тренировки студентов в усвоении языкового материала.

В настоящей работе тренировка рассматривается как промежуточное, но необходимое звено учебного процесса.

Это звено носит диалектический характер, ибо оно связано, с одной стороны, с усвоением языкового материала на сознательной основе, а с другой - со "снятием" осознанности при применении языкового материала и в развиваемых видах речевой деятельности.

Цель состоит в разработке теоретических основ тренировки и в создании оптимальных программ тренировки студентов в усвоении языкового материала и исходного текста на основе определенного признака (грамматического, фонетического, тематического и т.д).

Качество целевых видов иноязычной речевой деятельности во многом зависит от языкового фундамента.

Зыбкость и непрочность языкового фундамента, т.е. активного грамматического и лексического минимума, является основной причиной слабого продвижения студентов в овладении иноязычной речевой деятельностью, ибо тормозит развитие необходимых навыков и умений. Поэтому проблема усвоения языкового материала в форме, гибкой и готовой к употреблению в речи, представляется научной потребностью. Она связана, прежде всего, с содержанием и организацией тренировки студентов в усвоении языкового материала.

Тренировка рассматривается как промежуточное, но необходимое звено учебного процесса. Это звено носит диалектический характер, ибо оно связано, с одной стороны, с усвоением языкового материала на сознательной основе, а с другой – со "снятием" осознанности при применении языкового материала в развиваемых видах речевой деятельности.

Цель состоит в рассмотрении проблемы тренировки студентов и расценки неязыкового вуза в усвоении активного языкового материала и выявлении фактора оптимизации тренировки для неязыковых специальностей.

Тренировка студентов в усвоении языкового материала определяется как динамичный процесс учебной деятельности по "разборке" речевого акта и отработке его составляющих, предлагающий, с одной стороны, осознание единиц языкового материала и действий с ними, а с другой, "снятие" этой осознанности и ее "переключение" на содержательный аспект речи, что в итоге обеспечит обучаемых средствами и способами формирования и формулирования мысли на иностранном языке и ее понимания. Из этого определения вытекает, что тренировке неизбежно присуща определенная мера искусственности по отношению к акту речи, которая обусловлена жесткой фиксацией внимания к элементам целого, значимость этих элементов в процессе тренировки утрируется, ибо они занимают в ней на определенное время "структурное место цели", чтобы затем превратиться в средство для достижения более высокой речевой цели. (А.Н.Леонтьев, 1969). Коммуникативный же характер тренировки гарантируется, прежде всего, наглядной речевой перспективой, которую должны ясно ощущать студенты в ходе тренировки.

На основе обобщения работ по психологии памяти и речи и теории навыка были выявлены условия, учет которых при организации тренировки повысит ее эффективность. К ним относятся следующие:

-сочетание произвольного и непроизвольного запоминания с доминантой первого для взрослой студенческой аудитории;

-сознательно контролируемый и управляемый перевод языкового материала из кратковременной памяти в долговременное хранилище с помощью разнообразных манипуляций материалом: группировки, кодирования, соотнесения, образования ассоциативных связей, повторения;

-вариативный характер повторения и разнообразие условий тренировки;

-оперативное подкрепление и знание результатов тренировки;

-самостоятельность обучаемых в осуществлении учебной деятельности;

-учет личностной направленности обучаемых в процессе тренировки.

Учет этих условий позволил выявить и экспериментально проверить конкретные факторы, оптимизирующие процесс тренировки студентов в усвоении языкового материала. К ним отнесены следующие:

-использование исходного текста, представляющего собой модель будущего высказывания;

-функционально-семантический подход к организации языкового материала для тренировки;

-увеличение удельного веса самостоятельности студентов на основе развития рациональных умений учебного труда.

Текст трактуется А.А.Леонтьевым и Т.М. Дридзе не только как продукт речевой деятельности, но и как ее модель или образ коммуникативно-познавательной деятельности человека, как "превращенная форма общения" (Е.Ф.Тарасов). И если понимать исходный текст как живое воплощение мотивов конкретной личности, как сгусток мыслей и эмоций, короче, как единицу общения, то он может и должен быть отправным моментом в тренировке и одновременно моделью мыслимого будущего. В результате, тренировка, построенная вокруг исходного текста, приводит к "круговороту текстовой деятельности" (Т.М.Дридзе, 1984), идея которой акцентируется в теории коммуникации.

Использование исходного текста в тренировке органично дополняется вторым фактором оптимизации тренировки – функционально – семантическим подходом к организации языкового материала. Эффективность данного подхода доказана в ряде исследований (Коростелев В.С., Русакова Т.В., Степкина Т.Н. и др.). Функционально-семантическая основа организации языкового материала наглядно демонстрирует функционирование языковых средств соответственно естественным условиям, т.е. позволяет исходить в обучении языку от материала, маркированного

актом речи. Этот материал, условно именуемый в работе "совмещенным", те. лексико-грамматическим, извлекается из исходного текста и организуется на основе функционально-семантического единства разноуровневых языковых единиц (лексических, морфологических, синтаксических) в одно функционально-семантическое поле: такой подход способствует прочному усвоению языкового материала в единстве его функции, значения и формы и вариативному использованию его в речи. Такой "совмещенный" материал обретает реальную жизнь только в целом тексте, так как коммуникативная интенция воплощается в нем совокупностью взаимообусловленных языковых средств разного уровня. Это позволило в свою очередь выделить единицу тренировочных упражнений, которой может быть слово, словоформа, словосочетание, предложение и микротекст. Отрабатываются они в основном в упражнениях "совмещенного" характера, в которых взаимно укрепляются семантические и грамматические стороны языкового явления. Внимание же обучаемых должно переключаться и попеременно фиксироваться на каждой стороне.

Третий фактор оптимизации тренировки – увеличение удельного веса самостоятельности студентов в работе над языковым материалом – был выделен, исходя из постулата психологии о том, что активная позиция обучаемых по отношению к материалу способствует его более прочному усвоению; была принята также во внимание идея дидактов по поводу того, что навыки и умения самостоятельной работы являются основой и предпосылкой дальнейшего самообразования (Бабанский Ю.К., Маркова А.К., Пидкасистый П.И. и др.).

Критическое рассмотрение существующих способов тренировки на неязыковых факультетах – осуществлялось в ходе анализа тренировочных упражнениях немецкого языка, наиболее распространенных на факультетах неязыковых специальностей, так как считается, что учебник является моделью системы обучения иностранным языкам (И.Л.Бим, 1974). При этом, в центре внимания были следующие вопросы:

- степень коммуникативной направленности тренировочных упражнений;
- виды упражнений и их разнообразие;
- степень осознанности тренировки;
- направленность тренировки на разные виды речевой деятельности;
- характер образца, степень его репрезентативности;
- наличие/ отсутствие ключа к упражнениям;
- степень объективации приемов тренировки, т.е. донесение до обучаемых смысла выполняемых ими тренировочных упражнений.

Таким образом, экспериментальное обучение показало эффективность разработанной системы тренировки и в целом подтвердило правильность выдвинутой гипотезы.

Предлагаемая система тренировки студентов в усвоении языкового материала может быть реализована в дальнейшем при написании учебных пособий для студентов неязыковых специальностей. Подход к тренировке, обоснованный в данной работе, может быть применен и к другим иностранным языкам.

Аналитические упражнения в связи с исходным текстом. Их значение состоит в том, чтобы заострить внимание студентов на важных сторонах усваиваемого явления: значении, употреблении, форме.

Литература

1.Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. М.:Медицина,1966.-349с.
2. Бим И.Л.Система обучения иностранным языкам в средней школе и учебник как модель ее реализации,-М.: Изд-во Моск. гос. пед. ин-та им. В.И.Ленина, 1974.-246с.
3.Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. М.:Наука, 1984.-268с.
4.Жинкин Н.И.Механизмы речи. М.: Изд-во АПХ, 1958.-372с.
5.Зимняя И.А.Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. М.: Просвещение,1978.-159с.
6.Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность, М.: Просвещение,1969-214с.
7. Леонтьев А.А. Психолингвистика.Л.:Наука,1967.-115с.
8.Лурия А.Р.Язык и сознание. М.: Изд-во Московского университета,1979-320с.

Сведения об авторе:
Алиса Маркарян - АрГУ, И.О. доцент кафедры немецкого и французкого языков
Эл.почта: alisastepa@yahoo.fr
Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, к.п.н., Э.А.Айрапетян.

УДК 891.981.0 Литературоведение

ЛЕРМОНТОВ И АРМЯНЕ

Нуне АРАКЕЛЯН

***Ключевые слова**: армянский след, упоминания, родственники, переводы, поездка в Шуши.*
***Բանալի բառեր**՝ հայկական հետք, հիշատակում, բարեկամներ, թարգմանություններ, մեկնում դեպի Շուշի:*
***Key words**: Armenian trace, mention, relatives, translations, a trip to Shoushi.*

Ն. Առաքելյան
Լերմոնտովը եւ հայերը

Այս հոդվածում, որը նվիրված է Մ.Յու. Լերմոնտովի 200-ամյա հոբելյանին, դիտվում են որոշ ասպեկտներ բանաստեղծի և հայերի ու հայկական իրականության միջեւ, նշվում են հայկական հիշատակումներ բանաստեղծություններում և արձակում: Մասամբ շոշափվում են թարգմանություններ Լերմոնտովից իրականացված հայ բանաստեղծներով, խոսվում է նրա ուղեւորության մասին դեպի Ղարաբաղի հնագույն մայրաքաղաք Շուշի:

N.Araqelyan
Lermontov and Armenians

This article, dedicated to the 200th anniversary of M.Yu. Lermontov, discusses some aspects of the relationship of the poet with the Armenians and the Armenian reality, the Armenian mentions in verse and prose are noted. The translations from Lermontov made by the Armenian poets are partly mentioned. It is told about his trip to Shoushi - the ancient capital of Karabakh.

В данной статье, посвященной 200-летнему юбилею, М.Ю.Лермонтова рассматриваются некоторые аспекты взаимоотношений поэта с армянами и армянской действительностью, отмечаются упоминания об Армении в стихах и прозе. Отчасти затрагиваются и переводы Лермонтова, осуществленные армянскими поэтами, говорится о его поездке в древнюю столицу Карабаха - Шуши.

Исполнилось 200 лет со дня рождения великого русского поэта Михаила Юрьевича Лермонтова. Нам, армянам свойственна привычка искать и находить во всех великих людях армянские корни, приписывать им армянских предков. Эта порой забавная черта армянского характера иногда может просто помешать доказательствам армянского происхождения тех великих личностей, которые являются доподлинными армянами. Поэтому, в жизни и творчестве Михаила Юрьевича Лермонтова мы не будем стараться искать армянский след, просто рассмотрим некоторые моменты, связанные с упоминаниями об армянах в стихах и прозе Лермонтова и историей переводов на армянский язык, а также его поездками на Кавказ.

Но, как ни парадоксально, армянские родственники у Лермонтова действительно были. Они появились в жизни М. Ю. Лермонтова в 1818 году, когда он впервые в четырехлетнем возрасте вместе с горячо любящей его бабушкой Елизаветой Алексеевной Арсеньевой и ее многочисленными слугами оказался в имении родной сестры бабушки — Е. А. Хастатовой. Это была семья генерал-майора А. В. Хастатова — армянина из Кизляра (Северный Кавказ). Аким Васильевич Хастатов вместе с другими генералами-армянами — С. С. Давыдовым, С. Манеевым, Я. Абрамовым — был участником многих знаменитых сражений. За смелость и отвагу его хвалил сам А. В. Суворов. С Суворовым он познакомился в 1780 г. в Астрахани и был взят им в адъютанты. Отличился в Кинбурнском сражении. В донесении Г. А. Потемкину за 1 октября 1787 г. о сражении при Кинбурне Суворов особо отмечает А. В. Хастатова, раненного в бою. В 1789 г. в чине полковника А. Хастатов отличился в сражениях при Фокшанах и Рымнике, дважды был ранен и награжден орденом Св. Георгия IV степени. А. В. Хастатов участвовал и в ожесточенных боях при штурме крепости Измаил. В рапорте Г. Потемкину от 21 декабря 1790 г. А. В. Суворов отмечал: «Отдавая полную справедливость находящимся при мне чинам, кои, выполнив все приказания мои, заслуживает особливое внимание подполковник Аким Хастатов...»[1] Внук генерала Хастатова Аким Павлович Шан-Гирей, троюродный брат Лермонтова, был так же близким другом поэта.

[1] С. Штикян “Лермонтов и армянская культура” Литературная Армения, 1961, N 84, август, стр. 86-88

Лермонтов – поэт, к личности и творчеству которого всегда обращались представители армянской интеллигенции. Еще в 1843 году при содействии Лазаревской Московской семинарии был издан сборник русских поэтов на армянском языке, среди которых были и стихотворения Лермонтова. Переводы эти осуществил студент семинарии Г. Амазаспян. Знаменательно то, что переводы стихотворений Лермонтова «Сосна» и «Ангел» вышли на грабаре. К творчеству Лермонтова обращался и армянский писатель, поэт, публицист Микаэл Налбандян, которого особенно привлекали свободолюбивые стихи и поэмы Лермонтова. Пленившись поэзией Лермонтова, Налбандян использует и в своем творчестве жанр думы.

В журнале «Юсисапайл» были напечатаны стихотворения «Пророк» (в пер. Назаряна; 1863, № 12), «Воздушный корабль» (в пер. Е. Саргисяна; 1864, № 7) и сделанный студентом Московского университета, поэтом М. Садатяном, перевод «Демона» (1863, № 12; 1864, № 2), которому было предпослано предисловие Назаряна — первая статья о Лермонтове в армянской критике. Арменовед Ю. Веселовский писал об этом: «Среди переводов с русского первое место занимает действительно прекрасный перевод лермонтовского «Демона», сделанный рано умершим поэтом М. Садатяном»[1]

Интересными и содержательными были и переводы Ованеса Туманяна. Особенности туманяновских переводов в их вольности в том, что великий армянский поэт не боялся отступить от стиля и поэтической манеры Лермонтова, придавая его стихам свою собственную манеру звучания и свои собственные оттенки. Так, кстати, поступал и сам Лермонтов, переводя западноевропейских поэтов (например стихотворение «Горные вершины» Гете).

Туманяновские переводы Лермонтова являются лишь частью той огромной работы по приобщению армянского народа к русской литературе, культуре и искусству, которую проделал великий армянский поэт. Сравним оригинал и перевод на примере стихотворения «Ангел»:

По небу полуночи ангел летел
И тихую песню он пел;
И месяц, и звезды, и тучи толпой
Внимали той песне святой.

Он пел о блаженстве безгрешных духов
Под кущами райских садов;
О боге великом он пел, и хвала
Его непритворна была.

Он душу младую в объятиях нес
Для мира печали и слез,
И звук его песни в душе молодой
Остался, - без слез, но живой.

И долго на свете томилась она,
Желанием чудным полна;
И звуков небес заменить не могли
Ей скучные песни земли.[2]

Перевод Туманяна:

ՀՐԵՇՏԱԿ

Կես գիշերային լըռին երկընքում
Թրռչում էր հրեշտակն և խաղաղ երգում.
Եվ լուսինն, աստղերն, ամպեր խմբովին,
Ունկընդիր էին նորա սուրբ երգին։
Նա արդարների վայելքն էր երգում
Ծառերի տակին-դրրախտի այգում.
Երգում էր նա մեծ աստուծո վերա.
Եվ սըրտալի էր գովեստը նորա։

[1] *Веселовский* Ю., Русское влияние в современной армянской литературе, М., 1909;)
[2] Здесь и дальше цитаты стихов Лермонтова по книге М.Ю. Лермонтов. Собрание сочинений в двух томах, М. 1990

Նա գրկում բռնած մի մատաղ հոգի
Բերում էր երկիրն վշտի, արցունքի,
Եվ մատաղ հոգում հնչյունքն երկնային
Թեև անբարբառ, կենդանի մնացին։

Եվ անպատմելի մի տենչանք հոգում,
Նա շատ տառապեց, տանջվեց աշխարքում.
Եվ չըկարացին երգին երկնալուր
Փոխարինել երկրի երգերը տխուր։[1]

Лермонтова много переводили на армянский и другие поэты, особенно ценны переводы Александра Цатуряна, который писал Юрию Веселовскому «Из русских поэтов я особенно горячо полюбил Лермонтова. Моя скромная Муза всегда с благоговением и священным трепетом смотрела на этот величественно-грустный поэтический образ. Это беспокойная, мятущаяся душа, этот «парус одинокий» пленили меня, глубоко меня взволновали».

Говоря о взаимовлиянии литератур и культур в лермонтовском аспекте, нельзя не отметить особое отношение к драме «Маскарад». Великий Петрос Адамян в роли Арбенина удостоился восторженной похвалы не только армянского, но и европейского зрителя, а музыка Арама Хачатуряна к этой драме известна всему миру.

Лермонтов переводил западноевропейских поэтов (например, «Горные вершины» Гете). Кавказ, природа, быт и нравы, фольклор народов Кавказа были одной и любимейших тем в творчестве Лермонтова. Многие произведения Лермонтова так или иначе связаны с Кавказом, а одна из редакций поэмы «Демон» до сих пор хранится в Ереване. Поэт часто бывал на Кавказе, но мало кто знает о посещении Лермонтовым Карабаха. Одним из первых об этом заговорил В.А. Захаров, директор Института политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона «..когда я рассказывал в Армении, что поэт посетил в 1837 году Карабах, все высказывали удивление…» -пишет В. А. Захаров - «такого даже предположить не могли. А Лермонтов действительно побывал в Шуше, о чем он сам в конце 1837 года писал в письме к своему другу Святославу Раевскому, осужденному вместе с ним за «непозволительные стихи», написанные им на смерть любимого им Пушкина, и сосланному в Олонецкую губернию. Письмо это не дошло до наших дней. Его подлинник находился у троюродного брата Лермонтова, Акима Павловича Шан-Гирея. В 50-70-е годы он служил в Закавказье, в Нахичеване, затем занимал пост уездного начальника Шуши. Точно известно, что у него хранился огромный архив брата, из которого еще до революции было опубликовано немало неизвестных произведений Лермонтова, в том числе и писем. Следы этого архива надо искать в Армении, Грузии и Карабахе. Но трагедия 90-х годов прошлого века, к сожалению, безвозвратно уничтожила в Карабахе множество документов. И, тем не менее, надеяться на новые находки надо. Итак, нет никаких сомнений, что Лермонтов в первой половине ноября 1837 года был в Шуше. Да, недостаток документов, которые необходимо искать, не дает нам дополнительных сведений о том, зачем он оказался в Карабахе. Но я еще и еще раз повторю – надо искать в архивах косвенные документальные свидетельства о том, какие воинские части находились в это время в Шуше и близлежащем районе. Тогда все станет на свои места».[2]

Говоря об армянских мотивах в творчестве Лермонтова, нужно прежде всего отметить стихотворение «Поэт», в котором упоминается «походная лавка армянина». Это подтверждает тот факт, что армянские купцы, живущие в России, со своими «походными лавками» часто сопровождали войска, совершавшие передвижение. Известный литературовед М.Д Амирханян отмечает так же черновой вариант этого стихотворения, в котором упоминается известный тифлисский оружейник армянин Геург Элиаров.

В серебряных ножнах блистает мой кинжал,
Геурга старое изделье,
Булат его хранит таинственный закал,

[1] Հովհաննես Թումանյանի ստեղծագործությունը, Երևան, «Սովետական գրող», 1981, 374 էջ։)
[2] В. А Захаров. “Лермонтов в Шуше”. Газета «Ноев Ковчег» http://novostink.ru/sng/28344-vladimir-zaharov-lermontov-v-armyanskom-shushe.html

Для нас давно утраченное зелье. [1]

В романе «Герой нашего времени», в повести «Бэла» упоминаются какие-то безыменные армяне, испачканные дорожной грязью, армянское упоминание встречается и в «Грузинской песне».

Жила грузинка молодая,
В гареме душном увядая.
Случилось раз:
Из черных глаз
Алмаз любви, печали сын,
Скатился.
Ах, ею старый армянин
Гордился!..[2]

В данном стихотворении мы не можем не отметить явную ошибку, т. к у армян-христиан гаремов никогда не было, но само присутствие персонажа –армянина интересно само по себе.

Подводя некоторые итоги, отметим, что армянские мотивы в поэзии М.Ю.Лермонтова, как и присутствие армян в творчестве других русских писателей, армянские упоминания, пусть не всегда лестные для нас, говорят как об активном участии наших соотечественников в общественной и культурной жизни России того времени, так и об интересе русской литературы к жизни других народов.

Литература

1. Лермонтов М. Ю., Собрание сочинений в двух томах, М.,1988-1990.
2. Амирханян М. Д., Классики русской литературы и армяне, Ереван, 1991.
3. Веселовский Ю., Русское влияние в современной армянской литературе, М., 1909;
4. Штикян С., “Лермонтов и армянская культура” Литературная Армения, 1961, N 84, август, стр.86-88
5. Захаров В. А., “Лермонтов в Шуше”. Газета «Ноев Ковчег».
http://novostink.ru/sng/28344-vladimir-zaharov-lermontov-v-armyanskom-shushe.html
6. Даниелян С., «Лермонтов и армянская культура» (на арм. яз.), изд. АН Армянской ССР, 1960.
7. (Հովհաննես Թումանյանի ստեղծագործությունը, Երևան, «Սովետական գրող», 1981, 374 էջ։

Сведения об авторе:
Нуне Аракелян - кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы, АрГУ.

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.п.н., Б.М.Есаджанян.

[1] Амирханян М. Д .Классики русской литературы и армяне., Ереван, 1991
[2] там же.

УДК 82.09 (479.25) Литературоведение

НЕСКОЛЬКО СЛОВ О ПОВЕСТИ Г.МАТЕВОСЯНА «МЫ И НАШИ ГОРЫ»

Нонна АВАКЯН

Ключевые слова: очерк, успех, село, город, пастух, урбанизация, руководство, сельская жизнь, микромир, агрономия
Keywords*: essay, success, town, city, shepherd, urbanization, governance, rural life, a microcosm agronomy*
Բանալի բառեր*: ակնարկ, հաջոխություն, գյուղ, քաղաք, հովիվ, ղեկավարություն, միկրոաշխարհ, ագրոնոմիա, ուրբանիզացում*

N.Avagyan

A Few Words about the Story "We and Our Mountains" by H.Matevosyan

In the article without ideological stratifications the question of carelessness of the management which resulted the Armenian villages in decadence is raised.

Here the author emphasizes as a low standard of living of the population in the village and vice versa development and formation of the cities which promote the resettlement of people from villages to the cities.

Ն.Ավագյան

Մի քանի խոսք Հ.Մաթևոսյանի "Մենք ենք, մեր սարերը" ստեղծագործության մասին

Հ.Մաթևոսյանի "Մենք ենք, մեր սարերը" ստեղծագործության մեջ, առանց գաղափարախոսական դեկավարումների արծարծվում է ղեկավարության անտարբերության հարցը, որը բերում է հայկական գյուղերի քայքայման ու անկմանը: Այստեղ հեղինակը ընդգծում է գյուղացիական կյանքի ցածր ապրելակերպը և հակառակը քաղաքի զարգացումն ու բարգավաճումը, որը նպաստում է բնակչության գյուղից քաղաք տեղափոխմանը:

В статье без идеологических наслоений затрагивается вопрос о нерадивости руководства, которая привела армянские деревни и села к упадничеству.

Здесь автор подчеркивает низкий уровень жизни населения на селе и, наоборот, развитие и становление городов, что способствует переселению людей из деревень в города.

Свою литературную деятельность Грант Игнатович Матевосян начал в 60-ые годы XX столетия. Начиная с первого очерка "Агнидзор", имевшего успех у читателей, многочисленные повести, рассказы и публикации автора связаны с сельской жизнью. Именно село было центром споров, поисков новых путей и методов для писателей и особенно прозаиков в 60-ые годы. Остро стояла проблема урбанизации и из-за нерадивости руководителей, деревня бедствовала, жить на селе становилось труднее. Руководство, в большинстве своем, мало смыслящее в агрономии и погодных условиях влияющих на нее, выдвигало нелепые директивы, которые проводили к развалу отдельных отраслей сельского хозяйства, а иногда и к развалу колхозов в целом.

В городе же наоборот промышленность развивалась, города росли: строились новые заводы и фабрики, в которых не хватало рабочих рук, да и сами стройки нуждались в строителях. Люди, убегая от неразберихи в собственной деревне, переезжали в город, где их ждал гарантированный заработок и на худой конец, общежитие. Это годы освоения и поднятия целины, к которой устремился большой поток рабочих, тянувшихся к лучшей жизни. Все это привело к упадку уровня жизни на селе, а следовательно и к запустению.

"Многое я беру из села моей памяти, многое же создано мной заново, и все это похоже на переселение в некое село, чье название - Цмакут - я придумал. Я бы хотел придумать множество прекрасных людей, и тогда бы не осталось места для плохих, я бы хотел придумать также время действий моих повестей - тогда в них не было бы места войне: но у меня нет выбора: хочу я или нет, я должен быть летописцем наших дней"[1], - говорил о себе Грант Матевосян.

В 1962 году выходит в свет повесть "Мы и наши горы", которая являет собой реализацию двух доминирующих тенденций сельской жизни 60-70 годов. Это ценный опыт традиций и векового уклада деревенской жизни, ее принципов и устоев, и концептуальное исследование мира современного крестьянина, соприкасающегося с миром. "Это село связано с миром тысячу нитями - телефоном, электрическими проводами, почтой, госпоставками", пишет Г.Матевосян. Библиотечный техникум

[1] Г.Матевосян. ''Твой род '' Москва. ''Совет.писатель ''предисловие стр.6

посылает селу выпускников, смекающих по части транспарантов и режиссуры, районная контора кинопроката посылает сюда фильмы; а село в свой черед, посылает в другие села и в город работающих невест, вплоть до самых родов не выпускающих из рук вилы и грабли дает вузам способную молодежь".[1]

Противопоставление города и деревни важнейший фактор становления сельской тематики Гранта Матевосяна. Действие повести происходит на фоне возрастающего интереса руководства страны к развитию сельского хозяйства (планы, директивы, пятилетки) и поднятию уровня жизни на селе. Согласно директивам в то-то время, столько-то овец должно быть острижено, чтобы Антарамеч выполнил во время план поставки шерсти. К сожалению эти директивы не исправляют жизни на селе. А в итоге "Антарамечских пастухов поссорили с их стадом". Стадо в ссоре с чабанами: не дает приплода, молодняк гибнет, рушится микромир чабанов, прообраз "большого мира".

Автор мастерски передает хаос и неразбериху времени через "республику пастухов" – сложный и противоречивый малый мир Антарамеча; вымышленное Матевосяном название (глубь леса, дебри), которое, как нельзя точно отображающее современную жизнь села, из которой пастухи не видя выхода потихоньку переезжают в город. Г.Матевосян на примере одного села глобально рисует жизнь в стране. Это уже открытый намек о неправильной организации труда на селе.

Чабаны заняты подписыванием нереальных обязательств, позированием перед камерами, но не делом. Их делом занимается ничего не смыслящее в этом начальство, в надежде получения наград и повышения, но никак ни шерсть и приплод. "Что, если бы человек работал пасечником только потому, что его назначили пасечником? Он не видел бы медведя, потому что он пасечник, а не сторож и ему дали только сетку для лица, а ружья, чтобы стрелять не дали. И медведь бы не томился на том берегу реки, а повалился опрокинул бы улья и расшвырял бы их, потому, что меду в рамках не нашел бы. А в рамках не было бы меду, потому что пасечник не повернул вовремя улья на восток". Штрих сельской жизни напрямую рельефно показывает формальный подход к организации труда в колхозе.

Неестественные условия, бюрократический произвол, искажающий жизнь крестьян ведут не только к моральному обнищанию, бездушию и бездуховности жителя деревни, но и низкому уровню жизни крестьянина.

"Острижем, товарищ инструктор, нам-то что, черт с ними, с овцами, острижем, пусть подыхают. Свет клином сошелся на этих овцах что ли? В Казахстане вон их сколько" - так рассуждает сельчанин.

Пастухам не дают самим решать когда стричь овец, хотя они знают время по наитию, ведь они часть этой природы и живут в целостном единстве с миром в духовной гармонии с горами, землей и стадом. Но они не были больше пастухами, а были своего рода обязательствами, живыми, что ли, обязательствами, пришитыми к стаду, и "деревня стала такой же пустой мещанкой, как город".

В своем особом микромире, которым "командует солнце, проплывающее над селом, облака, ветры, снег, зной, герои Матевосяна пастухи, подчиненные ритму природы. Это мир, где каждый занимает свое, именно ему предопределенное место. Ведь "никакой градусник не найдет ту глубину, которая полагается саженцу, не укажет тот день, когда на западе зацветет липа, а на востоке откроется первый медоносный цветок". И если этот мир попытаться изменить пустыми указами, идущими ему вразрез он разрушится.

В повести отображена и проблема духовного бытия современного человека, его нравственный облик, взаимоотношения личности и общества. -"В горах считать не любят. Сколько ныне овец в вашем стаде? –спросите вы. Вам ответят: "Падежа не было, прибавьте, значит к тому, что было приплод". -Сколько корма? – столько, сколько скосили. А следователь почему-то доискивается. "Люди шашлык ели, а ты допытываться, кто сколько кусков съел да кто съел первый кусок, кто последний, пропади ты пропадом такая жизнь! Овцу зарезали! Сами растили, сами зарезали!"

Съели, пригласили и хозяина, проходившего мимо, искавшего овец, дали ему денег. И никто ни на кого не в обиде. Но сталкиваются два космоса: крестьянское простодушие и фиктивный закон. Закон в лице следователя, который избивает Павле для выяснения истины.

"Трудно пересказать – хочется цитировать. Цитировать тоже трудно целиком – много, а вырвать из них каким бы то ни было прекрасные абзацы кажется своеволием".

"Многих на свете избивают, но чтобы слабый сильного избил – это уже ни на что не похоже".

А к тому же придумали учредить суд, " не суд, а сплошной смех". И выставили бедных Антарамечцев как глуповцев С.Щедрина. "Сидя в зале, они вдруг застыдились того, что они косари, что давно небриты, что шумят, разговаривают как в поле". К счастью, никого не осудили, все

[1] Г.Матевосян. Избранное. Москва. ''Худ.литература", 1980, стр.17.

обошлось. Но, если пастух Павле перестал таскать мешки с солью лишь потому, что за это трудодни не полагаются, значит, что-то изменилось в нем. А что изменилось? Изменилось и то, что в далеком Антарамече кражи прекратились, после суда с овцами. Но только и мед стали вырезать один раз в год, хотя все делали как всегда, а ульи гибли один за другим, вроде и не болели. Жизнь на селе остается сложной и трудной.

И пастух Павле подался в город, следом уехал и Ишхан. Рушится микромир - прообраз большого мира.

"И почудилось вдруг на мгновение, что число людей, которые только и знают, что судить о мире, прибавилось еще на одну тысячу и на ту же тысячу убавилось число людей, делающих этот мир миром.

В представлении писателя утрата истоков – это потеря духовной основы, здоровой народной нравственности, без которой невозможна крепость настоящего, добротность будущего.

"Мир, он приходит, уходит, а мы - крепкий род, мы наше существование продолжаем".

Библиография

1. "Твой род" Москва, Советский писатель 1986г.
2. Грант Матевосян. Избранное. Москва "художественная литература" 1980.
3. Леонид Тер-Акопян "Дорога к Гранту", Дружба народов N3, 2006. N3
4. Грант Матевосян. Избранное. Москва "художественная литература" 1980, стр.7. Предисловие Л.Тер-Акопяна
5. Ю.А. Карабчиевский."Тоска по Армении"1988 г.

Сведения об авторе:
Нонна Авакян - АрГУ преподаватель кафедры русского языка и литературы
E-mail: Karapetyan.edithe@yandex.ru

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.п.н., Б.М.Есаджанян.

УДК 82.09 Литературная критика и исследование

ОТОБРАЖЕНИЕ ВОЙНЫ В ТВОРЧЕСТВЕ РОБЕРТА РОЖДЕСТВЕНСКОГО («РЕКВИЕМ», «ПОДСЛУШАННЫЙ РАЗГОВОР»)

Инна АДАМЯН

Ключевые слова: *война, нация, патриот, атмосфера, фронт, поколение, потеря, реальность.*
Բանալի բառեր՝ *պատերազմ, ազգություն, հայրենասեր, մթնոլորտ, ճակատ, սերունդ, կորուստ, իրականություն:*
Keywords: *war, nation, patriot, atmosphere, front, generation, loss, reality.*

.

Ի. Ադամյան

Պատերազմի արտացոլումը Ռոբերտ Ռոժդեստվենսկու ստեղծագործություններում
(«Ռեքվիեմ», «*Լսված խոսակցություն*»)

Հոդվածում հեղինակը անդրադառնում է Ռոժդեստվենսկու ստեղծագործություններում տեղ գտած պատերազմի թեմային՝կանգառնելով կոնկրետ գործերի վրա: Վերլուծվել են «Երկրի վրա», «Լսված խոսակցություն» բանաստեղծությունները, «Ռեքվիեմ» պոեմը:Հոդվածում խոսվում է այն մասին,որ պատերազմը սարսափելի աղետ է մարդկության կյանքում,իսկ պատերազմի մասին գրելու համար անհրաժեշտ է այն զգալ սեփական մաշկի վրա:Հեղինակը հիմնավորում է,որ Ռոժդեստվենսկին հատուկ մեծության պոետ է, իսկ պատերազմին նվիրված նրա բանաստեղծությունները՝պատերազմի ողբերգությամբ ու վշտով ներծծված մի ամբողջ կյանք:

I.Adamyan

The Display of War in the Works of R.Rozhdestvensky (“Requiem”, “The Overhead Conversation”)

The author reveals the theme of war in the works of R. Rozhdestvensky. In the verses “On the Earth”, “The Overhead Conversation” and the poem “Requiem” is shown that war is a terrible disaster in human life, and, to write about it means to experience it to the bone. The author reveals and proves that R. Rozhdestvensky is a poet of special value and his war poetry is a whole life suffused with tragedy and grief of war.

В данной статье автор раскрывает тему войны в творчестве Р. Рождественского, останавливаясь на конкретных произведениях поэта. Проанализированы стихи "На Земле", "Подслушанный разговор", поэма ’’Реквием’’. Показано, что война - страшное бедствие в жизни человечества, и писать о войне - значит прочувствовать ее до костей. Автор обосновывает и выявляет, что Р.Рождественский - поэт особой величины, а его стихи о войне - целая жизнь, пронизанная трагизмом и горем войны.

Меня война в себя впитала.
Я - сын ее…
Я полон ею…
(Рождественский "Дни рождения")

Всю литературу военной тематики можно разделить на три части: произведения, написанные во время войны, сразу после войны, по ее горячим следам, и произведения, написанные спустя много лет после войны. Творчество Роберта Рождественского, посвященное военной тематике, отражает события страшных военных лет, восстанавливая их сразу после войны, когда еще свежи в памяти людской все ужасы и невзгоды военных лет, однако страна уже восстанавливается, развивается….Но недавнее прошлое напоминает о себе руинами вокруг, дефицитом продуктов, инвалидами, сиротами… человеческими глазами, полными боли, страдания.

Война - страшное событие в жизни любого народа. Время, когда становятся основными такие ценности, как любовь к Родине, к жизни. Когда жажда к жизни охватывает всю человеческую сущность…

Тема войны не может не отразиться в творчестве писателей и поэтов, как и любое другое историческое событие; война становится переломным моментом и в писательских судьбах. А главным оружием писателей и поэтов, бесспорно, является слово.

Роберт Рождественский – один из известных поэтов – шестидесятников, поэт “оттепели” звенящий, светлый мир которого - естественное проявление его личности, души, судьбы.

Как истинный патриот, поэт не мог не отобразить военную тематику в своем творчестве трогательными и правдивыми стихами о войне.

Многие поэты писали о Великой Отечественной войне, множество стихотворений, трогательных, страшных, породила война.

Каждое из них – маленькая история о страшных днях войны, о смерти, о павших солдатах, о простом народе, о жизни…Что стоит за столь сильными произведениями Рождественского о войне? Военное сибирское детство, очереди за хлебом, концерты в госпитале, тяжело раненные бойцы и командиры. В его стихах ощущается связь настоящего с прошлым и будущим, лирический герой полностью сливается с личностью самого автора, чувствует ответственность за все плохое и доброе. Они наполнены верой в простого человека, живущего рядом.

Так, в стихотворении ‘’На Земле’’ поэт пишет о простом ‘’маленьком человеке’’, его такой же ‘’маленькой’’ службе, зарплате, и тут… война. Поэт показывает подвиг, героизм обычного человека , отметив, что именно на таких людях держится мир. Автор постоянно использует слово ‘’маленький’’, употребляет его для описания героя. И был бы этот человек до конца жизни очень маленьким и незаметным, если бы в дверь его дома не постучалась война. Рождественский точно изображает в своем небольшом, но очень сильном стихотворении, насколько человек ничтожен, насколько мал и немощен рядом с большой бедой всего человечества – войной. И как, все же, силен, как велик человеческий подвиг, не знающий страха перед всепоглощающей войной. Каким величественным потом кажется этот ‘’маленький’’ человек, павший на войне ради жизни человечества. Воспевание подвига простого русского солдата - вот главная тема этого матерого стихотворения. Это жестокая правда жизни.

…А когда он упал-
некрасиво,
неправильно,
в атакующем крике вывернув рот,
то на всей земле
не хватило мрамора.
чтобы вырубить парня
в полный рост![1](231;1)

Мы видим присущую Рождественскому манеру говорить просто о высоком. Это и делает его стихи читабельными и понятными.

И все же считаю вершиной творчества Рождественского о войне “Реквием’’ с его посвящением “Памяти наших отцов и старших братьев…’’. Поэт восхваляет подвиги павших на войне воинов, признает, что им это не нужно (“Для чего она им, эта слава, мертвым?...’’), и все же “от имени жизни’’ он воспевает вечную славу героям. Поэт призывает вспомнить всех поименно и приходит к верному выводу, что “это нужно не мертвым, это надо живым…’’.

Рождественский с укором обращается к Родине, спрашивая, это ли ей нужно было, это ли она завещала людям, обещала им? Поэт очень трогательно охватывает и тему детей на войне:

Разве для смерти рождаются дети,
Родина?

Автор пронзительно пишет о людях, выражая всю свою любовь к ним, говорит о выборе, который встал перед ними (“я или Родина’’). Поэт восхищается силой человеческой сущности, которая понимает, что “самое лучшее и дорогое - Родина’’. Рождественский воспевает победу “во имя живущих, во имя грядущих’’.

Как по-философски рассуждает автор, когда пишет о естественном человеческом желании выжить… Ведь есть еще мужество жить, жить с высоко поднятой головой, быть достойным жизни на земле.

[1] Роберт Рождественский. Всемирная библиотека поэзии. Стихотворения. М. ’’Эксмо’’, 2006.

Рождественский использует разные литературные приемы, выражая свои точные мысли. Так, он обращается к обычным камням, очеловечивая их, использует прием олицетворения, обращаясь к ним. Автор понимает, что камни не виноваты в том, что стали надгробьями для тысяч неизвестных солдат.

Как же так, размышляет поэт, ведь когда-то у солдат были имена, их звали, их помнили, с ними говорили. Они имели друзей. У них, возможно, жива старая мать, есть где-то невеста. И здесь чувствуется вся мощь потрясающей силы сильного стиха Роберта Рождественского (“Умирал солдат известным, умер неизвестным’’).

Мы слышим плач матери о сыне…

Вот она, всеразрушающая война.

И тут голоса самих погибших… Поразительные строки Рождественского.

Это мы говорим,
мертвые,
Стучимся в ваши сердца..
Не пугайтесь!
Мы забыли, как пахнут цветы.
Как шумят тополя….

Нам шагать по земле не дано.
Никогда не дано!
Но жизнь продолжается, и опять начинается день.[1](184;4)

Поразительно, насколько точно передан дух войны, призыв помнить, не забывать тех, кто не пожалел жизни ради мира на Земле.

Помните!
Через века, через года, - помните!
О тех, кто уже не придет никогда, -помните!
Памяти павших будьте достойны!
Вечно достойны!

Детям своим расскажите о них, чтоб помнили!
Детям детей расскажите о них,
чтоб тоже помнили![2](185;4)

Это памятник павшим солдатам всех времен и народов.

Роберт Рождественский рассказал о великой стране, в которой жил, о ее героических людях. Он передал всю свою боль через боль людей, боль страны - через проникновенные строки о трагизме войны, доходящие до глубины души, увековечив “Реквиемом” память павших солдат.

Нельзя не отметить, что тема положения детей в годы войны также была очень близка поэту. Возможно, это связано с его биографией, так как сам Рождественский был ребенком войны.

Эта тема прекрасно раскрыта в замечательном стихотворении “Подслушанный разговор”. Стихотворение стало замечательной, трогательной песней (как, впрочем, очень многие стихи поэта) в исполнении неподражаемой В. Толкуновой. Затрагивающий до глубины души разговор мамы с маленькой дочкой очень близок и понятен особенно нам, арцахцам, пережившим весь ужас войны, знающим, что такое страх в глазах детей, почувствовавшим, что такое тревога, опасение за жизнь детей… Стихотворение начинается с приятного и интересного разговора мамы и дочурки, пришедшей со двора. Девочки, такой же, как остальные, веселой, искренней, наивной. Ребенка, услышавшего во дворе массу разговоров о войне…Малышка настолько чиста и проста, что все эти рассказы о войне запечатлелись в ней, и она решила спросить об этом маму. Видимо, время послевоенное, когда люди еще живут отголосками страшной войны:

-Снова дралась во дворе?
-Ага!

[1] Роберт Рождественский. “Мгновения. Мгновения. Мгновения…” М.:’’Астрель’’, 2012 .
[2] Роберт Рождественский. “Мгновения. Мгновения. Мгновения…” М.:’’Астрель’’, 2012.

Мама, но я
не плакала.
Вырасту-
выучусь на моряка.
Я уже в ванне плавала![1] (359;1)

Мирно и дружелюбно продолжается разговор. Как и свойственно Рождественскому, развязка этого небольшого стихотворения неожиданна и сильна. Это и есть основная мысль стихотворения:

-Мама,
а правда, что будет война,
и я не успею
вырасти!...[2](360;1)

В поэзии о войне тесно пересекается личное с общенародным. Эта маленькая девочка – не конкретная личность, а одна из тысяч детей, слышавших или видевших войну. Это стихи, написанные и для предыдущих поколений, и для нынешнего поколения. Для всех тех, кто видел войну или только слышал и читал о ней. В них боль и горечь утраты. И они переданы настолько сильно, что нельзя не прочувствовать их.

Можно смело сказать, что творчество Рождественского, как и многих других поэтов (Ахматова, Бергольц, Твардовский…), помогает осмыслить войну, о многом кардинально поменять мнение. Поэтическую интонацию Р.Рождественского не спутаешь ни с какой другой. Пронзительные, человечные стихи поэта отражают наши духовные обретения и потери, мы в них находим то, что нас волнует.

Война - одно из самых страшных в мире слов, и пусть оно остается словом, а не ужасной реальностью…

Мы в очередной раз выявили, что Р.Рождественский-поэт особой величины, а его стихи о войне - целая жизнь.

Литература

1.Р.Рождественский, Всемирная библиотека поэзии. Стихотворения. М.: ’’Эксмо’’, 2006.
2.Р.Рождественский, “Великие поэты. Огромное небо”. М.: “Амфора”, 2012.
3.Р.Рождественский, “Эхо любви” .М.: “Эксмо”, 2006.
4.Роберт Рождественский, “Мгновения. Мгновения. Мгновения…” М.: “Астрель”, 2012.
5.Роберт Рождественский, «Последние стихи Рождественского». 1994.

Сведения об авторе:
Инна Адамян - преподаватель кафедры русского языка и литературы, АрГУ.

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.п.н., Б.М.Есаджанян.

[1] Р. Рождественский. ’’Эхо любви’’.М.:’’Эксмо’’, 2006.
[2] Р. Рождественский. ’’Эхо любви’’.М.:’’Эксмо’’, 2006.

УДК 811.161 Русский язык

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ОДНОСОСТАВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

Жанна АНАСТАСЯН

Ключевые слова: *предикативность, экспрессивность, литературное наследие, обезличенность, статический и динамический признак, условия реализации действия.*

Բանալի բառեր՝ *ստորոգյալություն, արտահայտչություն, գրական ժառանգություն, դիմազրկություն, ստատիկ եւ դինամիկ նշան, գործողության իրականացման պայմանները:*

Keywords: *predicativety, expressive, literary heritage, impersonality, static and dynamic characteristic, conditions of implementation of the action.*

Ժ.Անաստասյան

Միակազմ նախադասությունների ոճական գործառույթը

Այս հոդվածը ներգրավում է միակազմ նախադասությունների հարուստ ոճական հնարավորությունները, դրանց կառուցվածքային եւ սեմանտիկ նշաններ: Նյութ լուսաբանելու միակազմ նախադասությունների ամբողջ բազմազանության ձեւերի եւ եղանակների գործունեության ծառայել է գեղարվեստական գրականություն, մասնավորապես, բանաստեղծություններ և արձակ ռուս բանաստեղծներից և գրողներց: Տրված է նաև նոմինատիվ նախադասությունների օգտագործման դինամիկան 19-րդ դարից որպես լայն նկարագրություններ ընդհանուր բնույթի շատ հակիրճ և դինամիկ ձեւով.

Zh. Anastasyan

The Stylistic Function of Mononuclear Sentences

In the article rich stylistic opportunities of mononuclear sentences, their structural and semantic features are considered. As material for illustration of all variety of forms and ways of functioning of mononuclear sentences the fiction, in particular, verses and prose of the Russian poets and writers served. Also dynamics of use of nominative sentences as means of wide descriptions of the generalizing character in extremely short and dynamic form is given.

В данной статье рассмотренны богатые стилистические возможности односоставных предложений, их структурные и семантические признаки. Материалом для иллюстрации всего многообразия форм и способов функционирования односоставных предложений послужила художественная литература, в частности, стихи и проза русских поэтов и писателей. Дана также динамика использования номинативных предложений с 19 века в качестве средства широких описаний обобщающего характера в предельно краткой и динамической форме.

Односоставные предложения имеют богатые стилистические возможности и могут быть широко использованы как в художественных текстах, так и в повседневном обиходе. Наличие односоставных предложений демонстрирует богатство стилистических средств для выражения самых тонких смысловых оттенков с помощью особых синтаксических конструкций.

Структурные признаки односоставных предложений проявляются в том, что предикативную основу их составляет только один главный член; наличие второго члена структурно не предусмотрено. Эти признаки также отражаются в способах выражения главного члена, в степени синтаксической членимости предложений, в количестве второстепенных членов и т. д.[1] Семантические признаки односоставных предложений сводятся, в основном, к характеру и способу актуализации в предложении одного их двух компонентов мысли – субъекта или предикативного признака: Стучу, мне не открывают – Стучишь, бывало, по клавишам от нечего делать – В дверь стучат – Постучали, постучали и ушли. Сравним предложения: В лесу пахнет грибами – Розы так нежно пахнут. Форма глагола – сказуемого, наличие/отсутствие подлежащего и контекст позволяют в одном случае квалифицировать предложение как односоставное безличное, в другом – как двусоставное.

Вопрос об условиях и времени возникновения односоставных предложений, о путях их развития, о соотношении личных и безличных предложений, об их смысловых функциях издавна привлекал

[1] Бабайцева В.А. “Русский язык. Синтаксис и пунктуация” М. 1979, с.127.

внимание лингвистов, но в истории русского языкознания вопрос о сущности односоставного предложения, его грамматической природе решался по – разному.[1] Не останавливаясь подробно на различных точках зрения и подходах отечественных лингвистов к толкованию содержания односоставных предложений, их квалификации, распространенности в различных стилях, отметим единодушное признание ими огромной роли этих синтаксических конструкций в художественной литературе – для создания экспрессивности, художественной образности, чувственно – наглядного изображения действительности.

Односоставные предложения распространены в разных стилях речи не в равной мере и выполняют разные функции. Так, в научном стиле они служат достижению подчеркнутой логичности изложения; в официально – деловом стиле – для создания обезличенности и предписывающего характера; в публицистическом стиле – создают эмоционально-экспрессивную окраску с целью воздействия на читателя и проявления личного отношения автора к предмету речи; в разговорном – для создания разговорной образности, непроизвольности, стихийности возникающих действий и состояний.

Однако, именно в художественной литературе ярче всего проявляется все многообразие форм и способов функционирования односоставных предложений и, наверное, не случайно русские поэты и писатели обращались к ним так часто, учитывая их особую выразительность. Более того, употребление односоставных предложений сообщает повествованию большую динамичность, делает его более лаконичным. В других случаях они помогают избежать излишнего повторения : «… ты тоже ведь плакать не будешь, только старый будильник научишься ставить на семь. Станешь вдвое работать… Решивши забыть – позабудешь. Позабывши – не вспомнишь, забудешь совсем.»

Изучая литературное наследие великого русского поэта М.Ю.Лермонтова, мы видим, как широко использует он односоставные предложения: По мне, ничего тут нет прекрасного. Пускай бы их сражались… да шею себе ломали. Ха – ха («Люди и страсти»), Мне вздумалось завернуть под навес. Меня терзало судорожной болью («Ночь»).

Большие изобразительные возможности заложены в безличных предложениях, чем и обусловлено частое обращение поэта именно к этому типу односоставных предложений.

Определяющей особенностью грамматического смысла безличных предложений является значение стихийности, непроизвольности выражаемого действия или состояния. Оно проявляется в самых различных случаях: когда выражается действие (Лодку сносит к югу); состояние человека (Ему холодно); состояние окружающей среды (Тянет свежестью). Если сообщается о действии (об активном воздействии на объект), то в безличном предложении оно обозначается как лишенное какого – либо субъекта производителя действия: Надо было на что – то решиться (Штосс). Безличная форма используется в тех случаях, когда надо обратить внимание на действие, усилить его: И слышно было, как он (Казбич) трепал по гладкой шее своего скакуна.[2]

Для безличных предложений, обозначающих качественный признак, свойственно употребление второстепенных членов, которые уточняют границы проявления признака. Обычны в этой роли, с одной стороны, обстоятельства, указывающие на место и время проявления признака, с другой – дополнения, обозначающие лицо или предмет, по отношению к которому имеет силу данный признак. Эти второстепенные члены конкретизируют и сужают содержание безличного предложения: В той комнате было темно, как в погребе (“Штосс”). Он не объявлял своей тайны (“Тамань”). Предложения с непереходными глаголами, обозначающими разного рода процессы, чаще всего – изменения погоды, изменения, связанные со сменой дня и ночи, также используются в художественной литературе: Было уже довольно темно (“Тамань”).

Предложения с непереходными безличными глаголами на -ся, выражающими непроизвольную легкость, а при отрицании, наоборот, трудность или даже невозможность пребывания в определенном состоянии, в том числе в состоянии определенной деятельности: Мне послышалось: он заплакал. Мне не хотелось его (Азамата) обижать.

Предложения с непереходными и переходными глаголами, обозначающими болезненное состояние живого существа, чаще всего – лица: В глазах у меня потемнело предмет, по отношению к которому имеет силу данный признак. Эти второстепенные члены конкретизируют и сужают содержание безличного предложения: В той комнате было темно, как в погребе (“Штосс”). Он не объявлял своей тайны (“Тамань”).

[1] Почтенная Т.Г. “Односоставные предложения” . СРЯ, 1986 с. 61
[2] Лермонтов М.Ю. “Классики и современники” М.”Художественная литература” 1982 с. 282

Предложения с глаголами, обозначающими разного рода процессы, чаще всего – изменения погоды, изменения, связанные со сменой дня и ночи, также используются в художественной литературе: Было уже довольно темно (“Тамань”); предложения с непереходными безличными глаголами на -ся, выражающими непроизвольную легкость, а при отрицании, наоборот, трудность или даже невозможность пребывания в определенном состоянии, в том числе в состоянии определенной деятельности: Мне послышалось: он заплакал. Мне не хотелось его (Азамата) обижать; предложения с непереходными и переходными глаголами, обозначающими болезненное состояние живого существа, чаще всего – лица: В глазах у меня потемнело. Мы отворили окна – на дворе было жарче, чем в комнате (“Бэла”). Кроме того, данные группы предложений говорят и о состояниях физических и психических: Только что она испила воды, как ей стало легче (“Бэла”).

В таких типах предложений могут выражаться различия статического и динамического (изменяющегося) признаков: Темнело (стемнело), морозило (подморозило).

Несмотря на эти различия, строго структурного разграничения предложений с категорией состояния не наблюдается. Возможны даже предложения, выражающие “комплексную” характеристику состояния человека и окружающей среды. Одни из них интересны тем, что включают одновременно и обстоятельства, и дополнения в дательном падеже: Горько мне было! Но моя любовь срослась с душой моей (“Княжна Мери”). Другие предложения интересны тем, что часть однородных сказуемых по лексическому значению обращена к характеристике обстановки, часть – к состоянию человека, например: ей стало лучше; она хотела освободиться от моей руки (“Княжна Мери”), связанному с действием (положительное или отрицательное, эмоциональное или физическое состояние, облегчающее или затрудняющее реализацию действия), например: Разве у стариков нет сердца, разве нет в нем уголка, где кровь кипит и клокочет? А было бы тебе хорошо (“Вадим”); временные и пространственные условия, влияющие на реализацию действия, например: Давно уже не слышно было ни звона колокольчика, ни стука колес (“Максим Максимыч”).[1]

При употреблении дополнения содержание безличных предложений конкретизируется, но вместе с тем становится гораздо более узким: условия реализации действия оцениваются в них не вообще, а по отношению к определенному лицу, которое затрагивает описываемые события.

Например: И скучно, и грустно, и некому руку подать. В минуту душевной невзгоды.[2] Здесь он выражает физическое и психическое состояние под воздействием окружающего. К таким приемам выражения эмоционального состояния он прибегает в стихотворении “Отчего”: Мне грустно потому, что я тебя люблю. Характеризуя и показывая свое состояние, затрудняющее реализацию действия, М.Ю. Лермонтов в стихотворении “И грустно мне” пишет:

И грустно мне, когда подумаю, что ныне
Нарушена святая тишина.

Какая-то безысходность, а порой и растерянность звучат в его стихотворении “Выхожу один я на дорогу”:

Что же мне так больно и так трудно?
Жду ль чего? Жалею ли о чем?

Использование здесь безличного предложения под влиянием обстоятельств выражает состояние души и сожаление, надежда на будущее и трудности настоящего, мечта о дальнейшем своем положении в обществе. Выражение состояния человека через безличные предложения наблюдается и в других стихах М.Ю. Лермонтова, например, в стихотворении “Стансы”:

Мне кручно в день.
Мне скучно в ночь,
Надежды нету в утешенье.[3]

Безличные предложения со сказуемым, выраженным сочетанием безличного глагола, наблюдаются в стихотворении “Опасение”:

Без друга лучше дни влачить
И к смерти радостной клониться,
Чем два удара выносить
И сердцем о двоих крушиться![4]

[1] Лермонтов М.Ю “Герой нашего времени”М. 1990.,с. 455
[2] Лермонтов М.Ю “Собрание сочинений” том первый М.”Правда 1990.” с. 185
[3] Лермонтов М.Ю “Собрание сочинений” том первый М.”Правда 1990.” с. 115
[4] Лермонтов М.Ю “Собрание сочинений” том первый М.”Правда 1990.” с. 185

Мы видим, как с помощью определенного вида безличных предложений характеризуется желательность действий. Но не только выражение состояния человека, как физического, так и психического, через безличные предложения наблюдается в произведениях Лермонтова. В них мы видим и состояние окружающей среды, и характеристику сложившейся ситуации, и изменение объективных обстоятельств.

Состояние окружающей среды четко отражено в стихотворении “Ночь”:

Темно. Все спит. Лишь только жук ночной,
Жужжа, в долине пролетит порой.[1]

В стихотворении “Сон” через безличные предложения дается характеристика сложившихся ситуаций, сравнение с луной и ночью:

Было тихо, как луна и ночь,
И ветер не мог дремоты превозмочь.

Безличные предложения, выражающие временные и пространственные условия, влияющие на реализацию действия, применены М.Ю. Лермонтовым в стихотворении “Бородино”:

Вот смерклось. Были все готовы.
Заутра бой затеять снова.

В творчестве М.Ю. Лермонтова встречаются примеры, когда в некоторых сложных предложениях одна часть может быть безличной:

Глядится тусклый день в стекло прозрачных льдин,
И занесло овраги снегом.

Как видим, такую же экспрессивную нагрузку безличные предложения несут и в стихотворениях других поэтов. Так, с их помощью с первых же слов стихотворение завораживает, завлекает, заинтересовывает своей тайной. Ахматова воссоздает ощущение течения времени, властно определяющего судьбу человека. В ее ранних стихах это находило выражение в столь часто встречающейся у нее прикрепленности происходящего к точно - по часам – обозначенному моменту. “Двадцать первое. Ночь. Понедельник.” Может быть, именно поэтому следующие слова о любви так необычны. Привлекает внимание “прерывистость” первых строчек. Этот прием придает стихотворению интонационную экспрессию. В таком начале чувствуется и связь с Блоком, (Осень поздняя. Небо открытое…) [2] с которым поэтессу связывала большая дружба.

В неопределенно-личных предложениях внимание сосредоточивается на факте, событии, действии, субъективные действия остаются необозначенными, так как указание на него, с точки зрения говорящего, несущественно, например, в стихотворении Н.В. Крандиевской-Толстой:

Небо называют – голубым.
Солнце называют – золотым,
Время называют – невозвратным,
Море называют – необъятным,
Называют женщину – любимой,
Называют смерть – необратимой,
Называют истины – святыни,
Называют страсти – роковыми.
Как же мне любовь свою назвать,
Чтобы ничего не повторять?

В самых различных жанрах художественной литературы широко употребляются номинативные предложения. Особенно характерны они для драматических произведений, где обычно выступают в роли ремарок. Довольно широко распространяются они и в лирике. Номинативные предложения позволяют представить отдельные детали описываемой обстановки в виде ярких штрихов, они сосредоточивают внимание на этих деталях, например, у К. Симонова:

Однообразная картина
Трех верст, что мы прошли вчера,
В грязи ревущие машины,
Рыдающие трактора.
Воронок черные болячки.
Грязь и вода, смерть и вода.

[1] Лермонтов М.Ю “Собрание сочинений” том первый М.”Правда 1990.” с. 19
[2] Александр Блок “Лирика. Театр.” с. 128

Оборванные провода
И кони в мертвых позах скачки.

Или у Р. Рождественского:

Сорок трудный год.
Омский госпиталь…
Коридоры сухие и маркие.
Шепчет старая нянечка:
“Господи! До чего же артисты маленькие …”

Номинативные конструкции используют в качестве ремарок для обозначения места и времени действия, для описания декораций. В 18 в употребление номинативных предложений было ограниченным. У Хераскова, например, ремарка представляет собой двусоставное предложение:

“Действие есть в столичном городе”.

Уже в начале 19 века в качестве ремарок уже широко используются односоставные номинативные предложения:

Кремлевская палата. Москва. Дом Шуйского. Ночь. Сад. Фонтан.[1]

С конца 19 в. номинативные предложения распространяются не только в поэзии, но и в художественной прозе, чему способствует описательный характер данного типа конструкций.

В современной прозе они настолько употребительны, что подчас служат единственным средством широких описаний обобщающего характера, поскольку дают возможность сделать это в предельно краткой и динамичной форме. У.С. Баруздина читаем: Берлинские пригороды. Аккуратные домики и газончики. Асфальтированные дорожки… Фонтанчики с рыбками и без рыбок… Пивнушки и магазинчики с ровно расставленными кружками, бутылками и товарами. Теннисные корты и автобусные остановки…

Назывные предложения в стихотворении Д. Самойлова “Чет или нечет” звучат с большим напряжением, выполняя экспрессивную функцию.

Вьюга ночная.
Музыка лечит.
Шуберт. Восьмая.

Это произведение – поэтический пример описания музыки и эмоций, которые она вызывает. Структура данного стихотворного текста позволяет добиться желаемого впечатления: Восхищение прекрасной музыкой Шуберта и одновременно трагизм, печаль, одиночество автора.

Снежная скатерть.
Мука без края.
Музыка насмерть.
Вьюга ночная.

В этом стихотворении Давид Самойлов не стал распространять даже двусоставные предложения, так как он старается убрать лишние детали, оставив разрывность между словами, показывая, как ночная вьюга и музыка нагоняют на него мучительную тоску.

Односоставные предложения в стихотворении А.В. Жигулина “Черный ворон, белый снег” служат для яркого и контрастного сопоставления картин природы, различных душевных состояний человека, чувств и эмоций.

Стихотворение имеет четкую структуру: смысловое контрастное противопоставление, а затем вывод.

Черный ворон, белый снег.
Наша русская картина.
Черный ельник, белый дым.
Наша русская тревога.

Односоставные предложения в данном стихотворении, представленные в контрастном противопоставлении, точно демонстрируют замысел художника короткими ”мазками” представить картины русской природы, передать особенную загадочность русской души.

Таким образом, мы увидели, что односоставные предложения часто используются в художественной литературе. Они кратки, но семантически выразительны. Называя предметы и явления, констатируя их наличие, указывая место, время, состояние героя и т.д., назывные

[1] А.С. Пушкин “Драмматические произведения. Проза” с. 23

предложения сразу же вводят читателя в обстановку действия, способствуют стремительному развитию сюжета.

Проанализировав стихотворения Лермонтова, Ахматовой и других поэтов, мы пришли к выводу, что односоставные предложения выполняют важную роль в структуре и семантике текста. Образность, яркость, выразительность, краткость и точность при минимальном использовании языковых средств – вот основное художественное назначение односоставных предложений.

Мы также увидели, что в односоставных предложениях заложены большие изобразительные возможности; они также используются в словотворчестве. Называя предметы, расцвечивая их определениями, литераторы рисуют картины природы, обстановку, описывают состояние героя, дают оценку окружающему миру.

Быстрая смена статичных картин, созданная односоставными предложениями, придает тексту удивительную динамичность и легкость.

Надо сказать, что некоторые стихотворные тексты полностью состоят из односоставных предложений, что возводит в принцип их стилистическое применение.

Богатые экспрессивные возможности односоставных предложений используются в творчестве многих литераторов, так как они оказываются более выразительными, чем их синонимичные двусоставные варианты; они живее, эмоциональнее, непосредственнее передают авторский замысел, помогают передать тончайшие оттенки поэтической речи.

Литература

1. Бабайцева В.А. “Русский язык. Синтаксис и пунктуация” Москва 1979 г., с. 127.
2. Белошапкова В.А. “Синтаксис” Москва 1977 г., с. 96.
3. Почтенная Т.Г. “Односоставные предложения”, СРЯ, 1976 г., с. 61.
4. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений. т. 10. Ленинград, 1979 г.
5. Лермонтов М. Ю. Собрание сочинений в двух томах М. 1988 г.
6. Александр Блок “Лирика. Театр.” М. 1982 г.

Сведения об авторе:
Жанна Анастасян - доцент кафедры русского языка и литературы АрГУ.

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.п.н., Б.М.Есаджанян.

ՀՏԴ 82.09(430.2) Արտասահմանյան գրականություն

ԳՅՈԹԵԻ ԿԵՐՊԱՐԸ «ՏԱՓԱՍՏԱՆԻ ԳԱՅԼԸ» ՎԵՊՈՒՄ

Սիրվարդ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *Գյոթե, Հեսսե, Հալլեր, այլաբանական նշանակություն, տափաստանի գայլ, ես-ի տարրալուծում, քայքայվող իրականություն, անհատի կոնցեպցիա, անմահություն, Ֆաուստ:*

Ключевые слова: Гете, Гессе, Галлер, аллегорическое значение, степной волк, раздвоение личности, распадение реальности, концепция личности.

Keywords: Goethe, Hesse, Haller, allegorical value, Steppe Wolf, split personality, disintegration of reality, concept of individual, immortality, Faust

С. Степанян

Образ Гете в романе «Степной волк»

В романе "Степной волк" Гессе посредством аллегории передает свою связь с Гете. Концепция личности в романе Гессе представляется различными проявлениями Галлера. С участием Гете и Моцарта Галлер воплощает в себе стремление к бессмертию. Нахождение утерянной самобытности индивидуума делается возможным путем созерцания и развитием самосознания, взаимосвязью чувственного и рационального.

S. Stepanyan

Goethe's Image in the Novel «Steppe Wolf»

Goethe allegorically expresses his connection with Goethe in the novel "Steppe Wolf" by H. Hesse. The concept of individual in Hesse's novel is presented through different manifestations of Haller . Goethe is one of those. With the participation of Goethe and Mozart Haller conceptualizes the tendency to immortality, he makes possible retrieving the lost identity by contemplation and development of self-consciousness, by the connection of sensual and rational within the individual.

«Տափաստանի գայլը» վեպում Հեսսեն իր եւ Գյոթեի կապը ներկայացնում է այլաբանորեն: Անհատի կոնցեպցիան ներկայացվում է գլխավոր կերպարի՝ Հալլերի տարբեր դրսեւորումներով: Գյոթեն դրանցից մեկն է: Գյոթեի եւ Մոցարտի մասնակցությամբ Հալլերը գաղափարայնացնում է անմահության միտումը: Հեսսեն կորցրած ինքնության վերագտնումը հնարավոր է դարձնում հայեցողության ու ինքնագիտակցության զարգացմամբ, անհատի մեջ զգայական ու մտավոր փոխհամաձայնությամբ:

XX դարի գրականության ինքնատիպ ներկայացուցիչներից մեկի՝ Գյոթեի անվան եւ Նոբելյան մրցանակակիր, Հերման Հեսսեի (1877-1962) գաղափարական, ստեղծագործական լուրջ խնդիրներից է Գյոթե երեւույթը: Գյոթեի հետ Հեսսեն միշտ եղել է գաղափարական պայքարի ու հարաբերությունների պարզեցման մեջ: Այդ մասին նա գրում է. «*Սակայն սիրված այս բանաստեղծներից ոչ մեկը չի դարձել ինչ-որ հիմնախնդիր եւ լուրջ բարոյական ազդակ, նրանցից ոչ մեկի կարիքը ես չեմ զգացել պայքարի ու բանավեճերի ընթացքում, մինչդեռ Գյոթեի հետ մշտապես ստիպված եմ եղել մտովի գրուցել կամ վիճաբանել»(1)*: Այս հակասական բնութագիրը Հեսսեն առավել ցայտուն արտահայտել է իր «Տափաստանի գայլը» վեպում: Հեսսեի այս վեպը համաշխարհային գրականության «գայլապատում» (Wolfliteratur) շարքի լավագույն գործերից է: Այն լույս է տեսել 1927թ.: Վեպի շուրջ առաջին մտորումները ծագել են ավելի վաղ, ինչի մասին 1922թ. Հեսսեն գրել է «Շեղումների օրագրում»: Ավելի ուշ Հեսսեն դա անվանեց «Տափաստանի գայլի նախաքննություն», որտեղ գլխավոր կերպարը՝ ծեր արվեստագետը, կասկածի տակ է առնում իր ապրած կյանքը եւ ցանկանում նոր ուղղությամբ կողմնորոշվել:

Գյոթեի ստեղծագործության եւ «Տափաստանի գայլը» վեպի առնչություններին գերմանական գրականագիտության մեջ անդրադարձել են էգոն Շվարցը, Հայնց Շտոլթեն, Բարբարա Քլին: Որպես դաստիարակչական վեպ այն համեմատվում է Գյոթեի «Վիլհելմ Մայստեր» երկի հետ: Այս կապը է. Շվարցը բացահայտում է «Մոգական թատրոն» եւ «Աշտարակ» տեսարանների միջեւ: Հերմինեն եւ Միննոն կապված են այդ գաղտնի աշխարհի հետ, ուր առկա է մարմնական եւ հոգեւոր ներդաշնակությունը:

Վեպի գլխավոր թեմաները Հեսսեն մշակել է «Ճգնաժամ» բանաստեղծությունների ժողովածուում, որտեղից եւ մեջբերումներ արել վեպում: Հեսսեն՝ Գյոթեի նման, սիրում է արձակ էջերում բանաստեղծություններ մեջբերել: Քայքայվող իրականության բնորոշ հատկանիշները Հեսսեն տեսնում է տափաստանի գայլի բնույթում: Իր բազմաշերտությամբ վեպը համադրվում է մարդկային ես-ի կառույցին: Ես-ի տարրալուծման արդյունքում Հեսսեն կարեւորում է անհատի ազատությունը, հասարակության քննադատությունը եւ նոր հավանական պատերազմի զգուշացումը: Այս բազմակառուցվածքայնությունը Հեսսեն համեմատել է գայլի բնույթի հետ:

Անհատի կոնցեպցիան Հեսսեի վեպում ներկայացվում է գլխավոր կերպարի՝ Հալլերի տարբեր դրսեւորումներով, որոնք հանդես են գալիս որպես գործող կերպարներ, ինչպես օրինակ՝ Գայլը, Մոցարտը, Գյոթեն, Պաբլոն, Հերմինեն եւ այլն: Դրանցից յուրաքանչյուրն իր բնույթով կազմում է Հալլերի մի մասը: Գյոթեի եւ Մոցարտի մասնակցությամբ Հալլերը գաղափարայնացնում է անմահության միտումը: Գյոթեն խորհրդանշում է անմահությունը եւ ստեղծում հումանիստական բարձր իդեալ: Վերջինս միշտ եղել է Գյոթեի ստեղծագործության գլխավոր թեմա: Գյոթեի «Ֆաուստ»-ը եղել է այդ իդեալի գագաթնակետը: Բանաստեղծականության, երաժշտության, փիլիսոփայության մեջ գիտակ, բազմաթիվ գրքերի հեղինակ Հալլերի պրոբլեմը Մոցարտ, Գյոթե, Նիցշե երեւույթներն են: Դա մարդկային քաղաքակրթության հավերժականության խորհուրդն է, անհատի տառապանքի հարատեւության խնդիրը, ինչն իրականությունից դուրս կոչվում է անմահության տարածություն. «*Իսկ մենք ապրում ենք այստեղ՝ հեռավոր /Աստղասառցային եթերի մեջ մեր, /Ո՛չ ժամանակ ենք ճանաչում, ո՛չ օր,/Ո՛չ այր ենք, ոչ կին, ո՛չ ջահել. ո՛չ ծեր:*»(2): Գյոթեն համարվում է Հալլերի ինքնաճանաչման փուլերից մեկը: Ինքնաճանաչման նպատակը , որ եղել է Ֆաուստի կենսակերպի սկզբունքը, Հալլերը դարձնում է անհատի, ազգի, ամբողջ մարդկության նպատակը.«*Մի քանի անգամ արտահայտել եմ այն կարծիքը, որ յուրաքանչյուր ազգ, անգամ յուրաքանչյուր անհատ, փոխանակ իրեն խաբելու՝ «Ով է մեղավոր» քաղաքական կեղծ հարցադրումով, պետք է մեղավորին փնտրի իր մեջ, հասկանա, թե որքանով է ինքն իր սեփական սխալների, բացթողումների եւ գեշ սովորությունների պատճառով մեղավոր պատերազմի եւ աշխարհի մնացած աղետների մեջ, որ դա միակ ճանապարհն է՝ հաջորդ հավանական պատերազմից խուսափել կարողանալու համար*»(3): Թեեւ Գյոթեի կերպարը վեպում ունի հեգնական բնույթ, բայց այն արտահայտում է Գյոթեի ոգու ազդեցությունը, ինչը միշտ զարմացրել է Հեսսեին: Գյոթեն, որի հետ նա հանդիպում է երազում, իսկ հետո՝ «Մոգական թատրոն»-ում, համբերատար ու ժպիտը դեմքին լսում է Հալլերի հանդիմանական խոսքերն իր անձի հանդեպ: Իսկ երբ Հալլերը կարողանում է հասկանալ, որ անմահները, որոնց ինքը ձգտում է նմանվել, իդեալական չեն, նա մտածում է իր եւ ժամանակակից խառնաշփոթ աշխարհի հաշտեցման մասին:

Հալլերի եւ Գյոթեի կերպարների կապը Հեսսեն հիմնավորում է որոշ առնչություններով: Առաջին՝ այս երկու հեղինակների մոտ առկա է կերպարի զարգացման նույն ռիթմը՝ ինքնահաստատում, ինքնաքննադատություն եւ ինքնաժխտում: Սա հանգեցնում է նրան, որ գրողը հրաժարվի սուբյեկտիվ նպատակներից եւ ձգտի իր ազդեցությունը տարածել աշխարհի վրա: Երկրորդ՝ թե՛ Հեսսեն, թե՛ Գյոթեն ընդունում են մարդու էության երկակիությունը, այն արտահայտվում է երկուսի մոտ էլ հանդիպող «երկու հոգի են իմ մեջ» նախադասությամբ: Դրանով Հեսսեն զուգահեռում է Հալլերի, այսինքն՝ իր կերպարը Ֆաուստի հետ: Եսի տարրալուծման կոնցեպցիան համադրական է Ֆաուստի դրսեւորման ձեւերի հետ: Գյոթեի երկակիությամբ տառապում է նաեւ Հեսսեն. «*Մեր տափաստանի գայլը նույնպես հավատացած է, որ իր կրծքի տակ կրում է երկու հոգի (գայլ եւ մարդ) եւ գտնում, որ դրանով արդեն իր հոգում չափազանց նեղ է*»(4): «*Նա, Ֆաուստի պես կարծում է, որ երկու հոգին մեկ կրծքի համար արդեն չափազանց շատ է, նրանք պետք է կուրծքը պատռեն*»(5): Բացի այս նմանություններից Շտոլթեն Ֆաուստին եւ Հալլերին համարում է ծերացող տղամարդիկ, որոնք ապրում են ասկետիկ կեցությամբ: Իրենց անհիմաստ մենակության մեջ երկուսն էլ հաղթահարում են ինքնասպանությունը: Այդ մասին Շտոլթեն գրում է.«*Մեֆիստոֆելի օգնությամբ Ֆաուստը փորձում է շրջել մարդկայնության բոլոր բնագավառները: «Տափաստանի գայլը» վեպում Հերմինեն իր վրա է վերցնում սատանայի դերը: Թե Հալլերը, թե Ֆաուստը միստիկ ձեւով ետ են բերում տարիների բաց թողածն ու մերժվածը եւ դրանով ձեռք բերում մի նոր ամբողջական*

կենսածեւ»(6): Այսպիսով Շտոլթեն վեպի ավարտը համարում է դրական զարգացման արտահայտություն:

Գյոթեի հանդեպ ունեցած բոլոր մտքերը, որ Հեսսեն վերլուծում է «Խոհ Գյոթեին» էսսեում, ներկայացվում է Հալլերի կերպարում: Անհատի ինքնահաղթահարման փորձերով ժխտվում է ինքնասպանությունը, եւ գերիրական տրամադրությունը միջնորդում է հերոսին՝ ազատվելու իր էության մեջ ուռճացող գազանային հակումներից, այստեղ՝ գայլային: Անդրադառնալով վեպի գեղարվեստականությանը՝ թարգմանիչը նկատում է. *««Տափաստանի գայլը» վեպ է հիվանդ հասարակության եւ հիվանդ մարդու մասին: Հերոսը տառապում է մի հիվանդությամբ, որ հոգեբանության մեջ հայտնի է «երկվություն» («Ambiwalenz») անունով: Հիվանդության հիմքում դնելով մարդու եւ գազանի հակասությունը՝ Հեսսեն իր վեպին հաղորդում է ոչ միայն սոցիալական, այլեւ քաղաքական բովանդակություն՝ դարձնելով այն ուղղակի գեղարվեստական անդրադարձը դարասկզբի եվրոպական ավերիչ պատերազմների ու հեղափոխությունների: Վեպի գաղափարական շեշտադրումների առումով կարեւոր է նաեւ այն, որ ոչ միայն պատկերվում է հիվանդությունը, այլեւ բուժման դեղատոմս է առաջարկում, դա վեպին հաղորդում է բարոյախոսական, ինչ-որ չափով՝ դաստիարակության վեպերին բնորոշ գծեր»(7)*:

Ինքնակենսագրության հենքով վեպը մոտենում է Յ. Վ. Գյոթեի «Բանաստեղծություն եւ ճշմարտություն» վեպին: Գյոթեն սեփական ներաշխարհի եւ դրան առնչվող արտաքին աշխարհի հակադրությամբ փորձում է փրկել իր նուրբ ինքնատիպությունը՝ տալով դրան գեղագիտական մեծ կարեւորություն, իսկ Հեսսեն անմիջականորեն դառնում է խորհրդանիշերի մի խառնուրդ, որտեղ խտացած դժգոհությունը տարրալուծվում է բոլոր ուղղություններով՝ դրանով իսկ տալով թե' անհատի, թե' հասարակության քայքայվող էությունը: Հեսսեի այս վեպը, որպես «ամենաինքնակենսագրական»՝ իր կյանքի անմիջական արտացոլմամբ, ըստ Տ. Սիմյանի, դառնում է 1920-ականների լավագույն փաստաթղթերից մեկը, «սոցիալական փաստ», որը պատկերում է ժամանակի հիվանդությունը(8): «Տափաստանի գայլը» տրակտատի հեղինակի գեղարվեստական նպատակն է մարդկային հոգու բազմակառուցվածքայնության բացահայտումը: Վերջինս, սակայն, չպետք է համարել անհատական կամ պատահական, այլ ընդունել որպես մարդուն բնությանը կապող ռեալ հանգամանք, ըստ որի յուրաքանչյուր անհատի ներսում կան բազմաբնույթ ձեւավորումներ, որոնք երեւան են գալիս տարիքային տարբեր ժամանակահատվածներում՝ մե՛կ պարզամտորեն, մե՛կ ինքնաբերաբար, կամ էլ հանգամանքների մղումով: Հոգու ամբողջացումն իր մեջ պահպանում է այդ բազմիմաստությունը: Տափաստանի գայլի ներքին տարրալուծումը տեղի է ունենում այն սկզբունքով, ըստ որի՝ բարին ու չարը ոչ միայն պայմանավորված են իրարով, այլեւ կազմում են մարդկային բանականության բաղկացուցիչ մասը: Խնդիր է դառնում խորացող անձնական ճգնաժամը, որի մասին վեպի գլխավոր կերպարը՝ Հարրի Հալերը, իր ծննդյան 50-ամյակին գրել է օրագրում: Նա 10 ամսով բնակություն է հաստատում շվեյցարական մի քաղաքում, ուր այցելել էր 25 տարի առաջ: Այստեղ նա հաղթահարել էր հոգեկան խոր անկումներ: Հալլերը մեծացել է մանր բուրժուական ընտանիքում, զբաղվում է երաժշտությամբ ու փիլիսոփայությամբ, գրում է գրքեր, դառնում է Մոցարտի, Գյոթեի լավ գիտակ, ուներ հակապատերազմական հայացքներ: Ճակատագրի հասցրած հարվածների արդյունքում կորցնում է հեղինակությունը: Փորձելով մասնագիտության մեջ գտնել իրեն՝ Հալլերը հայտնաբերում է իր մեջ աճող դժգոհության զգացումը: Նա սկսում է ճանապարհորդել, որից հետո ընթերցողը նրան գտնում է առանց մասնագիտության, առանց ընտանիքի, առանց հայրենիքի եւ միշտ ճանապարհին: Բանաստեղծության ու երաժշտության միջոցով նա վայելում է բերկրանքի գեղեցիկ պահեր, ինչը սակայն նրան չի գոհացնում: Վերագտնումի միտքը հետապնդում է նրան, ամենուր իշխող քաղաքացիական կարգ ու կանոնի մեջ տեսնում է հայտնվել կատարյալի հետքի վրա: Ցավոք , նրան չի հաջողվում գտնել այն՝ իր մեջ գոյություն ունեցող երկու հոգիների պատճառով: Եվ ապրում է որպես տափաստանի գայլ՝ երկակի գոյությամբ: Մի կողմում կրթված, նյութապես ապահով բուրժուական հայացքներով, երաժշտական, փիլիսոփայական ու գեղեցիկ մտքերի հանդեպ մեծ հետաքրքրություն ցուցաբերող անհատն է, մյուս կողմում գայլն է՝ բուրժուական հասարակարգի եւ մշակույթի հանդեպ կասկածանքով լեցուն հեղափոխականը: Մարդու եւ գայլի հակադրությամբ կողք-կողքի հայտնվում են ոգին ու բնազդը: Այս միացության մեջ նա նույնքան գիտակից է, ինչքան

որ մենակ ու կասկածամիտ: Եսի բազմաշերտությունը մղում է նրան ինքնասպանության: Երկու բեւեռների միջեւ սրված պայքարում Հարրին ընտրում է ինքնասպանությունը՝ հիշելով ավստրիացի գրող Ադալբերթ Շտիֆտերին(1805-1868), որն անբուժելի հիվանդության տառապանքներին վերջ տալու համար ածելիով կտրել էր կոկորդը: Հալլերի ինքնասպանության մղումը Հեսսեն անմիջականորեն կապում է Գյոթեի կերպարի հետ:Դա սկիզբ է առնում, երբ Հալլերը հայտնվում է մի ծանոթ պրոֆեսորի տանը եւ պատահական ձեռքն է առնում Գյոթեի նկարը, որը նա այսպես է նկարագրում.*«Դա փորագրություն էր եւ ներկայացնում էր բանաստեղծ Գյոթեին, խստաբարո, հանճարեղորեն սանրված ծերունուն՝ գեղեցիկ գծված դեմքով, որի վրա ոչ հանրահայտ հրավառ աչքն էր բացակայում, ոչ պալատականությամբ թեթեւակիորեն շղարշված ողբերգականության ու մենակության տրամադրությունը, որի վրա նկարիչը առանձնահատուկ ջանքեր էր թափել: Նրան հաջողվել էր այդ դիվային ծերունուն, առանց վնաս հասցնելու նրա խորությանը, հաղորդել պրոֆեսորական կամ նույնիսկ դերասանական հանգստության ու ազնվականության ինչ-որ արտահայտություն եւ նրանից, ընդհանուր առմամբ, դուրս բերել արդարեւ գեղեցկատես, ծեր մի պարոնի, որը կարող էր զարդարել ուզած բյուրգերական տուն»*(9): Բայց նկարիչ Հալլերին, ի դեմս Հեսսեի, լքում է Գյոթեի հանդեպ ունեցած վանումը, եւ նա զայրանում է առաջին իսկ տպավորությունից.«*Ինչպիսին էլ այն լիներ, ծեր Գյոթեի այդ մեծամիտ ու ինքնագոհ նկարը, ամեն դեպքում, ուղղակի ճչում էր իմ դեմքին իբրեւ տհաճ անհերդաշնակություն, իսկ ես արդեն բավականաչափ գրգռված էի ու լցված, որ այստեղ իմ գտնվելը թյուրիմացություն է»(10):* Հալլերի մտորումները շարունակվում են երազի մեջ, նա զրուցում է Գյոթեի հետ՝ անվանելով նրան Նորին Գերազանցություն եւ որին նա այս ձեւով կպատկերեր. *«Այնտեղ կանգնած էր ծեր Գյոթեն՝ փոքրամարմին ու շատ խստաբարո, եւ դասականի իր կրծքին, իրոք, ուներ հաստ շքանշան՝ աստղ: Թվում է, թե նա շարունակում է իր վայմարյան թանգարանից նախկինի պես վերահսկել աշխարհը, նախկինի պես ընդունելություններ տալ, նախկինի պես կառավարել: Քանզի հազիվ ինձ տեսած, ծեր ագռավի պես օրորեց գլուխը եւ հանդիսավոր ասաց.-Ոե, երիտասարդներ, դուք, ինչպես երեւում է, այնքան էլ համամիտ չեք մեզ եւ մեր ջանքերին:-Միանգամայն ճիշտ է.-ասացի ես՝սառչելով նախարարական նրա հայացքից: -Մենք՝երիտասարդներս իրականում համաձայն չենք Ձեզ հետ՝ ծեր պարոնիդ: Մեր կարծիքով՝ Դուք շատ հանդիսավոր եք, Ձերդ Գերազանցություն, շատ սնափառ ու գոռոզ եւ չափից դուրս ոչ անկեղծ: Սա թերեւս ամենակարեւորն է՝ չափից դուրս ոչ անկեղծ»*(11): Գյոթեի նմանատիպ դիմանկար ներկայացրել է նաեւ Կաֆկան. «*Փետրվարի 4...Գյոթեի գեղեցիկ ուրվանկարը՝ ամբողջ հասակով մեկ: Բայց մարդկային այդ կատարյալ մարմնի տեսքից ստանում ես նաեւ հակակրանքի տպավորություն, քանզի կատարելության այդ աստիճանին հասնելը, թվում է, աներեւակայելի, սոսկ հորինված ու պատահական: Ուղիղ կեցվածք, ցած թողած ձեռքեր, նուրբ պարանոց, ծնկի ծալվածք...*»(12): Հալլերի միջոցով Հեսսեն աստճանաբար մոտենում է իմաստուն Գյոթեին, որը սովորեցնում է հասկանալ ու ճիշտ գնահատել անմահության գաղափարը. «*Պատանյակ իմ, դու շատ լուրջ ես ընդունում ծերունի Գյոթեին: Ծեր մարդկանց, ովքեր արդեն մահացել են, չպետք է լուրջ ընդունել, այլապես անարդարացի կվարվեն նրանց հետ: Մենք՝ անմահներս, չենք սիրում, երբ մարդիկ լրջանում են, մենք սիրում ենք կատակը: Լրջությունը, պատանյակ իմ, ժամանակի գործն է: Այն ծնվում է, ասեմ քեզ, ժամանակը գերագնահատելիս: Ես էլ մի ժամանակ գերագնահատում էի ժամանակը, այդ նպատակով ուզում եմ ապրել հարյուր տարի: Հավերժության մեջ, սակայն, հասկանում ես, ժամանակ չկա, հավերժությունը սոսկ մի ակնթարթ է, որը բավական է հենց մի կատակի համար*»(13):

Իր որոշման բարձրակետում Հալլերին փրկում է կուրտիզանուհի Հերմինեի հետ հանդիպումը: Կնոջ օգնությամբ ողբերգականի հաղթահարումը Գյոթեի կերտվածքի առանձնահատկություններից է: Հերմինեն Գյոթեի Նատալյայի («Վիլհելմ Մայստեր») վերատիպն է, նա Հալլերին սովորեցնում է ծիծաղել, ապրել նոր ռիթմերով: Հալլերի եւ Հերմինեի՝ մեկը մյուսին լրացնող կապը կանգնեցնում է նրանց նույն ճանապարհին: Դա Աստծու ճանապարհն է, որ ձգվում է մարդու հոգու միջով: Այս հանգստությանն են ձգտում Հեսսեի հերոսները: Տափաստանի գայլը Հարրի Հալլերն է, որի կերպարը ներկայացնում է գայլի եւ մարդու խառնուրդ: Արդյունքում նրան վիճակվում է տառապել, որից ազատվելու համար նա փորձում է ծիծաղել, դրանով իսկ մոտենալ անմահներին.«*Օրերից մի օր ես կսովորեմ ծիծաղել:Ինձ էր սպասում Պաբլոն: Մոցարտն սպասում էր ինձ*» (14): Ըստ Հեսսեի՝

Հալլերի մելամաղձության պատճառ է դարձել այն, որ «*նա միրալիր, խիստ ու շատ բարեպաշտ ծնողների ու ուսուցիչների կողմից դաստիարակվել է այն ոգով, որ կամազրկումը դարձնում է դաստիարակության հիմք: Անձի ինքնաոչնչացման փոխարեն նրան հաջողվել է իր Ես-ը ատել, (15):* Անմահներին հասնելու հույսով ապրող Հեսսեն Նիցշեի Գերմարդն է: Իսկ մարմնի ստրկացումից ազատվելու համար Հեսսեն դիմում է էրոտիկային եւ թմրանյութերի օգտագործմանը: Այսպես ստեղծվում է արտաքին ու ներքին ներդաշնակության անվերջանալի հակադրությունը: Հումորի երեւակայական աշխարհով բնորոշվում է միակ գերիշխող աշխարհը, որը սովորեցնում է ծիծաղել, եւ որտեղ աստվածներն են շրջում: Դրա համար Հեսսեն դիմում է մոգական թատրոնի օգնությանը: Թե՛ Գյոթեն, թե՛ Հեսսեն բարձր են դասել թատրոնի դերը անհատի էության ձեւավորման մեջ, ինչի կարեւորության մասին Շտեֆան Բոյերնը գրում է, *«Թատրոնն ի զորու է հիմնովին վերափոխելու գերմանացիների եւ դրանով միջնորդավորված, նաեւ մարդկության ապագան»(16):*

Մարդկային հոգու բազմակառուցվածքայնությունը եւ ես-ի տարրալուծման՝ այսպես ասած «դիսոցիացիայի» խնդիրը նույնանում է Գյոթեի եւ Ֆաուստի սկեպտիցիզմի հետ: Ֆաուստին եւ Հալլերին միավորում է նրանց անցած ուղին: Այն լեցուն է գայթակղություններով, բախումներով, իմացությամբ, փորձություններով: Նրանց ընդհանրացնող լուծումը հրաշքն է, որին ներկա եղան եւ՛ Ֆաուստը, եւ Հալլերը; Հեսսեն ակնարկում է Ֆաուստի վերակերպավորումը. «*Եվ,այնուհանդերձ, այն ժամանակներից հետո, հիմա, նա ծերացել էր հարյուրավոր տարիներով, զբաղվել էր երաժշտությամբ եւ փիլիսոփայությամբ ու հագեցել դրանցից, …հանդիպել էր Գյոթեին ու Մոցարտին….»(17):*

Գրականություն

1. Հեսսե, Խոհ Գյոթեի մասին, էջ 59:
2.Հեսսե Հ., Տափաստանի գայլը, Ե., «Նաիրի», 2003: (Այսուհետեւ՝Հեսսե Հ., Տափաստանի գայլը): էջ 158:
3.Նույն տեղում, էջ 118-119:
4.Նույն տեղում,էջ 61:
5. Նույնտեղում, էջ 62:
6. Stolte H. Hermann Hesse Weltscheu und Lebensliebe, Hansa Verlag, S.196.
7. Հեսսե Հ., Տափաստանի գայլը, էջ 226:
8. Տես՝ Սիմյան S., 1918-1939 թթ. գերմանական վեպի գաղափարագեղարվեստական պրոբլեմատիկան, Ե., Հեղինակային հրատարակություն, 2015, 612 էջ:
9. Հեսսե Հ., Տափաստանի գայլը, էջ 81:
10. Նույն տեղում, էջ 81-82:
11. Նույն տեղում, էջ 96:
12. Կաֆկա Ֆ., Օրագրեր, Ե.,«Ապոլոն», 2004, էջ 88:
13. Հեսսե Հ., Տափաստանի գայլը, էջ 99-100:
14. Նույն տեղում, էջ 221:
15. Stephan I., Vielfalt der Prosa,Տես՝ Deutsche Literaturgeschche von den Anfängen bis zur Gegenwart, 8. Auflage, Verlag-Metzlar, Stutgart-Weimar, 2013, S. 416.
16. Բոյերն Շ., Ազգի խարիզման, «Արտասահմանյան գրականություն», 2004, թիվ 3, էջ 182:
17. Հեսսե Հ., Տափաստանի գայլը, էջ 211:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Միրվարդ Ստեփանայն -ԱրՊՀ գերմաներեն եւ ֆրանսերեն լեզուների ամբիոն
E-mail: sirasuhi@rambler.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, մ.գ.թ. Է.Ա. Հայրապետյանը:

УДК 82.09 Литературоведение

СТИЛЬ БАРОККО В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ КОНЦА XVII – НАЧАЛА XVIII ВЕКОВ

Аида АМИРДЖАНЯН

Ключевые слова: *мировосприятие, духовное начало, историческая стадия, барокко, Ренессанс, просветительство, экспрессивность, пафосность.*

Բանալի բառեր: *աշխարհայացք, հոգևոր սկզբունք, պատմական փուլ, Բարոկկո , Վերածնունդ , լուսավորություն , արտահայտչություն , պաթոս:*

Key words: *perception of the world, spiritual basis. historical stage, Baroque, Renaissance, enlightment, expressivity, pathos.*

Ա. Ամիրջանյան

Բարոկկո ոճը 17-րդ դարի վերջի և 18-րդ դարի սկզբի ռուս գրականության մեջ

Սույն հոդվածում դիտարկվում է բարոկկո ոճի ծագումն ու զարգացումը ռուս գրականության մեջ: Բարոկկո դարաշրջանը համարվում է ամենավառ ու վեհ էջերից մեկը մշակույթի պատմության մեջ: Ի շնորհիվ բարոկկո ոճին ռուս մշակույթը միացել է համաեվրոպական մշկույթին: Բարոկկո արվեստի շնորհիվ ռուս գրականության մեջ ժանրային համակարգի փոփոխություններ տեղի ունեցան, որոնք թույլ տվեցին միջնադարյան գրականությունից անցնել նոր տեսակի գրականության: Բարոկկոն ռուսական հիմքերի վրա ձեռք բերեց արևմտաեվրոպականից տարբերվող յուահատուկ ազգային գծեր:

A. Amirjanyan

The Baroque Style in Russian Literature of the End of XVII – Beginning of XVIII centuries

This article examines the emergence and development of the Baroque style in Russian literature. Baroque - is one of the most brilliant and magnificent pages of the history of art. The Baroque style has allowed Russian culture to join the Europe-wide culture. Through the art of the Baroque there have been changes in the genre system of Russian literature, which allowed moving from medieval literature to the literature of a new type. On the basis of Russian baroque acquired distinctive national features that distinguish it from Western Europe.

В данной статье рассматривается появление и развитие в русской литературе стиля барокко. Эпоха барокко – это одна из самых ярких и величественных страниц истории искусства. Стиль барокко позволил русской культуре приобщиться к культуре общеевропейской. Благодаря искусству барокко в русской литературе произошли изменения в жанровой системе, которые позволили перейти от средневековой литературы к литературе нового типа. На русской почве барокко приобрело своеобразные национальные черты, отличающие его от западноевропейского.

Для русской филологии и по сей день, вопрос о проблеме стиля барокко в литературе остается спорным. Трудность здесь, прежде всего, заключается в том, что в современном литературоведении, в частности в русском, до сих пор нет общепризнанного и удовлетворительного определения термина "барокко". Более того, диапазон понятия "барокко" довольно широк: от стиля в архитектуре, пластике и живописи, до типа мировосприятия, возникшего в Европе после Возрождения и Реформации. Все определения этого термина могут быть разделены на две категории: барокко рассматривается как стиль, обладающий специфическими художественными приемами и идеями; барокко считается направлением в литературе и искусстве, охватывающим период с конца XVI по начало XVIII века. Причина такого положения заключается в том, что под понятие "литературное барокко" подводятся факты различного общественно-политического и идейно-эстетического порядка.

Стиль барокко, появившийся на рубеже XVIIв. охватил все виды искусства. В литературе барокко затронул разные сферы духовной жизни и сложился в особую художественную систему.

Возникновение барокко определялось новым мироощущением. В основе новых представлений, определивших суть барокко, лежало понимание многосложности мира, его глубокой противоречивости, драматизма бытия и предназначения человека. Особенности барокко определяли различия в мироощущении и художественной деятельности целого ряда его представителей, а внутри сложившейся художественной системы сосуществовали весьма мало схожие друг с другом художественные течения.

Многие считают, что возникновение барокко было связано с формами религии или характером власти. Есть мнение, что на это повлиял и ряд других факторов, но религия, безусловно, является основным идейным вдохновителем этого стиля.

Литература барокко, как и все движение, отличается тенденцией к сложности форм и стремлением к величавости и пышности. В литературе стиля барокко осмысляется дисгармония мира и человека, их трагическое противостояние, как и внутренние борения в душе отдельного человека. В силу этого, видение мира и человека чаще всего пессимистично. Вместе с тем барокко в целом, и его литературу в частности, пронизывает вера в реальность духовного начала, величие Бога.

Историко-литературное значение XVII в. не получило еще достаточно точного определения. Одни исследователи, и их большинство, относят XVII в. целиком к древней русской литературе, другие - видят в нем появление литературы новой, третьи - вообще отказываются дать ему ту или иную историко-литературную характеристику.

Семнадцатый, это век, в котором прочно укоренившиеся за шесть веков литературные жанры легко уживались с новыми формами литературы: с силлабическим стихотворством, с переводными приключенческими романами, с театральными пьесами, впервые появившимися на Руси при Алексее Михайловиче, с первыми записями фольклорных произведений, с пародиями и сатирами.

Это век, в котором одновременно возникают придворная и демократическая литературы.

Наконец, в XVII же веке мы видим появление профессиональных авторов, усиление чувства авторской собственности и интереса читателей к автору произведения, к его личности, развитие индивидуальной точки зрения на события и пробуждение в литературе сознания ценности человеческой личности самой по себе, вне зависимости от ее официального положения в обществе.

Несомненно, что все эти и иные явления XVII века сделали возможным ко второй трети XVIII века включение русской литературы в общеевропейское развитие, появление новой системы литературы, способной стать на один исторический уровень с литературами Франции, Германии, Англии, развиваться вместе с ними по одному общему типу, воспринимать их опыт и примыкать к общеевропейским литературным направлениям (барокко, классицизм, позднее - романтизм, реализм, натурализм и пр.) без всяких ограничений, снижающих или сокращающих значение этих направлений на русской почве.

Если кратко, в немногих словах, определить значение XVII - нач. XVIII века истории русской литературы, то придется сказать, что главное было в том, что век этот был веком постепенного перехода от древней литературы к новой. Соответственно переходу России от средневековой культуры - к культуре нового времени. XVII век в России принял на себя функцию эпохи Возрождения, но принял в особых условиях и в сложных обстоятельствах, а потому и сам был "особым", неузнанным в своем значении.[1] Развитие культурных явлений в нем не отличалось стройностью и ясностью. Так бывает всегда, когда историческое движение сбито посторонними силами, внешними неблагоприятными обстоятельствами и когда происходит пропуск какой-то исторической стадии.

Литературная система русского XVIIIв. в основном ничем уже не отличается от литературной системы передовых западноевропейских стран. И это сделало возможным усвоение опыта всех европейских литератур, а не только тех, которые принадлежали к средневековому типу. Образование новой литературной системы не было простым результатом петровских реформ. Эта система издавна подготовлялась в русской литературе, и ее появление не явилось неожиданностью.[2] Барокко как стилевое направление охватило русскую культуру конца XVII - первой половины XVIII в. и параллельно развивалось в литературе и в искусстве. Д.С. Лихачев отмечает, что литература в Древней Руси была однородна, она подчинялась стилю эпохи того времени, но в XVII в. она уже не так едина и стройна, как в древности:

Древнерусская литература не знает литературных направлений вплоть до XVII в. Первое литературное направление, сказавшееся в русской литературе - барокко.

Появление в русской литературе стиля барокко вносит в русскую литературу новое начало, чрезвычайно важное для ее последующего развития. Стиль барокко - явление нового времени, не свойственное древней русской литературе. Это вынуждает нас подробно остановиться на особенностях развития стилей вообще.[3]

[1] Лихачев Д. С. Развитие русской литературы X-XVII веков. Эпохи и стили. Л., 1973, с. 139.

[2] Адрианова-Перетц В.П. Старообрядческая литература XVIII века // История русской литературы. Т. 4, ч.2: Литература XVIII века. М.; Л., 1947. с. 85-99.

[3] Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. Л., 1967 с. 43

Существенной особенностью развития русского барокко надо признать историческое совмещение стилей. Как отмечает А.А. Морозов: "…в России, в силу ускоренного развития страны, вызванного петровскими преобразованиями, на одном историческом этапе как бы совместились несколько исторических периодов художественного развития, наслоившихся друг на друга. в тесном взаимодействии с особенностями национальной культуры страны.[1]

Литература XVII в. отличается необыкновенным разнообразием и пестротой жанров и стиля. Зарождается светская лирическая поэзия любовного содержания - виршевая поэзия с характерным силлабическим ритмом, появляются повести и даже романы авантюрного содержания. Постепенно она сближается с западноевропейской литературой. Д.С. Лихачев пишет: "Никогда еще ни до XVII в., ни после русская литература не была столь пестра в жанровом отношении. Здесь столкнулись две литературные системы: одна отмиравшая, средневековая, другая зарождающаяся - нового времени.

В литературе XVII в., в отличие от литературы средневековой, уже нельзя выделить единые стилеобразующие принципы. XVII в. - это эпоха зарождения, сосуществования и борьбы разных литературных школ и направлений, как выраставших на почве русских традиций, так и опиравшихся на западноевропейский опыт. Из Европы, прежде всего из Польши через украино-белорусское посредство, Россия заимствовала стиль барокко, которому суждено было стать стилем московской придворной культуры последней трети XVII в. В чем специфика этого стиля?

В Европе барокко пришло на смену Ренессансу. Если в системе ренессансных ценностей на первом месте стоял человек, то барокко снова вернулось к средневековой идее бога как первопричины и цели земного существования. Барокко знаменовало собою причудливый синтез средневековья и Ренессанса. Эта причудливость, неестественность зафиксирована в самом термине барокко - к чему бы его ни возводили, будь то к ювелирному делу, где "барокко" называли жемчужину причудливой формы (от итальянского perucca - бородавка), либо к логике, в которой это слово обозначало одну из неправильных фигур силлогизма.

Заново обратившись к средним векам, искусство барокко возродило мистику, "пляски смерти", темы страшного суда, загробных мучений. В то же время барокко (по крайней мере, теоретически) не порывало с наследием Ренессанса и не отказывалось от его достижений. Античные боги и герои остались персонажами барочных писателей, а античная поэзия сохранила для них значение высокого и недосягаемого образца.

"Двойственность" европейского барокко имела большое значение при усвоении этого стиля Россией. С одной стороны, средневековые элементы в эстетике барокко способствовали тому, что Россия, для которой средневековая культура отнюдь не была далеким прошлым, сравнительно легко приняла первый в ее истории европейский стиль. С другой стороны, ренессансная струя, оплодотворившая барокко, обусловила особую роль этого стиля в развитии русской культуры: барокко в России выполняло функции Ренессанса.

В России барокко возникло и формировалось двумя путями. Первый путь - естественный, был подготовлен всем ходом исторического и литературного развития древней Руси. Уже к началу XVII века здесь наметился кризис средневекового типа культуры, вследствие чего мы наблюдаем развитие и накопление тех черт, которые типологически были близки к барокко. Это - и авторское личное начало, и новый взгляд на природу личности человека, и экспрессивность, и элементы ассоциативности, параллельности, сложности поэтической образности, контраст символического и натуралистического, низменного и возвышенного.

С другой стороны, возникновение и развитие барокко в России второй половины XVII века объясняется также непосредственным влиянием художественного и теоретического опыта соседних славянских народов: поляков, белорусов и украинцев. Таким образом, русский вариант барокко является “синтезом” той художественной системы, которая начала формироваться вследствие кризиса средневекового типа литературы, и тех поэтических средств, которые русская литература заимствовала у европейской. Универсализм и антиномичность восприятия мира, морализм и дидактика, расширение эстетических функций литературы, напряженный и причудливый метафоризм, построенный на теоретической основе консептизма (остроумия), пристрастие к курьезам, сочетание античной и христианской мифологии, взаимопроникновение различных видов творчества, мозаичность композиции и игровое использование слов, риторическая организация текста, эстетизм формы, пафосность, парадность, декоративность - все это типологически сближает русский вариант барокко с общеевропейским.

Вместе с тем литературное барокко в России характеризуется существенными идейно-тематическими изменениями, по сравнению с Европой. Подчинение потребностям крепнущего

[1] Морозов А.А. Проблемы барокко в русской литературе// Русская литература. Л., 1962. с.36.

российского абсолютизма, русское барокко утратило, свойственные европейскому мироощущению, пессимизм, трагизм и мистическую экзальтацию. Приоритетное значение в России приобрела иная идеологическая устремленность барокко, связанная с усилением пафоса государственного строительства и задачами просвещения общества. Именно этим объясняется расцвет в русской литературе панегирической и дидактико-просветительской поэзии.

Ориентация русского барокко на просветительство делает его до некоторой степени схожим с европейским ренессансом. Это дает нам основание говорить о том, что барочная культура в России приняла на себя и дидактико - просветительскую функцию Возрождения европейского интеллектуального стиля, завершающего развитие средневекового типа культуры.

Значение барокко для развития русской литературы вряд ли можно переоценить. В период его безраздельного господства в русской книжности XVII в., до появления здесь классицизма, барочная поэтика определяет основное направление развития русской культуры на пути ее приобщения к культуре общеевропейской. В этой связи одной из главных задач, решенных барокко, являлось как можно более полное преодоление средневековой традиции, стоявшее на пути культурных и государственных преобразований. Как было справедливо замечено многими историками литературы, благодаря новому типу культуры, который формировался и развивался в творчестве Симеона Полоцкого, Сильвестра Медведева, Кариона Истомина и др., были сломаны привычные стереотипы, прививались новые вкусы, позволившие русской литературе и искусству существовать и эволюционировать в рамках общеевропейской культуры.

В этой связи, нельзя не отметить огромный вклад барокко, внесенный в ориентацию литературы на зрелищность, что свидетельствовало о появлении новой функции чисто эстетического характера поражать и развлекать. В этом сыграл свою роль столь свойственный барокко принцип интеллектуальной игры, являющийся одной из основных мотиваций литературного творчества Нового времени.

Интеллектуальная игра, основной барочный принцип, способствовала зарождению в русской литературе новой образной системы. Немыслимая без приоритета индивидуального авторского начала, интеллектуальная игра выстраивает литературный образ на основе авторской ассоциации, в противовес традиционным для древнерусской книжности образам, созданным при помощи устойчивых, традиционных значений. Основой поэтической системы барокко становится концепт сопряжение двух далеких друг от друга понятий.

С формированием и развитием барокко в России конца XVII века связаны и колоссальные изменения, происшедшие в жанровой системе, свидетельствовавшие о переходе русской литературы от средневекового типа к типу Нового времени. В древнерусской литературе существовала совсем иная система родов и жанров, чем в Западной Европе, к тому же до XVII в. в русской книжности не было ни поэзии, ни драматургии. С освоением барочной эстетики и поэтики жанровая система русской литературы XVII века все больше и больше становится похожей на европейскую, имевшую в целом четкую структуру, теоретические и логико-философские основания[1].

Литература

1. Еремин И.П. Литература Древней Руси. Этюды и характеристики. М. - Л., 1966 С.17-23.
2. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. Л., 1967 С.43
3. Морозов А.А. Проблемы барокко в русской литературе // Русская литература. Л., 1962. № 3. С.36.
4. Лихачев Д.С. XVIII век в русской литературе // XVIII век в мировом литературном развитии. М., 1969. С.326, 328.
5. Лихачев Д.С. Семнадцатый век в русской литературе // Памятники литературы Древней Руси. - М.: Худож. лит., 1988. - Кн.1: XVII век. С.328.
6. Адрианова-Перетц В.П. Старообрядческая литература XVIII века // История русской литературы. Т.4, ч.2: Литература XVIII века. М.; Л., 1947. С.85-99.

Сведения об авторе:
Аида Амирджанян - старший преподаватель кафедры русского языка и литературы АрГУ.

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.п.н., Б.М.Есаджанян.

[1] Еремин И.П. Литература Древней Руси. Этюды и характеристики. М. – Л., 1966 с. 17-23.

УДК 801.15(470) Языкознание

ЯЗЫКОВАЯ НОРМА И РЕЧЕВАЯ ПРАКТИКА

Лилия БЕГЛАРЯН

Ключевые слова: языковая норма, речевая практика, нарушение нормы, языковая традиция, отклонение от нормы, орфография, старомосковское произношение, кодификация.

Առանցքային բառեր՝ լեզվի կանոն, խոսքի պրակտիկա, կանոնի խախտում, լեզվի սովորույթ, շեղում կանոնից, ուղղագրություն, հին-մոսկովյան հնչեցում, կոդավորում:

Key words: language norm, speech practice, violation of norms, language tradition, aberration, spelling, pronunciation, codification.

Լ.Բեգլարյան
Լեզվի կանոն և խոսքի պրակտիկա

Հոդվածը նվիրված է լեզվի կարևոր խնդիրներից մեկին՝լեզվի կանոնին և խոսքի պրակտիկային: Հոդվածում նախատեսվում է կանոնի նշանակությունը հաստատող փորձ, նրա կապը գրական լեզվի հետ, բերվում են նաև կանոնի խախտման օրինակներ: Անց է կացվում զուգահեռ հին մոսկովյան և նոր լեզվի կանոնի միջև, որը հիմնված է Պեշկովսկու տեսության հիման վրա: Հոդվածը վերանայում է նաև մի քանի դեպք լեզվական կանոնների ժխտման վերաբերյալ:

L.Beglaryan
The Language Norm and Speech Practice

The given article is devoted to one of the important problems of the language—language norm and speech practice. The aim of the article is to determine the definition of the norm, its relationship with the literary language, as well as the cases of violation of the norm. A parallel is drawn between the Old Moscow language and new language norm, based on the theory of Peshkovsky.

Статья посвящена одной из важных проблем языка – языковой норме и речевой практике. В статье предпринимается попытка определить значение нормы, связь ее с литературным языком, а также приводятся примеры нарушения нормы. Проводится параллель между старомосковской и новой языковой нормой, основанной на теории А.М. Пешковского. Статья рассматривает также некоторые случаи отклонения от языковой нормы.

В данной статье мы делаем попытку выявить значение нормы, связь ее с литературным языком, а также ее нарушение, отношение нормы языка и речевой практики.

Норма существует везде. Она присутствует и в нашей повседневной речи, в наших высказываниях. Норма есть и в языке. Норма в языке-это общепринятые в общественно-речевой практике правила произношения, грамматики и словоупотребления.

Норма-одно из лингвистических понятий. Чаще всего этот термин употребляется в сочетании “литературная норма” и применяется к тем разновидностям языка, которые используются в средствах массовой информации, в науке и образовании, а также в других сферах. Термин “норма” лингвисты используют в двух смыслах-широком и узком.

В широком смысле под нормой подразумевают такие средства и способы речи, которые спонтанно формировались в течение многих веков и отличают одну разновидность языка от других. В узком смысле норма-это результат кодификации языка. Кодификация опирается на традицию существования языка в данном обществе. Кодификация- это целенаправленное упорядочение всего, что касается языка и его применения. Норма как результат кодификации неразрывно связана с понятием литературного языка, который и называют нормированным. Литературная норма как результат не только традиции, но и кодификации представляет собой набор жестких предписаний и запретов, способствующих единству и стабильности литературного языка.

Единство и общеобязательность нормы проявляются в том, что представители разных социальных слоев и групп общества обязаны придерживаться традиционных способов языкового выражения, а также правил, которые содержатся в грамматике и в словарях. Отклонение от языковой традиции, от словарных и грамматических правил считается нарушением нормы.

Однако не секрет, что на всех этапах развития литературного языка при использовании его в разных коммуникативных условиях допускаются варианты языковых средств: можно сказать тво′рог- и творо′г, проже′кторы- и прожектора′, вы пра′вы- и вы правы′.

Норма, по самой своей сути, сопряжена с понятием отбора. В своем развитии литературный язык черпает средства из других разновидностей национального языка – из диалектов, просторечия, жаргонов. Норма опирается на традиционные способы использования языка и настороженно относится к языковым новшествам.

“Нормой признается то, что было и отчасти то, что есть, но отнюдь не то, что будет”,- писал А.М. Пешковский. Он так объяснял это свойство и литературной нормы, и литературного языка: “Если бы литературное наречие изменялось быстро, то каждое поколение могло бы использоваться лишь литературой своей да предшествующего поколения. Но при таких условиях не было бы и самой литературы, так как литература всякого поколения создается всей предшествующей литературой...”[1]

Однако консерватизм нормы не означает ее полной неподвижности во времени. Чем более развита литературная форма языка, тем меньше она изменяется от поколения к поколению людей, пользующихся этим языком.

Сравнение языка Пушкина и Достоевского, да и более поздних писателей с русским языком конца XX-нач. XXI века обнаруживает различия, свидетельствующие об исторической изменчивости литературной нормы.

Во времена Пушкина говорили: до′ма, корпусы, сейчас - дома′, корпуса′. У Пушкина “Восстань, пророк...” следует понимать в смысле “встань”, а не в смысле “подними восстание”.

А. И. Герцен считал вполне нормальным оборот *произвести влияние*. Чехов говорил *в телефон*, а мы – *по телефону*.

Старомосковская произносительная норма ко II пол. XX в. была почти полностью вытеснена новым произношением: вместо *боюс, шыги, жыра, тихый, сливошное, грешневая, коришневая, строгый* подавляющее большинство носителей русского литературного языка стало говорить *боюсь, шаги, жара, тихий, сливочное, гречневая, коричневая, строгий.*

Источники обновления литературной нормы многообразны. Это живая, звучащая речь. Она подвижна, текуча. В ней есть то, что не одобряется официальной нормой,- необычное ударение, синтаксический оборот, не предусмотренный грамматикой. Возникают варианты: традиционное *обусловливать* вытесняется новым *обуславливать*, жаргонные слова *беспредел* и *тусовка* встречаются в речи тех, кого общество привыкло считать образцовыми носителями литературной нормы: никого уже не удивляет, что можно *указывать о чем* вместо традиционно правильных конструкций *указывать что* и *указывать на что*.[2]

Все это свидетельствует о том, что речевая практика часто идет вразрез с нормативными предписаниями, и противоречие между тем, как надо говорить, и тем, как реально говорят, оказывается движущим стимулом эволюции языковой нормы.

В разные периоды развития языка литературная норма имеет качественно разные отношения с речевой практикой.

В эпоху демократизации литературного языка в нем появляются элементы, которые до того времени норма не принимала, квалифицируя их как чуждые нормативному языку. Форма родительного падежа множественного числа *носок* (несколько пар носок), наряду с традиционно-нормативной *носков*[3] уступает просторечию, из которого форма родительного падежа множественного числа с нулевым окончанием (носок) распространилась среди литературно говорящих. Влиянием просторечной и профессионально-технической среды объясняются многие варианты, допускаемые современной русской литературной нормой: *до′говор, договора′, договоро′в*[4], наряду с традиционными *догово′р, догово′ры, догово′ров; война на уничтожение* вместо традиционной *война с целью уничтожения.*

Речевая практика может способствовать не только проникновению в нормированный язык новых единиц, но и укреплению в нем новых моделей – словообразовательных, синтаксических. Многочисленные лексические заимствования из других языков, расширившие нормативный русский словарь в конце XX века, способствуют тому, что под влиянием иноязычных образцов появляются

[1]Пешковский А.М. Объективная и нормативная точка зрения на язык //Пешковский А.М. Избранные труды. М. 1959. с. 55

[2] Крысин Л. П. Социальная маркированность языковых единиц//. Вопросы языкознания. 2000 N 4. с.24

[3] Еськова Н. А. Краткий словарь трудностей русского языка М., 1994. Орфоэпический словарь руского языка М., 1997. с. 304

[4] Там же. Орфографический словарь.с. 88

структурно новые типы слов. Например: сочетания вида *бизнес-план* – традиционной для русского языка моделью является словосочетание с родительным падежом: *план бизнеса.*

Еще более показательно давление речевой практики на традиционную норму в области орфографии. Например: написание слов, относящихся к религиозной сфере, с прописной буквы: *Бог, Рождество, Пасха, Библия* и др. возникло сначала в письменной практике, а затем было утверждено в качестве обязательной орфографической нормы. Но, согласно старой орфографической норме 1956г., все эти имена и названия надо было писать со строчной буквы.

Русская литературная норма отвергает глагольные формы типа *атаковывать, использовывать, мобилизовывать,*[1] и т.п., хотя в 20-е годы XX в. они были весьма употребительны не только в просторечии, но и в литературной речи.

В процессе обновления нормы определенное значение имеет распространенность того или иного новшества в речевой практике.

“Даже если 90% будут говорить *доку́мент*, это не станет литературной нормой”.

Распространенной, массовой может быть и явная ошибка: *инциндент*, *беспрецендентный*, встречающаяся в публичной речи. Это является нарушением произносительной правильной речи. Старомосковское произношение типа *булошная*, *скушно* вытесняется новыми произносительными вариантами: *булочная*, *скучно*, но на слова *конечно* и *что* это не распространяется. В словах *портфель*, *процент*, *средства*, *блага*, *начать* просторечный ореол слишком ярок, они слишком контрастируют с нормативной традицией, и поэтому путь в литературное произношение им закрыт.[2]

Современная речевая практика и факты, характерные для русского языка прошлого, свидетельствуют о влиянии на литературную речь и просторечия, и жаргонов, напр-р: слово *двурушник* вошло в литературный язык из нищенского арго: так называли нищего, который собирал милостыню двумя руками. Слово *животрепещущий* пришло из речи торговцев рыбой, *топорный* - из профессионального языка плотников; так говорили о плотничьей работе.

Врачи скорой помощи сетуют на то, что у них бывает по несколько *вызово′в*, кулинары рассказывают о том, как они варят *супа′* и изготовляют *торта′*, а парфюмеры-крема′.

Распространенность подобных форм в профессиональной речи отмечалась лингвистами давно, однако увеличение частотности этих форм в публичной речи можно считать характерной чертой нашего времени. Необычное для традиционной литературной нормы словоупотребление порождает сфера административно-чиновничьего общения, где обычны такие слова, как *проговорить*, *обговорить* в значении *“обсудить”.*

Необходимо проговорить этот вопрос на совещании; обговорим это позднее.

Озадачить в значении “*поставить перед кем-нибудь какую-нибудь задачу. Главное-озадачить подчиненных”.*

Наблюдаются сознательные отклонения от нормы. Такие отклонения объясняются стремлением человека достичь коммуникативного комфорта в определенной социальной среде. Так, неправильное совмещение в одном значении двух близких по значению сочетаний *(играть значение - из играть роль и иметь значение)*.

Сознательное обыгрывание фразеологизмов, намеренное отклонение от их нормативного употребления- это тоже один из приемов языковой игры. *Он съел в этом деле не одну собаку*; *они жили на широкую, но босую ногу*; *пиар во время чумы*.[3]

Итак, литературная норма объединяет в себе традицию и целенаправленную кодификацию. Хотя речевая практика литературно говорящих людей ориентируется на норму, практика не всегда следует нормативным рекомендациям. Языковая деятельность носителя литературного языка протекает в постоянном согласовании собственных речевых действий с традиционными способами употребления языковых средств.

Установление твердых произносительных норм стало общественным делом.

[1] Обнорский С. П. Глагол использовать в совр. рус. яз. // Язык и мышление. т. 3-4. М., 1935.с 161, 168

[2] Аванесов Р. И. “Ожегов С. И. словарь-справочник. Русское литературное произношение” 1960г. с.31

[3] Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой нормы. М. 2002г. с.54

Литература

1. Пешковский А.М. Объективная и нормативная точка зрения на язык //Пешковский А.М. Избранные труды. М. 1959.
2. Крысин Л. П. Социальная маркированность языковых единиц//. Вопросы языкознания. 2000 N 4.
3. Еськова Н. А. Краткий словарь трудностей русского языка М., 1994. Орфоэпический словарь руского языка М., 1997.
4. Там же. Орфографический словарь.
5. Обнорский С. П. Глагол использовать в совр. рус. яз. // Язык и мышление. т. 3-4. М., 1935.
6. Аванесов Р. И. “Ожегов С. И. словарь-справочник. Русское литературное произношение” 1960г.
7. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой нормы. М. 2002г.

Сведения об авторе:

Лилия Бегларян - доцент кафедры русского языка и литературы АрГУ.

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.п.н., Б.М.Есаджанян.

УДК 891.981.0 Литературоведение

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЕ СВЯЗИ РАССКАЗА Т. ТОЛСТОЙ «ЛЮБИШЬ — НЕ ЛЮБИШЬ»

Жанна ГАБРИЕЛЯН

***Ключевые слова**: постмодернизм, претекст, интертекстуальные связи, цитата, чувственное мышление, пространство текста.*

***Բանալի բառեր**՝ պոստմոդերնիզմ, նախատեքստ, միջտեկստային կապեր, մեջբերում, զգայական մտածողությունը , տեքստային տարածք:*

***Key words**: post-modernism, pretext, intertextual connections, quotation, perceptible thinking, space of text.*

Ժ.Գաբրիելյան

Տ. Տոլստայայի "Սիրում է, չի սիրում" պատմվածքի միջտեքստային փոդկապակցվածությունները

Տ. Տոլստայայի "Սիրում է, չի սիրում" պատմվածքի միջտեքստային փոդկապակցվածությունը որոշում է նրա իմաստային և կոմպոզիցիոն առաջնայնությունը, բնորոշում ու առանձնացնում է առանձին տեքստերի միջանկյալ հակադրությունը; արդիականացնում է, բայց նույն ժամանակ նշմարելի ու տեսանելի է դարձնում բաց իմաստները: Հետևաբար, այդ ստեղծագործությունը առաջ է բերում, առանձնացնում է նոր իմաստ, կարծես իր մեջ ներառնում է նախատեքստային առանձնացնումը, բնորոշումը:

Zh.Gabrielyan

The Intertextual Elements in the Story by T. Tolstaya "Love – Not Love"

The interaction of intertextual elements in the story by T. Tolstaya "Love – not love" defines its compositional and semantic dominant, allocates crosscutting opposition of the text actualizes the hidden meanings. Therefore, the text gives new insights included the pre-text into it.

Взаимодействие интертекстуальных элементов в рассказе Т.Толстой "Любишь - не любишь" определяет его композиционную и смысловую доминанту, выделяет сквозные оппозиции текста, актуализирует скрытые смыслы. Следовательно, текст произведения дает новое осмысление включенным в него предтекстом.

Для постмодернизма характерна картина мира, «в которой демонстративно, даже с какой-то нарочитостью, на первый план вынесен полилог культурных языков, в равной мере выражающих себя в высокой поэзии и грубой прозе жизни, в идеальном и низменном, в порывах духа и судорогах плоти».[1] Взаимодействие этих языков обусловливает «обнажение» элементов интертекста, которые выступают в роли конструктивного текстообразующего фактора. Новый текст уже не только ассимилирует претекст (чужой дискурс или культурный код), но и строится как его интерпретация, осмысление. Он пронизан цитатами, аллюзиями и реминисценциями, которые образуют смысловые комплексы, связанные друг с другом. Интертекстуальные элементы, восходящие к одному или сходным источникам, выделяющие одну тему (мотив) или образ, также объединяются в комплексы, которые могут вступать в диалог.

Цитатным в рассказе Т. Толстой является уже заглавие, отсылающее к считалке-гаданию «Любишь — не любишь...». «Любовь» или «нелюбовь» в ней определяются волей случая и, таким образом, равновероятны.

Текст рассказа, для которого характерно повествование от первого лица, строится как воспоминания о детстве, при этом в повествовательной структуре последовательно используется именно детская точка зрения. Воссоздавая процесс освоения мира словом, автор как бы моделирует процесс его познания, перевоплощаясь в ребенка, “обреченного войти в круг чувственного мышления, где он утратит различие субъективного и объективного, где обострится его способность воспринимать целое через единичную частность...” (С.М. Эйзенштейн).[2]

В отстраненных описаниях или рассуждениях, отражающих детскую точку зрения, отчетливо выделяется граница между «своим» и «чужим» миром. «Чужой» мир представляется ребенку

[1] Липовецкий М. Русский постмодернизм, - Екатеринбург, 1997 – с. 11.

[2] Цитата по книге: Иванов В.В. Очерки по истории семиотики в СССР-М. 1976- с.70

холодным и враждебным, «свой» — согрет теплом любимой няни: *Скорей, скорей домой! К нянечке! О нянечка Груша! Дорогая! Скорее к тебе! Я забыла твое лицо! Прижмусь к темному подолу, и пусть твои теплые старенькие руки отогреют мое замерзшее, заблудившееся, запутавшееся сердце.*

Мифологические и сказочные образы, возникающие в сознании ребенка, отражают оба мира, которые противопоставлены в тексте, и упорядочивают их. В образной системе рассказа воссоздана картина мира ребенка, обладающая жесткой противопоставленностью оценок и неожиданно «воскрешающая» элементы мифопоэтического мышления: *Днем Змея нет, а к ночи он сгущается из сумеречного вещества и тихо-тихо ждет: кто посмеет свесить ногу?.. Комнату сторожат и другие породы вечерних существ: ломкий и полупрозрачный Сухой, слабый, но страшный, стоит всю ночь напролет в стенном шкафу, а утром уйдет в щели. За отставшими обоями — Индрик и Хиздрик...*

Ряд мифологических образов составляет первый «слой» интертекста в рассказе. Он дополняется знаками других культурных кодов и текстов.

В общем пространстве текста соотносятся и вступают в диалог интертекстуальный комплекс, связанный с образом «любимой няни Груши», и интертекстуальный комплекс, соотнесенный с образом Марьиванны, которую девочка ненавидит: *Маленькая, тучная, с одышкой, Марьиванна ненавидит нас, а мы ее. Ненавидим шляпку с вуалькой, дырчатые перчатки, сухие коржики, «песочное кольцо», которыми она кормит голубей, и нарочно топаем на этих голубей ботами, чтобы их распугать.*[1]

Любимая няня Груша «никаких иностранных языков не знает», с ней связан мир сказок и преданий (отдельные формулы которых проникают в текст), а также воспринимаемый народным сознанием мир Пушкина и Лермонтова: *Пушкин её* [няню] *тоже очень любил и писал про нее: «Голубка дряхлая моя!» А про Марьиванну он ничего не сочинил. А если бы и сочинил, то так: «Свинюшка толстая моя!»* Речь няни почти не представлена в рассказе, однако с ней связаны цитаты из произведений Пушкина и Лермонтова. Ср.:

Няня поет:

По камням струится Терек,
Плещет мутный ва-а-а-а-ал...
Злой чечен ползет на берег,
То-очит свой кинжа-а-а-ал...

Эти цитаты преломляются в детском сознании и преобразуются, открывая ряд аллюзийных сближений с мифологическими образами: *...Из-за зимнего облака выходит грозно сияющая луна; из мутной Карповки выползает на обледенелый бережок черный чечен, мохнатый, блестит зубами...* Межтекстовые связи в результате приобретают характер своеобразного каламбура.

Эксплицитные цитаты дополняются цитатами имплицитными (скрытыми) иреминисценциями (от позднелат. *reminiscentia*— 'воспоминание'), которые неявно (посредством отдельных образов, интонации и др.) напоминают читателю о других произведениях, см., например: *...Нянечка заплачет и сама, и подсядет, и обнимет, и не спросит, и поймет сердцем, как понимает зверь — зверя, старик — дитя, бессловесная тварь — своего собрата.* Отметим, что любимая няня, несмотря на дискурс, ее представляющий, связана с мотивами неизреченного, невербального понимания, сердцем. Она скорее «бессловесна», ее дискурс в рассказе ассимилирует «чужие» слова (Пушкина, Лермонтова, сказок).

Интертекстуальный комплекс, связанный с образом Марь-иванны, носит более развернутый и сложный характер. Он подчеркнуто логоцентричен и включает элементы культурного кода ушедшей эпохи. В тексте в результате возникает противопоставление «теперь — тогда», «настоящее — прошлое». Если цитаты из произведений Пушкина и Лермонтова неотделимы для героини от настоящего, то речь Марьиванны она воспринимает как знак минувшего.

Повествование вбирает в себя разрозненные, внешне не связанные друг с другом реплики Марьиванны и фрагменты ее рассказов, содержащие яркие характерологические речевые средства: *«Все было так изящно, деликатно...» — «Не говорите...» — «А сейчас...»; «Ямамочке, покойнице, всегда только "вы"говорила. Вы, мамочка... уважение было. А это что же...»*

Интертекстуальный комплекс, связанный с образом Марьиванны, также включает фрагмент романса «Я ехала домой...» и стихотворения ее дяди Жоржа (три поэтических текста приведены в рассказе полностью и составляют своеобразную трилогию). Эти стихотворения представляют собой

[1] Толстая Т. Любишь--не любишь-М.1997-с.22

пародийное снижение романтических, неоромантических и псевдомодернистских поэтических произведений, при этом они порождают интертекстуальные связи, значимые для рассказа. Стихотворения дяди Жоржа соотносят текст с неопределенной множественностью поэтических произведений, известных читателю, и, шире, с типологическими особенностями целых художественных систем; интертекстуальные связи в этом случае носят характер культурно-исторических, аллюзийных реминисценций.

Так, например, стихотворение «Няня, кто так громко вскрикнул, за окошком промелькнул...» соотносится с романтическими балладами и детскими «страшными» стихами, кроме того, оно отсылает читателя и к конкретным текстам — «Лесному царю» Гёте (в переводе В.А. Жуковского) и «Лихорадке» А. Фета (см. явные композиционные и ритмические переклички), а «семантический ореол» (по определению М. Гаспарова) четырехстопного хорея указывает не только на «балладную традицию», но и на традицию колыбельной. «Страшное» стихотворение дяди Жоржа неожиданно сближается с лермонтовской колыбельной, которую поет няня Груша.

Включенные в текст рассказа стихотворения дяди Жоржа объединяют общий для них мотив смерти, который по-разному преломляется в них (слова *кладбище, плаха* и *топор* в первом стихотворении, *три дырки впереди* в камзоле капитана во втором, наконец, *смертный фиал, похоронная процессия,* и *траурная скрипка* в последнем). С образом повесившегося дяди Марьиванны связаны образы «сумрачных глубин» и «тьмы», в то же время он взаимодействует с образом «злого чечена», который выступает как его модификация-метаморфоза: *Сгинь, дядя!!! Выползешь ночью из Кар-повки злым чеченом, оскалишься под луной...*

В финале рассказа концентрируются слова семантического поля 'смерть', развивающие сквозной мотив последнего стихотворения дяди Жоржа, но с темой смерти связана уже Марьиванна: *Смертной белой кисеей затягивают люстры, черной — зеркала. Марьиванна опускает густую вуальку на лицо, дрожащими руками собирает развалины сумочки, поворачивается и уходит, шаркая разбитыми туфлями, за порог, за предел, навсегда из нашей жизни...* Связь текста рассказа и претекста в этом случае реализуется уже на основе ассоциативных связей, с одной стороны, как развитие метафоры, с другой — как гипербола.

Итак, интертекстуальные комплексы, связанные с образами няни и Марьиванны, вступают в рассказе в диалог. Их оппозиция основана на нескольких признаках: «свет — тьма», «тепло — холод», «жизнь — смерть», «народное — литературное», наконец, «бессловесное общение — чужое (враждебное) слово». «Действия Марьиванны по отношению к девочке исключительно вербальны, они состоят из расспросов, прерываемых вздохами воспоминаний, и чтения стихов... Способ коммуникации [няни Груши] — телесный, тактильный, принадлежащий домашнему микрокосму, сфере, где личный непосредственный опыт играет большую роль» : *Нянечка размотает мой шарф, отстегнет впившуюся пуговку, уведет в пещерное тепло детской...*

На первый взгляд может показаться, что два этих выделенных интертекстуальных пространства в рассказе жестко противопоставлены. Однако первое «пространство» оказывается неоднородным: в него, как уже отмечалось, наряду с элементами сказок входят и знаки «высокой классики», оно включает и советские мифы: *И когда ей* [няне]*было пять лет — как мне — царь послал её с секретным пакетом к Ленину в Смольный. В пакете была записка: «Сдавайся!» А Ленин ответил: «Ни за что!» И выстрелил из пушки.* Более того, в этом интертекстуальном комплексе, как и в стихах дяди Жоржа, актуализируются смыслы «страх» («злой чечен»), «опасность», «зло», ср.: *Молчи, не понимаешь! Просто в голубой тарелке, на дне, гуси-лебеди вот-вот схватят бегущих детей, а ручки у девочки облупились, и ей нечем прикрыть голову...*

В свою очередь, интертекстуальное пространство, связанное с образом Марьиванны, объединяет тексты, развивающие не только мотив смерти, но и близкие к сказочным образы, а стихотворение, открывающее «трилогию», включает образ няни и на основе метрических связей сближается с колыбельной. Образы стихотворений дяди Жоржа «точно так же одухотворяют и упорядочивают для Марьиванны страшный и враждебный мир вокруг, как и сказочные фантазии ребенка. Парадокс рассказа в том и состоит, что антагонистами выступают... два варианта сказочности». [1]

Холод и «тоску враждебного мира» испытывает не только маленькая героиня, но и старая Марьиванна, уходящая «за предел». Текст рассказа дает, таким образом, новое осмысление включенным в него элементам претекстов. Миры, определяемые интертекстуальными комплексами, которые сопоставляются в рассказе, оказываются взаимопроницаемыми и пересекаются. Маленькая

[1] Гощило Е. Взрывоопасный мир Татьяны Толстой—Екатеринбург, 200-С. 37

героиня связана с обоими мирами: она, с одной стороны, испытывает жажду любви и тепла, с другой — жажду слова, ср.: *Кто же был так жесток, что вложил в меня любовь и ненависть, страх и тоску, жалость и стыд — а слов не дал: украл речь, запечатал рот, наложил железные засовы, выбросил ключи!*

Противопоставление двух разных дискурсов актуализирует в рассказе метаязыковую тему — роль языка в общении и самовыражении. «Интертекстуальность становится механизмом метаязыковой рефлексии» (выделено Н.А. Фатеевой. — *Н.Н.).*[1] Соотносительность же выделяемых интертекстуальных комплексов подчеркивает параллелизм, почти зеркальность ситуаций рассказа: маленькая героиня любит няню Грушу и ненавидит «глупую, старую, толстую, нелепую» Марьиванну, но при этом страдает от ее неприязни. Оказывается, однако, что другая девочка нежно любит это «посмешище» и именно в ней видит свою «дорогую нянечку»: *И смотрите — эта туша, заливши сь слезами и задыхаясь, тоже обхватила эту девочку, и они — чужие/ — вот тут, прямо у меня на глазах, обе кричат и рыдают от своей дурацкой любви!— Это нянечка моя!* Любящая же эту девочку Марьиванна, в свою очередь, страдает от нелюбви к ней героини, которую не понимает.

Повтор *нянечка моя* сближает в тексте субъектно-речевые планы и главной героини, и «худой» девочки: любимой *нянечкой* в результате называется в рассказе и Груша, и «нелепая» Марьиванна. Перекличка ситуаций и совпадение наименований *(нянечка моя),* казалось бы, противопоставленных персонажей возвращает к цитатному заглавию «Любишь — не любишь», подчеркивающему непредсказуемость и субъективность чувства, независимость любви от законов логики. В повествование, организованное точкой зрения ребенка, вторгается голос «взрослого» повествователя, утверждающего иррациональность любви:

Это нянечка моя!

Эй, девочка, ты что? Протри глаза! Это же Марьиванна! Вон же, вон у нее бородавка!..

Но разве любовь об этом знает?

Таким образом, взаимодействие интертекстуальных элементов в рассказе «Любишь — не любишь» определяет его композиционную и смысловую доминанту, выделяет сквозные оппозиции текста, актуализирует скрытые смыслы. В свою очередь, текст произведения дает новое осмысление включенным в него претекстам.

Литература

1. Гощило Е. Взрывоопасный мир Татьяны Толстой—Екатеринбург, 200-С. 37
2. Липовецкий М. Русский постмодернизм, - Екатеринбург, 1997 – с. 11.
3. Толстая Т. Любишь--не любишь-М.1997-с.22
4. Фатеева Н.А. Контрапункт интертекстуальности, интерктекст в мире текстов-М., 2000-с.38
5. Цитата по книге: Иванов В.В. Очерки по истории семиотики в СССР-М. 1976- с.70

Сведения об авторе:
Жанна Габриелян - старший преподаватель кафедры русского языка и литературы АрГУ.

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.п.н., Б.М.Есаджанян.

[1] Фатеева Н.А. Контрапункт интертекстуальности, интерктекст в мире текстов-М., 2000-с.38

УДК : 811.161.1 Русский язык

К ВОПРОСУ О ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ НОМИНАЦИИ

Лилит ЗОЛЯН

Ключевые слова: *термин, терминологическая номинация, научные понятия, познавательная деятельность*
Հիմնաբառեր՝ *եզրույթ, եզրութաբանական անվանում, գիտական հասկացություններ, ճանաչողական գործունեություն:*
Keywords: *term, terminology nomination, scientific concepts, cognitive activity.*

Լ. Զոլյան
Եզրութաբանական անվանման խնդրի մասին

Հոդվածում դիտարկվում են եզրութաբանական անվանման հիմնախնդիրները եւ յուրահատկությունները: Եզրութաբանական անվանումը միջնորդավորված է մտածողության գործընթացով եւ սերտորեն կապված է մարդկանց ճանաչողական գործունեության եւ դրա լեզվական արտահայտման միջոցների հետ:

L. Zolyan
On the Question of Terminological Nomination

The article deals with the problems and peculiarities of the terminology nomination. The terminology nomination - is the process of naming specific concepts mediated by thinking which is inextricably linked with the linguistic categories, depends on cognitive activity, due to the linguistic expression of the results of knowledge.

В статье рассматриваются проблемы и специфика терминологической номинации. Терминологическая номинация – это опосредованный мышлением процесс именования специальных понятий, который неразрывно связан с языковой номинацией, зависит от познавательной деятельности людей, обусловлен языковым выражением результатов познания.

Определение природы и сущности термина является основополагающей, но не единственной проблемой терминоведения. Оно тесно связано с проблемой терминологической номинации.

Терминологическая номинация охватывает достаточно широкий круг проблем, что позволяет выделить ее в отдельную область знания. Это та сфера терминологической деятельности, в которой происходит формирование специальных именований и где во всей полноте раскрывается потенциал терминообразующих средств того или иного языка. Несмотря на то, что пополнение лексики любого конкретного языка сегодня происходит в основном за счет специальных наименований, исследований в области терминологической номинации не так много. Как правило, проблемы терминологической номинации затрагиваются в терминологических работах общего характера. Становление теории терминологической номинации возможно только с учетом достижений в изучении общеязыкового означивания.

Несмотря на высокую частотность употребления термина *номинация,* его содержание до сих пор является многозначным. Процесс номинации – это сложный, комплексный, многогранный процесс, который рассматривается логиками, психологами, лингвистами, когнитивистами. Существование разных теоретических подходов может быть объяснено разными факторами: это и разные цели исследования, и различная сфера интересов исследователей, и веяния времени, и субъективные точки зрения, которые, как известно, также имеют место в науке. Причем, изменение теоретической направленности приводит к изменению используемой терминологии (ср.: *денотат – предмет – референт - объект – свойства – признаки – обозначаемое; сигнификат – идеальный денотат – десигнат - репрезентант мышления – отражение денотата – понятие – значение – смысл – концепт; языковой знак – языковая форма – языковая единица – обозначающее*). Но, как справедливо отмечает В.Н. Арутюнян, «главное – это изменение самих исследуемых явлений, усложнение и обогащение языковой системы, каждое новое (или обновленное) звено которой наводит исследователя на мысль о необходимости пересмотра и усовершенствования уже существующих подходов»[1].

[1] Арутюнян В.Н. Имя прилагательное в системе номинации (на материале русского языка), - Ереван, Изд-во ЕГУ, 2006.- с. 18.

Признание за термином статуса слова, пусть и в особой функции, неизбежно приводит к констатации того очевидного факта, что терминологическая номинация не должна коренным образом отличаться от общеязыковой. Действительно, механизм называния предметов и явлений внеязыковой действительности, будь то повседневные, бытовые реалии, или объекты научных исследований, одинаков. Для выражения бытовых понятий используются общеупотребительные слова, а для выражения научных понятий – термины. Здесь следует уточнить, что мы подразумеваем под бытовыми и что – под научными понятиями.

Каждый предмет, каждое явление действительности имеет ряд свойств, общих с другими предметами и явлениями, и ряд свойств, которые выделяют его среди других предметов и явлений. Эти свойства называются признаками. Различают существенные, несущественные и случайные признаки. Существенные – это те признаки, которые необходимы и достаточны для того, чтобы отделить данный предмет от других. Несущественные признаки могут быть свойственны и другим предметам. Этих признаков недостаточно для выделения данного предмета из общего предметного ряда. Случайные признаки обусловлены внешними обстоятельствами, и, скорее всего, не могут быть положены в основу номинации.

Любой предмет внеязыковой действительности может стать объектом научных исследований, при этом сохраняя свою общеязыковую соотнесенность. Широкий пласт лексики составляют языковые единицы, которые являются и словами общелитературного языка, и терминами. Эти слова принадлежат к широкой общелитературной и узкой специальной сфере. Например: *человек, общество, земля, вода, луна, звезда, растение, дерево, животное, машина* и т.п.

Денотат и языковой знак (означаемое и означающее) у слов этого типа совпадает в терминологическом и нетерминологическом употреблении. Различаются они объемом информации, типом значения. Общелитературные слова выражают общие представления, бытовые или, как их еще называют, наивные понятия. Термины выражают научные понятия. Разница между бытовым понятием и научным – «в степени существенности, правильности и точности выделяемых признаков, лежащих в основе обобщения предметов… в степени проникновения в сущность отражаемых предметов»[1]. Научные понятия представляют собой обобщение, итог познания предмета или явления, его существенных и общественно значимых признаков и свойств.

По мнению Л.А. Новикова, лексическая единица обладает лексическим значением и выражает понятие. Понятие, по Л.А. Новикову, это форма мышления, логическая категория, отражающая все существенные с точки зрения общественной практики признаки и свойства предмета, это итог его познания. Лексическое же значение – это специфически языковое отражение предмета, его краткая характеристика. «Если основное назначение понятия – давать полное научное отражение объекта, то главная функция значения – экономно и эффективно намекать на определенное внеязыковое содержание, на специальные знания, имеющиеся в человеческом опыте»[2]. Дифференциация значения и понятия, на наш взгляд, принципиально важна для разграничения термина и слова в тех случаях, когда языковой знак у них совпадает. Как видим, один и тот же языковой знак может обладать лексическим значением (в таком случае - это слово) и может выражать научное понятие (тогда это термин).

Такое понимание дает возможность Л.А. Новикову вслед за Г.П.Мельниковым[3] применительно к термину вместо традиционного «семантического треугольника» Огдена-Ричардса рассматривать его модифицированную модель – трапецию, в которой лексическое значение слова и научное понятие, выражаемое термином, разводятся по разным вершинам. Итак, и слова, и термины выступают в номинативной функции, соответственно, номинативность не может быть признана отличительной чертой, отделяющей термин от нетермина. Основное отличие терминологической номинации от общеязыковой состоит в том, что термины выражают научные понятия, отличающиеся высокой степенью логического обобщения, глубоким проникновением в сущность отражаемого предмета или явления, конкретностью и определенностью, что делает его непригодным для выражения образных значений. Общеупотребительные же слова выражают бытовые понятия или общие представления, отражающие подчас несущественные признаки обозначаемого предмета, что позволяет использовать данные языковые единицы и в оценочных высказываниях, и в образных значениях.

---

[1] Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. -М.: Высшая школа, 1987. – с.39.

[2] Новиков Л. А.Семантика русского языка: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1982. - с.173.

[3] Мельников Г.П. Системология и языковые аспекты кибернетики. М., 1978.- 368 с.

Общеупотребительные слова также логически обобщают предметы и явления мира, но степень этого обобщения иная, чем у терминов. Сравнение толкования слова и дефиниции термина также подтверждает данное положение. По мнению многих исследователей, именно дефиниция является формальным показателем превращения языковой единицы в термин. Текст определения термина отличается информационной насыщенностью и стилистической нейтральностью, лаконичностью, типичностью признаков для данной тематической области и т. п. В дефиниции термина применяются специальные знания, в то время как в толковании слова применяются знания, понятные любому носителю языка.

В терминах степень обобщения велика, на первый план выдвигается соотнесенность с понятием, соотнесенность же с реальным объектом действительности отступает на второй план. Понятийная соотнесенность терминов привела некоторых исследователей к выводам о том, что термин лишен лингвистической значимости, поскольку его основной особенностью является выражение конкретного научного понятия, и его собственно языковые особенности не столь значимы. Однако подобные взгляды вызвали справедливые возражения.

Сегодня двуединая природа термина как выразителя и языкового, и научно-профессионального знания признается, пожалуй, всеми исследователями. В языковом выражении терминологических и нетерминологических понятий нет никаких отличий (за исключением специальных знаков, графических символов, цифр, которые, как уже было отмечено выше, не являются объектом лингвистических исследований). Языковые знаки терминов и нетерминов создаются по одним и тем же фонетическим, словообразовательным, грамматическим законам. И это вполне естественно, ведь, как уже было отмечено выше, специальная лексика является подсистемой общелитературной лексики.

Следует заметить, что процесс создания новых слов, в том числе и терминов (первичная номинация) в современных языках значительно уступает семантическому преобразованию слов общелитературного языка, при котором последние приспосабливаются для наименования специальных понятий, в то же время не теряя связи с общим языком. Происходит это вследствие постоянного развития общества и науки и возникающей в связи с этим нехватки номинативного инвентаря. Пополнение этого инвентаря происходит не за счет создания новых слов, а за счет переосмысления имеющихся в языке единиц, использования старых языковых знаков в новых значениях. Семантическая структура слова усложняется, конкретизируется тот общий признак, который позволяет на основе метафорического или метонимического переноса использовать слово в новом – терминологическом значении. Использование уже имеющихся номинативных средств в новой для них функции определяется как вторичная номинация.

Терминологическую номинацию принято относить к вторичной номинации, поскольку считается, что абсолютное большинство терминов образуется путем терминологизации уже имеющихся в языке наименований. «Терминологическая номинация всегда вторична по отношению к общей номинации. В общем языке почти все давно названо. В специальных областях постоянно требуются новые названия»[1].

Важной особенностью терминологической номинации является сознательный характер терминотворчества. Появление новых терминов продиктовано стремлением человека к более глубокому проникновению в суть явлений и предметов, детальному изучению окружающей его действительности, постоянному совершенствованию и самосовершенствованию. А, как известно, термины не только содержат информацию об обозначаемом ими предмете или явлении, но и предопределяют способ мышления о нем, т. е способ познания. Каждый новый виток познания объекта находит отражение в его наименовании, которое либо подвергается переосмыслению, уточняется и дополняется, либо создается новое, соответствующее новым представлениям об объекте.

Научные термины создаются представителями конкретных областей научной деятельности, поэтому значительную роль в этом процессе играет субъективный фактор. Терминологическая номинация предполагает определенную интерпретацию именуемого предмета или явления со стороны именующего. В то же время, новое наименование формируется на основе уже накопленного опыта, имеющегося знания об объекте, с учетом логических, методологических и языковых закономерностей построения новых номинаций. Соответственно, создание нового термина – это

[1] Суперанская А. В., Подольская Н. В. Васильева Н. В. Общая терминология. Вопросы теории. М.: "Едиториал УРСС", 2003.- с. 82.

творческий субъективно-объективный процесс, в котором взаимодействуют личностная (авторская) позиция и коллективный предшествующий опыт и знания об именуемом объекте.

М.Н. Володина выделяет два этапа в процессе терминологической номинации: стихийный и системный[1]. Для стихийного или первоначального этапа характерно фиксирование новых знаний с помощью известных образов, т. е. использование в качестве терминов общеупотребительных слов, подвергшихся ассоциативному переосмыслению. Субъективный фактор здесь играет большую роль, в основу наименования может быть положен случайный признак, однако этот термин будет скорее рабочим обозначением.

На втором – системном – этапе терминообразования термин рассматривается как объект искусственного регулирования, что дает основания для унификации и стандартизации терминологических средств. Происходит научное осмысление именуемого явления. Термин, закрепленный за специальным понятием должен занять определенное место в понятийной системе данной области знания, а это происходит тогда, когда само именуемое явление находит свое место в системе научных понятий. В обоих случаях принципиально важным является выбор наиболее информативного признака, лежащего в основе наименования.

Таким образом, в современных терминологических исследованиях терминотворчество рассматривается как целенаправленная номинативная деятельность, обусловленная развитием познания и непосредственно связанная с формированием, хранением и передачей специальных знаний. Термин трактуется как носитель информации о специальном понятии, как важнейший элемент профессионально-научной коммуникации, которая, в свою очередь, является основой развития научного познания. Терминологическая номинация – это опосредованный мышлением процесс именования специальных понятий, который неразрывно связан с языковой номинацией, зависит от познавательной деятельности людей, обусловлен языковым выражением результатов познания.

Сведения об авторе:
Лилит Золян - к.ф.н., доцент, *факультет русской филологии, кафедра русского языка для гуманитарных факультетов, ЕГУ.*
E-mail: lilitzolyan@Gmail.com

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.п.н., Б.М.Есаджанян.

[1] Володина М.Н. Теория терминологической номинации. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1997. - 180 с.

УДК: 811.161.1 Русский язык

СЕМАНТИКО-ГРАММАТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ПАССИВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ

Сусанна ЛАЛАЯН

***Ключевые слова**: пассивные конструкции, агенс, субъект, предикат, компонентный анализ.*
***Հիմնաբառեր**՝ կրավորական կառուցվածքներ, ագենս, սուբեկտ, պրեդիկատ, բաղադրիչային վերլուծություն*
***Keywords**: passive constructions, agens, subject, predicate, componential analysis.*

U. Լալայան
Կրավորական նախադասությունների իմաստաքերականական կառուցվածքը

Հոդվածում ուսումնասիրվում են ռուսերենի կրավորական կառուցվածքի նախադասությունները: Բաղադրիչային վերլուծությունը, որը հաշվի է առնում նախադասության բաղադրիչների իմաստային, շարահյուսական և ձևաբանական բնութագրերի փոխներգործությունը, թույլ է տալիս սահմանել կրավորական նախադասությունները և տարանջատել նրանց համանուն կառուցվածքներից:

S. Lalayan
Semantic and Grammatical Structure of Passive Constructions

The paper is devoted to the analysis of the passive constructions in Russian. Componential analysis includes the consideration of the semantic, morphological and syntactic features of each component of the sentence. The method determines the passive constructions and distinguishes them from homomorphic structures due to agentive functions of the Instrumental component.

В статье исследуются пассивные конструкции в русском языке. Компонентный анализ, учитывающий семантическую категориальность, морфологическую форму и синтаксическую функцию компонентов предложения в их взаимодействии, позволяет определить границы пассивных конструкций, сопоставляя их с близкими и отличными от них структурами.

Пассивными принято считать конструкции, в которых позицию подлежащего занимает объект. При более широком подходе, выходящем за рамки традиционного, к пассивным относятся также конструкции, в которых субъект не занимает позиции подлежащего. В соответствии с таким определением, которое не учитывает морфологическую форму выражения предиката, к числу пассивных относятся также неопределенно-личные и безличные предложения[1].

В статье исследуются собственно пассивные конструкции, в которых именной компонент, выполняющий функцию прямого дополнения в соотносительной активной конструкции, является подлежащим. При анализе этих конструкций применяется метод компонентного анализа, учитывающего семантическую категориальность, морфологическую форму и синтаксическую функцию компонентов предложения в их взаимодействии[2]. Но при этом последовательно разграничиваются семантические функции аргументов пропозиции и субъектная функция, в частности агенс и субъект как понятия, относящиеся к разным уровням описания содержательной стороны предложения. Это позволяет определить границы пассивных конструкций, сопоставляя их с близкими и отличными от них структурами.

Компонентный анализ «трехчленного пассива» (с творительным агенса) позволяет определить его как конструкцию, организованную предикативным сопряжением субъекта в именительном падеже с предикатом, выраженным залогово-маркированной формой акционального глагола. Денотативным значением субъекта является «объектив» - семантическая функция, квалифицирующая семантему неодушевленного предмета как объект действия, состояния или отношения[3]. Принимая во внимание, что термин объектив может ассоциироваться или смешиваться с обозначением объекта в субъектно-предикатной структуре, считаем уместным напомнить предупреждение Ч. Филлмора не смешивать

[1] Храковский В.С. Пассивные конструкции//Типология пассивных конструкций. Диатезы и залоги. Л.; 1974
[2] Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. М.; 1982, с. 159-160
[3] Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. Л.; 1977, с. 53

его ни с понятием прямого объекта, ни с названием поверхностного падежа, синонимичного аккузативу[1].

Маршрут был выбран господином из Сан-Франциско обширный. (И.Бунин)

Английские пластинки подарены каким-то молодым человеком. (В. Лихоносов.

В функции субъекта могут выступать и предикатные имена. Например:

Приход их был замечен доктором. (Ф. Искандер)

Обусловленной синтаксемой творительного падежа представлен агенс, распространяющий предикативную основу. Обусловленность данной формы отмечается и в Грамматике-80, когда говорится, что только в предложении возникает связь главного члена – спрягаемого глагола или страдательного причастия – с существительным в форме творительного падежа без предлога. Однако творительный падеж со значением деятеля квалифицируется как распространяющий субъектный компонент[2].

Рассмотренный тип конструкций следует отличать от структур, совпадающих не только по морфологической форме компонентов, но и по семантической категориальности имен. Ср.

Его студия… всегда была переполнена посетителями, главным образом приезжими англичанами, голландцами, американцами…. (В.Катаев)

Пароход перегружен людьми и кладью. (И. Бунин)

В этих предложениях связанная синтаксема в творительном падеже распространяет предикат присловной подчинительной связью. Семантический признак «лицо» в творительном компоненте не релевантен для данных конструкций, он не формирует агентивную функцию аргумента, в данном случае личное имя воспринимается как «предметная сущность».

Можно еще привести примеры с элементами метафоричности, чтобы показать несущественность признака “лицо” для рассматриваемого типа предложений.

Скамьи были залеплены гостями, как сучья одинокого дерева налетевшей стаей грачей (К. Федин).

Конструкции различаются и по денотативному значению субъекта. Если в пассивной конструкции субъектом представлен «объектив», то в данных предложениях им является «дескриптив» - носитель свойства, выражаемого предикатом.

Вопреки распространенному мнению о невозможности сочетания в пассивной конструкции личных имен, такие предложения в достаточной степени представлены в литературе. Запрет распространяется только на конструкции с предикатом, выраженным возвратной формой глагола - Я лечусь врачом.

См. примеры:

Он был свергнут братом с престола. (И. Бунин)

Два дня тому назад Чик был застигнут в школьном саду сторожем школы. (Ф.Искандер)

К данной группе можно отнести конструкции, творительный компонент которых представлен неодушевленным существительным с семантическим признаком «лицо», например:

Катя, Даша и Телегин были принесены толпой к самому крыльцу. (А.Толстой)

На вокзале король был встречен военными властями. (К. Федин)

К «трехчленному» пассиву относятся и конструкции с рефлексивом, соотносящимся с глаголом несовершенного вида активных конструкций, например:

Поспешные шаги за дверью – и дверь открывается, и не горничной, а самой хозяйкой. (И.Бунин)

Здесь также можно отметить явление омоморфности, ср. *Стакан все время наполнялся им. – Площадь наполнялась людьми.*

Заметим, что в конструкциях с рефлексивом, по сравнению с причастным предикатом, значение действия превалирует над значением состояния. В причастном предикате (соотносящемся с глаголами совершенного вида) действие представлено в его результате, и поэтому значение состояния ярче обнаруживается в этих конструкциях.

Дифференциация семантической функции агенса от других, на первый взгляд сходных с ней функций творительного компонента позволяет отграничить пассивные конструкции от следующих омоморфных структур.

1. Конструкции с творительным орудия /средства (творительный инструментальный).

[1] Fillmore Ch. The Case for Case// Universals in Linguistic Theory. New-York, 1968, c. 25

[2] Русская грамматика. Т. 2. Синтаксис. М.; 1982, с. 144

У Рубцовых на калитке был мелом нарисован крест…. (И.Бабель)

Отвесом измерена глубина ямы. (К. Федин)

Творительный орудия исключает возможность эксплицирования агентивного компонента. Позиция агенса обязательна при наличии орудия, но она не может быть заполнена в силу действия закона, запрещающего сочетание одинаковых падежных форм. Ср.

**Крест нарисован мелом мальчиком. (Мальчик нарисовал крест мелом).*

См. еще пример: Был он бит плетьми и отправлен в Сибирь, в рудники (Его били плетьми и отправили в Сибирь).

Как уже было отмечено, личное имя в именительном падеже не имеет никаких последствий для синтаксической характеристики конструкции. Она может и должна считаться пассивной с невербализованным агенсом.

2. Конструкции с творительным «вспомогательного материала» (семантическая функция аргумента «медиатив»).

Котиковая шубка ее и муфта были покрыты снежинками. (А.Толстой)

Мятый пиджачок его был обсыпан перхотью и седыми волосами. (А. Толстой)

В этих предложениях не реализовано акциональное значение глагола, соответственно нет и позиции агенса. Предикат распространяется связанной синтаксемой в творительном падеже. Важно, что в соотносительных глагольных предложениях употребляется только несовершенный вид глагола. Это указывает на невозможность трактовки творительного компонента в качестве агенса.

*Ср. Глаза его были прикрыты повязкой. – Повязка прикрывала его глаза; *Повязка прикрыла его глаза.*

По своим структурно-семантическим особенностям выделяются конструкции с творительным “стихийного каузатора”:

Весь двор был озарен красным пламенем. (И. Бунин)

Они идентичны с безличными по пропозиционной структуре. Если пассивными считать только конструкции с агентивным компонентом, эксплицитным или имплицитным, то рассматриваемый тип исключается из числа пассивных. Но “деятельное” начало стихийных каузаторов, их способ существования сближает их с агенсом, позволяет пренебречь их семантическим различием и, таким образом, отнести их к пассивным. Приведем пример агентивного представления “стихийного каузатора”:

У подножия картины был положен солнцем прямой луч. (И. Бабель)

Солнце в данном употреблении воспринимается агентивно (= производитель целенаправленного действия).

В отдельную группу можно выделить конструкции с творительным неличного имени, совмещающим значения агенса и места. Семантическая функция аргумента «локатив» может быть интерпретирована как агенс в случае, когда обозначает совокупность лиц, объединенных определенным местом.

Сувениры изготовлены фабрикой (=людьми, работающими на фабрике).

Листок был экстренно выпущен социал-демократической газеткой. (К.Федин)

К этой же группе относятся конструкции с творительным отвлеченных имен типа *наука, искусство, цивилизация,* пропозитивную функцию которых трудно определить. Их объединяет с предыдущими предложениями наличие в творительном компоненте семантического признака “лицо”:

…советской наукой (*=советскими учеными) были отвергнуты многие философские тезисы Л. Витгенштейна*. *(В. Богданов)*

При анализе конструкций без агентивного компонента на первый план выдвигается проблема разграничения пассива/статива. Стативом в литературе принято называть “именное сказуемое, омонимичное аналитической форме пассива совершенного вида”[1]. Конструкции, не распространенные творительным падежом, квалифицируются по семантике предиката. Причастные формы акциональных глаголов, открывающие позицию агенса, организуют модели пассивные, в которых реализуется их глагольное значение (естественно, в какой-то степени приглушенное, что связано с невыраженностью агенса).

В тот же день правители, которые привели Германию к позору, были свергнуты (А.Толстой).

Напротив гостиницы «Сладости Востока» была арендована у больного грека Синопли запущенная кофейня. (А.Толстой)

[1] Буланин Л.Л. К соотношению пассива и статива в русском языке// Проблемы теории грамматического залога. Л.; 1978, с. 197

Изложенное можно подытожить некоторыми выводами. Конструкции с агентивным компонентом являются пассивными. При его отсутствии, когда в предикате затушевано акциональное значение, квалификация двучленной конструкции представляется проблематичной. Конструкции с причастным предикатом, сочетающимся только с личными именами, можно считать пассивными (двучленный пассив). В остальных случаях, если не имеется диагностирующих признаков пассива/статива, вопрос не решается однозначно.

Сведения об авторе:

Сусанна Лалаян **-** к.ф.н., доцент, заведующая кафедрой русского языка для гуманитарных факультетов, ЕГУ.
E-mail*:* susanna.lalayan@yandex.ru

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.п.н., Б.М.Есаджанян.

УДК 37(479.243):94 История

ИСТОРИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Валерий Аванесян

Բանալի բառեր. *Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտ, Արցախի պետական համալսարան, ռեկտոր, պատմական ֆակուլտետ, ընդհանուր պատմության ամբիոն, հայոց պատմություն, բակալավրիատ, մագիստրատուրա, ուսանողներ - մագիստրանտներ:*

Ключевые слова: *Степанакертский педагогический институт, Арцахский государственный университет, ректор, исторический факультет, кафедра всеобщей истории, кафедра истории армянского народа, бакалавриат, магистратура, студенты-магистранты.*

Key Words: *Stepanakert Pedagogical Institute, Artsakh State University, rector, Faculty of History, chair of General History, Armenian History, bachelor degree, magistracy, students undergraduates.*

Վ.Ավանեսյան

Պատմական ֆակուլտետ. Անցյալը և ներկան

Հոդվածում քննարկվում են պատմական ֆակուլտետի ստեղծման և զարգացման գործընթացը արխիվային նյութերի հիման վրա, ինչին մեծապես նպաստել է սկզբից հիմնիտուտի մասնաճյուղի, իսկ հետո նաև առանձին բուհի գործունեությունը: Պատմագրական, պատմական, պատմաբանասիրական, պատմական հումանիտարի կազմում, և, վերջապես, պատմաբաղաքագիտական ֆակուլտետի գոյության շրջանում, թողարկվել են շրջանավարտներ հետևյալ որակավորումներով՝ պատմության ուսուցիչ, պատմության և հասարակագիտության, պատմության և իրավունքի ուսուցիչ, պատմության և օտար լեզուների ուսուցիչ, պատմաբան, պատմության և մանկավարժության բակալավր:

V.Avanesyan

The Historical Faculty: Past and Present

The article outlines the process of creation and development of the Faculty of History on the basis of archival material that contributed to the development of the activity of the university branch and later of the university. The faculty, which was called Faculty of Historiography,Faculty of History and Philology, Chair of History within Humanitarian Faculty and Faculty of History and Political Science, produced graduates with the qualification of Teacher of History, Teacher of History and Sociology, Teacher of History and Law, Teacher of History and Foreign Languages, Historian and with the degree of Baccalaureate in History and Pedagogy.

В статье на основе архивных материалов рассматривается процесс становления и развития исторического факультета, чему в большей степени способствовало создание вначале филиала, а затем и самостоятельного вуза. За время существования историко-литературного, исторического, историко-филологического, исторического в составе гуманитарного факультета и, наконец, факультета истории и политологии были выпущены специалисты по следующим квалификациям: учитель истории, учитель истории и обществоведения, учитель истории и советского права, учитель истории и иностранного языка, историк и учитель истории, историк- бакалавр истории и педагогики.

Цель данной статьи - проследить путь становления исторического факультета университета. Основным источником исследования явились архивные материалы, хранящиеся в Арцахском государственном университете с момента его создания (1969 г.) по настоящее время, и живой свидетель этого процесса первый ректор института, ныне здравствующий преподаватель кафедры философии и политологии, кандидат философских наук, профессор Абрамян Шаген Михайлович.

Прежде всего отметим, что до 1969г. (а это единственный случай в бывшем Советском Союзе), в автономной области не было ни одного высшего учебного заведения. Азербайджанское руководство всячески препятствовало открытию института-университета, и лишь при вмешательстве Москвы с лета 1969 г. начал функционировать филиал, а с 4 марта 1974 г. как самостоятельный педагогический вуз с обучением на русском, армянском и азербайджанском языках . Приказом Министра высшего и среднего специального образования Азербайджана от 28 февраля 1974 г. ректором был назначен Саркисян Сергей Герасимович, кандидат исторических наук, доцент.

В том же 1974 г. начал действовать исторический факультет под названием историко-литературный. Первоначально в составе факультета функционировала общая кафедра общественных наук (кафедру возглавляли с 7 сентября 1974 г. по 24 декабря 1975г. Абрамян Шаген М., кандидат философских наук, доцент, с 24 декабря 1975г. по 2 сентября 1978г. - Ионесян Ашот С., к.и.н., доцент., а с 1978г. по 1989г. - вновь Абрамян Ш.М., Необходимо отметить, что эта должность

входила в номенклатуру ЦК компартии Азербайджана). Одновременно действовал кабинет общественных наук (зав. кабинетом с 13 августа 1974 г. по 20 июля 1976 г. работала Саркисян Татьяна С.). Кафедра охватывала следующих основных преподавателей: Ионесян Ашот С., Согомонян Григорий С., Есаян Олег Е.(ныне посол Армении в Российской Федерации), Кулигин Александр Ф., (освобожден по собственному желанию с 26 июня 1975 г.), а по часовой оплате - Дадаян Степан В. (секретарь комитета комсомола) и Саркисян Сергей Г. (ректор института). Кафедра общественных наук включала следующие дисциплины: общественный блок - история КПСС, марксистско-ленинская философия, политэкономия, научный коммунизм, основы научного атеизма, марксистско- ленинская эстетика, марксистско- ленинская этика; историчесий блок – история СССР, история древнего мира, археология СССР, вспомогательные исторические дисциплины, история Азербайджана (была введена специальным приказом ректора от 13 июня 1974г., одновременно было поручено зав. кафедрой общественных наук Абрамяну Ш.М. разработать учебные программы и методические рекомендации по указанному курсу для успешного проведения занятий), историческое краеведение, методика преподавания истории.

В августе 1974г. впервые проводились вступительные экзамены по специальности "История" с обучением на русском языке, а с 1975г. - на армянском языке.

Парадоксом является тот факт, что на истфаке на официальном уровне запрещалось преподавание дисциплины "История армянского народа", и это - в армянской области! Кроме того, в советской системе существовала порочная практика: руководствуясь "политикой интернационализма", декан и зав. кафедрой (речь идет об историко - литературном факультете, хотя то же самое отмечалось и на других факультетах) избирались, а по существу назначались, по национальному признаку, вне зависимости от того, соответствовал ли шифр, указанный в дипломе кандидата наук, занимаемой должности. Приведем пример: когда в 1976г. кафедру общественных наук разделили на две самостоятельные - марксизма- ленинизма и всеобщей истории, то на должности декана факультета и зав. кафедрой всеобщей истории были избраны азербайджанцы.

16 сентября 1977 г. приказом ректора Халатряна Сергея Е.(ректором назначен 22 декабря 1975г.), кандидат педагогических наук, историко - литературный факультет был разделен на два самостоятельных подразделения - литературный факультет (декан- Ханян Сократ А.) и исторический (декан.- Зейналов С.М.). Ситуация на историческом факультете, по существу, изменилась в январе 1988г. Тогда усилиями студентов и преподавателей русского и армянского секторов, являвшихся членами ученого совета исторического факультета, на должность декана был избран Дадаян Степан В., кандидат исторических наук, доцент (ректор Арцахского госуниверситета с 2007 по 2012 гг.).

Этим выборам предшествовал приказ ректора Саркисяна Сергея А., кандидата философских наук, (назначенного на эту должность 1 июля 1982г.) N136/л от 23 декабря 1987г. о том, что выборы деканов будут назначены 4 января 1988г. на расширенном заседании ученых советов соответствующих факультетов. Основание: приказ Минвуза СССР от 15 сентября 1987г. N 642 " Об изменении инструкции о порядке выборов деканов факультетов в высших учебных заведениях СССР".

С началом карабахского движения, в силу известных обстоятельств, Степанакертский педагогический институт был временно закрыт (приказ ректора от 19 октября 1988г. Основание: Постановление Совета Министров СССР N 1208 от 14 октября 1988г. и приказ Госкомобразования СССР N382 от 17 октября 1988г.). Русский и армянский секторы исторического факультета были переведены в Кироваканский (ныне Ванадзорский) пединститут. Декан факультета Дадаян С.В. и зав. кафедрой всеобщей истории Аванесян Валерий М.,кандидат исторических наук, доцент (приказом ректора от 8 июня 1988 г. N 46/л обязанности зав. кафедрой были возложены на Аванесяна В.М., а с 1990г. он был избран на эту должность по конкурсу сроком на пять лет) также были переведены в г. Кировакан. Но после разрушительного Спитакского землетрясения 7 декабря 1988г. арцахские студенты вернулись в Степанакерт, а вуз был переименован в Степанакертское отделение Кироваканского пединститута (ректор Едоян, а директор отделения - Багдасарян Ерванд А., кандидат экономических наук, доцент). Финансировало отделение Правительство Армении.

Во время карабахской войны студенты-историки активно воевали на различных фронтах, с оружием в руках защищая родину. Среди погибших 72-х воинов-студентов, фотографии которых высечены на памятной доске Мемориала, установленного во дворе университета, 10 являются студентами исторического факультета, причем двое - Барсегян Эдмон Александрович (поступил в 1986 г.) и Асратян Игорь Александрович (поступил в 1990 г.) закончили школу с золотой медалью и

поступили в институт, сдав один экзамен. Решением ректората Асратян И. (в 1995г.) и Барсегян Э. (в 1996г.), а также Даниелян Нарек К. (в 1995г), который считается без вести пропавшим, получили посмертно дипломы с отличием.

За время существования историко-литературного, исторического, историко- филологического, исторического в составе гуманитарного, и, наконец, факультета истории и политологии были выпущены студенты по следующим квалификациям: учитель истории, учитель истории и обществоведения, учитель истории и советского права, учитель истории и иностранного языка, историк и учитель истории, историк - бакалавр истории и педагогики, магистр истории.

Условно разделив количество выпускников исторического факультета по секторам за период Степанакертского пединститута, Степанакертского отделения Кироваканского пединститута и период Нагорно- Карабахского университета, (создан решением Правительства Армении от 13 октября 1992г. N509, ныне Арцахский госуниверситет) , получим: русский сектор, очное отделение с 1978г. по 1984г. - 171 ч.(выпуск в 1983-84 уч. г. стал последним для очного отделения русского сектора), заочное отделение – с 1986г. по 1994г. – 178 ч. (выпуск в 1993 -94 уч. г. стал последним для заочного отделения русского сектора); армянский сектор, очное отделение с 1975г. по 1992г. - 308 ч., из коих по двум секторам –44 выпускника получили дипломы с отличием: юноши – 28, девушки -26. Из 44-х выпускников 20 - в армянском секторе, 22 – в русском секторе. Таким образом, за время существования Степ.пединститута и Степ.отделения Кироваканского пединститута было выпущено 657 студентов.

Что касается Нагорно-Карабахского университета, то с 1993г. по 2015г. было выпущено 945 студентов (627 – по очной форме обучения, 318 - по заочной) по армянскому сектору. 45 выпускников получили дипломы с отличием. За время функционирования института и отделения, университета было выпущено 1602 студента - историка.

После открытия Нагорно-Карабахского государственного университета произошли структурные изменения и на историческом факультете. 5 января 1993г. историко - филологический факультет был переименован в историко-филологический и права (приказ N2 ректора Аванесяна Арпата С., назначенного на эту должность 16 октября 1992г.).

Приказом N66 от 19 августа 1993г. на базе кафедры всеобщей истории было создано два самостоятельных подразделения: кафедра истории армянского народа (зав. кафедрой Балаян Ваграм Р.) и кафедра всеобщей истории (зав. кафедрой Балаян Рона А.), объединившиеся впоследствии в кафедру истории, которая функционирует по настоящее время.

Кафедра марксизма – ленинизма (с 1989г. по 1992г. ее возглавлял Авагимян Николай А., кандидат философских наук, доцент) была переименована в кафедру философии, политологии и права (зав. кафедрой Саркисян С.А., кандидат философских наук), стала выпускающей и структурно вошла в факультет историко- филологический и права, как и две вышеназванные кафедры.

С 1 июля 1994г., по предложению тогдашнего премьер – министра НКР Погосяна Ж.Т., был создан гуманитарный факультет. Его возглавляли в разное время Петросян Андрей П., Арутюнян Григорий А., Мхитарян Арзик М. А с 2010г. на базе гуманитарного факультета по решению Ученого совета Арцахского госуниверситета (приказ N 188 от 26.08.2010, § 1) были созданы: факультет истории и политологии (декан Аванесян Валерий М., д.и.н., профессор) и факультет педагогики (декан Мхитарян А.М., к.п.н., профессор). В состав названного факультета этим же решением вошли две кафедры: истории (зав. кафедрой Сафарян В.А., кандидат исторических наук, доцент) и философии и политологии (зав. кафедрой Абрамян Ш.М., кандидат философских наук, профессор, с 2010 по 2012гг., а с 2013 по настоящее время Акопян Анна Г., кандидат философских наук, доцент) с выпускающими специальностями "История" и "Политология".

В Арцахском госуниверситете функционируют магистратура и аспирантура. Магистратуру с 2002г. по 2015г. (за исключением 2007г.) окончили - 134 чел. Аспирантуру по специальностям "История армянского народа", "История Армении и сопредельных стран " закончили 13 чел. 3 выпускника получили дипломы с отличием: Балаян Ваграм Р. (с 2007 по 2012гг. проректор по науке), Оганджанян Нелли, Арутюнян Марина Г., и 4 выпускника - дипломы обыкновенного образца (Сарумян Нуне П., Арутюнян Мгер А., Арустамян Армине Б., Акопян Тарон В.) защитили кандидатские диссертации. Таким образом, 7 наших выпускников пополнили ряды историков с учеными степенями. Кафедру истории в разное время возглавляли: Аванесян В.М. (с 1988 г.по1992г.), Балаян В.Р. (с 1992 г.по1998г.), Акопян В. (с 1998 г.по1999г.), вновь Балаян В.Р. (с 1999 г.по 2008г.), Сафарян В.А. (с 2008 г.по настоящее время).

Что касается специальности "Бакалавр политологии", то ее открыли в 2005г. и по 2015 г. было выпущено 85 студентов, из коих 28 -с дипломами с отличием . С 2009г. действует также магистратура по политологии, и в 2011г . состоялся ее первый выпуск – 4 маг., из коих 2 получили дипломы с отличием, а в 2012-2015гг. магистратуру окончили - 36 маг., из коих - 7 с дипломами с отличием.

Кафедру философии и политологии (первоначально, с 1993г., кафедра философии, политологии и права, а с 1994г. кафедра философии и политологии) возглавляли: Авоян Роберт, доктор философских наук, профессор; Саркисян С.А., к.ф.н,. профессор, Манасян Александр С., доктор философских наук, профессор; Абрамян Ш.М., к.ф.н., профессор.

В 2008-2009 учебном году истфак, также как и весь университет, перешел на кредитную систему обучения.

На факультете преподают: 2 доктора наук, профессора; 3 кандидата наук, профессора; 5 кандидатов наук, доцентов; 3 кандидата наук, старших преподавателя; 6 старших преподавателей; 3 преподавателя; 1 ассистент.

Основными направлениями научно - исследовательской работы факультета истории и политологии являются: различные периоды истории армянского народа, историческая этнография, археология и этнография, армянский вопрос и борьба за признание геноцида, история армянской культуры и искусства, история и перспективы Арцахской проблемы, современная политическая история.

С момента создания факультета и до настоящего времени работали и продолжают работать преподаватели (включая преподавателей кафедры общественных наук как основных, так и по часовой оплате): Абрамян Шаген М., Саркисян Сергей Г; Дадаян Степан В; Ионесян Ашот С., Согомонян Григорий С., Есаян Олег Е., Кулигин Александр Ф., Халатрян Сергей Е., Саркисян Светлана С., Арушанян Григорий Д., Погосян Анушаван А., Асриян Юрий А., Саиян Сергей А., Сафарян Вардгес А., Ловкова Инесса А., Мелкумян Лаврент М., Аванесян Валерий М., Касян Армо А., Балаян Рона А., Григорян Сергей О., Петросян Андрей П., Оганесян Сергей С., Григорян Николай М., Степанян Шаген А., Гаспарян Гайк К., Аванесян Белла, Арутюнян Сиран А., Согомонян Михаил С., Алавердян Карина И., Акопян Виктор З., Тер - Карапетян Маргарита И., Аванесян Владик Ш., Багдасарян Ерванд А., Авагимян Николай А., Саркисян Сергей А., Согомонян Сатик Г., Кочарян Арменак А., Галстян Пайцар, Айвазян Света, Бабаян Гариб М., Габриелян Габриел Б., Балаян Мариетта М., Арутюнян Ашот М., Арустамян Левон Р., Балаян Ваграм Р., Сарумян Нуне П., Акопян Владик А., Алексанян Сурен М., Мирзабекян Аршак А., Оганян Зоя Т., Карапетян Ирина Р., Оганесян Светлана Д., Саркисян Гаруш Л., Гулян Ашот В., Саркисян Армен Т., Варданян Арарат В., Аванесян Лерник Л., Петросян Аревик В., Арстамян Армине Б., Акопян Тарон В.,Товмасян Ваагн А., Балаян Меланя Г., Асриян Лаура, Авоян Роберт, Манасян Александр С., Акопян Анна , Согомонян Наира Г., Карабекян Давид П, Бабаян Давид К., Амирджанян Гаяне Т., Пашаян Грайр А., Абрамян Алвард Г., Нариманян Шохер, Лалаян Нарине С., Карапетян Сейран С., Тадевосян Арам, Арустамян Нана.

По нашему глубокому убеждению, фамилии всех преподавателей нельзя было не упомянуть, поскольку все они внесли свою лепту в становление и развитие исторического факультета, тем более, одних уже нет в живых (вечная им память!), другие продолжают плодотворно работать.

Литература:

Архив Арцахского государственного университета с 1974г. по 2015г.

Сведения об авторе:

Валерий Аванесян- д.и.н., профессор, кафедра истории АрГУ.
E-mail: vm.avanesyan @ yahoo. com

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.и.н., В.Балаяном.

Приложение

Количество выпускников исторического факультета АрГУ

	Армянский сектор				Русский сектор			
	очное отд.		заочное отд.		очное отд.		заочное отд.	
год выпуска	диплом обыкновен. образца	диплом с отличием	диплом обыкновен. образца	диплом с отличием	диплом обыкновен. образца	диплом с отличием	диплом обыкновен. образца	диплом с отличием
1978					20	4		
1979	25				23			
1980	22	2			18	5		
1981	23	2			25	2		
1982	22	3			20	4		
1983	24	2			24	2		
1984	22	3			19	5		
1985	23	2						
1986	19	1					25	
1987	16	2					23	
1988	18	1					24	
1989	22						22	
1990	20						27	
1991	12						35	
1992	19	3						
1993			8					
1994	17						22	
1995	15	3	29					
1996	30	5						
1997	21	2						
1998	16	1						
1999 специалитет	15							
1999 бакалавр	9							
2000 бакалавр	15							
2001	15							
2002	15	2						
2003	17							
2004	30		11					
2005			11					
2006	23							
2007	20	2	27					
2008 специалитет	26	2						
2008 бакалавр	24	4	28					
2009 специалитет	25							
2009 бакалавр	23	2	20					
2010	32	2	25					
2011	33	1	34					
2012	37	8	29					
2013	46	4	22					
2014	37	6	15					
2015	-	-	25					

ՀՏԴ 941(479.243) Հայոց պատմություն

ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՀԱԿԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔԱՐՈԶՉՈՒԹՅՈՒՆԸ (1918-1920թթ.)

Արմինե ԱՌՍՏԱՆՅԱՆ

Բանալի բառեր. *Լեռնային Ղարաբաղ, պատմագիտություն, կեղծարարում, փաստեր, խեղաթյուրում, նվաճողական, քաղաքականություն, արցախահայություն, վիճելի տարածք, աշխատություն*

Ключевые слова: *Нагорный Карабах, история, факты, спорный, искажения, экспансионистская политика, карабахские армяне, пропаганда, регион, работа, историк.*

Key words: *Nagorno-Karabakh, history, facts, contentious, distortion, expansionist politics, people of Artsakh, agitation, region, work, historian.*

А. Арустамян

Антиармянская пропаганда Азербайджана (1918-1920гг.)

В данной статье представлена действительность, сложившаяся вокруг карабахской проблемы 1918-1920гг. и фальсификации, выдвинутые азербайджанской историографией. В статье представлены взгляды, изложенные в трудах азербайджанских историков И. Нифталиева, Балаева, где искажены реальные исторические факты. Автор представил тенденции захватнической политики Азербайджана и претензии к Нагорному Карабаху. Основываясь на исторической действительности, автор попытался оппонировать азербайджанской трактовке событий и выявить фальсификации азербайджанской историографии.

A.Arstamyan

Azerbaijan's Anti-Armenian Propaganda (1918-1920s)

The article presents the reality of the Karabakh conflict in the period from 1918 to 1920 and the falsifications of Azeri historians related to the subject. The article presents the approaches of Azeri historians I. Niftaliev, A. Balaev who distort key historic facts. The authors presented the tendencies of aggressive policy of Azerbaijan and claims to Nagorno-Karabakh. The author of the article makes an attempt to oppose the Azeri viewpoint and, basing on the historic reality, to reveal the falsifications of Azeri historians.

Ներկա հոդվածում ներկայացված է 1918-1920թթ. Ղարաբաղյան հիմնահարցի շուրջ ստեղծված իրականությունը և ադրբեջանական պատմագիտության առաջ քաշած խեղաթյուրումները: Հոդվածում ներկայացված է ադրբեջանական պատմաբան Ի. Նիֆտալիևի աշխատության մեջ առաջ քաշած տեսակետները, որով նա կեղծարարում է պատմական իրական փաստերը: Հեղինակը ներկայացնում է Ադրբեջանի զավթողական քաղաքականության դևորումները և հավակնությունները Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ: Հեղինակի կողմից փորձ է կատարվել, հիմնվելով պատմական իրականության վրա, հակադրվել և վեր հանել ադրբեջանական պատմագիտության կեղծարարումները:

1918-1920 թթ. հայ-ադրբեջանական լարված հարաբերությունները կողմերի միջև եղած սահմանային խնդիրների հետևանք էին: Հայաստանի Հանրապետությունը մտադիր չէր հրաժարվել Նախիջևանի, Զանգեզուրի, Ղարաբաղի և հայկական մյուս տարածքների նկատմամբ ունեցած իր իրավունքներից: Իսկ Ադրբեջանը հայկական տարածքները բռնակցելու ճանապարհին դիմում էր ցանկացած քայլի: Ադրբեջանի հակահայ քարոզչական մեքենան ջանքեր չի խնայում կեղծարանելու պատմական փաստերն ու իրողությունները, ծուռ հայելու մեջ ներկայացնելու հայտնի դեպքերն ու շարադրել դրանք սեփական հորինված սցենարով: Պատմական փաստերի կեղծարանման, բացահայտ թշնամանքի և ատելության ոգով է շարադրված Այդըն Բալաևի <<Ադրբեջանական ազգային շարժումը 1917-1918թթ.[1]>>, <<Մարտյան իրադարձությունները Ադրբեջանում 1918թ.>>[2], Իլդար Նիֆտալիևի << Ադրբեջանական ԽՍՀ-ն հայերի զավթողական պլաններում (20-րդ դարի 20-ական թթ.)>>աշխատությունները[3]: Բալաևի աշխատությունները աչքի են ընկնում փաստերի բացահայտ խեղաթյուրմամբ: Սխալված չէինք լինի, եթե ասենք, որ այդ միտումը ադրբեջանցի պատմաբանի մոտ հասնում է զավեշտական մակարդակի: Բալաևը իր աշխատության մեջ

[1]Балаев А., Азербайджанское национальное движение 1917-1918гг., Баку 1998.
[2]Балаев А. , Мартовские события 1918 года в Азербайджане, Баку 2009.
[3]Нифталиев И., Азербайджанская ССР в экспансионистских планах армян (20-е годы 20-ого века),Баку, 2010.

նշում է, թե 1918թ. Ադրբեջանի մուսավաթական հանրապետության հռչակումից հետո ամենաբարդը Հայաստանի Հանրապետության հետ հարաբերություններն էին: Քողարկելով Ադրբեջանի նվաճողական հավակնությունները, բացահայտ ագրեսիան Հայաստանի հանրապետության նկատմամբ վերոհիշյալ հեղինակը անհիմն մեղադրանքներ է ներկայացնում հայկական կողմին՝ կեղծելով իրականությունը ստերի անվերջ շարանի ներքո: Ամենազավեշտալին էլ այն է, որ հեղինակը դեպքերը ներկայացնում է այնպես, որից միամիտ ընթերցողի մոտ կարող է տպավորություն ստեղծվել, թե հայերն անշնորհակալ գտնվեցին ադրբեջանցիների կատարած <<բարեգործությունների հանդեպ>>: Այսպես, Բալաևը գրում է, որ 1918թ. Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակման պահին հայ ժողովուրդը մայրաքաղաք չուներ: Ադրբեջանական կողմը ցանկանալով օգնել հարևան ժողովրդին, Երևանը ադրբեջանական ազգային խորհրդի 1918թ. մայիսի 28-ի որոշմամբ զիջում է հայերին: Սակայն <<անշնորհակալ հայերը>> չբավարարվելով դրանով՝ ներկայացնում են տարածքային նոր պահանջներ Ադրբեջանին[1]: Հայաստանի առաջին հանրապետությունն հռչակվեց քաղաքական ծանր պայմաններում, երբ հայ ժողովուրդը կենաց ու մահու պայքար էր մղում թուրքական նվաճողների դեմ, երբ Սարդարապատում վճռվում էր հայ ժողովրդի լինելիության խնդիրը, երբ վտանգն անմիջականորեն սպառնում էր Հայաստանի սրտին՝ Այրարատյան նահանգին ու նրա կենտրոն հայոց հինավուրց Էրեբունի-Երևանին: Այդ ինչպես են ադրբեջանցիները հայերին կառավարական որոշմամբ նվիրել Երևանը, երբ իրենք դեռ պետություն չէին ստեղծել, երբ անմիջականորեն այդ Երևանը գրավելու համար մուսավաթականներին դաշնակից թուրքերը սպառնում էին գրավել այն, ու միայն մայիսյան հերոսամարտերում հայ ժողովրդի ցուցաբերած աննկուն կամքն ու հերոսական պայքարը փրկեց հայությանը և վերականգնեց հայոց պետականությունն ու ծնունդ տվեց Հայաստանի առաջին հանրապետությանը: Բալաևը գրում է, որ հանրապետության հռչակման առաջին իսկ օրերից հայկական կողմը բացահայտ թշնամական կեցվածք է ընդունում Ադրբեջանի նկատմամբ՝ տարածքային հավակնություններ ցուցաբերելով զուտ ադրբեջանական հողերի՝ Նախիջևանի, Զանգեզուրի և Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ: Անհիմն կերպով առանց որևէ ապացույց մեջբերելով ադրբեջանցի հեղինակը հայկական բուն պատմական հողերը հռչակում է ադրբեջանական: Անհասկանալի է նաև Բալաևի կողմից այն պնդումը, թե Հայաստանի առաջին հանրապետությունն հռչակվեց ադրբեջանական հողերի վրա: Միտումը պարզ է՝ ադրբեջանական հայտարարել տարածաշրջանը մուսավաթական նվաճողական նկատառումներից ելնելով ու սնվելով պանթուրքիզմի հետադիմական ու ոճրագործ գաղափարախոսությունից, սակայն անհասկանալի է պատմաբանի կեցվածքն այն տեսակետից, որ իր կողմից առաջ քաշված դրույթներն ներկայացված են առանց որևէ հիմնավորման: Քանզի, եթե նույնիսկ որոշ ադրբեջանցի կեղծարարներ ամեն ինչ ադրբեջանական հայտարարելով, այսպես ասած փորձում են դա <<հիմնավորել>> իրենց վերագրած ալբանական արմատներով, ապա Բալաևը իր ազգի ներկայացուցիչների համար չի փնտրում ալբանական արմատներ, դեռ ավելին նույնիսկ դեմ է <<ադրբեջանցիներ>> անվանը, համարելով, որ ճիշտը <<ադրբեջանական թուրքեր>> արտահայտությունն է: Մի էթնիկական հանրության պատմագիտության ներկայացուցիչներ, որոնք դեռ չեն կարողանում կողմնորոշվել, թե ովքեր և ինչ արմատներ ունեն իրենք, որդեգրել են հանցավոր մի միտում ոչ միայն քաղաքականության մեջ, այլև պատմագիտության ոլորտում՝ <<սեփականաշնորհել>>հայ ազգի պատմությունը, նրա ազգային տարածքը, ձեռք մեկնել և խեղաթյուրել այդ ազգի պատմությունն, որը հիրավի համաշխարհային պատմության մեջ ունի իր կայուն տեղը հինավուրց արմատներով ու մշակութային ժառանգությամբ: Վերջինիս մոտ փաստերի խեղաթյուրումն հասնում է այն աստիճանի, որ գրում է, թե բուն Հայաստանի Հանրապետությունում էլ ադրբեջանական բնակչությունը մեծամասնություն է կազմել պարզապես հայկական կողմի որդեգրած

[1]Балаев А. Азербайджанское национальное движение 1917-1918гг. Баку 1998,стр. 106.

տակտիկան կայանում էր նրանում, որ հալածանքների, սպառնալիքների, ճնշումների ներքո ստիպեն ադրբեջանցիներին դուրս գալ իրենց հողերից: Ադրբեջանի խորհրդայնացման վերաբերյալ Բալաեվը գրում է, թե իբր խորհրդային կարմիր բանակը գործում էր դաշնակցականների կառավարության հետ միասին: Բալաևը իր մեկ այլ գրքում<<Մարտյան իրադարձությունները 1918թ.>> գրում է, թե հայ և ադրբեջանական ազգային շարժումների միջև էական տարբերություններ կային: Ադրբեջանցի պատմաբանը, որը ամենավերջին ձևերով կեղծաբանում է փաստերը, գրում է, դաշնակցությունը, որը փաստացի այդ ժամանակ ղեկավարում էր ազգային գաղափարախոսությունը, պահանջներ ուներ միանգամայն պատմականորեն ադրբեջանական հողերի՝ նկատմամբ: <<Դաշնակցությունը միայն մի երազանք ուներ վերականգնել մեծ Հայքը ծովից ծով սահմաններում>>, թե <<հայկական կողմը մեծ սպասումներ ուներ առաջին աշխարհամարտում ռուսական կողմի հաղթանակի հետ, քանի որ միայն այդ ճանապարհով կարող էին իրականանալ հայերի տարածքային պահանջները>>, իսկ ադրբեջանական ազգային շարժումը ըստ ադրբեջանցի հեղինակի պայքարում էր Ադրբեջանի ազգային անկախության համար: Պարզ է այն, որ ադրբեջանցի այս հեղինակը ոչ միայն խեղաթյուրում է փաստերը, այլև զբաղվում է պատմաշինարարությամբ, հորինում կեղծ պատմություն: Նախ ադրբեջանական ազգային շարժում գոյություն չուներ, քանի որ նախքան նման շարժում ծագելը պետք է լիներ ազգ իր պատմությամբ և կենսական տարածքով ու հասունացած ազգային ինքնագիտակցությամբ, անհասկանալի է նաև թե ում դեմ էր ուղղված այդ ազգային շարժումը, ովքեր էին սպառնում վերջիններիս ինքնորոշմանը,եթե նույնիսկ կար այդպիսին, ինչ պահանջներ ունեին իրենք, երբ ընդամենը մուսավաթական կուսակցությունը, համաթուրանական գաղափարախոսության զավթողական նկատառումներից ելնելով, ծնունդ տվեց Ադրբեջանական մուսավաթական հանրապետությանը՝ նպատակ ունենալով թուրք-ադրբեջանական կամուրջ ստեղծել այդ ճանապարհին հայտնված հայ ժողովրդի և նրա կենսական տարածքների գրավմամբ: Ընդհանրապես ադրբեջանական պատմագիտությանը հատուկ է իրադարձությունները ներկայացնել այնպես, որ ընթերցողին անմիջապես թվում է թե իրենք զոհ են, իսկ հայերն ջարդարարներ, որոնց նպատակն էր բնաջնջել իրենց: Վերջինս նշում է, թե դաշնակցության և մուսավաթի միջև տարբերությունները կայանում էին նրանում, որ դաշնակցությունը կողմ էր պատերազմը շարունակելուն ռուսների կողմից, հույս ունենալով, թե այդ պատերազմում Թուրքիան պարտություն կկրեր և հայերին կհաջողվեր իրականություն դարձնել «այսպես կոչված Մեծ Հայքի» ստեղծման գաղափարը ու նաև ցինիկաբար հայտարարում, թե բոլշևիկների իշխանության գալով Մեծ Հայքի ստեղծման գաղափարը ի չիք դարձավ, քանի որ վերջիններս դեմ էին պատերազմին, ու քանի որ հայերի ձգտումները արևմուտքում կապված Թուրքիայի հետ իրականություն չդարձան, ուստի վերջիններս իրենց հայացքն հառեցին Անդրկովկասի վրա: Պատմաբանն այդ մոռանում է, որ արդեն 1917թ. Ղարաբաղում ստեղծվել էր ժամանակավոր կառավարման համակարգ և Ղարաբաղի հայության հրավիրած համագումարների նպատակն էր ընդդիմանալ մուսավաթական նվաճողական քաղաքականության և ոչնչացման ծրագրերի դեմ էին ու միանալ մայր Հայաստանին: Բալաևը կեղծելով պատմական փաստերը միաժամանակ ինքն իրեն հակասում է գրելով, թե դաշնակցություն կուսակցության և բոլշևիկների ցանկություններն համընկնում էին և այդ ցանկությունը կայանում էր նրանում, որ երկուստեք դեմ էին այսպես կոչված ադրբեջանական ազգային շարժմանը և հայերը նախորոք զինվել էին ու կազմել ադրբեջանական գյուղերի անունների ցուցակները, որոնք պետք է ոչնչացնեին: Ինչքան էլ Բալաևը իր աշխատությունում փորձում է Ադրբեջանը ներկայացնել որպես զոհ պետություն, և իրավիճակը ներկայացնել այնպես, թե հայերի միակ նպատակն է եղել բնաջնջել ադրբեջանցիներին, այդուհանդերձ իր աշխատության էջերում Բալաևը կատարում է եղրահանգումներ, որոնք անկախ իրենից բացահայտում են քողարկված ճշմարտությունը: Այսպես ադրբեջանցի պատմաբանը գովերգելով մուսավաթական կուսակցության դերը Ադրբեջան պետության ստեղծման գործում, գրում է, թե մուսավաթական կուսակցության և երիտթուրքերի իթթիհատ կուսակցության միջև կային բազմաթիվ նմանություններ, դեռ ավելին իթթիհատը որդեգրել է մուսավաթի մի շարք

դրույթներ: Նշելով մուսավաթի ծրագրային հիմունքները, հեղինակը գրում է, որ թե մուսավաթի և թե իթթիհատի գլխավոր նպատակը մուսուլմանական աշխարհի միավորումն էր և այդ ճանապարհին <<խոչընդոտող>> արգելքների վերացումը[1]: Ասվածից միանգամայն պարզ է, հեղինակը նույնիսկ չի սքողում կուսակցության որդեգրած ագրեսիվ, ծավալապաշտական էությունն և նույնիսկ նշում է, որ թուրքիզմը կուսակցության գլխավոր առանցքային հիմնադրույթն էր: Պանթուրքիզմի հետադիմական և արյունռուշտ գաղափարախոսությունը որդեգրած մուսավաթի նպատակը վերջին հաշվով հայ տարրի բնաջնջումն էր: Ադրբեջանում 1918թ. հայասպանության քաղաքականությունը դարձավ նպատակային պետական ծրագիր, որն իրականացվում էր թուրք- թաթարական միավորված ուժերով: 1918թ. սեպտեմբերին թուրքական ռճրագործների կողմից 3 օր շարունակ Բաքվում հայերի սպանդ է իրականացվել, որի ընթացքում դաժանաբար սպանվել են հարյուրավոր հայեր: Իրենք թուրքերը իրականացնելով նման ջարդեր հայտնել են, թե իբր դրանով լուծում են նույն թվականի մարտին Բաքվում իբր հայերի ձեռքով իրականացված ադրբեջանցիների կոտորածը: Ինքը Բալաևը դա ներկայացնում է որպես հայերի կողմից կատարված ջարդ: Մինչդեռ իրականությունն այն է, որ մարտյան այդ դեպքերը տեղի են ունեցել Բաքվի կոմունայի և մուսավաթական զինված ջոկատների միջև և երկուստեք եղել են զոհեր: Հատկանշական է այն, որ ամեն անգամ թուրք-թաթարական զինված խմբավորումները հայերի նկատմամբ իրենց ռճրագործությունները <<արդարացնում էին>> իբր որպես վրեժխնդրության լուծում հայերից ի պատասխան նույն թվականի մարտին ադրբեջանցիների հանդեպ իրականացրած ջարդերի: Մի խոսքով 1918թ. ուրվագծված, արհեստածին Ադրբեջանի հանրապետությունը, պետական քաղաքականություն դարձրեց հայոց պատմական հողերի գրավումը, այդ հողերի լիիրավ սեփականատերերի ոչնչացումը: Պանթուրքիզմը հայոց հայրենիքի երկու հատվածներում էլ սպառնում էր ոչնչացնել հայոց տարրը: Ադրբեջանական պատմագիրը խեղաթյուրելով պատմությունը, Ադրբեջանի հանրապետության ստեղծումը ներկայացնում է, որպես ադրբեջանական ազգային-ազատագրական շարժման արդյունք, որպես ադբեջանցիների ազգային ինքնագիտակցության արթնացում[2], որը ինքնին հակագիտական որակավորում է: Այդ կապակցությամբ նույնիսկհեղինակի մեջբերումները հակասում են ինքն իրեն: Բալաևը նշում է, թե միանգամայն իրավացի է Ռասուլզադեն(վերջինս 1918թ. ադրբեջանական ազգային խորհրդի նախագահն էր), որն իր հոդվածներից մեկում նշում է թե եթե որևէ ադրբեջանցու հարցնես, ինչ ազգի ես պատկանում, կպատասխանի մուսուլմանական, ինչ լեզվով ես խոսում, դարձյալ կպատասխանի մուսուլմանական և այդպես շարունակ, ու ավելացնում, որ փաստորեն ինքը ադրբեջանցին զուրկ է ազգային գիտակցությունից ու արմատներից և հետևաբար պետականության արմատներից[3]: Այդուհանդերձ պատմականորեն անարմատ այդ հավաքականության պատմաբան ներկայացուցիչները իրենց աշխատություններում փորձում են սեփականացնել հայոց հնամենի պատմությունը, հայերին համարել <<եկվոր, նվաճող>>, հավակնում հայոց պատմական հողերին ոչ միայն վիճելի հայտարարված, այլ ընդհանրապես ողջ Արևելյան Հայաստանի նկատմաբ: Արհեստածին և անարմատ ադրբեջանական պետության ստեղծման մասին է վկայում Բալաևը մեջ բերելով նույն Ռասուլզադեի մեկ այլ ելույթ արված ադրբեջանական պառլամենտի նիստում, որտեղ վերջինս նշել է թե <<ադրբեջանական իդեալը, որ ծնվել է առաջին աշխարհամարտում (սա այն նույն իդեալն է, որով Թուրքիան մտավ առաջին աշխարհամարտ՝ այսինքն պանթուրքիզմը- մեջբերումը մերն է՝ Ա. Առստամյան), և որը առաջին քայլն է կատարում քաղաքական կյանքում: Այդ նորածին թուրքական քաղաքական մանուկը կդառնա չափահաս, թե կմահանա ինչպես վտիտ մի մանուկ, ահա ամենադժվար, բայց չափազանց կարևոր պատասխանատվությունը, թույլ չտալ, որ մահանա նորածին

[1] Балаев А. Азербайджанское национальное движение 1917-1918гг. Баку 1998,стр. 31.
[2] Балаев А. Азербайджанское …, стр.5.
[3] Նույնը, էջ 17.

Ադրբեջանը[1]>>: Ադրբեջանական պետության ստեղծման մասին անուղղակի, սակայն դիպուկ մի մեջբերում է կատարում Բալաևը, նշելով թե գեներալ Թոմսոնը, որը սկզբնական շրջանում չէր ճանաչում Ադրբեջանի անկախությունը, ասելով թե << հանրապետություն, որը ծնվել է ադրբեջանական ժողովրդի ընդհանուր կամքի համաձայն գոյություն չունի, այլ կա ընդամենը թուրքական ինտրիգների արդյունքում ծնված կառավարություն>>:[2]Յավոք այս ճշմարտացի գնահատականից հետագայում անգլիական կառավարությունը հրաժարվեց հովանավոր կանգնելով Ադրբեջանին ընդդեմ հայության արդարացի պահանջների: Ինքը Բալաևը ևս հասկանում ու նշում էր, որ անգլիական դիվանագիտության փոփոխությունը Ադրբեջանի նկատմամբ, կապված էր վերջինիս հետ ընդդեմ Ռուսաստանի ունեցած շահերով: Նույնիսկ այսպիսի արտահայտություն է անում, թե անգլիացիների վերաբերմունքի այդ փոփոխությունը կապված չէր նրա՝ << ադրբեջանցիների սև աչքերին սիրահարվելու հետ>>, այլ տնտեսական և քաղաքական շահերն էին պատճառը փոփոխության: Ադրբեջանցի հեղինակը նշում է այստեղ Անգլիայի հակառուսական կեցվածքը և նավթի գործոնի դերը,որը հիմք հանդիսացավ ադրբեջանա-անգլիական մերձեցման համար: Վերջինս նշում է, թե Թոմսոնը հայտարարել է 1918թ. դեկտեմբերի 28-ին, որ որ ինքը ճանաչում է Ադրբեջանի իշխանությունը և ամեն կերպ օգնելու է նրան: Բաքվի սեպտեմբերյան ջարդերի մասին, որին զոհ գնացին շուրջ 30000 հայեր, Բալաեվը ոչինչ չի նշում, մինչդեռ այդ մասին ոչ միայն հայկական և օտար աղբյուրներն են վկայում, հենց ադրբեջանական արխիվները:[3]1918թ. չնայած Թուրքիայի պարտությանը 1-ին աշխարհամարտում թուրքերը շարունակեցին իրենց առաջխաղացումը ձգտելով հասնել պանթուրանիզմի իրականացմանը: Նրանք 1918թ. սեպտեմբերի 15-ին գրավեցին Բաքուն ոչնչացնելով շուրջ 30000 հայեր: Պատմությունը Բալաևի մոտ անհիմն և հակասական է ներկայացված:Վերջինս փաստորեն փորձելով ադրբեջանական պետության ստեղծումը ներկայացնել որպես ադրբեջանական ազգային ինքնագիտակցության արթնացման արդյունք, ամեն կերպ փորձում է զարգացնել այդ հայեցակարգը, բայց քանի որ դա անհիմն է, ապա իսկույն երևան է գալիս հեղինակի գիտական անկարողությունը այդ հարցում:Նա նշում է, թուրքական կառավարության ջանքերի մասին ուղղված Ադրբեջանի խորհրդայնացմանը, և իրավացիորեն բացատրում դա հետևյալ կերպ, թե որպես առաջին աշխարհամարտում մահվան դատավճռի առաջ կանգնած պետություն՝ Թուրքիան, իր հայացքն ուղղեց դեպի Խորհրդային Ռուսաստան, որն ակնկալում էր Թուրքիայի օգնությունը տարածաշրջանի խորհրդայնացման հարցում և նշում է, որ հովանավորվելով Թուրքիայի կողմից Ռուսաստանը գործողությունների ազատություն ստացավ Ադրբեջանի դեմ: Սակայն Ադրբեջանը ըստ հեղինակի չէր ուզում խորհրդայնանալ և պայքար էր մղում ընդդեմ կարմիր բանակի: Մինչդեռ իրականությունն այն է, որ ի տարբերություն Հայաստանի հանրապետության, որն իսկապես ստեղծված էր ազգային պետականության հիմքերի վրա և որի անկումն իսկապես արդյունք էր քեմալա-խորհրդային մերձեցման և թուրքական հարձակման, Ադրբեջանում խորհրդային իշխանությունը հաստատվեց առանց ներքին դիմադրական պայքարի:Պանթուրանիզմը միավորել էր Ադրբեջանին ու Թուրքիային ու ներքին անհամաձայնություն այստեղ լինել չէր կարող: Ադրբեջանական արխիվում պահպանված ու հրապարակված նյութերից պարզ է դառնում, որ ադրբեջանական գործիչները, պահը ճիշտ ընկալելով, ընդունել են խորհրդային իշխանությունը նույն նվաճողական պահանջներով: Ն. Նարիմանովը իր ելույթում կոչ էր անում ընդունել խորհրդային իշխանությունը, քանի որ դա կստեղծի մի այնպիսի իրավիճակ, որով իրենք կհայտնվեն ավելի շահեկան վիճակում: Շահեկան վիճակ ասելով Նարիմանովը նկատի ուներ, որ քեմալա-ադրբեջանական կապը կամրապնդվեր խորհրդաքեմալական կապով:

Բացահայտ խեղաթյուրումներով առլեցուն է Նիֆտալիևի աշխատությունը: Վերջինս ներածության մեջ նշում է իր ուսումնասիրած թեմայի հրատապությունը՝ այն կապելով 1988թ.

[1]Նույնը, էջ 28
[2]Նույնըէջ 31
[3]Борьба за победу Советской власти в Азербайджане (1918-1920гг.) документы и материалы, Баку. 1967.

Արցախյան շարժման հետ: Հեղինակը իրավացիորեն արցախյան հիմնահարցի ակունքները տեսնում է ավելի վաղ, սակայն գռեհիկորեն հայտարարում, որ ժամանակին պատմության դասերը հաշվի չեն առել, այդ պատճառով էլ 80-ական թթ. բախվել են արցախահայերի “ազրեսիային” և անջատողական շարժմանը: Հեղինակը պատմական փաստերը շրջանցելով և ավագ եղբոր՝Թուրքիայի քաղաքական դիրքորոշումը պաշտպանելով՝ գրում է, թե հայ պատմագիտական միտքը որդեգրել է ստահոդ <<ցեղասպանվածի բարդույթը>> դրանով իսկ նվաճողական նկրտումներ հանդես բերելով այսպես կոչված Թուրքիայի յոթ վիլայեթների նկատմամբ, այնպես էլ այդ նկրտումները տարածվում են <<ադրբեջանական>> այնպիսի տարածքների վրա, ինչպիսիք են Ղարաբաղն ու Զանգեզուրը: Հարկ է նշել մի կարևոր իրողություն. Անկախ թշնամու կեցվածքից, անկախ ազգային պատկանելությունից, պատմագիտությունը կոչված չէ ծառայելու կամ հարմարեցվելու տվյալ ազգի, կամ ազգային իշխանությունների հավակնություններին, կամ ստեղծած գաղափարախոսությանը: Պատմական փաստերը խեղաթյուրել և հորինել կեղծաբանություն՝ ազգային ագրեսիան քողարկելու, կամ զավթողական հավակնությունները հիմնավորելու, պատմության չեղած էջերը լրացնելու նպատակով՝ ոչ միայն հակագիտություն է, այլ նաև համամարդկային արժեքների դեմ ոտնձգություն, հանցագործություն: Այլ բնորոշում ադրբեջանական պատմագիտությանը չի կարելի տալ, քանզի միայն մարդկային արժեքների դեմ մեղանչող մեկը կարող է հայտարարել, թե հայոց պատմագիտական միտքը որդեգրել է՝ իր ժողովրդին հին քրիստոնեական ազգ ներկայացնելու տենդենցը, մի փաստարկ, որն ընդունում է համաշխարհային պատմությունը, որն այնքան ակներև է, որ նույնիսկ պատմականորեն ապացուցման կարիք երբևէ չի ունեցել: Հեղինակի կողմնակալ, պատմական ճշմարտության խեղաթյուրման դիրքերից գրված աշխատության մեջ փորձ է կատարվում ադրբեջանական քաղաքական քարոզչամեքենային ձեռնտու տեսանկյունից ներկայացնել 1919թ. հունվարի 15-ին ադրբեջանական կառավարության որոշմամբ Խոսրով բեկ Սուլթանովը նշանակվեց Շուշիի, Զանգեզուրի, Ջեբրայիլի և Ջիվանշիրի գավառների գեներալ-նահանգապետ և օգտվում էր անգլիական հրամանատարության աջակցությունից[1]: Նիֆտալիևը իր աշխատության մեջ ճկուն կերպով քողարկում է Սուլթանովի կատարած ոճրագործությունները և արցախցիների բարձրացրած ապստամբությունը համարում ներմուծված և հրահրված դաշնակցության կողմից: Մինչդեռ պատմական ճշմարտությունը հետևյալն է. Արցախահայությունը երբեք չի ընդունել ադրբեջանական իշխանությունը, ոչ մի արցախցի անկախ զբաղեցրած դիրքից, կուսակցական պատկանելիությունից, կամ պաշտոնից ընդունելի չի համարել ադրբեջանական իշխանությունը: Դրա վառ ապացույցն է արցախահայության հրավիրած համագումարները, որտեղ մշտապես դրսևորվել է նրանց անհողդողդ կամքը՝ մերժել Ադրբեջանի իշխանությունը: Իրականությունն այն է, որ Սուլթանովը ձգտում էր արյան գնով Ղարաբաղը միացնել Ադրբեջանին: 1919թ. ամռանը ծանր ժամանակաշրջան էր հայության համար: Սուլթանովի հրոսակները սարսափելի սպանդ կազմակերպեցին Ղայբալիշեն, Կրկժան, Խնածախ, Դաշուշեն և այլ գյուղերում: Ըստ աղբյուրների Ղայբալիշենի 700 բնակիչներից կենդանի են մնացել 11 տղամարդ և 87 կին ու երեխա[2]: Իսկ արյունռուշտ Սուլթանովն ու իր անգլիացի գործընկերները ականատես լինելով այս ողբերգությանը՝ ոչինչ չեն ձեռնարկել ոճրագործությունը վերջ տալու համար: Սուլթանովի կարծիքով արյան մեջ խեղդելով արցախահայությանը՝ կստիպեն նրան ընդունել Ադրբեջանի իշխանությունը: Մինչդեռ արցախցիների հերոսական դիմադրությունը, մինչև վերջ պայքարելու պատրաստակամությունը հոդս են ցնդեցնում ադրբեջանցի պատմաբանի մտքերն այն մասին, թե արցախահայերն ապստամբել են դաշնակցություն կուսակցության դրդմամբ և ապստամբության գաղափարը չի ծագել ժողովրդի մոտ: Մինչդեռ արցախահայությունը ոչ թե ապստամբել, այլ ազգային պայքար է մղել ընդդեմ իր անկախության դեմ ոտնձգություն բարձրացնողների: Արցախահայությունը չի ընդունել

[1]Աբրահամյան Հ., МарТнЭхоդАրցախը 1917-2000, գիրքԱ 1917-1923,Երևան, 2003, էջ 125:
[2]Նույն տեղում, էջ 142:

ադրբեջանական զավթիչներին միայն մի պատճառով, քանի որ Արցախը Ադրբեջանի մաս երբեք չի կազմել, Սուլթանովի իշխանությունը օտարամուտ է, Ադրբեջանին կցվելը հայի համար անընդունելի էր և խորթ: Կռվի դուրս եկած արցախցին գիտեր, որ կռվում է իր հողը պաշտպանելու համար, սա է իրականությունը: Այս դեպքերն համաժողովրդական բնույթ ունեին և Նիֆտալիևի կողմից դրանց նեղ կուսակցական, կամ դասակարգային բնորոշում տալը չի համապատասխանում պատմական ճշմարտությանը: Ադրբեջանցի պատմաբանը առանձնակի ոգևորությամբ է խոսում 1919թ. օգոստոսի 12-ին Ղարաբաղի հայության յոթերորդ համագումարում ձեռք բերված օգոստոսյան համաձայնագրի մասին՝ այն համարելով մինչև 1921թ. գոյություն ունեցող միակ փաստաթուղթը, որի վրա հիմնվելով պետք է կարգավորվեին հայ-ադրբեջանական հարաբերությունները վիճելի տարածքների վերաբերյալ: Իհարկե պատմաբանի կողմից խիստ ուռճացված գնահատական է տրված հիշյալ համաձայնագրին, ինչը և բնական է, քանի որ իր բովանդակությամբ այն ձեռնտու լինելով ադրբեջանական կողմին, որոշ կարևոր հանգամանքների անտեսմամբ և մերժմամբ, պատմաբանն այն համարում է լուրջ փաստաթուղթ, որտեղ իբր արցախահայությունը ճանաչում է Ադրբեջանի իշխանությունը: Այստեղ արդեն միանգամայն անտեսվում են այն պայմաններն ու օբյեկտիվ գործոններն, որոնց ազդեցությամբ հարկադրաբար ծնվեց այդ համաձայնագիրը: Համաձայնագիրը բաղկացած էր 26 կետից[1]: Համաձայնագրի 1-ին և 2-րդ կետերում նշված էր, որ Ղարաբաղի հայկական գավառները/ Դիզակ, Վարանդա, Խաչեն, Ջրաբերդ և Շուշի քաղաքը/ մինչև Փարիզի վեհաժողովի որոշումը << ժամանակավորապես իրենց համարում են Ադրբեջանի հանրապետության սահմաններում>>: Նիֆտալիևի աշխատության մեջ խոսք անգամ չկա օգոստոսյան համաձայնագրի ժամանակավոր բնույթի մասին, այլ պարզապես նշված է, որ համագումարը որոշել է ճանաչել Ղարաբաղը Ադրբեջանի կազմում: Իսկ իրականում ադրբեջանցի պատմաբանները լռում են այն մասին, որ Ղարաբաղի հայության յոթերրորդ համագումարի վրա ճնշում գործադրելու նպատակով չբավարարվելով բազմիցս կրկնվող սպանդերով, Սուլթանովը նոր ուժեր է կենտրոնացնում Ղարաբաղի սահմանամերձ շրջաններում և ավերածություններ կատարում: Համագումարը հրավիրվում է Շոշ գյուղում: Սուլթանովի հրամանով հրանոթների փողերը ուղղվում են Շոշ գյուղի և քաղաքի հայկական թաղամասի վրա: Վերջինս վերջնագիր էր ներկայացրել համագումարին ճանաչելու Ադրբեջանի իշխանությունը: Համագումարն անընդհատ ձգձգում է բանակցությունները ժամանակ շահելու նպատակով, Սուլթանովը հրամայում է նոր ուժեր տեղափոխել Արցախ: Դրությունն առավել քան տագնապալի էր դառնում: Վերահաս ողբերգության և սպասվելիք արյունահեղության առաջն առնելու նպատակով համագումարի կողմից ընտրված 20 հոգուց կազմված հանձնաժողովը որոշում է մեկնել Շուշի և Սուլթանովի հետ բանակցություններ վարել: Անգլիացիների ճնշման ներքո, որոնք վստահեցնում էին, թե վիճելի տարածքների՝ Ղարաբաղ-Զանգեզուրի հարցի վերջնական լուծումը տեղի կունենա Փարիզի վեհաժողովի որոշմամբ, ինչպես նաև Ադրբեջանի ռազմական սպառնալիքների ներքո, հանձնաժողովը Ղարաբաղի հայության յոթերրորդ համագումարի անունից ստորագրում է վերոհիշյալ համաձայնագիրը:Համագումարի պատգամավորները ժամանակավոր համաձայնագիրը ընդունեցին ոչ թե իրենց ազատ կամքով ու համոզմունքով, այլ հարկադրանքով ու բռնությամբ: 1920թ. ապրիլի 28-ին տեղի ունեցած խորհրդայնացումից հետո Մուսավաթական Ադրբեջանի զավթողական քաղաքականությունը փոխանցվեց խորհրդային Ադրբեջանին:

Նիֆտալիևը գրում է, հայտնի է, որ այս շրջանում Թուրքիան պայքար էր մղում Անտանտի դեմ, միաժամանակ Մուստաֆա Քեմալի կառավարության նպատակն էր պահպանել եղբայրական Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը: Նիֆտալիևը նշում է, թե Թուրքիան չէր կարող անտարբեր մնալ Ադրբեջանում տեղի ունեցող իրադարձությունների նկատմամբ, քանի որ Ադրբեջանը և ադրբեջանական թուրքերն այն կամուրջն են, որ կոչված են միացնելու Թուրքիան թուրքերի հետ, որոնք գտնվում էին Խորհրդային Ռուսաստանի

[1]Կարապետյան Մ., Հայաստանը 1912-1920թթ., Երևան, 2003, էջ 265:

տիրապետության ներքո: Ուստի և Մուստաֆա Քեմալը անհանգստություն է հայտնել այն մասին, թե խորհրդային Ռուսաստանը ցանկանում է Ադրբեջանի և Թուրքիայի միջև ստեղծել հայկական պետություն: Նիֆտալիևը նշում է, որ Քեմալական կառավարության դիրքորոշումը իր վառ արտահայտությունն է գտել Քեմալի հետևյալ արտահայտության մեջ. «Մենք ցանկանում ենք ստեղծել անկախ Ադրբեջանի հանրապետություն, որի համար անհրաժեշտ է կապերը ամրապնդել ռուսների հետ: Հարկավոր է այնպես անել, որ որոշ շրջաններ , ինչպիսին օրինակ Ղարաբաղն է, գտնվի Ադրբեջանի վերահսկողության տակ»:[1] Միանգամայն պարզ է, որ թուրք-ադրբեջանական կամուրջը պետք է հաստատվեր խորհրդային Ռուսաստանի միջոցով, այս շղթաների մեջ հայտված ՀՀ-ից պետք է ճանկեին նրա պատմական հայրենիքի անբաժանելի մասը կազմող տարածքները: Բաքվում ՀՀ լիազոր ներկայացուցիչ Մ. Հարությունյանը իրավացիորեն նշում է, թե մուսավաթական Ադրբեջանի և Իթթիհատական Թուրքիայի ձգտումը ստեղծել միասնական Թուրքական պետություն՝ Կ.Պոլսից մինչև Բաքու, փաստորեն չի վերացել: Խորհրդային Ադրբեջանի և հեղափոխական Կարմիր Անատոլիայի նպատակները նույնն են: Այն ինչ նախկինում իրականացվում էր թուրքական ցեղերի միասնական կարգախոսի տակ, այժմ իրականացվում էր բանվորագյուղացիական հեղափոխության և Անտանտի դեմ պայքարի կարգախոսի տակ: Իր նպատակին հասնելու համար Խորհրդային Ադրբեջանը ունի ուղի՝ստեղծել խորհրդային Հայաստանն երկրորդ Թուրքիայի հետ կապ ստեղծել Նախիջևանի և Սուրմալուի միջոցով: Եվ առաջին և երկրորդ դեպքերում էլ նրա տրամադրության տակ ենբոլշևիզմի ծրագրերն ու կարգախոսները, ինչպես նաև հայ կոմունիստների ուժերը[2]: Նիֆտալիևի աշխատությունը ողողված է փաստերի կեղծաբանմամբ, Ադրբեջանին որպես զոհ ներկայացնելու տրամադրվածությամբ, հայկականության հանդեպ խորը ատելությամբ, հայ ժողովրդի պատմական իրավունքների ոտնահարման ցավոտ արտահայտություներով, հայոց պատմության կեղծաբանմամբ: Խոսելով 1920թ. օգոստոսի 10-ի ռուս-հայկական համաձայնագրի մասին՝ Նիֆտալիևը նշում է, որ այն համընկավ Սևրի պայմանագրի հետ: Վերջինս գրում է, որ չնայած ընդամենը 3 ամիս էր մնացել, որ առաջին հանրապետությունն անկում ապրեր, այդուհանդերձ դաշնակցական կառավարությունը շարունակում էր հույսեր կապել Սևրի հետ և ապրել Մեծ Հայքի վերականգման խաբկանքներով: Փաստորեն հայ ժողովրդի՝ իր պատմական հայրենիքում ապրելու իրավունքը և հայկական հողերը հետ վերադարձնելու, կրկին միավորելու և ոտնձգություններից պաշտպանելու կամքը ադրբեջանցի պատմաբանը համարում է խաբկանք, բնորոշում այն որպես ագրեսիվ և զավթողական,միաժամանակ քողարկելով թե Ադրբեջանի և թե եղբայրական Թուրքիայի արյունռուշտ պանթուրքիզմի քաղաքականությունը,որի արդյունքը եղավ հայոց ազգի մեծագույն ողբերգությունը՝ հայոց ցեղասպանությունը Արևմտյան Հայաստանում 1915թ.և դրա շարունակությունը կազմած 1918-1920թթ. կոտորածները Արևելյան Հայաստանում: Նիֆտալիեվը իր աշխատության մեջ հանդես գալով պանթուրքիզմի զավթողական քաղաքականության բացահայտ պաշտպանությամբ, նշում է, որ հայկական կողմը նվաճողական հավակնություններ ուներ նաև «թուրքական հողերի նկատմամբ» ներկայացնելով Արևմտյան Հայաստանը որպես Թուրքիայի արևմտյան հողեր և ավելացնում, որ այս տարածքներում հիշյալ շրջանում (նկատի ունի 1918-1920թթ-ը իր ուսումնասիրության շրջանակներում-մեջբերումը մերն է՝ Ա.Ա) բնակչության մեծամասնությունը կազմում էին թուրքերը: Հետաքրքիր է, իսկ ինչու չպետք է թուրքերը կազմեին մեծամասնություն մի տարածքում, որտեղ հայ ժողովուրդը ենթարկվել էր համամարդկային ծանր հանցագործության՝ ցեղասպանության, բռնագաղթի, հայրենազրկվել: Ոչ միայն ցեղասպանության, այլ թեկուզ մեղմ ասած հայկական ջարդերի մասին Նիֆտալիևը ոչինչ չի հիշատակում, այդ ոճրագործությունների մասին գրելը պատմաբանին ձեռնտու չէ, հենց այստեղ է, որ թքած ունենալով անաչառության, պատմական փաստերի ճշգրիտ ներկայացման և

[1] И. Нифталиев, նշվ. աշխ., էջ78:
[2] Нагорный Карабах в международным…, էջ 512:

բարոյական խղճի վրա, աղրբեջանցի պատմաբանը շարադրում է դեպքերի ընթացքն իրեն ձեռնտու բովանդակություն և երանգ հաղորդելով, համամարդկային ընթերցող հասարակությանը փորձելով ներկայացնել խեղաթյուրված, մարդկային և ազգային արժեքները ոտնահարող կեղծ պատմություն:

Այսպիսով աղրբեջանական պատմագիտությունը կոչված է ծառայելու թուրք-աղրբեջանական նվաճողական ագրեսիային, հայոց ազգի պատմության խեղաթյուրմանը, իրականությունն ու պատմական փաստերը արհեստավարժ փոփոխելուն ու քողարկելուն:

Գրականություն

1. Աբրահամյան Հ., Մարտնչող Արցախը 1917-2000, գիրք Ա 1917-1923,Երևան, 2003:
2. Զոհրաբյան Է., Նախիջևանյան հիմնահարցը/1920-1921թթ./, Երևան, 2010 :
3. Իշխանյան Ե., Դեպքերը Լեռնային Ղարաբաղում, Երևան, 1999:
4. ԿարապետյանՄ.,Հայաստանը 1912-1920թթ., Երևան, 2003:
5. Զոհրաբյան Է., Նախիջևանյան հիմնահարցը/1920-1921թթ./, Երևան, 2010:
6. Балаев А. Азербайджанское национальное движение 1917-1918гг. Баку 1998.
7. Балаев А. Мартовские события 1918 года в Азербайджане Баку 2009.
8. Нагорный Карабах в международном праве и мировой политике. Документы и комментарии, Том 1, Москва, 2008.
9. Нифталиев И., Азербайджанская ССР в экспансионистских планах армян (20-е годы 20-ого века), Баку, 2010.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Առստամյան Արմինե - պ.գ.թ., դոցենտ, ԱրՊՀ պատմության ամբիոնի դասախոս
Էլեկտրոնային հասցե՝ armine.arustamyan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ., Վ.Ավանեսյանը :

ՀՏԴ 940(479.243) Պատմություն

ԵՓՐԵՄ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ ՂԱՐԱԲԱՂՈՒՄ. ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՆՑՈՒԴԱՐՁԻ ԵՏՆԱԽՈՐՔԸ

Նելլի ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

Բանալի բառեր. *Գյուլիստանի պայմանագիր, Ղարաբաղ, Եփրեմ կաթողիկոս, պարսկական կառավարություն, Ռուսաստան, Էջմիածին, Շուշի, Ա. Երմոլով, Ներսես Աշտարակեցի, Մելիք-Վանի Աթաբեկյան, պարտք, նամակ*
Key words: *Treaty of Gulistan, Karabakh, Catholicos Ephrem, Persian Government, Russia, Ejmiadzin, Shoushi, A. Yermolov, Nerses Ashtaraketsi, Melik-Vani Atabekyan, duty, letter.*
Ключевые слова: *Гюлистанский договор, Карабах, католикос Ефрем, персидское правительство, Россия, Эчмиадзин, Шуши, А. Ермолов, Нерсес Аштаракеци, Мелик-Вани Атабекян, долг, письмо.*

N. Baghdasaryan
Catholicos Ephrem in Karabakh: Background in the Historical Fervor of the Time

At the period under consideration the province of Karabakh had been a part of the Russian Empire. The article covered the circumstances of the visit of Artsakh by Catholicos Ephrem 1821-1823 which had raised a big clamour. The reaction of the Tsarist Regime on the Catholicos' ambassador duties, leaving aside the political reasons, evidenced that Karabakh was considered as one of the profitable colonies of Tsarist Russia. Russia did not want to share the profit gained from Karabakh with any other power, especially with Persia.

Н. Багдасарян
Католикос Ефрем в Карабахе: в контексте исторических реалий данного периода

В исследуемый период времени провинция Карабах находилась в составе Российской империи. В статье представлены обстоятельства, в результате которых посещение Карабаха католикосом Ефремом в 1821-1823 гг. привело к большому политическому шуму. Реакция царского правительства на миссию католикоса, кроме политических причин, свидетельствует о том, что Карабах считался одной из прибыльных колоний. Прибыль, получаемую с Карабаха, Россия не желала делить ни с какой державой, тем более с Персией.

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում Ղարաբաղի գավառը գտնվել է ռուսական կայսրության կազմում: Հոդվածում ներկայացվել են այն հանգամանքները, որոնց հետևանքով 1821-1823 թթ. Եփրեմ կաթողիկոսի այցելությունը Ղարաբաղ քաղաքական մեծ աղմուկ առաջացրեց: Պատմաշրջանի ետնախորքային մի շարք հարցերի բացահայտման գործում առաքելության ուսումնասիրությունը կարևորվում է: Կաթողիկոսի նվիրակության շուրջ ծավալված ցարական կառավարության արձագանքը, բացի քաղաքական պատճառներից, փաստում է այն իրողությունը, որ Ղարաբաղը համարվում էր ցարական Ռուսաստանի եկամտաբեր գաղութներից մեկը: Ղարաբաղից ստացվող շահույթը Ռուսաստանը չէր ցանկանում բաժին հանել ոչ մի այլ տերության, առավել ևս՝ Պարսկաստանին:

1813 թ. հոկտեմբերի 12-ին Ղարաբաղի Գյուլիստան բերդավանում կնքված ռուս-պարսկական պայմանագիրը նշանավորում է ռուսական զենքի փայլուն հաղթանակը պարսկականի նկատմամբ[1]: Պայմանագրով արևելյան Հայաստանի պարսկահպատակ տարածքներից Ղարաբաղն անցնում է Ռուսաստանի տիրապետության տակ:

Գյուլիստանի պայմանագրին հաջորդած պատմական ժամանակաշրջանը Ղարաբաղի համար նշանավորվեց համեմատաբար երկարատև խաղաղությամբ: 1804-1813 թթ. ռուս-պարսկական պատերազմի հետևանքով առաջացած սովին, արտագաղթին, տնտեսական կյանքի անկմանը հաջորդում է Ղարաբաղի շենացման ժամանակաշրջանը: Որոշակիորեն պաշտպանված լինելով ռուսական զենքով և օրենսդրությամբ՝ երկրամասը վերածվել էր հանգիստ և ապահով անկյունի: Ուստի պատահական չէ, որ 1821 թ. վերջին, Էջմիածնի հայոց կաթողիկոս Եփրեմը, հալածված պարսկական կառավարության կողմից, անցավ Ռուսաստանի այսրկովկասյան տարածքները՝ մասնավորապես Ղարաբաղի գավառ: Նրան այդ քայլին էին մղել Էջմիածնի աթոռի տնտեսական ծանր վիճակը և Երևանի սարդարի կողմից կաթողիկոսին հասցվող բարոյական բռնաճնշումները[2]: Էջմիածնի աթոռի պարտքը Երևանի սարդարի եռանդուն ջանքերի շնորհիվ կազմում էր 320000 ռուբ.՝

[1]Մարտիրոսյան Հ., Ինչ է արել Կովկասի համար Ռուսաստանը Ռոմանովների գահակալության ներքո, Թիֆլիս,1913, էջ 6,Բալայան վ., Արցախի պատմություն, Երևան, 2002, էջ 204:
[2] Փափազյան Հ.,Ներսես Աշտարակեցու 1823 թ. բողոքագիրը, «Բանբեր Մատենադարանի», թիվ 13, Երևան, 1980, էջ 268:

արծաթով[1] կամ, ինչպես նշում է Ալ. Երիցյանը, 4000 թուման[2]: Նրա առաքելության գլխավոր նպատակն ի սկզբանե նվիրակությունն էր: Պատահական չէր նվիրակության համար Եփրեմ կաթողիկոսի կողմից Ղարաբաղի ընտրությունը: Կաթողիկոսը համոզված էր, որ այստեղ կկարողանար ժողովել անհրաժեշտ գումարը:

Կաթողիկոսի՝ Ղարաբաղ մեկնելու և այստեղ գտնվելու մասին պատմող արխիվային սկզբնաղբյուրները հարուստ տեղեկություններ են հաղորդում[3]: Այնուհանդերձ, նրա առաքելության հետ կապված հանրահայտ փաստերը քաղաքական հնչողություն են ստանում, երբ մի կողմ թողնելով մանրամասները՝ այն փորձում ենք քննել ցայժմ չուսումնասիրված այլ դիտանկյունից:

Չնայած պարսից թագաժառանգ Աբաս Միրզան ամեն կերպ հեռու էր պահում Էջմիածնի աթոռը, որպեսզի այն գործիք չդառնա Ռուսաստանի ձեռքում, սակայն պետական այդ քաղաքականությունը չէր կարող հետաքրքրել Երևանի սարդար Հյուսեին Ղուլի խանին: Վերջինիս «խորհրդով» էլ Եփրեմ կաթողիկոսն իրեն դես ու դեն նետելուց հետո որոշում է դիմել Շուշիում բնակվող Զոհրապ և Մարկոս Թառումյաններին: Կաթողիկոսը հայտնված լինելով անելանելի վիճակում իր և Էջմիածնի միաբանների ստորագրությամբ մուրհակ է ուղարկում Թառումյաններին՝ խնդրելով հիշյալ գումարը: Գոհացնող պատասխան ստանալուց հետո սարդարը հանձնարարում է կաթողիկոսին անձամբ գնալ Շուշի Թառումյաններից գումարը խնդրելու:

Իր Ղարաբաղ մեկնելու մտադրության մասին Եփրեմ կաթողիկոսը նամակով հայտնում է Վ. Մադաթովին: Նամակում կարդում ենք.«Առ գերազանցութիւն ձեր ապաւինեալ ահա զկնի Աստուծոյ և Տորին կայսերական մեծութեան հանդերձեալ և գալ ի կայսերախնամ երկիրդ Ղարաբաղու և ապահովանալ ի ներքոյ խնամոց գերազանցութեան ձերոյ.ուստի խնդրեմք զի բարեհաճեալ ընտրեսջիք վասն մեր զպատշաճաւոր տէղն մի. զի անդենն իջևանս կալեալ առ ժամանակ մի ապահովասցուք և դադարեսցին լսելիք մեր ի ձայնի պարտապահանջ նեղչաց մերոց անօրինաց...»[4]:

1821թ. սեպտեմբերի կեսին Եփրեմ կաթողիկոսն իրեն ուղեկցող բավականին պատկառելի մի թափորով, որի կազմում էին տեղապահ Մարտիրոս արքեպիսկոպոսը, Անտոն Մուղնեցի արքեպիսկոպոսը, Գրիգոր եպիսկոպոսը, գրագիրներ՝ Հովհաննես եպիսկոպոսը և Հովսեփ վարդապետ Կարբեցին, Հովհաննես վարդապետ Ղրիմեցին (ատենադպիր) ուղևորվում է Ղարաբաղ: Թափորին ուղեկցող սարկավագների թվում էր նաև Մեսրոպ Թաղիադյանցը, ով նկարագրել է ամբողջ ճանապարհորդությունը[5]: Դանդաղ առաջ ընթանալով և հասնելով Տաթևի վանք, Եփրեմ կաթողիկոսը նամակ է ստանում Ղարաբաղի Մեհտի Ղուլի խանից՝ կանգ առնել այդտեղ և առաջ չգնալ Շուշի, մինչև չստացվի Երմոլովի հրամանը: Երմոլովն այդ ժամանակ Կովկասի լեռնականների դեմ պատերազմի մեջ էր, իսկ Թիֆլիսում գործերը վարում էր գեներալ Վելյամինովը: Լուր ստանալով այս մասին Ներսես Աշտարակեցին նամակ է ուղարկում Վելյամինովին՝ խնդրելով թույլ տալ, որ կաթողիկոսը ժամանի Շուշի, խոստանալով, որ վերջինս ոչ մի գործի ձեռնամուխ չի լինի: Ի վերջո, նոյեմբերի վերջերին կաթողիկոսը իրեն ուղեկցող շքախմբով հասնում է Շուշի, իջևանում Հայրումյանների տանը: Այստեղ նրան հանդիսավոր և ջերմ ընդունելություն էր սպասվում: Կաթողիկոսի ժամանումը հավուր պատշաճի կազմակերպելու համար 1821թ. դեկտեմբերի 3-ով թվագրված մի նամակում Ներսես Աշտարակեցին դիմում է Վ. Գ.Մադաթովին: Նամակում կարդում ենք. «... Դուք ևս շնորհ ունիցիք ընկալնուլ զինքն, ցուցանելով զտեղի բնակութեան ուրեք, ուր արժան իցե վասն իւրոյ բարձր սրբազնութեան հանգչիլ ի գլուխս սառնապատ ժամանակի ճանապարհորդութեանց իւրոյ յայնպիսում հասակի ծերութեանց»[6]:

Համարյա թե նույն բովանդակությամբ մի նամակ էլ 1821թ. դեկտեմբերի 15-ին կաթողիկոսը հղում է Շուշիի Զոհրապ և Մարկոս Թառումյաններին՝ խնդրելով նրանց և նրանց միջոցով՝ Ղարաբաղի ժողովրդին չխնայել Աթոռին հնարավոր ամեն մի աջակցություն[7]: Անշուշտ, Թառումյանները աջակցություն ցույց տվեցին կաթողիկոսին: Դրա մասին է վկայում Ներսես Աշտարակեցու հաջորդ նամակը թվագրված 1822թ. հունվարի 21-ով: Այստեղ Աշտարակեցին իր գոհունակությունն է հայտնում կաթողիկոսին ցույց տրված ջերմ վերաբերմունքի և. «Բազմապատիկ մարդասիրութեամբ ձերոց մեծասիրական և ազգասիրական բարեպաշտութեամբ»[8]:

---

[1]Тунян В., Церковная политика самодержавия в Закавказье в первой половине XIXв., Ереван,2005, с.26.

[2] Երիցեան Ալ.,Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութիւնը եւ կովկասի հայք XIX դարում, հ. Ա, Թիֆլիս,1894,էջ 189:

[3] Մատենադարան, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 35, վավ. 378, թ. 1, թղթ. 42, վավ.126, թ.1, Ներսես Աշտարակեցու արխիվ, թղթ. 165, վավ. 539, վավ. 513,վավ.606, վավ. 320, թ. 24,վավ.326:

[4] Մատենադարան, կաթողիկոսական դիվան., թղթ. 35, վավ. 378, թ. 1:

[5]Թաղիադեանց Մ., Ճանապարհորդութիւն ի Հայս, հ. առաջին, Կալկաթա, 1847:

[6] Մատենադարան, Ներսես Աշտարակեցու արխիվ, թղթ. 165, վավ. 320, թ. 24:

[7] Մատենադարան, ՆԵրսես Աշտարակեցու արխիվ, թղթ. 165, վավ. 320:

[8] Մատենադարան, Ներսես Աշտարակեցու արխիվ, թղթ. 165, վավ. 326:

Եփրեմի Ղարաբաղում գտնվելը՝ առաջին հայացքից անվնաս այդ առաքելությունը, քաղաքական մեծ վիճաբանությունների և քննարկումների տեղիք տվեց: 1822 թ. հունվարի վերջերին Դաղստանից վերադարձած Ա. Երմոլովն իր անբավականությունը հայտնեց Ներսես Աշտարակեցուն՝ Եփրեմի՝ ռուսական սահմաններում գտնվելու առիթով: Նա գտնում էր, որ այդ քայլը պարսիկների կողմից կօգտագործվեր որպես պատերազմի առիթ: Չնայած Ներսես Աշտարակեցու այն փաստարկին, որ կաթողիկոսին վերադարձնել կնշանակի նրան մատնել սարդարի ձեռքը, Երմոլովը, այնուամենայնիվ, պնդեց, որ կաթողիկոսը անմիջապես դուրս գա ռուսական սահմանից: Երմոլովն իր հակատրամադրվածությունն արտահայտեց Եփրեմ կաթողիկոսին 1822թ. հունվարի 30-ին գրած նամակում: Նամակում Երմոլովը գրում էր, որ շատ է ցավում, որ վեհափառը ռուսական սահման է մտել առանց կանխապես զգուշացնելու ռուսական կառավարությանը, ինչի հետևանքով նրան արժանապատիվ ընդունելություն չի ցուցաբերել, նա իր ափսոսանքն է հայտնում նաև, որ չնայած կաթողիկոսի նկատմամբ ունեցած իր խորին հարգանքին՝ չի կարող թույլատրել կաթողիկոսի հետագա հանգրվանումը Ղարաբաղում և խնդրում է շուտափույթ վերադառնալ իր աթոռը: Նամակը Երմոլովն ամփոփում է հետևյալ տողերով. «Իմ կարծիքով, դա ամենալավ միջոցն է, որը կասկածամիտ պարսկական կառավարությունը կհեռացնի բոլոր կասկածները ձեր՝ այս երկրում գտնվելու մասին. դրանով դուք էլ նրանց կողմից հավատարմություն կստանաք և դրանով կբարելավեք ձեր կողմից կառավարվող աթոռի ճնշված դրությունը»[1]:

Պարսկական կողմի հետ հարաբերությունները չփչացնելու մտահոգությունից զատ՝ ցարական կառավարությունը չէր կարող հանգիստ վերաբերվել նվիրակության արդյունքում առաջացած ոչ փոքր գումարն իր տիրապետության տակ գտնվող երկրամասից դուրս բերելու և պարսիկ խանին վճարելու հանգամանքին: Ասվածն ապացուցում է Ա. Երմոլովի (1822 թ. մարտի 12)՝ կոմս Կ. Նեսելրոդեին գրած նամակը. «Միևնույն ժամանակ նա այստեղ փող է ժողովում պարսից անյագութիւնը կշտացնելու համար և այս բանում իրեան օգնում է պարսից բարեկամ Ղարաբաղի խանը, որն որիւր կողմից չի համարձակուիլ նոցա աշկարայ ընծայաբերութիւններ անելու»[2]: Փաստորեն, նամակի ետնախորքը քննելով՝ պարզվում է ցարական կառավարության գլխավոր մտահոգությունը՝ Ղարաբաղում ժողովված գումարի դուրս հանումը, ինչը հակառակ դեպքում կարող էր գանձվել ցարական գանձարանի օգտին:

1822թ. փետրվարի 13-ին Եփրեմ կաթողիկոսը Շուշիից Երմոլովին հղում է պատասխան նամակը: Նամակում կաթողիկոսը հայտնում է, որ ինքը պարզապես ստիպված էր գալ Ղարաբաղ. «... ես պարտաւորուեցայ իմ վերջին յոյսը դնել կայսեր գահոյից ողորմածութեան վրայ և այդ պատճառով ստիպուած էի դիմել Ղարաբաղում նորա բարերար հովանաւորութեանը, որպէս զի ապա գալով ձեզ մօտ՝ ձեր Աստուծոյ պարգևած իմաստութիւնից խորհուրդ ստանայի ինձ և Էջմիածնի Աթոռը ապահովացնելու մասին»[3]:

Նամակի վերջում կաթողիկոսը խնդրում է կամ իր մոտ ուղարկել Ներսես արքեպիսկոպոսին, կամ էլ թույլ տալ, որ ինքը գնա նրա մոտ[4]: 1822թ. մարտի 24-ին պատասխանելով Եփրեմի նամակին՝ Երմոլովը դարձյալ պնդում է կաթողիկոսի վերադառնալը, մինչև անգամ, եթե վերջինս հրաժարվեր պատրիարքական աստիճանից: Դա ռուսական կողմից կընդունվեր այն դեպքում, երբ կաթողիկոսը վերադառնար Էջմիածին հրաժարվեր կաթողիկոսությունից, իր փոխարեն նշանակեր իր ժամանակավոր հաջորդին. «Այն ժամանակ ձեր հանգստության համար տեղընտրելը, եթե մինչև անգամ այս երկրումըլինէր այդ վայրը, այլ ևս չէ կարող պարսից տէրութեանը կասկածների մէջմտցնել և ուրեմնչի վնասիլ երկու տէրութեանց բարի համաձայնութեանը»: Ինչ վերաբերում է Ներսես Աշտարակեցու Ղարաբաղ գալու հանգամանքին, ապա Երմոլովը գրում է, Ներսեսն ինքնուրույն է իր կամքի արտահայտման մեջ և ինքը չի կարող կամ արգելել և կամ էլ թույլատրել նրա գալուստը Ղարաբաղ[5]:

Կաթողիկոսի առաքելության ուսումնասիրությունը կարևորվում է մեկ այլ դիտանկյունից: Կաթողիկոսական թափորում գտնվող Մեսրոպ Թաղիադյանի գրի առած ճամփորդական նոթերը տեղեկություններ են հաղորդում Ղարաբաղի տնտեսական ներուժի և Արցախի երևելիների ու մելիքների հեղինակության և բարձրաշխարհիկ դիրքի մասին: Դա է վկայում նաև Եփրեմի հետ տեսակցելու համար Շուշի ժամանած և Թառումյանների ջերմ հյուրասիրությունը վայելած Ներսես Աշտարակեցու նամակը (թվագրված է 1822 թ. հունիսի 15)՝ ուղղված թիֆլիսաբնակ իշխան Ռոստոմ Գրիգորյանին. «... ի բարձունս երկնից աստ ի գլուխ բարձրաբերձ լերանքն Շուշուաց եւ վայիլեմք ի բարւէ

[1]Присоединение Восточной Армении к России, сборник документов, т.II (1814-1830), Ереван, 1978, с. 99.
[2] Երիցեան Ալ.,նշվ. աշխ., էջ 200-201:
[3] Երիցեան Ալ.,նշվ. աշխ.,էջ 195:
[4]Նույնտեղում, էջ 196:
[5]Նույնտեղում, էջ 198:

վաղիմի սիրելեաց մերոյ և բազմափորձ հարազատից յարգոյ ազնուականացն Թառումենանց օրհնէլու զձեզ և զպարծանքդ ազգի և հայրենեաց ամենայն Ղարաբաղու»[1]: Ներսես Աշտարակեցին այն պահին էր գտնվել Թառումյանների տանը, երբ մահամերձ Մարկոս Թառումյանը Էջմիածնի պարտքը՝ 4000 ոսկու մուրհակը, հանձնել էր Եփրեմ կաթողիկոսին[2]: Մեսրոպ Թաղիադյանցը իբրև ականատես նկարագրում է նաև թե որքան «հոգեսէր» էին ղարաբաղցիները, թե ինչպես էին նրանք մեծարում իրենց հոգևոր Տիրոջը Եփրեմին «տակաւին քառապատիկ աւելի պատիւ եդին Մեծին Ներսեսի», Ներսեսի առջև խոնարհվել էին իշխան Մադաթովը և անգամ Ղարաբաղի Մեհտի Ղուլի խանը[3]:

Նորից անդրադառնալով Ներսես Աշտարակեցու ժամանման բուն շարժառիթին, նշենք, որ 1828թ. հունիսի սկզբին Վելյամինովը կրկին նամակ է ուղարկում Ներսեսին: Նամակում նա գրում է, որ Երմոլովը տեսնում է, որ պատրիարք Եփրեմը խուսափում է կատարելու իր բարեկամական խորհուրդը՝ Էջմիածին վերադառնալու մասին: Նա խնդրում է Աշտարակեցուն, որպեսզի վերջինս Եփրեմին տեղեկացնի, որ ռուսական կայսրությունը այլևս չի կարող նրան իր սահմաններում պահել կաթողիկոսական կոչմամբ, այլ կարող է ճանաչել նրան իբրև սոսկ վարդապետի, այդ դեպքում միայն թույլ տալով բնակվել նրան այնտեղ, որտեղ կկամենա:

Այս նամակին Ներսես Աշտարակեցին պատասխանում է 1822թ.հունիսի 25-ին: Նամակում կաթողիկոսը հայտնում է, որ Եփրեմ կաթողիկոսը ծերության պատճառով կաթողիկոսական աթոռից հրաժարվելու ցանկություն ունեցել է դեռ մի քանի տարի առաջ, իսկ հունիսի 20-ին «նա պատրաստ է զգրութիւն առ ամենայն ազգն Հայոց վասն այնպիսի ինքնայօժար կամօք հրաժարանաց իւրոց, յավարտ որոցունի ելանել և ինքն աստի Ղարաբաղու և գնալ յԵլիսավէտօպօլ»[4]:

Եփրեմ կաթողիկոսը հրաժարականից հետոիր կաթողիկոսական թափորով շարժվեց դեպի Գանձասար և սկսեց սպասել Երմոլովի կարգադրությանը: Այս մասին Ներսես արքեպիսկոպոսը 1822թ. հուլիսի 12-ին Շուշիից գրել է, որ «զաւուրն 15 կամ 20, ըստորոյ և նա մնալ ի Կեսապատ գեղջ, հետանալով ի գիճային օդւոյ և տեղւոյ ամրոցին Շուշուաց, սպասէ բարեվախճան տնօրէութենանց Նորին Բարձր Գերազանցութեան գլխաւոր կառավարչի Ալէկսէ Պետրովիչ Երմոլովի»[5]:

Շուշիից Եփրեմ և Ներսես Աշտարակեցի կաթողիկոսները մեկնել են Ջրաբերդ, որտեղ հյուրընկալվել են Մելիք-Վանի Աթաբեկյանի տանը: Այս մասին թափորում գտնվող վարդապետ Հովսեփ Տեր-Մարուքյանը Կուսապատից Աղաբեկ և Ավագ Քալանթարյաններին ուղղված նամակում 1822 թ. հուլիսի 21-ին գրել է. «Հանդերձ գլխովմերով կամք ողջութեամբ ամենեքեանքս ի տան օրհնեալ ազնիւ մէլիք Իվանու ամենայն կերպիւ պատուով»[6]: Մելիք–Վանիի հյուրասիրությունը վայելելու և նրա հզորության ու հռչակի մասին իր հերթին Մ. Թաղիադյանը գրել է. «Ընդ ճանապարհ լեռնային և անտառախիտ՝ թրթնջակ և ողինուտելով՝ զի գարուն էր, հասաք ի Ծիրանաքար, զոր հասարակօրէն Մէլիք վանւոյ գիւղ ասէին, ի գաւառին Խաչենոյ, և իջաք ի տան նորունիսկՄէլիք Վանւոյ, առն բարեպաշտի և երկիւղածի յԱստուծոյ, բայց և հզօրին ի պատերազմի: Լոկ անուն սորա դողացուցանէր զշրջակայ ազգս, մինչև անգամ և զլեռնականս կովկասու: Երկիր նորա առատ էր հացիւ և մեղրբ. երիվարք նորա ընտիրք, և բնակիչք ամենայն Հայք հզօրք և տիրասէրք յոյժ»[7]:

Հետագայում իր երախտագիտությունը Եփրեմ կաթողիկոսն արտահայտել է 1824 թ. դեկտեմբերի 14-ին Հաղպատից Մելիք-Վանուն ուղարկած օրհնագրի մեջ. «Մեք պարտաւորեալ ի գերապատիւ սիրոյ և բարեպաշտութեանց ձերոց՝ զորոց առաք գչափ բաւականապէս ի լինել մեր ընդ օրհնեալ յարկաւ ձերով հանդերձ ընդ մեզ եղելովք...»[8]:

Կաթողիկոսների հերթական հանգրվանը Գյուլիստանն էր, որտեղից 1822 թ. օգոստոսի 9-ին Հովակիմ Լազարյանին գրված նամակում Ներսես կաթողիկոսը նշում է, որ գտնվում է «...ի կալուած քաջաբազուկ իշխանազգն մելիք Հովսեփեանց եւ մելիք Բեգլարեանց»[9]: Նախկին մելիքական տանը մեծապատիվ հյուրերին ցույց տված բարձրակարգ ընդունելության մասին Մ. Թաղիադյանը գրել է. «ՏունմէլիքՅովսէփայ անկանէր ի միջավայր քառառաջ ճանապարհին, ընդ որ երթևեկս առնէին կարաւանք ի Տփղեաց յԱրցախ, և ի Հայոց յԱղուանս: Անմարթ էր ումեք անցանել առանց սեղանոյ հիւրասէր տան այսմիկ, առօրին երկու եզինք և չորս կամ հինգ ոչխարք զենուին անդ՝ ի կերակուր

[1] Մատենադարան, Ներսես Աշտարակեցու արխիվ,թղթ. 165, վավ. 558:
[2] ԹաղիադեանցՄ., Ճանապարհորդութիւն ի Հայս, հ. առաջին, Կալկաթա, 1847, էջ325:
[3]Նույն տեղում, էջ327:
[4]Վաւերագրեր Հայ եկեղեցու պատմութեան, գիրք Թ, Հայ Առաքելական եկեղեցու Արցախի թեմը (1813-1933 թթ.), Երևան, 2000,էջ 43:
[5] Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 42, վավ. 126, թ. 1:
[6] Մաղալյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 82:
[7] Թաղիադյան Մ., Գրական ժառանգություն, հ. 9, Երևան, 1975, էջ 163:
[8]Մաղալյան Ա., Արցախի մելիքությունները և մելիքական տներըXVII-XIX դդ., Երևան, 2007, էջ 82:
[9] Մատենադարան, Լազարյանների արխիվ,թղթ. 105, գ. 13, վավ. 192, էջ 1:

անցաւորաց, բաց ի ձկանց և յորսոց անտի՝ զորս յաջողակք ի ժողովրդոցն անդադար կրէին ի ներքս»[1]: Ղարաբաղում նրանց ցուցաբերած ջերմ ընդունելության օրինակները, որոնք նկարագրված են Մ. Թաղիադյանցի ճամփորդական նոթերում, վկայում են, որ արցախահայությունը, անկախ ցարական կառավարության վերաբերմունքից, մշտապես հոգատարությամբ և պատկառանքով է վերաբերվել իր հոգևոր հովվապետներին:

Ամփոփելով՝ նշենք, որ 1821-1823 թթ. Եփրեմ կաթողիկոսի այցելությունը Ղարաբաղ, բացի քաղաքական մեծ աղմուկից, իրականում ոչ մի հետևանք չունեցավ: Ակամա քաղաքական աշխույժ անցուդարձում հայտնված Ղարաբաղի այս ժամանակաշրջանի պատմության բացահայտման գործում այդ առաքելության ուսումնասիրությունը մեծապես կարևորվում է: Կաթողիկոսի նվիրակության շուրջ ծավալված ցարական կառավարության հիվանդագին արձագանքը, բացի քաղաքական պատճառներից, կրկին փաստում է այն իրողությունը, որ Ղարաբաղը համարվում էր ցարական Ռուսաստանի եկամտաբեր գաղութներից մեկը: Նրանից ստացվող շահույթը Ռուսաստանը չէր ցանկանում բաժին հանել ոչ մի այլ տերության, առավել ևս՝ Պարսկաստանին: Վերոնշյալ աղբյուրների հաղորդած տեղեկություններից հայտնի է դառնում նաև, որ Ղարաբաղի ներտնտեսական հարաբերություններն ապրում էին վերընձյուղման և շենացման շրջան: Ղարաբաղի նախկին մելիքների մոտ կաթողիկոսների մասին պատմող դրվագները փաստում են. չնայած ցարական իշխանությունների կողմից մելիքական կարգին և մելիքների ինքնուրույնությանը վերջ տալու ձեռնարկումներին՝ չգրված օրենքով նրանք շարունակում էին մնալ իրենց կալվածքների ինքնիշխան տերը՝ հոգալով հպատակների բարեկեցության մասին:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Նելլի Բաղդասարյան - պ.գ.թ., դոցենտ, ԱրՊՀ պատմության ամբիոն
E-mail: nelliohanjanyan@yandex.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ., Վ.Ավանեսյանը:

[1] Թաղիադյան Մ., Գրական ժառանգություն, հ. 9, էջ 165:

ՀՏԴ 3231:37(479.243) Պատմություն

ՎԵՐՍՏԻՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՆՈՐՕՐՅԱ ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ ԱՐՑԱԽԻ ՄԱՅՐ ԲՈՒՀԻ ԴԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Մհեր ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *Արցախյան շարժում, բուհ, Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտ, գաղափարական պայքար, ինքնապաշտպանության ուժեր, ռազմական գործ, պրոֆեսորաադասախոսական կազմ:*
Ключевые слова: *Арцахское движение, вуз, Степанакертский пединститут, идеологическая борьба, оборонительные меры, военное дело, профессорско- преподавательский состав.*
Keywords: *the Artsakhi movement, high school, Stepanakert pedagogical Institute, Ideological fight, self-defence forces, military science, staff.*

М. Арутюнян

Еще раз о роли вуза Арцаха в национально-освободительной борьбе

Коллектив Степанакертского пединститута на передовой линии идеологического фронта боролся за независимость и свободу Арцаха разными способами. Для того, чтобы объединить усилия и систематизировать действия студенчества, в институте были созданы подпольные сообщества и объединения, которые проводили активную идеологическую работу. Более 400 студентов и многие преподаватели отправились на поле боя, чтобы отдать свой гражданский долг Родине, 70 из которых – ценой собственной жизни.

M. Harutyunyan

Once again about the Role of Arstakh University in the National Liberation Struggle

The staff of Stepanakert Pedagogical Institute fighting for the independence and freedom of Artsakh at the ideological forefront used different types and means of struggle. In order to join efforts and organize students' activities, to ensure active ideological work, there were underground communities and associations formed in the Institute. More than 400 students and many lecturers went on the battlefield to discharge their civic duty, 70 of them at the cost of their lives.

Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի կոլեկտիվը գաղափարական ճակատի առաջնագծում, պայքարի տարբեր ձևերով ու միջոցներով, մարտնչել է հանուն Արցախի անկախության և ազատության: Ուսանողության գործողությունները համակարգելու և ջանքերը համախմբելու նպատակով ինստիտուտում ստեղծվեցին ընդհատակյա կազմակերպություններ և միություններ, որոնք գաղափարաբարոզչական եռանդուն աշխատանք էին ծավալել: Հայրենիքի պաշտպանության նպատակով ավելի քան 400 ուսանողներ և բազմաթիվ դասախոսներ մարտադաշտ եկան ու իրենց հայրենասիրական ու քաղաքացիական պարտքը կատարեցին, նրանցից շուրջ յոթ տասնյակ նվիրյալներ՝ իրենց կյանքի գնով…

Մեր նախորդ հրապարակումներում հատկանշել ենք, որ Արցախի մայր բուհի, ինչպես յուրաքանչյուր կայացած բարձրագույն ուսումնական հաստատության, առաջնահերթ գործառույթներից են ոչ միայն ժողովրդական տնտեսության, կրթության, գիտության ու մշակույթի և պետության կյանքում կարևոր նշանակություն ունեցող այլ ոլորտների համար մասնագետներ պատրաստելը, այլ նաև ազգային գաղափարախոսության ձևավորմանը, հասարակական գիտակցության ամենին, իսկ հարկ եղած դեպքում նաև հայրենի պետության պաշտպանության գործին ըստ ամենայնի նպաստելը: Այս տեսակետից, այն գտնվեց իր կոչման բարձրության վրա, անմնացորդ մասնակցեց հանուն ժողովրդի ազատության ու անկախության մղվող պայքարին և հիշարժան ձեռնարկումներով հարստացրեց ազատագրական պայքարի տարեգրության էջերը[1]:

Ազգային ազատագրական պայքարի նորօրյա փուլին Արցախի մայր բուհի մասնակցության, դասախոսական և ուսանողական անձնակազմերի հայրենանվեր գործունեության մասին վերջին տարիներին լույս են տեսել որոշակի հրապարակումներ, որոնք այսօր ստացել են սկզբնաղբյուրային նշանակություն թեմայի համապարփակ ուսումնասիրության համար: ԱրՊՀ պաշտոնաթերթում Շարժման 10-ամյակի առթիվ տպագրվել են մի շարք նյութեր, որոնցից կարելի է առանձնացնել Ս. Խանյանի[2], Լ. Գրիգորյանի[1] հրապարակումները: Պատմության ամբիոնի դասախոս Ռ. Բալայանի

[1] Ազգային ազատագրական նորօրյա պայքարում Արցախի մայր բուհի դերի մասին.- Մենսրոպ Մաշտոց Համալսարանի «Լրատու» (Գիտական հոդվածների պարբերական ժողովածու), Եր., «Լիմուշ», 2015, էջ 93-105(տես նաև ստորև՝ 9-րդ և 16-րդ ծանոթագրությունները):

[2] Խանյան Սոկրատ, Արցախի պետական համալսարանը ազգային ազատագրական պայքարում: Տես «Արցախի համալսարան» (ԱրՊՀ պաշտոնաթերթ), փետրվար-մարտ, 1998 թ.: Նույնը տես՝ Ազգային-ազատագրական պայքարի թեժ օջախը, «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 2(15), Ստեփանակերտ, 2007, էջ 3-6:

հրապարակման մեջ ներկայացված են ուսանողների մասնակցության առանձին դրվագները[2]: Թեմայի ուսումնասիրությունն իր շարունակությունն է գտել դեպքերի մասնակից-պատմաբանի այլ հրապարակումներում[3]: Ուշագրավ տեղեկություններ կան Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի նախկին ռեկտոր Սերգեյ Սարգսյանի հոդվածում[4]:

Շարժման ակտիվիստներից մեկի՝ Համլետ Գրիգորյանի օրինակով մայր բուհի անձնակազմի մասնակցության հետաքրքիր մանրամասներ կարելի է գտնել Հ. Աբրահամյանի գրքում[5]:

ԱրՊՀ ուսանողների սխրանքը բացահայտելու և նրանց հիշատակը հավերժացնելու կոչված առաջին ամբողջական ժողովածուի[6] հրատարակումը նաև հետապնդել է երկրորդ վերամշակված հրատարակությունը նախապատրաստելու համար անհրաժեշտ հիմքեր ստեղծելու նպատակ: Դրան հաջորդել են երկու կոլեկտիվ մենագրություններ, որոնցում խնդրո առարկա թեման հետագա լրամշակման ու որոշակի մակարդակի է հասցվել[7]:

Շարժմանն ուսանողության մասնակցության վերաբերյալ նյութեր կան նաև պարբերական մամուլում[8]:

Ուսանողության մասնակցությունը Արցախյան պատերազմին առանձին ակնարկային հոդվածի նյութ է դարձել ազատագրական պայքարին նվիրված հանրագիտարանում[9]:

Ծնորհակալ աշխատանք է կատարել Լեռնային Ղարաբաղի պետական համալսարանի առաջին ռեկտոր Արպատ Ավանեսյանը[10], որը Արցախում համալսարանի ստեղծումը համարում է ազատագրական պայքարի նվաճումներից և ՀՀ բարձրագույն կրթության համակարգի մեջ Արցախի համապատասխան ոլորտի ներառման կարևոր քայլերից մեկը:

Արցախում բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների հիմնադրման որոշ հիմնահարցերին են նվիրված Ծ. Մ. Աբրահամյանի ու Ս. Վ. Դադայանի[11], Ս. Սուլեյմանյանի[12] և Ն. Սարումյանի[13] հրապարակումները:

Տողերիս հեղինակը թեմայի առանձին հիմնահարցերի անդրադարձել է նաև առանձին հոդվածներով կամ զեկուցումներով[14]:

Խնդրո առարկա թեմայի վերաբերյալ հրապարակումներ կան նաև Արցախյան ազատագրական պայքարին և, մասնավորապես, նահատակներին նվիրված գրքերում ու ժողովածուներում, որոնց թվարկումը շատ տեղ ու ժամանակ կպահանջեր: Դրա անհրաժեշտությունը, կարծում ենք, չկա: Ներկայացվածից արդեն իսկ պարզ է, որ բավական նյութ է հավաքվել եղածն ամբողջացնելու և ընդհանրացնելու համար, ինչն էլ փորձել ենք անել սույն շարադրանքով:

Ադրբեջանական ԽՍՀ–ի կողմից Լեռնային Ղարաբաղում վարվող խտրական քաղաքականության պատճառով այնպես է ստացվել, որ Արցախում բարձրագույն ուսումնական հաստատություն բացելը հենց սկզբից քաղաքականացվել է: Ադրբեջանցի բռնադատիչներն անգամ դա էին ուզում ծառայեցնել Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդագրական-ազգագրական կազմը հօգուտ ադրբեջանցիների փոխելու տասնամյակներ տևած քաղաքականությանը: Այդ մասին վկայում են

---

[1] Գրիգորյան Լ., Ընդհատակում..., Տես «Արցախի համալսարան», փետրվար-մարտ, 1998 թ.:

[2] Բալայան Ռ., Արցախի գոյապայքարում մեր ուսանողներն են..., «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 1, Ստեփանակերտ,1998, էջ 73-76:

[3] Բալայան Ռ., ԱրՊՀ շրջանավարտների հայրենասիրական խիզախումները Արցախյան ազատամարտում, «Կրթությունը և գիտությունը Արցախում», N 5-6, Երևան, 2005, էջ 126-131, նույնի՝ ԱրՊՀ մտավորականությունը և Արցախյան հերոսամարտը, «Կրթությունը և գիտությունը Արցախում», N 3-4, Երևան, 2006, էջ 96-97:

[4] Սարգսյան Ս., Ուսանողներն ու Արցախյան գոյամարտը: «Հայ գինվոր» (ՀՀ ՊՆ պաշտոնաթերթ), թիվ 31(336) 5-12 օգոստոս, 2000թ.:

[5] Աբրահամյան Հ., Ճակատագրին ընդառաջ(Փաստավավերագրական ակնարկ), Երևան, 2001:

[6] Բալայան վ. Ռ., Բալայան Ռ. Ա., Հարությունյան Մ. Ա., Հուշամատյան սխրանքի, Ստեփանակերտ, 2002:

[7] Բալայան վ, Բալայան Ռ, Հարությունյան Մ., Անկախության նվիրյալները: ԱրՊՀ ուսանողները Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի տարիներին, Եր., «Զանգակ-97», 2009, Բալայան Ռ, Սարումյան Ն., Հարությունյան Մ., Առստամյան Ա., ԱրՊՀ մասնակցությունը արցախյան ազատագրական պայքարին, Ստ., 2012:

[8] Տես «Ապառաժ », N 3-4(80-81), 1-28 փետրվարի, 2003 թ., «Հայրենյաց պաշտպան», մարտ 2003 թ. և այլն:

[9] Ուսանողությունը և ղարաբաղյան ազատագրական պատերազմը: Տես Ղարաբաղյան ազատագրական պատերազմ. 1988-1994: Հանրագիտարան մեկ հատորով, Հ. Այվազյանի խմբ., Երևան, 2004, էջ 639-650:

[10] Ավանեսյան Ա. Ս., ԼՂՊՀ (ԱրՊՀ). հայկական երկրորդ պետական համալսարան(1990-1994 թթ.), Ստեփանակերտ, 2008:

[11] Աբրահամյան Ծ. Մ., Դադայան Ս. Վ., Սոցիալ-քաղաքական վիճակը Լեռնային Ղարաբաղում Ադրբեջանի մանկավարժական ինստիտուտի մասնաճյուղի բացման պահին, «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 1(14), Ստեփանակերտ, 2007, էջ 3-8:

[12] Սուլեյմանյան Ս., Արցախի համալսարանի հիմնադրման ակունքներում, «Կրթությունը և գիտությունը Արցախում», N 3-4, Երևան, 2002, էջ 111-113

[13] Սարումյան Ն. Պ., Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի գործունեությունը 1973-1974 թվականներին, «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 1(17), Ստեփանակերտ, 2008, էջ 3-7

[14] *Հարությունյան Մ. Ա.,* ԱրՊՀ-ն Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի տարիներին, ԱրՊՀ գիտական ընթերցումներ/ Զեկուցումների հիմնադրույթներ 20-21 ապրիլի 2009թ.: Եր., «Զանգակ-97», 2009, 6-8, *Հարությունյան Մ. Ա.,* Արցախի մայր բուհի ուսանողությունը հայրենիքի պաշտպանության դիրքերում, «Խաղաղ կովկասը՝ տարածաշրջանի զարգացման գործոն». ԼՂՀ և ՀՀ անկախությանը նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Եր., 2011, էջ 235-244:

ժամանակակիցները[1]: 1932 թվականից Բաքվում գործող ԱՊՄԻ հայկական բաժինը 1969 թ. տեղափոխվեց Ստեփանակերտ: 1973 թ. մասնաճյուղի առաջին, 132 շրջանավարտների թողարկման տարում այն ձեռք բերեց առանձին բուհի՝ Ստեփանակերտի պետական մանկավարժական ինստիտուտի կարգավիճակ[2]:

Խորհրդային Ադրբեջանի բռնատիրության պայմաններում ստեփանակերտյան բուհում կրթություն էր ստանում հիմնականում մեր մարզի երիտասարդության սերուցքը: Ուժեղ վերահսկողության պայմաններում այդ տարիներին մեր մարզի մտավորականության դարբնոցում անթեղված մնում էին ազատագրական պայքարի կայծերը, որոնք բռնկվեցին ԽՍՀՄ-ում վերակառուցման ուղեգծի որդեգրումից ի վեր: Հասարակության մեջ տեղի ունեցող խմորումներն իրենց զգայուն արտահայտություններն ու դրսեւորումները գտան Ստեփանակերտի բուհում: Ազատագրական պայքարի գաղափարներով տարվեցին ուսանողները, որոնք գաղտնաբար իրենց ջանքերն էին գործադրում գաղափարաքարոզչական ու կազմակերպական աշխատանքների ուղղությամբ:

Դեռեւս 1986 թ. ապրիլից ընդհատակում գործող «Արցախական միության» աշխատանքներին մասնակցում էին ուսանողներ, որոնք պայքարի փորձ ձեռք բերեցին ու ազատագրական պայքարի կրողներ դարձան, հետագայում ստանձնելով ուսանողության կազմակերպման, գաղափարական կողմնորոշման եւ իրենց հետեւից տանելու առաքելությունը:

Դասախոսական կազմին Շարժմանը ներգրավելու համար հարկ եղավ որոշակի աշխատանք տանել[3]:

1988թ. փետրվարին, երբ արցախահայությունը ոտքի ելավ մայր Հայաստանի հետ վերամիավորվելու պահանջով, Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի հայկական բաժնին հակադրվեց ադրբեջանականը[4]:

Բնականաբար, պայքարի ելած հարազատ ժողովրդի գաղափարական ուղղորդումից անմասն չէր մնում նաեւ Ստեփանակերտի բուհի դասախոսական կազմը, հատկապես՝ նրա քաղաքականապես առավել ակտիվ մասը: Բավական է հիշել, որ 1988 թ. փետրվարի 13-ի առաջին հանրահավաքը, որն առանց ուսանողության ակտիվ մասնակցության դժվար է պատկերացնել, բացել է մանկավարժական ինստիտուտի դասախոս Գրիգորի Աֆանասյանը: Իսկ երբ ԼՂԻՄ մարզխորհրդի արտահերթ նստաշրջանը փետրվարի 20-ին ընդունեց պատմական որոշումը, որը դարձավ ընդհատակից Շարժման դուրս գալու եւ համաժողովրդական պայքարի ծավալման ազդակը, «մանկավարժական ինստիտուտի պրոֆեսորադասախոսական ողջ կազմը դարձավ մեր ժողովրդի գաղափարաքաղաքական խոսափողը[5]»:

1988-ի փետրվարի 27-29-ին Սումգայիթում հայերի ցեղասպանությունը ցնցեց համայն հայությանը, այդ թվում և մեր բուհի հայկական բաժնի դասախոսներին և ուսանողներին: Լարված իրավիճակում ադրբեջանցի դասախոսների և ուսանողների անբարտավան պահվածքը, պատժողի և հաղթողի ցուցադրական կեցվածքը խորացնում էին թշնամանքը: Արցախահայ մտավորականության զգալի մասը իր մտավոր ու կազմակերպական ունակություններն ի սպաս դրեց ադրբեջանական բռնատիրությունից ազատագրվելու պայքարին:

Տարերքի մեջ էր ուսանողությունը: Այն աստիճանաբար դառնում էր պայքարի շարժիչ ուժերից մեկը: Ուսանողության գործողությունները համակարգելու և ջանքերը համախմբելու նպատակով Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտում ստեղծվեցին ընդհատակյա կազմակերպություններ և միություններ, որոնք գաղափարաքարոզչական եռանդուն աշխատանք էին ծավալել: Պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի մի շարք ներկայացուցիչներ աջակցում և խրախուսում էին քաղաքականապես ակտիվ երիտասարդներին: ԽՍՀՄ տարբեր վայրերից, հատկապես Մոսկվայից, Լենինգրադից թղթակիցներ էին գործուղվում Արցախ, ովքեր նախնական գաղափարական մշակման ենթարկվելով Բաքվում, հիմնականում միակողմանիորեն, Խորհրդային Միության կայսերապետական շահերի ու ադրբեջանական ննջգափոխումների շրջանակներում էին ներկայացնում Արցախում տեղի ունեցող իրադարձությունները:

Ճշմարտությունը հանրության լայն խավերին ու ԽՍՀՄ ղեկավարներին հասցնելու համար հորդաց դասախոսների հեռագրերի ու նամակների հոսքը Մոսկվա, այնուհետև հրապարակվեցին

[1] Խանյան Սոկրատ, Արցախի պետական համալսարանը ազգային ազատագրական պայքարում: Տես «Արցախի համալսարան», փետրվար-մարտ, 1998 թ.:

[2] Տես Կրթությունը, մշակույթը և սպորտը Արցախում(տպագրված է ԼՂՀ կրթության, մշակույթի և սպորտի աշխատողների առաջին համագումարի առթիվ), Երևան, 2006, էջ 74:

[3] Գրիգորյան Լ., Արցախի պետական համալսարանը՝ Արցախյան շարժման գաղափարաքաղաքական կենտրոն, «Հայրենյաց պաշտպան» (ԱՊՎ միության պաշտոնաթերթ), մարտ 2003 թ., էջ 3-4:

[4] Խանյան Ս. Ա., Ազգային-ազատագրական պայքարի թեժ օջախը, «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 2(15), Ստեփանակերտ, 2007, էջ 3:

[5] Գրիգորյան Լ., Արցախի պետական համալսարանը՝ Արցախյան շարժման գաղափարաքաղաքական կենտրոն, «Հայրենյաց պաշտպան», մարտ 2003 թ., էջ 8:

նրանց թղթակցություններն ու հոդվածները «Խորհրդային Ղարաբաղ» և այլ պարբերականներում: Ժամանակին օրագրային գրառումներ կատարած դասախոս Լ. Գրիգորյանի վկայությամբ Սեդա Ղազանչյանն այն «եզակի դասախոսներից էր, որ իր ողջ աշխատավարձը օգտագործում էր՝ հեռագրեր հղելով Գորբաչովին»[1]: Կարելի է նշել Հ. Գրիգորյանի, Ա. Մխիթարյանի և Լ. Գրիգորյանի հրապարակումը մարզային թերթի 1988 թ. մարտի 18-ի համարում, Ս. Դադայանի և Ս. Խանյանի բողոք-նամակը ադրբեջանցի վայ-գիտնականներից մեկի գրքի հանիրավի կարևորման դեմ և այլն:

Ուսանողներին և դասախոսներին ավելի ու ավելի հաճախ կարելի էր տեսնել հանրահավաքներում ու ցույցերում: Բուհից առաջին հեռագիրը Գորբաչովին, ըստ Լ. Գրիգորյանի, ուղարկվել էր 200 ուսանողների ստորագրությամբ[2]: Դասախոսներ Հ. Գրիգորյանի, Գ. Աֆանասյանի, Ա. Մխիթարյանի, Հ. Մովսիսյանի, Ս. Դադայանի, Կ. Արամյանի, Ռ. Բալայանի, Շ. Աբրահամյանի, Ս. Ղազանչյանի, Լ. Գրիգորյանի, Ս. Խանյանի և ուրիշների բովանդակալից ելույթներում հիմնավորվում էին արցախահայության պայքարի արդարացիությունն ու անշրջելիությունը:

Հայ դասախոսների ծրագրերի ու անելիքների մասին հստակ պատկերացում է տալիս ժամանակակիցը[3]:

Ադրբեջանի ղեկավար շրջանները ձգտում էին ամրապնդել ադրբեջանցիների դիրքերը Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտում և պարապմունքները համատեղ շարունակելու անվան տակ 1988-ի ապրիլ ամսվա սկզբին Շուշիից, Աղդամից և այլ շրջկենտրոններից հատուկ ավտոբուսներով Ստեփանակերտ տեղափոխեցին ադրբեջանական բաժնի ուսանողներին: Դրանով Բաքուն հույս ուներ հակակշիռ ստեղծել հայ ուսանողությանը և խոչընդոտել նրա ակտիվության դրսևորումներին:

Սակայն մայիսի սկզբներին իրավիճակը մարզում վերստին սրվեց: Շուշի քաղաքից հայ բնակչությունը, մահվան սպառնալիքի տակ, բռնատեղահանվեց իր ծննդավայրից: Ստեփանակերտում անարդար վերաբերմունքից ու հարևանների կամայականություններից վրդովված ցուցարարները պատասխան քայլերի դիմեցին: 150-ից ավելի ստեփանակերտցի երիտասարդներ մտան ինստիտուտ, միացան հայ ուսանողներին և անվտանգության նկատառումներով առաջարկեցին ադրբեջանցի ուսանողներին խաղաղությամբ ազատել բուհը: Դա թերևս միակ ուղին էր ադրբեջանցիների նոր սադրանքներից խուսափելու համար: Հայ երիտասարդները հանդես բերեցին զսպվածություն ու վճռականություն, որից քար էին կտրել անգամ ՊԱԿ-ի աշխատակիցները: Ադրբեջանական ԽՍՀ իշխանությունները, Մոսկովյան հովանավորների հետ միասին նման առիթներ էին որոնում Ստեփանակերտի բուհը փակելու համար, ինչը նրանց հաշվարկներով, կթուլացներ Արցախյան շարժման գաղափարական ներուժը: Ընդ որում, իհարկե, ոչ պատահականորեն ադրբեջանական բաժինը մնաց փոթորկվող Արցախում, տեղափոխվելով Շուշի, իսկ հայկական բաժինը հեռացվեց Շարժման կիզակետից, 1988-ի նոյեմբերի սկզբին տեղափոխվելով Վանաձոր (կիրովական):

Դեպքերի ընթացքը ցույց էր տալիս գինված ինքնապաշտպանության անխուսափելիությունը, որովհետև Ադրբեջանական ԽՍՀ ղեկավարների ռազմատենչ հայտարարությունները, հայ բնակչության բնատեղահանությունները և անմեղ մարդկանց սպանությունը, դաժան շրջափակումը արդեն իսկ պատերազմի ազդանշաններ էին: Ուսանողությունն ընդհատակում քայլեր էր ձեռնարկում գինված կամավորական ջոկատ ստեղծելու ուղղությամբ, որոնք ուղիղ համեմատական էին դեպքերի աստիճանական զարգացմանը և, իհարկե, գինված ինքնապաշտպանության անհրաժեշտության ու անխուսափելիության մեջ մարդկանց(մինչև իսկ ուսանողության լայն շրջաններին) համոզելու հաջողությանը: Ուսանող ակտիվիստներից Ալիկ Սարգսյանի վկայությամբ՝ 1988 թ. աշնանը ուսանողական միջավայրում արդեն ձևավորվել էր մի քանի հոգուց բաղկացած մարտական միջուկ, ովքեր, անհրաժեշտության դեպքում, պատրաստ էին զենք վերցնել, սակայն դեռևս լուծված չէր զենքի ու զինամթերքի հարցը: Այդ ջոկատը վերջնական ու կայուն կերպով կազմավորվեց, երբ ուսանողությունը տեղափոխվեց Վանաձոր, ուր բարենպաստ պայմաններ կային կազմակերպչական աշխատանքներ տանելու համար: Ապագա ջոկատի կորիզը կազմող 6-7 երիտասարդները հասցրին ծանոթանալ Շարժման տեղական ակտիվիստների հետ, իսկ երեկոներին Պոլիտեխնիկի մարզադահլիճում գաղտնի արևելյան մարզաձևեր պարապել, այսինքն արդեն պատրաստվում էին առաջիկա մարտական առաջադրանքներին[4]:

---

[1] Գրիգորյան Լ., Արցախի պետական համալսարանը՝ Արցախյան շարժման գաղափարաքաղաքական կենտրոն, «Հայրենյաց պաշտպան», մարտ 2003 թ., էջ 8:

[2] Գրիգորյան Լ., Արցախի պետական համալսարանը՝ Արցախյան շարժման գաղափարաքաղաքական կենտրոն, «Հայրենյաց պաշտպան», մարտ 2003 թ., էջ 3:

[3] Խանյան Ս. Ա., Ազգային-ազատագրական պայքարի թեժ օջախը: «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 2(15), Ստեփանակերտ, 2007, էջ 4:

[4] Տես «Կաճառ» գիտական կենտրոնի արխիվ, գործ 18, թ. 1, եր. ա:

Սպիտակի 1988 թ. դեկտեմբերի 7-ի երկրաշարժից կիսավարխուլ դարձավ Կիրովականի մանկավարժական ինստիտուտի շենքը: Այլևս նախկին ՍՄԻ-ի կոլեկտիվի մնալն այնտեղ անհնարին էր: Դասախոսների և ուսանողների մեծամասնությունը դեկտեմբերի 8-ին վերադարձավ Ստեփանակերտ: Շարժման ակտիվիստ ուսանողները կամավոր մեկնեցին աղետի գոտի և օգնության ձեռք մեկնեցին աղետյալ հայրենակիցներին:

ԼՂԻՄ կառավարման հատուկ կոմիտեի ղեկավար Ա. Վոլսկին ստեղծված կացությունից ելքը համարեց Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտը Կիրովականի պետական մանկավարժական ինստիտուտի բաժանմունքի վերափոխելը: Այդ քայլը պետք է դիտարկել Արցախի արտադրական ձեռնարկությունները և մշակութային հիմնարկները Ադրբեջանական ԽՍՀ ենթակայությունից հանելու և Հայկական ԽՍՀ ենթակայությանը հանձնելու այն ուղղության համատեքստում, որը փորձում էր իրականացնել ԼՂԻՄ հատուկ կառավարման կոմիտեն:

Աղետալի երկրաշարժի, շրջափակման, ադրբեջանցիների չդադարող ահաբեկչությունների և լարված քաղաքական իրադրության պայմաններում ԿՄԻ Ստեփանակերտի բաժանմունքը շարունակում էր մասնագետների ամենամյա թողարկումը: Այսպես, 1987-1988 ուս. տարում թողարկվել է 266 մասնագետ, 1988-1989-ին՝ 229, 1989-1990-ին՝ 260, 1990-1991-ին՝ 239, 1991-1992-ին՝ 146[1]:

1989 թ. գարնանը ձեռնարկվեցին ուսանողությանը կազմակերպելու և ջանքերը համախմբելու քայլեր: Դրա համար անհրաժեշտ էին միավորող գաղափար և ծրագրված ու նպատակաուղղված գործելակերպ, որը կանոնակարգված պիտի լիներ կանոնադրությամբ: Այդ խնդիրը լուծելու համար հիմնադրվեց Հայոց ընկերավարական արցախական կուսակցությունը(ՀԸԱԿ), որը առաջադրել էր ռազմաքաղաքական խնդիրներ: Ակտիվիստ ուսանողները 1988-ի մարտ ամսում երդվեցին ԱԸԿ-ի Ծրագրի, Կանոնադրության, զենքի և եռագույն դրոշի վրա: Դա, փաստորեն, դարձավ նրանց գինվորական ու կուսակցական երդումը:

Կուսակցության շարքերն ընդլայնելու նպատակով գաղափարական աշխատանք ծավալվեց ուսանողության շրջանում: Ուսանող-ակտիվիստները գործում էին շատ զգույշ, ՊԱԿ-ի լրտեսներից գաղտնի մնալու և պատահական մարդկանցից զերծ մնալու նպատակով: Իսկ ընտրությունը կատարվում էր խիստ չափանիշներով: Մի քանի ամիս անց արդեն ԿՄԻ Ստեփանակերտի բաժանմունքում զգալի էր ընդհատակյա կազմակերպության աշխատանքը: ԱԸԿ-ի հետքերը թաքցնելու նպատակով որոշվում է ստեղծել երիտասարդական կազմակերպություն, որը կոչված էր նոր անդամներով համալրել կուսակցությունը և փոխարինելու արդեն իսկ հեղինակազրկված կոմերիտմիությանը: Այդպես ստեղծվում է Արցախյան ուսանողաերիտասարդական միությունը(ԱՈՒԵՄ): Ակտիվիստներից Ալիկ Սարգսյանի վկայությամբ՝ մինչև 1989 թ. աշունը ձևավորվել էր նաև ուսանողական «ջոկատը», որը դեռ գործունեություն չէր սկսել[2]:

Ուսանողական ջոկատի գործունեության սկիզբ կարելի է համարել 1989 թ. աշունը, երբ կապ հաստատելով Բերդաձորի ինքնապաշտպանության խորհրդի(ԲԻԽ) հետ, 10-15 մարդուց կազմված առանձին խմբերով, շինջոկատի պատրվակի տակ, ուսանողները 10-20 օրով մեկնում էին Բերդաձոր ու զինված հերթապահություն տանում ենթաշրջանի 4 գյուղերում: Այն ժամանակ մշտական հրամանատար չկար, այն ընտրվում էր առաջադրանքը կատարելուց առաջ, հենց առաջադրանքը կատարելու վայրում: Ընդհանուր հրամանատարը Արկադի Կարապետյանն էր, որի հետ համաձայնեցվում էր ամեն մի գործողություն, իսկ որոշում կայացնելիս հաշվի էր առնվում բոլոր մասնակիցների կարծիքը:

Գաղափարաքաղաքական գործունեությունից զատ ուսանողները զբաղվում էին նաև պարտիզանական գործողություններով, ավելի հաճախ՝ զենքի ու զինամթերքի հայթայթում և տեղափոխում, դիվերսիոն գործողություններ սահմանամերձ բնակավայրերում, ուր նաև շփումների մեջ էին մտնում տեղի բնակիչների հետ՝ վստահելի մարդիկ գտնելու նպատակով:

Երբ 1990 թ. գարնան վերջին ռազմաքաղաքական գործունեություն վարող ուսանողները ավարտում էին բուհը, որոշեցին մի հաստատակամ, վստահելի մարդ թողնել տեղում, հանձին Ֆելիքս Գաբրիելյանի, որը պիտի շարունակեր աշխատանքներն ուսանողների հետ, իսկ իրենք գնալ Արցախի շրջանները, տեղերում գործելու և ընդհատակյա կամավորական ջոկատներ ստեղծելու նպատակով: Ալիկ Սարգսյանն ու Արմեն Բաբայանը բուհն ավարտել էին, իսկ Մհեր Բեգլարյանն ու Նորայր Դանիելյանը տեղափոխվեցին անհատական ուսուցման կարգի, որպեսզի միասին մեկնեին Մարտակերտի շրջան, որը, նրանց իսկ գնահատմամբ՝ Արցախյան շարժման թույլ օղակն էր, թեև մարզի ամենամեծ վարչատարածքային միավորն էր[3]: Ա. Բաբայանը և Ն. Դանիելյանը գործում էին ներքին(հարթավայրային) գյուղերի, իսկ Ա. Սարգսյանն ու Մ. Բեգլարյանը վերին(լեռնային)

[1] Խանյան Ս. Ա., Ազգային-ազատագրական պայքարի թեժ օջախը, «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 2(15), ստեփանակերտ, 2007, էջ 5:

[2] Տես «Կաճառ» գիտական կենտրոնի արխիվ, գործ 18, թ. 1, եր. ա:

[3] Տես «Կաճառ» գիտական կենտրոնի արխիվ, գործ 18, թ. 1, եր. բ:

գյուղերի ենթաշրջաններում: Միաժամանակ, շրջիկ ջոկատով նրանք մարտական առաջադրանքներ էին կատարում Արցախի մյուս շրջաններում, հակառակորդին անպատիժ չթողնելու և ծայրամասային գյուղերի բնակիչներին հակառակորդի հարձակումներից պաշտպանելու նպատակով: 1990 թ. հոկտեմբերին ուսանողների ջոկատի մարտիկների մի մասը ձերբակալվեց Մարտակերտի շրջանի Քաջավան գյուղում:

1990թ. օգոստոսի 11-ին ՀՔԱԿ-ի աջ թևի հիմքի վրա Հ. Խաչատրյանի նախաձեռնությամբ հիմնադրվել է Հայ ազգայնականության ճակատ (ՀԱՃ) ռազմաքաղաքական կազմակերպությունը, որի գաղափարախոսության հիմքը Գարեգին Նժդեհի «Ցեղակրոն» ուսմունքի հիմնադրույթներն են: Կազմակերպության մեջ, ընդգրկվել են մեծ թվով ուսանողներ, որոնք գաղափարաքաղաքական աշխատանքներից բացի(1990-91 թթ. հրատարակվել է «Ավետյաց Երկիր» թերթը) մասնակցել են նաև պաշտպանական ու ազատագրական մի շարք մարտական գործողությունների:

Հայրենիքի պաշտպանության նպատակով ավելի քան 400 ուսանողներ և բազմաթիվ դասախոսներ մարտադաշտ ելան ու իրենց հայրենասիրական ու քաղաքացիական պարտքը կատարեցին... Ուսանողներն աչքի ընկան Բերդաձորի ենթաշրջանի, Հադրութի ու Ճահումյանի շրջանների ծայրամասային գյուղերի պաշտպանության ընթացքում: Ուսանողներ Է. Բարսեղյանի, Լ. Կարապետյանի, Ի. Հասրաթյանի և այլոց անձնական օրինակն ու խիզախումները ոգեշնչման աղբյուր էին բազմաթիվ ազատամարտիկների համար, ովքեր տոգորվում էին անարգ թշնամուն ջախջախելու, Արցախի սահմաններից հետ շպրտելու վճռականությամբ: Ուսանողներն առանձնահատուկ հակում ցուցաբերեցին դեպի ռազմական գործը, ինչի շնորհիվ նրանց հաջողվեց կարճ ժամանակամիջոցում ձեռք բերել ռազմական գերազանց գիտելիքներ, մարտական տեխնիկայինտիրապետելու ունակություններ և, իհարկե, տարբեր ստորաբաժանումներ ղեկավարելու փորձ ու հմտություն: Նրանցից շատերը հետմահու արժանացել են կառավարական պարգևների ու մարտական շքանշանների:

Այս օրերին, երբ հակամարտության գոտում ավելի քան երկու տասնամյակ հայտարարվող հրադադարի պայմաններում հակառակորդը պարբերաբար հաճախումներ ու ոտնձգություններ է կատարում հայկական զինված ուժերի բնագծերի վրա, իսկ ժամկետային զինծառայողները սկսրալից գործողություններով հակահարված են հասցնում արտասահմանում հատուկ պատրաստություն անցած ադրբեջանական ընտրազորին, ուղղակի պահանջված է Արցախյան պատերազմի հերոսական դրվագների ու աչքի ընկած ազատամարտիկների օրինակելի վարքի հանրահռչակումը: Այս ազգանպաստ գործում իր ուրույն տեղն ունի Արցախի մայր բուհի դերի վերահմաստավորումը: Եթե Երևանի պետական համալսարանի դերը ներկայացվել է մի առանձին ժողովածուով[1], ապա մեր պարագայում մեկ հրատարակությամբ բավարարվելը ճիշտ չէր լինի, այսինքն՝ հասունացել է ամբողջական ու կոլեկտիվ մենագրության կամ ժողովածուների հրատարակման պահը, ինչի արդյունավետ օգտագործումը լուրջ ներդրում կլիներ երիտասարդ սերնդի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության գործում…

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Մհեր Հարությունյան - պ.գ.թ., դոցենտ, ԱրՊՀ պատմության ամբիոն
E-mail: *hamher@yandex.ru*, *kachar.gk.shushi@mail.ru*

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ., Վ.Ավանեսյանը:

[1] Երևանի պետական համալսարանը արցախյան գոյամարտում /ԵՊՀ, Հայագիտ. հետազոտ. ին-տ.; Խմբ.՝ Ա. Սիմոնյան Եր., ԵՊՀ, 2011, 256 էջ:

УДК 94(4) *Պատմություն*

ПОЛИТИКА АВСТРО-ВЕНГРИИ, НАПРАВЛЕННАЯ НА РАЗРУШЕНИЕ БАЛКАНСКОГО СОЮЗА

Аревик ПЕТРОСЯН

***Ключевые слова**: внешняя политика, интересы, военное столкновение, противоречия, шовинистические настроения, союзники, балканский фронт.*
Բանալի բառեր. արտաքին, քաղաքականություն, շահեր, ռազմական բախում, հակասություններ, շովինիստական, տրամադրություններ, դաշնակիցներ, բալկանյան ճակատ:
***Key Words**: Foreign policy, interests, military clash, contradictions, chauvinistic sentiments, allies, the Balkans, front.*

Ա. Պետրոսյան
Ավստրո-Հունգարիայի քաղաքականությունը ուղղված Բալկանյան միության փլուզմանը

Ավստրո-Հունգարիայի քաղաքականության նպատակը Բալկաններում ի դեմս Բուլղարիայի ընդդեմ Սերբիայի հակակշռի ստեղծումնէ: Սա հատկապես արդիական էր այն առումով, որ Սերբիայի ուժեղացումը կստիպեր Ավստրո-Հունգարիային եվրոպական պատերազմի դեպքում ամենի մեծաթիվ ուժեր շեղել ռուսական ճակատից դեպի Բալկանյան ճակատ: Ի դեմս Բալկանյան միության Անտանտի կողքին հանդես եկավ լուրջ ռազմական ուժ, հետևաբար ավստրոգերմանական դիվանագիտությունը հանգեց այն գաղափարին, որ անդամալուծեն այս ուժը ՝ պառակտում մտցնելով բալկանյան բլոկի անդամների շարքերում:

A. Petrosyan
The Policy of Austria-Hungary, aimed at the Destruction of the Balkan League

The purpose of the Austria-Hungarian policy treaty was to support Bulgaria as a counterbalance of Serbia. This was especially actual as strengthening of Serbia compelled the Austria-Hungary Empire to divert the most part of the armed forces from the Russian to the Balkan military front. The Entente gained mighty military force having the Balkan League on the party, therefore the main task of Austria-German diplomacy was to paralyze this force having brought a split between the members of the Balkan League.

Целью австро-венгерской политики являлось создании на Балканах, противовеса Сербии в лице Болгарии. Это было тем более актуально, поскольку усиление Сербии вынуждало Австро-Венгрию в случае европейской войны отвлекать большее количество сил с русского на балканский фронт.
В лице Балканского союза на стороне Антанты оказалась серьезная военная сила, которая, при единодушии, представляла бы седьмую великую державу в Европе. Поэтому основная задача австро-германской дипломатии сводилась к тому, чтобы парализовать эту силу, внеся раскол в ряды участников балканского блока.

Лондонский договор, который завершил войну между Балканским союзом (Болгарией, Сербией, Грецией, Черногорией) и Турцией, не принес мира и спокойствия на Балканы. Победа союзников была омрачена резкими противоречиями внутри Балканского союза. Вспыхнувший новый вооруженный конфликт ввел во временное замешательство великие державы и спутал их карты. Парадокс заключался в том, что противоречивые отношения “союзников’’ внутри Тройственного союза и Антанты привели к тому, что во время этого конфликта была нарушена сложившаяся ранее блоковая схема. В результате Франция – занимала антироссийскую, а Германия – антиавстрийскую позиции.

После благополучного исхода для Сербии всех последствий первого этапа вооруженного столкновения на полуострове, по мнению министра иностанных дел Австро-Венгрии Берхтольда, Австро-Венгрия в очередной раз убедилась в том, что именно в лице этой балканской страны ‘’она имеет целеустремленного и упорного врага, против которого необходимо организовать все враждебные Сербии силы’’. Поэтому цель австро-венгерской политики он видел в создании на Балканах, в лице Болгарии – противовеса Сербии, потому что только “маленькая и разбитая врагом Сербия являлась бы наилучшим разрешением вопроса для Двуединой монархии’’. Это было тем более актуально, поскольку усиление Сербии вынуждало Австро-Венгрию в случае европейской войны отвлекать большее количество сил с русского на балканский фронт. Турция же, на которую Германия и Австро-Венгрия рассчитывали в случае войны с Россией, после понесенных потерь была ослаблена и могла сковать в Закавказье уже меньшее число русских дивизий.

В лице Балканского союза на стороне Антанты оказалась серьезная военная сила, которая “при нерушимом единодушии представляла бы поистине седьмую великую державу в Европе’’. Поэтому основная задача австро-германской дипломатии сводилась к тому, чтобы парализовать эту силу, внеся раскол в ряды участников балканского блока. Руководители правительств Германии и Австро-Венгрии задались целью взорвать Балканский союз путем столкновения бывших союзников и создать для Сербии угрозу с тыла в лицевраждебной Болгарии. Германский статс-секретарь по иностранным делам Готлиб фон Ягов, сменивший на этом посту А. Кидерлен-Вехтера, открыто заявил дипломатическим представителям Болгарии и Сербии о том, что если война между ними неизбежна, то лучше было бы теперь разрешить все споры путем военного столкновения. Это давало очередное подтверждение тому, что рознь, между славянскими балканскими государствами, ведущая к их ослаблению, соответствовала интересам Австро-Венгрии и Германии.

В беседе российского посланника в Болгарии А.Неклюдова с проезжавшим через Софию греческим премьером Венизелосом, последний следующим образом определил “главного врага’’ союзников – “это национальный шовинизм, коротый толкает нас друг против друга на пользу, главным образом Австро-Венгрии’’.

Первые видимые трещины в коалиции балканских стран начали проявляться уже во время переговоров о заключении перемирия с Портой, и они были немедленно отмечены дипломатами Берлина и Вены. Прежде всего – тенденции к отходу от союза балканских государств были замечены у отдельных представителей правящих кругов Болгарии и Греции. В последней, согласно донесениям военного агента, наблюдалось некое “пресмыкание перед всем “германским’’ и презрение к французам. Король и принцы были проникнуты германскими идеями’’, в то время как правящие круги Сербии, подвергшиеся сильному давлению со стороны Австро-Венгрии и Германии, испытывали острую нужду в поддержке и солидарной политике стран балканской коалиции.

В качестве определенной альтернативы дипломаты Австро-Венгрии и Германии предлагали сербскому правительству искать выхода к Эгейскому морю через Македонию и Салоники.Одновременно в Софии Австро-Венгрия и Германия тайно рекомендовали болгарскому правительству не уступать Сербии .

Внутриполитическая обстановка, сложившаяся весной 1913 г. на Балканах, благоприятствовала интригам дипломатов Австро-Венгрии и Германии. Неклюдов доносил из Софии о появлении ‘’в болгарских газетах резких выпадов против Сербии и сербов, а также против Румынии’’. Все более осложнялись отношения между Болгарией и Грецией. Последняя устами своего посланника в Вене Георга Стрейта доверительно сообщала главе Австрийского правительства графу К.Штюргку, что ‘’… постоянное существование Балканского союза никоим образом не отвечает сокровенным желаниям Греции …’’ .

Заявления болгарских политических лидеров в очередной раз укрепили подозрения европейской дипломатии о не последней роли Австро-Венгрии в разрушении Балканского союза и о ее влиянии на Балканах, в частности, в Болгарии. Проблема болгарского правительства, согласно депешам российского посланника Е.Демидова из Афин, заключалась в том, что Болгария еще охотнее Румынии прислушивалась к австро-германским предложениям. По его мнению, именно из их рук она, в конце концов, получит то, “в чем мы могли ей отказать, в связи с чем в ущерб нам нарушится не только балканское равновесие’’. В таком случае он предвидел “ … скорый раздел Сербии между Австро-Венгрией и Болгарией’’ В доказательство этих предположений греческого министра болгарские шовинисты устраивали митинги, требуя от правительства твердого курса по отношению к Сербии и Греции. В день подписания мирного договора с Турцией шовинистическая печать *писала: “Война окончилась, да здравствует война!’’.

На Ballplatz Вильгельмштрассе* были вполне удовлетворены таким развитием событий. Австро-Венгрия всячески подталкивала балканские страны, в частности Болгарию к войне. Не сумев склонить к союзу правительство Пашича, австрийское правительство приложило максимум усилий к воздействию на софийский кабинет. По донесению Неклюдова, австрийский посланник обещал Гешову “полную поддержку в предстоящих вопросах Балканского разграничения’’. Он предлагал также предоставить ей заем и дать гарантию территориальной целостности. “Болгария может быть уверена, - писал Берхтольд 16 апреля 1913 г. Тарковскому, - что мы окажем ее претензиям самую теплую поддержку и согласимся только с таким решением балканской проблемы, которая, по нашему мнению, будет соответствовать интересам Болгарии’’. Кроме того, он обещал организовать в Албании вооруженное отряды, которые беспокоили бы сербов с тыла. По сообщению росиийского посла в Австро-Венгрии Н. Н. Шебеко, Австро-Венгрия “в настоящее время напрягает все усилия для сближения Болгарии с Румынией, опасаясь пуще всего ее сближения с Сербией…’’ . В разговоре с королем австро-венгерский посланник указал ему на опасность подобного шага, последствием чего

явилось бы то, что ‘’Румыния и Австро-Венгрия окажутся в двух враждебных лагерях’’. Поощряя претензии болгарских правящих кругов на Салоники взамен Силистрии, австрийская дипломатия хотела примирить Румынию с Болгарией. Таким образом, австро-германская дипломатия трудилась над созданием нового политического союза в составе Румынии, Болгарии и Турции. По донесению Шебеко, Австро-Венгрией и болгарами разпространялись слухи о состоявшемся соглашении между Болгарией и Румынией, для того чтобы побудить сербов и греков к большей уступчивости. Румынский посланник в Сербии в беседе с французским военным агентом сказал, ‘’что здесь возмущены сделанными Австро-Венгрией в Софии без ведома и согласия Румынии заявлениями, что последняя будто бы будет действовать совместно с Австро-Венгрией против Сербии в случае новой балканской войны’’ .

Кроме того, некоторые послы, согласно секретной телеграмме Демидова от 23.04.1913 г., при создавшихся условиях считали целесообразным и оправданным финансовое воздействие на созников, но не в виде резкого давления, которое сможет “их от нас отлучить’’, а в более мягкой форме. Например, поставить согласие великих держав на принцип военного вознаграждения в зависимости от сближения точек зрения на территориальное размежевание . Особо актульно данное предложение было ввиду постоянных обращений к французским банкам за кредитами в связи с финансовой истощенностью всех бывших союзников.

Несмотря на формальное согласие, правители балканских стран уклонялись от участия в арбитраже выдвигая разлиные причины. Например, Болгария высказывалась за арбитраж шести великих держав, Греция – за арбитраж только России и Германии. Пашич лично не возражал против арбитража, но на него оказывали давление другие члены сербского правительства, представители армии и флота.

Одновременно они продолжали обвинять друг друга в провоцированиии войны, нагнетали обстановку и продолжали переброску военной силы к границам.

Надеясь на урегулирование, некоторые послы высказали желание настоять на заседании премьеров четырех Балканских стран (Сербии, Болгарии, Греции и Черногории). Министр иностранных дел России С.Д.Сазонов предложил им приехать в Петербург для “обсуждения разногласий и способов их решения’’.

Одновременно С. Д. Сазонов советовал Болгарии и Греции для решения их спора избрать арбитром Францию.Однако, по донесению российского посла во Франции А.П.Извольского, французский посол в Болгарии Палеолог высказал свое отрицательное отношение к мысли об арбитраже великих держав Тройственного Согласия в болгаро-греческом споре, ибо он ‘’опасался вызвать неудовольствие обеих сторон и подчеркнуть противоположность между группами великих держав’’. Министр иностранных дел Франции Ж.М.Пишон также возразил против подобного арбитража, полагая, что это вызовет противодействие со стороны Тройственного Союза и обострит контраст между обеими группами держав. В качестве выхода из данной ситуации, он предложил Греции и Болгарии самим обратиться к державам Тройственного Согласия с просьбой об арбитраже, только в таком случае они могли бы согласиться на желание спорящих сторон.

Несмотря на то, что все высказались за участие в совещании, на деле главы правительств, тянули с ответом. Тем временем в политической жизни Болгарии произошли значительные перемены: глава правительства Гешов письмом представил королю отставку своего кабинета.

Новый кабинет, возглавленный Даневым, состоял из коалиции нескольких партий.

Болгарские политические деятели решили говорить языком войны. Так, например, в русофобских статьях газет ‘’Утро’’ (писателя и депутата Д. Страшимирова) и “Речь’’ (публициста и идеолога ‘’либеральной’’ партии Ионкова-Владыкина) – писалось, что “ … необходимо порвать с Россией и вступить в соглашение с Австро-Венгрией, интересы которой вполне совпадают с интересами Болгарии’’. Шовинистические проавстрийские круги во главе с царем Фердинандом решили разбить Сербию и Грецию и установоть на полуострове свое господствующее положение.Таким образом, австро-германской дипломатии удалось расколоть союз балканских государств.

Видя провал своих инициатив, Сазонов заявил болгарскому посланнику, что Болгария, подчиняясь внушениям Австро-Венгрии, совершает акт предательства по отношению к славянскому делу.‘’Это безнравственно и может привести к горькому разочарованию’’. Однако Болгария не только подчинялась внушениям Австро-Венгрии, но и активно использовала ее помощь и поддержку, получив 80 тысяч ружей, пушки, лошадей. По сообщениям российского военного агента в Сербии от 4 июня 1913 г. “Австро-Венгрия снабжала Болгарию военным материалом, перевозя его через Дунай. В южной Венгрии болгарские агенты продолжают закупать для армии лошадей’’.

На Балканах вновь началаясь война. Используя фактор внезапности, болгарская армия продвинулась на 5 – 10 км. заняв ряд населенных пунктов. Вскоре сербская и греческая армии сами

перешли в контрнаступление и отбросили болгар за пределы исходных позиций. Авантюристические планы Фердинанда и генерала Саввова потерпели крах впервые же дни конфликта. Уже через два дня после начала военных действий болгарская армия вынуждена была перейти к обороне. Часть болгарских правителей во главе с Д. Даневым, видя провал своей политики, склонна была представить случившееся в виде пограничного инцидента и пойти на компромисс. Однако сербские войска оказали болгарам упорное сопративление в районе р. Брегальницы. Не принесли болгарам успеха и вспомогательные операции против греческих войск в районе нижнего течения р. Струмы и на территории от Струмы до р. Вардар. Правительства Сербии и Греции решили воспользоваться благоприятной возможностью и объявили войну Болгарии, отдав приказ о наступлении. Войну Болгарии объявила также Черногория.

Спровоцировав военный конфликт, Болгария приговорила себя на позорное поражение. Совершая нападение на своих прежних союзников, болгарское правительство рассчитывало, что Германия и Австро-Венгрия сумеют удержать Румынию от вступления в войну. Этот рассчет оказался ошибочным.

В этой ситуации кабинет Данева предложил начать переговоры, но бывшие союзники ответили отказом и начали широкие наступательные действия, стремясь отбросить болгар за пределы исходных позиций.

Усилия России были направлены к скорейшему прекращению военных действий, во всяком случае, к их локализации. В последнем ее поддерживали Франция и Англия. С.Сазонов полагал в тот момент, что нужно выждать подходящий момент для примирительного воздействия на воюющих. Он предупредил Сербию и Грецию против ослепления успехами, указывая, что продолжение войны приведет к полному истощению обеих сторон и возможному вмешательству Австро-Венгрии. Правительство С. Данева в эти критические дни демонстрировало полную беспомощность. 26 июня (9 июля) 1913 г. А. Неклюдов так характеризовал царящую атмосферу: “Здесь все начинают сознавать, что болгарское дело проиграно, и что болгары потеряют бесповоротно всю Македонию…’’.

Война между союзниками окончательно превратилась во Вторую Блаканскую.

Европейская дипломатия в который уже раз оказалась бессильной мирным способом разрешить балканский вопрос, и ей оставалось только с возмущением смотреть на “страшные последствия кровавого безумия, овладевшего сербами, болгарами и греками’’

Австрийское правительсто сначала было довольно выступлением болгар, расколовшим, наконец-то, Балканский союз, но затем стало проявлять серьезную озабоченность и было готово к вмешательству в вооруженный конфликт. Надеясь на победу Болгарии, Австро-Венгрия собиралась воспрепятствовать возможным русским попыткам заступиться за Сербию, но после того как стало ясно, что болгары будут разбиты, Австрия начала готовиться выступить в поддержку царя Фердинанда, атаковав Сербию с тыла. Уже к 13 июля 1913 г. подготовка к мобилизации в основном была завершена. При этом она еще расчитывала на поддержку Германии, но последняя сумела убедить Австро-Венгрию в несвоевременности такого шага. После того, как в декабре 1912 г. прозвучал предостерегающий голос Англии, правительство Германии, так же как и в дни агадирского кризиса, предпочло воздержаться от войны. Большое влияние на решение Германии оказал также военный фактор. Представитель России в Берлине С. Н. Свербеев сообшал еще об одном важном обстоятельстве, которое способствовало этому решению. Как раз в 1913 г. в рамках исполнения нового военного закона были начаты чрезвычайные мероприятия по усилению германской армии. Они должны были дать эффект лишь только к концу года, но не ранее . Германское правительсто учитывало также, что Балканы снова оказались в лагере Антанты: Болгария разбита, а Румыния и Греция стояли настороне Сербии. 5 июля 1913 г. кайзер решил предостеречь австрийцев и поручил сообщить в Вену, что он считает серьезной ошибкой графа Берхтольда его решение занять в отношении Монастира ту же позицию, которая была в свое время занята им в отношении Дураццо. Ввиду столь определенной позиции своей союзницы, правительству Австро-Венгрии ничего не оставалось, кроме как подчиниться указаниям Германии. Они звучали тем более повелительно, что немцев энергично поддержала Италия.

20 июля турки вступили в Адрианополь. В связи с этим болгарский царь Фердинанд уже 19 июля 1913 г. отправил Николаю II телеграмму следующего содержания: “Болгария, окруженнная армиями пяти соседних государст, находится на пороге гибели … Прошу заступничества Вашего Величества в том, чтобы турки приостановили свое нашествие на территориях, приобретенных кровью сотни тысяч болгар, и в том, чтобы положить конец истреблению христианских народов’’ . Одновременно болгарский монарх с подобным же письмом обратился к австрийскому императору. По донесению Кудашева, единственное, на что была способна Австро-Венгрия после очередной настоятельной

просьбы Болгарии – это сделать вторичное представление Порте о неприкосновенности линии Энос – Мидия. Таким образом, после предостережений со стороны Германии, Австро-Венгрия не оказала Болгарии ожидаемой поддержки.

Не имея возможности оказать какое-либо давление и переломить ход событий, Центральные державы продолжали выжидать. Разгром Болгарии произвел тягостное впечатление в России.

Пытаясь остановить Турцию, Сазонов предлагал ряд принудительных мер. Особый интерес может представлять донесение российского военного агента в Турции о возможности высадки десанта . Однако попытка России организовать в Константинополе демарш великих держав в пользу Болгарии натолкнулся на сопротивление держав Тройственнохо союза, которые выразили свое несогласие с морской демонстрацией. Послы центральных держав в Петербурге тотчас донесли, что не исключается возможность вторжения России в Западную Армению. Это вызвало переполох не только в Берлине и Вене, но и в Париже и Лондоне. Франция и Англия также стремились вести осторожную политику и не идти на конфликит с Турцией, отвергли предложение России. По этому поводу российский посол во Франции А.П.Извольский сообщал, что французское правительство встревожено последними заявлениями Петербурга. По сведениям Пишона, ‘’ни Англия, ни Германия, ни Австро-Венгрия не согласятся участвовать в морской демонстрации, которая сама по себе представляет непреодолимые технические трудности. Что же касается, нашего единоличного выступления против Турции, то оно, по его мнению, чревато серьезными опасениями для европейского мира и может вызвать встречное противодействие как со стороны Австро-Венгрии, которая воспользуется этим, чтобы надавить на Сербию, так и Германией, которая не откажется от своей роли защитницы Турции и вряд ли хладнокровно отнесется к событиям в Малой Азии’’ . Западные партнеры дали понять, что не одобряют ‘’единоличных’’ шагов России. Вместе с тем как министр иностранных дел Англиии Э.Грей, так и Пишон осудили переход турецкими войсками установленной мирным договором границы.

Разнобой в позициях великих держав позволил Турции игнорировать высказанные ей предупреждения. Великий визирь, по донесению российского посла Болгарии Гирса из Константинополя, убеждал, что не отсутствие доброй воли, а полная невозможность заставляет его оставлять войска в Адрианополе, в противном случае вспыхнет – революция. К этому времени австро-германский блок стал склоняться к поддержке турецких притязаний. Ягов говорил о трудности выдворения турок из Адрианополя, а германскийпосол в Константинополе Г. Вангенгейм, вторя великому визирю, пугал возникновением в Турции анархии и бесчинств, если ее вновь лишат этого города. В этих условиях Сазонову ничего не оставалось другого как согласиться на исправление линии Энос – Мидия в пользу Турции. Тем более, что осуществить угрозу относительно “изолированных действий’’ против Турции царское правительство не решилось. Таким образом, русская дипломатия вынуждена была отказаться от своего требования сохранения Адрианополя за Болгарией. Связано это было прежде всего с тем, что она не получила достаточной поддержки от остальных участников Антанты – Англии и Франции.

В этом положении разбитой Болгарии пришлось капитулировать. Завершился балканский вооруженный конфликт распадом Балканского союза.

Германия и Австро-Венгрия тем временем продолжали усилия по расколу Балканских государств, стремясь противопоставить Сербии турецко-болгаро-румынскую комбинацию.

- Прим. автора: Улица в Берлине, на которой находилось министерство иностранных дел Германии, “HausamBallplatz” больше не употребляется.

Основными источниками являются архивные материалы АВПРИ (Архива Внешней Политики Российской Империи) и РГВИА (Российского Государственного Военно-Исторического Архива).

Сведения об авторе:
Аревик Петросян - к.и.н. старший преподаватель кафедры истории АрГУ
E-mail: arewik-64@mail.ru

Статья рекомендова к печати членом редакционной коллегии, д.и.н., В. Аванесяном.

ՀՏԴ 913.1 (479.243) Պատմություն

ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՐՑԱԽԸ (ԳԱՐԴՄԱՆՔ, ՇԱՀՈՒՄՅԱՆ)՝ ԱՐՑԱԽ «ԱՇԽԱՐՀԻ» ՊԱՏՄԱԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾՔ Է

Նունե ՍԱՐՈՒՄՅԱՆ

Բանալի բառեր. *Արցախ, Ուտիք, Գարդմանք, էթնիկ տարածք, մելիքություն, Գյուլիստան, բռնագաղթ, Քուստ-ի-Փառնես, Կողթ, Մեծ Կողմանք, Տուս-Քուստակ, Շակաշեն, Ելիզավետպոլի նահանգ, պայմանագիր, տեղաշարժ, ազատագրական պայքար, զանգվածային բնաջնջում, Շահումյան։*

Ключевые слова:*Арцах, Гардманк, Утик, Шаумян, этническая территория, меликства, Гюлистан, выселение, Куст-и-парнес, Кохт, Тус-Кустак, Метс-Кохманк, Шакашен, Елизаветполская губерния, договор, делегация, переселение, освободительная борьба, массовое уничтожение.*

Key words: *Artsakh, Gardmank, Utig, ethnic area, melikdom, Gulistan, eviction, Kust-i-Parnes, Koght, Mets Kogmank, Tus-Kustak, Shakashen, The province of Elizavetpol, agreement, upheaval, liberation struggle, massive genocide, Shahumyan.*

Н.Сарумян

Северный Арцах - историко-географическая часть Арцахского «мира»

Северный Арцах - исконно армянская земля и неотъемлемая часть Арцаха и частично - Утика. В статье представлена историческая география Арцаха и Утика, частью которых является Северный Арцах, а также рассматривается процесс дальнейших политико-географических изменений в истории региона. Особое внимание уделяется периоду насильственного введения данной территории в состав Азербайджанской ССР. Отмечается, что на всем протяжении существования СССР главной целью руководства Азербайджана было стремление очистить исконно армянские земли от коренных жителей и создать тюркское государство.

Однако, несмотря на всяческие угрозы и попытки вытеснения армянского населения, армяне Северного Арцаха смогли отстоять свою свободу и целостность территории вплоть до 1991 года.

N.Sarumyan

North Artsakh is the Historical Geographical Area of the Artsakh ''World''

The idea that North Artsakh is an inseparable part of the historical Artsahk ''World'' is illustrated in the article. Accordingly the history of the administrative unit and the political borders of Artsakh and its Northern part are presented. The process of further political and geographical changes in the history of the region is considered as well. Then the political pressure on many regions of historical Armenia, such as Nakhichevan, Nagorno and North Artsakh in ''Fraternal Azerbaijan'' and one part of Javakheti and Gugark in Georgia with adopted program of Stalin's authorities in the conditions of Soviet regime is presented.

It is noted that throughout the existence of the USSR, the aspiration to clear the Armenian lands of aboriginals and to create the Turkic state was a main goal of the leadership of Azerbaijan.

However, despite all threats and attempts of replacement of the Armenian population, Northern Artsakh's Armenians could defend the freedom and integrity of the territory up to 1991.

Հոդվածում լուսաբանվում է այն միտքը, որ Հյուսիսային Արցախը պատմական Արցախ «աշխարհի» անբաժանելի մաս է հանդիսանում: Ըստ այդմ էլ ներկայացվում է Արցախի և նրա Հյուսիսային մասի վարչաքաղաքական սահմանները, վարչական միավորի պատմական անցյալը, լուսաբանվում է ուսումնասիրվող տարածքների միասնական էթնիկ և տնտեսական տարածք հանդիսանալու հանգամանքը:

Ներկայումս Հյուսիսային Արցախի և նրա մի մասը կազմող Շահումյանի տարածքը բռնազավթված է Ադրբեջանի կողմից, իսկ շահումյանցիները՝ զրկված են իրենց հայրենի օջախներից:

Արցախը զբաղեցնում է Փոքր Կովկասի հարավ-արևելյան լեռնոտ տարածքը, Մեծ Հայքի ծայր արևելյան հատվածի մի մասը: Նրա սահմաններն արևմուտքում հասնում են Սյունյաց աշխարհին՝մինչև Սևանա լճի արևելյան ափերը,հյուսիս-արևելքում՝ Ուտիքին, հարավում՝ Երասխ(Արաքս) գետին, արևելքում՝ խորանում Մուխանքի դաշտաբերանին, իսկ հյուսիսային և արևելյան սահմանագիծը բացահայտ չի երևում, այլ թվում է, թե այն բաժանվում է լեռների ստորոտներով, մասնավորապես Խոչքար լեռներով և Շամքորի անջրպետով, իսկ արևմուտքից եզրագծվում է Սյունյաց Աղավնու(Հագարու) գետով,որոնք պարսպում են նրա ելքը և փոխում ջրերի ընթացքը, որովհետև Սյունիքում գետերը հյուսիսից և ելքի կողմից իջնում են Գեղամա լեռներով

դեպի մեծ Երասխը, իսկ Արցախում արևմուտքից արևելք դեպի Կուր գետն են հոսում, ոռոգելով Ուտիքի դաշտը, որտեղ ամենահզորը ամենահյուսիսայինն է՝ Թարթառը կամ Թերթերը, ըստ մեր նախնիների՝ Տրտուն, որը բխելով Վայոց ձոր և Զանգեզուր լեռների թիկունքից, անցնելով Խաչենի խոր ձորերով, դուրս է գալիս Ուտիքի Առանձնակ դաշտը՝ անցնելով Պարտավ քաղաքի մոտով[1]:

Արցախ-Ուտիքը ֆիզիկա-աշխարհագրական իմաստով զբաղեցնում էր ներկայիս ԼՂՀ Հադրութի, Մարտակերտի, Մարտունու, Ասկերանի, Շուշիի, Շահումյանի, Քաշաթաղի և ազատագրված Քարվաճառի, ինչպես նաև Գետաբեկի, Թոռուզի, Շամխորի, Քարհատի(Դաշքեսանի), Խանլարի,Ջաբրաիլի, Ֆիզուլու շրջանները[2]:

Հյուսիսային Արցախը՝Գարդմանքը (նաև Գարդման, Ուտիք, Հյուսիսային Արցախ)՝ որը համընկնում է Մեծ Հայքի Ուտիք նահանգի տարածքին և հանդիսանում է գարդմանահայերի կողմից կիրառվող տվյալ նահանգի անվանումը, Ադրբեջանի մեկ այլ, տարածքում մնացած Գարդմանքի հողերի ընդհանուր, առավել չկիրառվող անվանումն է: Զբաղեցնում է Սևանա լճից արևելք և Կուր գետից արևմուտք ընկած տարածքները՝ պատմական Ուտիք նահանգի Շակաշեն, Գարդմանք,Տուչկատակ, Ուտի առանձնակ, Առանռոտ, Աղուէ գավառների մեծ մասը, որը կազմում է ներկայիս Ադրբեջանի հանրապետության հյուսիս-արևմտյան շրջանները:

Գարդմանքում է գտնվում Տիգրանակերտներից մեկը, որը հիմնադրել է Տիգրան Բ Մեծը Ք.ա. 95-55թվականներին[3]:

Դաշտային կամ Հյուսիսային Արցախը աշխարհագրական շրջանն է այժմյան Ադրբեջանի տարածքում՝ Կուր գետի և Մռավի լեռնաշղթայի միջև:

Դաշտային Արցախի տարածքը համընկնում է Մեծ Հայքի Ուտիք աշխարհի Գարդմանք գավառի հետ: Քանի որ Դաշտային Արցախը գտնվում է Լեռնային Արցախից(Ղարաբաղից) հյուսիս, այն հաճախ կոչվում է նաև Հյուսիսային Արցախ:

Ըստ Ղ. Ինճիճյանի՝ բուն Գարդմանքը տեղադրվում է Շամքորի ու շրջակայքի վրա, ձգվելով դեպի արևմուտք[4]:

Վաղ միջնադարում տարածաշրջանը ներառում էր Մեծ Հայքի Արցախ և Ուտիք նահանգներից մի քանի գավառներ, ինչպես, օրինակ՝ Կողթ, Քուստ-ի-Փառնես,Գարդման, Շակաշեն և այլն: Միջնադարում տարածքն ավելի հայտնի էր Գարդման անունով, իսկ ուշ միջնադարում կազմում էր Գանձակի (Գյանջայի) խանությունը: Ռուսաստանի կազմի մեջ մտնելուց հետո հայտնի էր Ելիզավետպոլի նահանգ անվամբ: Խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո երկրամասը միացվեց Ադրբեջանի Հանրապետությանը և տրոհվեց վարչական մի քանի շրջանների մեջ: Դրանք են՝ Գետաբեկի, Դաշքեսանի, Թոռուզի, Խանլարի, Կասում-Իսմայիլովի (Գյուրանի), Ղազախի, Շամխորի և ներկայիս ԼՂՀ մաս կազմող, սակայն Ադրբեջանի կողմից բռնազավթված՝ Շահումյանի շրջանները:

Երկրամասն իր մեջ ներառում է Սևանի և Մռավի լեռնաշղթաներից սկիզբ առնող և աջ կողմից Կուր գետի հետ միախառնվող՝ Ասրիկ, Զակամ, Շամքոր, Արթինաջուր (Կոշկար), Գանձակ, Կուրակ և Սևջուր գետերի ջրահավաք ավազանները, ինչպես նաև՝ Ջողազ, Աղստև և Տավուշ գետերի ստորին հոսանքի շրջանները:

Հյուսիսային Արցախ կոչված երկրամասն, ըստ «Աշխարհացոյց»-ի ներառում էր Մեծ Հայքի Արցախ և Ուտիք նահանգներից 3-ական գավառներ. Արցախից՝ Քուստ-ի-Փառնես կամ Միջնարցախ, Կողթ (ընկնում է Գեղամա ծովի ելքի Շամքոր և Խոչքար գետերի ակունքների միջև,Այրում գավառում), և Մեծ Կողմանք(Թարթառի հյուսիսային կամ ձախ կողմում է, Չլաբերդում)[5], իսկ Ուտիքից՝ Տուս-Քուստակ,Գարդման[1] (տարածվում է Շամքոր գետի վերին

[1]ԱլիշանՂ., Արցախ, 1993, Երևան, էջ 5:
[2]Ղարաբաղյան ազատագրական պատերազմ(ՂԱՊ), հանրագիտարան, Երևան, 2004, էջ 232:
[3]Կարապետյան Ս.,Հայ մշակույթի հուշարձանները Խորհրդային Ադրբեջանին բռնակցված շրջաններում, Երևան, 1999, էջ 227:
[4]Ինճիճեան Ղ., Ստորագրութիոն Հին Հայաստանեայց, Վենետիկ, 1822,էջ 338: Տես նաև՝ Ուլուբաբյան Բ.,Դրվագներ Հայոց արևելից կողմանց պատմության,(5-7-րդ դարեր),Երևան, 1981, էջ 35:
[5]Ալիշան Ղ., Արցախ,Երևան, 1993, էջ 10:

հոսանքի շրջանում) և Շակաշեն (գավառի պատմաաշխարհագրական նշանավոր վայրը Գանձակ քաղաքն է, որը կառուցվել է 12-րդ դարում)[2]:

Արտաշես Ա-ի և նրա ժամանակակցի՝ Ծոփքի թագավոր Զարեհի մասին հույն աշխարհագետ Ստրաբոնը[3] հաղորդում է, որ նրանց ժամանակներում իրենց երկրների բնակչությունը միալեզու էր, այսինքն խոսում էին միայն հայերեն: Սրանից հետևում է, որ Մեծ Հայքի հյուսիսարևելյան շրջանների, այսինքն՝ Արցախ-Ուտիքի բնակչությունը իրենց մասնակցությունն են բերել հայ ժողովրդի կազմավորման ընթացքին և դարձել նրա անքակտելի մասը: Ինչպես Արտաշեսյանների, այնպես էլ Արշակունիների թագավորության ժամանակաշրջանում Արցախն ու Ուտիքը կազմում էին Մեծ Հայքի անբաժանելի մասերը: Իբրև Հայաստանը կազմող մասեր-նահանգներ՝ վերջիններս հիշատակվում են Ստրաբոնի, Պլինիոս Ավագի, Պտղոմեոսի, Ստեփանոս Բյուզանդացու և այլոց երկերում: Այս ու բազմաթիվ այլ հեղինակներ նշում են, որ Հայաստանի սահմանը հյուսիսարևելքում անցնում էր Կուր գետով[4]:

1804-1813թթ. ռուս-պարսկական պատերազմի ավարտից հետո Ռուսաստանի ու Պարսկաստանի միջև Գյուլիստանում կնքվեց հաշտության պայմանագիր, ըստ որի Արցախը, այդ թվում Գյուլիստանի մելիքությունը և հարավային Կովկասի տարածքների մեծ մասն անցել են Ռուսաստանին: 19-րդ դ. Գյուլիստանը ներառված էր Ելիզավետպոլի նահանգի Ջվանշիր գավառի կազմում:

1867 թվականի դեկտեմբերի 9-ին Ալեքսանդր 2-րդ ցարը ստորագրեց «Կովկասյան և Անդրկովկասյան երկրամասի կառավարման բարեփոխումների մասին» կանոնադրությունը, որի համաձայն Անդրկովկասը բաժանվեց հինգ նահանգների՝ Քութայիսի, Թիֆլիսի, Երևանի, Բաքվի և Ելիզավետպոլի: Հին Գանձակը վերանվանվեց Ելիզավետպոլ, որի անունով էլ կոչվեց նոր նահանգը[5]: Այս նահանգի մեջ մտան Արցախը, Զանգեզուրը և հայկական այլ գավառներ:Արցախի գավառական կենտրոններ դարձան Թարթառը (Ջիվանշիրի համար) և Ջեբրայիլը (համանուն գավառի համար)[6]: Ղարաբաղը այս նահանգի կազմում մնաց մինչև 1917 թվականը:

1889 թ. դրությամբ Գանձակի նահանգում գործում էր 11 վանք և 88 եկեղեցի[7]:

Արցախ աշխարհի բազմադարյան պատմության ամենաածանր ու դրամատիկ իրադարձություններով լի ժամանակաշրջաններից մեկը, թերևս 1918-1921 թվականներն են[8]:

1918-1920թթ. Գյուլիստանը Լեռնային Ղարաբաղի այլ շրջանների թվում փաստորեն ինքնուրույն էր և կառավարվում էր տեղի Հայոց Ազգային խորհրդի կողմից[9]:

1920թ. մարտ-ապրիլին Գյուլիստանն Արցախի շրջանների հետ ենթարկվել է օսմանյան թուրքերի և մուսավաթականների հարձակումներին,[10] ավերվել են բազմաթիվ բնակավայրեր, զոհվել խաղաղ բնակիչներ:

Ադրբեջանի Հանրապետությունը ստեղծման օրվանից ոչ միայն քաղաքական նկատառումներով յուրացրել է հարևան Իրանի հյուսիսային հատվածում գտնվող Ատրպատական նահանգի անունը, այլև ի սկզբանե ձևավորվել է մեծավ մասամբ պատմական Հայաստանի հողերի վրա (Կուրի ողջ աջափնյա հատվածը):

Ստալինյան իշխանությունների որդեգրած՝ Հայաստանը Վրաստանի և Ադրբեջանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների միջև մասնատելով տարալուծելու

---

[1]Հեղինակներից շատերը Գարդմանը դնում են Արցախ «աշխարհի» մեջ:Տես՝ ՀակոբյանԹ.Խ., Հայաստանի պատմական աշխարհագրություն, Երևան,2007, էջ 243:

[2]Նույն տեղում, էջ 244:

[3]Ստրաբոն, Աշխարհագրություն, գիրք XI, գլ.I ,$ 4 ,5 և այլն

[4]Ուլուբաբյան Բ.,Դրվագներ Հայոց արևելից կողմանց պատմության (5-7-րդ դդ.),էջ 30-31:

[5]1918թ. սկզբին Եիզավետպոլը վերանվանվեց Գանձակ

[6]Հայաստանի Հանրապետության պատմության պետական կենտրոնական արխիվ, ֆ.199,ց. 1,գ.128,թ. 248:

[7]Կարապետյան Ս.,Հայ մշակույթի հուշարձանները Խորհրդային Ադրբեջանին բռնակցված շրջաններում, Երևան, 1999, էջ 227:

[8]Հարությունյան Հ.,Լեռնային Ղարաբաղը 1918-1921թթ.,Երևան, 1996, էջ 8:

[9]Правда о Нагорном Карабахе, Степанакерт,1989, с. 23.

[10]Нагорный Карабах, Историческая справка, Ереван., 1988, с. 23.

ծրագիրը, ճիշտ է, ամբողջությամբ կյանքի չկոչվեց, այնուամենայնիվ պատմական Հայաստանի հայահոծ մի շարք երկրամասեր՝ Նախիջևանը, Լեռնային և Դաշտային Ղարաբաղն ու Հյուսիսային Արցախը բռնակցվեցին «եղբայրական Ադրբեջանին», իսկ Ջավախքն ու Գուգարքի մի մասը՝ Վրաստանին:Ուստի պատահական չէր, որ 1923թ.հուլիսի 7-ին կազմավորված ԼՂԻՄ-ի[1] կազմում չեն ներառվել Գյուլիստանի և Հյուսիսային Արցախի շրջանները: Ադրբեջանի իշխանությունները Գյուլիստանի շրջանում վարել են ժողովրդազրկական միատարրությունը խախտելու ակնհայտ քաղաքականություն՝ 1930 թվականին շրջանին միացրել են 4 ադրբեջանաբնակ գյուղ՝ Զեյվա, Շեֆեկ, Գյուրզալար և Թոդան: Այս տեսքով շրջանը պաշտոնապես կազմավորվեց 1930թ. օգոստոսի 8-ին (08.08.1930թ.), այդ ժամանակ էլ Անդրկովկասի բոլշևիկների առաջնորդ Ստեփան Շահումյանի պատվին ստանալով Շահումյանի շրջան անվանումը[2]:

Շահումյանի շրջանը, ինչպես խորհրդային ողջ տարիներին, այնպես էլ՝ նախկինում, Լեռնային Ղարաբաղի մյուս հատվածների և ամենից առաջ՝ ԼՂԻՄ-ի հետ կազմում էր մեկ միասնական պատմաաշխարհագրական էթնիկ և տնտեսական տարածություն:

Շահումյանի շրջանը 1930-1991թթ. Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմում էր: Նրա տարածքը կազմում էր 600 քառ.կմ, իսկ բնակչությունը 1989 թվականի դրությամբ 21 հազար էր, որից 17,5 հազարը հայեր էին, 3,5 հազարը ռուսներ ու ադրբեջանցիներ[3]:

Կենտրոնը քաղաք Շահումյանն էր: Շրջանը ԼՂՀ հյուսիսային դարպասն է, արևմուտքում և հյուսիսում սահմանակից է Դաշքեսանի, Խանլարի, արևելքում՝ Գերանբոյի (Կասում-Իսմայիլով), հարավում՝ ԼՂՀ Մարտակերտի շրջաններին: Տարածքի հարավային սահմանագծի երկարությամբ ձգվում է Մռավի լեռնաշղթան (ամենաբարձր գագաթը Գյամիշլեռն է՝ 3724մ): Հարավ-արևելյան սահմանի երկարությամբ (Մարտակերտի սահմանագծով) հոսում է Ինջա (բարակ) գետը: Շրջանի Գյուլիստան գյուղի մոտ է գտնվում Ս. Ամենափրկիչ (Նապատ) վանքը,գյուղից 3 կմ հեռու՝ Գյուլիստանի կիսավեր բերդը (XVIIIդ.), որը եղել է Գյուլիստանի մելիքների նստավայրը,պահպանվել էին դղյակներ, բնակելի շենքերի և եկեղեցու ավերակներ: Շահումյան քաղաքում էր գտնվում Ս. Աստվածածին եկեղեցին (XVIIդ.), քաղաքից հարավ՝ Երեք մանկունք կիսավեր վանքը (XVIIդ.), Բուզլուխում՝ եկեղեցի (XVIIIդ.), մոտակայքում՝ Ս. Մինաս ուխտատեղին, Հայ Պարիսում՝ ավերակ եկեղեցի և Նահատակ մատուռը, Վերինշենում՝ եկեղեցի (XVIIIդ.)[4] և այլն:

Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին ռազմաճակատ է մեկնել 2647 շահումյանցի (այդ թվում՝ 10 կին), զոհվել է 1200-ը, իսկ մեկն էլ՝ Գարեգին Բալայանն արժանացել է Խորհրդային միության հերոսի կոչման[5]:

Ադրբեջանի հակահայկական քաղաքականության պայմաններում անգամ 1950-60-ական թվականներին շրջանում նկատվել է ազգային ինքնագիտակցության զարթոնք: Նման տեղաշարժերն արգելակելու, հայկական շրջանները լուծարելու նպատակով Ադրբեջանի իշխանությունները ստեղծել են արտադրական տարածքային նոր խոշոր միավորներ: Խանլարի շրջանը, որը գերակշռող հայ բնակչություն ուներ և հայ ղեկավարություն, միավորվել է ադրբեջանաբնակ Սաֆարալիևի շրջանի հետ: Իսկ Շահումյանի շրջանը որոշվել է միացնել հարևան ադրբեջանաբնակ Կասում-Իսմայիլովի շրջանի հետ:

Այդ որոշման դեմ բազմաթիվ բողոք - հեռագրեր հանրագրեր, հատուկ պատվիրակություններ է ուղարկվել Մոսկվա և շահումյանցիների դիմադրության շնորհիվ շրջանը պահպանել է իր կարգավիճակը:

Ադրբեջանական իշխանությունները և Ղարաբաղում ադրբեջանցի գործիչները արցախահայությանը սպառնում էին ուժ գործադրել, եթե նա չկատարի Ադրբեջանի պահանջները[1]:

---

[1]Հովհաննիսյան Գ., Սովետական իշխանության հաստատումը Լեռնային Ղարաբաղում, Երևան,1971, էջ 231:
[2]НКР, Путь к вершинам, Степанакерт, 2001,стр. 135. К истории образования Нагорно-Карабахской области Аз. ССР 1918-1925, документы и материалы, Баку, 1989, с. 54.
[3]НКР, Путь к вершинам,Степанакерт, стр. 134.
[4]ՂԱՊ, էջ 517:
[5]Նույն տեղը, էջ 518:

Անդրֆեդերացիայի ստեղծումով արհեստականորեն խլացվել էին այդ վարչական միավորի մեջ մտնող ազգերի ներքին պահանջներն ու դժգոհությունները, ծավալվել էր վերին հրամանով վարվող մի քաղաքականություն, որը ինտերնացիոնալիզմ քարոզելով միակ ճշմարտությունն էր համարում «եղբայրական Ադրբեջանի» կազմում պահելը[2]:

1987 թվականից սկսած՝ բացահայտ է դարձել հայերին բռնի տեղահանելու՝ Ադրբեջանի իշխանությունների քաղաքականությունը: Առաջին փորձը նրանք կատարել են Հյուսիսային Արցախի Չարդախլու գյուղի բնակիչների նկատմամբ[3]:

Մինչև Ղարաբաղյան հակամարտության սկիզբը Հյուսիսային Արցախի լեռնային հատվածում բնակչության մեծամասնություն են կազմել հայերը՝ շրջանի բնիկները.այնտեղ ապրել է մոտ 90-95 հազար հայ: Նրանց մոտ կեսը՝ 40 հազարը, ապրել է Կիրովաբադ (Գյանջա, պատմական Գանձակ) քաղաքում, իսկ մնացածը 10-20 հազար բնակչությամբ բնակվել է Շահումյանի, Խանլարի, Դաշքեսանի և Շամքորի շրջաններում:

1988 թ. աշնանը Ադրբեջանի հայաշատ վայրերում ծայր առած բռնություններին հաջորդել են բռնագաղթը և զանգվածային փախուստը: Դատարկվել են Շամխորի, Դաշքեսանի, Խանլարի և այլ շրջանների հայկական գյուղերը:

Ադրբեջանի ղեկավարությունը՝ հանրապետության ժողովրդական ճակատի հետ միասին, մարդկանց խոշոր զանգվածներին ներքաշեց հակաիրավական գործողությունների մեջ ընդհուպ մինչև զինված հարձակումները հայկական քաղաքաների ու շրջանների վրա: 1989թ. հուլիսի 26-ին ժողովրդական պատգամավորների շրջխորհրդի արտահերթ նստաշրջանը որոշում ընդունեց շրջանը ԼՂԻՄ-ի կազմի մեջ մտցնելու մասին[4]:

Ադրբեջանի զինված ուժերի կողմից ծավալված հետագա ռազմական գործողությունների հետևանքով 1989 - 1990 թվականներին հայաթափվել է Հյուսիսային Արցախի՝Գարդմանքի հայկական էթնոսի պատմական տարածքը,[5] ապա և 1992թ. հունիսի 13-14-ին՝ 1000-օրյա դիմակայումից հետո, զավթվել է Շահումյանի շրջանը:

Այդօրերին՝ 20000 հայ բնակչություն, 11 հայկական գյուղ ունեցող Շահումյանում տրվեց 289 անհայտ կորած կամ զոհված: Այդ օրը կորցրեցինք Հյուսիսային Արցախի Շահումյանի շրջանըիր՝ Ներքին Շեն, Վերին Շեն, Հայ Պարիս, Մանաշիդ, Էրքեջ, Բուզլուխ, Կարաչինար, Գաղթուտ, Գյուլիստան, Խարխափուտ հայկական գյուղերով 698 քառ. կմ. տարածք:[6]

Եվ միայն մայիսյան զինադադարից հետո՝ 1994թ.հունիսին նորից ստեղծվել է Շահումյանի շրջանի վարչակազմ և սկսվել է շահումյանցիների վերաբնակեցումը ԼՂՀ-ում:

2001թվականին ԼՂՀ կազմում ստեղծվել է Շահումյանի շրջան վարչական նոր սահմաններով, որն ընդգրկում է Շահումյանի նախկին շրջանը (որի գյուղերը գտնվում են հակառակորդի վերահսկողության տակ, թվով 16 գյուղ), Գետաշենի նախկին ենթաշրջանը (թվով 7 գյուղերը հակառակորդի վերահսկողության տակ են գտնվում) և Քելբաջարի նախկին շրջանը (թվով 33 գյուղ)[7]:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Նունե Սարության - պ.գ.թ., դոցենտ, ԱրՊՀ

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ., Վ.Ավանեսյանը:

[1]Բալայան Վ., Արցախի պատմությունը հնադարից մինչև մեր օրերը, Երևան, 2002, էջ 314:
[2]Սարության Ն., Քաղաքական և մշակութային իրավիճակը ԼՂԻՄ-ում 1960-80-ական թվականներին, Ստեփանակերտ, 2001, էջ 8:
[3]Ղահրամանյան Կ., Հյուսիսային Արցախ, Երևան, 2000, էջ 8:
[4]Թովմասյան Վ., Աթաջանյան Վ., Ներսիսյան Յու., Ղարաբաղյան հարց, էջ 14:
[5]«Գարդմանի կանչ» թերթ, 2008թ. նոյեմբեր:
[6]http://sarcashen.blogspot.com/search/label/
[7]Նույն տեղում:

ՀՏԴ 37 (479.243):94 Պատմություն

ՍՓՅՈՒՌՔԱՀԱՅ ԲԱՐԵՐԱՐՆԵՐԻ ՆԵՐԴՐՈՒՄԸ ԼՂՀ-ՈՒՄ ԿՐԹԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Արարատ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *սփյուռքահայ կազմակերպություններ, հիմնադրամներ, բարերարներ, ԼՂՀ, բարեգործություն, դպրոցաշինություն, կահավորում, ՆՈՒՅՈ ուսումնական ծրագիր*
Ключевые слова: *организации диаспоры, фонды, благотворители. НКР, благотворительность, строительство школ, оснащение, учебная программа НУР.*
Key words: *Diaspora organizations, funds, charitable people, NKR, charity, school-building, furnishing, NUR training program.*

А. Варданян
Вклад благотворителей армянской диаспоры в реализацию образовательных программ в НКР

Нагорно- Карабахская Республика, будучи непризнанным государством, лишена возможности получать кредиты на развитие экономической, социальной, культурной, здравоохранительной и других сфер от международных финансовых организаций. Следовательно, поддержка Армянской диаспоры, благотворительных, культурных организаций и церкви является неоценимой. Велика роль индивидуальных спонсоров, которые осуществляют в Арцахе ряд благотворительных программ. Благодаря их финансовой поддержке претворились в жизнь многие благотворительные, а также образовательные программы.

A. Vardanyan
The Contribution of the Benevolent Armenians of the Diaspora in the Realization Of Educational Projects in the NKR

The Nagorno-Karabakh Republic, being the non-recognized state is deprived of the opportunity to get credits from international financial organizations for the development of social-economic, cultural, health-keeping and other fields. Consequently, the support of the Diaspora, benevolent cultural organizations and the churches is invaluable, as well as the role of the individual sponsors, that realize series of benevolent programs. Due to their financial support most benevolent educational projects became possible.

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը լինելով չճանաչված պետություն, իր սոցիալ-տնտեսական, մշակութային, առողջապահական և այլ ոլորտների զարգացման համար զրկված է միջազգային ֆինանսական կազմակերպություններից վարկեր ստանալու հնարավորությունից: Այդ առումով անգնահատելի է սփյուռքահայ բարեգործական, մշակութային, եկեղեցական կազմակերպությունների և հիմնադրամների օգնությունը: Արցախին օգնելու գործում մեծ ավանդ ունեն սփյուռքահայ բարերարները, որոնք իրականացնում են բազմաբնույթ ծրագրեր, այդ թվում կրթության բնագավառում:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը, լինելով չճանաչված պետություն, իր սոցիալ-տնտեսական, առողջապահական, մշակութային և այլ ոլորտների զարգացման համար զրկված է միջազգային ֆինանսական կազմակերպություններից վարկեր ստանալու հնարավորությունից: Այդ առումով անգնահատելի է սփյուռքահայ բարեգործական, մշակութային, եկեղեցական կազմակերպությունների և հիմնադրամների օգնությունը: Ինչպես պատերազմից հետո, այնպես էլ այժմ, հարաբերական խաղաղության պայմաններում նրանց աջակցությամբ կյանքի են կոչվել ռազմավարական նշանակություն ունեցող շատ ծրագրեր, ոտքի են կանգնել գյուղեր ու քաղաքներ, կառուցվել և շահագործման են հանձնվել ճանապարհներ, գազատարներ, ջրագծեր, հիվանդանոցներ և այլն: Արցախին օգնելու գործում մեծ ավանդ ունեն սփյուռքահայ բարերարները, որոնք նվիրատվությամբ, ինչպես նաև առանձին համագործակցելով «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի, այլ կազմակերպությունների և ԼՂՀ կառավարության հետ, Արցախում իրականացնում են բազմաբնույթ ծրագրեր, այդ թվում կրթության բնագավառում:

Մարտակերտի շրջանի Վաղուհաս գյուղի դպրոցը կառուցվել է 1990-ական թվականներին՝ պատերազմական գործողությունները դադարեցվելուց հետո, արգենտինահայ բարերարներ Հովսեփ և Քրիստին Թախթաների կողմից[1]: Շուրջ երկու տասնամյակ անց Վաղուհասում նոր դպրոց կառուցվեց՝

[1] Հիմնադրամ 1999, ֆինանսական և ծրագրային հաշվետվություն, Եր., 2000, էջ 22:

երկու մասնաշենքով, 240 աշակերտի համար, ԼՂՀ կառավարության և գործարար Սամվել Ալեքսանյանի հատկացրած միջոցներով, իսկ հին դպրոցը տրամադրվեց համայնքի մանկապարտեզին[1]:

Ամերիկահայ վաչե և Ռիտա Հովսեփյանները, կորցնելով իրենց 20-ամյա դստերը՝ Անիթային, բարի մարդկանց աջակցությամբ հիմնեցին «Անիթա Հովսեփյան» հիմնադրամ, որի միջոցներով 1998թ-ին ԼՂՀ Մարտունու շրջանի Աշան գյուղում կառուցվեց Անիթա անունը կրող միջնակարգ դպրոցը: «Անիթա Հովսեփյան» հիմնադրամի ներկայացուցիչներ տեր և տիկին Ցոլակ և Գոհար Հովսեփյանների աջակցությամբ 2010թ. սեպտեմբերին շահագործման հանձնվեց դպրոցին կից կառուցված Ցոլակ և Գոհար Հովսեփյանների անվան մարզադահլիճը և Խաչիկ Տեր-Մկրտչյանի անվան գրադարանը[2]:

1997 թվականից Շուշիում գործում է Դանիել Ղազարյանի անվան հանրակրթական երաժշտական դպրոցը, որը հիմնադրվել է ամերիկահայ հայտնի երգիչ, գեղանկարիչ, բարեգործ Կարեն Ղարիբյանի նախաձեռնությամբ, սփյուռքի մեր հայրենակիցների նյութական և բարոյական աջակցությամբ: Դպրոցը բացվեց 30 աշակերտով, իսկ 2012 թվականին ուներ 12 դասարան՝ մոտ 120 աշակերտով: Սկսած 2010թ-ից՝ դպրոցը պետության կողմից ֆինանսավորվեց 50%- ով (աշխատավարձի մասով), իսկ հաջորդ տարի՝ 70%-ով[3]: ԼՂՀ կառավարության որոշմամբ՝ 2013թ. հունվարից դպրոցի ֆինանսավորումը (աշխատավարձի մասով) կատարվում է պետբյուջեի հաշվին, բացի այդ՝ կառավարությունը դպրոցին նվիրել է լաբորատորիաներ՝ կենսաբանություն, քիմիա, ֆիզիկա առարկաների համար:

Ֆրանսահայ բարերաներ Կարպիս և Նիկոլ Նիկողոսյան ամուսինները 2002թ. Մարտունու շրջանի Շեններ գյուղում կառուցեցին երկհարկանի դպրոցի շենք՝ ի հիշատակ Կարպիսի հոր և մոր Նիկողոս և Էրմինե Նիկողոսյանների: Դպրոցը նախատեսված է 132 աշակերտների համար[4]: Ավելի ուշ դպրոցին կից շահագործման հանձնվեց սպորտդահլիճը:

Հադրութի շրջանի Վարդաշատ գյուղի դպրոցի վերանորոգման աշխատանքները 2003 թվականին իրականացվել է բարերար Վարուժան Քչիքյանի ֆինանսավորմամբ[5], իսկ Իրանի Իսլամական Հանրապետության քաղաքացի Էդիկ Էրմյանի միջոցներով նորոգվել է Մարտակերտ քաղաքի մանկական կրոնադաստիարակչական կենտրոնի շենքը[6]:

Քաշաթաղի շրջանի Լեռնահովիտ համայնքի դպրոցի շենքը վերակառուցվել է ԱՄՆ-ում գործող «Հայրենասեր» կազմակերպության համանախագահներ, ամուսիններ Նելլի Մարտիրոսյանի և Ստեփան Սարգսյանի ջանքերով: Շենքն ամբողջությամբ վերափոխվել է և աչքի է ընկնում իր գեղեցկությամբ, հարմարավետությամբ[7]:

Ստեփանակերտի հմ.11 նահապետ դպրոցի շինարարության նվիրատուներն էին ամերիկահայ բարերար Զերարդ Թրփանջյանը, «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի ԱՄՆ Արևմտյան շրջանի տեղական մարմինը[8]: Կրթօջախը շահագործման է հանձնվել 2010թ. ամռանը:

Ռուսաստանաբնակ բարերար Սերգեյ Սարկիսովի տրամադրած ֆինանսական միջոցներով՝ (շուրջ 3 մլն դոլար) կառուցվեց և շահագործման հանձնվեց Ստեփանակերտի Ալ. Գրիբոյեդովի անվան հմ. 3 միջնակարգ դպրոցը[9]: Նրա եղբայր Նիկոլայ Սարկիսովի միջոցներով հաջորդ տարի՝ 2014 թվականի հոկտեմբերի 13-ին, շահագործման հանձնվեց Ստեփանակերտի հմ.1 հիմնական դպրոցի մասնաշենքը: Դպրոցի շինարարության վրա ծախսվել է 1մլրդ 600 մլն դրամ, մեկ աշակերտական տեղի համար ծախսվել է 520 ԱՄՆ դոլար: Այսօր դպրոցում ուսանում է շուրջ 1300 աշակերտ[10]:

Ռուսաստանի հայ բարերարների նվիրաբերած միջոցներով հիմնովին նորոգվեց Շուշիի Խաչատուր Աբովյանի անվան դպրոցի շենքը: Սա, ի թիվս կարևորագույն այլ ձեռնարկների, «Մեր Շուշին» ծրագրի հիմնական բաղադրիչներից է: Դպրոցը նահապետ կառույց է, ունի չորս մասնաշենք, որոնք նախատեսված են 1200 աշակերտի համար: Շուշեցի դպրոցականների թիվը դեռևս երեք անգամ պակաս է[11]:

Ֆրանսահայ Եզնիկ Մոզյանի կտակով Շուշիում կառուցվում է արհեստագործական ուսումնարան, որը նախատեսված է 225 ուսանողի համար: Ուսումնարանը մոտ չորս հազար քառակուսի մետր մակերեսով երկհարկանի շինություն է: Այն ունենալու է հանրակրթական առարկաների և արհեստների ուսուցման համար անհրաժեշտ բոլոր հարմարությունները[12]: Ուսումնարանն իր

[1] «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ 2011, տարեկան հաշվետվություն, Եր., 2012, էջ 25:
[2] «Ազատ Արցախ», 14 հոկտեմբերի 2010:
[3] Նույն տեղում, 3 հուլիսի 2012:
[4] "Карабахский экспресс", апрель-сентябрь 2006 N 2-3, стр. 47-48:
[5] ԼՂՀ պետական արխիվ, Ֆ.180, ց.1, կ-10, պ.մ.45, թ.55:
[6] Նույն տեղում, ֆ.345, ց.2, կ 10, պ.մ.3, թ.4:
[7] «Ազատ Արցախ», 18 սեպտեմբերի 2014:
[8] Նույն տեղում 21 մայիսի 2009:
[9] Նույն տեղում, 4 մայիսի 2013:
[10] Նույն տեղում, 14 հոկտեմբերի 2014:
[11] «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ 2011, տարեկան հաշվետվություն, էջ 20:
[12] «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ 2013, տարեկան հաշվետվություն, Եր., 2014, էջ 20:

գործունեությունը սկսելու է 2015թ., իսկ բարերար Լևոն Նազարյանի ընտանիքը հովանավորում է ուսումնարանի հանրակացարանի շենքի վերակառուցումը[1]:

2012թ. ամռանը կանադահայ բարերար, բժիշկ սրտաբան Ալբերտ Մելիք-Ղասումյանի ֆինանսական միջոցներով շահագործման հանձնվեց Արցախի պետական համալսարանի հանրակացարանի վերանորոգված ու կահավորված 4-րդ և 5-րդ հարկերը, ավելի քան հինգ տասնյակ ուսանողների համար: Չորրորդ հարկը նվիրված է բարերարի եղբոր՝ Սերգեյ Մելիք-Ղասումյանի, իսկ հինգերորդը՝ քրոջ Ժուլիետ Մելիք Ղուսամյանի հիշատակին[2]:

Ծնողազուրկ կամ սոցիալապես անապահով ընտանիքներում ապրող երեխաների խնդիրները լուծելու նպատակով Շուշիում կառուցվում է նոր գիշերօթիկ դպրոց: Եռահարկ շինությունը, որում կապրեն արցախցի ութսուն երեխաներ, կառուցվում է ամերիկահայ անվանի բարերար Հրայր Հովնանյանի նվիրատվությամբ և ԼՂՀ կառավարության համաֆինանսավորմամբ[3]:

Ներկայումս Մարտակերտի շրջանի Վանք գյուղում կառուցվում է Սուվորովի և Մադաթովի անվան զինվորական ուսումնարանը՝ մեծ բարերար Լևոն Հայրապետյանի ֆինանսավորմամբ:

Քսանհինգ տարվա կենսագրություն ունի Ստեփանակերտի հմ. 6 հիմնական դպրոցը: Այդ ամբողջ ժամանակաընթացքում կրթօջախը գործել է մանկապարտեզի շենքում և սպասում էր այն երանելի օրվան, երբ կդառնա արդի պայմաններին համահունչ դպրոց: 2014թ. հոկտեմբերի 14-ին տեղի ունեցավ նորակառույց, ժամանակակից հարմարություններով դպրոցական շենքի բացումը: Այն կառուցվել է Ռուսաստանի հայերի միության նախագահ Արա Աբրահամյանի ֆինանսական աջակցությամբ: Բարերարը դպրոցի բացմանն էլ արժեքավոր նվեր մատուցեց՝ համակարգչային դասարանը համալրելով 20 համակարգչով[4]:

Ռուսաստանցի հայ բարերար Արմեն Շահազիզյանն իր միջոցներով 2013թ. սկսեց Ստեփանակերտի Սայաթ Նովայի անվան երաժշտական քոլեջի վերակառուցման աշխատանքները՝ արտաքին և ներքին պատերի ամրացում, սալիկապատում, ինժեներական գծերի նորացում: Երաժշտական քոլեջն այսօր 127 ուսանող ունի, որոնք սովորում են տասը բաժիններում[5]:

Սփյուռքի հայ բարերարները մեծ ուշադրություն են դարձնում ոչ միայն դպրոցաշինությանը, այլև՝ կահավորմանը, ինչպես նաև ժամանակակից համակարգչային դասարանների բացմանը:

Արցախի դպրոցներում համակարգչային դասարանների բացման գործում ակտիվ գործունեություն են ծավալել իտալահայ բարերարներ տեր ու տիկին Սարո և Սիրան Խուդավերդիները: Նրանց նվիրատվությամբ 2012թ. ժամանակակից համակարգչային դասարան է բացվել Ստեփանակերտի հմ.5 հիմնական դպրոցում, Սիրան Խուդավերդիի հոր՝ դոկտոր Կարապետ Բորանյանի հիշատակին[6]:

Ստեփանակերտի հմ.2 հիմնական դպրոցի համակարգչային կաբինետը կահավորել է մեծ բարերար Արա Աբրահամյանը, իսկ աշխարհագրության կաբինետը՝ ամերիկահայ թոշակառու ամուսիններ Կարողլանյանները:

Նոր ուսումնական ռազմավարությունը (ՆՈՒՌ), որն Արցախում ներդրվեց չորս տարի առաջ, արգենտինահայ բարերար Էդուարդո Էռնեկյանի հովանավորությամբ, մեկ աշակերտի՝ մեկ համակարգիչ ծրագրով, առաջին փուլում ընդգրկեց Ստեփանակերտի և Շուշիի (այդ թվում՝ Քարին տակ գյուղի) դպրոցները: 1-4-րդ դասարանցիներն ապահովվեցին ՀՕ տիպի համակարգիչներով՝ որպես ուսումնական գործիք, իսկ դասվարներն էլ անցան համապատասխան վերապատրաստումներ: Կրթական ծրագիրը նպատակ է հետապնդում տեղեկատվական նոր տեխնոլոգիաների օգտագործմամբ հետաքրքիր, արդիական և ավելի արդյունավետ դարձնել ուսումնական գործընթացը: Այնուհետև ՀՕ համակարգիչներով աշխատելու ուղղությամբ վերապատրաստվեցին 5-րդ դասարանում դասավանդող ուսուցիչները:

2014թ. ուսումնականից ծրագրի աշխարհագրությունն ընդլայնելու նպատակով առաջին անգամ ՀՕ տիպի համակարգիչներ են բաժանվել շրջկենտրոնների դպրոցների տարրական դասարաններին: Բացի դրանից Ստեփանակերտի և Շուշիի դպրոցներում նոր տեսակի համակարգիչներ են բաժանվել 6-րդ դասարանցիներին: Դրանք «Intel» կազմակերպության կողմից հատուկ դպրոցականների համար ստեղծված նոր սերնդի նեթբուքներ են, որոնք ունեն ավելի մեծ հնարավորություններ, տեխնիկապես հզոր են ՀՕ-ներից և ավելի արդյունավետ կլինեն ուսումնական գործընթացում օգտագործելու համար: ՆՈՒՌ ծրագրի պատասխանատուները Ստեփանակերտի դպրոցների համար ձեռք են բերել նաև պրոյեկտորներ, որոնք դպրոցներին բաժանվել են

[1] «Ազատ Արցախ», 3 հուլիսի 2014:
[2] Նույն տեղում , 7 հուլիսի 2012:
[3] «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ 2011, տարեկան հաշվետվություն, էջ 36:
[4] «Ազատ Արցախ», 16 հոկտեմբերի 2014:
[5] «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ. տարեկան հաշվետվություն, 2013, էջ 14:
[6] «Ազատ Արցախ», 21 մարտի 2013:

նեթբուքների հետ: Դպրոցներին բաժանվել են 800 նեթբուքներ, իսկ չորս տարվա ընթացքում դրանք կհասնեն 7200-ի[1]:

2002թ. սեպտեմբերին ֆրանսահայ բարերար Սամվել Ճնորհոքյանի կողմից մարդասիրական օգնության կարգով ուղարկված գրենական պիտույքներով ու դպրոցական այլ իրերով լի 300 աշակերտական պայուսակները բաշխվել են Մարտակերտի շրջանի Վանք գյուղի դպրոցահասակ երեխաներ ունեցող ընտանիքներին[2]:

Հաշվի առնելով երեխաների նախադպրոցական կրթության կարևորությունը սփյուռքահայ բարերարները մեծ ուշադրություն են դարձնում մանկապարտեզների շինարարությանն ու կահավորմանը:

Բարերար Էդիկ Ղուլյանի ֆինանսական աջակցությամբ կառուցվել և շահագործման է հանձնվել Մարտակերտի շրջանի Վանք գյուղի 120 տեղանոց մանկապարտեզը:

Բարերար Արմեն Թոփուզյանի հովանավորությամբ կառուցվել է ժամանակակից խաղահրապարակ Քաշաթաղի շրջանի Քարեգահ համայնքում, վերանորոգվել է Այգեստանի մանկապարտեզի շենքը բարերար Ժաննետ Ուոլշի ֆինանսական աջակցությամբ: Հայ օգնության միության Արցախի մանկապարտեզներին է նվիրատվություն փոխանցել ամերիկահայ բարերար, ՀՕՄ-ուհի Զասիկ Բունիաթյանը, որը տրամադրվել է բոլոր մանկապարտեզների սաներին և աշխատակիցներին[3]:

Ֆրանսահայ բարերարների նվիրատվությամբ մանկապարտեզ է կառուցվել Մարտունու շրջանի Սոս համայնքում, որտեղ նախադպրոցական կրթություն են ստանում ավելի քան հիսուն երեխաներ[4]: Մանկապարտեզների կառուցումը և կահավորումը կարևոր է ոչ միայն երեխաների համար, այլ նաև նպաստում են տեղերում բնակչության համար աշխատատեղերի ստեղծմանը:

ԱՄՆ քաղաքացիներ Ջորջ և Քերոլայն Նաջարյանները Մարտակերտի շրջանում կատարել են մի շարք մարդասիրական դրամաբաշխություններ: Շրջկենտրոնի մանկապարտեզին հատկացրել են 145 հազար դրամ, Մարաղա գյուղի 65 երեխաների՝ 15 հազարական դրամ, իսկ Ստեփանակերտում բնակվող երեք հաշմանդամ երեխաների ծնողներին տրամադրվել են 290 հազար դրամ՝ նրանց հետագա բուժումը ՀՀ-ում և ՌԴ-ում կազմակերպելու համար[5]:

Սփյուռքահայ բարերարները մեծ ուշադրություն են դարձնում երեխաների ամառային հանգստի կազմակերպմանը: 2005 թվականից Շուշիի «Նարեկացի» արվեստի միության կենտրոնում գործում է «Արամ Մանուկյան» ամառային ճամբարը, որի կազմակերպիչներն են կանադահայ հասարակական-մշակութային գործիչ, բանաստեղծ Հայդուկ Շամլեանը և նրա կինը՝ մանկավարժ Աիդա Շամլեան-Դավիդեանը: Շուշեցի երեխաների համար այստեղ կազմակերպվում են հայրենասիրության և քաղաքացիական պարտքի զգացումի մասին դասեր ու մարզական պարապմունքներ[6]:

ԼՂՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության համակարգում գործող երեխաների խնամքի և պաշտպանության հմ. 1 և հմ. 2 գիշերօթիկ հաստատությունների սաների համար ամերիկահայ Գրիգոր Հակոբյանի աջակցությամբ ամռանը կազմակերպվել են էքսկուրսիաներ դեպի Արցախի տարբեր տեսարժան վայրեր[7]:

Կապանի ոսկու կոմբինատի տնօրենն, կանադահայ Հրաչ Զաբրայանի հովանավորությամբ Քաշաթաղի շրջանի Կովսական քաղաքի Թաթուլ Կրպեյանի անվան միջնակարգ դպրոցի հարևանությամբ կառուցվել է ռազմամարզական խաղահրապարակ՝ տարբեր մարզասարքերով, որտեղ աշակերտներից բացի կարող են մարզվել նաև քաղաքի երիտասարդները[8]:

Այսօր էլ սփյուռքահայ բարերարները շարունակում են իրենց հայրենանվեր, ազգանպաստ գործունեությունն Արցախում: Նրանց բարեգործական գործողությունը վկայում է Սփյուռքի հոգեհարազատության մասին:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Արարատ Վարդանյան - ԱրՊՀ պատմության ամբիոնի պրոֆեսոր, պ.գ.թ.

E-mail: ararat.vardanyan.54@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ., Վ.Ավանեսյանը:

[1] Նույն տեղում, 25 հոկտեմբերի 2014:
[2] ԼՂՀ պետական արխիվ, ֆ.180, ց.1, կ 9, պ.մ. 43, թ.36:
[3] «Ապառաժ», 9-16 հունվարի 2008:
[4] «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ. տարեկան հաշվետվություն, 2013, էջ 18:
[5] ԼՂՀ պետական արխիվ,Ֆ.180, ց.1, կ 9, պ.մ.43, թ.57:
[6] «Ազատ Արցախ», 20 հուլիսի , 2013:
[7] Նույն տեղում, 28 օգոստոսի 2014:
[8] Նույն տեղում , 20 սեպտեմբերի 2014:

ՀՏԴ 395 Քաղաքագիտություն

ԼԵՎ ԳՈՒՄԻԼՅՈՎԻ ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ

Նաննա ԱՌՍՏԱՄՅԱՆ

Բանալի բառեր. Եվրասիականություն, էթնոգենեզ, Եվրասիա, զարգացման օրենք, էթնոս, էթնիկ բազմազանություն, անտառ, տափաստան, քաղաքակրթություն

Ключевые слова: Евразийство, Евразия, закон развития, этнос, этническое многообразие, лес, степь, цивилизация.

Key words: Eurasianism, Eurasia, law of development, ethnos, ethnic diversity, forest, steppe, civilization.

Н. Арустамян

Теория евразийства Гумилева

В статье представлены особенности теории евразийства Л. Гумилева. Свои труды, обращенные к теории этногенеза Л.Н. Гумилев считал продолжением евразийской концепции. В основе современной концепции евразийства, опирающейся на учение Л. Н. Гумилева, лежит русская общегосударственная идеология. Она гармонично объединяет интересы русского этноса, интересы государства и интересы всех коренных народов страны в единое целое. Не случайно Л. Н. Гумилев говорил, что если русский народ будет спасен, то только через евразийство.

N.Arustamyan

Gumilev`s theory of Eurasianism

The article deals with Gumilev`s theory of Eurasianism. Gumilev considers his works on theory of ethno genesis as continuation of Eurasian concept. At the heart of the modern concept of eurasianism which is guided by L. N. Gumilev's doctrine the Russian nation-wide ideology lies. It harmoniously unites interests of native people, Russian ethnos and the state in organic whole. And as Gumilev said, if Russia is saved, it will be only through eurasianism.

Հոդվածում ներկայացվում է Լև Գումիլյովի եվրասիականության հայեցակարգի առանձնահատկությունները: Գումիլյովը իր աշխատանքները կապված էթնոգենեզի տեսության հետ համարում էր եվրասիականության հայեցակարգի շարունակություն: Գումիլյովի ուսմունքի վրա հիմնված ժամանակակից եվրասիականության հիմքում ընկած է ռուսական համապետական գաղափարախոսությունը: Այն ներդաշնակորեն միավորում է ռուսական էթնոսի և բոլոր բնիկ ժողովուրդների շահերը մեկ միասնության մեջ: Եվ պատահական չէր Գումիլյովը նշում, որ եթե ռուս ժողովուրդը փրկվի ապա միայն եվրասիականության միջոցով:

Լև Գումիլյովը 20-րդ դարի ականավոր գիտական և մտածող է, ում աշխատանքները Եվրասիայի պատմության, թյուրքական, սլավոնական, ասիական և եվրոպական ժողովուրդների մասին զարգացնում են գիտության մեջ միջառարկայական ուղղություն, որը իրավամբ կարելի է անվանել «եվրասիագիտություն»: Գումիլյովը իր աշխատանքները կապված էթնոգենեզի տեսության հետ համարում էր եվրասիականության հայեցակարգի շարունակություն: Նա նշում է, որ էթնոսների վրա ազդում են ոչ միայն աշխարհագրական միջավայրը, այլև ավանդույթները, հարևան էթնոսների հետ բարեկամությունը կամ թշնամանքը, մշակութային փոխգործակցությունը. Դրանց հետ մեկտեղ գոյություն ունի զարգացման օրենք, ինչը վերաբերում է ոչ միայն էթնոսներին, այլև բնության բոլոր երևույթներին: Զարգացման օրենքի արտացոլումը ժողովուրդների ծագման և պատմության ասպարեզից անհետացման գործընթացներում անվանում ենք էթնոգենեզ: Ըստ էթնոգենեզի տեսության բոլոր ժողովուրդների համար միասնական համամարդկային մշակույթի գոյությունը անհնար է: Էթնիկ բազմազանությունը մարդկության գոյության օպտիմալ ձևն է, չնայած տարբեր էթնոսների քաղաքական միավորումը ժամանակի փորձությունը ավելի շատ է հաղթահարում:

Եվրասիականության առաջացումը որպես գիտական, փիլիսոփայական, աշխարհայացքային ընդհանրություն մարդկության պատմության փիլիսոփայության եվրոպակենտրոն ուղղվածության մերժման հետևանք էր:

Դեռևս Տրուբեցկոյը նշում էր, որ ռուսները ոչ սլավոններ են, ոչ թյուրքեր, ոչ արիացիներ, ոչ ասիացիներ. նրանք մարդկանց հատուկ ընդհանրություն են, յուրօրինակ մշակույթով, որը սահմանում է «անտառի և տափաստանի» լանդշաֆտային դուալիզմը, որը բնորոշ է ռուսական Եվրասիային:

Գումիլյովը նշում է, որ «Եվրասիան» բառի նեղ իմաստով տարածվում է Կասպյան տափաստանից մինչև Կարպատներ՝ ներառելով անտառային, տափաստանային գոտիներ: Այն աշխարհագրական ամբողջություն է, բնակեցված տարբեր ժողովուրդներով, որոնք չնայած ունեին տարբեր կրոններ, բարոյական, իրավական նորմեր, տնտեսական կարողություններ, սակայն այդ ժողովուրդների շրջանում նկատելի էր միասնությունը, որի տիրապետող սկիզբը ոչ ազգագրագետները, ոչ պատմաբանները և ոչ էլ

սոցիոլոգները չէին կարող սահմանել: [1] Նա զարգացրել է մարդկության պատմության «եվրասիական առանցքի» գաղափարը, որը սահմանում է «ռուսական Եվրասիայի» և Ռուսաստանի պատմության տրամաբանությունը (այս առումով Մակինդերը նշում էր, որ Ռուսաստանը ռազմավարական տեղ է գրավում ամբողջ աշխարհում, ինչպես Գերմանիան՝ Եվրոպայում):

Առանց ազգային պետական գաղափարախոսության մշակման անհնար է ժողովրդի էներգիան ուղղորդել տերության վերականգնմանը: Վերջին տասնամյակում Ռուսաստանում ակտիվորեն մշակվում և քարոզվում է եվրասիականության գաղափարը: Սակայն «գաղափար-արժեք», «գաղափար-ուժ» եվրասիականությունը դեռ չի դարձել և դրա հիմնական պատճառն այն է, որ այն չի ընկալվում որպես ռուսական գաղափարախոսություն: Մի խումբ հետազոտողներ էթնիկ բազմազանության մեջ վտանգ են տեսնում և Տրուբեցկոյի նման քարոզում են եվրասիական ազգի«սուպերէթնոսի», եվրասիական ազգայնականության, եվրասիական մշակույթի ստեղծումը: Չնայած տարբեր մոտեցումների առկայությանը՝ ժամանակակից եվրասիականները ռուս ժողովրդին դիտարկում են որպես եվրասիական տերություն ստեղծելու գործիք: Այդպիսով նրանք անտեսում են Գումիլյովի ուսմունքը որպես եվրասիականության գաղափարի զարգացման բարձր փուլ: Գումիլյովը նշում էր, որ նա համաձայն է Տրուբեցկոյի, Վերնադսկու, Սավիցկու հիմնական եզրահանգումների հետ, բայց նրանք չգիտեին «պասիոնառության» մասին:[2] Գումիլյովին հաջողվեց եվրասիականությունը վերածել գիտական տեսության, որի հիման վրա պիտի ստեղծվի ազգային-պետական գաղափարախոսություն, որը հաշվի է առնում Եվրասիայի բոլոր ժողովուրդների շահերը:

«Ռուսական Եվրասիան» Եվրոպայի համար «բուֆերային» գոտի էր, որը նրան պաշտպանում էր Արևելքից, այդ թվում Չինաստանից: Այս առումով Գումիլյովը նշում էր, որ երբ Չինաստանը բավականին հզոր էր Ասիան նվաճելու համար հոնները, թյուրքերը, հետո մոնղոլները կանխեցին Չինաստանի ագրեսիան դեպի Արևմուտք:[3]

Ռուսական պետության ստեղծումը բարենպաստ ազդեցություն ունեցավ աշխարհի աշխարհաքաղաքական կայունության ապահովման գործում և Ռուսաստանը իր վրա վերցրեց այդ աշխարհաքաղաքական գործառույթը:

Յուրաքանչյուր քաղաքակրթություն ունի իր յուրահատկությունը, զարգացման հատուկ օրենքները և այս համատեքստում եվրասիականությունը դիտարկվում է որպես ռուսական քաղաքակրթության յուրահատկություն: Ռուսաստանի պատմության եվրասիական փիլիսոփայությունը ընդունում է հատուկ օրենքների առկայությունը որպես եվրասիական արտացոլում: Այդ օրենքներից են.

- Ռուսաստանի ընդհանրական կենցության օրենքը.
- 19-րդ դարի 2-րդ կեսին և 20-րդ դարի 1-ին կեսին Ռուսաստանի պատմության եվրասիական տրամաբանության հակակապիտալիստական ուղղվածությունը.
- Ռուսաստանի տնտեսության զարգացման ենթակառուցվածքային օրենքը, որի յուրահատկությունը սահմանված է Եվրասիայի տարածական, կլիմայական առանձնահատկություններով: Այդ օրենքը պահանջում էր տրանսպորտի և էներգետիկ ենթակառուցվածքների պետական կառավարում: Դա գործում էր ցարական Ռուսաստանի տնտեսությունում և դրա կործանումը բերեց տնտեսական աղետի.
- Ռուսաստանի տնտեսության կենտրոնացված կառավարման օրենքը.
- Ամբողջ պատմության ընթացքում տնտեսության մոբիլիզացված հատվածի գոյության օրենքը: Այս օրենքը պայմանավորված է ոչ միայն տարերային աղետներով, այլ նաև հաճախակի պատերազմներով, ինչը սահմանում է Ռուսաստանի միշտ «պաշտպանվող ամրության» կենցությունը.
- Համայնքային-պետական հողօգտագործման օրենքը: Դրանով արգելվում էր կապիտալիստական շուկայական հարաբերությունների ներդրումը հողօգտագործման ոլորտ, որը, խախտելով ձևավորված միջէթնիկ կոռպերացիան, կարող էր երկիրը ներսից պայթեցնել.
- Կոռպերացիայի(մենաշնորհային) օրենքը, որը ներառում է բոլոր ոլորտներն, այդ թվում՝ տնտեսական:[4]

Այս օրենքներն առաջ բերեցին «քաղաքակրթական սոցիալիզմ», ինչը հանգեցրեց 1917թ. հեղափոխությանը և 20-րդ դարի խորհրդային պատմությանը:

---

[1] Տե՛ս Л. Н. Гумилев Тысячелетие вокруг Каспия. – М.: ТОО «Мишель и К0», 1993. – с 51.
[2] Տե՛ս Гумилев Л. Н.Ритмы Евразии Эпохи и цивилизации.М.:АСТ,2008. с 21.
[3] Տե՛ս Гумилев Л. Меня называют евразийцем // Наш современник. – 1991. –№ 1. http://gumilevica.kulichki.net/articles/Article111.htm
[4] Տե՛ս Субетто А.И. Евразийство как основание бытия России: от евразийства Гумилева к евразийской философии истории России // http://levgumilev.spbu.ru/node/167.

Գումիլյովը մեծ ուշադրություն է դարձրել Եվրասիայի պատմությանը, ներկայացնելով երկու հազար տարվա ամբողջական պատմություն լի ժողովուրդների բախումներով, կրոնների բազմազանությամբ և քաղաքակրթություններով, անհավանական վերելքներով ու վայրէջքներով, հանցագործություններով, նվաճումներով, տեխնիկական, գիտական, արվեստի, մշակութային ձեռքբերումներով: Գումիլյովի տեսանկյունից ռուսը դառնալով տափաստանաբնակներին, քոչվորներին, սիբիրաբնակներին, թյուրք-մոնղոլական տարրերին, ձեռք է բերել կյանք, կառչել է նոր կյանքի էներգիայի ստացման գաղտնի աղբյուրին, անընդհատ շարժվել է տեղաբնակների և քոչվորների, հնդեվրոպական և թյուրքական ծագման, Արևմուտքի և Արևելքի, Եվրոպայի և Ասիայի միջև:

Իրանականի (եվրոպական, արիական) և Թուրանի, մշտական բնակվողների և քոչվորների, արևմտյանի և արևելյանի, իռացիոնալի և ռացիոնալի միջև այս համադրությունը սկզբնավորում է ռուսական մշակույթի ամբողջ առանձնահատկությունը և արժեվորությունը:

Ըստ Գումիլովի նախքան մոնղոլների ներխուժումը Ռուսաստան, ռուսական պետականության մեջ Եվրասիական բովանդակություն հստակորեն չէր նկատվում, չնայած այդ հողերի վրա Թուրանական և Արիական էներգիաները խաչվել են դեռևս Չինգիզխանի թագավորության և ռուսական կայսրության ժամանակաշրջանում: Եվրասիականությունն անխոս կար, բայց Եվրասիական պետություններ, ավելին որպես ինքնահաստատման և ինքնության հատուկ ձև չկար: Կիևյան Ռուսիան իր տեսակի մեջ բավականին բազմազան էր, այնտեղ գերակշռում էր արևելաեվրոպական կենսակերպի հատկանիշները, թեև արդար կլինի ասել, որ կար նաև թուրանական սկզբի մասնիկներ: Այնուամենայնիվ որպես ինքնուրույն մշակութային տեսակ չէր ձևավորվել: Հին Ռուսաստանն իրենից ներկայացրել է Եվրոպայի ծայրամասը, Բյուզանդական կայսրությունը և որոշակի Եվրասիական տարածություն:

Ռուսաստանը սկսել է ձեռք բերել իր անկախ քաղաքակրթության, միասնության և պետականության հատկանիշները մոնղոլական ժամանակահատվածում:

Եվրասիականների և Գումիլյովի տեսանկյունից Մոսկովյան Ռուսաստանի ժամանակները եղել են բարգավաճման դարաշրջան,ազգային պատմության համար ինքնատիպ ոսկե դար: Այդ ժամանակ էլ առաջացել է «Սուրբ Ռուսաստան», «Մոսկվա - Երրորդ Հռոմ» գաղափարները: Հենց այս Մոսկովյան ժամանակաշրջանը համարվում է Ռուսաստանի ազգային, էթնիկական, քաղաքակրթական ինքնության բարգավաճման կետը:

Գումիլյովն իր «Ռուսիայից մինչև Ռուսաստան» գրքում գրում էր, որ պատմական փորձը ցույց է տվել, որ քանի դեռ յուրաքանչյուր ժողովուրդ պահպանում էր ինքնաբավ (ինքնատիպ) լինելու իրավունքը, միավորված Եվրասիան հաջողությամբ զսպում էր Արևմտյան Եվրոպայի, Չինաստանի, մահմեդականների միջամտությունները(ոտնձգությունները): Սակայն 20-րդ դարում առաջնությունը տրվեց եվրոպական սկզբունքներին, փորձում էին բոլորին միահնման դարձնել, իսկ դա ոչ ոքի դուր գալ չէր կարող: Գումիլյովի եվրասիականության հայեցակարգը ազգային հարցի լուծման առումով հանգում է հետևյալ դրույթներին:

1.Էթնոսները բնական երևույթ են, որոնք առաջանում են պասիոնառ խթանի արդյունքում և իրենց կենսագործունեության ապահովման համար ստեղծում են անհրաժեշտ սոցիալական ինստիտուտներ, այդ թվում պետություն:

2. Եվրասիայում կենսունակ պետության բնական սահմանները Եվրասիայի սահմաններն են:

3. Եվրասիայի միավորումը հետևանք է եղել նոր էթնոսի պատմության ասպարեզ դուրս գալուն, որը բավականին պասիոնառություն ուներ տվյալ աշխարհաքաղաքական պայմաններում պետություն ստեղծելու համար: Ապահինտեգրացիոն շրջաններն էլ պայմանավորված էին պետականաստեղծ էթնոսի անկմամբ, կենսական էներգիայի սպառմամբ:

4. Ռուսական տերության առաջացումը և բազմադարյա գոյությունը ռուս ժողովրդի պատմական ստեղծագործության արդյունք էր, որը ստեղծել է պետություն, առանց որի չէր կարող գոյատևել և զարգանալ Եվրասիայում:

5. Ռուս էթնոսի կողմից Մոսկովյան իշխանությունից ռուսական տերության ստեղծումը բացատրվում է երկու հիմնական պատճառով: Նախ և առաջ դա ռուս ժողովրդի բարձր պասիոնառություն է, ինչը հնարավորություն է տվել յուրացնել անհրաժեշտ կենսական տարածություն և իր կամքը թելադրել Եվրասիայի այլ ժողովուրդներին: Երկրորդը ազգամիջյան հարաբերություններում վարքի կարծրատիպն է, ըստ որի միացված ժողովուրդները իրավահավասարության սկզբունքով ներգրավվում էին պետակաշինության գործընթացում:

6. Միասնական պետության կազմի մեջ մտնելը համապատասխանում էր եվրասիական ժողովուրդների օբյեկտիվ շահերին: Եվրասիայի աշխարհաքաղաքական պայմաններում միայն միասնական պետությունն է հնարավորություն տալիս առանձին էթնոսների ինքնաբավ զարգացման:

7. Էթնիկ բազմազանությունը ուժի և հզորության աղբյուր է: Բոլոր էթնոսները փոխգործակցում էին, բայց էթնիկ միաձուլում տեղի չէր ունենում: Եվրասիայի տարածքում ԽՍՀՄ տարածքում ապրում էին յոթ տարբեր սուպերէթնոսների պատկանող էթնոսներ: Բայց քանի որ էթնոգենեզի տեսության համաձայն 2

կամ ավելի սուպերէթնոսների միավորումը անհնար է, եվրասիական սուպերէթնոս ստեղծելու ճգտումը հարկ է դիտարկել որպես հերթական ուտոպիայի կյանքի կոչման փորձ, որը կարող է միայն կործանման բերել:

8. 20-րդ դարում Ռուսաստանի ճգնաժամի սկզբնապատճառը ռուսական էթնոսի ճգնաժամն է: Եվրասիայի ոչ մի էթնոս բացի ռուսականից իր պասիոնառության մակարդակով և վարքի կարծրատիպով ի վիճակի չէ իր վրա վերցնել պետականաստեղծ գործառույթը:

9. Եթե ռուս ազգը ուժեղ լինի, ուժեղ կլինի նաև Ռուսաստանը: Դրանով հանդերձ չի կարելի ստեղծել տերություն, Եվրասիայի բոլոր ժողովուրդների համար ինքնաբավ զարգացման հնարավորություններ չապահովելով:[1]

Վերոնշյալ դրույթներից ելնելով կարելի է եզրակացնել, որ Գումիլյովի ուսմունքի վրա հիմնված ժամանակակից եվրասիականության հիմքում ընկած է ռուսական, համապետական գաղափարախոսությունը: Այն ներդաշնակորեն միավորում է ռուսական էթնոսի և բոլոր բնիկ ժողովուրդների շահերը մեկ միասնության մեջ: Եվ պատահական չէր Գումիլյովը նշում, որ եթե ռուս ժողովուրդը փրկվի, ապա դա կլինի միայն եվրասիականության միջոցով:

Լև Գումիլյովի ժառանգությունը նրա աշխատանքների արժեքը, իր կողմից ի հայտ բերված մեթոդաբանությունը համարվում է ռուսական եվրասիական մշակույթի կարևորագույն տարրը, ժամանակակից եվրասիականության անքակտելի մասը՝ համարվելով ազգային գաղափարի միակ հետևողական ձևը:

Եվրասիականությունը նրա հիմնադիր-հայրերի համար եղել է հստակ «քաղաքական նախագիծ»: Այստեղ ամեն ինչ հիմնվում է սկզբունքների վրա: Եթե նրանք առկա են, ապա արտահայտվում են ամեն ինչում՝ գիտության, մշակույթի, քաղաքականության, կենցության, կրոնի մեջ: Եթե նրանք չկան, ապա դա կարող է պղծել յուրաքանչյուր գործունեության ոլորտ, ինչպես ամենավեհի, այնպես էլ առավել պարզ և հստակ ոլորտներում:

Գումիլյովը նշանակալի ներդրում ունեցավ եվրասիականության մեջ, այդ ընդհանուր փիլիսոփայական-քաղաքական ուսմունքին հանգեցնելով էթնոգենեզի պասիոնառ խթանների գիտական բազային՝ պատմությանը, էթնոգիտությանը, աշխարհագրությանը, բնագիտության սինթեզը: Նրա քաղաքական հայացքները արտահայտվում էին նրանում, որ ինքը միշտ մնում էր այնպիսին, ինչպես կա: Նա չի փոխել խորհրդային իշխանության ընկալումը, ոչ էլ մտավորականության նկատմամբ վերաբերմունքը:

Գումիլյովի ժառանգությունը բավականին արդիական է քաղաքական և աշխարհաքաղաքական իմաստով, այն եվրասիականության գիտական-պատմական հիմնավորում է, որպես աշխարհայացք և միջպետական, միջէթնիկ փոխհարաբերություններ, ռեգիոնալ ինտեգրման և գլոբալիզացիայի պայմաններում:

Գրականություն

1. Гумилев Л. Н.Тысячелетие вокруг Каспия. – М.: ТОО «Мишель и К0», 1993. 334 с
2. Гумилев Л. Н. Ритмы Евразии эпохи и цивилизации.М.:АСТ,2008.606 с
3. Гумилев Л. Н. От Руси до России. М.Айрис Пресс, 2003. 318с
4. Гумилев Л. Меня называют евразийцем//Наш современник. – 1991. –№ 1. http://gumilevica.kulichki.net/articles/Article111.htm
5. Субетто А.И. Евразийство как основание бытия России: от евразийства Гумилева к евразийской философии истории России // http://levgumilev.spbu.ru/node/167.
6. Шишкин И. С. Учение Л. Н. Гумилева, евразийство и русский вопрос // Сборник тезисов 2-ых Гумилевских чтений, 1998 г. – http://gumilevica.kulichki.net/GW/gw233.htm.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Նանա Առաստամյան - ԱրՊՀ փիլիսոփայության և քաղաքագիտության ամբիոնի ասպիրանտ
E:mail: arustamyan.nana@yahoo.com

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ա.Փ.Ենգոյանը:

[1] Տե՛ս Шишкин И. С. Учение Л. Н. Гумилева, евразийство и русский вопрос // Сборник тезисов 2-ых Гумилевских чтений, 1998 г. – http://gumilevica.kulichki.net/GW/gw233.htm.

ՀՏԴ 325 /479.243/ Քաղաքականություն

ԼՂՀ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ԲԱՂԿԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐ

Ալվարդ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *ազգային անվտանգություն, պաշտպանվածություն, թուրքական սպառնալիք, արտաքին քաղաքականություն, աշխարհաքաղաքականություն, ռազմաքաղաքական, պետական համակարգ, հայեցակարգ, դոկտրինա, աշխարհասփյուռ հայություն, գոյապահպանություն, կենսական շահեր, սփյուռք:*

Ключевые слова: *национальная безопасность, безопасность, турецкая угроза, внешняя политика, геополитика, военно-политический, государственная система, концепция, доктрина, армяне всего мира, выживание, жизненные интересы, диаспора.*

***Key words**: national security, security, Turkish threat, foreign policy, geopolitics, military and political, state system, concept, doctrine, Arminians around the world, survival, vital interests, diaspora.*

Некоторые компоненты безопасности НКР

А. Абрамян

В статье автор представил составные части внутренней и внешней безопасности НКР, уделив особое внимание задачам защиты от внешних угроз, политическому обоснованию по укреплению основ экономики и социальной стабильности, сближению слоев общества, предотвращению оттока рабочей силы из республики. Правильное решение данных проблем будет способствовать развитию в социально-экономической и духовно-культурной областей, предотвращению угроз со стороны противника, укреплению суверенитета государства.

Some Components of the Security of NKR

A. Abrahamyan

The auther presented in the paper the constituent parts of internal and external security of the NKR, paying special attention to the problems of protection from external threats, political justification for strengthening the bases of economic and social stability of society, prevention of the outflow of workfors from the republic.

The proper solution to these problems will contribute to the development of socio-economic as well as spiritual and cultural spheres, preclusion of the enemy threats, strengthining the sovereignty of the state.

Հոդվածում հեղինակը ներկայացրել է ԼՂՀ ներքին և արտաքին անվտանգության բաղադրիչների համակարգը՝ առանձնացնելով հատկապես պաշտպանության, տնտեսական ու սոցիալական գործոնների կայունացման, հասարակության սոցիալական շերտերի մերձեցման, երիտասարդ աշխատուժի արտահոսքի կանխման խնդիրները: Դրանց իրականացումը կապահովի հասարակության սոցիալ-տնտեսական և մշակութահոգեբանական զարգացումը, կփարատի հակառակորդի սպառնալիքը, կամրապնդի երկրի ու պետության սովերենությունը:

Արդի աշխարհաքաղաքականության հորձանուտում ընդգրկված գերհզոր ուժերի խմբավորումները ձգտում են նյութական և ինֆորմացիոն հոսքերով տիրապետություն սահմանել ռազմավարական կարևորագույն նշնակություն ունեցող տարածաշրջանային հանգույցների վրա: Այդպիսի հանգույցներից է Հարավային Կովկասը, որտեղ բախվում են գերհզոր ուժերի շահերը: Իսկ քանի որ Հարավային Կովկասի տարածքում միանշանակ բացակայում է ճանաչված և չճանաչված պետությունների սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական ինտեգրացված ռազմավարությունը, ապա բնականաբար չեն կարող համընկնել նաև այդ տարածաշրջանի պետությունների ազգային շահերն ու ազգային անվտանգության կառուցվածքային համակարգերի մոդելները: ԼՂՀ-ի ներքին և արտաքին անվտանգության կոնցեպցիան արտահայտում է հասարակության կյանքի բոլոր ասպարեզներում յուրաքանչյուր անհատի, ողջ հասարակության և պետության անվտանգության ապահովումը ներքին և արտաքին խաթարումներից և սպառնալիքներից: Ներքին և արտաքին անվտանգության ապահովման մասին սկզբունքների համակարգը շարադրված է ԼՂՀ սահմանադրության <<Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները, ազատություններն ու

պարտականությունները>> բաժնում: Այստեղ հիմնավորվում է քաղաքացու, հասարակության և պետության շահերի միասնությունը՝ տնտեսական, սոցիալ-քաղաքական, երկրի պաշտպանության, մշակույթի զարգացման, բնապահպանության ասպարեզներում: Օրենքով սահմանված են նաև քաղաքացու, հասարակական կառույցների և պետության պարտականությունները: Սահմանվող իրավունքներն ու պարտականությունները մշտական բնույթ ունեն և նպատակաուղղված են ռազմավարական խնդիրների իրականացմանը: Սահմանադրական դրույթները վերահսկվում և իրականացվում են պետության պաշտպանական քաղաքականությամբ:[1] ԼՂՀ-ում մշակվող և իրականացվող քաղաքականության գերխնդիրը նպատակաուղղված է երկրի պաշտպանությանը՝ մշտապես առկա արտաքին վտանգից: Այն ուղղակի կարելի է անվանել պաշտպանության քաղաքականություն: Իր հռչակման օրվանից սկսած երկրի իշխանությունները ձեռնարկել և վարում են ռազմական ուժերի կատարելագործման և տարածաշրջանում կայացած բանակի ստեղծման քաղաքականություն: Ազգային անվտանգության հիմնախնդիրը ներառում է նաև տնտեսական, սոցիալական և հոգևոր ասպարեզներում դրսևորվող հիմնահարցերի լուծումը: Տնտեսական կյանքում առանցքային հիմնահարցը տնտեսության դինամիկ զարգացման ապահովումն է: Սոցիալական ասպարեզի հիմնահարցեր են համարվում հասարակության մեջ սոցիալական հանրույթների համերաշխության և միատարրության ձևավորումն ու կենսամակարդակի աստիճանական մերձեցումը: Հոգևոր ասպարեզում գերակա հիմնահարց է համարվում ավանդաբար փոխանցված բարոյական նորմերի և ազգային մշակույթի արժեքների պահպանումը: Միջազգային հարաբերությունների համակարգում ԼՂՀ-ի ռազմավարական հիմնախնդիրներ են հանդիսանում պետությունների մեծ ընտանիքում հավասարազոր իրավունքների վաստակումը և համակողմանի ու ակտիվ ինտեգրումը ՀՀ-ի հետ:

ԼՂՀ-ի արտաքին անվտանգության հիմնախնդիրը անմիջականորեն առնչվում է հայ ժողովրդի նկատմամբ թուրք ազգի վաղեմի և ներկա ազգատյաց ոգու դրսևորման և խորհրդային տոտալիտար հասարակարգի մեղքով Լեռնային Ղարաբաղը Ադրբեջանի նորաթուխ սոցիալիստական հանրապետությանը բռնակցելու պատմական գործընթացների հետ: ԼՂՀ-ի արտաքին անվտանգության քաղաքականության մեջ առանձնահատուկ նշանակություն են ստանում ռազմական ուժերի զինվածության բալանսում մշտապես պահպանելու հավասարակշռությունը Ադրբեջանի կողմից մշտապես գործադրվող ինֆորմացիոն պատերազմին դիմակայելու, հակառակորդի ձեռնարկած պրովոկացիաներին և ագրեսիվ գործողություններին պատասխանելու, միջազգային ատյաններում ադրբեջանական և թուրքական դիվանագիտության ձեռնարկումներին հակահարված տալու խնդիրները: ԼՂՀ-ի արտաքին անվտանգության քաղաքականության մեջ կարևորվում են նաև հակառակորդի և այլ ուժերի կողմից ձեռնարկած մրցահրավերներին դիմակայելու խնդիրները: Այդպիսի խնդիրներից են հարևաններ Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից տրանսպորտային շրջափակումները, տարածաշրջանում տնտեսական ինտեգրացման գործընթացին խոչընդոտումը, իսլամական գործոնի ակտիվացումը հարևան երկրներում, Ադրբեջանի այսպես կոչված տերիտորիալ պահանջատիրությունը, Մերձավոր Արևելքի երկրներում ակտիվացած ահաբեկչական ընդարումները, սահմանային գոտիներում Ադրբեջանի ռազմական ուժերի սիստեմատիկ զինավարժությունները, ԵԱՀԿ-ի վարկանիշի քննադատությունը և խնդիրը՝ ՄԱԿ-ի շրջանակները տեղափոխելու Ադրբեջանի նկրտումները:

Նշելով ԼՂՀ-ի անվտանգության քաղաքականության ասպարեզում ծագող ներքին և արտաքին բնույթի հիմնախնդիրները, գտնում ենք, որ դրանցում յուրաքանչյուր կոնկրետ ժամանակահատվածում համակարգման միջոցով առանձնացվում են գերհրատապները, ելնելով երկրի կյանքում ստեղծված ներքին և արտաքին իրադրության կացությունից: Կասկած լինել չի կարող, որ ԼՂՀ-ի հասարակության և յուրաքանչյուր անհատի համար բոլոր դեպքերում

[1] Տես, ԼՂՀ սահմանադրություն, Ստեփանակերտ, 2006, էջ. 9-21:

գերակայող խնդիրը ռազմական պաշտպանությունն է: ԼՂՀ-ին սպառնացող ռազմական վտանգի հիմնական հարուցիչը ադրբեջանական իշխանությունների երդվյալ հայատյաց քաղաքականության շարունակության դրսևորումն է: Այդ քաղաքականության նպատակային խնդիրներ են հանդիսանում ղարաբաղահայության վերացումն ու պատմական Հայաստանի արևելյան տարածքների բռնագրավումը: Ռազմական տեխնիկայի և մարդկային քանակական ուժի առումներով Ադրբեջանի և ԼՂՀ-ի ունեցած պոտենցիալի համաչափության մասին խոսք լինել չի կարող: Ադրբեջանի ուժերը իրենց քանակով բազում անգամ գերազանցում են ԼՂՀ-ի ուժերին:[1] Սակայն առկա են նաև իրական այլ գործոններ, որոնք, ըստ երևույթին հաշվի են առնվում նաև ադրբեջանական իշխանությունների կողմից: Թվարկենք այդ գործոններից մի քանիսը՝ ա) եթե պատերազմական գործողությունների վերսկսման դեպքում ադրբեջանական կողմի համար նախկինում իր իրավասության տակ գտնվող հայկական տարածքների ետգրավման խնդիրն է դրվում, ապա ղարաբաղյան կողմի համար իր ժողովրդի և հայրենի հողի պահպանության խնդիրն է դրված: Ղարաբաղյան հողում նոր պատերազմի ծագման դեպքում ադրբեջանական ազգի կորստի սպառնալիք լինել չի կարող: Մինչդեռ ԼՂՀ-ի համար վտանգվում է արցախահայության և նախորդ սերունդների կողմից բազում արհավիրքներից պաշտպանված ու պահպանված հայրենիքի գոյությունը: բ) ԼՂՀ-ի ռազմական պաշտպանության որոշիչ գործոններից է Հայաստանի Հանրապետության կողմից Արցախի բնակչության անվտանգության երաշխավորության ստանձնումը: Հայաստանի Հանրապետության ռազմական պաշտպանության դոկտրինայի հիմքում դրվում է հանրապետության զինված ուժերի պաշտպանողականության սկզբունքը:[2] ՀՀ-ի դեմ ուղղված անմիջական սպառնալիք է համարվում Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի նկատմամբ Ադրբեջանի վարած ռազմատենչ քաղաքականությունը… Ուստի Հայաստանի զինված ուժերի խնդիրն է հանդիսանում նաև ԼՂՀ-ի բնակչության ֆիզիկական անվտանգության ապահովումը: [3] գ) ԼՂՀ-ի ռազմական անվտանգության ապահովումը կարևորվում են նաև Ռուսաստանի Դաշնության հետ Հայաստանի հանրապետության կապերը պաշտպանական և ռազմատեխնիկական բնագավառներում, ինչպես նաև Հայաստանի անդամակցությունը Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպությանը:

ԼՂՀ-ի արտաքին և ներքին անվտանգության համակարգերը կազմում են փոխկապակցված գործոնների միասնական ամբողջություն: Այդ միասնական համակարգի բաղադրիչները իրենց բնույթով կարող են լինել ռազմավարական և ընթացիկ: Արդի ժամանակահատվածում առանձնահատուկ նշանակություն է ստանում հասարակության ազգագրական ընթացակարգը: Ազգաբնակչության թվաքանակի դանդաղ աճը և երիտասարդ աշխատուժի մի մասի արտահոսքը ներքին և արտաքին անվտանգության ամենացավոտ խնդիրներից են: Վերջին տարիներին իշխանությունները ձեռնարկել են որոշ միջոցառումներ երիտասարդության արտահոսքի կանխման, գյուղերի սոցիալական խնդիրների լուծման, ճանապարհաշինության, բազմանդամ ընտանիքների նյութական աջակցության և այլ հարցերում: Սակայն ինչպես ասում են <<սայլը դժվար է տեղից շարժվում>>: Ազգաբնակչության աճի դանդաղ տեմպերը և արտահոսքը միանշանակ բացասաբար են անդրադառնում ընդհանրական զարգացմանը, սոցիալական ոլորտի և ամենակարևորը՝ պաշտպանության կազմակերպման խնդրի վրա: Ստորև ներկայացվող փոքր աղյուսակը հուշում է, թե ազգաբնակչության աճի ինչպիսի ընթացք և նախազորակոչային երիտասարդության ինչպիսի պահեստային ֆոնդ կարող է ունենալ ԼՂՀ-ն 2016-2018 թվականներին.

[1] Ադրբեջանի, Հայաստանի և ԼՂՀ-ի ռազմական ուժերի ցուցանիշները շարադրական են Կովկասի ինստիտուտի 2011թ. հ-3 վերլուծականում:
[2] Տես, http://www.mil.am,էջ 9:
[3] Տես. Նույն տեղը, էջ 14:

ԼՂՀ բնակչության աճի տվյալները 2001-2003թթ.[1]

	2001	2002	2003
ամբողջ բնակչության (հաշվարկը)	144.7	145.0	145.5
ծնվածների թիվը ընդամենը	2306	2190	2058
տղաներ	1210	1149	1152

2003 թվականի տվյալներով ԼՂՀ-ի քաղաքային բնակչության թիվը կազմում էր 77.5 հազար, գյուղական բնակչության թիվը՝ 67.5 հազար:[2]Նույն թվականին արդյունաբերության բնագավառում աշխատողների թիվը կազմում էր 3440 մարդ, գյուղատնտեսության բնագավառում աշխատողների թիվը կազմում էր 25340 մարդ:[3]

Կենսաթոշակառուների ընդհանուր թիվը կազմում էր 36300մարդ:[4] Այսինքն կենսաթոշակառուների թիվը 7560 հոգով գերազանցում էր արդյունաբերության և գյուղատնտեսության բնագավառներում աշխատողների ընդհանուր թվաքանակից: Հետևաբար բնակչության աճի և զբաղվածության մասին բերված տվյալները վկայում են երկրի բնակչության ծերացման մասին: Հիմնական պատճառը աշխատունակ, հատկապես երիտասարդ տարիքի բանկչության արտահոսքն է, որի կանխումը անվտանգության ապահովման գերակա խնդիրներից մեկն է: Բնակչության արտահոսքի հիմնական հարուցիչը արտերկրում աշխատանքի որոնումն է: Չնայած ցավալի է, բայց նաև անժխտելի իրականություն է այն, որ այսօրվա Լեռնային Ղարաբաղը փաստացի իր ունեցած հնարավոր չափերով դարձել է Ռուսաստանին որակյալ աշխատուժ տրամադրող երկիր:

Բազում անգամ արդեն ասվել ու գրվել է, որ անցյալ դարի 80-ական թվականների վերջին տարիներին Ստեփանակերտի Ազատության հրապարակը դարձել է այն ասպարեզը, որտեղ ձևավորվել են Լեռնային Ղարաբաղի իշխանական էլիտար խմբի և հասարակության համագործակցությունն ու հավատը միմյանց նկատմամբ: Մարդիկ համոզված էին, որ ձևավորվել է հասարակության սոցիալական այնպիսի միատարրություն, որտեղ վերջապես իրականություն կդառնա Ֆրանսիական մեծ հեղափոխության կոչերը Ղարաբաղում: Սակայն պատմության վկայությամբ բոլոր ազատագրական և հեղափոխական շարժումներից հետո ձեռնարկվող բարեփոխումների և տնտեսական փոխակերպումների արդյունքում տեղի է ունենում նաև հասարակության սոցիալական կառուցվածքի նոր փոխակերպում: Այդպիսի գործընթացից անմասն չմնաց նաև Լեռնային Ղարաբաղի հասարակության շարժումը հարաբերականորեն ավարտվելուց հետո:

Տնտեսական բարեփոխումների նոր ռազմավարության անվան տակ ԼՂՀ-ի իշխանությունները սեփական հայեցողությամբ, առանց հասարակության ավանդական կամային և հոգևոր արժեքների հաշվառման, ձեռնարկեցին տնտեսական շուկայական հարաբերությունների հիման վրա նոր համակարգի կառուցումը: Ռեսուրսները հայտնվեցին փոքր խումբ նորաթուխ ձեռնարկատերերի ձեռքում: Համայնական հասարակարգում ձևավորված անհատի համար խորթ էր հրաշքով կայացած մասնավոր սեփականատիրոջը ծառայելու հոգեբանության ընկալումը: Ձեռնարկատերերը անշարժ գույքի և ռեսուրսների մի մասը վերավաճառեցին կամ վերակառուցեցին իրենց բաժին հասած օբյեկտները՝ ընդլայնելով խանութների և ռեստորանների ցանցը: Արտադրություն կոչվող կատեգորիան միանշանակ հայտնվեց ստվերի տակ: Գործազրկությունն ու հասարակության սոցիալական կարիքների նկատմամբ ցուցաբերվող անորոշությունը անցումային փուլում դարձան հասարակության

[1] Տես Լեռնային Ղարաբաղը թվերով,Ստեփանակերտ 2004, էջ 27
[2] Նույն տեղը, էջ 18
[3] Նույն տեղը, էջ 22
[4] Նույն տեղը էջ 27

ներքին կայունացման համար իրական վտանգներ: Դա նպաստեց հասարակության սոցիալական նոր կառուցվածքի ձևափոխմանը: Առաջացան գործազուրկների, աղքատների, չքավորների, հաշմանդամների, երկրապահների, վարձու աշխատողների, մուրացողների խմբեր: Անկատար մնացին կառավարական որոշումների այն կետերը, որոնք խնդիր էին դնում երկրում զարգացնել մանր և միջին ձեռնարկատիրական համակարգը: Բնական ու սովորական երևույթ դարձավ արտագնացությունը: Մեր կարծիքով երիտասարդ աշխատուժի արտահոսքի հիմնական պատճառը տնտեսական կյանքում հիմնավորված մենաշինորային կարգավիճակն է: ԼՂՀ-ում չափազանց դանդաղ տեմպերով է ընթանում տնտեսության ազատականացման իրավական ինոգիտացիոնալ համակարգը: Նկատելի չէ պետության ակտիվ դերակատարությունը միջին և մանր ձեռնարկատիրության ծավալման գործում: Աշխատանքի տեղաբաշխման և օգտագործման, աշխատանքի կազմակերպման և վարձատրության, արտադրության և շինարարության գործընթացում մարդու իրավունքների հայեցակարգի պաշտպանության խնդիրները հիմնականում լուծվում են գործատուի սուբյեկտիվ կամքով՝ սուբյեկտիվ շահերից ելնելով, այսինքն նյութական և ֆինանսական ռեսուրսների տերերի շահերի օգտին: Ավելի ստույգ գործատուի և աշխատողի հարաբերությունների կարգավորման համար պարզապես չի գործում օրենսդրությունը: Գործարքը ստեղծվում է երկու անձերի միջև, լավագույն դեպքում պայմանագրային փաստաթղթերով, որը իրականում ձևական բնույթ է կրում: Ստեղծված հասարակական կազմակերպությունները նույնպես նշված հարաբերությունների կարգավորման գործում որևէ ազդեցություն ունենալ չեն կարող, քանի որ այդ կազմակերպությունները փաստորեն գործում են իրենք իրենց համար:

Անվտանգության խնդիրը առնչվում է համամարդկային չարիք համարվող կոռուպցիոն երևույթի հետ: Աշխարհում չկա իշխանություն, որը մտահոգություն չհամարի կոռուպցիայի սպառնացող վտանգը: Անշուշտ, կոռուպցիան ունի իր սոցիալական արմատներն ու դրսևորման բազմաբնույթ եղանակները: Կոռուպցիան հատուկ է հասարակական բոլոր հաստատություններին: Հասարակագիտության մեջ հիմնավորվող կարծիքն այն է, որ կոռուպցիան անբաժան է հասարակության կյանքից և առայսօր չի գտնված նրա վերացման պատճառը: Այսքանով հանդերձ, կոռուպցիան ավելի ցայտուն կայանում է անցումային փուլում գտնվող երկրներում, որտեղ օրենսդրական համակարգը և ինքնակառավարման հայեցակարգը գտնվում են կատարելագործման գործընթացում: Ի դեպ, ինքնակառավարումը ավելի հնարավոր պայմաններ է ստեղծում գործարարների և պետության վարչական վերահսկող կառույցներում ղեկավար դիրքեր զբաղեցնող սուբյեկտների միջև կայացող <<համաձայնությունների>> ու վիճելի հարցերի լուծման համար: ԼՂՀ-ի իշխանական համակարգում համարյա չի խոսվում կոռուպցիոն լուրջ երևույթների մասին, եթե չհաշվենք առիթներով կատարվող որոշ քննադատական դիտողությունները այս կամ այն ասպարեզում եղած ստվերոտ երևույթների մասին: Բայց դրա հետ մեկտեղ առկա են մարդկանց դժգոհությունները կադրերի ընտրության, սեփականաշնորհման, բանկային վարկերի տրամադրման ժամանակ մարման տոկոսադրույքների սահմանման, հարկային օրենսդրության կիրառման և այլ ասպարեզներում:

Անվտանգության ապահովումը վերահսկող հաստատությունները վերջին հաշվով գործուն դեր կարող են կատարել այն դեպքում, եթե աշխատում են միասնաբար և հովանավորվում ու աջակցվում են իշխանության կողմից: Փոխշահավետ և միմյանցից անկախ գործող հաստատությունների գործունեությունը կարող է միայն խորացնել հասարակության սոցիալական դիֆերենցացումը, որը կարող է ներքին բախումների նախադրյալ դառնալ:

Сведения об авторе:
Ալվարդ Աբրահամյան՝ ԱրՊՀ փիլիսոփայության և քաղաքագիտության ամբիոնի դասախոս
E-mail: alvard.abrahamyan@rambler.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ա.Փ.Ենգոյանը:

УДК 070.11(479.243) *Политология*

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ СМИ КАК ИНСТРУМЕНТ РАСПРОСТРАНЕНИЯ АРМЯНОФОБИИ

Анжела ЭЛИБЕГОВА

Բանալի բառեր՝ *Հայատյացություն, Ադրբեջան, զանգվածային լրատվության միջոցներ:*
Key words: Armenophobia, Azerbaijan, mass media.
Ключевые слова: Армянофобия, Азербайджан, средства массовой информации.

Ա. Էլիբեգովա
Ադրբեջանական ՋԼՄ-ները որպես հայատյացության տարածման գործիք

Չնայած նրան, որ ղարաբաղյան հակամարտության ռազմական փուլն ավարտվել է 21 տարի առաջ, հայ և ադրբեջանական հասարակությունների առճակատումը դեռևս չի ավարտվել, այլ տեղափոխվել է վիրտուալ տարածք: Ադրբեջանում այսօր տիրում է խիստ revanchistական տրամադրություն, որը վառ արտահայտվում է երկրի ղեկավարության ռազմատենչ հռետորության մեջ: Այդ իսկ պատճառով զանգվածային լրատվության միջոցները սկսում են կատարել արդյունավետ միջնորդի և ադրբեջանական հասարակությունում հակահայկական բնույթ կրող տրամադրությունները փոխանցողի դեր: Իսկ դա իր հերթին վկայում է, որ Ադրբեջանի իշխանությունները պատրաստ չեն աշխատել իրենց հասարակության հետ հայերի հետ խաղաղ գոյակցության ուղիներ որոնելու համար, որն էլ կասկածի տակ է դնում Արցախի բնակչության ֆիզիկական անվտանգությունը: Տվյալ աշխատանքում դիտարկվում են ՋԼՄ-ների միջոցով ադրբեջանական հասարակությունում հայատյացության տարածման տիպիկ օրինակներ:

A. Elibegova
Azerbaijani Mass Media as an Instrument of Propaganding Armenophobia

Although the military phase of the Karabakh conflict was over 21 years ago, the confrontation between the Armenian and Azerbaijani societies has not ceased. It has been transferred into the virtual space. Given the revanchist sentiments strongly expressed in Azerbaijan and vividly reflected in the military rhetoric of the country's leadership, the mass media take up the role of an effective conductor and retransmitter of the anti-Armenian sentiments in the Azerbaijani society. This is a proof of the Azerbaijan leadership's lack of readiness to work with its society searching for ways of peaceful coexistence with the Armenians. This in its turn, questions the physical security of the Artsakh residents. This article examines typical examples of propagating Armenophobia in the Azerbaijani society through the mass media.

Несмотря на то, что военная фаза карабахского конфликта завершилась 21 год назад, противостояние между армянским и азербайджанским сообществами не завершилось, а переключилось в виртуальное пространство. Поскольку в Азербайджане сегодня сильны реваншистские настроения, ярко выраженные в милитаристской риторике руководства страны, средства массовой информации начинают играть роль эффективного проводника и ретранслятора настроений антиармянского характера в азербайджанском обществе. А это, в свою очередь, свидетельствует о неготовности руководства Азербайджана вести работу со своим обществом в вопросе поиска возможностей мирного сосуществования с армянами, что в свою очередь ставит под вопрос физическую безопасность жителей Арцаха. В данной работе рассмотрены типичные примеры распространения армянофобии в азербайджанском обществе посредством СМИ.

В случае гипотетического подписания «Мирного Договора» между Арменией, Нагорно-Карабахской Республикой и Азербайджаном, возникает ряд закономерных вопросов относительно восприятия обществ, изолированных друг от друга в течение 25 лет. Необходимо проанализировать наличие или отсутствие процессов, способных стать предпосылкой к их мирному сосуществованию, а также специфики внутриполитической обстановки в республиках, которая диктует условия для возникновения таких предпосылок или наоборот тормозит их возникновение.

Исследование информационного пространства Азербайджана сегодня не дает возможности зафиксировать сколько-нибудь положительных подвижек в сфере освещения карабахского конфликта и новостей об Армении и армянах. Это в свою очередь дает основание для определенных выводов относительно стремления правящего режима в Азербайджане манипулировать общественным сознанием для направления эмоциональной энергии и внимания общества в русло, необходимое для решения тех политических задач, которые вытекают из интересов манипулятора.

В данном конкретном случае мы сталкиваемся с переключением внимания на армянскую тематику для сокрытия внутренних социально-экономических проблем в стране. Наличие «внешнего врага»

формируется и насаждается для внутренней мобилизации группы и, как правило, используется политической элитой для подавления сил и течений внутри группы, направленных против самой элиты. С этой целью используется ряд инструментов, таких как дезинформация, введение в заблуждение, манипулирование, создание общественного мнения, дезориентация и пр[1].

Рассмотрим проблему на примере распространения армянофобии со страниц СМИ Азербайджана с целью реализации вышеперечисленных задач. В этом контексте средства массовой информации — могущественное оружие в пропаганде. Власти Азербайджана, контролируя СМИ, могут оказывать влияние на формирование общественного мнения, манипулируя и внедряя необходимые клише и стереотипы об армянах.

Результаты исследования автора показали, что антиармянская пропаганда преимущественно сосредоточена в провластных СМИ Азербайджана, однако условно нейтральные и оппозиционные медиа-структуры также вовлечены в этот процесс. Рассмотрим конкретные примеры:

Провластные СМИ:

Информационное агентство «Vesti.az»:

1. «Если сравнить все государства мира, вместе взятые, с одной большой семьей, то, несомненно, «Великая Армения» в ней займет место уродца»[2].
2. «Армянство – это как разновидность того же гриппа»[3].
3. «На что надеются армяне, а точнее закавказские цыгане…»[4].
4. «Об излечении армянского идиотизма, составляющего результат задержанного или неправильного развития мозга, не может быть никакой речи»[5].
5. «То обстоятельство, что большинство армян страдает острым психическим расстройством настолько очевидный факт, что, вроде, для его повторения нет особой нужды»[6].
6. «Продажная сущность и природная неблагодарность армян наглядно проявила себя в свете событий, происходящих в Крыму»[7].

Информационное агентство 1news.az:

1. «Длительное отсутствие у армян навыков построения государства, дурная привычка воровать культуру, историю и земли соседних народов в итоге оборачивалась бедствиями для самого же армянского народа <…> Неумение или нежелание строить нормальные отношения с соседними народами или же вероломное предательство их и является основной причиной бедствий и постоянного кочевого образа жизни армянского этноса»[8].

2. «Двуличность и вероломность армян становится еще более явной и от того, что для подписания Ассоциативного соглашения Армения получила от Европы 200 миллионов евро в виде различных грантов»[9].

Сайт Karabakhinfo.com:

1. «Ложь, коварство, подхалимство, трусость, дикость, варварство, безнравственность, нанесение удара в спину – основные симптомы «армянской болезни». В психологии армянских писателей, заразившихся этой болезнью, широко распространена некрофилия»[10].

2. Сегодня многие специалисты отмечают, что в армянской кинопропаганде используют вирус "25 кадр". <...> На этот 25-й кадр размещается мысль об уничтожении армян тюрками, единения за

[1] Нежданов И. Ю. Аналитическая разведка для бизнеса. Издательство: Ось-89, Москва, 2008 г., 336 с.
[2] 249 подарков от брата Синь пришлись не по душе безработным гражданам Армении. Vesti.az. 07.12.2012. [Электронный ресурс] http://vesti.az/news/139647/
[3] В отличие от Азербайджана, Грузия должна успеть ввести карантин против армянской заразы. Vesti.az.1.08.2011. [Электронный ресурс] http://vesti.az/news/84919
[4] Представители второй по численности «нации» в Армении даже не подозревают, что… Vesti.az 13.08.2013 [Электронный ресурс] http://vesti.az/news/169178
[5] Спецслужбы Армении создали еще один антиазербайджанский сайт, где врагом объявлен даже принц Эндрю. Vesti.az. 09.12.2013. [Электронный ресурс] http://www.vesti.az/news/184465
[6] Пока Давутоглу в Ереване, армяне хотят, чтобы он заставил Баку «вернуть четыре района из семи». Vesti.az 12.12.2013 [Электронный ресурс] http://vesti.az/news/184960
[7] Армянин - он и в Крыму армянин. Vesti.az. 13.03.2014. [Электронный ресурс] http://vesti.az/news/196180
[8] Армянская «палитра» - из кого состоит армянский народ?. 1news.az. 16.06.2011. [Электронный ресурс] http://1news.az/analytics/20110614092836251.html
[9] Провальное заседание комиссии межпарламентского сотрудничества Евросоюз – Армения. 1news.az. 10.02.2014. [Электронный ресурс] http://1news.az/politics/20140210084851299.html
[10] Заур Алиев. «Армянская психология и политика». Karabakhinfo.org. 27.02.2013. [Электронный ресурс] http://karabakhinfo.com/ru/muellif/122-armyanskaya-psihologiya-i-politika.html

великую Армению, о многострадальности и древности народа и необходимости отдачи богатств за общеармянское дело и другие тому подобные мысли»[1].

«Нейтральные» СМИ:

Информационное агентство ANSPress*:* «Армяне воруют везде, даже за океаном, в Америке!»[2].

Сайт Turksam.org: «Ненависть заложена в природе армян. Она беспредельна»[3].

Сайт Modern.az: «Армянские женщины - это бомба замедленного, но неминуемого смертельного воздействия. Имперскими стратегами армян задуман и воплощается план по уничтожению тюрков как единицы через генетику и кровосмешение»[4].

Информационное агентство Salamnews.org: «Опрос: Кто самый главный враг Азербайджана? Это всем известно – армяне»[5].

Оппозиционные СМИ:

Сайт Minval.az:

1. «Почему, спрашивается, армяне не присваивают себе кулинарные бренды, например, русских, японцев или немцев: борщ, суши или сосиски? Почему они объявляют своими именно блюда исконно и бесспорно азербайджанские: долму, шашлык, др.?»[6].

2. «В магазины Баку поступило в продажу варенное и обычное сгущенное молоко от Лозова с переводом сведений о продукте на армянский язык <...> на банке сгущенного молока сведения, представлены на армянском языке <...> На упаковке этого товара также присутствует информация и на азербайджанском языке, но она размещена в самом низу -после аннотаций на армянском <...> Отечественные магазины без всякого беспокойства выставляют данный продукт на свои прилавки»[7].

Вышеприведенные примеры отчетливо демонстрируют наличие широкомасштабной эксплуатации «языка вражды» в азербайджанских СМИ. Так принято обобщать все языковые средства выражения резко отрицательного отношения «оппонентов» – носителей иной системы религиозных, национальных, культурных или же более специфических, субкультурных ценностей. Это явление может выступать как форма проявления расизма, ксенофобии, межнациональной вражды и нетерпимости <…>. И, кроме того, как частный случай – может являть собой отсутствие культуры ведения дискуссии[8].

Анализ «языка вражды», используемого в азербайджанских средствах массовой информации, при подготовке материалов на армянскую тематику как в азербайджаноязычном сегменте, так и в русскоязычном, показывает, что негативизация образа армян, использование оскорбительных эпитетов и речевых оборотов, а также осознанное искажение информации носит не единичный характер, а является частью государственной стратегии по насаждению армянофобии в азербайджанском обществе[9].

Подобная картина выявляет крайне важный аспект- скрываемый диссонанс между реальной ситуацией в азербайджанском обществе в отношении всего армянского и декларируемой толерантностью к мультикультурализму и полирелигиозности. По сути, Азербайджан, используя ретрансляционные механизмы СМИ, показывает две параллельные модели общественного поведения: основанную на армянофобии и основанную на толерантности ко всем остальным.

Это, в свою очередь, создает препятствие для налаживания диалога между сторонами, вовлеченными в карабахский конфликт, поскольку не способствует выработке механизмов мирного сосуществования двух обществ в одном социо-гуманитарном пространстве, что в свою очередь является краеугольным камнем всего переговорного процесса, поскольку обеспечение физической

---

[1] Киношная война армян против Азербайджана (1-я часть). Karabakhinfo.com. 28.02.2013. [Электронный ресурс]http://karabakhinfo.com/ru/manset/125-kinoshnaya-voyna-armyan-protiv-azerbaydzhana-1-ya-chast.html

[2] Армяне воруют везде, даже за океаном в Америке!. ANSPRESS. 16.11.2012 [Электронный ресурс] http://anspress.com/index.php?a=2&lng=ru&nid=176042

[3] Ненависть заложена в природе армян. Она беспредельна. Turksam.org 26.02.2005 [Электронный ресурс] http://turksam.org/ru/yazdir152.html

[4] Erməni qadınları və Azərbaycanlıların ermənişdirilməsi prosesi... (на аз. языке). Modern.az. 05.08.2013. [Электронный ресурс] http://modern.az/articles/42613/1/

[5] Враги и союзники Азербайджана. Salamnews.org. 01.10.2010. [Электронный ресурс] https://www.youtube.com/watch?v=Kq2TRnfgo3w

[6] Слово – супероружие против армян. Minval.az. 05.02.2014. [Электронный ресурс] http://minval.az/author/466#sthash.Nite14gP.dpuf

[7] Армянская продукция в азербайджанских магазинах (ФОТО). Minval.az. 18.12.2013. [Электронный ресурс] http://minval.az/news/30904/#sthash.SQW8Cgg1.dpuf

[8] Алла Денисова. Язык вражды в российских СМИ: гендерное измерение. Женщина Плюс. № 4, 2002. ж-л. [Электронный ресурс] http://owl.ru/win/womplus/2002/denisova2.htm

[9] См. А. Адибекян, А. Элибегова. «Армянофобия в Азербайджане».: Ер., «Тигран Мец», 2013 г., 330 с.

безопасности жителей НКР в агрессивно и враждебно настроенной среде азербайджанцев не представляется возможным.

Однако, как показывает практика, азербайджанская сторона не делает шагов в направлении исправления ситуации, из чего можно сделать вывод о неготовности Азербайджана к мирному сосуществованию с Арменией и НКР в долгосрочной перспективе, поскольку на сегодняшний день необходима смена целого поколения, которое не воспитывалось бы в духе армянофобии. Безусловно, подобная позиция официальной азербайджанской пропаганды не должна становиться поводом для зеркального отображения в армянском обществе, поскольку ответная ксенофобия не может явиться мерой борьбы с армянофобией. Однако учитывать вышеописанную картину при выработке механизмов диалога между сторонами, видится желательным.

Литература

1. Нежданов И. Ю. Аналитическая разведка для бизнеса. Издательство: Ось-89, Москва, 2008 г., 336 с.

2. 249 подарков от брата Синь пришлись не по душе безработным гражданам Армении. Vesti.az. 07.12.2012. [Электронный ресурс] http://vesti.az/news/139647/

3. В отличие от Азербайджана, Грузия должна успеть ввести карантин против армянской заразы. Vesti.az.1.08.2011. [Электронный ресурс] http://vesti.az/news/84919

4. Представители второй по численности «нации» в Армении даже не подозревают, что… Vesti.az 13.08.2013 [Электронный ресурс] http://vesti.az/news/169178

5. Спецслужбы Армении создали еще один антиазербайджанский сайт, где врагом объявлен даже принц Эндрю. Vesti.az. 09.12.2013. [Электронный ресурс] http://www.vesti.az/news/184465

6. Пока Давутоглу в Ереване, армяне хотят, чтобы он заставил Баку «вернуть четыре района из семи». Vesti.az 12.12.2013 [Электронный ресурс] http://vesti.az/news/184960

7. Армянин - он и в Крыму армянин. Vesti.az. 13.03.2014. [Электронный ресурс] http://vesti.az/news/196180

8. Армянская «палитра» - из кого состоит армянский народ?. 1news.az. 16.06.2011. [Электронный ресурс] http://1news.az/analytics/20110614092836251.html

9. Провальное заседание комиссии межпарламентского сотрудничества Евросоюз – Армения. 1news.az. 10.02.2014. [Электронный ресурс] http://1news.az/politics/20140210084851299.html

10. Заур Алиев. «Армянская психология и политика». Karabakhinfo.org. 27.02.2013. [Электронный ресурс] http://karabakhinfo.com/ru/muellif/122-armyanskaya-psihologiya-i-politika.html

11. Киношная война армян против Азербайджана (1-я часть). Karabakhinfo.com. 28.02.2013. [Электронный ресурс]http://karabakhinfo.com/ru/manset/125-kinoshnaya-voyna-armyan-protiv-azerbaydzhana-1-ya-chast.html

12. Армяне воруют везде, даже за океаном в Америке!. ANSPRESS. 16.11.2012 [Электронный ресурс] http://anspress.com/index.php?a=2&lng=ru&nid=176042

13. "Ненависть заложена в природе армян. Она беспредельна". Turksam.org 26.02.2005 [Электронный ресурс] http://turksam.org/ru/yazdir152.html

14. Ermәni qadınları və Azərbaycanlıların ermәniləşdirilmәsi prosesi... (на аз. языке). Modern.az. 05.08.2013. [Электронный ресурс] http://modern.az/articles/42613/1/

15. Враги и союзники Азербайджана. Salamnews.org. 01.10.2010. [Электронный ресурс] https://www.youtube.com/watch?v=Kq2TRnfgo3w

16. Слово – супероружие против армян. Minval.az. 05.02.2014. [Электронный ресурс] http://minval.az/author/466#sthash.Nite14gP.dpuf

17. Армянская продукция в азербайджанских магазинах (ФОТО). Minval.az. 18.12.2013. [Электронный ресурс] http://minval.az/news/30904/#sthash.SQW8Cgg1.dpuf

18. Алла Денисова, к.ф.н. Язык вражды в российских СМИ: гендерное измерение. Женщина Плюс. № 4, 2002. ж-л. [Электронный ресурс] http://owl.ru/win/womplus/2002/denisova2.htm

19. А. Адибекян, А. Элибегова. «Армянофобия в Азербайджане»: Ер., «Тигран Мец», 2013 г., 330с.

Сведения об авторе:
Анжела Элибегова - кандидат политических наук.
E-mail: elibegova@gmail.com

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.п.н., А.П. Енгояном.

ՀՏԴ 1/14 Փիլիսոփայություն

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՌԱՑԻՈՆԱԼՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ՎՐԱ

Աննա ՀԱԿՈԲՅԱՆ

Բանալի բառեր- *գիտական հեղափոխություն, ռացիոնալության տիպ, դասական գիտություն, դասական ռացիոնալություն, ոչ դասական ռացիոնալություն, աշխարհի գիտական պատկեր, աշխարհի մեխանիկական պատկեր, աշխարհի քվանտառելյատիվիստական պատկեր:*

Key words*: scientific revolution, type of rationalism, classical science, classical type of rationality, non-classical type of rationality, scientific picture of the world, mechanical picture of the world, quantum relativistic picture of the world.*

Ключевые слова*: научная революция, тип рациональности, классическая наука, классический тип рациональности, неклассический тип рациональности, научная картина мира, механическая картина мира, квантово- релятивистская картина мира.*

A.Hakobyan

The Influence of Scientific Revolutions on the Concepts of Rationality

The article refers to one of the most important issues of the Philosophy of science: substantiation of rationality`s historical nature. Investigating the dynamics of the scientific criteria after every scientific revolution, the author comes to a conclusion that after the third scientific revolution strictly classical natural-science criteria of rationality gradually softened, having generated so-called "non-classical" type of rationality.

А.Акопян

Воздействие научных революций на представления о рациональности

Статья относится к одной из важнейших задач науки философии - обоснования историчности рационального. Исследуя динамику критериев научности после научных революций, автор приходит к выводу, что после третьей научной революции строго классические естественнонаучные критерии рациональности смягчаются, породив так называемый “неклассический” тип рациональности.

Հոդվածը նվիրված է գիտության փիլիսոփայության կարևոր հիմնախնդիրներից մեկին՝ռացիոնալության պատմականության հիմնավորմանը:Վերլուծելով յուրաքանչյուր գիտական հեղափոխությունից հետո գիտականության չափորոշիչների դինամիկան, հեղինակը հանգում է այն եզրակացությանը, որ երրորդ գիտական հեղափոխությունից հետո գիտական /բնագիտական/ ռացիոնալության խիստ չափորոշիչները մեղմանում են՝առաջ բերելով այսպես կոչված՝ ռացիոնալության ոչ դասական տիպը:

Ռացիոնալիությունը որպես աշխարհաճանաչողության միջոց մեկընդմիշտ «որդեգրվել» է թե՝ փիլիսոփայության և թե՝ գիտության կողմից: Անտիկ շրջանում փիլիսոփայության և գիտության կողմից ընդունված ռացիոնալության չափորոշիչները նույնն են եղել : Ռացիոնալը հասկացվել է որպես ընդհանուր առմամբ իռացիոնալի հակոտնյա, սակայն դրանց միջև խիստ դեմարկացիա չի դրվել: Իռացիոնալի տակ ենթադրվել է գիտակցության այնպիսի ակտ, որը սկզբունքորեն անարտահայտելի է մտածողության մեջ, կամ արտահայտելի է մասամբ, այլաբանորեն (ապրումներ, աֆֆեկտներ, գենետիկ ինֆորմացիա, անհատական և կոլեկտիվ անգիտակցական): Դրան հակառակ՝ ռացիոնալ է համարվել այնպիսի մտածողությունը, որում առկա են հետևյալ հատկությունները.

- մտքի՝ լեզվական արտահայտելիություն (դիսկուրսիվություն),
- հասկացությունների, տերմինների, և նրանցով կազմված դատողությունների որոշակիություն,
- հիմնավորվածություն (գործածվող հասկացությունների և դատողությունների որոշակի տրամաբանական կանոններին ենթարկված լինելը),
- ռեֆլեկտիվություն (մտածողության վերահսկելիություն)

Քանի որ Անտիկ շրջանում ռացիոնալ մտածողությանը ներկայացվող վերը նշված չափորոշիչները միանշանակ ընդունվել են և գիտության և փիլիսոփայության կողմից, ուստի

կատարվել է գիտական և փիլիսոփայական գիտելիքների, ինչպես նաև այդ գիտելիքներին հասնելու մեթոդների փոխներթափանցում: Ընդ որում, մասնավոր գիտություններն իրենց հետազոտական մեթոդները վերցրել են փիլիսոփայության ճանաչողական զինանոցից:

Ռացիոնալության մասին պատկերացումները կտրուկ փոփոխվում են 17- րդ դարում կատարված առաջին գիտական հեղափոխությունից հետո, երբ ձևավորվում է ճանաչողական մի նոր մշակույթ, որը հայտնի է «դասական գիտություն» բնորոշմամբ, և որի հիմքում ընկած է ռացիոնալության դասական տիպը: Նոր ժամանակաշրջանում ոչ միայն առաջանում են հատուկ գիտական մեթոդներ, այլև այդ մեթոդները ճանաչվում են միակ ճշմարիտը և հիմք հանդիսանում փիլիսոփայության ճանաչողական հնարավորությունների քննադատության համար, որին բնորոշ են մտահայեցողականությունը, ռեֆլեկսիան, ինտուիցիան և այլ կարգի ճանաչողական ձևերը: Ի.Նյուտոնը առաջիններից մեկն էր, որ գիտությունը հստակորեն սահմանազատեց մտահայեցողական բնափիլիսոփայությունից և քննադատեց վերջինս: Դրանից հետո բնագիտական միտքը ծավալվել է «ֆիզիկա զգուշացիր մետաֆիզիկայից» նշանաբանով: Դրանով հիմք է դրվել գիտության և փիլիսոփայության մեթոդների միջև «հարաբերությունների վատացմանը »:

Մասնավոր գիտական գիտելիքների համակարգի բուռն աճին նպաստող գործոններն էին բնության և հասարակության էմպիրիկ հետազոտությունները, գիտության ամուր փաստացի հիմքի ստեղծումը, մաթեմատիկական ճշգրիտ նկարագրությունը և ընդհանրացումը: 18-19-րդ դարերի գիտնականներն իրենց փորձով համոզվում էին կոնկրետ գիտական գիտելիքների հսկայական բացատրական և կանխատեսողական հնարավորությունների մեջ, դրանց պրակտիկ կիրառելիության և արդյունավետության մեջ: Գիտությունն ավելի վճռականորեն էր ազդարարում իր նշանակալիության և ինքնիշխանության մասին: Բնագիտության հիմնական ոլորտներում՝ քիմիայում, ֆիզիկայում, կենսաբանության ոլորտում, կատարվում են հիմնարար ընդհանրացումներ: Ի. Նյուտոնի օրենքները տեսական մեխանիկայում, Դ.Ի. Մենդելեևի քիմիական էլեմենտների համակարգը, Չ. Դարվինի կենդանի բնության էվոլյուցիայի տեսությունը և այլն: Բնության ցանկացած երևույթի բացատրությունը հնարավոր էր դառնում այդ հիմնական օրենքներից ելնելով: Ահա թե ինչու գիտական և հատկապես բնագիտական մեթոդները ճանաչվում են ամենաարդյունավետը և վերածվում ռացիոնալության չափորոշիչների:

Փաստորեն ռացիոնալությունը նույնացվում է գիտականության հետ, խիստ սահման է դրվում ռացիոնալի և իռացիոնալի միջև, վերջինս ճանաչվում է որպես գիտական ճանաչողության «թշնամի»: Այսպիսով ճանաչողության տեսության դասական ձևն իր սկզբնական նախադրյալներով և սկզբունքներով լրիվությամբ կառուցվում է՝ որպես հետազոտության օբյեկտի մոդել ընդունելով բնական գիտությունները: Եթե տեսությունը հավակնում է օբյեկտիվ ճշմարտության և ռացիոնալության, ապա պետք է կառուցվի բնության մասին գիտության (հատկապես ֆիզիկայի) չափանիշներով, իսկ ոգու մասին գիտությունները, մարդկային հոգու և մտածողության էության բացահայտմանը միտված գիտությունները մնում են գիտական ճանաչողության տեսության բովանդակությունից դուրս՝ որպես գիտականության չափանիշներին չհամապատասխանող: Ընդունվում է, որ մտածողության օրենքները վերջին հաշվով հիմնված են բնության, կեցության օրենքների վրա և այդ օրենքներից հեռացումը տանում է դեպի մոլորություն: Օրինակ Մ. Բորնը նշում է, որ «մարդկային միտքը մտածողության միջոցով կարող է թափանցել բնության գաղտնիքների մեջ՝ մտածողության օրենքների և բնության օրենքների միջև եղած ներդաշնակության շնորհիվ»:[1]

Ռացիոնալության նույնացումը բնագիտության չափանիշների հետ և բնական գիտությունների պաշտամունքը հիմք հանդիսացան գիտության մեջ ռացիոնալության դասական տիպի ամրապնդմանը, որի հիմնական բնութագրերին ստորև կանդրադառնանք:

[1] Борн М.,Размышления и воспоминания физика.М.,1978,с.53.

Դասական ռացիոնալությունը և հետևաբար նաև դասական գիտությունը շատ դիպուկ բնութագրել է ռուս վերլուծաբան Ա.Ն. Ավդուլովը, որպես՝ «գիտելիքի անհերքելիության, ինքնաակնհայտության, անսխալ կանխատեսելիության մասին իմացաբանական ուտոպիա»:[1]

Ավդուլովը այդ հակիրճ բնութագրությամբ կարողացել է մատնանշել դասական գիտության ամենաէական հատկությունների ամբողջությունը. **ֆինալիզմը, պատճառահետևանքային ավտոմատիզմը և օբյեկտիվիզմը:**

Ֆինալիզմը դասական ռացիոնալության շրջանակներում ընդունված այն տեսակետն է, ըստ որի հնարավոր է միանշանակ, անհերքելի, ինքնապարփակ, բացարձակ ճշմարիտ գիտելիքների համակարգի ստեղծումը: Գիտության բովանդակության մեծ մասը կրում է անխախտ ճշմարտությունների բնույթ՝ պահպանվելով անփոփոխ: Գիտելիքի աճը զծային – քանակական ինքնաընդլայնման գործընթաց է: Ծագող նոր գիտելիքները ածանցվում են գիտելիքների նախկինում կուտակված գումարից և չեն կարող ներկայանալ որպես նախորդի հերքում կամ նրա փոփոխված ձև: Գիտելիքը կարող է լինել ճշմարիտ և օբյեկտիվ միայն այն դեպքում,եթե ձեռք է բերվել գիտական ռացիոնալության չափանիշների պահպանմամբ,իսկ ռացիոնալությունը արտապատմական բնույթ ունի: Ռացիոնալ արտահայտման սկզբունքները իրենց նշանակությունը պահպանում են ցանկացած դարաշրջանում, ցանկացած մշակութային-պատմական տարածաշրջանում,հետևաբար՝ճշմարտությունը անփոփոխ է և վերջնական: Այսպիսով՝ ֆինալիզմը հակված է ժխտելու գիտական հեղափոխությունների հնարավորությունը:

Պատճառահետևանքային ավտոմատիզմը դասական ռացիոնալության բնորոշ մեխանիստական այն պատկերացումն է, ըստ որի յուրաքանչյուր պատճառ առաջ է բերում կոնկրետ հետևանք, հետևաբար բոլոր հետևանքները կանխատեսելի են: Ինչպես նշում է Վ.Ա. Էկստորսկին, այս մտածողության հիմքում ընկած է Նյուտոնի կողմից ստեղծված **աշխարհի մեխանիկական պատկերը**, որին բնորոշ են հետևյալ մոտեցումները:

- Ողջ Տիեզերքը հսկայական թվով անբաժանելի և անփոփոխ մասնիկների ամբողջություն է: Այդ մասնիկները տեղաշարժվում են բացարձակ տարածության և բացարձակ ժամանակի մեջ՝ դատարկության միջով վայրկենապես փոխանցվող ձգողական ուժերի ազդեցությամբ:
- Բոլոր իրադարձությունները խիստ որոշված են դասական մեխանիկայի օրենքներով: Իմանալով ցանկացած մարմնի շարժման արագությունը և իմպուլսը, կարելի է հաշվել հետագիծը:Հետևաբար ամեն ինչ կարելի է անսխալ կանխատեսել:
- Բնությունը (նաև մարդը) ընկալվում է որպես մեխանիկական սարք, որի մասերը ենթարկվում են խիստ դետերմինացիայի:
- Որպես հիմնական հետազոտական ծրագիր՝ աշխարհի մեխանիկական պատկերի գործառնական առանձնահատկությունը ռեդուկցիայի հիման վրա բնագիտական գիտելիքների սինթեզն է, տարբեր գործընթացների և երևույթների հանգեցումը մեխանիկական գործընթացի:[2]

Օբյեկտիվիզմը դասական ռացիոնալության հաջորդ կարևոր առանձնահատկությունն է, ըստ որի ռացիոնալ է համարվում այն ճանաչողությունը, երևույթների այնպիսի տեսական բացատրությունը, որտեղ ճանաչող սուբյեկտի գործողությունները և օգտագործած միջոցները անտեսվում են: Ռացիոնալ և օբյեկտիվ ճանաչողության համար սուբյեկտից պահանջվում է ընդունել այսպես կոչված «մետադիտողի» դիրքորոշում, իսկ գիտակցությունը նույնացնել «մետագիտակցության »՝ «բացարձակ սուբյեկտի» անորոշ գիտակցության հետ, որը միատեսակ է բոլոր մարդկանց մոտ: Դասական գիտության համար՝ «գիտական ճանաչողության սուբյեկտը պետք է մի կողմ դնի իր մեջ եղած մարդկայինը և դառնա ոչ մարդկային»:[3]

Դասական գիտության պարադիգմալ տեսություններ են հանդիսացել՝ Նյուտոնի մեխանիկան, Դասական տիեզերագիտությունը (կոսմոլոգիան), Մաքսվելի էլեկտրադինամիկան, Կլաուզիուսի թերմոդինամիկան, Պավլովի ֆիզիոլոգիան, Մենդելեևի քիմիական էլեմենտների համակարգը, Դարվինի էվոլյուցիոն տեսությունը և այլն: Չնայած թվարկված դասական բնագիտական

[1] Авдулов А.Н., Наука и общество на рубеже веков. М., 2000,с.157.
[2] Лекторский В.А., Эпистемология классическая и неклассическая.М., 2006,с.104.
[3] Невважай И. Д., Наука и метасознание // Метафизические исследования. Выпуск 6, с. 62

հայեցակարգերի ակնհայտ բովանդակային տարբերություններին, դրանք բոլորը ելնում էին ռացիոնալության որոշակի սկզբունքներից, որոնք համարվում էին միակ գիտականը և ճշմարիտը: Դրանք են՝ դետերմինիզմի սկզբունքը, բնության երևույթների միջև միանշանակ պատճառահետևանքային հարաբերությունների սկզբունքը, գիտական գիտելիքի «մաքրության» կամ օբյեկտիվության սկզբունքը, բացարձակ ճշմարտության հնարավորության սկզբունքը, միևնույն առարկայի մասին այլընտրանքային գիտական տեսությունների անհնարինության սկզբունքը, գիտության զարգացման անընդհատության և աստիճանականության սկզբունքը: Թվարկված սկզբունքների ամբողջությունն էլ հենց հանդիսանում է դասական ռացիոնալությունը:

Տեղին է նկատել, որ դասական ռացիոնալության սկզբունքներն այնքան էլ լավ չեն համադրվում փիլիսոփայության ճանաչողական սկզբունքների հետ: Օրինակ, օբյեկտիվության սկզբունքը բազմիցս կասկածի տակ է դրվել տարբեր մտածողների կողմից՝սկսած Պրատագորասից մինչև Ի.Կանտ: Բացարձակ ճշմարտության հնարավորությունը վիճարկվել է հարաբերապաշտների կողմից, իսկ որևէ հիմնախնդրի վերաբերյալ այլընտրանքային տեսությունների միաժամանակյա գոյությունը, ինչը գիտությանը անհարիր է, փիլիսոփայության մեջ միանգամայն բնականոն է համարվել: Այսպիսով՝ փիլիսոփայական ռացիոնալությունը և գիտական /դասական/ ռացիոնալությունը տարբեր որակներ են ենթադրում: Քանի որ գիտությունը ավելի մեծ պրակտիկ հաջողությունների էր հասել հասարակության արտադրողական ուժերի զարգացման մեջ, ուստի գիտական ռացիոնաությունը համարվում է ընդօրինակելի և պարտադրվում ճանաչողական մյուս ձևերին՝արվեստներին, փիլիսոփայությանը, հումանիտար գիտություններին: Պոզիտիվիզմի ներկայացուցիչները փորձեր են ձեռնարկում փիլիսոփայությունը դարձնելու խիստ գիտական՝վտարելով նրանից բազմակարծությունը, հարաբերականության և զարգացման գաղափարները,սակայն ապարդյուն:Այս դեպքում ճիշտ է Ն.Բերդյաևի այն համոզմունքը, թե «փիլիսոփայությունը ենթադրում է մտածողության ազատություն,այն ոչ մի իմաստով գիտություն չէ և ոչ մի իմաստով չպետք է լինի գիտական… Հնարավոր է գիտության փիլիսոփայությունը,բայց ոչ երբեք գիտական փիլիսոփայությունը»:[1]

Թեպետ դասական տիպի ռացիոնալության մենատիրությունը շարունակվում է ընդհուպ մինչև 20-րդ դարի կեսերը, այնուամենայնիվ նրա «անսասան հեղինակությունն» ու արդյունավետությունն այդ ընթացքում աստիճանաբար կասկածի տակ է դրվում,իսկ 20-րդ դարի առաջին քառորդում կատարված գաղափարական խոր փոփոխություններն առաջ են բերում հոգևորի բավականին ամբողջական և միատարր մի շերտ (որին բնորոշ են մի շարք ոչ ստանդարտ ինտելեկտուալ ցուցանիշներ),որը բնորոշվում է որպես «ոչ դասականություն»: Դասական ռացիոնալությունը առաջին «ճեղքվածքը» ստանում է Երկրորդ գիտական հեղափոխությունից հետո,որը կատարվել է 18-րդ դարի վերջերից մինչև 19-րդ դարի կեսերը: Այս հեղափոխության արդյունքում՝ **Աշխարհի մեխանիկական պատկերը փոխարինվեց Աշխարհի էլեկտրամագնիսական պատկերով:** Հեղափոխականացնող գործոններն էին՝կենսաբանության,քիմիայի և աշխարհագրության կայացումը որպես ինքնուրույն գիտաճյուղեր և էլեկտրադինամիկայի բնագավառում կատարված հայտնագործությունները: Կայացած նոր գիտություններն իրենց հետ բերեցին հետազոտության նոր սկզբունքներ,դրանք գիտության մեջ ներմուծեցին զարգացման գաղափարը,որը չկար աշխարհի մեխանիկական պատկերում: Կենդանի և զարգացող օբյեկտների ուսումնասիրման յուրահատկությունները հնարավոր չէին հասկանալ մեխանիկայի տերմիններով: «Ամենազոր» մեխանիկան անզոր գտնվեց նաև էլէկտրական և մագնիսական երևույթների բացատրության հարցում: Քանի որ էլեկտրամագնիսական երևույթները չէին հանգեցվում մեխանիկականին՝ ձևավորվում է համոզմունք առ այն,որ ֆիզիկական իրականության հիմքում ընկած են ոչ թե մեխանիկայի, այլ էլեկտրադինամիկայի օրենքները: Եթե նախկինում ընդունում էին, որ մատերիան բաղկացած է դիսկրետ մասնիկներից, որոնք ենթական են մեխանիկայի օրենքներին, ապա երկրորդ

[1] Бердяев Н. А., Философия свободы. Смысл творчества. М., 1989, с. 267.

գիտական հեղափոխությունից հետո ընդունվում է, որ մատերիան բաղկացած է ալիքային բնույթ ունեցող մասնիկներից , որոնք ենթական են էլեկտրադինամիկայի օրենքներին:

Թեպետ գիտության մեջ կատարված փոփոխությունները կասկածի տակ դրեցին դասական տիպի ռացիոնալության հիմնական սկզբունքները՝ այդուհանդերձ դասական գիտության իդեալներն ու սկզբունքները շարունակվում էին որոշիչ համարվել ընդհուպ մինչև երրորդ գիտական հեղափոխությունը:

Երրորդ գիտական հեղափոխությունը ընթացել է 19-րդ դարի վերջերից մինչև 20-րդ դարի կեսերը և ավարտվել ոչ դասական գիտության և ռացիոնալության նոր տիպի առաջացմամբ: Հիմնական հեղափոխականացնող գործոններն էին.

- ֆիզիկայում՝ հարաբերականության և քվանտային տեսությունների ստեղծումը
- կենսաբանությունում՝ գենետիկայի ձևավորումը
- քվանտային քիմիայի առաջացումը
- հետազոտական ծրագրերում միկրոաշխարհի օբյեկտների հայտնվելը:

Երրորդ գիտական հեղափոխությունից հետո ձևավորվում է **աշխարհի քվանտառելյատիվիստական պատկերը,** որի դեպքում ընդունվում է, որ մատերիայի մասնիկներին բնորոշ է և՛ ալիքային հատկություն (անընդհատություն), և՝ դիսկրետություն (քվանտայնություն): Առաջին անգամ այդ հիպոթեզը հիմնավորեց Լուի դե Բրոյլը 1924թ.-ին:Իսկ Վ.Հայզենբերգը ձևակերպեց անորոշությունների առնչությունները,որը դարձավ ոչ միայն քվանտային մեխանիկայի հիմնարար սկզբունքներից մեկը, այլև,մեթոդաբանական իմաստով միկրոօբյեկների շարժման վիճակագրական օրինաչափությունների օբյեկիվ բնութագիր:Հայզենբերգը հիմնավորեց, որ ուղեծիր,կոորդինատ, իմպուլս և այլ հասկացությունները, որոնց դասական ֆիզիկայում վերագրվում է միանշանակ իմաստ, քվանտային տեսության մեջ ճշգրիտ իմաստ ունենալ չեն կարող: Պարզվեց, որ հնարավոր չէ ճշգրիտ որոշել միկրոօբյեկտի կոորդինատը և իմպուլսը(շարժման քանակը): Ինչպես նշել է Հայզենբերգը, պատճառականության օրենքում ընդունված՝«ներկան ճշգրիտ իմանալու դեպքում կարելի է միանշանակ ձևով կանխատեսել ապագան» խիստ ձևակերպման մեջ սխալ է ոչ թե եզրակացությունը, այլ, կանխադրույթը:[1]Ասել է թե,միկրոօբյեկտների շարժման ուսումնասիրության ժամանակ հնարավոր չէ անգամ ներկան ճշգրիտ իմանալ, ուր մնաց թե ճիշտ կանխատեսվի ապագան:

Այսպիսով՝ի տարբերություն դասական ֆիզիկայի՝ քվանտային տեսությունն ըստ էության վիճակագրական տեսություն է, որից կարելի է բխեցնել ոչ թե ճշգրիտ, այլ միայն հավանական բնույթի եզրակացություններ: Իհարկե, անորոշությունների սկզբունքը չի վերացնում պատճառականությունը, պարզապես այն արտահայտում է յուրօրինակ ձևով՝վիճակագրական օրինաչափությունների և հավանական կախվածությունների ձևով:Բայց և այնպես, սա կարելի է համարել առաջին լուրջ հարվածը դասական գիտության մեջ ընդունված պատճառահետևանքային ավտոմատիզմի գաղափարներին, ըստ որի գիտության մեջ պետք է բացառվի անորոշությունը, բազմանշանակությունը, պատահականությունը և կանխատեսումը պետք է լինի ճշգրիտ: Գիտության աստիճանական կողմնորոշումը դեպի որոշակի հարաբերապաշտություն՝ պայմանավորված էր նաև Ա. Էյնշտեյնի և Կ.Գյոդելի հայտնագործություններով: «Կ.Գյոդելը ցույց տվեց բոլոր տրամաբանական համակարգերի անլիարժեքությունը:Այդ երկու հյտնագործությունները հիմնավորեցին բանականության կողմից բացարձակ ճշմարտության հասնելու հավակնությունների անկարողությունը»:[2]

Տեղին է հիշել նաև Կիրառական մաթեմատիկայի միջազգային միության պրեզիդենտ Ջեյմս Լայթխիլի կողմից 1986թ.-ին կատարված հայտարարությունը, երբ նա իր բոլոր կոլեգաների կողմից ներողություն է խնդրել այն բանի համար, որ «երեք դարերի ընթացքում կրթված հասարակությունը մոլորության մեջ է պահվել դետերմինիզմի ապոլոգիայով, որը հենվում էր նյուտոնյան համակարգի

[1] Ըստ Գրիգորյան Լ.,Ֆիզիկայի պատմության ձեռնարկ,Եր.,2007,էջ306
[2] Ильин И.П.,Постмодернизм.Словарь терминов,М.,2001,с.349

վրա, այն դեպքում, որը կարելի էր ապացուցված համարել ամենաուշը 1960թ.-ին, որ այդ դետերմինիզմը սխալ դիրքորոշում է եղել[1]»:

Այսպիսով դասական ռացիոնալիզմին բնորոշ սկզբունքները՝ պատճառահետևանքային ավտոմատիզմը և ֆինալիզմը աստիճանաբար խաթարվում են: Խաթարվում է նաև դասական գիտությունը բնութագրող երրորդ կարևոր սկզբունքը՝օբյեկտիվիզմը,որին բնորոշ է ճանաչող սուբյեկտի լրիվ անտեսումը աշխարհի գիտական պատկերի կառուցման ընթացքում, աշխարհի պատկերումն այնպես, ինչպես այն կա:

20-րդ դարի բնագիտությունը ցույց տվեց հետազոտող սուբյեկտի անբաժանելիությունն օբյեկտից, գիտելիքի կախվածությունն իր ստացման մեթոդից և միջոցներից: Առաջին անգամ Հայզենբերգն է միտք արտահայտել այն մասին, որ ընդհանուր առմամբ սուբյեկտի առանձնացումը նրա ուսումնասիրման օբյեկտից անհնար է: Իսկ Նիլս Բորը 1930 թ.-ին Սոլվեյան գիտաժողովում արտահայտել է նաև չափման միջոցներով պայմանավորված հարաբերականության գաղափարը՝ ստացվող արդյունքի պայմանավորվածությունը օգտագործվող սարքի բնույթով[2]: Պարզ դարձավ, որ դասական ֆիզիկայում օբյեկտի և սարքի փոխազդեցության հետևանքը կարելի է անտեսել՝ խիստ թույլ արտահայտված լինելու պատճառով: Մինչդեռ քվանտառելյատիվիստական ֆիզիկայում հետազոտվող օբյեկտի նկարագրությունն ու բացատրությունը հնարավոր չէ առանց դիտման միջոցների ամրագրման, քանի որ դիտման պահին սարքի և օբյեկտի միջև կատարվում է ուժեղ փոխազդեցություն, ինչը ազդում է ուսումնասիրվող օբյեկտի բնույթի վրա:

Այսպիսով՝ ռացիոնալության այն սկզբունքները, որոնք գիտական և ճշմարիտ էին համարվում դասական գիտության շրջանակներում, աստիճանաբար փոխարինվում են նորերով՝ պայմանավորված գիտության մեջ կատարվող օբյեկտիվ փոփոխություններով:

Բնության երևույթների միջև միանաշանակ պատճառահետևանքային հարաբերությունների սկզբունքը փոխարինվում է վիճակագրական պատճառականության սկզբունքներով: Բացարձակ ճշմարտության հնարավորության սկզբունքը փոխարիվում է հարաբերականության սկզբունքով: Ի տարբերություն միակ ճշմարիտ գիտական տեսության իդեալին՝ արդեն թույլատվում է միջնույն օբյեկտի նկարագրության միմյանցից տարբերվող տեսակետների ճշմարտությունը:

Մնում է պարզապես նկատել, որ դասական գիտությունը իր կոշտ ռացիոնալիզմով և ստանդարտացումներով ի վիճակի չէ համարժեք վերարտադրելու իրականությունը ,առավել ևս՝ մարդու աշխարհը: Հաղթահարելով դասականության քննադատական դոգմաները՝ ոչ դասական գիտությունը ռացիոնալության անտիկ տիպին վերադառնալու միտումներ է դրսևորում:

Գրականություն

1. Գրիգորյան Լ.,Ֆիզիկայի պատմության ձեռնարկ,Եր.,2007.
2. Авдулов А.Н., Наука и общество на рубеже веков. М., 2000.
3. Бердяев Н. А., Философия свободы. Смысл творчества. М., 1989.
4. Борн М., Размышления и воспоминания физика.М.,1978.
5. Ильин И.П.,Постмодернизм. Словарь терминов,М.,2001.
6. Лекторский В.А., Эпистемология классическая и неклассическая.М., 2006.
7. Невважай И. Д., Наука и метасознание // Метафизические исследования. Выпуск 6.
8. Lighthill J., Procecdings of the Royal Society, London, 1989.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Աննա Հակոբյան - փ.գ.թ.,ԱրՊՀ փիլիսոփայության և քաղաքագիտության ամբիոնի դոցենտ

E:mail: hakobyanannaphil@gmail.com

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, փ.գ.դ., Ա.Մանասյանը:

[1] Lighthill J., Procecdings of the Royal Society, London, 1986, pp.35-40.

[2] Գրիգորյան Լ. Ֆիզիկայի պատմության ձեռնարկ,Եր.,2007,էջ 307.

ՀՏԴ 159.9 Հոգեբանություն

ԿՅԱՆՔԻ ԻՄԱՍՏԻ ՊԱՀԱՆՋՄՈՒՆՔԸ ԵՎ ՆՐԱ ԲԱՎԱՐԱՐՈՒՄԸ

Վիտյա ՅԱՐԱՄԻՇՅԱՆ

Բանալի բառեր և արտահայտություններ - *պահանջմունքներ (ֆիզիոլոգիական, սոցիալական, հուզական շփման, կյանքի իմաստի), պահանջմունքի ձևավորում և բավարարում, կյանքի իմաստի կորուստ, ինքնագնահատական, նույնականացում իդեալի հետ, հեդոնիզմ, պուբերթաթ, էքզիստենցիալիզմ:*

Ключевые слова*: потребности (физиологические, социальные, в эмоциональных связях, в смысле жизни), формирование и удовлетворение потребностей, потеря смысла жизни, самооценка, идентификация с идеалом, гедонизм, пубертат, экзистенциализм.*

Key words*: needs (physiological, social, in emotional relationships, in the sense of life), the formation and satisfaction of needs, the loss of meaning in life, self-concept, identification with the ideal, hedonism, puberty, existentialism.*

В.Ярамишян

Потребность смысла жизни и ее удовлетворение

В статье обсуждаются некоторые вопросы, связанные с психологической проблемой формирования, удовлетворения или неудовлетворения потребности смысла жизни. Предпринята попытка проанализировать эту неоднозначную проблему с точки зрения некоторых психологических теорий, в частности, экзистенциальной концепции. Неудовлетворенность потребности смысла жизни вызывает глубокий кризис, для преодоления которого потребуются значительные усилия.

V.Yaramishyan

The Need for the Meaning of Life and its Satisfaction

In the article some questions connected with a psychological problem of formation, satisfaction or dissatisfaction of requirement of meaning of life are discussed. An attempt to analyze this intricate problem from the point of view of some psychological theories, in particular, of the existential concept is made. The dissatisfaction of requirement of meaning of life causes deep crisis which overcoming will require considerable efforts.

Հոդվածում քննարկված են կյանքի իմաստի պահանջմունքի՝ որպես հոգեբանական հիմնախնդրի, ձևավորման և բավարարման մի քանի հարցեր: Փորձ է արված այս ոչ միանշանակ հասկացությունը վերլուծել հոգեբանական մի քանի տեսությունների, մասնավորապես՝ էքզիստենցիալիստական հայեցակարգից: Կյանքի իմաստի պահանջմունքի չբավարարումը հանգեցնում է խորը ճգնաժամի, որի հաղթահարման համար պահանջվում են նշանակալի ջանքեր, իսկ բավարարման դեպքում բարձրանում է ինքնագնահատականը, անձն իրեն կարևոր և բավարարված է զգում:

Կյանքի իմաստը ոչ այնքան հոգեբանական, որքան հոգևոր-փիլիսոփայական եզրույթ է: Նրա վերաբերյալ կարելի է դատողություններ անել, տեսական վարկածներ, փիլիսոփայական, աստվածաբանական և կրոնական բացատրություններ առաջադրել, սակայն թե «ո՞րն է կյանքի իմաստը», գիտությունը (մասնավորապես՝ հոգեբանությունը) միանշանակ պատասխանել չի կարող: Գիտությունը կարող է միայն ճշմարտանման պատասխաններ տալ այն հարցերին, թե «ինչպե՞ս», «ի՞նչ պայմաններում», «ի՞նչ կլինի, եթե...»: Գիտական բացատրություն գտնելու դժվարությունն այն է, որ կյանքի իմաստն անմիջականորեն առնչվում է մարդու՝ որպես կենսաբանական էակի, գոյության վերջնական նպատակին, մարդկության՝ որպես հանրույթի, նախանշանակությանն ու առաքելությանը: Քննարկող խնդիրն անձնային առումով նույնպես բավականաչափ բարդ է, թեև միանգամայն ակնհայտ է, որ կյանքի իմաստի հստակեցումը կարևոր նշանակություն ունի անձնավորության հոգևոր-բարոյական կերպարի ձևավորման գործում, իսկ դրա բացակայությունը հղի է ոչ ցանկալի հետևանքներով: Անձնային առումով կյանքի իմաստը կարելի է հասկանալ որպես նպատակադրում, շրջապատող իրականության վրա ներազդելու ոճ, ապրած կյանքի ընթացքում ձեռք բերած արդյունքների համապատասխանեցում՝ նախնական մտադրություններին: Այս դեպքում ենթադրվում է գտնել հետևյալ հարցերի պատասխանները՝

-որո՞նք են կյանքի կարևոր արժեքները,

- ո՞րն է կյանքի (մարդու) նպատակը,

- արժե՞, արդյոք, ապրել և, եթե այո, ապա՝ինչի՞ համար:

Անձնային առումով կյանքի իմաստի վերաբերյալ նախնական պատկերացումները ձևավորվում են գործունեության ընթացքում և կախում ունեն կոնկրետ իրադրությունից, անհատի սոցիալական կարգավիճակից, լուծվող խնդիրների բովանդակությունից, անձի հոգեբանական առանձնահատկություններից՝ մասնավորապես՝ աշխարհընկալումից: Այստեղ ևս չլուծված

խնդիրներն ավելի շատ են, քան լուծվածները, քանի որ, որպես կանոն, արտաքին բարենպաստ պայմանների դեպքում մարդն իր համար սովորաբար կյանքի իմաստ է ընտրում հաջողության և երջանկության հասնելը, իսկ անբարենպաստ, թշնամական պայմաններում, ընդհակառակը, կյանքը կարող է իմաստազրկվել, կորցնել իր արժեքավորությունը:

19-րդ դարի վերջին-20-րդ դարի սկզբին մասնագետները պնդում էին, որ մարդու բոլոր օրգանները զարգանում են որոշակի նպատակի ուղղությամբ:Ըստ Ա.Ադլերի՝ «Հոգու զարգացումը նման է օրգանական զարգացմանը: Ամեն մարդ ունի կոնցեպցիա կամ իդեալ, որն անհրաժեշտ է այն բանին հասնելու համար, ինչը նա համարում է ակտուալ՝ տվյալ իրադրությյան մեջ: Առանց նպատակի մարդու գործունեությունը զրկված կլիներ որևէ իմաստից»[5]: Ա.Ադլերը հետաքրքիր եզրահանգում է կատարել նաև այն մասին, որ «իմաստն» իմաստ ունի միայն այն դեպքում, երբ արտահայտվում և հասկացվում է ուրիշների կողմից, այնպես, ինչպես խոսքը [6]: Հետագայում կյանքի իմաստի գիտական ընկալումը խիստ անհատականացվել է: Կ.Ռոջերսն իր «Անձի տեսություն» գրքում խոսել է այն մասին, որ յուրաքանչյուր անհատ գոյատևում է անընդհատ փոփոխվող այն ապրումների աշխարհում, որոնցկենտրոնում գտնվում է ինքը: Ըստ նրա, ճշմարտությունն այն է, որ անհատի անձնական կյանքի իրական և ամբողջական իմաստը կարող է իմանալ միայն ինքը՝ անհատը: Միայն ինքը կարող է իմանալ, թե ինչպես է ընկալում այս կամ այն զգացումը: Մարդը երբեք չի կարող ճշգրիտ իմանալ, թե ինչպես են ուրիշներն ընկալում ասեղի սրսկումը կամ քննության տապալումը: Ամեն մարդու համար իր ապրումների աշխարհը, բառիս բուն իմաստով, անհատական, անձնական աշխարհն է[4]:

Կյանքի իմաստի թեման առավել ամբողջական է ներկայացրել ավստրիացի հոգեբույժ և նևրոլոգ Վ.Ֆրանկլը՝ պնդելով, որ կյանքի իմաստը ոչ միայն անհատական է, այլ նաև տարբեր է նույն անհատի համար կյանքի տարբեր փուլերում[3]: Մարդու համար կյանքի իմաստի փնտրտուքը նրա բնազդային մղումների իրագործումը չէ, այլ կյանքի գլխավոր շարժիչ ուժը: Կյանքի իմաստն ունիկալ և առանձնահատուկ է այն պատճառով, որ կարող է իրականացվել միայն տվյալ մարդու կողմից և միայն այն ժամանակ, երբ նա կհասկանա, թե կոնկրետ ինչը և ինչպես կարող է բավարարել նրա կյանքի իմաստի պահանջմունքը:

Ժամանակակից հոգեբանությունը գտնում է, որ կյանքի իմաստը «բոլոր մարդկանց բնորոշ մոտիվացիոն միտում է, որը հանդիսանում է անձնավորության վարքի և զարգացման հիմնական շարժիչ ուժը: Ըստ վերջին հետազոտությունների, այն մարդիկ, ովքերնձգտում են ապրել իմաստալից, ծերության ժամանակ էլ պահպանում են մտքի պայծառությունը, հոգեկանի առողջությունը և նույնիսկ ավելի երկար են ապրում, քան նրանք, ովքեր ապրում են միայն կյանքից բավականություն ստանալու համար»[1]:

Հոգեբանության տեսությամբ զբաղվող մասնագետների համար միանշանակ է, որ հոգեկանի բոլոր դրսևորումները, մասնավորապես՝ անձնավորության պահանջմունքների համակարգը, բարդ կառուցվածք ունեն: Պատմականորեն մշակվել են բազմաթիվ մոտեցումներ՝ մարդու պահանջմունքների վերաբերյալ ու փորձեր են կատարվել դրանք ենթարկելու աստիճանաբաշխական դասակարգման, սակայն գրեթե բոլոր հեղինակները համերաշխ են եղել այն հարցում, որ երևույթն ավելի քան բարդ է [2,5]: Խորքային տեսությունները (Զ.Ֆրեյդի հոգեվերլուծությունը, Ա.Ադլերի անհատական հոգեբանությունը, Է.Ֆրոմմի մարդասիրական հոգեվերլուծությունը, Կ.Հորնիի նևրոտիկ հակամարտությունների տեսությունը, Կ.Յունգի անալիտիկ տեսությունը, Է.Էրիկսոնի Ես-հոգեվերլուծությունը, Է.Բյորնի տրանսակցիոն վերլուծությունը), հումանիստական հոգեբանությունը (Ա.Մասլոուի հումանիստական թեորիան, Կ.Ռոջերսի մարդակենտրոն մոտեցումը), էքզիստենցիալ հոգեբանությունը (Ի.Յալոմի, Ռ.Մեյի, Զ.Բյուջենտալի դպրոցը, Վ.Ֆրանկլի լոգոթերապիան, Ա.Լենգլեի էքզիստենցիալ վերլուծությունը), կոգնիտիվ և սոցիալ-կոգնիտիվ ուղղությունը (Զ.Կելլիի անձնային կոնստրուկտների, Ա.Բանդուրայի և Զ.Ռոտտերի սոցիալ-կոգնիտիվիստիկական թեորիաները), բիհևիորիստիկական հոգեբանությունը (Բ.Սքինների օպերանտ ուսուցման թեորիան), անձի տեսության դիսպոզիցիոն ուղղությունը (Գ.Օլպորտ), կոնստրուկտների թեորիան (Ռ.Կեթտել), հոգեկան խանգարումների տեսությունները (Կ.Յասպերսի հոգեկան կյանքի շեղումների, Կ.Լեոնհարդի անձնային շեշտադրվածության թեորիաները, Պ.Գուրևիչի անձի կլինիկական տեսությունը) տարբեր տեսանկյուններից ու յուրահատուկ մեթոդաբանությամբ բացահայտում են անձնավորության հոգեբանական ձևավորման, դրսևորման գործընթացները [ ]: Թվարկված տեսություններն ու մոտեցումներն իրենց բազմազանությամբ ապացուցում են, որ երբեք և ոչինչ այնքան պարզ չէ, որքան թվում է:

Այս հոդվածում մենք կփորձենք անդրադառնալ անձնավորության, այսպես կոչվող, սոցիալական պահանջմունքների համակարգում առանձնահատուկ տեղ զբաղեցնող մի պահանջմունքի, որին ընդունված է անվանել «կյանքի իմաստի պահանջմունք»: Միանգամից նշենք, որ հասուն,

ձևավորված մարդու գործունեության այն գլխավոր ուղղվածությունը, որը կարող է դրսևորվել վարքային կայուն գծի իրացմամբ, կյանքի իմաստի պահանջմունքն է: Պարզ մեկնաբանությամբ, «իմաստը» որևէ երևույթի, առարկայի, խորհրդանշանի նշանակության անձնային ընկալումն է: Քիչ ավելի ընդլայնված պատկերացմամբ, «իմաստը» ինչ-որ բանի իդեալական բովանդակությունն է, էության գաղափարը, նախանշանակությունը, վերջնական նպատակը, արժեքավորությունը [4]:

Դատելով մարդու վարքագծից և գործողություններից, դժվար է միանշանակ պնդել, թե նրա հոգեկանում կյանքի իմաստի պահանջմունքը վերջնականորեն ձևավորվա՞ծ է, ավելին՝ բավարարվա՞ծ է, թե ոչ: Բանն այն է, որ այս պահանջմունքի ձևավորված կամ բավարարված լինելու վերաբերյալ արտաքին նշաններ քիչ կան: Համեմատելու համար նկատենք, որ հուզական շփման պահանջմունքը մարդու անհատական զարգացման ժամանակ ձևավորման ընդգծված ընթացք չի ունենում և նրա բավարարումը վրա է հասնում այն ժամանակ, երբ մարդուն հաջողվում է իր մասնակցությամբ կամ ներկայությամբ հուզական դրական ֆոն ստեղծել այլ մարդկանց միջավայրում: Հուզական շփման պահանջմունքն ուղղված է իրական, այսրոպեական նպատակների իրագործմանը, այսինքն՝ հետագա ռազմավարություն չունի: Ասվածի «իմաստն» այն է, որ բավական է, որպեսզի մարդը հայտնվի ուշադրության կենտրոնումուայնպիսի զգացողություն ունենա, որիրեն ընդունում են, հարգում, հաշվի նստում իր հետ, որպեսզի նրա հուզական շփման պահանջմունքը լիովինբավարարվի: Կյանքի իմաստի պահանջմունքն անհամեմատ հասուն, գիտակցված պահանջմունք է և այլ մեխանիզմով է բավարարվում: Այս պարագայում մարդու հոգեկանն ուղղված է լինում այն բանին, որպեսզի շրջապատի մարդիկ ընկալեն և խրախուսեն իր գործողությունները՝ անկախ հուզական վերաբերմունքից: Եթե հուզական շփման պահանջմունքը որոշակի փուլում՝ անձնավորության ձևավորման շրջանում, կարող է օգտակար դեր կատարել, ապա հասունացած մարդու համար այն կարող է «պարզունակ ու նեղ» լինել և վերածվել արգելակի: Նկատենք, որ Ա.Ադլերի անհատական հոգեբանության տեսանկյունից, այսպես կոչվող, «չհասունացած անձնավորության»հոգեբանությունն այսօր կիրառելի է, թերևս, միայն ախտաբանական հոգեբանության համար: Ընտանիքը, աշխատանքը, հասարակությունը հաճախ մարդուն առաջադրում են բազմապիսի խնդիրներ, ուստի ոչ միշտ է հնարավոր լինում հասնել համատարած քաջալերանքի: Առաջ է գալիս ընտրություն կատարելու անհրաժեշտություն: Կատարված ընտրությունը վերաբերվում է կյանքի ուղու հստակեցմանը, ինչն էլ ենթադրում է կայուն սկզբունքների մշակում և կիրառում: Առանց կայուն սկզբունքների մարդը շատ արագ տեղի կտա՝ կյանքի բազմաբնույթ մարտահրավերների առջև: Նրա հոգեկանը, պատկերավոր ասած, «կփլուզվի»:

Այսպիսի տրամաբանությունը նշանակո՞ւմ է, արդյոք, թե յուրաքանչյուր ոք միշտ ունենում է կյանքի իմաստի ձևավորված պահանջմունք և հստակորեն գիտակցում է իր գործողությունների հիմնական ուղղվածությունը: Դիտարկումներն ակնհայտորեն վկայում են, որ ոչ, չի գիտակցում կամ միշտ չէ, որ գիտակցում է: Այլ խնդիր է, որ մարդը հաճախ պարտավոր է լինում որոնել և գտնել այն՝ կյանքի իմաստը, ինքն իրեն հաշվետու լինելու և հստակեցնելու համար, թե ինչո՞ւ, ի՞նչ արդյունքի հասնելու համար է անհրաժեշտ այսպես կամ այնպես գործել: Սա էլ հենց կյանքի իմաստի պահանջմունքն է, որնիրմեջ ներառում և կենտրոնացնում է գոյություն ունեցող մյուս բոլոր պահանջմունքները: Քննարկենք տիպական օրինակներից մեկը՝ մոր՝ երեխայի նկատմամբ ցուցաբերած խիստ բնական ու հասկանալի հոգատարությունը: Մայրը կարող է այդ մասին բարձրաձայն չխոսել, նույնիսկ չնկատել, թե որքան է ինքը կենտրոնացած իր երեխայի խնամքի հարցերով, սակայն նրա բոլոր արտահայտություններն ու գործողությունները միանշանակ միտված կլինեն երեխայի խնամքին ու պաշտպանությանը: Երբ երեխան հեռանում է, մայրն իրեն դժբախտ է զգում և ասում է՝ «կյանքը կորցրել է իմաստը»: Այս ճշմարտությունը վաղուց են նկատել ոչ միայն ընտանիքի, այլ նաև աշխատանքի հոգեբանությամբ զբաղվող մասնագետները: Օրինակ, մեքենաշինական գործարանի հարահոսի վրա աշխատող բանվորը, որն ինչ-որ դետալ է կցում մեքենային և դրա դիմաց ստանում է նյութական վարձատրություն, հավանաբար, ինքնանվաստացման ու հիասթափության զգացումներ կունենա, եթե ուղղակիորեն հարց տա ինքն իրեն՝ «ինչո՞վ եմ զբաղված, ինչ նշանակություն ունի այն աշխատանքը, որը ես եմ կատարում», սակայն նա իր ճանճրալի թվացող գործին մեծ կարևորություն կտա, եթե գիտակցի, որ իր մասնակցությունից է կախված լինելու պատրաստվող մեքենայի որակը: Հակառակ դեպքում, զարգանում է աշխատանքից բավարարված չլինելու, իր արժեքը նսեմացնելու, անտարբերության զգացումներ:Անձնական դիտարկումներից կարելի է պնդել, որ ասվածն առավել մեծ չափով վերաբերվում է գինծառայողներին, օրինակ՝մարտական դիտակետի դիտորդին, որը երբեմն ժամեր շարունակ իրականացնում է հակառակորդի գործողությունների դիտարկում, սակայն վերջինիս կողմից առանձնահատուկ որևէ գործողություն չի նկատում: Ջուտ արդյունքի տեսակետից, նրա աշխատանքը գուցե չնչին արժեքավորություն ունի (քանի որ ոչինչ չի դիտարկել, որովհետև

դիտարկելու ոչինչչի եղել), սակայն այդ արժեքավորությունը հազարավոր անգամ կմեծանա, եթե խնդրին մոտենանք հայրենիքի գիւյալ պաշտպանի կողմից պետական սահմանի հուսալի պաշտպանության տեսակետից:

Կյանքի իմաստի պահանջմունքը հոգեկան գործընթաց չէ, այլ հատկություն, ինչպես թռչնի համար՝ թռիչքը: Ապրելով հասարակության մեջ, մարդն անպայման պետք է գտնի կյանքի իր ուղին, այն ճանապարհը, որը նրան կտանի դեպի ընդունակությունների դրսևորում: Այստեղ պետք է կատարենք մեկ վերապահում. «պետք է գտնի կյանքի իմաստը» արտահայտությունն դեռևս չի նշանակում, որ այդպես էլ կա: Նևրոտիկ մարդիկ միշտ չէ, որ «գտնում են» կյանքի իմաստը: Այնպիսի դեպքերում, երբ մարդը հայտարարում է, որ կյանքն իր համար այլևս իմաստ չունի, որովհետև «գործադրվող ջանքներն ապարդյուն են», դեռևս չի նշանակում, որ նա իրականում կորցրել է կյանքի իմաստը և «ամեն ինչ վերջացած է»: Հիասթափված, սակայն հոգեկան ամրության որոշակի պաշար ունեցող մարդկանիցից շատերը կարող են շարունակել ակտիվ գործել՝ բավարարելով կյանքի իմաստի պահանջմունքը: Հիասթափության զգացումը պարզապես կարող է ապամոբիլիզացնել մարդու հոգեկան ներուժը՝ նրան տալով ակտիվ ջանքերից հետ կանգնելու մոտիվներ: Ինչ վերաբերում է մարդու կողմից արված վերբալ արտահայտությանը՝ հայտարարությունը, ապա այն կարող է մնալ «հայտարարության» մակարդակի վրա, և ոչ ավելին:

Կյանքի իմաստի պահանջմունքի ձևավորման վրա ազդեցություն են ունենում բազմաթիվ գործոններ, որոնց թվից մենք կառանձնացնենք երկու հիմնական չափորոշիչ.

1. Մարդը, կյանքի իմաստի պահանջմունքի ուղղորդմամբ, ուժերի գերլարումով ձգտում է իր նպատակներին՝ հաշվի չառնելով ֆիզիոլոգիական պահանջմունքների բավարարման անհրաժեշտությունը: Ծրջապատում հաճախ կարելի է հանդիպել հրապուրված, ոգևորված, ֆիզիկական զրկանքները չնկատող և դրանք արհամարհող մարդկանց, ում գործողությունները ղեկավարվում են, ինչպես իրենք են մեկնաբանում, «խիստ կարևոր գաղափարով»: Նման իրավիճակը ակնհայտորեն մատնանշում է կյանքի իմաստի պահանջմունքի լիարժեք ձևավորման մասին:

2. Կյանքի որևէ փուլում մարդը հիասթափվում է, կորցնում եռանդը: Այս դեպքում կարող են վրա հասնել լարվածությունը, նևրոտիկ ռեակցիաները: «Կյանքն ինձ համար այլևս իմաստազրկվել է»՝ հայտարարում է ընկճված հոգեվիճակում հայտնված մարդը:

Կյանքի իմաստի պահանջմունքի բավարարումը: Հաջողակ ու ճանաչված մարդկանց մեծամասնության համար կյանքի իմաստի բավարարումն է եղել նրանց նշանակալի աշխատությունների ստեղծման շարժիչ ուժը: Այն բանի գիտակցումը, որ անհատն իսկապես կարևոր է, որ նրա աշխատանքն ուղղված է մարդկության բարօրությանը, բազմապատկում են ուժերը, արդյունավետ են դարձնում գործունեությունը: Այսպիսի ընկալումից են առաջ գալիս «հայրենասիրական պարտք», «բժշկի առաքելություն», «ուսուցչի բարձր անուն» և այլ հասկացությունները: Նման գաղափարներով տոգորված մարդն իրեն նույնականացնում է իդեալի հետ և ուղղված է լինում իր արժանիքների վերարտադրմանը: Սակայն, այսպիսի նույնականացումը էականորեն տարբերվում է դեռահասության տարիքում իդեալի ընտրության և նրա հետ նույնականանալու պահանջմունքից, որն ավելի շատ նմանակում, քան նույնականացում է ենթադրում: Հասուն մարդու մոտ նույնականացումը, նախևառաջ, սեփական համոզմունքների մշակում է, կյանքի իմաստի ձևակերպում: Մարդն իրեն ինքնուրույն և կարևոր է զգում, իր նպատակների իրագործմանը ձգտում է բոլոր հնարավոր միջոցներով: Արդեն նշեցինք, որ որոշ կանայք իրենց կյանքի իմաստը սահմանափակում են երեխայի դաստիարակությամբ: Հոգեկան առողջության տեսակետից սա կարելի է բնութագրել որպես հոգեբանական և վարքային շեղում, սակայն ակնառու ցույց է տալիս, թե մարդն ինչպես կարող է պայքարել մի բանի համար, որը դարձել է գոյության իմաստ: Տարբեր հոբբիները և սիրած զբաղմունքները, որպես փոխհատուցման տարբերակ, բնորոշ են այն մարդկանց, ովքեր դժվարություն ունեն կյանքի իմաստի ձևակերպման հարցում:

Կյանքի իմաստի պահանջմունքի բավարարման առավել բարձր ձև է որևէ էթիկական-փիլիսոփայական դիրքորոշման մշակումը: Օրինակ՝ հեդոնիզմը: Նպատակին ուղղված ջանքերի գործադրումը որոշ մարդկանց մոտ կարող է զուգակցվել բավականության զգացումների հետ: Կյանքի իմաստի պահանջմունքը, ինչպես նշեցինք, ոչմիշտ է հստակ ձևակերպված լինում: Ոմանք շեշտում են, որ «ժամանակ չունեն» այդ մասին մտածելու: Իսկապես, միամտություն կլինի կարծել, թե բավական է ունենալ որևէ ձևակերպված գաղափար՝ կյանքի իմաստը ձևավորված ու բավարարված համարելու համար: Երբեմննույնիսկ հնարավոր է հակասություն՝ մարդու դիրքորոշումների, ուղղվածության, կյանքի իրադրությունների և ոչ միշտ ձևակերպված կյանքի իմաստի միջև: Հաճախ լինում է այնպես, որ մարդուն թվում է, թե ինքը անվերապահ հետևում է իր սկզբունքներին, մինչդեռ իրականում նրա գործունեությունը ընդհանուր ոչինչ չունի նրա ընտրած կյանքի իմաստի հետ:

Օրինակ, մարդն իր համար ընտրել է տնտեսագետի մասնագիտություն, ցանկանում է արտադրություն կազմակերպել և հասնել մեծ հաջողությունների, մինչդեռ խառնվածքով պասիվ, աստենիկ, ալարկոտ է և առաջադրված խնդիրը լուծում է միայն երևակայության մեջ: Արդյունքը լինում է այն, որ նա սկսում է անհաջողությունների մեջ մեղադրել հանգամանքներին, ղեկավարությանը, շրջապատին: Խնդրի բացատրությունն այն է, որ մարդն իր համար ընտրել է անհամեմատ բարդ ուղի, որին դժվար է հասնել իր հոգեկերտվածքով: Մեր շրջապատում շատ կան կյանքի դժվարություններից հիասթափված մարդիկ՝ գրական քննադատ, որին չի հաջողվել բանաստեղծ դառնալ, տաքսու վարորդ, որին չի հաջողվել ուսուցիչ դառնալ, մսագործ, որը ժամանակին երազել է քաղաքներ կառուցելու մասին և այլն: Կյանքի իմաստի պահանջմունքը բավարարելու ընդունակություն չունեցող մարդը կարող է ֆրուստրացվել, հակված լինել տարբեր ապաթիաների, անգործունակության, դրանց արդյունքում՝ էքզիստենցիալ նևորզի: Այս դատողություններից կարելի է հանգել շատ կարևոր եզրակացության՝ կյանքի իմաստը մարդու համար պետք է լինի հնարավորինս մատչելի, ոչ կոնկրետ, այլ ընդհանրական, որպեսզի հնարավորություն տա այն բավարարել տարբեր ճանապարհներով: Հավասարապես անօգուտ է նաև շատ ընդհանրական ձևակերպումը՝ օրինակ, դառնալ լավ մարդ, ինչ-որ բանի հասնել և այլն: Այսպիսի անորոշությունը կդժվարացնի համապատասխան մոտիվի ընտրությունը, կյանքի ուղու և վարքագծի կոնկրետացումը: Մարդը կդառնա «անողնաշարավոր»: Վտանգավոր է նաև մոտիվի խեղաթյուրումը: Օրինակ, շրջապատում լավագույնի համբավ վայելով ուսուցչուհին բավականություն էր ստանում միայն այն դեպքում, երբ նրան գովաբանում էին, որովհետև ուներ բացառիկության զգացում, ինքնասիրահարված էր: Նրա գործունեության ուղղվածությունը, փաստորեն, մանկամիտ բովանդակություն ուներ՝ ամեն գնով հասնել գովասանքի: Արդյունքը եղել է այն, որ նրան չվիրավորելու համար գործընկերները ջանում էին քիչ քննադատել, բայց նաև՝ ավելի ու ավելի քիչ գովաբանել: Ուսուցիչը մնացել է միջակության սահմաններում: Եթե կյանքի իմաստը հեռագնա չէ, այլ գտնվում է ինչ-որ տեղ մոտակայքում, ապա այս դեպքում ևս հնարավոր են տարբեր հակասություններ: Օրինակ, մարդը ձգտել է ճանաչման արժանանալ, որևէ հասարակական դիրք զբաղեցնել, և դա նրան հաջողվել է: Այժմ ակնհայտորեն նվազել է հետագա պայքարի անհրաժեշտությունը, և նա իրեն խաբված է զգում, չբավարարված: Եթե մարդը կյանքի իմաստը ձևակերպել է վաղ տարիքում, օրինակ՝ 12-13 տարեկանում, երբ նրա համար կարևոր է եղել հուզական շփման պահանջմունքի բավարարումը, ապա ողջ կյանքի ընթացքում կարող է ափսոսալ դրա համար: Դեռահասության տարիքում անհնար է ձևակերպել այնպիսի կյանքի իմաստ, որը ակտուալ լինի հասուն մարդու համար: Անձնավորությունը կարող է ճիգերը կենտրոնացնել իր նպատակին հասնելու համար, սակայն հետագայում անպայմանորեն կառնչվի «հոգեկանի աղքատացման» վտանգի առջև:

Այժմ վերադառնանք թեմայի մեկնակետին և փորձենք մեկնաբանել կյանքի իմաստի պահանջմունքի գենեզիսը: Ի՞նչ գործոններ են մասնակցում կյանքի իմաստի պահանջմունքի ձևավորմանը: Մասնագետները գտնում են, որ կյանքի իմաստի ձևակերպման գործում կարևոր դերակատարություն ունի մարդու ռեֆլեքսիան՝ ներհայեցողական ընդունակությունը, որն անմիջականորեն հիմք է ծառայում այդ պահանջմունքի ձևավորման համար: Որպես ձևավորող գործոն՝ ծառայում է ճանաչողական պահանջմունքի հետ կապված էքսպանսիվությունը՝ իր երկու բաղադրիչներով: Առաջին բաղադրիչը կարելի է անվանել բացարձակ ճանաչողություն, երբ երեխան ձգտում է իմանալ այն ամենը, ինչ նրան հասանելի է: Նա մթությունից վախենում է ոչ թե այն պատճառով, որ մութ է, այլ որ «ճանաչելու» ոչինչ չկա, նա անծանոթ մարդկանցից վախենում է ոչ այն պատճառով, որ այդ մարդը տգեղ է, այլ որ հասանելի չէ իր մեթոդներով և հայտնի չէ, թե ինչ արժեք է ներկայացնում՝ դրական, թե բացասական: Երկրորդ բաղադրիչը ճանաչողության հետ կապված գնահատականն է: Երեխայի համար բնական է ճանաչողության խիստ պրագմատիկ մեխանիզմը՝ ձին հեծնելու համար է, մայրը՝ կերակրելու, կատուն՝ խաղալու և այլն: Այսինքն՝ նոր առարկաների իմաստը երեխան հասկանում է այն ժամանակ, երբ ընկալում է նրանց գործառույթը: Երեխայի աճին զուգընթաց վրա է հասնում մի պահ, երբ հետազոտության առարկան դառնում է իր անձը,իր հոգեկանը՝ ո՞վ եմ ես, ինչի՞ համար եմ աշխարհ եկել և այլն: Այս հարցերին նա դժվար է պատասխանում և ֆրուստրացվում է, որովհետև.

ա/ պահանջվում է զգալի կենսափորձ՝ վերացական հասկացություններով դատողություններ կատարելու համար,

բ/ հարկավոր է գիտելիքների պաշար, որոնցով հնարավոր կլինի ձևակերպել որևէ իմաստ,

գ/ ուշադրության կայուն կենտրոնները, եթե խնդիրը վերաբերում է միջանձնային հարաբերություններին, հասարակական խնդիրներին,

դ/ հուզական հավասարակշվածության որոշակի մակարդակը, որը բացակայում է դեռահասության տարիքում:

Չպետք է մոռանալ նաև դեռահասության տարիքի համար գերիշխող մի երևույթի՝ պուբերթաթի(սեքսուալ պահանջմունքի) մասին, որը մեծ չափով ազդեցություն է գործում անձնավորության կողմնորոշումների և նպատակների վրա՝ գործողություններին հաղորդելով անհետևողականություն, անհավասարակշռվածություն, անհաջողության մատնվելու վախ: Ուստի հասունացման տվյալ փուլում ձևավորված կյանքի իմաստի պահանջմունքը, որպես կանոն, մատնված է լինում անհաջողության: Ահա թե ինչու այս ժամանակահատվածը անվանում են «դեռահասության ճգնաժամ», կամ «հասունացման դժվարություններ»: Հետաքրքրիր է, որ հասարակական զարգացման ցածր մակարդակ ունեցող ազգությունների մոտ նման խնդիր չկա: Պատանին արագ ներգրավվում է ավագների միջավայր, որովհետև կյանքի իմաստը պրիմիտիվ է:

Խնդրո առարկա թեման չենք կարող լիարժեք մեկնաբանված համարել, եթե գոնե համառոտ անդրադարձ չկատարենք էքզիստենցիալիզմի գաղափարախոսությանը կամ գոյության փիլիսոփայությանը (լատ. exsistentia-գոյություն): Էքզիստենցիալիզմը գեղարվեստական-փիլիսոփայական, միաժամանակ՝ ընդգծված հակագիտական, իռացիոնալ, երբեմն ասվածաբանական և աթեիստական միտումներով տարածված հոսանք է, ժամանակակից փիլիսոփայության ազդեցիկ ուղղություններից մեկը: Ձևավորվել է 20-րդ դարի սկզբներին և շատ գծերով արտացոլում է այդ ժամանակաշրջանը: Դրանով է բացատրվում էքզիստենցիալիզմի դրույթների մեծամասնության ողբերգական տոնայնությունը և ընդհանուր հոռետեսական երանգավորումը (5):

Էքզիստենցիալիզմի ձևավորման վրա ազդեցություն են թողել Ֆեոդոր Դոստոևսկու, Ֆրիդրիխ Նիցշեի, Մ. Շելլերի տեսությունները: Էքզիստենցիալիզմի գաղափարները պաշտպանել և զարգացրել են բազմաթիվ նշանավոր փիլիսոփաներ. Գերմանիայում՝ Մարտին Հայդեգերը, Կառլ Յասպերսը, Ֆրանսիայում՝ Ժան-Պոլ Սարտրը, Ալբեր Քամյուն, Ռուսաստանում՝ Լև Շեստովը, Նիկոլայ Բերդյաևը:

Էքզիստենցիալիզմը պայմանականորեն բաժանում են կրոնական (Յասպերս, Գաբրիել Մարսել, Բերդյաև և այլն) և աթեիստական (Հայդեգեր, Սարտր, Քամյու և այլն) ուղղությունների: Էքզիստենցիալիզմի կենտրոնական հարցերն են՝ մարդու գոյությունը, կյանքի իմաստը, նրա դերն ու ուղին, ճակատագիրը: Էքզիստենցիալիզմի համար առաջնայինը մարդն է, նրա ներաշխարհը, զգացմունքները, որոշումները: Մարդու գոյությունը նախորդում է էությանը, մարդկային իրականությունը (Հայդեգեր) առաջնային է: Էքզիստենցիալ խնդիրները յուրաքանչյուր մարդու գոյության փաստից բխող խնդիրներ են, մարդու կողմից իր գոյության ձևի զգացումը: Գոյությունը կամ էքզիստենցիան անհնար է փոխանցել հասկացությունների միջոցով, այն օբյեկտ չէ, քանի որ մարդը չի կարող օբյեկտիվորեն դիտարկել իրեն կողքից: Գոյությունը չի ենթարկվում ռացիոնալ ճանաչմանը, այն ճանաչելու միակ միջոցը այդ վիճակը վերապրելն է:Ըստ Յասպերսի, մարդու գոյությունը իմաստավորվում է «սահմանային իրավիճակներում», որոնք են՝ տառապանքը, պայքարը, աշխարհի անողոքությանը և թշնամանքին դիմակայելու ուղիներ գտնելը:

Էքզիստենցիալիստի համար մարդը զուրկ է էությունից՝ նախքան գիտակից գոյությունը: Մարդը սկզբում գոյություն ունի, և միայն հետո կողմնորոշվում է, մտնում իրական էությունների և իմաստների ոլորտ: Մարդն այն է, ինչ ինքն իրեն դարձնում է: Մարդը ոչ այլ ոք է, քան ինքնիրեն նախագծողը: Նա գոյությունունի այնքանով, որքանով ինքն իրեն կերտում և իրականացնում է: Վախկոտը պատասխանատու է իր վախկոտության, ստախոսը՝ իր ստի համար: Մարդն է պատասխանատու իր արարքների համար, այլ ոչ թե հասարակությունը:

Ըստ Սարտրի, մարդը պատասխանատու է նաև այլ մարդկանց համար:Բացահայտելով իրեն՝ նա բացահայտում է այլ մարդկանց և դրանով նրանց դարձնում նույնքան իրական, որքան ինքն է: Այլ մարդիկ անհրաժեշտ են անձի գոյության և ինքնաճանաչության համար:

Աթեիստական էքզիստենցիալիզմը ելնում է այն դրույթից, որ Աստված չկա, ուստի մարդուն ամեն ինչ թույլ է տրված: Մարդն ապրում է աշխարհում, որտեղ կրոնական հույսը մահացել է, նա պետք է ապրի առանց վերին իմաստի և օգնության: Մարդը լքված է, անզոր, քանի որ չունի հենակետ, ապավինելու ատյան: Մարդն ազատ է. նա դատապարտված է լինելու ազատ: Միևնույն ժամանակ, կրոնական էքզիստեցիալիստները, ընդունելով մարդու ազատ լինելը և կամքի գերիշխանությունը, գտնում են, որ այդ ազատությունը իր գագաթնակետին է հասնում Աստծուն ճանաչելու միջոցով: Ազատության հետ մեկտեղ, էքզիստենցիալիզմի մեջ կենտրոնական տեղ է զբաղեցնում ընտրության գաղափարը: Մարդը տարբերվում է այլ էակներից իր ընտրության, այդ ընտրության համար իր առջև պատասխանատվություն կրելու հնարավորությամբ: Ընտրելով իր համար, մարդը միաժամանակ ընտրում է ամբողջ մարդկության համար:Իր ընտրությամբ մարդը կանգնում է մահ-ոչնչի առջև, դիմակայում դրան, հաստատում իր ես-ը, կողմնորոշվում ոչնչի համեմատ: Ըստ կրոնական էքզիստեցիալիզմի, մարդու ընտրությունը տեղի է ունենում Աստծո առջև, իսկ մարդու ճշմարիտ ընտրությունը «Աստծո պատկերի» ընտրության մեջ է:

Գրականություն

1. Конюхов Н.И. Прикладные основы современной психологии: термины, законы, концепции, методы, Москва, 1992г, 72 стр.
2. Немов Р.С.-Психология, Москва, 2005г, 639 стр.
3. VictorE.Frankl. Man's Search for Meaning,1985,Washington Square Press.
4. Роджерс, К. «Теория личности».
5. https://hy.wikipedia.org/wiki/
6. https://ru.wikipedia.org/wiki/ Психология личности.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Վիտյա Յարամիշյան -

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ,
հ.գ.թ., պրոֆեսսոր, Ա.Մխիթարյանը:

УДК 37.018.1:316.642.2 Психология

ДЕТИ БЕЗ СЕМЬИ

Евгения САРКИСЯН

Ключевые слова: материнская депривация, депривационный синдром, развитие личности, дети-сироты, запущенность, привязанность, сенсорный голод, неудовлетворение потребностей, агрессия, обедненная среда.

Բանալի բառեր՝ *մայրական դեպրիվացիա, դեպրիվացիոն սինդրոմ, անհատի զարգացում, ծնողազուրկ երեխաներ, խեղում, հավելված, քաղց, դժգոհություն պահանջներ, ագրեսիա, աղքատ միջավայր:*

Key words*: maternal deprivation, deprivational syndrome, development of the personality, orphan children, neglect, attachment, touch hunger, dissatisfaction of requirements, aggression, poor environment.*

Ժ. Սարգսյան
Երեխաներն առանց ընտանիքի

Հոդվածում բացահայտվում է մանկատանը դաստիարակվող երեխաների հոգեբանական առանձնահատկությունները՝ ինչով են այդ երեխաները տարբերվում իրենց հասակակիցներից, ովքեր մեծանում են ընտանիքում, ինչպես են տեսնում շրջապատող աշխարհը, գնահատում իրենց, ինչպես են կողմնորոշվում դժվար իրավիճակներում: Այդ երեխաներից շատերի մոտ դիտվում է վարքի շեղումներ:

Հոդվածում մտցրած է նաև մայրական դեպրիվացիայի և կապվածության հարցեր, որոնք մեծ ազդեցություն ունեն երեխայի զարգացման վրա:

E. Sargsyan
Children without family

The article illustrates the psychological features of the children brought up in orphanages: how they differ from their age-mates who are brought up in family, how do they they estimate themselves, their behavior in complicated situations. These children often exhibit some behavior deviations.

The article also underlines the maternal deprivation and mother-child attachment which strongly affect the children's development.

В статье раскрываются психологические особенности детей, которые воспитываются в детских домах: чем отличаются эти дети от их ровесников, которые воспитываются в семье, как они оценивают себя, как ориентируются в трудных ситуациях. У большинства таких детей наблюдаются отклонения в поведении.

В статье подчеркивается вопросы материнской депривации и привязанности, которые очень сильно влияют на развитие детей.

Когда ребенок лишается хорошего окружения или когда такого окружения вообще не существовало – это означает изменение всего эмоционального развития человека. Подавляется или вообще утрачивается способность любить, появляется ненависть.

Дональд Винникотт

Хорошее окружение – это родители и педагоги, которые дадут любовь и возможность расти и познать мир, возможность вырасти и построить свою жизнь, вписаться в общество, работать и создать семью. Именно это дает человеку уверенность в себе, не дает погибнуть.

Эпоха войны обнаружила множество "белых пятен" в окружающей нас жизни. Одним из них стала проблема детей, воспитывающихся без родителей, в детских домах.

Сегодня многие справедливо отмечают необходимость резкого усиления социальной заботы о здоровье детей-сирот, их правовой защите, полноценном включении в жизнь общества.

В подходе к этой проблеме наблюдаются крайности, которые, намеренно заостряя, можно описать следующим образом. С одной стороны, существует представление, что дети-сироты совершенно обычные, ничем не отличаются от растущих в нормальных семьях и все проблемы,

связанные с ними, можно решить улучшением материального положения, подключением шефов, созданием нормальных условий обучения и воспитания. С другой стороны, распространена точка зрения, что сейчас в детских домах практически нет здоровых детей, все дети имеют соматические и психические заболевания, обусловленные прежде всего наследственностью.

В определенном смысле и то и другое правильно. Но ни для кого не секрет, что большинство воспитанников детских домов отнюдь не сироты. Так, по нашим исследованиям среди воспитанников школы-интернат N1 по защите и уходу за детьми г.Степанакерта преобладают дети, родители которых лишены родительских прав (1), одиноких родителей (8), родителей, отказавшихся от своих прав при рождении ребенка (2 усыновлены), недееспособных родителей по болезни (10), родителей, находящихся в заключении (2), сироты и подкидыши (2).

Исследования, проведенные во многих странах мира, свидетельствуют о том, что вне семьи развитие ребенка идет по особому пути и у него формируются специфические черты характера, поведения, личности, про которые часто нельзя сказать, хуже они или лучше, чем у обычного ребенка, они просто другие.

Психологический анализ выявил, что во многих случаях результаты экспериментальных проб у детей, растущих в семье и вне семьи, даже нельзя сопоставлять по параметру “лучше-хуже”, они просто свидетельствуют о разном.

Что можно сказать о психологической депривации таких детей.

На ранних этапах внутриутробного онтогенеза у человека появляются определенные жизненные потребности, отсутствие возможности удовлетворения которых отрицательно сказывается на состояние и развитие организма, ведет к специфическим особенностям в развитии личнности.

При определении причин возникновения данных состояний учеными используется термин “депривация”.

Депривация – термин, широко используемый сегодня в психологии, в русский язык пришел из английского (deprivation) и означает «лишение или ограничение возможностей удовлетворения жизненно важных потребностей».

Говоря о депривации имеют в виду также неудовлетворение потребностей, которое происходит в результате отдаления человека от необходимых источников их удовлетворения, имеющее пагубные последствия. Существенна именно психологическая сторона этих последствий. Ограничена ли моторика человека, отлучен ли он от культуры, лишен ли он с раннего детства материнской любви – проявления депривации психологически похожи. Тревожность, депрессия, страх, интеллектуальное расстройство – вот наиболее характерные черты так называемого депривационного синдрома[1].

Депривация может возникнуть в жизни, когда по тем или иным причинам человек испытывает сенсорный голод, но не получает достаточного количества стимулов – зрительных, слуховых, осязательных и прочих. Для описания подобных жизненных условий психологи обычно пользуются понятием “обедненная среда”. В обедненную среду часто попадает ребенок, оказавшись в детском доме, больнице или в другом учреждении закрытого типа. Такая среда вредна для взрослого человека, а для ребенка особенно губительна.

Психологические исследования показали, что необходимым условием для нормального созревания мозга в младенческом и раннем возрасте является достаточное количество внешних впечатлений, поступающих в мозг.

Большой вклад в разработку этой проблемы внес Н.М.Шелеванов[2]. Ученые установили, что те участки мозга ребенка, которые не упражняются, перестают нормально развиваться и начинают отрофироваться. Шелеванов писал, что если ребенок находится в условиях сенсорной изоляции, то происходит резкое отставание и замедление всех сторон развития, своевременно не развиваются движения, не возникает речь, отмечается торможение умственного развития.

С двигательной депривацией мы сталкиваемся, например, во время травм и болезни. Некоторые авторы считают, что тугое пеленание грудных младенцев, традиционное для

1. Матейчек З. Лангеймер Й. Психическая депривация в детском возрасте. Прага, 2006, 340с.
2. Эльконин Д. Б. Детская психология: М. Издательский центр “Академия”,2005

некоторых культур, имеет отрицательное последствие не только медицинские или физиологические, но и сугубо психологические, т.е. депривационные. Я убедилась в этом на примере моего внука, которого мы не пеленали от рождения. Сегодня в психологии накоплено много данных о том, что развитие движения в детстве имеет тесную связь с формированием ядра личности – чувства Я, образа Я, Я – системы[1].

Материнская депривация является сегодня важной социальной проблемой во всем мире, в том числе и у нас.

Депривация означает неполучение чего-либо, что необходимо или должно быть доступно. Материнскую депривацию испытывает ребенок, которому недостает матери, например, воспитывающийся в приюте или госпитализированный ребенок, чья мать работает или ребенок, мать которого не обладает необходимыми родительскими навыками и пренебрегает или возможно даже жестоко обращается с ним. Материнская депривация может также быть следствием обедненной среды, неуравновешенной матери, недостаточного питания или недостаточного чувства безопасности. Часто при наличии одного вида депривации имеют место и другие ее виды. Материнская депривация может вести к обеднению опыта, получаемого из внешней среды, - разновидности культурной или сенсорной депривации. Необходимо учитывать возраст, в котором ребенок подвергается депривации, а также ее продолжительность.

Раннее помещение ребенка в воспитательное учреждение может привести ребенка к поведению, которое варьирует от апатичности, потери аппетита и задержки нормального развития до полного истощения.

И.Лангмейер и З.Матейчен в своей книге “Психическая депривация в детском возрасте” отмечают необходимость различать такие понятия как “депривация” и “запущенность”, под которым они подразумевают последствия внешних неблагоприятных влияний воспитания. Запущенный ребенок растет обычно в примитивной среде, с недостаточной гигиеной, с недостаточным воспитанием, без зрелого поведения, с недостаточной возможностью школьного обучения.

Психически депривационный ребенок вырастает нередко в гигиеническо-образцовой среде, с первоклассным уходом и надзором, однако его умственное и эмоциональное развитие бывает серьезно нарушено[2].

Материальная депривация возникает при недостаточной привязанности матери к ребенку, при длительной разлуке, при отсутствии материнского воспитания с младенчества или при утрате матери в более позднем возрасте.

Привязанность – это взаимный процесс образования эмоциональной связи между людьми, которая сохраняется неопределенное время, даже если эти люди разделены. Детям необходимо испытывать чувство привязанности. Они не могут полноценно развиваться без чувства привязанности к взрослому, так как от этого зависит их чувство безопасности, их восприятие мира, их развитие. Здоровая привязанность способствует развитию у ребенка совести, логического мышления, способности контролировать эмоциональные вспышки, испытывать самоуважение, умения понимать собственные чувства и чувства других людей, а также помогает находить общий язык с другими людьми[3].

Нарушение привязанности может оказать влияние не только на социальные контакты ребенка, но и на эмоциональное, социальное, физическое и умственное развитие ребенка.

Длительная разлука с матерью негативно влияет на психическое и физическое развитие детей.

Э.Эриксон ввел понятие, ставшее очень важным для теории депривации, - “базисное недоверие к миру” у ребенка, лишенного материнской любви.

Нарушение развития у ребенка, воспитывающегося в депривационных условиях, происходит на четырех уровнях: сенсорном (уровне ощущений), конгитивном (уровне формирования моделей внешнего мира), эмоциональном (уровне установления удовлетворения интимных эмоциональных отношений к кому-либо), социальном.

1. Обухов Л.Ф. Возрастная психология: - М.,Высшее образование,2009, 460с.
2.Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Дети без семьи. М.: Педагогика, 1990, 160с.
3.Прихожан А .М., Толстых. Психология сиротства. СПб:, Питер, 2005, 400с.

По данным последних исследований, сенсорные нарушения начинаются у ребенка еще в утробе матери, когда она отрицательно относится к своей беременности: отказ от младенца и помещение его в дом ребенка, катастрофически снижают количество телесных, слуховых, зрительных контактов с матерью[1].

Ребенок, воспитывающийся в сиротском учреждении меньше ползает, а значит, и менее активно по сравнению с детьми из благополучных семей осваивает окружающий мир, меньше совершает проб и ошибок. В результате его интеллектуальное развитие задерживается. Он поздно начинает говорить, а самое главное, он склонен к выстраиванию катастрофических моделей мира, где его ожидают сплошные неприятности.

Ребенок, воспитывающийся в сиротском учреждении, с трудом осознает свою идентичность. Следствием депривации потребности ребенка в родительской любви является выраженная неуверенность в себе, которая, возникнув в раннем возрасте, затем становится устойчивой характеристикой личности воспитанника детского дома.

Дефицит адекватного общения приводит к тому, что у ребенка закрепляется негативная агрессивная позиция по отношению к другим людям. Это распространяется даже на родных братьев и сестер: дети не имеют родственной привязанности к собственным братьям и сестрам[2].

В связи с этим есть необходимость как можно раньше определить ребенка из детского дома в приемную семью.

Многие призывают сегодня дать матери максимальную возможность быть долго с ребенком за счет увеличения послеродового отпуска, перехода на пятидневку в школе, на сокращенный рабочий день для матери. В Швеции попытались дать отцам возможность на равных с матерью участвовать в воспитании детей, предоставляя им отпуск по уходу, чтобы у них было достаточно времени.

Литература

1.Матейчек З. Лангеймер Й. Психическая депривация в детском возрасте. Прага, 2006, 340с.
2.Обухов Л.Ф. Возрастная психология: - М.,Высшее образование,2009, 460с.
3.Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Дети без семьи. М.: Педагогика, 1990, 160с.
4.Прихожан А .М., Толстых. Психология сиротства. СПб:, Питер, 2005, 400с.
5.Семенов Р.П. Материнская депривация. М.,Просвещение, 2007, 197с.
6.Эриксон Э.Г. Детство и общество. СПб.: Летний сад. 2000. 415с.
7.Эльконин Д. Б. Детская психология: М. Издательский центр “Академия”,2005.

Сведения об авторе:
Евгения Саркисян - кафедра педагогики и психологии АрГУ.
E-mail: Javadyan 1@mail.ru

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.п.н., Г.Арутюняном.

1. Эриксон Э.Г. Детство и общество. СПб.: Летний сад. 2000. 415с.
[2] Семенов Р.П. Материнская депривация. М.,Просвещение, 2007, 197с.

ՀՏԴ.159.9 Հոգեբանություն

ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԴԵՊՐԻՎԱՑԻԱՅԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ*

Հ ն ն ա Մ Կ Ր Տ Չ Յ Ա Ն

Բանալի բառեր՝ *ծնողական դեպրիվացիա, ցածր ինքնագնահատական, ֆրուստրացիա, ընտանիք, փոխհատուցում, անտեսում, ագրեսիվություն, սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտ, բացասական հուզական վիճակ*

Key words*:* parental deprivation, low self- esteem, frustration, family, compensation, neglection, aggression, social-psychological atmosphere, negative emotional state

Ключевые слова*:* родительская депривация, низкая самооценка, фрустрация, семья, компенсация, пренебрежение, агрессивность, социально-психологическая атмосфера, отрицательное эмоциональное состояние

И.Мкртчян

Психологические последствия родительской депривации

Психологические теории утверждают важнейшую роль эмоциональных, ласковых и надёжных отношений между ребёнком и родителем в младшем детском возрасте для гармоничного психологического развития ребёнка и его личности. Но, к сожалению, сегодня есть дети, которые с младшего возраста лишены материнской любви, семейной теплоты и защищённости, из-за чего разрушается их психологическое благоприятное развитие и вследствие чего возникают разные психологические проблемы.

I.Mkrtchyan

The Psychological Effects of Parental Deprivation

The psychological theories confirm the major role of the emotional, affectionate and reliable relationship between a child and his parents. These relationships are exceedingly important for the harmonious psychological and personal growth in early childhood. However, unfortunately, there are many children who are deprived of maternal love, family warmth and protection. This disturbs the favorable mental growth of the child and causes many psychological problems, including those, which are connected with marked anxiety and fears.

Հոգեբանական տեսությունները պնդում են, որ վաղ մանկության տարիքում, երեխայի ներդաշնակ հոգեբանական զարգացման և անձի ճևավորման համար, կարևոր է հուզական, քնքուշ և հուսալի հարաբերությունների դերը երեխայի և ծնողների միջև:Բայց, ցավոք սրտի, այսօր կան երեխաներ, որոնք կրտսեր տարիքից զրկված են մայրական սիրուց, ընտանեկան ջերմությունից և պաշտպանությունից, ինչի հետևանքով քայքայվում է նրանց հոգեբանական բարենպաստ զարգացումը և առաջանում են տարբեր հոգեբանական պրոբլեմներ:

Բոլոր ժամանակներում էլ եղել են երեխաներ, որոնց բաժին է ընկել դառը ճակատագիր՝ մնձանալ առանց ծնողների:Արդյոք կարող է լինել ավելի վշտալի, ավելի անարդար վիճակ:Երեխաների՝առանց ծնողական խնամքի մնալու պատճառները բազմազան են, ինչպես և բազմազան ու տարբեր են մարդկանց ճակատագրերը:Վիճակագրական տվյալները վկայում են, որ մանկատներում երեխաների թիվը մեծանում է՝ կապված պատերազմների, բնական աղետների, տնտեսական վատ պայմանների հետ:Ցանկացած զարգացած հասարակություն պետք է գիտակցի և տեղակացված լինի ծնողական դեպրիվացիայի հետևանքների մասին,ուստի հրատապ է դառնում այդ հետևանքների հաղթահարմանն ուղղված ճանապարհների և մեթոդների կիրառումը:

Ծնողական դեպրիվացիայի հետևանքով դժվարանում է երեխայի ադապտացիան սոցիալական միջավայրում:Դա պայմանավորված է մի շարք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով:Օբյեկտիվ գործոնների շարքում հատուկ կարևորություն են ներկայացնում՝ նրանց նկատմամբ հասարակության զգուշավոր, ընտրողական վերաբերմունքը,իսկ սուբյեկտիվ գործոններից են՝բացասական անձնային նորագոյացությունները:

Այսօր ավելի շատ գիտական փաստեր և դիտարկումներ են վկայում այն մասին,որ ծնողական դեպրիվացիայից տառապում են ոչ միայն առանց ծնողների մնացած, կամ երկար ժամանակ հիվանդանոցում մնացած երեխաները, այլև ընտանիքում ապրողներից շատերը:Իհարկե, ծնողական դեպրիվացիայի հետևանքները առավել վառ են արտահայտված մանկատներում մեծացող երեխաների մոտ:Այսպիսի երեխաների զարգացման իրավիճակը իսկապես տագնապալի է: Մանկատան շրջանավարտների շրջանում մեծ է հանցագործների, ալկոհոլ և թմրանյութ

* *Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ԱրՊՀ մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոնը*

օգտագործողների,ինքնասպանություն կատարողների թիվը և շատ փոքր տոկոսն է հարաբերականորեն նորմալ ապրում[1]:

Հետազոտելով ժամանակակից գիտության մեջ եղած հագեբանական դեպրիվացիայի բնութագրումները՝**Ի.Լանգմեյերը և Զ.Մատեյչիկը** նշում են, որ համապատասխան հետազոտությունները հանգեցնում են այն եզրակացության, որ երեխան առողջ զարգացման համար կարիք ունի սիրո և հոգատարության:Եթե նա շրջապատված է բավարար համակրանքով և հուզական հիմք ունի, ապա դա կարող է փոխարինել խաղալիքներին, դաստիարակությանը և կրթությանը:Ըստ այս հեղինակների «Հոգեբանական դեպրիվացիան հանդիսանում է հոգեբանական վիճակ, որն առաջացել է այնպիսի կենսապայմաններում, որտեղ սուբյեկտին հնարավորություն չի տրվել բավարարել մի քանի հիմնական կենսական, հոգեբանական պահանջմունքները բավարար երկար ժամանակ»[2]:

Աշխարհի շատ երկրներում անցկացված հետազոտությունները վկայում են այն մասին, որ ընտանիքից դուրս մնծացող երեխայի զարգացումը ընթանում է յուրահատուկ ուղիով և նրա մոտ ձևավորվում են բնավորության, վարքի, անձնային յուրահատուկ գծեր, որոնց մասին հաճախ չի կարելի ասել, արդյոք ավելի լավն են դրանք, թե վատը, նրանք ուղղակի ուրիշ են:Եվ ավելին, հիմքեր կան ենթադրելու,որ հենց հոգեբանական գործոնն է հանդիսանում ոչ միայն հոգեկան,այլև մարմնական խաթարումների պատճառը[3]:

Դեպրիվացիա տերմինը այսօր լայնորեն օգտագործվում է հոգեբանության և բժշկության մեջ: Անգլերենից թարգմանաբար՝ **deprivation**, այն նշանակում է «կորուստ, զրկվածություն, կենսական կարևոր պահանջմունքների բավարարման հնարավորության սահմանափակում»:Այս հասկացության էության բացահայտման համար կարևոր է անդրադառնալ այդ բառի վերլուծությանը:Հոգեբանության մեջ «դեպրիվացիա» տերմինը ներմուծել է անգլիացի հոգեբան **Զ.Բոուլբին:**Նրա հանրահայտ **«Մայրական հոգատարությունը և հոգեկան առողջությունը»** աշխատությունը, որը առաջին անգամ հրապարակվել է 1951թ.-ին և մասնավորապես նկարագրում է 2-րդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ էվակուացված երեխաների հոգեբանական ուսումնասիրությունների արդյունքները:Դրանց վերլուծությունը ցույց տվեց, որ մանկության տարիներին ծնողների հոգածությունից և սիրուց զրկված երեխաները ետ են մնում թե հուզական, թե ֆիզիկական, թե ինտելեկտուալ զարգացման մեջ:

«Սիրո անսահման պահանջմունքը», Լ.Տոլստոյի կարծիքով, երեխաների առանձնահատուկ գիծն է, և դժվար չէ պատկերացնել, թե ինչպիսի տառապանքների և ապրումների կարող է հասցնել երեխային այդ սիրո բացակայությունը:«Ամեն ինչ մոռացվում է, բայց մանկությունը՝ երբեք»,- անհնար է հերքել այս բառերի ճշմարտացիությունը: Իհարկե կարևոր է մարդու կյանքի ցանկացած հատվածը, սակայն վաղ մանկությունն առանձնահատուկ կարևորություն ունի:Նշելով մանկության տարիներին ստացած գիտելիքների նշանակությունը, **Լ.Տոլստոյը** գրում է. «…5 տարեկան երեխայից մինչև ես մի քայլ է, իսկ նորածնից մինչև 5 տարեկան երեխան՝ սարսափելի տարածություն»:

Սիրո և կապվածության ընդունակությունը նորմալ զարգացման հիմնական բաղադրիչն է, որը համարում են հոգեկան առողջության ցուցանիշ բոլոր խոշոր գիտնական հոգեբանները և հոգեբույժները,սկսած **Զ.Ֆրոյդից**:Մանկատներում սոցիալական շրջապատի անխուսափելի անկայունությունը և բազմաքանակությունը, իր վրա երեխայի հոգածությունը վերցրած կենտրոնական կերպարի բացակայությունը ուղեկցում է նրան ամբողջ կյանքի ընթացքում, ստեղծելով ծայրահեղ անբարենպաստ պայմաններ երեխայի հուզական զարգացման և կապվածության ձևավորման համար,ավելին՝ նպաստում է մտերմության և սիրո երեխայի բնական ձգտման քայքայմանը:Այսպիսի երեխաների մոտ չի ձևավորվում հետագա հոգեկան զարգացման կարևորագույն՝ **աշխարհի հանդեպ բազային վստահության** զգացումը:Աշխարհն ընկալվում է նրանց կողմից որպես անկանխատեսելի, վտանգավոր և անապահով:Կապվածությունից հետո անխուսափելի կորուստները նպաստում են հոգեկան ցավից պաշտպանող անզգացմունքայնության պաշտպանական մեխանիզմի ձևավորմանը:Որոշ հետազոտողներ առաջ են քաշում մանկատան երեխայի անձի ձևավորման յուրահատուկ մոդել:Նրանք նկարագրում են ակտիվ, նախաձեռնող և ազատ վարքի ներքին թերզարգացած մեխանիզմներով անձնավորության և շեշտում են մանկատների երեխաների մոտ կախված, ռեակտիվ վարքի գերակայությունը:Ինքնակարգավորման ոչ բավարար զարգացած մեխանիզմները կոմպենսացվում են տարաբնույթ «պաշտպանական մեխանիզմների» ձևավորմամբ:Այսպես՝ ստեղծագործական մտածողության փոխարեն զարգանում է շաբլոնայինը,

[1] Д. Майерс <<Развитие ребёнка >>, Москва 2001 г.,стр. 20
[2] Развитие личности в условиях психической депривации/ Под. Ред. И. В. Дубровиной/ Москва 1991г., стр. 11
[3] А. М. Прихожан, Н.Н. Толстых <<Психология сиротства>>, Москва 2007 г.,стр. 77-79

վարքի կամայականության ձևավորման փոխարեն՝կողմնորոշում դեպի արտաքին վերահսկողություն, դժվար իրավիճակի սեփական ուժերով հաղթահարման փոխարեն՝ հուզական չափազանց բուռն արձագանքի հակվածություն, նեղացկոտություն:

Մանկատան պայմաններում դաստիարակման արդյունքում երեխաների մոտ նկատվում են նաև ինտելեկտուալ և աֆեկտիվ-պահանջմունքային ոլորտների զարգացման առանձնահատկություններ: Այդ յուրահատկությունը արտահայտվում է գործողությունների ներհոգեկան պլանի ձևավորվածության, սեփական մոտիվացիայի, արտաքին իրավիճակին կողմնորոշման գերակայության մեջ: Որակապես այլ բնույթ է կրում նաև «Ես»-ի բոլոր կողմերի (իր մասին պատկերացումների,սեփական անձի հանդեպ վերաբերմունքի, «Ես» կերպարի, ինքնագնահատականի) ձևավորումը:

Մանկատների սաներին բնորոշ շատ ցածր ինքնագնահատականը անձնային շեղումների և նևրոտիկ խանգարումների հիմք է:Ծնողական սիրո պահանջմունքի դեպրիվացիայի հետևանք է հանդիսանում նրա մոտ ինքնավստահության բացակայությունը, որը, ձևավորվելով տարիքային զարգացման վաղ փուլերում, հետագայում դառնում է մանկատան սաների կայուն բնութագրիչ:

Ծնողական խնամքից զուրկ երեխաների համար նախատեսված հաստատության պայմաններում երեխայի մոտ տեղի է ունենում որոշ սկզբունքորեն այլ մեխանիզմների ինտենսիվ ձևավորում, որոնք թույլ են տալիս նրան հարմարվել հատուկ պայմաններում և դրանով կարծես փոխարինում են նրա անձնավորությունը:

Ծնողական խնամքից զրկված երեխաների սոցիալական հարմարումը ընթանում է յուրատիպ հոգեբանական օրինաչափություններով: Այն տալիս է կյանքի պայմաններին, սոցիալական իրողություններին և սոցիալական միջավայրի ներգործություններին և պահանջներին, կեցության փոփոխություններին համակերպվելու հնարավորություն և կարողություն: Սոցիալական կյանքին և միջավայրին ծնողազուրկ և ծնողական խնամքից զրկված երեխաների հարմարումն ուղեկցվում է օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ տարաբնույթ դժվարություններով:Դրանք պայմանավորված են մի քանի վճռորոշ հանգամանքներով՝ սոցիալ-տնտեսական անմխիթար վիճակով, սոցիալական համարժեք և ոչ համարժեք ընկալումներով, մանկավարժական բարձիթողի վիճակով և որպես դրա հետևանք՝ սոցիալական ոչ ադապտիվ վարքով, ոչ բարյացակամ, անվստահելի, երբեմն էլ բացասական վերաբերմունքով շրջապատողների, ապագայի նկատմամբ, բացասական ներգործությունների ընկալունակությամբ, ինչպես նաև կյանքի աղքատ փորձով, ցածր հուզականությամբ, ցածր ինքնագնահատականով և այլն:Սոցիալական հարմարման ընթացքի հաջողության ապահովումը անհրաժեշտաբար պահանջում է մի շարք հոգեբանական պայմանների ապահովում՝ երեխաների մեջ դրական հույզեր, դրական վերաբերմունք սեփական ուժերի նկատմամբ, վստահություն, ինքնագիտակցության, ինքնագնահատականի ձևավորում և այլն:Ծնողական հոգածությունից և խնամքից զրկված երեխաների սոցիալական ադապտացիան, սոցիալականացումը և մանկական միջավայրում նրանց ինտեգրացումն իրականացնելիս ի հայտ են գալիս բազմաթիվ դժվարություններ և կոնֆլիկտածին իրավիճակներ:Այդ դժվարությունների պատճառները առավելապես սուբյեկտիվ կամ հոգեբանական են և դրանք պայմանավորված են նրանով, որ սոցիալական ադապտացիայի պահանջները բախվում են ադապտացվող երեխայի վարքի ստերեոտիպերին, բնավորության գծերին, մարդկանց, նրանց անձի ու վարքի մասին նրանց պատկերացումներին, արժեքային համակարգին և այլն: Այդ հակասությունները հանգեցնում են կոնֆլիկտային իրավիճակների, որոնց լուծման հոգեբանական պայմանը երեխայի նկատմամբ անհատական մոտեցումն է, ջերմ վերաբերմունքը:

Հեղինակներն ընդգծում են, որ «Ընտանիքը նպաստում է երեխայի մեջ կարևոր այնպիսի անհատական անձնային որակների ձևավորմանը, ինչպիսիք են վստահությունը, կարեկցելու, օգնելու ընդունակությունը, տարբեր սոցիալական իրավիճակներում մարդկանց հետ փոխազդելու ունակությունը, իր՝ որպես անձնավորության ինքնահաստատման, սեփական անհատական առանձնահատկությունները, հետաքրքրությունները և պահանջմունքները դրսևորելու ընդունակությունը, մյուսներին և սեփական «ես»-ը ադեկվատ ընկալելու և հասկանալու ունակությունը»[1]:

Երեխայի լիարժեք զարգացման համար երկու ծնողներն էլ կարևոր են:Բայց բազմաթիվ հետազոտություններն ապացուցել են, որ կապվածության ձևավորման համար սկզբունքորեն կարևորվում է մոր դերը [2]:

[1] Ս. Մակիչյան «Ծնողազուրկ և ծնողական խնամքից զրկված երեխաների սոցիալական հարմարումը և դրա դժվարությունների հոգեբանական պատճառները», Երևան 2008:

[2] Дж. Боулби <<Привязанность>>, Москва 2003 г. стр. 79-82

Ըստ Զ.Ֆրոյդի, մայրը հանդիսանում է մարդու կյանքում հաճույքի առաջին օբյեկտը, և նրա կորուստը կարող է բերել ծանր հոգեկան ապրումների, ֆրուստրացիայի:

Կարելի է ասել, որ երեխայի ներդաշնակ զարգացման համար նրա կյանքի առաջին 2-3 տարիներին առավել մեծ նշանակություն ունի մոր վերաբերմունքը նրա նկատմամբ: Ավելի մեծ տարիքում մեծանում է հոր դերը: Բայց հայրն ու մայրը, որոնք ընտանիք են կազմում, անբաժանելի են:

Պատկերացնել մանկությունն առանց ծնողների, հատկապես առանց մոր դժվար է:Ծնողները ցանկացած մանկության անբաժան մասնիկներն են:Երեխայի ամբողջական զարգացման համար անհրաժեշտ է, որպեսզի նա շրջապատված լինի հոգատարությամբ, ուշադրությամբ, քնքշությամբ, որպեսզի նրա՝ դեռևս քիչ տարբերակված զգայարանների վրա ազդեն համապատասխան քանակության և որակի անհրաժեշտ գրգիռներ, որպեսզի երեխայի հոգեկանի բարդացմանը համապատասխան բարդանա, մեծանա նաև տեղեկատվության ծավալը:Թվում է թե մեր օրերում նման եզրահանգումները հատուկ քարոզման կարիք չունեն, սակայն դեռևս հանդիպում են մեծ քանակությամբ ծնողներ, որոնք տարբեր պատճառներով երեխային չեն տալիս անհրաժեշտ քանակությամբ հուզական տեղեկատվություն:

Ծնողական դեպրիվացիան ծանր է և նշանակալի ցանկացած տարիքում, սակայն տարբեր տարիքային փուլերում այն առավել ազդում է անձի ձևավորման և զարգացման տարբեր կողմերի վրա: Կարևոր նշանակություն ունի, թե որ հասակում է երեխան դեպրիվացիայի ենթարկվել: Տարբեր տարիքային փուլերում մարդու համար գոյություն ունեն առաջատար գործունեություն և սենզիտիվ՝ մարդու օնտոգենետիկ զարգացման շրջան, երբ արտաքին որոշ ներգործությունների նկատմամբ երեխան դրսևորում է զերզգայունակություն, որի հետևանքով լավագույն պայմաններ են ստեղծվում հոգեկան ֆունկցիաների ու ընդունակությունների զարգացման համար:Նորածնի համար ամենակարևորը այն է, թե սիրում են նրան, թե ոչ; երբ մայրը գրկում է երեխային, համբուրում է նրան, երգում է նրա համար, նա տալիս է երեխային նրա ուղեղի համար այն բոլոր անհրաժեշտ ազդակները, որոնք վերջնական արդյունքում երեխային կդարձնեն հոգեպես ամբողջական մարդ[1]:

Այսպիսով, հետազոտության արդյունքները վկայում են դեպրիվացիայի պայմաններում մեծացված անձանց մոտ մի շարք նորագոյացություններ՝ նրանց մոտ առկա են տագնապայնության բարձր մակարդակ, ագրեսիվություն, միևնույն ժամանակ, որպես փոխհատուցող մեխանիզմ, ձևավորվում է գերակայության զգացում, պահանջատիրական վերաբերմունք շրջապատի նկատմամբ: Հետազոտվողների մոտ ակնհայտ է հեռակա նպատակներ կառուցելու և դրան հասնելու գործնական քայլերի իրագործման անկարողություն: Շրջապատողների հետ շփման սիրո, հարգանքի պահանջմունքը առավել սրված է նրանց մոտ:Այս ամենը, դրա հետ մեկտեղ շրջապատող մարդկանց զգուշավոր վերաբերմունքը բավականին դժվարեցնում է նրանց հարմարումը սոցիալական միջավայրում:

Բազմաթիվ հետազոտություններ գոյություն ունեն դեպրիվացիայի հոգեբանական հետևանքների և դրանց հաղթահարման ուղիների մասին: Կարելի է նշել դեպրիվացիայի հաղթահարման մի շարք պայմաններ.

1. Փակ տիպի մանկական հաստատություններում աշխատող անձնակազմի բարձր հոգեբանական կրթվածության մակարդակ:
2. Երեխայի հոգեկան զարգացմանը նպաստող և անհատական ու տարիքային առանձնահատկությունները հաշվի առնող պայմանների ստեղծում:
3. Պետական հովանավորություն, հոգեբանական դեպրիվացիայի պայմաններում մեծացող երեխաներին օգնություն ցուցաբերելու ծրագրերի մշակում:
4. Հասարակության լուսավորչություն և համարժեք վերաբերմունքի ձևավորում:

Հոգեբանական դեպրիվացիայի պայմաններում մարդու մոտ ակտիվանում են փոխհատուցող և պաշտպանական մեխանիզմները, որոնք հաճախ ունենում են ոչ կառուցողական բնույթ:

Այս խնդիրները պետք է քննարկել, ուսումնասիրել, լուսաբանել, ստիպել մարդկանց մտածել դրանց մասին, կանխել աղետը, այլ ոչ թե անօգնականորեն թափահարել ձեռքերը, երբ այն արդեն տեղի է ունեցել:

Սակայն, ինչքան էլ փորձենք փոխհատուցել երեխայի ծնողական դեպրիվացիան, ոչ մի կասկած չկա այն բանում, որ երեխայի դաստիարակության համար լավագույն միջավայրը ընտանիքն է; եթե իհարկե այն չափազանց դիսֆունկցիոնալ չէ և նրանում չկան բռնության տարբեր ձևեր:

Ծնողական դեպրիվացիան սոցիալական բարենպաստ պայմաններով հաղթահարելու փորձերը անհաջողությամբ են պսակվել:Երեխան ծնողական սիրո, ջերմության, հասարակության հետ

[1] В. С. Мухина <<Психология дошкольника>> Москва 1975 г., стр. 10-15

լիարժեք շփման, տպավորությունների կարիք է զգում: Որդեգրումը այն օպտիմալ մոդելն է, որը ունակ է որբ երեխային փոխհատուցել ընտանեկան հոգատարությունը, որի կարիքը նա այդքան զգում է:Ցանկացած երեխայի դաստիարակությունը, մանավանդ որդեգրված, չի անցնում առանց խնդիրների: Ըստ **Ա.Սպիվակովսկայայի** հետազոտությունների՝ երեխային որդեգրած ընտանիքում երեխայի կերպարը խիստ գնահատողական է դառնում ծնողներին մշտապես ուղեկցող վախով, որ երեխան «անբարենպաստ գենոֆոնդ» ունի: Այս վախի ազդեցությամբ ծնողները ֆիքսում են ցանկացած,սխալ վարքի նույնիսկ փոքրիկ գծերը՝ դրանք գնահատելով որպես վարքի շեղում:Հետազոտողը գրում է. «Երեխայի հետ կյանքը դառնում է մշտական անհանգիստ որոնում այն ամենի, ինչն իբրև թե սխալ է, ոչ այնպես, ինչպես ուրիշների մոտ»:

Այսպիսով, ուսումնասիրելով ծնողական դեպրիվացիան և դրա հետևանքները, մենք հանգեցինք մի շարք եզրակացությունների՝

1. Երբ մարդը երկար ժամանակով զրկված է լինում իր համար կենսական կարևոր պահանջմունքների բավարարման հնարավորությունից, որպես հետևանք ի հայտ են գալիս մի շարք բացասական նորագոյացություններ և հոգականի զարգացման դժվարություններ:Այս երևույթը ստացել է «հոգեբանական դեպրիվացիա» անունը:
2. Դեպրիվացիայի հետևանքները տարբեր են՝ կախված այն հանգամանքից, թե որ տարիքում է մարդը ենթարկվել դրան: Որքան փոքր հասակում է դա տեղի ունեցել, այնքան մեծ են բացասական հոգեբանական հետևանքները:
3. Տարբեր տարիքային փուլերում դեպրիվացիայի ազդեցությունները ունեն իրենց առանձնահատկությունները՝ կախված տվյալ տարիքային փուլի առաջատար գործունեությունից, հոգեբանական նորագոյացություններից, կոնկրետ տարիքային փուլերում առավել մեծ է դեպրիվացիայի ազդեցությունը հոգեկան որևէ կոնկրետ ոլորտի վրա:
4. Երեխան կարող է դեպրիվացիայի ենթարկվել ոչ միայն ընտանիքից դուրս մեծանալիս, այլև ընտանիքում՝ երբ երեխայի և ծնողների միջև չեն ձևավորվում հուզական ջերմ հարաբերություններ:
5. Ծնողական դեպրիվացիայի հետևանքով ի հայտ են գալիս մի շարք բացասական հոգեբանական նորագոյացություններ, մասնավորապես՝ անինքնավստահություն, ագրեսիվություն, կապվածության, հուզական ջերմության չբավարարված պահանջմունք, շրջապատող աշխարհի նկատմամբ անվստահություն, մի շարք փոխհատուցող և պաշտպանական մեխանիզմներ, որոնք, համակցվելով, նրանց նկատմամբ շրջապատի զգուշավոր կողմնակալ վերաբերմունքով դժվարեցնում են նրանց սոցիալական ադապտացիան:

Երեխային կյանք տալը առաջին, չնայած և հիմնական քայլն է ծնողական աշխատանքի մեջ, և մնացածը՝ գլխավորը, դեռևս առջևում է:Իսկ այդ հիմնականը երեխային ծնողական սիրով և ջերմությամբ մեծացնելն է, որը պատրաստ է ինքնուրույն մեծ կյանքին, վստահ է իր ուժերին, ունակ է օգնություն ցուցաբերել և ապրումակցել, չի վախենում դժվարություններից, ունակ է հոգ տանել իրեն և իր մտերիմներին:

Երեխային լույս աշխարհ բերելով՝ ծնողը մեծ պատասխանատվություն է ստանձնում հասարակության, իր խղճի և Աստծո առջև:

Գրականություն

1. А. М. Прихожан, Н.Н. Толстых <<Психология сиротства>>, Москва 2007 г.
2. Дж. Боулби <<Привязанность>>, Москва 2003 г.
3. Д. Майерс <<Развитие ребёнка>>, Москва 2001 г.
4. В. С. Мухина <<Психология дошкольника>>, Москва 1975 г.
5. Развитие личности в условиях психической депривации /Под. Ред. И. В. Дубровиной / Москва 1991г.
6. U. Մակիչյան «Ծնողազուրկ և ծնողական խնամքից զրկված երեխաների սոցիալական հարմարումը և դրա դժվարությունների հոգեբանական պատճառները», Երևան 2008:
7. Internet www Google.ru

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Հ ն ն ա Մ կ ր տ չ յ ա ն **-** *Մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոն, ԱրՊՀ*
E:mail: inna.mkrtchyan.1980@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, հ.գ.թ., պրոֆեսսոր, Ա.Մխիթարյանը:

ՀՏԴ.159.9 Հոգեբանություն

ԼԻԴԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Իննա ՄԿՐՏՉՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *քաղաքական լիդեր, քաղաքական հարաբերություններ, սոցիալական խմբեր, հանրություն, քաղաքական մթնոլորտ, ինքնավստահություն, փոխհարաբերություններ*

Ключевые слова. *политический лидер, политические отношения, социальные группы, сообщество, политическая атмосфера, самоуверенность, взаимоотношения.*

Keywords. *political leader, political relations, social groups, community, the political atmosphere, self-confidence, relationship.*

И.Мкртчян
Проблема лидерства в социальной психологии

Политический лидер, выражая и выполняя некие интересы социальных групп, влияя на людей, является главным нормативом социального общества. Лидер может вынуждать массы строить или разрушать, привести страну к перестройке или застою. Наиболее важную роль лидер имеет в переходном периоде. В таком случае, резко возрастает степень личной ответственности лидера перед обществом.

I.Mkrtchyan
The Problem of Leadership in the Social Psychology

The political leader who expresses and realizes certain interests of social groups and influences on people, is the main standard of social society. The leader may force the masses to build or to destroy, to lead the country to the reconstruction or stagnation. The leader plays the most important role in a transition period. In this case the level of the leader's personal responsibility to the society sharply increases.

Քաղաքական լիդերը արտահայտելով և իրագործելով որոշակի սոցիալական խմբի հետաքրքրություններ, ներգործելով մարդկանց վրա, սոցիալական հանրության կարևորագույն կարգավորիչն է հանդիսանում: Լիդերը կարող է ստիպել զանգվածներին կառուցել կամ քանդել, երկիրը կարող է տանել վերափոխման կամ լճացման: Առավել մեծ է լիդերի դերը անցումային շրջանում:Այստեղ կտրուկ աճում է քաղաքական լիդերի անձնական պատասխանատվության աստիճանը հասարակության առջև:

Լիդերության հիմնախնդրի վերաբերյալ հոգեբանական գրականության մեջ առկա են տարաբնույթ մոտեցումներ: Լիդերության խնդիրը ժամանակակից սոցիալական և քաղաքական հոգեբանության կենտրոնական և խրթին հիմնահարցերից է:Դա պայմանավորված է նրանով, որ խնդրի վերլուծության ժամանակ նույնացվում և հավասարեցվում է որակապես երկու տարբեր տիպի լիդերություն՝ 1.լիդերություն՝ փոքր կոնտակտային խմբերում և 2. Լիդերություն՝ մեծ սոցիալական հանրություններում: Երկու դեպքում էլ հանգուցային խնդիրը լիդերության մեխանիզմներն են:

Լիդեր բառն անգլիական /leader/ ծագում ունի և նշանակում է առաջնորդ, պարագլուխ, այսինքն՝ այլոց ղեկավարող, հրաման արձակող:

Խորհրդային սոցիալական հոգեբանության մեջ լիդերությունը համատեղ գործունեության ընթացքում մեկ անձի ազդեցությունն է մյուսի վրա, որի հիմքում ընկած են անհատի անձնային որակները: Ըստ Պառիգինի՝ լիդերը իրագործում է միջանձնային հարաբերությունների կարգավորումը խմբում. լիդերությունը գոյանում է տարերայնորեն, սակայն ղեկավարի նշանակումը տարերային չէ[1]:

Լիդերությունը ի տարբերություն ղեկավարության ավելի անկայուն է, կախված է խմբի ընդհանուր տրամադրությունից: Ղեկավարին տրվում է պատժամիջոցների կիրառման

[1]Սեդրակյան Ս. Ա., Եղիգարյան Վ. Մ. <<Քաղաքական հոգեբանություն>>,Երևան, 2002թ., էջ 12

հնարավորություն /պատիժ, խրախուսում և այլն /, որի հնարավորությունը լիդերը չունի:Լիդերության և ղեկավարության խնդիրը 70-ական թվականներից խորհրդային սոցիալական հոգեբանության հիմնախնդիրներից է: Պառիգինը նշում էր նաև, որ լիդերության մեջ գերազանցում է բնականը. ազատը, ոչ պաշտոնականը, իսկ ղեկավարության մեջ ՝ պաշտոնականը : Պարզ էր , որ սոցիալական հոգեբանության մեջ լիդերության դիտարկումը իբրև փոքր խմբին հատուկ երևույթ պայմանավորված էր տեսական ընդհանրացումներով, իսկ տեսական ընդհանրացումներով լիդերը պետության, կուսակցության առաջնորդ լինել չի կարող [1] :

Համաձայն կառավարման ոլորտների՝ անհրաժեշտ է տարբերակել լիդերի հետևյալ տեսակները՝ քաղաքական, տնտեսական, ռազմական, գիտական և այլն:Բազմաշերտ հարաբերությունների այս մեխանիզմում հատկապես որոշիչ տեղ ունի քաղաքական լիդերը:Ըստ այդմ էլ քաղաքական լիդեր համարում են բոլոր նրանց, ովքեր ցանկանալով տեղ գրավել իշխանական հարաբերություններում, առաջարկում և քննարկում են ծրագրեր, ընդունում որոշումներ և ուղիներ մշակում դրանց իրականացման համար: Իշխանությունը գաղափարի, կամքի և զգացմունքի հարաբերություն է, և ցանկալի է, որ քաղաքական լիդերը իր վարքաբանությամբ ներդաշնակի դրանց իրականացմանը[2]:

Քաղաքական լիդերությունն օբյեկտիվ և համընդհանուր /գլոբալ/ երևույթ է: Օբյեկտիվ է, որովհետև ցանկացած իշխանական հարաբերություն ունի կազմակերպման, նպատակին հասնելու ռացիոնալ ուղիների մատնանշում:Այդ գործառույթները կատարում են այն անձինք, որոնց ընտրում են և որոնք իրենց հեղինակությամբ, հավասարակշիռ վարքով կարող են նպաստել ժողովրդավարության զարգացմանը:

Համընդհանուր /գլոբալ/, որովհետև իշխանական հարաբերություններում լիդերի կարիք ունեն միջանձնային, խմբային, կազմակերպչական, ինչպես նաև կուսակցական, հասարակական, պետական միջազգային կառավարման համակարգերը [3]:

Քաղաքական լիդերության բնութագրիչներն են՝ իրավիճակի ճիշտ գնահատում, առաջադրված խնդիրների լուծման համար ուղիների որոնում, մարդանց հավաքագրում և այլն: Զարգացած ժողովրդավարական երկրների քաղաքական լիդերության փորձը վկայում է, որ այն բաղկացած է ինտելեկտուալ անհատներից և կառավարչական խմբերից: Ե'վ ինտելեկտուալ անձինք, և' կառավարչական խմբերը իշխանական հարաբերություններում տեղ ապահովելու համար մոդելավորում են իրենց քաղաքական վարքաբանությունը: Այն ենթադրում է արարիչ քաղաքական գործունեություն և ավերիչ քաղաքական անգործություն:

Հարկ է նշել, որ քաղաքական լիդերության հիմնահարցը միշտ էլ հուզել է մարդկությանը:<<Ով պետք է կառավարի և ինչպես պետք է կառավարի>> հարցը եղել է փիլիսոփաների, պետական և քաղաքական գործիչների ուսումնասիրության առարկան դեռևս հին չինական / Գուան Չժուն, Լաո Ցզի,Կոնֆուցիուս/ և հին հունական /Պլատոն, Արիստոտել/ մեծագույն մտածողների համար: Հետագայում այդ հարցի ուսումնասիրության մեջ իրենց մեծ ավանդն են ունեցել աշխարհահռչակ այնպիսի մտածողներ, ինչպիսիք են Մաքիավելին, Հոբսը, Լոկկը, Մոնտեսքյուն, Ջեֆերսոնը և այլ հայտնի մտածողներ:Ներկայումս այս հարցի կարևորությունը չի նվազել, այլ ընդհակառակը մեծացել է:Կարելի է առանձնացնել հիմնահարցի կարևորության հետևյալ հիմնական պատճառները.

Նախ՝ գիտատեխնիկական հեղափոխությունը, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների լայն կիրառումը էապես մեծացրել է տնտեսության, կյանքի տարբեր ոլորտների միջև փոխադարձ կախվածությունը, ինչպես նաև որոշումներ ընդունելու համար անհրաժեշտ տեղեկատվության ծավալները:Այդպիսի պայմաններում որոշումներ ընդունող առաջնորդները, վերնախավերը կամ այդպիսի որոշում ընդունելու համար լիազորված մարմիններն իրենց որոշումները

[1] Блондел Ж. << Политическое лидерство>>, Москва, 1992г.,стр. 47

[2] Մարգարյան Մ. Մ. <<Քաղաքական լիդերություն>>, Երևան, <<Պետական ծառայություն>>, 2001թ., էջ 3

[3] Մարգարյան Մ. Մ. << Քաղաքական արդիականացման և զարգացման հիմնահարցեր>>, Երևան, <<Պետական ծառայություն>>, 2004 թ., էջ 9

պետք է կառուցեն իրավիճակի խոր վերլուծության վրա: Խոր գիտելիքներ և հմտություններ են պահանջվում նաև այդ որոշումները իրականացնելու համար :

Քաղաքական որոշում ընդունող անձը, քաղաքական կուսակցությունը, պետական մարմինը պետք է ոչ միայն տիրապետի այդ որոշմանն առնչվող քաղաքական տեղեկատվությանը, կարողանա վերլուծել այն, տեղեկատվությունը զանազանի ապատեղեկատվությունից, այլև հաշվի առնի ոչ քաղաքական /տնտեսական, սոցիալական և այլ/ գործոնների ազդեցությունը և այդ որոշման տնտեսական, սոցիալական և այլ հետևանքները :

Երկրորդ՝ 21-րդ դարի սկիզբը կարելի է բնութագրել որպես ողջ աշխարհում լիբերալ- դեմոկրատական գաղափարախոսության և տնտեսության մեջ ազատ շուկայական հարաբերությունների ժամանակաշրջան: Քաղաքական կառավարման այս համակարգում զանգվածներն իրենց քաղաքական առաջնորդներից ակնկալում են ժողովրդավարական նորմերի կիրառում, հարգանք իրենց իրավունքների և շահերի նկատմամբ և իրենց վրա ճնշումների և բռնությունների բացառում:

Եվ երրորդը աշխարհում ընթացող ինտեգրացիոն գործընթացներն են: Այսինքն ցանկացած քաղաքական որոշում, որն ընդունվում է քաղաքական առաջնորդների կողմից, անպայմանորեն իր ազդեցությունն է ունենում այդ երկրի և նրա հետ շատ թե քիչ սերտ հարաբերություններ ունեցող երկրների, և մանավանդ հարևանների հետ հարաբերությունների վրա:Այս հանգամանքը քաղաքական առաջնորդներից պահանջում է, որ նրանք ունենան վերազգային տեսունակություն / vison/ և ունակ լինեն հստակ պատկերացնելու իրենց տեղն ու դերը քաղաքական կառավարման գլոբալ մակարդակում[1]:

Քաղաքական լիդերությանն անդրադարձել է Նիկոլո Դը Բեռնարդո Մաքիավելին: Վերածննդի դարաշրջանի այս հայտնի փիլիսոփան իր <<Միապետը>> աշխատության մեջ նշուն էր, որ քաղաքական առաջնորդին պետք է բնորոշ լինի ինքնավստահությունը, համարձակությունը և խարդավանքը: << Ահա այն հատկանիշները, որոնցով լիդերը պետք է պետությունը ղեկավարի>>,- նշում է Մաքիավելին: Նա գտնում էր, որ հանուն պետության հզորացման, լիդերը կարող է խախտել բարոյական նորմերն ու կանոնները : Ըստ այդմ էլ ՝ լիդերը նա է, ով կարողանում է մի կողմից լինել առյուծ, մյուս կողմից աղվես: Այսինքն՝ լինել և' ուժեղ, և' խորամանկ: Մի կողմից ՝ բռնություն, մյուս կողմից ՝ խորամանկություն, իմաստությում՝ ահա կառավարողի կերպարը: Մաքիավելին լիդեր է համարում նրանց, ովքեր կառավարում են իրականացնում՝ կարևորելով հետևյալը.

ա/ սեփականության, ընտանիքի և յուրաքանչյուր քաղաքացու պաշտպանություն ցանկացած ոտնձգություններից,

բ/ անհրաժեշտ է ուժեղ բանակ՝ պետությունը թշնամիներից պաշտպանելու համար,

գ/ կրթական համակարգի արժևորում հանուն պետական շահերի

դ/ քաղաքացիների ընդունակությունների ուսումնասիրում. Քանզի լավ պետությունն այն է, որտեղ մարդու որակը համապատասխանում է նրա ընդունակություններին:

Մաքիավելիի մշակած սկզբունքներից շատերը մինչև օրս էլ իշխում են լիդերության տենչող կառավարիչների մտքի և հոգու վրա [2]:

Լիդերության տեսության զարգացման վրա մեծ ազդեցություն է ունեցել սոցիալական հոգեբանության հիմնադիրներից Գ. Տարդի աշխատանքները:

Գ.Տարդը գտնում էր, որ իսկական լիդերը հազվագյուտ պատահականություն է և սոցիալական զարգացման մեծագույն արդյունք: Գ. Տարդը պնդում էր, որ զանգվածների մոտ հաջողության հասնելու համար լիդերը պետք է հարվածի նրանց ջղերին/

[1] Մարգարյան Մ. Մ. << Քաղաքական արդիականացման և զարգացման հիմնահարցեր>>,Երևան, <<Պետական ծառայություն>>, 2004թ. ,էջ 12

[2] Մարգարյան Մ. Մ. <<Քաղաքական լիդերություն>>, Երևան, <<Պետական ծառայություն>> 2001թ., էջ 48

նյարդերին / : Քանզի առանց առաջնորդի հասարակությունը գլխատված մարմին է ՝ անկարող ինքնուրույն գործելու[1]:

Միշտ չէ, որ լիդերները ուժեղ անձինք են: Համաձայն հոգեվերլուծության հիմնադիր Զ. Ֆրոյդի տեսության՝ թույլը ավելի շատ է հակված և տենչում լիդերության, քան ուժեղը: Ուժեղը <<ես>> ունի, մինչդեռ թույլը ցանկանում է ինքնահաստատվել՝ հաճախ չունենալով ինքնություն, ձգտում է ունենալ իշխանություն և ըմբռնել այն՝ ստանձնելով առաջնորդի ստատուսը: Քաղաքականությունը մարդու ենթագիտակցական հակումների, առաջին հերթին սեքսուալ բավարարվածությանը /լիբիդո/ փոխարինելու ենթագիտակցական սուբլիմացիա է: Ճնշված լիբիդոն ձևափոխվում է իշխանություն ունենալու ցանկության, լիդեր դարձած մարդու ֆիզիոլոգիայից չի հանում նյարդայնությունը, արդյունքում մարդկությունը ունենում է պարանոիկ-նևրոտիկ լիդերների մի շքերթ՝ Ռոբեսպիեր, Նապոլեոն, Ստալին, Հիտլեր…

Սեքսուալ բնազդների սուբլիմացիան, համաձայն Ֆրոյդի, ընկած է մարդու սոցիո-մշակութային, քաղաքական և այլ տեսակների գործունեության հիմքում: Սեքսուալ բնազդը վերաճում է էրոսի / կյանքի բնազդ/, որի հետ համատեղ ի հայտ է գալիս թանատոսը /մահվան բնազդ/: Այս ամենը մարդը հասկանալով տենչում է լիդերության: Քաղաքական լիդերի մասին ամբողջական պատկերացում կազմելու համար Ֆրոյդը մշակեց հոգեկենսագրական մեթոդը:Այդ մեթոդի նպատակն էր բացահայտել քաղաքական լիդերի էությունը, նրա հոգեպաթոլոգիան որոշումների ընդունման ժամանակ:

Եվ հաշվի առնելով առկա ուսումնասիրությունները՝ բազում քաղաքագիտական կենտրոններ քաղաքական լիդերին կայացած են համարում հետևյալ պահանջները բավարարելուց հետո.

- եթե նա ունի հումորի զգացում, ինտելեկտ, կանխատեսելու շնորհք, հաճելի շարժուձև, շրջապատի հոգսերի նկատմամբ ուշադրություն, ինչպես նաև երկխոսություն վարելու կարողություն, ունակ է իր ներկայացրած ծրագրի իրականացման համար ուղիներ մատնանշել՝միաժամանակ պատասխանատվություն կրելով նրա արդյունքների համար:

Այսպիսով՝ քաղաքական լիդերությունը առաջնորդների և շրջապատողների /զանգվածների/ միջև փոխազդեցությունների արդյունքն է: Այդ փոխազդեցությունների արդյունքը կարող է նպաստել հասարակական առաջընթացին կամ չեզոք լինել այդ առաջընթացի նկատմամբ:

Գրականություն

1. Մարգարյան Մ. Մ. << Քաղաքական արդիականացման և զարգացման հիմնահարցեր>>, Երևան, <<Պետական ծառայություն>>, 2004թ.
2. Մարգարյան Մ. Մ. <<Քաղաքական լիդերություն>>, Երևան, <<Պետական ծառայություն>>, 2001թ.
3. Սեդրակյան Ս. Ա., Եդիգարյան Վ. Մ. << Քաղաքական հոգեբանություն>>, Երևան, 2002թ.
4. Блондел Ж. <<Политическое лидерство >>, Москв, 1992г.
5. Тард Г. << Психология толпы >>, 1998 г.
6. internet / www. google. ru./

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Հ ն ն ա Մ կ ր տ չ յ ա ն *- Մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոն, ԱրՊՀ*

E:mail: inna.mkrtchyan.1980@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, հ.գ.թ., պրոֆեսսոր, Ա.Մխիթարյանը:

[1]Тард Г. << Психология толпы >>, 1998г., стр.16

ՀՏԴ 159.9 Հոգեբանություն

ՀՈԳԵԱԽՏՈՐՈՇՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐՆ ԱՆՉԱՓԱՀԱՍ ԴԱՏԱՊԱՐՏՅԱԼՆԵՐԻ ՀԵՏ ԱՇԽԱՏԵԼԻՍ

Գոհար ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *անչափահաս դատապարտյալ, հոգեախտորոշում, LQT (եռաչափփոփյալներիհամակարգ)-հոգեախտորոշիչնյութիհավաքագրմանհամակարգ վերինտեգրում և կրկնահանցագործության կանխում, հոգեախտորոշիչ աշխատանք, դեռահասության տարիք, քրեակատարողական հիմնարկ, հոգեթերապևտիկ ներգործություն, հոգեշտկողական աշխատանք, հուզական դիրքորոշում:*

Ключевые слова *- несовершеннолетний заключенный, психодиагностика, система получения психодиагностического материала, реинтеграция в общество и предотвращение рецидива, психодиагностическая работа, возраст несовершеннолетия, уголовно-исполнительное учреждение, психотерапевтическое воздействие, психокоррекционное действие, эмоциональная установка.*

Keywords - *underage prisoner, psychodiagnostics, (life, question, test), system collecting psychodiagnostic information, social reintegration and prevention of relapses and underage prisoner's further criminalization, psychodiagnostic work, juvenile age, criminal executive institution, psychotherapeutic impact, psycho corrective action, emotional attitudes.*

Г.Григорян

Современные проблемы психодиагностики при работе с несовершеннолетними осужденными

Каждая психодиагностическая работа с несовершеннолетними осужденными начинается с составления LQT трехмерной системы изучаемого явления. Сегодня в нашей стране с большим трудом добывается психологически значимая информация и, особенно, информация, касаемая закрытой группы несовершеннолетних осужденных. Процессы конфронтации ,,мы-они", создание конфиденциальной зоны, достижение эмоционального контакта являются очень непростыми процессами. Отсутствие психологических лабораторий, необходимой материально-технической базы ставят исследователя в ограниченные рамки и значительно сокращают число точных и продуктивных исследований.

Так, в нашей стране темп развития современной психодиагностики оставляет желать лучшего.

Группа несовершеннолетних осужденных требует особо бережной психологической работы. Необходимо сконцентрировать все усилия в процессе всестороннего изучения психических процессов несовершеннолетнего осужденного, выявить степень криминализации их установок, и обеспечить нормальную реинтеграцию в современное общество.

Как таковые можно предложить психотерапевтические методики и психологические игры, используемые с давних пор, которые можно условно назвать "катарсис" и "десенсибилизация". Оба имеют особенность расслабления психики и освобождают несовершеннолетнего осужденного от негативного влияния мест лишения свободы.

G.Grigoryan

Current Problems of Psychodiagnostics in Working with Underage Convicts

Each psychodiagnostical research with juvenile prisoners begins from building LQT triple system image for researched psychological phenomenon. Nowadays an independent researcher comes across with many complications while gathering essential information. Especially when this information touches such a “close” group as a group of underage convicts. It’s a very complicated and time-consuming process to find the keys for overcoming the ,,we-they,, confrontation and establishing confidence zone /creating emotional contact/. The lack of psychological laboratories also decreases the level of opportunities to make reliable and correct studies. So the psychodiagnostical perspectives in our country still remain far from being called ,, satisfying,,.

However, the group of underage convicts requires careful approach. It is necessary to concentrate all the attempts to study psychic processes and the level of underage convicts’ attitudes’ criminalization and to offer practical steps how to prevent further criminalization of emotional attitudes and to improve their successful reintegration in society. As those some projective methods and psychological games are offered, which are widely used in psychotherapy all over the years. These are conditionally called ,,catharsis,, and ,,desensibilization,,. Both are special methods for downloading the emotional sphere and help an underage convict to neutralize the negative influence of the prison.

Յուրաքանչյուր հոգեախտորոշիչ աշխատանք անչափահաս դատապարտյալի հետ սկսվում է LQT եռաչափ համակարգի կառուցումով: Այսօր մեր երկրում մեծ դժվարությամբ է հավաքագրվում հոգեբանորեն նշանակալի ինֆորմացիան և հատկապես այն ինֆորմացիան, որն առնչվում է

դատապարտյալների <<փակ>> խմբի հետ: <<Մենք-նրանք>> հակամարտության հաղթահարման, վստահության գոտու ստեղծման, էմոցիոնալ կոնտակտի հաստատման գործընթացներն ամենևին էլ դյուրին գործընթացներ չեն: Հոգեբանական լաբորատորիաների և անհրաժեշտ նյութատեխնիկական բազայի բացակայությունը զգալիորեն նվազեցնում է ճշգրիտ և արդյունավետ հետազոտությունների քանակը:

Անչափահաս դատապարտյալների խումբը պահանջում է առավել զգուշավոր մոտեցում: Անհրաժեշտ է կենտրոնացնել բոլոր ջանքերը՝ անչափահաս դատապարտյալի հոգեկան երևույթների համակողմանի ուսումնասիրության, նրա դիրքորոշումների քրեականացման մակարդակի բացահայտման և ժամանակակից հասարակության մեջ նրա պատշաճ վերինտեգրման ուղղությամբ:

Այդ ջանքերը գործնականորեն կյանքի կոչելու համար կարելի է օգտագործել վաղուց ի վեր հոգեբանական պրակտիկայում լայնորեն կիրառվող տեխնիկաներ, օրինակ՝ <<կատարսիս>>-ն ու <<դեսենսիբիլիզացիա>>-ն, որոնք ունեն հոգեկանը լիցքաթափող հատկություն և կարող են ազատագրել անչափահաս դատապարտյալի հոգեկանը ազատազրկման վայրերի բացասական ազդեցությունից:

Վերջին տասնամյակում հասարակության մեջ կատարված ախտաբանական փոփոխությունները, այդ թվում սոցիալական շերտավորման խորացումը, մասսայական ագրեսիան, նյարդային և հոգեկան հիվանդությունների ավելացումը հանգեցրին այնպիսի իրավիճակի, որ դժվարացավ հոգեկան երևույթների ճիշտ ախտորոշման, հոգեշտկման, հոգեկարգավորման և առավել ևս բուժման գործընթացը: Այդ գործընթացը կրկնակի անգամ ավելի է բարդանում մեր հանրապետությունում: Ճիշտ ախտորոշման համար անհրաժեշտ լաբորատորիաների բացակայությունը, ազգային մտածելակերպի առանձնահատկություններին ադապտացված մեթոդիկաների և տեխնիկաների անկատարությունը, հոգեախտորոշման հնարավորություններից օգտվելու կուլտուրայի ցածր մակարդակը կանգնեցրին անհաղթահարելի գիտական և տեսագործնական խոչընդոտների առջև: Ներկայումս մեր հանրապետությունում պատրաստվում են հոգեբան մասնագետներ, ակտիվորեն գործում են հոգեբանների ասոցիացիաներ, կազմակերպվում են ակտիվ պրակտիկաներ, սակայն կարծեք թե սայլը տեղից չի շարժվում: Պատճառը թերևս այն է, որ այս ամենին պակասում է կազմակերպված կենտրոնացված քաղաքականությունը և պետական հովանավորությունը: Արդյունքում մեր ուսանողները զրկվում են նույնիսկ ամենապարզ, ասենք «զգայության շեմի չափման» կամ «Վեբեր-Ֆեխների օրենքի» հավաստիությունը ստուգելու հնարավորությունից: Այս պարագայում ելքը միայն մեկն է. որքան հնարավոր է շատ տեսական գիտելիքներ հավաքել ուսումնասիրվող երևույթի մասին և սեփական ուժերով ու հնարավորություններով փորձել հետազոտական նյութ հավաքագրել՝ այդպիսով փրկելով հոգեաշտորոխումը՝ կեղծ կատեգորիա դառնալու վտանգից: Սակայն, այս ճանապարհին ևս անկախ հետազոտողի համար դժվարությունները շատ են: Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում դասավանդող մասնագետները պարզաբանումներ են տալիս հոգեախտորոշիչ աշխատանքի ընդհանուր բնույթի, ուղիների և մեթոդաբանության մասին, բայց շատ դեպքերում վարանում են մասնագիտական գիտելիքները կիսել ապագա մասնագետների հետ՝ խուսափելու համար հետագա հնարավոր մրցակցությունից: Ուսումնական գործընթացում չեն բացահայտվում կոնկրետ ձևեր, մեթոդներ, տեխնիկաներ կոնկրետ պրոբլեմային իրավիճակի հետ աշխատելու համար: Իսկ այն սակավաթիվ ու կարճատև փորձուսուցումները, որոնք կազմակերպում են ուսումնական հաստատությունները, ի զորու չեն լինում ծառայել իրենց բուն նպատակին, այն է՝ զինել ուսանողներին պրակտիկ գիտելիքներով: Այս գործընթացը բարդանում է նաև օբյեկտիվ հիմքերի առկայությամբ, որոնք կարելի է պայմանականորեն բաժանել երկու խմբի: Առաջինը հոգեախտորոշիչ աշխատանքի բովանդակության հետ կապված դժվարություններն են: Դրանք են՝

- Հոգեախտորոշիչ աշխատանքը միշտ կոնֆիդենցիալ է
- Հոգեախտորոշիչ յուրաքանչյուր իրադրություն եզակի է, չկան իրար նման երկու պրոբլեմային իրավիճակներ

- Արտասահմանյան առաջադեմ փորձը չի կարելի միանշանակորեն տեղափոխել հայկական իրականության մեջ

Երկրորդ խումբ դժվարությունները, այսպես կոչված, տեխնիկական դժվարություններն են՝

- Չկան հոգեբանական լաբորատորիաներ
- Չկա կայացած և հարուստ նյութատեխնիկական բազա:

Այս ամբողջ գործընթացն ավել է բարդանում, երբ տեղափոխվում ենք իրավաբանական հոգեբանության տիրույթ և հատկապես իրավաբանական հոգեբանության այնպիսի բնագավառ, որն առնչվում է պատիժ կրած և պատիժ կրող անձնավորության ուսումնասիրության հետ: Վերջիններիս շարքում առավել նուրբ մոտեցում է պահանջում անչափահաս դատապարտյալի անձի ուսումնասիրությունը: Այս խմբի մեջ միավորվում են երկու խոցելի հասկացություններ՝ անչափահաս և դատապարտյալ: Դեռահասության տարիքը համարվում է բարդ թե ուսումնասիրության առումով և թե հոգեախտորոշիչ աշխատանքի բանալի համարվող հուզական կոնտակտի հաստատման առումով: Իրավիճակն ավել է բարդանում, երբ դեռահասը, կատարելով որևէ հանցագործություն կամ իրավախախտում, անցնում է քրեադատավարական պրոցեսի բոլոր փուլերով և հայտնվում ազատազրկման վայրում, ուր միանգամից փոխվում է ոչ միայն սոցիալական միջավայրը, այլև զգալի դեգրադացիայի է ենթարկվում նրա ներհոգեկան կյանքը:

Անչափահաս դատապարտյալի հետ հոգեախտորոշիչ աշխատանքն ունի իր առանձնահատկություններն ու հիմնախնդիրները: Փորձենք բացահայտել մեր իրականության մեջ անկախ հետազոտողի առջև ծագող դժվարությունները: Ներկայումս ԼՂՀ-ում գոյություն չունի քրեակատարողական հիմնարկ, որտեղ իրենց պատժաժամկետն անցկացնեն անչափահաս դատապարտյալները: ՀՀ-ում այդպիսի կենտրոնացված հիմնարկ է ‹‹Աբովյան» ՔԿՀ-ի անչափահասների տեղամասը, ուր մուտք գործելու համար պետք է ստանալ Արդարադատության նախարարության Քրեակատարողական վարչության պետի, այնուհետև, այդ նույն վարչության սոցիալ-հոգեբանական բաժնի պետի, հետո՝ մասնագիտացված հիմնարկի պետի և այդ հիմնարկի սոցիալ-հոգեբանական բաժնի պետի համաձայնությունը և նոր միայն հսկիչ-դաստիարակների ուղեկցությամբ և ներկայությամբ փորձել հոգեախտորոշիչ աշխատանք իրականացնել որևէ անչափահաս դատապարտյալի հետ: Ավելորդ է նշել, որ նման պարագայում հետազոտվողի հետ հուզական կոնտակտի հաստատման, զրույցի և առավել ևս որևէ հավաստի ինֆորմացիայի ստացման մասին խոսք լինել չի կարող: Այնինչ, եվրոպական երկրներում նման տիպի հաստատություններն ավելի թափանցիկ են աշխատում և բաց են լայն հասարակայնության համար (վերջերս Հայաստանում գտնվող նորվեգացի փորձագետների խումբն այցելել էր անչափահաս դատապարտյալների տեղամաս և ծանոթացել իրավիճակին տեղում: Նրանք ուղղակի զավեշտ էին համարում այն փաստը, որ ազատազրկման վայրերում աշխատող հոգեբանները պարտավոր էին համազգեստ կրել, ինչպես մնացած բոլոր աշխատողները):

Այսօր թե՛ անչափահաս դատապարտյալների հետ աշխատելիս, թե՛ ցանկացած տիպի հոգեախտորոշիչ աշխատանքում հոգեբանական նշանակալիություն ունեցող ինֆորմացիայի ստացման ամենաարդյունավետ ուղիներից է համարվում տվյալների հավաքագրման LQT եռաչափ համակարգը /1/: Պարզենք այս համակարգի ամփոփ բովանդակությունը.

1. L տվյալներ/life-կյանք/- սրանք իրական կյանքում որևէ հոգեկան երևույթի դրսևորման գրանցման միջոցով ստացվող տվյալներն են: Որպես այդպիսիք՝ հոգեբանական պրակտիկայում օգտագործվում են փորձագիտական գնահատականները: Ընտրվում են այնպիսի մարդիկ, որոնք լավ ծանոթ են փորձարկվողի հետ, և նրանց խնդրում են գնահատել հետաքրքրող հոգեկան երևույթի արտահայտվածության աստիճանը: L տվյալների հուսալիության բարձրացման համար մշակված են փորձագիտական գնահատականներին ներկայացվող պահանջներ՝

- Գնահատվող հատկությունները պետք է ձևակերպվեն դիտվող երևույթի տերմիններով

- Փորձագետը պետք է հնարավորություն ունենա դիտել գնահատվողի վարքագիծը բավական երկար ժամանակահատվածում
- Մեկ գնահատվողի համար անհրաժեշտ է ունենալ նվազագույնը տասը փորձագետ
- Հետազոտության մեջ հարկ է ներգրավել գնահատվող անձի հետ տարբեր հարաբերություններով կապված փորձագետներ:

2. Q տվյալներ /question-հարց բառից/-տվյալների այս տիպն ստացվում է հարցարաններով ու ինքնագնահատականի ախտորոշման տարբեր մեթոդիկաներով: Անչափահաս դատապարտյալները կարող են միտումնավոր խեղաթյուրել Q տվյալները: Դրա պատճառը կարող են լինել հետազոտվողի ցածր մտավոր կարողությունները, սխալ էտալոնների գործածումը, ինքնադիտման համար կարևոր նշանակություն ունեցող գիտելիքների բացակայությունը/3/:

3. T տվյալներ /test-ստուգել բառից/-սրանք օբյեկտիվ թեսթերի միջոցով ստացվող տվյալներն են, որոնք անց են կացվում խիստ վերահսկվող պայմաններում, երբ հետազոտվողը չգիտի, թե ախտորոշման գործընթացը կոնկրետ ինչ նպատակով է իրականացվում: Այս տվյալների օբյեկտիվությունը ձեռք է բերվում հետևյալ ուղիներով՝

- Թեստային գնահատականների հնարավոր խեղաթյուրումների տարատեսակների սահմանափակումներով
- Հետազոտվողների հակազդումների հիման վրա ստացվող գնահատականների օբյեկտիվության գործածմամբ:

Վերոհիշյալ երեք տվյալների ստացման շնորհիվ հնարավոր է դառնում կառուցել անչափահաս դատապարտյալի մոտ ուսումնասիրվող փոփոխականի LQT եռաչափ պատկերը: Ասենք, հետազոտողը նպատակ ունի ուսումնասիրել, օրինակ, *էմպատիայի* արտահայտվածության աստիճանը անչափահաս դատապարտյալների շրջանում: Նա նախ դիմում է L տվյալների օգնությանը՝ գտնում է ախտորոշվող հատկությանը լավագույնս ծանոթ տեսաբանների, կալանավայրերում աշխատած դաստիարակների, քննչական մեկուսարանի հսկիչների, որոնք պարզաբանումներ են տալիս հետազոտվող որակի մասին՝ ելնելով իրենց դիտարկումներից ու մասնագիտական փորձից: Այնուհետև հետազոտությունը տեղափոխվում է պրոյեկտիվ մեթոդիկաների և ինքնադիտման փուլ: Հետազոտվողին առաջադրվում են այնպիսի առաջադրանքներ, որոնք կբացահայտեն նրա չգիտակցված կամ թույլ գիտակցված հոգեկան ապրումները և միևնույն ժամանակ նրան կթողնեն անտեղյակ հետազոտության բուն նպատակի և վերջնական արդյունքի մասին: Հետո հոգեախտորոշիչ աշխատանքն ընթանում է T տվյալների ձեռք բերման ուղով: Սա հոգեախտորոշման առավել օբյեկտիվ չափումների դաշտն է: Եթե հետազոտվող որակը քանակապես չափելի կատեգորիա է, ապա ստացվում են որոշակի քանակական ցուցանիշներ, որոնք կարելի է բարելավել հատուկ հոգեբանական քայլերի միջոցով: Օրինակ, հոգեբանական պրակտիկայում օգտագործվում են էմպատիայի ախտորոշման երկու մեթոդիկաներ՝ էգոիստական և ալտրուիստական էմպատիայի արտահայտվածության չափման /4/: Ալտրուիստական էմպատիան ավելի դժվար է ենթարկվում ախտորոշման և պահանջում է հետազոտվողի ավելի բարձր կոգնիտիվ մակարդակ: Եթե հետազոտվող անչափահաս դատապարտյալի մոտ առկա է էգոիստական էմպատիայի բարձր մակարդակ, դա նշանակում է, որ հետազոտողը կարող է պրակտիկ քայլերի միջոցով հասնել ալտրուիստական էմպատիայի հասունացմանը:

Երբ այս երեք տիպի տվյալները հավաքագրված են, հետազոտողը կարող է անցնել կապերի ու կորելյացիաների բացահայտմանը, որոնք առկա են ուսումնասիրվող փոփոխականի և մնացած հոգեկան երևույթների միջև: Այսպես, էմպատիայի ցածր մակարդակը զուգակցված է լինում անձնային տագնապայնության և միայնակության սուբյեկտիվ զգացողության բարձր մակարդակի հետ: Իսկ էմպատիայի բարձր մակարդակը՝ հուզական արձագանքողականության և կոգնիտիվ մակարդակի զարգացվածության հետ:

Հոգեախտորոշիչ աշխատանքն, այդպիսով, ամբողջությամբ հանգում է հոգեբանական նշանակալիություն ունեցող ինֆորմացիայի հավաքագրման և այդ ինֆորմացիայի ճիշտ և

տեղին օգտագործման գործընթացին: Ներկայումս մեր հանրապետությունում գործող ազատազրկման վայրերում և մեկուսարաններում տիրող իրավիճակն այնպիսին է, որ ոչ թե շտկում և վերադաստիարակում է դատապարտյալին, այլ նախապատրաստում է նրան կրկնահանցագործությունների և իրավախախտ վարքագծի զարգացման այլ ձևերի: Կալանավայրն ամբողջ կյանքի համար վարքի ձևեր ու ստերեոտիպեր է կառուցում դատապարտյալի մեջ, որոնցից ազատվելը գրեթե անհնար է լինում:

Այդ պատճառով հոգեախտորոշիչ աշխատանքից ստացված գիտելիքները պետք է օգտագործել պրակտիկ հոգեթերապևտիկ ուղիների որոնման մեջ: Պետք է գտնել քայլեր, որոնց կիրառումն անչափահաս դատապարտյալների շրջանում թույլ կտա չեզոքացնել կալանավայրի բացասական ազդեցությունը, մասնավորապես, կցրի անչափահաս դատապարտյալի վախերն ու տագնապները, կոչնչացնի նրանց անպետքության զգացումը, կապահովի նրանց հաջողված վերինտեգրացիան ժամանակակից հասարակության մեջ, թույլ կտա հետագայում աշխատանք գտնել և հրաժարվել կրկնահանցագործության գաղափարից:

Որպես այդպիսի քայլեր՝ կարելի է առաջարկել հոգեթերապևտիկ պրակտիկայում վաղուց ի վեր կիրառվող երկու տեխնիկաներ, որոնց մասսայական օգտագործումը կալանավայրում կարելի է իրականացնել հոգեբանական խաղի տեսքով: Դրանք են <<կատարսիս>>-ը և <<դեսենսիբիլիզացիա>>-ն: Երկուսն էլ ունեն հոգեկանը լիցքաթափող հատկություն: Հետազոտողը պետք է առաջարկի անչափահաս դատապարտյալին բազմակի անգամ պատմել իր ապրումների մասին, բառերով վերարտադրել սեփական զգացմունքները, մանրամասն վերհիշել ամեն մի օր՝ մեկուսարանից մինչև դատարանի դահլիճ և քրեակատարողական հիմնարկ: Ենթադրվում է, որ այս դեպքում բացասական հուզական դիրքորոշումներն ախտաբանական կուտակումների տեսքով չեն մնա հետազոտվողի գիտակցության մեջ:

Այսպիսով հոգեախտորոշման ամենաարդիական հիմնախնդիրը համարվում է հոգեկան երևույթների ուսումնասիրությունը, որոնք առաջնային նշանակություն ունեն անձի հոգեկանի զարգացման ուղիների հետազոտման ոլորտում: Եվ, կախված այն բանից, թե որքան հաջողված է ախտորոշման գործընթացը, այնքան ավելի դյուրին կընթանան հոգեթերապևտիկ և հոգեշտկողական ներգործությունները:

Գրականություն

1. Արզումանյան Ս., Մկրտչյան Ս., Սարգսյան Վ. Կիրառական հոգեբանության պրակտիկում, Երևան, 2002 թ.
2. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций. 1984 г.
3. Глоточкин А. Д. , Пирожков В. Ф., Психические состояния человека, лишенного свободы, М. ВШ МВД СССР 1968 г.
4. Немов Р. С. 3-я книга, Психодиагностика. М. 2001г.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Գոհար Գրիգորյան - մանկավարժ-հոգեբան, իրավաբանական հոգեբան

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ,
հ.գ.թ., պրոֆեսսոր, Ա.Մխիթարյանը:

ՀՏԴ 371 Ը Մանկավարժություն

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՑԵՐ

Սուսաննա ԳԱԼՍՏՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *Բարոյականություն, հարաբերություններ, արժեքներ, ինքնադաստիարակություն, բարի, չար, նախանձ, ընտանիք, ես, դպրոց, միասնական, խնդիրներ:*
Ключевые слова: *Мораль, отношения, ценности, самовоспитание, добрый, зло, зависть, семья, школа, совместные задачи.*
Key words: *Morality, relationship, values, self education, kind, bad, envy, family, school, common issues.*

С.Галстян

Несколько вопросов нравственного воспитания школьников

Семья основа и зеркало общества. Родитель и воспитатель должен видеть в мальчике будущего мужчину, а в девочке - мать. Вот почему семья и школа имеют общую цель и совместные задачи в формировании моральных основ личности.

Осуществление этих задач возможно лишь в совместной творческой работе.

S.Galstyan

Some Questions of Moral Education of Pupils

Family is the basis and mirror of the society. Parent s and the tutors have to see a future man in a boy, and a mother in a girl. That is why family and school have a common goal and joint tasks in formation the moral bases of the personality.

Implementation of these tasks is possible only in joint creative work.

Ընտանիքը հասարակության հիմքն է, առանցքը, հայելին:

Ծնողը, դաստիարակը պետք է տղայի մեջ տեսնի ապագա ընտանիքի հորը, աղջկա մեջ՝ մորը:

Ահա թե ինչու ընտանիքը և դպրոցը ունեն ընդհանուր նպատակներ, միասնական խնդիրներ անձի ձևավորման, բարոյական հասունության դաստիարակության գործում:

Այդ խնդիրների իրագործումը հնարավոր է միայն ուսուցչի և ծնողի ստեղծագործական կապերի, նրանց համագործակցության, փոխըմբռնման և փոխօգնության պայմաններում:

Կամայականությունը բարոյականության համար նույնն է, ինչ ժանտախտը՝ մարմնի:
Անձնական շահերն արդարացնող բացառությունների համակարգը քայքայում է
բարոյականության բուն գաղափարը:
Կոնստան Մանգոնի

Բարոյականությունը մարդու վարվելակերպի կարգավորման յուրահատուկ ձև է, կարգավորում է մարդու վարվելակերպը և գիտակցությունը հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում՝ աշխատանքում, կենցաղում, ընտանիքում, անձնական, ներխմբային հարաբերություններում:

Բարոյական սկզբունքներն ունեն համընդհանուր նշանակություն և տարածվում են բոլոր մարդկանց վրա՝ ներշնչելով այն ընդհանուրը և հիմնականը, որը կազմում է միջմարդկային հարաբերությունների լուսավոր ու կայուն առանցքը և կուտակվում է հասարակության զարգացման բազմադարյան փորձում:

Բարոյական վեհ ու ազնիվ մարդը ղեկավարվում է կյանքում, դառնում է կյանքի լավագույն արժեքների կրողնու արարիչն իր գործունեությամբ: Իսկ բարիքները արտաքին և ներքին պայմաններն են, որոնք նպաստում են մարդու ինքնադաստիարակմանը, ինքնաարտահայտմանը: Արտաքին բարիքներ կարող են հանդիսանալ կրթություն ստանալու հնարավորությունները, մշակույթի օբյեկտները:

Ներքին բարիքները, առանց որոնց հնարավոր չէ մարդու երջանկությունը, նրա առողջությունն է,հոգևոր աշխարհի հարստությունը, ամբողջական, կայուն անձը, կյանքի նկատմամբ լավատեսական վերաբերմունքը:

Մարդու բարոյական վարքը,նրա հարաբերությունները,ապրումները, մղումները, գնահատվում են բարու և չարի չափանիշներով, պայմանավորված են մարդկային արժանիքների իրացմամբ:

Մարդու արժանիքների համակարգ կարող են համարվել աշխատանքը, ստեղծագործությունը, մյուսի համար անբանությունը:

Չափանիշների ընդգրկման համակարգում կյանքում անձի մեջ ձևավորվում են բարոյական շարժառիթների կամ բարոյական մղումների համակարգ:

Բարոյական շարժառիթները կարող են լինել ակամա և ինքնակամ: Օրինակ՝ երբ իրավիճակը պահանջում է օգնություն որևէ մարդու, մեկը օգնում է, որովհետև այդպես է պատվիրում խիղճը և այլ կերպ նա չի կարող վարվել, իսկ մյուսը՝ որովհետև տեսնում է, որ իր օգնությունը խիստ անհրաժեշտ է:

Որպես կանոն, մարդիկ, ովքեր իրենց մարդավայել են պահում ծայրահեղ դեպքում, իրենց դրսևորում են եսակենտրոն:

Սովորաբար բարոյական հասունության հասած մարդն ինքնուրույն, առանց արտաքին վերահսկողության որոշում է իր վարքը: Նա գտնվում է անձի զարգացման այն մակարդակի վրա, որը ենթադրում է ակտիվ վերաբերմունք կյանքի, մարդկանց և ինքն իր նկատմամբ: Ահա թե ինչու է ասվում, որ բարոյախոսությունը հիմնված է մարդկային ոգու ինքնավարության վրա:

Մարդն ընդունակ է ուրախացնելու, երբ նա հասել է անձի զարգացման բավական բարձր մակարդակի: Ասում են՝ կարեկցել կարող են մարդիկ, իսկ ուրախացնել՝ միայն հրեշտակները: Իրո՛ք, ուրախությունը շատ ավելի հազվադեպ է մարդկային հարաբերություններում, քան կարեկցությունը կամ խղճահարությունը:

Ուրախությունն ի պատասխան դառնության և դառնությունն ի պատասխան ուրախության՝ ծնվում է նախանձից:

Երբեմն խոսում են «բարի» և «չար» նախանձի գոյության մասին: «Բարին» հիացմունք-նախանձն է, իսկ «չարը»՝ թշնամանք-նախանձը: Ըստ երևույթին հիացմունքը այդպես էլ հիացմունք է մնում, իսկ ահա թշնամանքը հենց նախանձն է և ընդունակ է վնասելու:

Մարդը, ի պատասխան ուրիշ մարդկանց զգացմունքների, հակված է մարդասիրական կամ եսակենտրոն ապրումներ ունենալ, կախված նրանից, թե ինչպես է նա վերաբերվում ինքնիրեն և ուրիշներին: Եթե նրան գերակշռում է ուրիշի բարեհաջողության պահանջը, նա խղճահարվում է, կարեկցում, ուրախակցում:

Եթե նրա համար ամենից բարձր է նրա սեփական շահերը և պահանջմունքները, նա կունենա եսակենտրոն ապրումներ:

Մարդասիրական և եսակենտրոն ապրումները արտացոլում են մարդու անձը, նրա վերաբերմունքը իր և ուրիշների հանդեպ, նրա բարոյական զարգացման մակարդակը:

Ընդունված է համարել, որ եսակենտրոն ապրումներն ավելի խթանային, ավելի շատ են, քան մարդասիրականը: «Սեփական շապիկը մարմնին ավելի մոտ է»:

Անվիճելի է այն որ ընտանիքում և դպրոցում դրվում է երեխայի անձի հիմքը: Հսկայական աշխատանք է սպասվում հենց իրեն՝ երեխային: Ե՛վ ընտանիքի, ե՛վ դպրոցի կարևորագույն պարտքն է նրա առջև բանալ բարձրագույն արժեքների աշխարհը, տալ ինքնադաստիարակման հմտություններ, արթնացնել ինքնազարգացման պահանջմունքը:

Երեխան ոչ միայն դաստիարակության օբյեկտ է, այլև սուբյեկտ: Միայն նա ինքը կկարողանա ապրել և ստեղծագործել իր սեփական կյանքը:

Դաստիարակների գործն է՝ ապահովել այն բարոյական և հոգևոր կլիման, որում երեխան կզարգանա բազմակողմանի և ներդաշնակորեն:

Հիմնականում եսակենտրոն անձը միայն զբաղվում է ինքնահաստատումով, իրավիճակում ճարպկորեն կողմնորոշվելով, հանգամանքներն իրենց շահերին ծառայեցնելով՝ խտրություն չդնելով միջոցների վրա: Սովորաբար այդպիսինները անքաղաքավարի են, անտակտ, ուրիշների ապրումները նրանց չեն հետաքրքրում:

Եթե կոլեկտիվում, դասարանում իշխում է մարդասիրական, փոխադարձ օգնության, հարգանքի և հասկացողության մթնոլորտ, եսակենտրոն աշակերտի համար բարենպաստ պայմաններ չեն ստեղծվում այդ գծերի զարգացման համար: Նա ստիպված է լինում ճնշել, վերահսկել իր եսակենտրոն մղումները, որպեսզի շրջապատողների աչքից չընկնի:

Ուսուցիչը, ում առաքելությունը ապագա մարդու, քաղաքացու դաստիարակությունն է, աշակերտի մեջ սերմանի բարություն, ընկերասիրություն, ազնվություն և ընդհակառակը՝ նրանց մեջ սպանի եսակենտրոն բոլոր մղումները, քանի որ եսակենտրոն մարդը, իրեն ստորադասելով ամեն ինչ, դառնում է կյանքի ամենադժբախտ արարածը արտաքին շքեղության, սին փառքի, տիտղոսների շլացուցիչ փայլի տակ:…Որովհետև այդպիսինները աստիճանաբար կորցնում են ուրախանալու ընդունակությունը, չեն կարողանում նժարել կյանքի լավն ու բարին, վատն ու չարը. նյութապաշտությունը մթագնում է նրանց տեսադաշտը, հոգևոր ներդաշնակությունը:

Կրտսեր դպրոցական տարիքի երեխաների մեջ ձևավորվում են մարդասիրական և եսակենտրոն ձևեր: Ուսուցիչը պետք է աշակերտի մեջ ընթացք տա մարդասիրական հակումներին, քանի որ նա այդ հասակում մեծապես կախված է մեծահասակից և իրեն ու իր շրջապատը գնահատում է մեծահասակի դիրքորոշումից:

Այս առումով ուսուցչի կողմից ճիշտ ընտրված գրականությունը, թատերական ներկայացումներին, համերգներին հաճախելը ճշմարիտ ուղու վրա կդնեն երեխայի ներքին բարոյական ուժերը, որովհետև երեխան այդ հասակում հեշտությամբ կողմնորոշվում է դեպի դրական հերոսը: Նրա հոգին փխրուն է, տպավորվող, և ավելի շուտ է կողմնորոշվում դեպի բարին:

Երեխան կյանքում դեպի բարոյական հասունության է գնում բարդ ուղիներով: Նա պետք է հաղթահարի հակասություններն ու անհամապատասխանությունները բարոյական իմացության և բարոյական մղումների միջև, իր և ուրիշների համար ապրումներ ունենալու միջև, իր մղումները գիտակցելու անհրաժեշտության և դրանք գիտակցությունից դուրս մղելու ձգտման միջև:

Ուսուցման ընթացքում հաստատվում են անձնային հաղորդակցման տարբեր տեսակներ՝ և՛ ընկերություն, և՛ մտերմություն, և՛ սեր: Հաճախ այդպիսի կապերը շարունակվում են մինչև կյանքի վերջը:

Եթե աշակերտները փոխադարձ եսակենտրոն հիմնադրույթներով են հաղորդակցման մեջ մտնում, միմյանց ընկալում են որպես սեփական բարեկեցության պայման, ըստ երևոյթին ամենից առաջ նրանք կիսում են իրենց նյութական, պրակտիկ կեցությունը: Դա հաղորդակցման փակ գործիքային ձև է:

Եթե աշակերտի հոգեբանությունը զարգանում է այս հողի վրա (սրան, մեծապես նպաստում են և՛ ծնողները , և՛ ուսուցիչները, և՛ միջավայրը, որտեղ ձևավորվում է անհատականությունը, ապա հետագայում նրանք միմյանց համար դառնում են ընդամենը սեփական բարեկեցությունը նվաճելու միջոց՝ զուրկ սիրուց, համակրանքից, հարգանքից):

Եթե աշակերտները միմյանց նկատմամբ իրացնում են մարդասիրական հիմնադրույթներ, ապա նրանց միջև կազմավորվում է բարձրագույն մարդկային-անձնային հաղորդակցում, որում ընկերներից յուրաքանչյուրը ընկալում է մյուսին որպես անձնավորություն, այդպիսի հաղորդակցման դեպքում աշակերտները օգնում են միմյանց, ընդառաջում իրար: Նրանց միջև արտահայտված համամասնակցությունը արտահայտվում է ըմբռնողության, կարեկցության, աջակցության միջոցով: Այս դեպքում ընկերներ մեկը դառնում է մյուսի զարգացման պայման, մեկը մյուսի նկատմամբ դրական վերաբերմունք է ցույց տալիս:

Եթե դասարանում ընկերները մեկի մեջ հարուցում են գրգիռ, մեղադրելու ցանկություն, նշանակում է, որ նա չի ընդունում նրանց: Պատճառները կարող են լինել ապրելակերպը, մտածելակերպը, հաղորդակցման եղանակները, ընդունելիությունը, սոցիալական իրավիճակը:

Հաճախ աշակերտը մտնում է ընկերների հետ «կեղծ ընկերության», «կեղծ սիրո» հարաբերութունների անհավասարության, ճնշման, պայքարի հարաբերությունների մեջ: Հաճախ այդպիսինները հաշվի չեն առնում ընկերոջ իրավունքը և չեն ենթադրում, որ դիմացինը պետք է ունենա ընտրության, կարծիքի իրավունք:

Եթե ծնողը, դաստիարակողը մի զանցանքով է գնահատում երեխայի ամբողջ անձը, չի գնում երեխային ընդառաջ, նրան հասկանալու, ուղղություն տալու ցանկություն չի դրսևորում, երեխայի մեջ աստիճանաբար պատկերացումներ են ստեղծվում, որ ինքն այնպիսին է, ինչպիս ին իր վարքն է, ու ինքը սիրելու բան չէ: Խրախուսելի է եթե մեծահասակները կարողանում են երեխայի հանդեպ վերաբերմունքներն առանձնացնել նրա զանցանքների գնահատումից, պատրաստ են ներել և օգնում են երեխային ուղղվելու: Մեծահասակների այդպիսի դիրքորոշումը նպաստում է նրան,որ երեխայի մեջ ձևավորվում է իր նկատմամբ դրական վերաբերմունք, իր արժեքների և թերությունների ըմբռնում, իր վարքը կատարելագործելու մղում:

Ուսուցիչների համար երեխայի զարգացման փուլերի բարդությունը կայանում է նրանում, որ դպրոցականը ցանկանում է դուրս պրծնել սահմանված դպրոցական կարգ ու կանոնի շրջանակներից, հաղթահարել կարգապահության սահմանափակումները:

Միշտ էլ մեծ մտածողները գտել են, որ ընտանիքը հասարակության հիմքն է: Այդ իսկ պատճառով ծնողը, դաստիարակը պետք է տղայի մեջ տեսնի ապագա ընտանիքի հորը, աղջկա մեջ՝ մորը:

Դաստիարակությունը պետք է կառուցել այնպես, որպեսզի մյուս արժանիքների թվում աղջիկները ձեռք բերեն պատշաճազգացում, համբերատարություն, իսկ տղաները՝ վճռականություն և պատասխանատվության զգացում:

Հաճախ հանձնարարությունների կատարման գերապատվությունը տալիս են աղջիկներին, քանի որ նրանք ավելի պատասխանատու, պարտաճանաչ են:

Կարելի՞ է արդյոք սպասել, որ նրանք հետո ընտանիքում կկարողանան երջանիկ լինել,եթե նրանք մանկուց յուրացրել են արհամարհանք տղամարդու նկատմամբ և իր գերազանցության պարծենկոտ գիտակցությամբ նա կարո՞ղ է հարգանքի, փոխադարձ սիրո հույս ունենալ:

Այսպիսի մթնոլորտում են ծնվում թույլ տղամարդիկ, որոնք դրսևորում են կեղծ տղամարդկային վարք,որը լիցքավորված է տհաճ հետևանքներով:

Բարոյական դաստիարակության խնդիրների շուրջ կարելի է շատ խոսել, թերևս այն չընդհատվող պրոցես է:

Եվ մի բան շատ պարզորոշ է, որ ընտանիքը և դպրոցը ունեն ընդհանուր նպատակներ, միասնական խնդիրներ անձի ձևավորման, բարոյական հասունության դաստիարակության գործում:

Այդ խնդիրների իրագործումը հնարավոր է միայն ուսուցչի և ծնողի ստեղծագործական կապերի, նրանց համագործակցության, փոխըմբռնման և փոխօգնության պայմաններում:

Գրականություն

1.S.U. Ֆլորենսկայա - «Եսը ընդդեմ եսի», 1982
2.Ծ.U. Սիմոնյան - «Մանկավարժական տակտ», 1980
3.Ա.Վ. Պետրովսկի - «Տարիքային և մանկավարժական հոգեբանություն», 1977

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Սուսաննա Գալստյան - ԼՂՀ Ասկերանի շրջանի Նորագյուղի Վ.Պետրոսյանի անվան միջնակարգ դպրոցի հայոց լեզվի և գրականության ուսուցչուհի
E:mail: Susanna59@inbox.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, մ.գ.դ., Գ.Հարությունյանը:

UDC 342 International Law

INVOLVEMENT OF PRIVATE COMPANIES IN ARMED CONFLICT: IMPLICATIONS UNDER INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

Armine DANIELYAN

Keywords: *private military companies (PMCs), private security companies(PSCs), mercenary, international humanitarian law (IHL), Fourth Hague Convention, Geneva Conventions and Additional Protocols I, II, combatant, armed conflict, prisoner of war, direct participation.*

Բանալի բառեր. *մասնավոր զինվորական ընկերություններ, մասնավոր անվտանգության ընկերություններ, վարձկան, միջազգային մարդասիրական իրավունք (ՄՄԻ), Հաագայի չորրորդ կոնվենցիա, Ժնևյան կոնվենցիաներ և I, II լրացուցիչ արձանագրություններ, կոմբատանտ, զինված հակամարտություն, ռազմագերի, անմիջական մասնակցություն:*

Ключевые слова*: частные военные компании (ЧВК), частные охранные компании(ЧОК), наемник, международное гуманитарное право (МГП), Четвертая Гаагская конвенция, Женевские конвенции и Дополнительные протоколы I, II, комбатант, вооруженный конфликт, военнопленный, непосредственное участие.*

А. Даниелян

Участие частных компаний в вооруженных конфликтах: Последствия в международном гуманитарном праве

В течение последних лет резко увеличилось число и роль частных военных компаний и частных охранных компаний, работающих в условиях вооруженного конфликта. Найм военных услуг со стороны отдельных лиц и частных фирм развился в сфере, которую невозможно было предвидеть ранее. В многих странах частные компании работают в правовом вакууме, что приводит к новым вопросам в международном гуманитарном праве (МГП).

В этой статье нет суждений о законности частных подрядчиков, она не оценивает преимущества и недостатки государств и других субъектов, которые обращаются к услугам частных компаний. С одной стороны она анализирует статус персонала частной кампании с точки зрения международного гуманитарного права. С другой стороны, она обсуждает, какими будут последствия для государства, заключившего договор с такими компаниями, в случае, если их персонал совершил нарушение международного права.

Ա. Դանիելյան

Մասնավոր ընկերությունների մասնակցությունը զինված ընդհարումներին. Հետևանքները միջազգային մարդասիրական իրավունքում

Վերջին տարիներին կտրուկ աճել է զինված հակամարտություններում մասնավոր զինվորական ընկերությունների և մասնավոր անվտանգության ընկերությունների մասնակցության թիվը և դերը: Զինված ծառայություններ ստանալը առանձին անհատների և մասնավոր կազմակերպությունների կողմից զարգացավ այնպիսի ուղղությամբ, որը երևի նախկին տարիներին չէր կանխատեսվում: Շատ երկրներում մասնավոր ընկերությունները գործում են իրավական վակուումում: Եվ այս ամենը միջազգային մարդասիրական իրավունքի համար նոր հարցեր առաջադրեց: Այս հոդվածը նպատակ չի հետապնդում դատել մասնավոր կապալառուների գործնեության օրինականության մասին, այն չի գնահատում պետության կամ այլ սուբյեկտների թերությունները կամ առավելությունները, որոնք դիմում են մասնավոր ընկերությունների ծառայություններին: Մի կողմից այն վերլուծության է ենթարկում մասնավոր ընկերության անձնակազմի կարգավիճակը ՄՄԻ տեսանկյունից, մյուս կողմից այն քննարկում է, թե ինչպիսին կլինեն հետևանքները այն պետության համար, որը պայմանագիր ունի նման կազմակերպության հետ, եթե այդ կազմակերպության անձնակազմը խախտի միջազգային իրավունքի նորմերը:

The number and role of Private Military Companies (PMC) and Private Security Companies (PSC) operating in situations of armed conflict has extremely increased during the recent years. Procurement of military services by individuals and private firms has developed in a direction that had probably not been anticipated in previous years. In many countries, private companies operate in a legal vacuum. And it has led to new questions for International Humanitarian Law.

This paper does not purport to make a judgment on the legitimacy of private contractors, nor to evaluate the advantages and disadvantages for States and other actors to call upon the services of private companies. On the one hand, it analyses the status of personnel of private companies under international humanitarian law . On the other hand, it considers what are the implications for States that contract such companies if their personnel commit violations of international law.

The use of private military and security contractors has grown significantly in recent conflicts. At present, there is no commonly agreed definition of what constitutes a "private military company". The intentionally vague and generic term "private military/security company" is used to cover companies providing any form of military or security service in situations of armed conflict[1]. Whereas the tasks of these contractors initially related to logistical or administrative support, the past years have witnessed a significant growth in the involvement of PMCs in security and military functions in situations of armed conflict. Governments are increasingly hiring private companies for tasks such as protecting persons and objects, military and nonmilitary, training and advising armed and security forces, providing expertise on maintaining and operating complex weapons systems, collecting intelligence and, less frequently, participating in combat operations[2].

And it has led to new questions for International Humanitarian Law (IHL). It is often asserted that there is a vacuum in the law when it comes to their operations. Here we must answer a few questions, which are necessary for us to have some representation about this problem:

1. Are there differences between private military and private security companies?
2. Are employees of private companies 'mercenaries'?
3. Which status does the personnel of private companies under international humanitarian law have?
4. Are the States responsible of contract private companies?

1. Are there differences between private military and private security companies?

Public international law and international humanitarian law do not specify the exhaustive list of functions that can be transferred to the implementation of PMSCs.

The theory often distinguishes between private military companies and private security companies carried out on a functional basis. Thus, the definition put forward by the Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF) Private Security Company is a business which has implemented the activity of providing goods and services for implementation of conservation and protection of persons and property in order to have a profit. And by private military companies is meant activities which provide military services in the fields of counseling, logistical and military activity undertaken for profit. It should be noted that there is not generally accepted or universally binding normative of the international legal definition of PMSCs.

Private military companies (or "PMCs"), as traditionally understood, provide services to replace or back-up an army or armed group or to enhance effectiveness. This category is further broken down into two sub-categories by some authors: "active PMCs, willing to carry weapons into combat and passive PMCs, that focus on training and organizational issues[3]."

Private security companies (or "PSCs") provide services aimed at protecting business and from criminal activity. These types of companies have existed for a very long time and are found everywhere, but their number seems to be on the increase especially in conflict regions, where businesses feel they cannot always adequately rely on State security forces for their protection.

---

[1] E.C. Gillard, Business Goes to War: Private Military/Security Companies and International Humanitarian Law, ICRC Review, Volume 88, Number 863, September 2006, p. 530.

[2] M. Cottier, Elements for Contracting and Regulating Private Security and Military Companies, ICRC Review, Volume 88, Number 863, September 2006, p. 638

[3] D. Brooks, Protecting People: the Private Military Companies Potential: Comments and Suggestions for the UK Green Paper on Regulating Private Military Services, 25 July 2002, p. 3. Available from International Peace operations Association (IPOA) website: www.ipoaonline.org

The traditional distinction between PMCs and PSCs is found in various documents and certainly reflects a reality of the market. With regard to international humanitarian law, however, the limit between these concepts is not as clearly delineated as it might appear. As it will be shown, it would be incorrect to assume that only a few PMCs seeking active combat duties are concerned with the applicability of this body of law. Being frequently active in countries where an armed conflict is ongoing, personnel of PSCs could become embroiled in armed confrontation. For instance, the facility that they are providing security to could be attacked, and it is worth considering what the implications would be, under humanitarian law, if security companies personnel returned fire in such a case.

Besides, some of the activities carried out by private companies may, under certain circumstances, be considered as direct participation in the hostilities. This raises a number of questions regarding the fundamental distinction between civilians and combatants, that lies at the core of international humanitarian law[1].

2. Are employees of private companies 'mercenaries'?

Term "mercenary" can be used in a generic – and often politically loaded - sense, it has a precise meaning from a legal viewpoint. The definition of mercenary is found in three documents: Article 47 of Protocol I, the "Convention on the Elimination of Mercenarism in Africa" of 1977, and the "International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries" adopted in 1989 by the United Nations General Assembly.

According to Article 47 of Protocol I, a mercenary is any person who:
(a) is specially recruited locally or abroad in order to fight in an armed conflict;
(b) does, in fact, take a direct part in the hostilities;
(c) is motivated to take part in the hostilities essentially by the desire for private gain and, in fact, is promised, by or on behalf of a Party to the conflict, material compensation substantially in excess of that promised or paid to combatants of similar ranks and functions in the armed forces of that Party;
(d) is neither a national of a Party to the conflict nor a resident of territory controlled by a Party to the conflict;
(e) is not a member of the armed forces of a Party to the conflict; (f) has not been sent by a State which is not a Party to the conflict on official duty as a member of its armed forces.

This definition, which requires that all six conditions must be fulfilled, has been judged unworkable by many authors [2] and will very seldom be applicable to personnel of private companies.

In July 1977, the African States adopted in Libreville the OUA Convention for the Elimination of Mercenarism in Africa. This Convention integrates the six criteria of the definition of a mercenary containd in Article 47 of Additional Protocol I, which had been adopted in Geneva only a few weeks before OUA Convention defines very clearly in its article 6 of the States obligations[3].

The Convention, however, only criminalizes the "unlawful" use of mercenaries according to the terms of the convention, i.e. when they oppose by armed violence a process of self-determination stability or the territorial integrity of an African State.

The International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries of 1989 was finally adopted in 1989 and it entered into force twelve years later, on 29 October 2001, after the twentieth instrument of ratification had been deposited with the UN Secretary-General. Many of the States where private military and security companies are active, have not ratified the Convention.

---

[1] Alexandre Faite "Involvement of Private Contractors in Armed Conflict: Implications under International Humanitarian Law", 25.01.2008, Vol. 2, Summer 2004, pp. 3-14

[2] F.J Hampson, "Mercenaries: diagnosis before proscription", Netherlands yearbook of international law; Vol. 22, 1992, p. 30. W.T. Mallison and S.V. Mallison, "The Juridical Status of Privileged Combatants under the Geneva Protocol of 1977 Concerning International Conflicts. Law and Contemporary Problems, Duke University, 1978, p. 29. R.C Hingorani, Prisoners of War, Oceana Publications, inc., Dobbs ferry, New York 1982, p 63.

[3] Chaloka Beyani and Damian Lilly, "Regulating Private Military Companies", International Alert, London, 2001.

The definition of a mercenary is contained in paragraph one of Article 1 of the Convention. It applies to international and internal armed conflicts. The definition is also applicable in other situations where there exists a situation of a concerted act of violence aimed at "overthrowing a government or otherwise undermining the constitutional, legal, economic or financial order or the valuable natural resources of a State"

Contrary to Article 47 of Additional Protocol I, the Convention:

- establishes mercenary acts as international offences (Article three);
- establishes the recruitment, use, financing and training of mercenaries as international offences (Article two);
- establishes as an offence to be accomplice of a person who commits or attempts to commit a mercenary activity (Article four).

To the shortcomings and loopholes of international law with regard to mercenary activities and activities carried out by military and security transnational companies one has to add the fact that very few countries foresee in their domestic legislations provisions to deal with this phenomenon.

3. Which status does the personnel of private companies under international humanitarian law have?

In a country at war, the first question that must be considered to assess the status of personnel of private companies is whether such personnel must be categorized as civilians or combatants. It is a cornerstone of international humanitarian law that, while civilians must be protected to the largest possible extent from the effects of armed conflict and may not be attacked, enemy combatants represent military targets and may be attacked lawfully as long as they are not "hors de combat". Only combatants have the right to take part in the hostilities.

In international armed conflicts, members of the armed forces of a party to a conflict are defined in the Regulations annexed to the Fourth Hague Conventions of 18 October 1907 (hereinafter "the Hague Regulations"), Article 4 A (1), (2), (3) and (6) of the Third Geneva Convention and Article 43 of Protocol I.

In addition to situations where they would be integrated in the regular armed forces of a belligerent, personnel of private companies would be categorized as combatants if they formed part of militias belonging to a party to the conflict and fulfilled the conditions provided by Article 1 of the Hague Regulations, and Article 4 A (2) of the Third Geneva Convention:

1. to be commanded by a person responsible for his subordinates;
2. to have a fixed distinctive emblem recognizable at a distance;
3. to carry arms openly;
4. to conduct their operations in accordance with the laws and customs of war

In situations where Protocol I is applicable, personnel of private companies would be considered as combatants, according to Article 43, if they belong to an organized group or unit which is under a command responsible to a party to the conflict for the conduct of its subordinates, and is subject to an internal disciplinary system which enforces compliance with the rules of international law applicable in armed conflicts.

With regard to the issue of internal disciplinary system and compliance with the rules of international law applicable in armed conflicts, it is interesting to note that some private companies pledge in their public communication that they respect international law, especially human rights and humanitarian law.

If members of private companies are categorized as combatants, they have the right to participate in the hostilities but, as a consequence, they are not immune from military attack. Their legal status and, therefore, rights and obligations do not differ from other members of armed forces. If they are captured, for instance, they are a priori entitled to prisoner of war status.

Although the term "combatant" is frequently used in its generic sense, the status of combatant does not exist in non-international armed conflicts. In a civil war, members of organized armed groups are

not entitled to prisoner of war status upon capture. Their status is essentially a matter of domestic law, and they can be prosecuted for taking up arms.

As the provisions of humanitarian law applicable in non-international armed conflicts do not provide for a definition of combatant, the distinction and protection afforded by international humanitarian law rests mainly on the distinction between those who take a direct part in hostilities and those who do not. During such time as they conduct sustained and concerted operations under responsible command, a wording provided for in Article 1, paragraph 1, of Additional Protocol II, private contractors would not be entitled to the protection afforded to civilians under international humanitarian law.

In international armed conflicts, according to Article 50 of Protocol I, persons that are not categorized as members of the armed forces of a party to the conflict are civilians. If they are civilians, private contractors are protected against direct attacks "unless and for such time as they take a direct part in the hostilities[1]".

It does not matter that private contractors are armed, for instance. The simple fact of carrying a weapon does not imply per se that the bearer takes a direct part in the hostilities. The use of a weapon may happen in the context of common criminal activity, with no relationship with an ongoing armed conflict. Interestingly, many security firms exclude themselves from the definition of mercenary on the basis that, precisely, they do not take a direct part in the hostilities[2].

However, under international humanitarian law, direct participation in the hostilities is not restricted to situations where individuals are involved in military deployment or are armed with a view to taking an active part in combat operations. A precise definition of "direct participation in the hostilities" is not readily available in the Geneva Conventions and their additional Protocols of 1977 but the commentary on Additional Protocol I states that "direct participation means acts of war which by their nature or purpose are likely to cause actual harm to the personnel and equipment of the enemy armed forces.[3]"

The direct participation in the hostilities is arguable that private contractors involved in transportation of weapons and other military commodities, intelligence, strategic planning or procurement of arms, may lose the protection afforded to civilians under international humanitarian law [4].

With regard to intelligence activities, this is confirmed by the United States Naval Handbook, that classifies as direct participation in hostilities "Collecting information or working for the enemy's intelligence network[5]". It must be noted that if they take a direct part in the hostilities, private contractors that are categorized as civilians lose their protection only for the duration of such direct participation. Unlike combatants, whose "organic" membership makes them liable to attack at all times, civilians enjoy the protection afforded by humanitarian law "unless an for such time as they take a direct part in the hostilities[6]"

4. Are the States responsible of contract private companies?

States cannot absolve themselves of their obligations under international humanitarian law by contracting PMCs. They remain responsible for ensuring the relevant standards are met. Should the staff of the PMCs commit violations of international humanitarian law, the state that has hired them may be

[1] This rule is provided for in Article 51 (3) of Protocol I for international armed conflicts, and Article 13 (3) of additional Protocol II for non-international armed conflicts.

[2] D. Shearer, "Private Armies and Military Intervention", Adelphi Paper 316, International Institute for Strategic Studies, Oxford University Press, p. 18

[3] Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, op.cit., § 1944, p. 618

[4] According to J.L. Taulbee, "companies such as Vinnel, Armor holdings, Levdan, Dyncorp, TSI and MPRI provide strategic planning, advice, intelligence, training, active procurement and logistical support to clients who lack their own capabilities in these areas". J.L. Taulbee, op. cit., p. 4

[5] United States Naval handbook (1995), Par. 11.3

[6] Article 51of Protocol I and Article 13. 3 of Additional Protocol II.

responsible if the violations can be attributed to it, in addition to the company and its staff. States must ensure that the staff of such companies respects international humanitarian law.

States have a number of obligations under international law with regard to the activities of PMCs. These obligations need to be clarified in order for States to put adequate legislation and mechanisms into place. Under Article 1 common to the four Geneva Conventions, all States have an obligation to respect and ensure respect for IHL.

The responsibilities of states hiring PMCs are based in general public international law. Very briefly, there are four principle obligations:

First, States cannot absolve themselves of their obligations under IHL merely by hiring a company to carry out particular acts. If a State hires a PMC to run a prisoner of war camp, the state nonetheless remains responsible for ensuring that the standards set out in the 3rd Geneva Convention are met. Secondly, States are under an obligation to ensure respect for IHL by the PMCs they hire. Thirdly, states are responsible for violations of IHL committed by the staff of PMCs that can be attributable to them. These are the acts of their agents or of persons or entities empowered to exercise elements of governmental authorities, or persons acting on the instructions of a State or under its direction and control. Finally, states must investigate and, if warranted, prosecute violations of IHL alleged to have been committed by the staff of PMCs. This obligation exists for all states, not just the states that hire PMCs, but obviously they have all the more responsibility if they have hired the PMCs themselves.

On 26 July 2001 the international Law Commission of the United Nations completed text of the "Draft Articles on Responsibility of state for international Wrongful Acts". These articles were submitted to the General Assembly of the United Nations at its 53th session and, although an international convention has yet to be adopted, they constitute the most authoritative source to determine whether a violation of international law may be attributed to a State.

States are directly responsible for violations of international humanitarian law that are attributable to them. The fact that States are responsible for violations of international humanitarian law committed by their organs, including their armed forces, is clearly expressed in Article 3 of the Fourth Hague Convention and Article 91 of Protocol I.

According to the Article 3 of the 1907 Fourth Hague Convention, a belligerent party is responsible "for all acts committed by persons forming part of its armed forces".

According to Article 4 of the Draft Articles, the conduct of any State organ shall be considered an act of that State under international law, whether the organ exercises legislative, executive, judicial or any other functions, whatever position it holds in the organization of the State, and whatever its character as an organ of the central Government or of a territorial unit of the State. An organ includes any person or entity which has that status in accordance with the internal law of the State. States are not only responsible for their organ, but also for act by parastatal entities that they have empowered to exercise elements of governmental authority, provided the person or entity is acting in the capacity which is vested in them.

In addition to situations where entities which are empowered by internal law to exercise governmental authority, the acts of private companies could also engage the responsibility of States if they are carried out by a person or group of persons who are de facto "acting on the instructions of, or under the direction and control of, that State in carrying out the conduct."

References

1. Alexandre Faite "Involvement of Private Contractors in Armed Conflict: Implications under International Humanitarian Law", 25.01.2008, Vol. 2, Summer 2004, pp.3-14
2. José L. Gómez del Prado "Mercenaries, Private Military and Security Companies and International Law", J. Conflict Security Law, 2008, pp. 429-450
3. E.C. Gillard, Business Goes to War: Private Military/Security Companies and

International Humanitarian Law, ICRC Review, Volume 88, Number 863,
September 2006, p. 530
4. M. Cottier, Elements for Contracting and Regulating Private Security and
Military Companies, ICRC Review, Volume 88, Number 863, September 2006, p. 638
5. Luisa Vierucci " Private Military and Security Companies in Non- International Armed Conflicts: Ius ad Bellum and Ius In Bello Issues", European University Institute, 2009, pp. 20-25
6. Geneva Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva,
12 August 1949, Article 4(A)(2).
7. The Geneva Conventions of 12 August 1949: Commentary, Vol. III, Geneva
Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. ICRC, 1960, p. 59.
8. F.J Hampson, "Mercenaries: diagnosis before proscription", Netherlands yearbook of international law; Vol. 22, 1992, p. 30.
9. W.T. Mallison and S.V. Mallison, "The Juridical Status of Privileged Combatants under the Geneva Protocol of 1977 Concerning International Conflicts. Law and Contemporary Problems, Duke University, 1978, p. 29.
10. R.C Hingorani, Prisoners of War, Oceana Publications, inc., Dobbs ferry, New York 1982, p 63.
11.Chaloka Beyani and Damian Lilly, "Regulating Private Military Companies", International Alert, London, 2001, p. 8
12.D. Brooks, Protecting People: the Private Military Companies Potential: Comments and Suggestions for the UK Green Paper on Regulating Private Military Services, 25 July 2002, p. 3.
13.D. Shearer, "Private Armies and Military Intervention", Adelphi Paper 316, International Institute for Strategic Studies, Oxford University Press, p. 18
14.Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August, 1949, op.cit., §1944, p. 618
15.United States Naval handbook (1995), Par. 11.3
16. www.ipoaonline.org

Information about the author:

Armine Danielyan - ArSU, Competitor of Jurisprudence Department.
e-mail: arminedanielyan-2013@mail.ru

The article is recommended for publication by the member of editorial board, Doctor of Law, Professor, Academician of NAS RA, G. S. Ghazinyan.

ՀՏԴ 342 Սահմանադրական իրավունք

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ, ՈՐՊԵՍ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՈՒԲՅԵԿՏԻ, ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԱՐԴՈՒ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ՀԵՏ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Դավիթ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *լիազորություն, պարտականություն, իրավահարաբերություն, պետություն, մարդ, քաղաքացի, պատասխանատվություն:*
Ключевые слова*: полномочия, обязанность, правовые отношения, государство, человек, гражданин, ответственность.*
Key words*: powers, duties, legal relations, state, man, citizen, responsibility.*

Д. Акопян

Полномочия и отвественность Нагорно-Карабахской Республики, как субьекта конституционно-правовых отношений, в отношении человека и гражданина

Для государства, как субьекта конституционно-прововых отношений, главными элементами конституционно – правового статуса являются полномочия и ответственность. Вступая в конституционно-правовые отношения государство берет на себя некую ответственость в отношении конкретного участника правовых отношений.

Независимо от полномочий и ответственности нужно отметить, что в отношении других участников правоотношений, государство с точки зрения конституционного-правого статуса выступает как правоуполномоченный.

Во взаимоотношениях государство-человек, государство-гражданин, государство рассматривается как особый субьект в этих отношениях. Это обуславливается тем, что государство имеет определенные особенности, которые связаны с функцией и механизмом защиты прав и свобод человека и гражданина.

Powers and Responsibility of the Nagorno-Karabakh Republic, as a Subject of Constitutional Legal Relations, Concerning the Person and the Citizen

For the state as a subject of constitutional legal relations, the main elements of the constitutionally – legal status are powers and responsibility. Entering into constitutional legal relations the state assumes a certain responsibility concerning the specific participant of legal relations.

Irrespective of powers and responsibility it should be noted that concerning other participants of legal relationship, from the point of view of the constitutional-right status the state acts as the right representative.

In the relationships the state - person, the state - citizen, the state is considered as the special subject due to the fact that the state has certain features which are connected with the function and the mechanism of protection of the rights and freedoms of the person and citizen.

Պետության, որպես սահմանադրահիրավական հարաբերությունների սուբյեկտի լիազորությունն ու պատասխանատվությունը հանդիսանում են վերջինիս սահմանադրահիրավական կարգավիճակի կարևոր էլեմենտներից մեկը: Մտնելով սահմանադրահիրավական հարաբերությունների մեջ, պետությունը որոշակի պատասխանատվություն է ստանձնում իրավահարաբերության կոնկրետ մասնակցի հանդեպ: Անկախ լիազորությունների վերջին հաշվով նաև պարտականություններ լինելու հանգամանքից, հարկ է նկատել, որ պետությունն իրավահարաբերությունների մյուս մասնակիցների նկատմամբ հանդես է գալիս առավելապես իր սահմանադրահիրավական կարգավիճակի «իրավալիազորության» տեսանկյունից: Պետություն-մարդ, պետություն-քաղաքացի փոխհարաբերությունների բնույթը ենթադրում է այդ հարաբերություններում պետության, որպես իրավահարաբերության հատուկ սուբյեկտի, պատասխանատվության որոշակի առանձնահատկություններ, որը պայմանավորված վերջինիս ֆունկցիաներով և անձի ու քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության մեխանիզմներով:

Պետությունը որպես սահմանադրաիրավական հարաբերությունների սուբյեկտ տիրապետում է լայն լիազորությունների: Թեկուզ բոլոր լիազորությունները վերջին հաշվով հանդիսանում են նաև պարտականություններ, սակայն անհրաժեշտ է ընդգծել, որ իր ինքնիշխան իրավունքների իրականացման ընթացքում պետութունն իրավա-հարաբերությունների մյուս մասնակիցների նկատմամբ հանդես է գալիս առավելապես իր սահմանադրաիրավական կարգավիճակի «իրավալիազորության» տեսանկյունից: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության սահմանադրաիրավական կարգավիճակին և լիազորություններին անդրադառնալիս (դիտարկելով մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների ու իրական ժողովրդավարության ապահովման տեսանկյունից) անհրաժեշտ է նշել, որ վերջիններս ամենից առաջ կազմում են պետության այն լիազորությունները, որոնք կոնկրետացնում են պետության խնդիրները սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, իշխանության ճյուղերի՝ իշխանական լիազորությունների բաշխման ոլորտներում (ԼՂՀ Սահմանադրություն 1,2 գլուխներ), իշխանության ճյուղերի միջև պետական իշխանության կազմակերպման և փոխհամագործակցության, ինչպես նաև տեղական ինքնակառավարման մակարդակում՝ որպես ժողովրդաիշխանության իրականացման ցածրադիր օղակի (ԼՂՀ Սահմանադրություն 3-6,10 գլուխներ): Պետության էության երկակիությունը, որպես սահմանադրաիրավական հարաբերությունների սուբյեկտի, թեկուզ աննշան պայմանականությամբ, հնարավորություն է տալիս որոշելու պետության իրավական կարգավիճակի երկու կողմերը՝ որպես իրավապարտավոր և իրավալիազոր սուբյեկտի:

Սահամանադրաիրավական կոնկրետ հարաբերություններում պետությունն անընդհատ փոխում է իր կարգավիճակը, մի դեպքում հանդես գալով որպես իրավապարտավոր, մյուս դեպքում՝ որպես իրավալիազոր սուբյեկտ: Այսպես, օրինակ, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության քաղաքացիություն տրամադրելու կամ մերժելու հետ կապված առաջանում են կոնկրետ իրավահարաբերություններ, որտեղ քաղաքացիություն ստացող սուբյեկտի իրավունքին համապատասխանում է պետության պարտականությունը՝ օրենքի պահանջներից ելնելով որոշելու քաղաքացիություն տրամադրելու կամ մերժելու հարցերը: Հիմնական օրենքը հանրապետության Նախագահին վերապահում է օրենքով սահմնված կարգով լուծելու քաղաքացիության հետ կապված հարցեր (ԼՂՀ Սահմանադրություն, հոդված 66): Նշված հանգամանքը Նախագահին իրավունք է վերապահում պետության անունից հանդես գալու կոնկրետ իրավահարաբերություններում: Հարկ է նշել, որ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության քաղաքացիություն տրմադրելու կամ մերժելու վերաբերյալ գործող օրենքով հստակ մեխանիզմներ այդ հարաբերությունների կարգավորման կապակցությամբ սահմանված չեն: Գործում է 1995 թվականին ընդունված «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության քաղաքացիության հիմնական սկզբունքների մասին» Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության օրենքը, որը սակայն նշված հարցում լիարժեք կարգավորում չի ապահովում՝ հատկապես Սահամանադրության ընդունումից հետո:

Դիտարկվող մեկ այլ օրինակում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության շքանշաններով, մեդալներով, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պատվավոր կոչումներով պարգևատրելու և շնորհելու ժամանակ՝ համաձայն «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական պարգևների մասին» և «Գիտության, կրթության, ժուռնալիստիկայի, մշակույթի, արվեստի, առողջապահության, ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի բնագավառներում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պատվավոր կոչումների մասին» Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության օրենքների՝ համապատասխան կոնկրետ դեպքում պետության և անհատի միջև առաջանում են կոնկրետ իրավահարաբերություններ: Գնահատելով, օրինակ, անձի ակնառու գործունեությունն ու վաստակը տվյալ բնագավառում, ինչպես նաև Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հասարակական-քաղաքական կյանքի առաջընթացին, իրավակարգի ամրապնդմանը նպաստելու և նմանօրինակ այլ դեպքերում կամ հայրենիքի հանդեպ մատուցած ծառայությունների ու ներդրած ավանդի համար, պետությունն՝ ի դեմս

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության նախագահի, իրավունք ունի տվյալ անձին պարգևատրելու Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական պարգևներով կամ շնորհելու պատվավոր կոչումներ:

Սահմանադրությամբ ամրագրված պետության իրավունքներն ու պարտականությունները չեն հանգեցնում պետության գործունեության «կոշտ» մեկնաբանման: Պետության լիազորությունները նախանշում են միայն նրա գործունեության հիմնական ուղղությունները, որոնց շրջանակներում որոշակի տեղ է մնում նաև այսպես կոչված պետության ազատ գործունեության համար: Այդ «ազատ գործունեությունը», որը որոշում է, օրինակ, ընդհանուր իրավահարաբերություններում անհատի հետ պետության փոխհարաբերությունների բնույթը, իրենից ներկայացնում է «կազմակերպահիրավական երաշխիքների» բարդ համակարգ, որն ունի «բազմաթիվ տարրեր, մակարդակներ և ճեղքեր»[1]: Պետության իրավունքներն ու պարտականությունները որպես նրա գործունեության հնարավոր կամ անհրաժեշտ չափ, վերջինիս կողմից ամրագրվում են ինքնուրույն, որը պետական ինքնիշխանության դրսևորման ձևերից է և հանդես է գալիս որպես պետության և պետական իշխանության անբաժանելի հատկանիշ: Սակայն պետությունը «չի ստեղծում», «չի հորինում» սահամանադրություն և օրենք, որոնք ամրագրում են նրա սահմանադրահիրավական կարգավիճակը, այլ միայն «ձևակերպում է դրանք»:

Սահմանադրահիրավական հարաբերությունների օբյեկտիվ պահանջմունքները որոշակի զարգացման մեջ անդրադառնում են հասարակական գիտակցության վրա և բյուրեղացվում են հասարակության, ժողովրդի, մարդու և քաղաքացու, առանձին սոցիալական խմբերի, էթնոսի, հասարակական միավորումների և իրավահարաբերության այլ մասնակիցների հետքրքրություններում: Հենց այդ հիմքի վրա էլ ձևավորվում է ժողովրդի կամքը: Կարևոր է, որ այդ կամքը իր համարժեք արտահայտությունն ու ամրագրումը գտնի դրական իրավունքում: Եվ հետևաբար, պետության կամքը՝ ժողովրդի, մարդու և քաղաքացու հետ իրավահարաբերություններում պետք է ձևավորվի պետության կողմից ճանաչված դրական օրենքների և հասարակության բնականոն զարգացման օրինաչափություններից ելնելով կամ դրա արդյունքում: Այսպես իշխանության ժողովրդին պատկանելու քաղաքական օրենքը և քաղաքական առումով պետության գործերի կառավարման մասնակցության օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը, պետությունից պահանջում են որպեսզի նա մշտապես հաշվի առնի ժողովրդի կարծիքն ու հետաքրքրությունները, որպես հասարակության մեջ իշխանության միակ կրողի՝ ստեղծելով ժողովրդի կողմից պետական իշխանության նկատմամբ իրական հսկողության մեխանիզմի հնարավորություն:

Մարդը և քաղաքացին, որպես պետության հետ հարաբերություններում պատասխանավտության առաձին մակարդակ, հադես են գալիս իրենց հիմնական իրավունքներով ու ազատություններով, որոնք պետությունը ճանաչում է որպես անօտարելի ու բարձրագույն արժեքներ, ազատության, արդարության և խաղաղության հիմք (հոդված 2, ԼՂՀ Սահմանադրություն): Հարկ է նշել, որ ի տարբերություն մի շարք երկրների սահմանադրությունների, որոնք մարդուն նույնպես ճանաչում են որպես բարձրագույն կամ սոցիալական արժեք (օր. ՀՀ Սահամանադրություն հոդված 3, ՌԴ Սահմանադրություն հոդված 2 և այլն), Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Սահմանադրությունը որպես այդպիսիք ճանաչում է վերջինիս իրավունքները և ազատությունները: Հենց այդ իրավունքների և ազատությունների որպես բարձրագույն արժեք ճանաչելու հանգամանքն էլ կանխորոշում է ինչպես հասարակության և ժողովրդաիշխանության հիմնական նպատակների ու խնդիրների բովանդակությունը, այնպես էլ պետության պատասխանատվության բովանդակությունը ***անձի*** հետ հարաբերություններում:

Մարդու և քաղաքացու, ինչպես նաև ժողովրդի (հասարակության) հետ հարաբերություններում պետության սահամանադրահիրավական պատասխանատվությունը՝

[1] Տես. Боброва Н.А. Гарантии реализации государственно-правовых норм. Воронеж, 1984. էջ. 137.

որպես պատասխանատվության տարբեր մակարդակներ՝ ունեն իրականացման իրենց յուրահատուկ բովանդակությունն ու առանձնահատկությունը (կարգավորիչ, կանխարգելիչ, հարկադրիչ, վերականգնիչ, դաստիարակիչ):

Մարդու և քաղաքացու հետ հարաբերություններում պետության սահմանադրաիրավական պատասխանատվության առանձնահատկությունները:

Մարդու և քաղաքացու հետ հարաբերություններում պետության սահմանադրաիրավական պատասխանատվության սոցիալական նշանակությունը պայմանավորված է ամենից առաջ պետության կանխարգելիչ և վերականգնողական ֆունկցիաներով: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Սահմանադրությունն մի շարք մեխանիզմներ է սահմանում յուրաքանչյուր անձի իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության հարցում: Այսպես, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Սահմանադրության 44-րդ հոդվածը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանության, ինչպես նաև օրենքով չարգելված բոլոր միջոցներով պաշտպանելու իրավունք: Նշված հոդվածը յուրաքանչյուր անձի իրավունք է վերապահում իր իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության համար օրենքով սահմանված հիմքերով ու կարգով ստանալ մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությունը: Հարկ է նշել, որ բացի ներպետական միջոցներով ու եղանակներով իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության մեխանիզներից կամ հնարավորություններից Սահմանադրությունը անձին հնարավորություն է տալիս իր իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության խնդրով դիմելու նաև մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության միջազգային մարմիններին: Անկասկած, սա ժողովրդավարական պետության կայացման ճանապարհին մեծ քայլ է, քանզի անձին նման հնարավորությամբ օժտելով պետությունն անշուշտ որոշակի պատասխանատվություն է վերցնում իր վրա: Մարդու իրավունքների ու ազատությունների միջազգային պաշտպանության մարմիններին դիմելու հնարավորությունն, անկասկած, վերաբերվում է բոլոր այն դեպքերին, երբ սպառված են ներպետական առկա իրավական պաշտպանության միջոցները: Մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության միջազգային մարմիններին դիմելու հնարավորությունը, ոչ թե պետության օգնությամբ պետական մարմինների կամ պաշտոնատար անձանց ոչ իրավաչափ գործողություններից պաշտպանության մասին է, այլ հենց պետութունից պաշտպանվելու, որը չի ապահովել մարդու և քաղաքացու խախտված իրավունքների ու ազատությունների վերականգնումը: Քանի որ այս դեպքում նման պաշտպանության հնարավորությունը նախատեսված է և միջազգային, և սահմանադրական իրավունքի նորմերով, ուստի այս պարագայում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը հանդես է գալիս որպես միջազգային իրավական և սահմանադրաիրավական հարաբերությունների սուբյեկտ: Պետությունը անձի և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների ապահովման հարցում կրում է ինչպես պատասխանատվության, այնպես էլ լիազորությունների որոշակի ծավալ, իրավունքներ և պարտականություններ, անհատի իրավունքների ու ազատությունների ապահովման ոլորտում՝ հանրային իշխանության տարբեր մակարդակներում (Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության իշանության սուբյեկտների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների): Սոցիալական կառավարման տեսությունում լիազորությունը դիտարկվում է կառավարման և որպես մեթոդ և որպես ինքնուրույն սկզբունք: Կառավարման մասին գիտությունում լիազորության որպես սկզբունքի էությունը կայանում է լիազորությունների մի մասի, իրավունքի և պատասխանատվության որոշակի ծավալի՝ ղեկավարման ավելի ցածր մակարդակի փոխանցման մեջ[1] : Այդ սկզբունքն ընդունելի է տարբեր սոցիալական կառավարման համակարգերում, ուղղված է մասնավորապես պետական կառավարաման օպտիմալացմանը, պետության կողմից իր ֆունկցիաների արդյունավետ իրականացմանը: Լիազորությունների և պատասխանատվության որոշակի ծավալ պատվիրակելով Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական իշխանության և

[1] Տես, օրինակ. Кноринг В.И. Искусство управления. М., 1997. էջ. 77-81

տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, պետությունը միևնույնն է, մարդու և քաղաքացու հետ հարաբերություններում մնում է որպես սահմանդրաիրավական պատասխանատվության սուբյեկտ: Այս առումով պետությունը մի կողմից երաշխավորում է վերոնշյալ մարմինների կողմից իրենց լիազորությունների ինքնուրույն իրականացումը, իսկ մյուս կողմից իրականացնում է հսկողություն վերջիններիս՝ մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների ապահովման և պահպանության գործունեության նկատմամբ:

Նպատակ չունենալով Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում անձի իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության ու դրանց համար սահմանված մեխանիզմների արդյունավետությունը դնել կասկածի տակ, այնուամենայնիվ հարկ է նկատել, որ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության միջազգայնորեն չճանաչված լինելու հանգամանքն ըստ երևույթին վերջին հաշվով հարված է Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում մարդու և քաղաքացու խախտված իրավունքների ու ազատությունների լիարժեք պաշտպանությանը: Ցանկալի կլիներ որևէ մեխանիզմով Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության քաղաքացիներին ընձեռնվեր նման հնարավորություն: Իսկ քանի որ նման հնարավորությունն իրավաբանորեն և փաստացիորեն բացակայում է, ուստի այստեղ կարևորվում է պետությունում այնպիսի պաշտոնատար անձի՝ ինչպիսին Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Նախագահն է, ինստիտուտի դերն ու նշանակությունը, քանզի Նախագահն ըստ Սահմանադրության պետք է հետևի վերջինիս պահպանմանը, ապահովի օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բնականոն գործունեությունը, որպեսզի իրավական շղթայի և ոչ մի օղակում (սկսած իրավասահման գործընթացից մինչև իրավակիռար գործընթաց) թույլ չտրվեն մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների ոտնահարում կամ խախտում: Որպես պետության անունից սահմանադրաիրավական հարաբերություններում հանդես եկող սուբյեկտի հենց պետության ղեկավարն է՝ ի դեմս Նախագահի, այն կարող ուժը, ով ի զորու է երաշխավորել պետությունում մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների իրականացումը և օրենքով սահմանված կարգով դրանց պաշտպանությունը: Ինչպես իրավացիորեն իր սահմանադրական դոկտրինում նշել է Շառլ դե Գոլը, որ պետությունը պետք է ունենա գլուխ, այսինքն՝ ղեկավար, ում մեջ ազգը կկարողանար տեսնել հոսանքներից վեր կանգնած մարդու և ով լիազորված կլիներ լուծել առկա հիմնախնդիրները և կհանդիսանար նրա ճակատագրերի երաշխավորը: Կարծում եմ, սա պետության ղեկավարի դերի ու անձի այն հաջողված ձևակերպումներից է, որը Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պարագայում ձեռք է բերում ակտուալ նշանակություն:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
Դավիթ Հակոբյան - ԼՂՀ ԿԱ արտակարգ իրավիճակների պետական ծառայության աշխատակազմի ղեկավար, ԱրՊՀ «Իրավունքի» ամբիոնի դասախոս
E:mail: davidh111@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, ի.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, Գ.Ս.Ղազինյանը:

ՀՏԴ 330 Տնտեսագիտություն

ՓՈՔՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ՁԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՄԻՋՈՑ

Մանուշ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Հիմնաբառեր. *Տնտեսական ճգնաժամ, փոքր և միջին ձեռնարկատիրության աջակցություն, հակաճգնաժամային միջոցառում, դրամի արժեզրկում, կենսունակության ապահովման ուղենիշ, կազմակերպության ներքին կառավարման մշակույթ:*

Keywords: *economic crisis, support for small and medium business, anti-crisis measures, the devaluation of the national currency, a reference to ensure the viability, management culture within the company.*

Ключевые слова: *экономический кризис, поддержка малого и среднего бизнеса, антикризисные мероприятия, девальвация национальной валюты, ориентир для обеспечения жизнеспособности, культура управления внутри предприятия.*

М.Минасян

Развитие малого и среднего бизнеса как средство преодоления кризиса

Важной составляющей обеспечения стабильности экономики в процессе антикризисных мероприятий и процессов является содействие развитию малых и средних предприятий. В результате последовательной государственной политики поддержки малого и среднего предпринимательства, за последние годы был зарегистрирован динамический рост показателей МСП. Была предложена фазовая логика выхода из кризисных ситуаций со стороны МСП, основанная на наблюдениях последних лет и необходимости использования последних в процессе управления.

Основной предпосылкой жизнеспособности и развития сектора должна стать разработка четкой политики в отношении повышения доступности информации для малых и средних предприятий, укрепления управленческих навыков, расширения знаний финансового менеджмента, укрепления связи малого и среднего предпринимательства с банками, создания льготных условий для займов, гарантий эффективного функционирования системы, вложений в малые и средние предприятия, исследования случаев банкротства, разрешения возникающих проблем. Приоритетными направлениями развития экономики Арцаха должны стать создание взаимосвязанного механизма на основе инновационных идей, продвижение местных продуктов и развития местных брендов, осуществление серьезных государственных проектов в вопросе формирования и развития кадровых ресурсов субъектов МСП.

M.Minasyan

Development of Small and Medium-Sized Business as a Means of Overcoming Crisis

One of the important components of ensuring stability of economy in the course of anti-recessionary actions and processes is the assistance in developing of small and medium-sized enterprises. As a result of a consistent state policy of support of small and medium-sized business, the dynamic growth of indicators of SME was in recent years registered. The phase logic of an exit from crisis situations based on supervisions of the last few years and use of those in the management process was offered to SME.

Development of explicit policy for increase of availability of information to small and medium-sized enterprises, strengthening of administrative skills, expansions of knowledge of financial management, strengthening of communication of small and average business with banks, creations of preferential terms for loans, guarantees of effective functioning of system, investments in small and medium-sized enterprises, researches of the cases of bankruptcy, solving of the arising problems must become the main prerequisite of viability and development of the sector.

Creation of the interconnected mechanism on the basis of innovative ideas, advance of local products and development of local brands, implementation of serious state projects in formation and development of personnel resources of SME subjects have to become the priority directions of development of Artsakh economy.

Տնտեսության կայունության ապահովման, հակաճգնաժամային միջոցառումների ու գործընթացների իրականացման ճանապարհին կարևորվում է փոքր և միջին ձեռնարկատիրության գործունեությանն ու զարգացմանը սատարումը: ՓՄՁ պետական աջակցության ուղղությամբ հանրապետությունում իրականացվող հետևողական քաղաքականության արդյունքում վերջին տարիներին արձանագրվել է ՓՄՁ ոլորտը բնութագրող ցուցանիշների դինամիկ աճ: Առաջարկվել է ՓՄՁ-ների կողմից ճգնաժամերի հաղթահարման փուլային տրամաբանություն, որոնցից յուրաքանչյուրն իր մեջ ընդգրկում է մի շարք տարրերի ուսումնասիրություն, ինչպես նաև կառավարման գործընթացում դրանց կիրառության անհրաժեշտություն: ՓՄՁ-ների տեղեկատվական հասանելիության բարձրացումը, կառավարչական հմտությունների հզորացումն, ֆինանսական կառավարման ոլորտում գիտելիքների ընդլայնումն, բանկերի և ՓՄՁ-ներ կապի ուժեղացումը և

վարկավորման արտոնյալ պայմանների ստեղծումը, երաշխիքների արդյունավետ գործող համակարգի ներդրումը, ՓՄՁ-ների գործունեության՝ սնանկացման, լուծարման դեպքերի ուսումնասիրության և առաջացող խնդիրների կարգավորման ուղղությամբ հստակ քաղաքականության մշակումը պետք է դառնան ոլորտի կենսունակության բարձրացման հիմնական ուղենիշները: Արցախի տնտեսության համար առաջնային պետք է համարվի նորարարական գաղափարների արտոնագրման համակարգից սկսած փոխկապակցված մեխանիզմի ստեղծումը, տեղական արտադրանքի խթանումը և տեղական ապրանքանիշերի ճնավորումը, ՓՄՁ սուբյեկտների կադրային ներուժի ճնավորման և զարգացման հարցերում լուրջ պետական ծրագրերի իրականացումը:

Ճգնաժամերը մերօրյա տնտեսական օրակարգի անքակտելի բաղադրիչն են, աշխարհի տնտեսական-քաղաքական բանավեճերի մշտական ուղեկիցը: Վերջին ավելի քան մեկ քառորդ դարում մենք կամ պայքարում ենք ճգնաժամերի դեմ, կամ քննարկում անցյալ ճգնաժամերի դասերը, կամ փորձում նախանշել ապագա ճգնաժամերի ժամկետը, բնույթը, շարժառիթը:

Բնականաբար, ճգնաժամի թեմայի մշտապես օրախնդիր լինելը մերօրյա տնտեսական և քաղաքական հարթությունում չպետք է զարմանք հարուցի: Տնտեսական ճգնաժամերը հանդիսանում են ժամանակակաից տնտեսական աճի կարևոր բաղադրիչը՝ սկզբնավորված դեռևս 300տարի առաջ:

Ստորև ներկայացնելով ճգնաժամերի քանակական սահմանային արժեքներով որոշվող դեպքերի ամփոփագիրը, սակայն, սույն հոդվածում մենք նպատակ չունենք անդրադառնալ ճգնաժամերի տեսակների, դրանց բնույթի և հաղթահարման մակրոմոտեցումների մանրամասների վրա. Խնդիրը ՓՄՁ-ի զարգացման միտումների և ճգնաժամերի միջև պատճառահետևանքային կապերի ուսումնասիրությունն է:

Ճգնաժամերի սահմանումներ՝ քանակական սահմանային արժեքներով որոշվող դեպքերի ամփոփագիր

Ճգնաժամերի տեսակ	Սահմանային արժեք (մեծություն)	ժամանա-կահատված	Առավելագույն տոկոս
ինֆլացիոն	20 տոկոսանոց և ավելի բարձր տարեկան գնաճի տեմպ: Չափազանց բարձր գնաճի տեմպերի դեպքերն ուսումնասիրվում են առանձին, երբ տարեկան գնաճի տեմպը գերազանցել է 40 տոկոսը:	1500-1790թթ. 1800-1913թթ. 1914-2008թթ.	173.1 159.6 9.63E+26*
Արժութային	Ազգային արժույթի տարեկան արժեզրկումը ԱՄՆ դոլարի համեմատությամբ (կամ այն արժույթի համեմատ, որի նկատմամբ տեղական արժույթն ամրագրվում է պատմականորեն Միացյալ Թագավության ֆունտ ստերլինգը, ֆրանսիական ֆրանկը կամ էլ գերմանական մարկը և ներկայումս եվրոն) 15 տոկոս և ավելին:	1800-1913թթ 1914-2008թթ.	275.7 3.37E+9
Տեղական արժույթի արժեքի նվազում՝ Տեսակ 1	Շրջանառության մեջ գտնվող մետաղադրամների բաղադրության մեջ մետաղական մասի նվազում 5 տոկոսով և ավելին:	1258-1799թթ. 1800-1913թթ.	-56.8 -55.0
Տեղական արժույթի արժեքի նվազում՝ Տեսակ 2	Արժութային բարեփոխում, որի միջոցով նոր արժույթը փոխարինվում է մինչև այդ շրջանառության մեջ գտնվող մեծ արժեզրկում գրանցած արժույթին:	Վերջերս տեղի ունեցած վատթարագույն դեպքը՝ Զիմբաբվեում 10 մլրդ. 1-ի դիմաց փոխարկումը	

* Նշում. Որոշ դեպքերում գնաճի աճի տեմպերն այնքան բարձր են եղել(օրինակ՝ ինչպես Հունգարիայում 1946թ..), որ ստիպված օգտագործվել են մաթեմատիկական սիմվոլներ: Հետևաբար, E+26-ը նշանակում է, որ պետք է ավելացնենք զրոներ՝ տասնորդականի նիշից դեպի աջ 26 նիշով 9.63-ի դեպքում:

Տնտեսության կայունության ապահովման, հակաճգնաժամային միջոցառումների ու գործընթացների իրականացման ճանապարհին կարևորվում է փոքր և միջին ձեռնարկատիրության

գործունեությանն ու զարգացմանը սատարումը: Փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության գործունեության միջազգային փորձի վերաբերյալ կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ փոքր բիզնեսը ներներգին հնարավորություն է տալիս դառնալ ոչ միայն տնտեսական զարգացման օբյեկտ, այլև սուբյեկտ, ՓՄՁ-ները ապահովում են ազգային տնտեսությունների ՀՆԱ-ի նշանակալի մասը, հնարավորություն ընձեռնելով՝ կարճ ժամանակահատվածում ապահովելու տնտեսական աճ, միևնույն ժամանակ ստեղծելով նոր աշխատատեղեր:

Տնտեսապես զարգացած երկրներում ՓՄՁ-ները կազմում են տնտեսավարող սուբյեկտների ընդհանուր թվաքանակի 97-99%-ը: Համաձայն Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության(OECD) տվյալների, Ֆրանսիայում և Իսպանիայում կազմակերպությունների ընդհանուր թվաքանականում ՓՄՁ-ները կազմում են 99,8%, Ճապոնիայում՝ 99,7%, Շվեյցարիայում՝ 99%: ՓՄՁ-ների ոլորտը նշանակալի դեր ունի նաև այդ երկրներում զբաղվածության կարգավորման, այսինքն աշխատանքի շուկայում առաջարկի ու պահանջարկի հավասարակշռության պահպանման գործում:

Ինչ վերաբերվում է անցումային տնտեսությամբ երկրներին, որոնց թվին է դասվում նաև ԼՂՀ-ն, ապա վերջին տասնամյակի փորձը ցույց է տալիս, որ այնտեղ ՓՄՁ-ները որոշիչ դեր են խաղում տնտեսության կառուցվածքային բարեփոխման և արդյունաբերության վերականգնման գործում: Մասնավորապես, Հունգարիայում, Լեհաստանում, Սլովակիայում, Լիտվիայում, Չեխիայում, որտեղ իրականացվում է ՓՄՁ-ների պետական աջակցության նպատակային քաղաքականություն, վերջին 5 տարվա ընթացքում ՓՄՁ սուբյեկտների ներդրումը վերը նշված երկրների ՀՆԱ-ներում գրեթե քառապատկվել է: Ընդ որում, այս երկրներում ՓՄՁ-ներն ապահովում են աշխատատեղերի 45-60%-ը: ՄԱԿ-ի փորձագետների տվյալներով, ՓՄՁ ոլորտում զբաղված է աշխարհի ազգաբնակչության մոտ 50%-ը:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում ՓՄՁ սկսեց ձևավորվել բարեփոխումների առաջին իսկ փուլից, ընդգրկելով առևտրային, սննդաարդյունաբերության և կենցաղային սպասարկման ոլորտները: Այնուհետև, երկրի տնտեսության, մասնավորապես, արդյունաբերական և շինարարական բիզնեսի դրամավարկային համակարգի զարգացման ընթացում ՓՄՁ տարածվեց նաև այլ ոլորտներում՝ ընդգրկելով զարգացող տնտեսության նաև մյուս բնագավառները: ԼՂՀ-ում ՓՄՁ պաշտոնապես ճանաչվեց 2001թ., երբ այդ տարվա մայիսի 18-ին ընդունվեց «Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության պետական աջակցության մասին» ԼՂՀ օրենքը, որով սահմանվեցին ՓՄՁ սուբյեկտների չափորոշիչները, պետական աջակցության հիմնական ուղղությունները և ոլորտում հիմնական պետական քաղաքականության իրականացման սկզբունքները: Տնտեսական բարեփոխումների սկզբնական փուլում ԼՂՀ կառավարությունը պատշաճ ուշադրություն չդարձրեց փոքր գործարարության զարգացմանը, անտեսվեց նրա դերը երկրի տնտեսական զարգացման գործընթացում և պաշտոնապես չխրախուսեց ձեռնարկատիրական գործունեության աջակցության կոորդինացված համակարգի ձևավորումը: ԼՂՀ-ում պետական գույքի սեփականաշնորհման և ապապետականացման արդյունքում գրանցվեց փոքր և միջին ձեռնարկությունների նշանակալի աճ: Սակայն, հակառակ սպասումներին, սեփականաշնորհումը բերեց գործազրկության աճ, քանի որ ձեռնարկությունների սեփականաշնորհման և ապապետականացման արդյունքում դրանցից շատերը կորցրեցին արտադրության միջոցները, դադարեցրին իրենց գործունեությունը կամ շարունակեցին գործել իրենց հզորություններից ցածր մակարդակով: Փոքր ձեռնարկատիրության գործունեության իրավական հիմքը 1995թ. փետրվարի 14-ին ընդունված »Ձեռնարկությունների և ձեռնարկատիրական գործունեության մասին« ԼՂՀ օրենքն էր: 2001թ. հուլիսի 1-ին ընդունվեց »Հայաստանի Հանրապետության 1998թ. քաղաքացիական օրենսգիրքը ԼՂՀ-ում կիրարկման մեջ դնելու մասին« ԼՂՀ օրենքը, որով ուժը կորցրած ճանաչվեց »ԼՂՀ-ում սեփականության մասին«, «Ձեռնարկությունների և ձեռնարկատիրական գործունեության մասին», «Անհատական (ընտանեկան) ձեռնարկությունների մասին», «Անշարժ գույքի մասին» ԼՂՀ օրենքները: Սկսած 2002թ. հունվարի 1-ից ԼՂՀ-ում գործում է ՓՄՁ-ի աջակցության պետական ամենամյա ծրագիր, որը մշակվում է կառավարության կողմից և ֆինանսավորվում պետական բյուջեից: Ծրագիրը արտահայտում է տնտեսության տվյալ ժամանակահատվածի զարգացման գերակայությունները՝ ներառյալ նոր աշխատատեղերի ստեղծման գերխնդիրը:

ԼՂՀ-ում ՓՄՁ զարգացմանը նպաստող միջոցառումների շնորհիվ 2001թ. հետո զգալիորեն աճեց դրանց թիվը, բարձրացավ դերն ու նշանակությունը երկրի տնտեսությունում: 2001թ հունվարի 1-ի դրությամբ պետական գրանցում ունեցող 4548տնտեսավարող սուբյեկտի փոխարեն 2015թ հունվարի 1-ին ունենք 10993-ը, ընդ որում դիտարկված ժամանակահատվածում իրավաբանական անձանց թիվն աճել է ընդամենը 68-ով կամ 2,0տոկոսով, իսկ անհատ ձեռնարկատերերինը՝ 6377-ով կամ 6,3անգամ: Իսկ վերջիններս, որպես կանոն, ճնշող մեծամասնությամբ, ներկայացնում են ՓՄՁ ոլորտը:

Փոքր և միջին ձեռնարկությունների չափերի բնութագրման համար տարբեր երկրներում սահմանված են դրանց չափորոշիչները: Եվրոպական երկրների մեծ մասում, Ռուսաստանի Դաշնությունում ՓՄՁ չափերի բնութագրման համար օգտագործվում են հիմնականում երկու չափորոշիչ՝ աշխատողների թվաքանակը և կապիտալի, դրամական շրջանառության կամ հասույթի ծավալը: Մինչդեռ, ԼՂՀ-ում ՓՄՁ մասին վերը հիշատակված օրենքում սահմանված դասակարգման չափորոշիչների հիմքում ընկած է միայն աշխատողների քանակը:

Քննարկելով գյուղատնտեսության ոլորտում փոքր ձեռնարկատիրության հարցը, հարկ ենք համարում անդրադառնալ այն հարցին, թե արդյո՞ք գյուղացիական տնտեսությունները չեն հանդիսանում փոքր ձեռնարկություններ: Իհարկե թե՝ արտադրության և հասույթի ծավալներով, և թե՝աշխատատեղերի թվով գյուղացիական տնտեսությունների ճնշող մեծամասնությունը ունի գերփոքր ձեռնարկությանը համապատասխանող չափեր: Սակայն դրանք չեն կարող համարվել գերփոքր կամ փոքր ձեռնարկություններ, քանի որ չունեն օրենքով սահմանված պետական գրանցում, ինչը պարտադիր է՝ ձեռնարկություն համարվելու համար:Քանի որ գյուղացիական տնտեսությունները ԼՂՀ-ում առայժմ հանդիսանում են գյուղատնտեսական արտադրանքի հիմնական ծավալի արտադրողները, անհրաժեշտ է առանձնահատուկ կարգով անդրադառնալ գյուղացիական տնտեսությունների արտադրական գործընթացների զարգացմանը, դրանց արդյունաբերականացմանը, շուկայական տնտեսության մեջ լիարժեք ներառման և նրանց առնչվող այլ խնդիրներին:

ՓՄՁ պետական աջակցության ուղղությամբ հանրապետությունում իրականացվող հետևողական քաղաքականության արդյունքում վերջին տարիներին արձանագրվել է ՓՄՁ ոլորտը բնութագրող ցուցանիշների դինամիկ աճ: Քանի որ պաշտոնական վիճակագրության մեջ ՓՄՁ ցուցանիշների հաշվառում չկա, ստորև ներկայացվում են ԼՂՀ ԱՎԾ բիզնես-ռեգիստրի ամենամյա դիտարկման արդյունքներով կազմված աղյուսակները:

ԱՎԾ ԲԻԶՆԵՍ-ՌԵԳԻՍՏՐՈՒՄ ՀԱՇՎԱՌՎԱԾ ՏՆՏԵՍԱՎԱՐՈՂ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԸ ԸՍՏ ՉԱՓԵՐԻ

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ընդամենը												
Տնտեսվարող սուբյեկտների թիվը	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Արտադրության ծավալը	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Աշխատողների թվաքանակը	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Գերփոքր												
Տնտեսվարող սուբյեկտների թիվը	56.1	56.1	76.6	80.8	81.9	83.1	83.8	86.0	86.5	88.1	89.1	88.9
Արտադրության ծավալը	11.3	12.1	11.6	16.4	16.1	14.6	19.9	21.1	22.6	25.9	23.6	24.9
Աշխատողների թվաքանակը	9.2	8.6	13.3	17.8	18.7	19.5	18.3	16.2	14.5	17.3	14.7	15.9
Փոքր												
Տնտեսվարող սուբյեկտների թիվը	29.0	27.7	15.0	12.5	11.8	12.1	11.9	10.1	9.8	8.6	7.8	7.9
Արտադրության ծավալը	41.3	22.0	19.1	14.3	17.1	21.5	25.9	23.3	21.1	20.6	27.7	24.3
Աշխատողների թվաքանակը	21.8	20.8	18.7	17.9	17.2	18.7	20.8	20.1	19.8	17.2	15.5	18.5
Միջին												
Տնտեսվարող սուբյեկտների թիվը	5.2	6.7	3.4	2.5	2.4	2.0	1.8	1.7	1.7	1.3	1.3	1.6
Արտադրության ծավալը	12.4	10.6	12.8	9.3	8.0	8.9	6.9	7.5	11.3	10.5	8.9	10.3

Աշխատողների թվաքանակը	12.4	13.0	10.6	9.5	9.3	7.6	8.8	8.6	9.0	6.9	8.3	10.0
Խոշոր												
Տնտեսվարող սուբյեկտների թիվը	9.7	9.5	5.0	4.2	3.8	2.8	2.5	2.2	2.0	2.0	1.8	1.6
Արտադրության ծավալը	35.0	55.3	56.4	60.0	58.8	55.0	47.3	48.1	45.0	43.0	39.8	40.5
Աշխատողների թվաքանակը	56.7	57.6	57.4	54.8	54.7	54.2	52.1	55.1	56.7	58.6	59.5	55.6

ԼՂՀ ԱՎԾ բիզնես-ռեգիստրում հաշվառված տնտեսավարող սուբյեկտներն ըստ տնտեսության ճյուղերի

Ընդամենը				**Այդ թվում**					
				կազմակերպություններ			**Անհատ ձեռնարկատերեր**		
	2007	***2010***	***2013***	***2007***	***2010***	***2013***	***2007***	***2010***	***2013***
Ընդամենը	**2517**	**3464**	**4091**	**932**	**944**	**1019**	**1585**	**2520**	**3072**
Արդյունաբերություն	195	271	334	132	136	171	63	135	163
Գյուղատնտեսություն	19	19	30	16	16	27	3	3	3
Շինարարություն	174	197	200	172	190	186	2	7	14
Տրանսպորտ և կապ	128	178	289	47	54	53	81	124	236
Առևտուր(ներառյալ հասարակական սնունդ)	1645	2296	2566	360	372	391	1285	1924	2175
Այլ	356	503	672	205	176	191	151	327	481
Գերփոքր									
	2092	**2995**	**3637**	**518**	**502**	**585**	**1574**	**2493**	**3052**
Արդյունաբերություն	108	177	231	50	50	74	58	127	157
Գյուղատնտեսություն	12	11	15	9	8	12	3	3	3
Շինարարություն	56	66	95	54	60	81	2	6	14
Տրանսպորտ և կապ	94	137	257	15	19	23	79	118	234
Առևտուր(ներառյալ հասարակական սնունդ	1556	2173	2446	275	260	279	1281	1913	2167
Այլ	266	431	593	115	105	116	151	326	477
Փոքր									
	305	**338**	**324**	**294**	**313**	**305**	**11**	**25**	**19**
Արդյունաբերություն	69	79	77	64	71	71	5	8	6
Գյուղատնտեսություն	7	8	14	7	8	14	-	-	-
Շինարարություն	90	98	80	90	97	80	-	1	-
Տրանսպորտ և կապ	18	25	21	16	20	19	2	5	2
Առևտուր(ներառյալ հասարակական սնունդ	68	91	96	64	81	89	4	10	7
Այլ	53	37	36	53	36	32	-	1	4
Միջին									
	50	**60**	**66**	**50**	**58**	**65**	**-**	**2**	**1**
Արդյունաբերություն	4	5	10	4	5	10	-	-	-
Գյուղատնտեսություն	0	-	-		-	-	-	-	-
Շինարարություն	15	17	11	15	17	11	-	-	-
Տրանսպորտ և կապ	7	8	5	7	7	5	-	1	-

Առևտուր(ներառյալ հասարակական սնունդ	12	25	18	12	24	17	-	1	1
Այլ	12	5	22	12	5	22	-	-	
Խոշոր									
	70	**71**	**64**	**70**	**71**	64	-	-	-
Արդյունաբերություն	14	10	16	14	10	16	-	-	-
Գյուղատնտեսություն	0	-	1		-	1	-	-	-
Շինարարություն	13	16	14	13	16	14	-	-	-
Տրանսպորտ և կապ	9	8	6	9	8	6	-	-	-
Առևտուր(ներառյալ հասարակական սնունդ	9	7	6	9	7	6	-	-	-
Այլ	25	30	21	25	30	21	-	-	-

Աղբյուրը. ԼՂՀ ԱՎԾ «Բիզնես-ռեգիստր» հետազոտության տվյալները

Փաստորեն վերջին 12տարվա կտրվածքով արձանագրվել է գերփոքր սուբյեկտների տեսակարար կշռի աճ 32,8տոկոսով, փոքր սուբյեկտների տեսակարար կշիռը նվազել է 21,1տոկոսով, միջինը՝ 3,6տոկոսով: Ըստ տնտեսության ճյուղերի տնտեսավարող սուբյեկտների հիմնական մասը՝ 62,7տոկոսը, ներկայացված են առևտրի ոլորտում, այս միտումը, բացի խոշոր սուբյեկտներից, տեղ է գտել գերփոքր, փոքր և միջին տնտեսավարող սուբյեկտների կառուցվածքում:

Հակաճգնաժամային միջոցառումներն իրագործելու նպատակով, անհրաժեշտ է շատ արագ լուրջ փոփոխություններ կատարել ՓՄՁ ոլորտի կառուցվածքում, այդ թվում ՓՄՁ սուբյեկտներում զբաղված աշխատողների միջին թվաքանակի ավելացման առումով. խնդիրն առկա է հատկապես առևտրի և ծառայությունների, շինարարության, գյուղատնտեսության, տրանսպորտի ոլորտներում, որտեղ անհրաժեշտություն կա վերանայելու ՓՄՁ սուբյեկտների դասակարգման չափանիշները:

Ելնելով նրանից, որ ՓՄՁ պետական աջակցության իրագործվող ծրագրերը հիմնված են ԼՂՀ տնտեսական քաղաքականության հիմնական սկզբունքների վրա, հատկապես ճգնաժամային պայմաններում, ՓՄՁ զարգացումը մտնում է որակական նոր փուլ և կոչված է ապահովել երկրի տնտեսական աճի կայունությունը՝ ստեղծելով բարենպաստ գործարար միջավայր ձեռնարկատիրությամբ զբաղվելու բնագավառում, ինչպես նաև տնտեսությանը հաղորդելով ինովացիոն ուղղվածություն: Հատուկ ուսումնասիրության առարկա պետք է դարձնել ՓՄՁ սուբյեկտների տեղեկատվական տեխնոլոգիաների հնարավորությունների թերի և անբավարար օգտագործման հետևանքով շուկայում թույլ մրցակցային դիրքերի վիճակի վրա, ինչը մասամբ պայմանավորված է տեղեկատվական տեխնոլոգիաների անմատչելիությամբ և դրանց կիրառման հնարավորությունների վերաբերյալ՝ ոչ բավարար իմացությամբ:

Մեր համոզմամբ, հանրապետությունում փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման պետական քաղաքականությունը պետք է իրականացվի ելնելով երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնարար դրույթներից բխող մի քանի սկզբունքներից՝

ա)ՓՄՁ զարգացման պետական քաղաքականությունից բխող ծրագրերն ու միջոցառումներն հիմնովի ուղղել տնտեսության արտադրական հատվածի վերակառուցմանը և հզորացմանը,

բ)հիմնական ջանքերն ու ռեսուրսները ուղղել գլխավորապես ինովացիաների և ժամանակակից տեխնոլոգիաների ներդրմանն ու զարգացմանը,

գ)խթանել հանրապետության շրջանների միջև առկա տնտեսական անհամամասնությունների հաղթահարումը և նպաստել թույլ զարգացած շրջանների սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը,

դ)գյուղատնտեսական ապրանքների վերամշակման և տեղական արտադրության պարենով բնակչության ապահովումը դարձնել հանրապետության տնտեսության զարգացման և տնտեսական անվտանգության ապահովման և ՓՄՁ զարգացման կարևորագույն ուղղություն,

ե)առանձնակի ուշադրություն և օժանդակություն ցուցաբերել ԼՂՀ գյուղատնտեսության ոլորտի ՓՄՁ –ներին, որոնք չնայած ոչ համաչափ, բայց արդեն կազմավորվում և գործում են:

Ճգնաժամերի ժամանակ ամենամեծ հարվածը տնտեսությանը հասցվում է առևտրի ոլորտում, մյուս կողմից կրճատվում է սպեկուլյատիվ շղթայի շրջանակը, որն աճի կամ զարգացման տարիներին

անընդհատ երկարում է և ընդլայնում իր մասնակիցների թիվը: Ճգնաժամերը դրանք մաքրող հատկանիշներ ունեն, իսկ այն երկրներում, որտեղ առևտրային միջնորդների տեսակարար կշիռն ավելի մեծ է քան արտադրական գործունեություն իրականացնողներինը, առավել մեծ հակվածություն ունեն ճգնաժամերի նկատմամբ: Սա լուրջ մտահոգության առիթ պետք է հանդիսանա ԼՂՀ իշխանությունների համար, քանի որ դիտարկելով ՀՆԱ-ի կառուցվածքը և դրա մեջ առևտրի տեսակարար կշիռը, նկատում ենք, որ առևտրի զարգացումն ավելի մեծ տեմպեր ունի, քան արտադրության զարգացումը: Մյուս կողմից ՓՄՁ-ներն իրենց գործունեության մեջ ավելի շատ ունեն սպեկուլյատիվ վարքագիծ և զբաղված են առևտրով, այլ ոչ թե նյութական և ավելացված արժեք ստեղծելով: Այսինքն՝ ունենալ առևտրային բնույթի՝ մանրածախ առևտրով և ոչ մեծ ծավալի ծառայություններ մատուցող ու նյութական արժեք ստեղծող ՓՄՁ հատված, նշանակում է ունենալ ոչ մրցունակ և արտադրական հատվածում իրենց սեփական դիմագիծը չունեցող ՓՄՁ-ներ: Այս հանգամանքը խիստ բացասական է ազդում նաև ԼՂՀ տնտեսության վրա, քանի որ ճգնաժամի հարվածային ալիքն իրենց վրա մեծամասամբ կրեցին վերոնշյալ ՓՄՁ-ները:

Ստեղծված ճգնաժամային իրավիճակում հայկական դրամի պարտադրված արժեզրկումը եռակի հարված հասցրեց հանրապետության տնտեսությանը, ինչպես ներմուծման ու արտահանման, այնպես էլ արտարժութային փոխառությունների ու վարկերը վերադարձնելու մասով, քանի որ.

1.Դրամի արժեզրկման պարագայում դժվարանում է ներմուծումը, իսկ ԼՂՀ-ն ավելի շատ ներմուծում է, քան արտահանում(2014թ արդյունքներով ներմուծումը կազմում է արտաքին առևտրի ծավալի 82,4տոկոսը, կյամ ներմուծումը արտահանման ծավալը գերազանցել է 5,7անգամ):

2.Դրամի արժեզրկման պարագայում հեշտանում է արտահանումը, բայց ցավալին այն է, որ հիմնական արտահանվող ապրանք համարվող պղնձի խտանյութի(2009թ արդյունքներով արտահանման մոտ 67տոկոսը) գները միջազգային շուկաներում կտրուկ նվազել էին:

3.Դրամի արժեզրկման պարագայում դժվարանում է վերցված արտարժութային փոխառությունները ու վարկերը վերադարձնելու գործընթացը:

ՓՄՁ-ների համար որպես հակաճգնաժամային կառավարման գլխավոր նպատակ պետք է դիտարկվի այնպիսի կառավարչական որոշումների ընդունումը, որոնք թույլ կտան հասնել դրված նպատակներին նվազագույն լրացուցիչ միջոցներով և բացասական հետևանքներով:

ՓՄՁ-ների կողմից ճգնաժամերի հաղթահարման փուլային տրամաբանությունը պետք է կառուցվի հետևյալ կերպ.

•ճգնաժամի պարամետրերի և իրավիճակի գնահատում ու ախտորոշում,

•ճգնաժամի հաղթահարման հայեցակարգի մշակում, որն իր մեջ ընդգրկում է ռազմավարական և մարտավարական միջոցառումներ,

•ընդունված կամ մշակված հայեցակարգի իրագործում՝ ճգնաժամային իրավիճակից դուրս գալու համար,

• ներքին և արտաքին գործոնների մշտական մոնիթորինգ:

Այս չորս փուլերից յուրաքանչյուրն իր մեջ ընդգրկում է մի շարք տարրերի ուսումնասիրություն, ինչպես նաև կառավարման գործընթացում դրանց կիրառության անհրաժեշտություն: Վերջինս հնարավորություն է տալիս առավել իրագործելի դարձնել ձեռնարկությունների համար հակաճգնաժամային միջոցառումները: Բավական դժվար է ՓՄՁ-ների համար լիարժեք գնահատական տալ արտաքին աշխարհում տեղի ունեցող երևույթներին, ինչպես նաև ունենալ այնպիսի մասնագիտական գիտելիքներով և վերլուծական ունակություններով անձնակազմ, որը կհետևի համաշխարհային տնտեսության մեջ տեղի ունեցող զարգացումներին, մարտահրավերներին: Սա ցույց է տալիս, որ ՓՄՁ-ներն ունեն պետական հոգածության խնդիր, և այս խնդիրը պետք է փորձ արվի լուծել պետական քաղաքականության միջոցով, այսինքն՝ պետությունը ճգնաժամային իրավիճակներում պետք է աջակցի ՓՄՁ-ներին և թույլ չտա, որ դրանք հայտնվեն սնանկացման եզրին: ՓՄՁ-ները պետք է փորձեն գնահատական տալ ճգնաժամային իրավիճակին, որը ենթադրում է՝ ներքին և արտաքին միջավայրի մոնիթորինգ՝ նախօրոք բացահայտելու համար ճգնաժամային իրավիճակի հնարավոր փոփոխությունները և նորմաներից հնարավոր շեղումները: Այսուհետև, անհրաժեշտ է հասկանալ հնարավոր պատճառահետևանքային կապերը, ինչպես նաև կանխատեսել ճգնաժամի հնարավոր զարգացումները և կորուստների հնարավոր չափերը: Պետք է նաև ունենալ հետադարձ կապերի համակարգ, որը թույլ կտա անընհատ գնահատել ճգնաժամային իրավիճակի փոփոխությունները: Այսինքն՝ առաջին խնդիրը կայանում է տեղեկատվության ճիշտ կառավարման, իրավիճակը վերահսկելու և այն ամբողջությամբ պատկերացնելու մեջ:

Հաջորդ փուլում ՓՄՁ-ների խնդիրը պետք է հանդիսանա ճգնաժամի հաղթահարման հայեցակարգի մշակումը: Այս առումով պետք է վերանայել կազմակերպության ռազմավարական ծրագիրը կամ պլանը: Այստեղ հարկ է նշել, որ մի շարք ՓՄՁ-ներ անգամ նման ծրագրեր չունեն, որը

և փաստում է նրանց առավել խոցելի լինելու մասին: Հետևաբար, ունենալ ռազմավարական ծրագիր, որն իր մեջ կունենա նաև հակաճգնաժամային նպատակներ և խնդիրներ, նշանակում է մեկ քայլ առաջ գտնվել և ինչ որ առումով պատրաստ լինել բացասական զարգացումներին:

Ճգնաժամի ժամանակ ԼՂՀ կազմակերպությունների գործունեության արդյունքների իրական պատկերը ստանալու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել դրանց ֆինանսական հիմնախնդիրները, ֆինանսական գործունեության տարածքային անհամաչափ բաշխվածությունը շրջաններում և Ստեփանակերտ քաղաքում, կազմակերպությունների հասույթի փոփոխության միտումները, շահութաբերության նորմայի փոփոխությունները, կրեդիտորական պարտքերի դինամիկան և այլն:

Զարգացած երկրներում և ԼՂՀ-ում ՓՄՁ-ների զարգացման և խթանման հիմնական ցուցանիշները

Ցուցանիշներ	ԱՄՆ	Կանադա	Ճապոնիա	Գերմանիա	Ֆրանսիա	Իտալիա	Միացյալ Թագավորություն	ԼՂՀ
ՓՄՁ մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում	52%	43%	52%	57%	50%	55%	53%	32%
ՓՄՁ օժանդակությունն աշխատատեղերի ստեղծմանը	50%	47%	70%	70%	57%	71%	56%	86%
ՓՄՁ-ների թվաքանակը բոլոր ընկերություններում	98%	99,8%	99%	99%	98%	99%	99%	97,2%

Աղբյուրը՝ Փոքր բիզնեսին նվիրված 9-րդ համառուսական կոնֆերանս, 2007թ.-ի մարտ

Աղյուսակում բերված տվյալները վկայում են, որ ԼՂՀ ՓՄՁ ցուցանիշները զարգացած երկրների ցուցանիշներին գրեթե չեն զիջում, բացառությամբ ՀՆԱ-ի ձևավորմանն ունեցած մասնակցության, վերջինս էլ գուտ ԼՂՀ տնտեսության առանձնահատկության(բյուջեի բաշխման հետ կապված) հետևանք է:

ՓՄՁ ոլորտի յուրահատկությունները, նրա ընձեռած հնարավորությունները և միջազգային փորձը թույլ են տալիս վստահորեն խոսել Արցախում այդ ոլորտի զարգացման համակարգված պետական քաղաքականության անհրաժեշտության և իրատապության մասին: Այս համատեքստում փորձենք ներկայացնել, թե համաշխարհային տնտեսության վերջին զարգացումների, ճգնաժամային և հետճգնաժամային փոփոխությունների պայմաններում ինչպիսին պետք է լինի ՓՄՁ-ների ոլորտում տարվող պետական աջակցության քաղաքականությունը:

Վերջին տնտեսական զարգացումները ստիպում են բարձրացնել այնպիսի հարցեր, որոնք կապված են ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հաղթահարման հնարավոր մոտեցումների հետ: Ելնելով այս ամենից, կարևոր նշանակություն են ստանում ՓՄՁ-ների ֆինանսավորման հիմնախնդիրները, որոնք կարևոր դեր կարող են խաղալ ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հաղթահարման գործում: Մյուս կողմից ՓՄՁ-ներն աշխատատեղ ստեղծող կարևորագույն օղակն են հանդիսանում տնտեսության մեջ, իսկ առանց աշխատատեղեր ստեղծելու ՓՄՁ հատվածը չի կարող հանդիսանալ այն շարժիչ ուժը, որը տնտեսությունը դուրս է բերում ճգնաժամային կամ անկման իրավիճակներից: Այս դերը ՓՄՁ հատվածը կարող է ստանձնել միայն այն պարագայում, երբ ունենա հնարավորություն, և նրա համար հասանելի լինեն արտաքին և լրացուցիչ ֆինանսական աղբյուրները: Այս համատեքստում կարևոր նշանակություն է ստանում ուսումնասիրությունը, թե ինչպես է տեղի ունենում ՓՄՁ-ների վարկերի ստացումը՝ մակրոտնտեսական շոկերի պարագայում: Այս խնդիրները կարևորվում են հատկապես ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի պայմաններում, քանի որ դրանք շատ ՓՄՁ-ների համար արտահայտվում են առավել խորությամբ: Դրանք պետք է դիտարկել երկու հիմնախնդիրների տեսանկյունից, այն է՝ թե ինչպես են իրենց դրսևորում օտարերկրյա կապիտալով բանկերը, իսկ դրանք հայկական իրականությունում կազմում են մոտ 75% և, մյուս կողմից, ինչքանով են արդյունավետ գործում պետական երաշխավորման ծրագրերը:

Գաղտնիք չէ, որ վերջին ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի պայմաններում ՓՄՁ սեկտորի աջակցությունը գտնվում է և՛ զարգացած, և՛ զարգացող երկրների ուշադրության կենտրոնում: Զարգացող երկրներում դա ակնհայտ է, քանի որ այնտեղ պետական կառավարման մարմինների ուշադրությունն առավելապես նպատակաուղղված է դեպի ՓՄՁ սեկտորը: Բայց ճգնաժամը ցույց տվեց, որ զարգացած մեծ տնտեսություն ունեցող երկրներում ևս ՓՄՁ-ները պակաս կարևորություն չունեն: Այնպիսի երկրում, ինչպիսին ԱՄՆ-ն է ՓՄՁ հատվածն ունի լուրջ տնտեսական դեր, այն պարզ պատճառով, որ հանդիսանում է մեծ թվով աշխատատեղեր ստեղծող, և այս գործոնը պետական կառավարման մարմիններն օգտագործում են ճգնաժամի արդյունքում առաջացող գործազրկության հետևանքները կանխելու համար: Վերջին հանգամանքը ապացուցվեց նաև Ճապոնիայում 1990-ականներին, երբ համաշխարհային տնտեսության մեջ ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո սկսվեց ճգնաժամի մեծ ալիք:

Անգամ նորմալ տնտեսական իրավիճակում վարկերի կամ լրացուցիչ ֆինանսական ռեսուրսների հայթայթումը ՓՄՁ-ների համար կարող է լինել բավական խնդրահարույց, իսկ եթե իրավիճակները փոխվում են, և տնտեսությունը հայտնվում է ֆինանսատնտեսական կամ տնտեսական ճգնաժամի պայմաններում, ապա խնդիրներն առավել սուր արտահայտված բնույթ են ստանում, քանի որ կա »վարկային ճգնաժամի« խնդիր, դրանք այն ժամանակահատվածներն են, երբ բանկերն ու վարկային կազմակերպությունները տնտեսության բարձր ռիսկային իրավիճակներում հայտնվելու պատճառով, խստացնելով վարկերի տրամադրման պայմանները, ժամանակավոր դադարեցնում են կամ 20%-ից ավելի նվազեցնում վարկերի տրամադրման ծավալները:

ԼՂՀ առևտրային բանկերի կողմից տրված վարկերի հանրագումարը 2007թ. կազմել է 10,2մլրդ դրամ, որից տնային տնտեսություններին են հատկացվել 3,9մլրդ դրամը, այսինքն՝ 38տոկոսից ավելին: 2008թ. նախաճգնաժամային տարում բանկերի կողմից տրված վարկերը կազմել են 17,8մլրդ դրամ, որից տնային տնտեսություններին է տրվել 7,6մլրդ դրամը: Ճգնաժամային 2009թ. ընդհանուր վարկերը կազմել են 29,2մլրդ դրամ, իսկ տնային տնտեսությունների մասնաբաժինը եղել է 10,2մլրդ դրամ, այսինքն՝ արդեն 2009թ. տնային տնտեսությունների վարկեր վերցնելու տեսակարար կշիռը սկսել է աճել վարկերի կազմում: 2010թ. վարկերը հանրապետությունում կազմեցին 42,5մլրդ դրամ, որից տնային տնտեսությունների մասնաբաժինը կազմում է 14,1մլրդ դրամ: Պետք է նշել, որ ի տարբերություն այլ երկրների, այդ թվում ՀՀ-ի, ԼՂՀ-ում ճգնաժամի պայմաններում վարկային ռեսուրսների աճի դինամիկան չի տուժել, այսինքն՝ տնտեսությունը բանկային համակարգի կողմից չի զրկվել լրացուցիչ ֆինանսավորման հնարավորությունից, որն էլ դրականորեն է ազդել վարկային ռեսուրսների հաշվին ճգնաժամից դուրս գալու հնարավորություններից օգտվելու ցանկություն ունեցող ՓՄՁ-ների գործունեությանը:

Խնդիրներից գլխավորը նրանում է, որ 2007-2012թթ. ընթացքում վարկերի տոկոսադրույքները, որոնք սահմանվել են առևտրային բանկերի կողմից, տատանվել են 15-20%-ի միջակայքում: Դա նշանակում է, որ վարկեր ունեցող տնային տնտեսությունները, ձեռնարկությունները և այլն դժվարին վիճակում են հայտնվել, ինչպես նաև առաջացել են տնտեսական ոչ համաչափ զարգացումներ: Այս ամենից ելնելով փորձենք համառոտ ներկայացնել այն հնարավոր լուծման ուղենիշները, որոնք կարող են ՓՄՁ-ներին հնարավորություններ տալ առավել կենսունակ լինելու ճգնաժամերի պայմաններում.

•բարձրացնել ՓՄՁ-ների տեղեկատվական հասանելիությունն, ինչպես նաև կառավարություն և ՓՄՁ-ներ փոխհարաբերությունների մակարդակը:

•հզորացնել ՓՄՁ-ների ունակությունները, որոնք պետք է արտահայտվեն կառավարչական հմտությունների, ֆինանսական կառավարման ոլորտում գիտելիքների ընդլայնման հարցերում և այլն:

• ուժեղացնել բանկեր- ՓՄՁ-ներ կապը, ստեղծել վարկավորման արտոնյալ պայմաններ, ինչպես նաև տրամադրել ցածր տոկոսադրույքներով վարկեր, ներդնել երաշխիքների արդյունավետ գործող համակարգ:

• ուսումնասիրել ՓՄՁ-ների գործունեության՝ սնանկացման, լուծարման և այլ դեպքերը և առաջացող խնդիրների կարգավորման ուղղությամբ մշակել հստակ քաղաքականություն:

Արցախի տնտեսության համար առաջնային պետք է համարվի նորարարական գաղափարների արտոնագրման համակարգից սկսած փոխկապակցված մեխանիզմի ստեղծումը՝ դրանք կյանքի կոչելու և առաջինը օտարերկրյա շուկաներ մուտք գործելու համար ոչ նպաստավոր պայմանների պատճառով թույլ չտանք, որ մրցունակ գաղափարների արտահոսք լինի:

ՓՄՁ-ների զարգացման համար կարևոր է նաև տեղական արտադրանքի խթանումը և տեղական ապրանքանիշների ձևավորումը, այստեղ հարկավոր է իրականացնել միևնույն տեսակի արտադրանք թողարկող ձեռնարկությունների միավորում:

ՓՄՁ սուբյեկտների կողմից թողարկվող արտադրանքի արտահանման աջակցության ծրագրերը ևս անհրաժեշտ է միշտ վերանայել, ինչպես նաև ուսումնասիրելով արտաքին շուկաներն ուղղորդել, թե որտեղ կարող են բարենպաստ պայմաններում հայտնվել հայկական ՓՄՁ-ները, նմանատիպ խորհրդատվական ծառայությունները կարող են իսկապես բարձրացնել պետական աջակցության դերը, ինչպես նաև ՓՄՁ-ների կողմից վստահության մակարդակը:

Հարկավոր է նաև ընդլայնել ՓՄՁ սուբյեկտներին վարկային երաշխավորությունների տրամադրման ծրագիրը, պարզեցնել երաշխիքների տրամադրման մեխանիզմները, կրճատել ընթացակարգերը, ինչպես նաև հնարավորության դեպքում ավելացնել երաշխավորվող գումարների չափերը:

ՓՄՁ սուբյեկտների կադրային ներուժի ձևավորման և զարգացման հարցերում ևս անհրաժեշտ է մշակել ու իրականացնել լուրջ պետական ծրագրեր, քանի որ գիտելիքահենք տնտեսության ձևավորման համար անհրաժեշտ են նորարարական մտածելակերպով օժտված և զարգացած ձեռնարկատերեր, որոնք իրենց անձնակազմի հետ մեկտեղ պետք է լինեն մրցունակ և կարողանան դիմակայել սուր մրցակցային պայքարում:

ՓՄՁ-ների արդյունավետ զարգացման համար անհրաժեշտ միջավայրի ստեղծմանն ուղղված քայլերը անպայման պետք է ներառեն հետևյալ բաղադրիչները.

-ՓՄՁ-ների սահմանման չափորոշիչների և դասակարգման մեթոդաբանության վերանայում,

-պետության կողմից ՓՄՁ-ների գործունեության կարգավորման իրավա-օրենսդրական հիմքերի օպտիմալացում,

-ՓՄՁ-ների հարկման գործընթացների բարելավում,

-ՓՄՁ-ների զարգացման համար անհրաժեշտ ֆինանսավարկային մեխանիզմների զարգացում,

-ՓՄՁ-ներին մատուցվող տեղեկատվական աջակցության կատարելագործում,

-ՓՄՁ-ներում ներգրավված կադրերի վերապատրաստման մեխանիզմների ամրապնդում և զարգացում,

-հակամենաշնորհային և անբարեխիղճ մրցակցության դեմ ակտիվ պայքարի իրականացում:

Ի հավելումն վերոհիշյալ հիմնախնդիրների՝ անհրաժեշտ է առանձնացնել ևս մի քանի գործոն, որոնք կարող են բացասաբար անդրադառնալ ՓՄՁ-ների գործունեության վրա և, հետևաբար, խոչընդոտ են երկրի տնտեսական զարգացման ճանապարհին: Դրանք մեծամասամբ առնչվում են ձեռնարկությունների ներքին կառավարման մշակույթին և գործելաոճին, սակայն ոչ պակաս կարևոր դեր են խաղում 21-րդ դարում գործունեություն ծավալող յուրաքանչյուր ձեռնարկության համար: Այդ գործոնները հետևյալն են.

•Կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվության մշակույթի ներդրում և խթանում ընկերություններում: Կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվությունը (այսուհետ՝ ԿՍՊ) գործընթաց է, որի միջոցով ընկերությունները, իրենց տնտեսական գործառույթներին զուգահեռ, պատասխանատվություն են կրում նաև շրջակա միջավայրին և հասարակությանը մտահոգող խնդիրների համար՝ հաշվետու լինելով բոլոր շահառուների առջև, ովքեր այս կամ այն կերպ առնչվում են ընկերության ձեռնարկատիրական գործառույթների իրականացմանը: Փորձը ցույց է տալիս, որ ԿՍՊ իրականացնող ընկերությունը ավելի մեծ հեղինակություն է վայելում սպառողների շրջանում և տնտեսական ավելի լավ ցուցանիշներ է արձանագրում:

•Հովանավորչության մշակույթի վերացում և բիզնես էթիկայի կանոնների պահպանում ընկերություններում: Շատ ընկերություններ, իրականացնելով իրենց առջև դրված տնտեսական նպատակները, հաճախ անտեսում են բիզնես էթիկայի կանոններին հետևելու անհրաժեշտությունը: Անցումային տնտեսությամբ երկրներում գործող ընկերությունները, առաջնորդվելով ներկա պահին առավել շատ շահույթ ստանալու սկզբունքով, իրենց քայլերով խախտում են էթիկայի և բարոյականության նորմերը:

• Թափանցիկության և հաշվետվողության միջավայրի ամրապնդում: Իրենց տնտեսական գործունեության մասին տվյալներ հրապարակելով՝ ընկերությունները կնպաստեն ոլորտում ներդրումային ընդհանուր դաշտի բարելավմանը՝ տրամադրելով հետաքրքրված ներդրողներին անհրաժեշտ տեղեկատվություն և ստեղծելով փոխվստահության մթնոլորտ:

Օգտագործված գրականություն

1. 2003թ. մայիսի 6-ին Եվրոպական խորհրդի կողմից ընդունված դիրեկտիվ 2003/361/EC, որն ուժի մեջ է մտել 2005թ. հունվարի 1-ից:
2. Լեռնային Ղարաբաղի վիճակագրական տարեգիրք, 2002-2006, 2007-2013:
3. «ՓՄՁ ոլորտը Հայաստանում 2005-2006 թթ.», տեղեկագիր, Երևան, 2007,79էջ:
4. Հարությունյան Վ.Լ.,Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամ, պատճառներ,հակաճգնաժամային միջոցառումներ և դասեր,-Եր: ՀՀ ԳԱԱ «գիտություն» հրատ., 2009,145էջ:
5. Ֆինանսատնտեսական ճգնա-ամի կարճաժամկետ սոցիալական ազդեցության գնահատականը Հայաստանում/ Վ.Վ.Խաչատրյան, Ա.Ռ.Մակարյան,-Եր.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն»հրատ.,2012,184 էջ:
6. Догиль Л.Ф и Семенов Б.Д, Предпринимательство и малый бизнес, Минск, 1997,336 с.
7. Лапуста М.Г., Смакай Л.Г. Малое предпринимательство, Учебное пособие для ВУЗ-ов,ИНФРА-М., 1997,524 с.
8. http://www.infosmi.ru/translation/245300.html
9. http://news.liga.net/news/N0862090.html
10. http:// news.siteua.org/
11. www.doingbusiness.org (Doing Business 2013 database)
12. www.insme.org (Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության միջազգային ցանց)

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Մանուշ Մինասյան – տ.գ.թ., դոցենտ, ԱրՊՀ Տնտեսագիտության տեսության և կառավարման ամբիոն:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ,
տ.գ.դ. ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, Յու.Մ. Սուվարյանը:

ՀՏԴ 336.76(476.243) Տնտեսագիտություն

ԲԱԺՆԵՏՈՄՍԵՐԻ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ԱՌԱՋԱՐԿԸ (IPO) ՈՐՊԵՍ ԼՂՀ ԱՐԺԵԹՂԹԵՐԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՌԱՋՆԱՀԵՐԹ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆ

Սուսան ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *նախնական հրապարակային առաջարկ, արժեթղթերի շուկա, ֆոնդային շուկա, կապիտալի շուկա, ֆինանսական ռեսուրսներ:*

Keywords: *initial public offering, securities market, stock market, capital market, financial recources.*

Ключевые слова*: первичное публичное размещение, рынок ценных бумаг, фондовый рынок, рынок капиталов, финансовые ресурсы.*

S. Avetisyan

IPO as a Leading Direction in the Development of the NKR Securities Market

The involvement of the financial resources in IPO enables the company to acquire the assets necessary for the development, which can not be obtained from internal resources and is not appropriate to carry out through loans.

The public securities market is a relatively new phenomenon for the participants of the economics of Armenia and Artsakh, which is caused by the predominance of the bank lending in the Armenian financial market.

С. Аветисян

Первичное публичное размещение акций (IPO) как первоочередное направление развития рынка ценных бумаг НКР

Привлечение финансовых ресурсов в IPO позволяет компании приобретать активы, необходимые для развития, которые не могут быть получены из внутренних ресурсов и не целесообразно осуществлять за счет кредитов.

Для участников экономики Армении и Арцаха рынок публичных ценных бумаг является относительно новым явлением, что обусловлено преобладанием банковского кредитования в финансовом рынке Армении.

Ֆինանսական ռեսուրսների ներգրավումը IPO-ի ընթացքում հնարավորություն է տալիս ընկերությանը ձեռք բերել զարգացման համար անհրաժեշտ ակտիվներ, որը հնարավոր չէ ձեռք բերել ներքին ռեսուրսներով և որոնց ձեռք բերումը նպատակահարմար չէ իրականացնել վարկեր ներգրավելու միջոցով:

Հայաստանի և Արցախի տնտեսությունների մասնակիցների համար հրապարակային արժեթղթերի շուկան համեմատաբար նոր երևույթ է, ինչը պայմանավորված է հայկական ֆինանսական շուկայի բանկային վարկավորման գերակայությամբ:

Ժամանակակից տնտեսությունում տեղի ունեցող բոլոր իրադարձությունները առնչվում են ֆինանսական և մասնավորապես արժեթղթերի շուկայի հետ, որտեղ հիմնական դերը կապիտալի շուկայինն է: Վերջինս էլ համարվում է տնտեսական աճի ապահովման և հասարակության սոցիալ-տնտեսական բազմաթիվ խնդիրների լուծման ֆինանսական կարևոր բաղադրիչը: Արդի պայմաններում ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում տնտեսությունը կարիք ունի ներդրումների, և կայուն տնտեսական աճ ապահովելու համար միայն բանկային վարկերը բավարար չեն, դրա համար անհրաժեշտ է ունենալ արտադրության ֆինանսավորման գործուն համակարգ և հատկապես զարգացած արժեթղթերի շուկա:

Նախնական հրապարակային առաջարկի՝ IPO-ի (Initial Public Offering) տնտեսական բովանդակությունն այն է, որ տեղաբաշխողները, ցանկանալով ճշտել դեռ շուկա դուրս չեկած արժեթղթերի շուկայական գինը, տեղաբաշխման ծավալի որոշ քանակ (սովորաբար մինչև 10 տոկոս) ներկայացնում են ֆոնդային բորսա սակարկությունների, և որից հետո, ձևավորված գնով, իրականացնում հիմնական ծավալի տեղաբաշխումը արտաբորսայում[1]: Սակայն

[1] Սալնազարյան Ա.Բ., Բաժնետոմսերի նախնական հանրային առաջարկի անհրաժեշտությունն ու ներդրման հնարավորությունները ՀՀ-ում, ՀՊՏՀ միջբուհական գիտաժողովի զեկուցում, 2008թ.

ժամանակի ընթացքում IPO-ն աստիճանաբար կորցրել է իր այդ նշանակությունը, և այժմ IPO-ին են վերագրում բաժնետոմսերի (երբեմն նույնիսկ պարտատոմսերի) առաջնային տեղաբաշխման բոլոր հնարավոր ձևերը (SPO, PPO, Follow on և այլն):

Արևմտյան գործարար շրջանակներում Initial Public Offering-ի (IPO) հասկացությունը հայերեն նշանակում է նախնական հրապարակային (կամ հանրային) առաջարկ (ՆՀԱ): Այն առաջին հերթին վերաբերում է բաժնետոմսերին և ենթադրում է բորսայական առևտրին դրանց թույլատրումը[1]: IPO անցկացնող ընկերություններն առաջին անգամ անսահամանափակ թվով ներդրողներին առաջարկում են իրենց բաժնետոմսերը՝ միաժամանակ ստանալով նաև ֆոնդային բորսայում դրանց առևտրի թույլտվություն[2]:

IPO հասկացությունը ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված չէ, միայն <<Արժեթղթերի շուկայի մասին>> ՀՀ օրենքում տրված են դրան առնչվող մի շարք հասկացությունների սահմանումներ, ինչպես՝

- հրապարակային առաջարկ է համարվում արժեթղթերի որակավորված ներդրող չհանդիսացող 100-ից ավելի անձանց կամ անորոշ թվով անձանց ուղղված առաջարկը,
- արժեթուղթ թողարկելն անձի գործողությունների ամբողջությունն է՝ ուղղված նույն դասի արժեթղթերի համախմբի առաջացմանը,
- արժեթղթի վաճառք է համարվում տվյալ արժեթղթի առուվաճառքի, փոխանակման կամ հատուցելի ցանկացած այլ գործարք,
- տեղաբաշխում է համարվում արժեթղթերի առաջին վաճառքը ներդրողին. տեղաբաշխումը կարող է իրականացնել թողարկողը կամ օրենքով նախատեսված ներդրումային ծառայությունները մատուցելու իրավունք ունեցող անձը (տեղաբաշխողը),
- հրապարակային տեղաբաշխում է համարվում արժեթղթերի տեղաբաշխումը հրապարակային առաջարկի միջոցով [3]:

Մակրոտնտեսական մակարդակով ընդունված է առանձնացնել IPO-ի հետևյալ գործառույթները:

Առաջին, IPO-ի շուկան տնտեսության մեջ ներդրումների ներգրավման միջոցով խթանում է տնտեսական աճը: Այն կարող է զարգանալ այնպիսի ուղղությամբ, որ հեռանկարային ճյուղերը՝<<աճի նոր կետերը (քլաստերները)>>, հնարավորություն ունենան օգտագործել շուկայի գործիքները երկարաժամկետ ներդրումների ներգրավման նպատակով, արդյունքում. խթանել տնտեսական աճը[4]: Դրական փոխազդեցություն առկա է նաև ֆոնդային շուկայի աճի և բնակչության գնողունակության աճի միջև, եթե բնակչության ակտիվների մի մասը ներդրված է երկարաժամկետ ֆինանսական գործիքներում:

Երկրորդ, IPO-ի շուկան ենթադրում է տնտեսության կառուցվածքային բարեփոխում: IPO-ի լայնածավալ իրականացումը նպաստում է տնտեսության իրական հատված կապիտալի ներգրավմանը, կառուցվածքային բարեփոխմանը վերամշակող և գիտատար ճյուղերի զարգացմանը[5]: IPO-ի ցանկացած շուկայի ճյուղային վերլուծությունը ցույց է տալիս այն ճյուղերը, որոնք առաջնային են համարվում տվյալ երկրի համար: Այդպիսով, IPO-ի շուկան արդյունավետության տեսակետից իդեալական գործիք է կառուցվածքային բարեփոխումների իրականացման համար[6]:

---

[1] Гулькин П., "IPO. Начало работы",/"Практическое пособие по первоначальному публичному предложению акций (IPO)",/Альпари СПб, 2002

[2]Миркин Я., Миркин В., Англо-русский толковый словарь по банковскому делу, инвестициям и финансовым рынкам, Свыше 10000 терминов, М.: Альпина Бизнес Букс, 2006.

[3]Տես՝ <<Արժեթղթերի շուկայի մասին>> ՀՀ օրենք,ընդունված 2007թ. հոկտեմբերի 11-ին գլ.1,հոդված3

[4] Панфилов В.С.,Шураков А.Г., Стуков А.С., Анализ текущего состояния переспектив развития финансого сектора, Проблемы прогнозирования, 2005,#1

[5]Потемкин А., Развитие рынка IPO –насущная потребность для рынка ценных бумаг, #7 (238), 2005.

[6] Панфилов В.С., Шураков А.Г., Стуков А.С., Инновационный тип экономического развития: возможности и ограничения финансирования, Проблемы прогнозирования, 2005, #3.

Երրորդ, IPO-ի շուկան ապահովում է տեղեկատվության տարածում: Այն հանդիսանում է տնտեսության վիճակի ինդիկատոր: Տնտեսական կայուն աճի ժամանակ տեղի է ունենում տնային տնտեսությունների, ինստիտուցիոնալ ներդրողների հիմնական շերտերի կապիտալի հոսք՝ ավելի ցածր ռիսկայնությամբ և եկամտաբերությամբ գործիքներից ավելի բարձր ռիսկով և դրան համապատասխան բարձր եկամտաբերությամբ արժեթղթեր: Արդյունքում, IPO շուկան ձևավորվում է փոխկապված հետևյալ գործընթացը. տնտեսական աճ - շահութաբեր ընկերությունների բաժնետոմսերի գրավչության աճ - ֆոնդային շուկա կապիտալի ներհոսքի աճ - բաժնետոմսերի կուրսային արժեքի աճ-նոր ներդրումների ներգրավման պայմանների բարելավում (IPO-ի և լրացուցիչ տեղաբաշխումների միջոցով) + ներդրողների մոտ հարստության էֆեկտի գիտակցում (հետևաբար՝ նաև ամբողջական պահանջարկի աճ) - տնտեսական աճ[1]:

Չորրորդ, IPO-ի շուկայի հաջորդ գործառույթն ինֆլյացիայի զսպումն է: Կան տարբեր մոտեցումներ տնտեսության մեջ տեղի ունեցող ինֆլյացիոն գործընթացների վրա IPO-ի շուկայի ազդեցության տեսանկյունից: Տարածված է այն միտքը, որ եթե ազգային տնտեսության մեջ լինում է IPO-ի բում, և ընկերությունների մոտ ի հայտ են գալիս դրամական ազատ միջոցներ, դա հանգեցնում է ինֆլյացիայի աճի, քանի որ ընկերությունները ներդրումներ են իրականացնում, մեծացնում են ծախսերը, և այդ փողերը հոսում են տնտեսություն[2]:

Հինգերորդ IPO-ի շուկան ապահովում է ֆոնդային շուկայի կապիտալացման բարձրացում,առևտրի ծավալների մեծացում և իրացվելի գործիքակազմի ընդլայնում: Տնտեսության կապիտալացումը բազմաբովանդակ հասկացություն է[3]:

Վեցերորդ, IPO-ի շուկան խթանում է նաև վենչուրային ֆինանսավորման զարգացումը: IPO-ի շուկայի զարգացումը փոխազդում է վենչուրային ֆինանսավորման զարգացման վրա, քանի որ արդյունավետ միջոց է վենչուրային ներդրողի համար բիզնեսից դուրս գալու տեսանկյունից: IPO-ի շուկայի և վենչուրային ներդրումների միջև գոյություն ունի ուղիղ և սահմանափակ փոխազդեցություն: IPO-ն հանդես է գալիս որպես ներդրումային ավարտվող ցիկլի վերջին փուլ, ինչը գոյություն ունի զարգացած երկրներում: Ընդ որում՝ վենչուրային կապիտալն ի վիճակի է գոյություն ունենալ և հաջող զարգանալ միայն այն դեպքում, երբ վենչուրային ներդրողը հնարավորություն ունի <<դուրս գալ>> ընկերությունների կապիտալում իր մասնակցությունից՝ ֆոնդային բորսայում բաժնետոմսերի նախնական հրապարակային առաջարկ իրականացնելու միջոցով[4]:

Թվարկված գործառույթները հայրենական շուկայում գտնվում են ցածր մակարդակում, գրեթե բացակայում են, քանի որ միայն մեկ ընկերություն է իրականացրել IPO (Արցախ ՀԷԿ), ուստի՝ անհրաժեշտ է նոր ընկերություններ ներգրավել: Դրա համար պետք է իրականացնել միջոցառումների համալիր, որի ձևավորման համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել շուկային յուրահատուկ խնդիրները:

Ֆինանսական ռեսուրսների ներգրավումը IPO-ի ընթացքում հնարավորություն է տալիս ընկերությանը ձեռք բերել զարգացման համար անհրաժեշտ ակտիվներ, որը հնարավոր չէ ձեռք բերել ներքին ռեսուրսներով և որոնց ձեռքբերումը նպատակահարմար չէ իրականացնել վարկեր ներգրավելու միջոցով: Հայաստանի և Արցախի տնտեսությունների մասնակիցների համար հրապարակային արժեթղթերի շուկան համեմատաբար նոր երևույթ է, ինչը պայմանավորված է հայկական ֆինանսական շուկայի բանկային վարկավորման գերակայությամբ: Արդյունքում

[1] Սարգսյան Ամալյա Բաժնետոմսերի նախնական հրապարակային առաջարկը(IPO)և դրա կիրառման հնարավորությունները ՀՀ ֆինանսական շուկայում Ֆինանսներ և էկոնոմիկա #2(140)փետրվար 2012 էջ 40

[2] Գևորգյան Վ., Բաժնետոմսերի նախնական հրապարակային առաջարկի էությունը, նպատակը և գործառույթները, ֆինանսներ և էկոնոմիկա # 8(134) օգոստոս 2011 էջ 46:

[3] Барановски А.,Недокапитализированная экономика, Микроэкономика и бизнес,2003,#42(467).

[4] Ronald J. Gilson, Bernard Black, Does Venture Capital Require an Active Stock Market?, Journal of Applied Corporate Finance, Winter 1999, pp. 36-48.

ընկերությունները մեծամասամբ ցանկանում են աշխատել պարտքային շուկայում՝ գործ ունենալով միայն վարկերի հետ: Այդ իսկ պատճառով էլ ֆոնդային շուկան դիտարկում ենք որպես կապիտալի ներգրավման այլընտրանքային աղբյուր:

ԼՂՀ-ի տարածքում միակ ընկերությունը, որն իրականացրել է IPO, «Արցախ ՀԷԿ» ԲԲԸ-ն է[1]: Չնայած դասական մոտեցմամբ IPO չի ներկայացնում, քանի որ կատարվել է արտաբորսայական շուկայի միջոցով: Ընկերության կանոնադրական կապիտալը կազմում էր 5 մլրդ դրամ: IPO-ի ընթացքում առաջարկվել են 3285 մլն դրամ ծավալով բաժնետոմսեր՝ 1000 դրամ անվանական արժեքով և 1050 դրամ տեղաբաշխման գնով: Նախատեսված ծավալից տեղաբաշխվել է բաժնետոմսերի 26,2%-ը և չնայած տիրող անբարենպաստ իրավիճակին (դրամի կտրուկ արժեզրկումն այն բանից հետո, երբ ՀՀ Կենտրոնական բանկը հայտարարեց դրամի լողացող փոխարժեքի քաղաքականությանն անցնելու մասին)՝ կարողացավ հավաքագրել շուրջ 1 մլրդ դրամ:

Աղյուսակ 1

<<Արցախ ՀԷԿ>>ԲԲԸ ամփոփ ֆինանսական գործակիցները[2]

Ցուցանիշի անվանումը	31.12.2012	31.12.2013	31.12.2014
Զուտ շահույթը մեկ բաժնետոմսի հաշվով(EPS)	25%	33.15%	67.68
Սեփական կապիտալի շահութաբերություն(ROE)	2,2%	3.02%	5.93%
Ակտիվների շահութաբերություն(ROA)	1,6%	2.24%	4.24%
Զուտ շահույթի մարժա(NPM)	22%	23.28%	25.79%
Կապիտալի համարժեքության գործակից	76%	72.33%	71.69%
Ֆինանսական կախվածության գործակից	31%	38.26%	39.50%
Բացարձակ իրացվելության գործակից	0,15	0.141	0.048
Ընթացիկ իրացվելության գործակից	0,20	1.91	2.76
Ընդհանուր իրացվելության գործակից	2,05	1.98	3.02
Դեբիտորական պարտքերի շրջանառելիության գործակից	2,95	2.83	3.23
Դեբիտորական պարտքերի շրջապտույտի տևողությունն օրերով	124	129.04	113.08
Պաշարների շրջանառելիության գործակից	12,2	15.14	8.73
Պաշարների շրջապտույտի տևողությունն օրերով	29,8	24.10	41.81
Կրեդիտորական պարտքերի շրջանառելիության գործակից	8,79	0.128	0.142
Կրեդիտորական պարտքերի շրջապտույտի տևողությունն օրերով	4152,2	2849.57	2575.43

«Արցախ ՀԷԿ» ԲԲԸ-ն ունեցել է բավական իրացվելի երկրորդային շուկա, իսկ ըստ ընկերության կապիտալացման՝ այն ընդգրկվել է բաժնետոմսեր թողարկողների առաջատար հնգյակի մեջ ու նպաստել կապիտալացման աճին:

Լրացուցիչ տեղաբաշխված 3,287,926 հատ բաժնետոմսերի ցուցակումը իրականացվել է նախկինում տեղաբաշխված և ցուցակված թվով 7,362,074 հատ բաժնետոմսերի հետ միասնական կարգով: Ներկայումս կարգավորվող շուկայում առևտրի թույլատրված են ընկերության թվով 10,650,000 հատ բաժնետոմսեր, որոնց շնորհված է 00AHEKS10KR3 տարբերակիչ ծածկագիրը:

[1] «Արցախ ՀԷԿ» ԲԲԸ պաշտոնական կայք www.artsakhhpp.com/

[2] տես Արցախ ՀԷԿ» ԲԲԸ պաշտոնական կայք www.artsakhhpp.com/

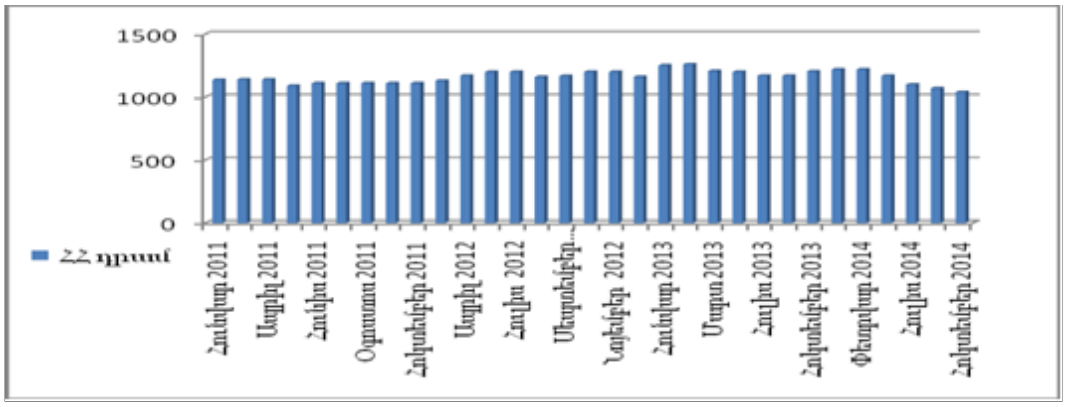

Գծապատկեր 1. «Արցախ ՀԷԿ» ԲԲԸ բաժնետոմսերի միջին կշռված գները 2011-2014 թթ[1]

Արդի պայմաններում ԼՂՀ տնտեսության զարգացման առանցքային խնդիրներից մեկը ներդրումների ֆինանսավորման արտաքին աղբյուրների կազմում արժեթղթերի թողարկման միջոցով դրամական միջոցների ներգրավումն է: Այսպես՝ արդյունաբերական զարգացած երկրներում ընկերությունները միջոցների 60%-ը ներգրավում են ֆոնդային շուկայում բաժնետոմսերի և պարտատոմսերի թողարկման միջոցով և միայն 40%-ը փոխառու այլ միջոցներով[2]:

Հաշվի առնելով ԼՂՀ տնտեսության զարգացման մեջ արդյունաբերության դերը, ինչպես նաև այն հանգամանքը, որ ԼՂՀ արժեթղթերի շուկայի զարգացման հիմքը կարող է լինել արդյունաբերությունը, ուսումնասիրել ենք արդյունաբերական կազմակերպությունների կողմից արժեթղթերի հնարավոր թողարկումն ու տեղաբաշխումը: ԼՂՀ արդյունաբերական արտադրանքն ունի հետևյալ կառուցվածքը:

Աղյուսակ 2

ԼՂՀ արդյունաբերական արտադրանքի կառուցվածքն ըստ տնտեսական գործունեության տեսակների բաժինների 2009-2014թթ[3].

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ամբողջ արդյունաբերությունը	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100
Հանքագործական արդյունաբերություն	41.6	45.7	40.4	26.4	25.7	27.9
Մշակող արդյունաբերություն	36.2	33.1	37.8	46.6	43.2	39.4
Էլեկտրաէներգիայի, գազի, ջրի արտադրություն և բաշխում	22.2	21.2	21.8	27.0	31.1	32.7

Ինչպես վկայում են աղյուսակի տվյալները, վերջին երկու տարիներին առաջատար տեղը զբաղեցրել է մշակող արդյունաբերությունը 2013թ՝ 43,2%, 2014թ՝ 39.4%, իսկ հանքագործական և էլեկտրաէներգիայի, գազի, ջրի արտադրության և բաշխման բաժինները համապատասխանաբար կազմել են 25,7% 27.9% և 31,1%,32.7% :

ԼՂՀ արդյունաբերական կազմակերպությունների թիվը 2014թ. հասնում է 139: ԼՂՀ արդյունաբերական կազմակերպությունների թվի աճման հետ միասին աճում է նաև արտադրանքի ծավալը, արդյունաբերական կազմակերպությունների հիմնական արտադրական միջոցները:

---

[1] «ԱրցախՀԷԿ» ԲԲԸպաշտոնականկայքwww.artsakhhpp.com/

[2] Маковецкий М.Ю., Инвестиционный процесс и рынок ценных бумаг:

[3] ԼՂՀ ԱՎԾ պաշտոնական կայքէջ՝stat-nkr.am, «ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք 2007-2014» վիճակագրական ժողովածու, ԼՂՀ ԱՎԾ:

Արդյունաբերության մեջ նման աճը պայմանավորված է միայն մշակող արդյունաբերության ցուցանիշների աճով: 2014թ. մշակող արդյունաբերության մեջ մեծ մաս են կազմում սննդամթերքի (ներառյալ խմիչքը) արտադրությունը՝ 67.1%, այլ ոչ մետաղական հանքային արտադրատեսակների արտադրությունը՝ 8.2%, բնափայտի մշակում և փայտե արտադրատեսակների արտադրությունը՝ 5.6%, կաշվի, կաշվե արտադրատեսակների և կոշկեղենի արտադրությունը՝ 3.1%, կահույքի և ուրիշ խմբավորումներում չներառված այլ արտադրատեսակների արտադրությունը՝ 4.2%, պատրաստի մետաղե արտադրատեսակների արտադրություն, բժշկական սարքավորանքի, չափիչ և օպտիկական սարքերի և ժամացույցների արտադրություն և այլ ճյուղեր, որոնք ապահովում են աճ և զարգացման միտում:

Այնուհետև ուսումնասիրելով ԼՂՀ արդյունաբերական ընկերությունների ֆինանսավորման աղբյուրների կազմում բանկային վարկի դերը՝ տեսնում ենք, որ տարեցտարի այն աճում է :

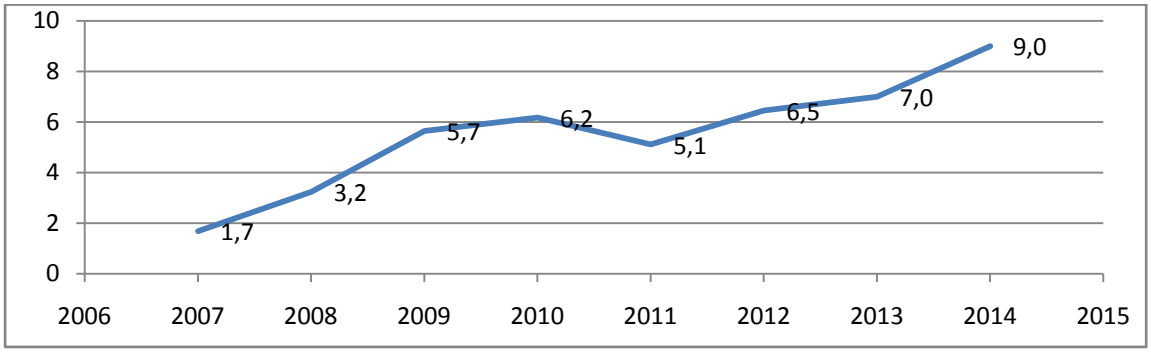

Գծապատկեր 2. ԼՂՀ առևտրային բանկերի վարկային ներդրումները արդյունաբերությունում, մլրդ. դրամ[1]

Եթե 2011թ.-ի տարեվերջին արդյունաբերությանը տրամադրվել է 5,11մլրդ ՀՀ դրամ ծավալի միջոցներ, ապա 2014-ին տարեվերջին այս ցուցանիշը կազմել է 9.0մլրդ ՀՀ դրամ:[2]

Իսկ արդյունաբերությանը տրամադրված վարկերի ծավալը ՀՆԱ-ում տարիներ շարունակ մեծ բաժին է կազմում՝ 2014-ից ամեն տարի շուրջ 18-20%: Այսինքն՝ արդյունաբերական կազմակերպությունները և ֆինանսական միջոցների պահանջ ունեն, և վարկունակ են դրանք ներգրավելու համար, այսինքն՝ դրանք կարող են միջոցներ ներգրավել արժեթղթերի թողարկմամբ: Նաև համեմատելով տնտեսության մյուս ոլորտներին տրամադրված վարկերի ծավալը տեսնում ենք, որ տնտեսությանն ըստ ոլորտների տրամադրած վարկերի ընդհանուր ծավալում ամենամեծ տեսակարար կշիռը առևտրից հետո զբաղեցնում է արդյունաբերությունը:

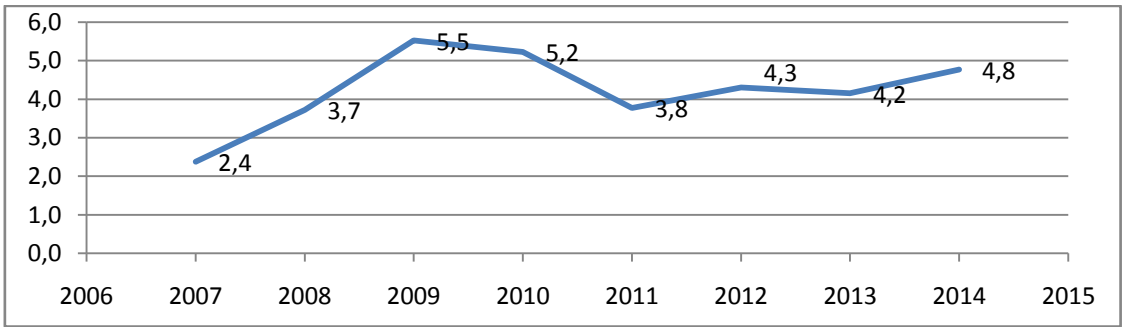

[1] «ԼՂՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը» 2007-2014թթ, տեղեկատվական վիճակագրական զեկույց

Գծապատկեր 3 ԼՂՀ –ում արդյունաբերությանը տրամադրված վարկերի ծավալը (%-ով ՀՆԱ-ի նկատմամբ)[1]

ԼՂՀ արդյունաբերական կազմակերպությունների կողմից IPO-ի իրականացման նպատակահարմարությունը և հնարավորությունները պարզելու համար նախ ուսումնասիրենք դրանց ֆինանսական ցուցանիշները:

Աղյուսակ 3

ԼՂՀ արդյունաբերական կազմակերպությունների գործունեության ֆինանսատնտեսական արդյունքները 2013-2014թթ.[2]

	2013թ.	2014թ.
Արդյունաբերական կազմակերպությունների թիվը	139	143
Արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը, մլն ՀՀ դրամ	44339,4	52046.8
Հիմնական արտադրական միջոցները (տարեվերջին, սկզբնական արժեքով մլրդ. ՀՀ դրամ)	59446,5	68324.2
Վիճակագրական դիտարկման դաշտում ընդգրկված՝ հանրապետության խոշոր և միջին առեւտրային կազմակերպությունների քանակն ըստ տնտեսության առանձին ոլորտների	741	787
Արտադրանքի (ապրանքների, ծառայությունների) իրացումից ստացված շահույթ (վնաս (-) մլն ՀՀ դրամ)	20370,1	19441.3
Զուտ շահույթ (վնաս)՝ նախքան շահութահարկի գծով ծախսի նվազեցումը (մլն ՀՀ դրամ)	13449,0	2287.5
Զուտ շահույթ (վնաս)՝ շահութահարկի գծով ծախսի նվազեցումից հետո (մլն ՀՀ դրամ)	11860,8	792.1
Ընթացիկ իրացվելիության գործակից (%)	127,1	121.9
Սեփական շրջանառու միջոցներով ապահովվածության գործակից (%)	41,8	34.3
Ինքնավարության գործակից (%)	42,1	32.0
Արտադրանքի շահութաբերություն (%)	17,2	15.2
Ակտիվների շահութաբերություն (%)	5,4	2.1

Ընկերությունների գործունեության արդյունավետությունը բնութագրող ֆինանսական ցուցանիշների դինամիկան ուսումնասիրելիս հանքագործական եւ մշակող արդյունաբերություններում բարձր աճի միտում է նկատվում: Մասնավորապես ընթացիկ իրացվելիության գործակիցը գրեթե միշտ նորմայի սահմաններում է եղել: Միջազգային չափորոշիչների համաձայն՝ այս ցուցանիշը պետք է լինի 1-2-ի սահմաններում[3]: Ընթացիկ իրացվելիության գործակիցը ցույց է տալիս, որ ընկերությունների վճարունակության մակարդակը բարձր է: Միաժամանակ սեփական շրջանառու միջոցներով ապահովվածության գործակիցը ուսումնասիրելիս տեսնում ենք, որ արդյունաբերությունում այն նույնպես գտնվում է նորմալ մակարդակում: Ներդրողների տեսանկյունից դրական ցուցանիշ է տվյալ կազմակերպությունում ներդրումներ իրականացնելու որոշում ընդունելու համար:

ԼՂՀ արդյունաբերական կազմակերպությունների ֆինանսական ցուցանիշների ուսումնասիրությունից կարելի է եզրակացնել, որ դրանք կարող են արժեթղթերի շուկայից միջոցներ ներգրավել բաժնետոմսերի և պարտատոմսերի թողարկմամբ: Ունենալով մեծ ներուժ

[1] «ԼՂՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը» տեղեկատվական եռամսյակային զեկույց, 2008-2014թթ, ԼՂՀ ԱՎԾ

[2] «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ֆինանսների վիճակագրությունը, 2014» վիճակագրական ժողովածու, ԼՂՀ ԱՎԾ.

[3] Финансовый менеджмент: теория и практика, Учебник, Под ред. Е.С. Стоянновой, 6-ое изд., М.: Перспектива, 2008, с. 62-63.

և ֆինանսական դրական ցուցանիշներ՝ արդյունաբերական կազմակերպությունները դրականորեն կընդունվեն շուկայի կողմից և կկարողանան ներգրավել դրամական միջոցներ:

Վերոհիշյալ ուսումնասիրված ցուցանիշները վկայում են, որ ԼՂՀ-ում կան համապատասխան նախադրյալներ իրականացնելու արժեթղթերի թողարկում:

Եթե 7.0 մլրդ ՀՀ դրամ դրամական միջոցների ձեռքբերումն իրականացվի ոչ թե վարկերի միջոցով, այլ կորպորատիվ պարտատոմսերի IPO թողարկմամբ, ապա դա հիմք կհանդիսանա ԼՂՀ արժեթղթերի շուկայի կայացման և զարգացման համար: Ինչպես նշեցինք 2014թ արդյունաբերությունը 9,0 մլրդ դրամ վարկ է ստացել:

IPO կորպորատիվ պարտատոմսերի թողարկումն ի համեմատ վարկերի ունի մի շարք առավելություններ, այն, որ շուկայում պարտատոմսերը ունեն համեմատաբար ցածր տոկոսադրույքներ, արժեթղթերի շուկայից կարելի է ներգրավել շատ ավելի մեծ քանակի միջոցներ և ունեն փոխառության ավելի երկար ժամկետ:

Այսպիսով՝ Լեռնային Ղարաբաղի տնտեսության ֆինանսավորման համար որպես այլընտրանքային աղբյուր կարելի է օգտագործել արժեթղթերի շուկան:

IPO-ն կարող է խթանել ԼՂՀ-ի կապիտալի շուկայի զարգացումը:Բաժնետոմսերի առաջնային հրապարակային տեղաբաշխումը ընկերություններին կարող է լրացուցիչ շրջանառու միջոցներ ապահովել, շահույթների աճ երաշխավորել ու բոլորովին այլ հարթություն տեղափոխել մրցակցությունը շուկայում:

Հաշվարկային Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ ամենամեծ առավելությունը, որ կարող են ձեռք բերել նման ընկերությունները, ինչպես արդեն նշեցի, դա մուտքն է էժան փոխառու միջոցների շուկա: Սակայն դրանով թողարկող ընկերությունների հնարավորությունները և առավելությունները չեն սահմանափակվում: Մոտ ապագայում այդ ընկերությունները բավարար թափանցիկություն և պարտավորությունների կատարման պարտաճանաչություն ցուցաբերելու պարագայում հնարավորություն կունենան իրականացնել բաժնետոմսերի հրապարակային առաջարկ (IPO), ինչն արդեն ընկերության զարգացման լիովին նոր մակարդակ է:

2014թ. Արցախի ներդրումային հիմնադրամի կողմից <<Բեյս Մեթըլս>> ՓԲԸ-ին տրամադրվել է 58.0 մլն դոլարի, <<Գոլդ Սթար>> ՓԲԸ-ին՝2.5մլն դոլարի չափով փոխառություններ[1]: Եթե <<Բեյս Մեթըլս>> և <<Գոլդ Սթար>> ՓԲԸ-երը վերակազմավորվեն ԲԲԸ-երի և ֆոնդային բորսաներում բաժնետոմսերի բաց բաժանորդագրություն իրականացնեն, ապա կարող են ունենալ ավելի քան 60 մլն դոլարի շուկայական կապիտալացում:

Աղյուսակ4

<<Բեյս Մեթըլս>> ՓԲԸ-ի ամփոփ ֆինանսական ցուցանիշները

Ցուցանիշի անվանումը	31.12.2013	31.12.2014
Սեփական կապիտալի շահութաբերություն(ROE)	4.3	-14.5
Ակտիվների շահութաբերություն(ROA)	2.4	-5.2
Զուտ շահույթի մարժա(NPM)	7.7	-3.6
Կապիտալի համարժեքության գործակից	51.8	26.0
Ֆինանսական կախվածության գործակից	93.2	3.8անգ.
Բացարձակ իրացվելության գործակից	0.7	0.3
Ընթացիկ իրացվելության գործակից	1	2
Ընդհանուր իրացվելության գործակից	0.9	0.7
Դեբիտորական պարտքերի շրջանառելիության գործակից	24.3	120.0

[1] Արցախի ներդրումային հիմնադրամ << 2014 թվականի գործունեության հաշվետվություն>>, էջ 27, 28:

Ցուցանիշի անվանումը	31.12.2013	31.12.2014
Դեբիտորական պարտքերի շրջապտույտի տևողությունն օրերով	15.0	3.0
Պաշարների շրջանառելիության գործակից	1.5	1.5
Պաշարների շրջապտույտի տևողությունն օրերով	243	248

Այդպիսի ընկերությունների կողմից IPO-ի իրականացումը հիմքեր կստեղծեն ԼՂՀ արժեթղթերի շուկայի զարգացման համար: Այն նաև հնարավորություն կտա ապահովել արժեթղթերի շուկայի կապիտալացում, ՀՆԱ հարաբերակցության մի նոր մակարդակ՝ ընկերություններին պարտքային շուկայի զարգացումից տեղաշարժելով դեպի կապիտալի շուկա:

Այսպիսով՝ ՀՀ և ԼՂՀ IPO-ների շուկայի ակտիվացման և կապիտալի շուկայի զարգացման համար անհրաժեշտ է հարթել շուկայում առկա խնդիրները, որոնց համար միջոցառումներ պետք է ձեռնարկվեն ընկերությունների և պետական մարմինների կողմից.

- համապատասխան պայմաններ ստեղծել IPO իրականացնելու մտադրություն ունեցող ընկերությունների հայտնաբերման և աջակցման՝ խթանման աշխատանքներ պետական մարմինների կողմից,
- բանկերում, խոշոր ընկերություններում կորպորատիվ կառավարման կանոնների ներդրման վերաբերյալ օրենսդրական պարտադիր պահանջի կիրառում,
- կենսաթոշակային և ներդրումային հիմնադրամների վերաբերյալ օրենսդրական և բարեփոխումների պարտադիր իրականացում,
- օտարերկրյա ներդրողների համար ներդրումային բարենպաստ միջավայրի ստեղծում,
- ՀՀ և ԼՂՀ ներդրումային դաշտի վերաբերյալ ֆորումների, համաժողովների և տեղեկատվական ու գովազդային այլ միջոցառումների իրականացում՝ պետական մարմինների, ինչպես նաև ընկերությունների կողմից իրենց ինտերնետային կայքերի, հեռուստատեսությամբ և տեղեկատվական կայքերի, մյուս միջոցներով գովազդների միջոցով:

Գրականության ցանկ

1 <<Արժեթղթերի շուկայի մասին>> ՀՀ օրենք,ընդունված 2007թ. հոկտեմբերի 11-ին

2 Սալնազարյան Ա.Բ., Բաժնետոմսերի նախնական հանրային առաջարկի անհրաժեշտությունն ու ներդրման հնարավորությունները ՀՀ-ում, ՀՊՏՀ միջբուհական գիտաժողովի զեկուցում, 2008

3 Гулькин П., "IPO. Начало работы", "Практическое пособие по первоначальному публичному предложению акций (IPO)",Альпари СПб, 2002

4 Миркин Я., Миркин В., Англо-русский толковый словарь по банковскому делу, инвестициям и финансовым рынкам, Свыше 10000 терминов, М.: Альпина Бизнес Букс

5 www.rusipo.com կայքից

6 Панфилов В.С.,Шураков А.Г., Стуков А.С., Анализ текущего состояния перспектив развития финансового сектор, Проблемы прогнозирования, 2005

7 Потемкин А., Развитие рынка IPO –насущная потребность для рынка ценных бумаг, #7 (238), 2005.

8 Барановски А.,Недокапитализированная экономика, Микроэкономика и бизнес,2003,#42(467)

9 Արցախ ՀԷԿ» ԲԲԸ պաշտոնական կայք www.artsakhhpp.com/

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Սուսան Ավետիսյան - Ֆինանսահաշվային ամբիոնի դասախոս

e-mail: susanna-avetisyan00@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, տ.գ.թ., Շ.Շ.Ասրյանը:

ՀՏԴ 336.77(479.243) Տնտեսագիտություն

ՀԻՓՈՏԵԿԱՅԻՆ ՎԱՐԿԱՎՈՐՄԱՆ ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԼՂՀ-ՈՒՄ

Արևիկ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *Հիփոթեքային վարկ, վարկի տոկոսադրույք, ֆինանսական աջակցություն, սուբսիդավորում, նպատակային փոխառություն, կանխավճար, գործակալ բանկ, ֆինանսավարկային հաստատություն,երաշխավորագիր, ֆինանսավորված հայտեր:*

Ключевые слова: *Ипотечный кредит, проценты, финансовая поддержка, субсидии, целевой кредит, аванс, банк-агент, финансовое учреждение, рекомендации, финансируемые приложения.*

Key Words: *Mortgage loan, interest, financial support, subsidies, targeted loan, advance, agent bank, financial institution, recommendation, funded applications.*

А. Алексанян

Основные проблемы в развитии рынка ипотечного кредитования в НКР

Поскольку в настоящее время постепенно уменьшаются объемы государственных средств на финансирование строительства и предоставление ресурсов, направленных на улучшение условий жизни людей, то основными источниками для приобретения жилья являются собственные средства и ипотечные кредиты. Жители нашей страны, имеющей переходную экономику, никак не могут обеспечить себя жильем собственными средствами, поэтому остается только взять ипотечный кредит. Рынок ипотечного кредитования в нашей стране развивался только при помощи государственного финансирования. Чтобы улучшить рынок ипотечного кредитования, государство должно контролировать финансово-кредитные учреждения, предоставляющие ипотечные кредиты.

A.Aleksanyan

The Main Problems of the Development of Mortgage Loan Market in NKR

As nowadays the volumes of state funds for financing of construction and provision of resources directed on improvement of people`s living conditions is gradually decreasing, the main sources for acquisition of housing are one`s own means and mortgage loans. For our transitional economy it is impossible to provide housing using one`s own funds therefore the only option remaining is mortgages. Mortgage lending (loan) market in our country has developed due to state financial aid. To improve the market of mortgage lending, the state has to control the financial institutions granting mortgage loans.

Քանի որ ներկա պայմաններում գնալով նվազում է պետական միջոցների հաշվին շինարարության ֆինանսավորումը և մարդկանց բնակարանային պայմանների բարելավմանն ուղղված միջոցների տրամադրումը, ուստի բնակարանի ձեռք բերման հիմնական աղբյուրներ են հանդիսանում սեփական միջոցները և հիփոթեքային վարկերը: Անցումային տնտեսություն ունեցող ԼՂՀ բնակչության համար սեփական միջոցների հաշվին անհնար է ապահովել բնակարանային պայմաններ, ուստի բնակչությունը ընտրում է հիփոթեքային վարկերից օգտվելու տարբերակը:Հիփոթեքային վարկավորման շուկան մեր պետությունում զարգացել է առավելապես պետական ֆինանսական աջակցության շնորհիվ: Որպեսզի այս շուկան ավելի կատարելագործվի ,անհրաժեշտ է պետական վերահսկողություն այն ֆինանսավարկային հաստատությունների նկատմամբ, որոնք տրամադրում են հիփոթեքային վարկեր:

ԼՂՀ-ում հիփոթեքային վարկավորման շուկան սկսեց ձևավորվել 2008 թվականից, երբ Կառավարությունը, շուկայում առկա բնակարանների բարձր գները համեմատաբար մատչելի դարձնելու, ԼՂՀ բնակիչների բնակարանային պայմանները բարելավելու նպատակով, հաստատել է հիփոթեքային վարկավորմամբ բնակարան/առանձնատուն/ձեռք բերելու կամ վերանորոգելու ֆինանսական աջակցության ծրագիրը: Այս ծրագիրը «իսկական փրկություն» էր անցումային տնտեսություն ունեցող ԼՂՀ բնակչության համար, որտեղ գերակշռում են միջին խավի ներկայացուցիչները, և որոնք իրենց բնակարանային պայմանների ապահովման և բարելավման համար կարող են օգտվել միայն հիփոթեքային վարկերից: Պատճառն այն է, որ ներկայումս պետական միջոցների հաշվին իրականացվում է միայն որոշ սոցիալական խմբերի համար բնակարանների շինարարության ֆինանսավորումը(զինծառայողների ընտանիքներ, զոհված ազատամարտիկների ընտանիքներ, երկկողմանի ծնողազուրկ ընտանիքի երեխաներ, փախստականներ և այլն), իսկ հասարակության մյուս անդամները սեփական միջոցների բացակայության պատճառով ստիպված ընտրում են վարկից օգտվելու եղանակը:

Վերադառնալով վերոնշյալ ծրագրին նշենք ,որ այն ենթադրում է աջակցություն հետևյալ ձևերով.[1]

1. հիփոթեքային վարկերի տարեկան տոկոսադրույքների մասնակի սուբսիդավորում,
2. նպատակային փոխառությամբ կանխավճարների տրամադրում,
3. մատչելի պայմաններով իրացման նպատակով բնակարանների ու առանձնատների կառուցում և իրացնելու նպատակով բնակարանների ու առանձնատների գնում:

Այս ծրագրի շրջանակներում 2014թ. Հիմնադրամ են դիմել 337 քաղաքացի, որոնցից 140-ը բնակարանի գնման, 39-ը բնակելի տան կառուցման, իսկ 158-ը բնակարանի վերանորոգման նպատակով: Այդ քաղաքացիներից 271-ի հետ պայմանագրեր են կնքել բանկերը և վարկային կազմակերպությունները: Տրամադրված վարկերի ուղղությունները ներկայացված է գծապատկեր 1-ում:

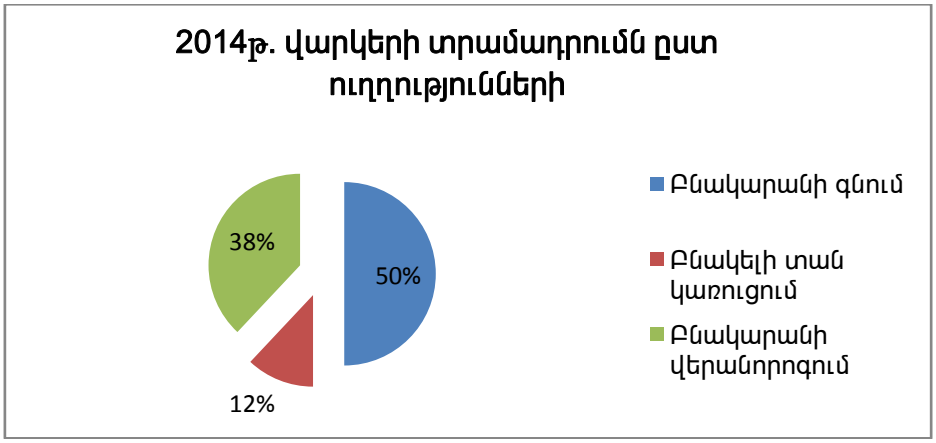

Գծապատկեր 1

Արցախի Ներդրումային Հիմնադրամի հետ համագործակցում են մի շարք ֆինանսավարկային հաստատություններ: Աղյուսակ 1-ի տեսքով ներկայացնենք այդ հաստատությունները և վերջիններիս կողմից ֆինանսավորված հայտերի քանակն ու գումարը:[2]

2014թ. հիփոթեքային վարկերի տրամադրումն՝ ըստ հիմնադրամի հետ համագործակցող ֆինանսավարկային հաստատությունների

Հ/Հ	Գործակալ բանկեր	Ֆինանսավորված հայտեր			
		քանակ	գումար		
			մլն դրամ	հազար ԱՄՆ դոլար	Ընդամենը մլն դրամ*
1	«Արցախբանկ» ՓԲԸ	175	279,5	2545.5	1488.5
2	«Հայբիզնեսբանկ» ՓԲԸ	14	20,4	132.0	83.1
3	«Ամերիաբանկ» ՓԲԸ	38	62.1	681.1	385.6

[1] Արցախի Ներդրումային հիմնադրամ, «2014 թվականի գործունեության հաշվետվություն», էջ 15
[2]Արցախի Ներդրումային հիմնադրամ, «2014 թվականի գործունեության հաշվետվություն», էջ 18 www.aif.am

4	«Ֆիդես հիփոթեքային ընկերություն» ՈՎԿՓԸԸ	37	145.4	265.5	271.5
5	«Զարգացման Հայկական Բանկ» ԲԲԸ	7		139.8	66.4
6	«Բլեսս» ՈՒՎԿ	-			
Ընդամենը		271	507,4	3763.9	2295.1

Աղյուսակ1

*1 ԱՄՆ դոլար=474,97 ՀՀ դրամ `առ 31.12.2014 թ.

Հատկանշական է այն փաստը , որ տրամադրված վարկերի 82,3% -ը բաժին է ընկնում Ստեփանակերտ քաղաքի բնակչությանը: Ավելի պարզ հասկանալու համար այդ տվյալները ներկայացնենք գծապատկեր 2–ի տեսքով.

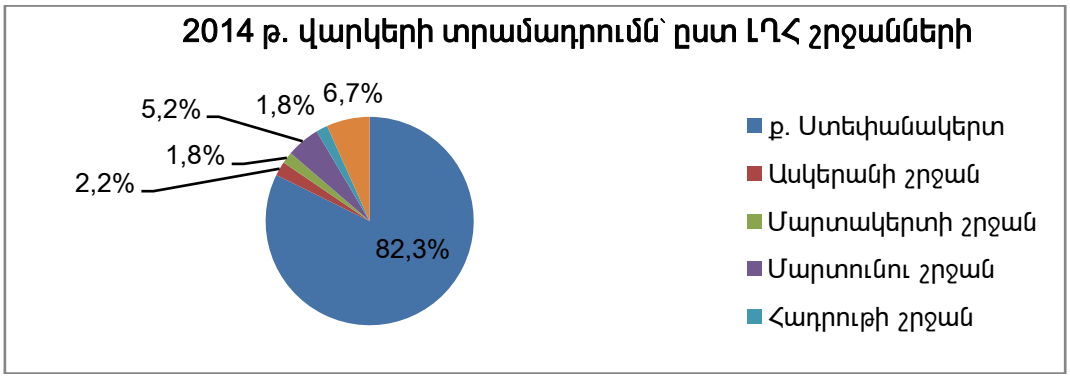

Գծապատկեր 2

Գծագրից պարզ է դառնում, որ տրամադրված վարկերի գերակշիռ մասը կազմում է Ստեփանակերտ քաղաքի բնակչությանը տրամադրված հիփոթեքային վարկերը:

Ընդհանուր առմամբ 2008-2014թթ. այս ծրագրի շրջանակներում՝ ըստ ուղղությունների աջակցություն ստացած քաղաքացիների թվաքանակի մասին պատկերացում է տալիս ստորև դիտարկված աղյուսակը.

Տեղեկություններ

2008-2014 թթ. ֆինանսական աջակցությունից օգտված շահառուների վերաբերյալ

Վարկի նպատակը	Ֆինանսավորված վարկերի քանակը	ֆինանսական աջակցությունից օգտված քաղաքացիների քանակը
Բնակարանի գնում	606	2130
Բնականանի վերանորոգում	1248	5187
Բնակարանի կառուցում	249	1106
Ընդամենը	2103	8423

Աղյուսակ 2

Ծրագրի գործարկման յոթ տարիների ընթացքում Հիմնադրամի գործընկեր բանկերի կողմից 2103 ընտանիքների տրամադրվել է 7.8 մլրդ դրամի և 16.5 մլն դոլարի վարկ:

Ներկայացնենք նաև, թե որքան է կազմել ֆինանսավորված հայտերի գումարը՝ ըստ ՀՀ դրամի և ըստ ԱՄՆ դոլարի՝ դիտարկվող ժամանակաշրջանում:

2008-2014թթ. հիփոթեքային վարկավորմամբ բնակարան /առանձնատուն/ ձեռքբերելու կամ վերանորոգելու ֆինանսական աջակցության ծրագրի շրջանակներում ֆինանսավորված հայտերի գումարները /մլն դրամ, հազ. դոլար/

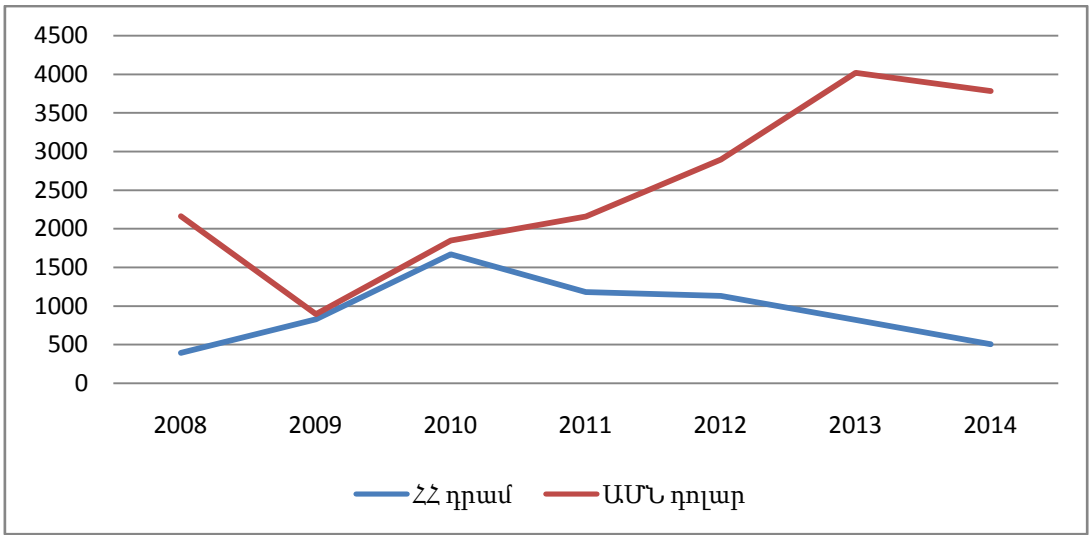

Գծապատկեր 3

Նկատենք, որ մինչև 2010 թ. գործակալ բանկերը ավելի շատ էին տրամադրում ՀՀ դրամով վարկեր, քան դրանից հետո, այն պարզ պատճառով, որ այդ տարվանից հետո ԱՄՆ դոլարի փոխանակային փոխարժեքի կուրսը շարունակում էր կայուն և վստահորեն բարձրանալ ,ինչն էլ ,անշուշտ, ձեռնտու էր գործակալ բանկերին: Ցավոք սրտի այդ դինամիկան շարունակվում է մինչև օրս: Ինչպես երևում է գծապատկերում ՝ նշված ժամանակաշրջանից հետոկտրուկ նվազում է ՀՀ դրամով տրված վարկերը, և, ընդհակառակը՝ աճում ԱՄՆ դոլարով տրված վարկերը:
Արցախի Ներդրումային Հիմնադրամը իրականացնում է նաև նպատակային փոխառությամբ կանխավճարների տրամադրում: Այսինքն, որոշ նպատակային խմբերի՝ գյուղերի բնակիչներին, ոստիկանության աշխատողներին և այլն, տրամադրում է փոխառություն տարեկան 1% տոկոսադրույքով, որպեսզի վերջիններս կարողանան վճարել կանխավճարները:

Այս բոլոր միջոցառումները, անշուշտ , շատ դրական ազդակներ են հիփոթեքային շուկայի զարգացման, բնակչության բնակարանային պայմանների բարելավման համար:Սակայն կան մի շարք հիմնախնդիրները ,որոնց հաղթահարման դեպքում կարելի է հասնել ավելի մեծ արդյունքների:Նշենք հրատապները.

1. **Բնակչության եկամուտների ցածր մակարդակը**: Համաձայն ԼՂՀ ԱվԾ տվյալների՝ 2014թ. միջին ամսական աշխատավարձը կազմել է 134.3 հազար դրամ[1], ինչը 3-4 անդամից կազմված երիտասարդ ընտանիքի համար հիփոթեքային վարկով բնակարան ձեռք բերելու համար բավարար համարել չի կարելի,քանի որ մեկ հոգու նվազագույն սպառողական բյուջեն դիտարկվող ժամանակաշրջանում կազմել է 54,8 հազար դրամ: Այդ իսկ պատճառով բնակարան ձեռք բերել կարող են միայն այն ընտանիքները, որտեղ աշխատում են ամուսինները և որոնց ամսական աշխատավարձները միջինից բարձր են:
2. **Հիփոթեքային վարկերի տրամադրման անհամաչափությունը**:2014 թ. գործակալ բանկերի կողմից տրամադրված հիփոթեքային վարկերի 82,3%-ը բաժին է ընկնում մայրաքաղաքի բնակիչներին[2]: Դա ունի երկու պատճառ.

- Ստեփանակերտ քաղաքում միջին ամսական աշխատավարձը կազմում է 151,4 հազար դրամ, իսկ շրջկենտրոններում՝ 105,8 հազար դրամ,[3]
- Քանի որ ԼՂՀ-ում աշխատատեղերի մեծ մասը մայրաքաղաքում է, ուստի Ստեփանակերտ քաղաքի բնակիչները ավելի մեծ հնարավորություններ ունեն աշխատանքի տեղավորվելու, հետևաբար նաև վարկերից օգտվելու համար, քան շրջկենտրոններում:

[1]«ԼՂՀ սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը 2014թ հունվար-դեկտեմբեր ամիսներին», www.stat-nkr.am
[2]Արցախի Ներդրումային հիմնադրամ, «2014 թվականի գործունեության հաշվետվություն», էջ 19 www.aif.am
[3] «ԼՂՀ սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը 2014թ հունվար-դեկտեմբեր ամիսներին», www.stat-nkr.am

3. **Հիփոթեքային վարկերի դժվարամատչելիությունը**: Համաձայն ԼՂՀ Կառավարության որոշման, ԼՂՀ-ում առաջնային շուկայում բնակարանի գնման դեպքում 1 $ա^2$ արժեքը առավելագույնը կազմում է 400,0 հազար դրամ, իսկ երկրորդային շուկայում՝ 230,0 հազար դրամ:[1] Ստացվում է,որ առաջնային շուկայում բնակարանի ձեռք բերման համար անհրաժեշտ է 32-36 մլն դրամ,իսկ երկրորդային շուկայից բնակարանի գնման դեպքում՝ 18-22 մլն դրամ:[2] Երկու դեպքերում բնակարնի ձեռքբերումը դժվարամատչելի է միջին խավի բնակչության համար:

4. **Կանխավճարի մեծ չափը**:Հիփոթեքային վարկ վերցնելու համար վարկառուն պետք է վճարի կանխավճար՝ վարկի գումարի 30%-ը: Ենթադրենք պոտենցիալ վարկառուն ցանկանում է ձեռք բերել բնակարան, որի արժեքը կազմում է 30 մլն դրամ: Այդ դեպքում կանխավճարի չափը պետք է կազմի 9 մլն դրամ,ինչը ահռելի գումար է և շատ քչերը կարող են վճարել այդպիսի գումարներ: Ճիշտ է պետությունը տրամադրում է փոխառություններ կանխավճարների համար, սակայն որոշնպատակային ենթախմբերի և այդ ենթածրագրից չեն կարող օգտվել շատ քաղաքացիներ:

5. **ԱՄՆ դոլարով տրվող վարկերի գերակայությունը**: Այս հիմնախնդրի կարևորությունը հասկանալու համար բավական է նշել, որ 2014 թ. ԱՄՆ դոլարով գործակալ բանկերի կողմից տրամադրվել է 3763,9 հազար ԱՄՆ դոլար կամ 1787,7 մլն դրամի հիփոթեքային վարկ ,իսկ ՀՀ դրամով՝ ընդամենը 507,4 մլն դրամ[3]: Իսկ 2015թ.-ից գրեթե անհնար է վարկ վերցնել ՀՀ դրամով:Հասկանալի է, որ բանկերի գործունեության նպատակը գերշահույթի ստացումն է, սակայն չմոռանանք, որ այս պայմաններով բնակչությունը շատ-շատ է տուժում:

6. Լրացուցիչ ծախսերը և ժամանակը: Հիփոթեքային վարկերի տրամադրումը տեղի է ունենում որոշակի ընթացակարգերով,ինչը կարող է տևել մի քանի ամիսներ: Այդ ընթացքում պոտենցիալ վարկառուն կատարում է մի շարք լրացուցիչ ծախսեր՝ գույքի գնահատման ծախսեր, ապահովագրավճարներ, միջնորդավճարներ և այլն:

7. Այսօր մտահոգություն է առաջացնում այն փաստը, որ ԼՂՀ-ում չկա կոնկրետ երիտասարդ ընտանիքին հասցեագրված հիփոթեքային վարկավորման ծրագիր, որից կարող էին օգտվել շատ երիտասարդ ընտանիքներ, մինչդեռ ՀՀ-ում այդպիսի ծրագիր կա, որը գործում է 2009 թվականից:

Որպեսզի ունենանք զարգացած ֆինանսական շուկա պետք է այն զարգացնենք բոլոր ուղղություններով: Մասնավորապես հիփոթեքային վարկերի շուկայի զարգացման համար պետք է իրականացնենք հետևյալ միջոցառումները.

1. Խթանել ձեռնարկատիրության զարգացմանը: Մեր պետությունը իրականացնում է ՓՄՁ սուբյեկտների պետական աջակցության ծրագիր, ինչը ենթադրում է այդ սուբյեկտների կողմից ձեռք բերվող վարկերի տոկոսադրույքների մասնակի սուբսիդավորում: Այդ ծրագրի գործարկումից հետո պետությունը հասել է մի շարք հաջողությունների՝ բացվել են նոր աշխատատեղեր, տնտեսությունում ներդրումների ծավալները զգալիորեն աճել են, ավելացել են պետական բյուջեի եկամուտները և այլն: Սակայն անհրաժեշտ է դրան զուգահեռ խթանել բոլոր տեսակի սուբյեկտների գործունեության առաջխաղացմանը: Բացի դրանից կարելի է տալ որոշակի արտոնություններ այն կազմակերպություններին, որոնք պարբերաբար բարձրացնում են իրենց աշխատողների աշխատավարձերը կամ որոնքունեն սոցիալական ծրագրեր,որոնք ենթադրում են աշխատողներին հիփոթեքային վարկերի որոշակի գումարների հատկացում:

2. Սահմանել անշարժ գույքի շուկայի գների առավել բարձր մակարդակը: Այս դեպքում պետությունը պետք է բացառի անշարժ գույքի շուկայի գների անհիմն բարձրացումները, քանի որ շատ դեպքերում դրանք անհիմաստ են և ոչնչով չարդարացված:

3. Որպեսզի հասարակությունը ավելի վստահի բանկերի կողմից տրամադրվող հիփոթեքային վարկերին, պետք է պոտենցիալ վարկառուն ինքըընտրի, թե որ արժույթով է ցանկացելվերցնել վարկը: Նույնիսկ եթե վարկը տրամադրվում է ԱՄՆ դոլարով,պայմանագրում պետք է նշվի ԱՄՆ դոլարի առավելագույն փոխանակային փոխարժեքի կուրսը, որպեսզի վարկառուն շատ կորուստներչկրի: Քանի որ շուկայական տոկոսադրույքների նվազման դեպքում տուժում է բանկը, կարելի է նաև նշել նվազագույն փոխանակային փոխարժեքի կուրս, որպեսզի այդ դեպքում բանկը շատ կորուստներ չկրի:

---

[1] «Բանկերի կողմից հիփոթեքային վարկավորմամբ բնակարաններ ձեռք բերելու պետական աջակցության ապահովման կարգը հաստատելու մասին» ԼՂՀ կառավարության 2008թ. փետրվարի 26-ի, N 101 որոշում

[2] Ենթադրել ենք, որ 4-5 անդամից բաղկացած ընտանիքի համար նվազագույնը անհրաժեշտ է 80-90 $ա^2$ տարածք ունեցող բնակարան, այսինքն բնակարանի արժեքը առաջնային շուկայում կկազմի 32-36 մլն դրամ,իսկ երկրորդային շուկայում՝ 18-22 մլն դրամ:

[3]Արցախի Ներդրումային հիմնադրամ, «2014 թվականի գործունեության հաշվետվություն», էջ 18

4. Սուբսիդավորել կանխավճարի ինչ-որ չափը: Պետությունը պետք է գործող նպատակային ենթածրագիրը սահմանի բոլոր վարկառուների համար, քանի որ կանխավճարի չափը բոլորի համար մեծ դժվարություններ է ներկայացնում:
5. Ներդնել երիտասարդ ընտանիքներին հիփոթեքային վարկերի տրամադրման ավելի մատչելի պայմաններ, որպեսզի երիտասարդ ընտանիքները՝ հատկապես սոցիալապես անապահով ընտանիքները, կարողանան ավելի մատչելի պայմաններով ապահովեն իրենց բնակարանային պայմանները: Դրա հետևանքով պետությունը կբարելավի ժողովրդագրական իրավիճակը:
6. ԼՂՀ կառավարությունը պետք է հնարավորինս չափ մեղմացնի այն քաղաքացիների ծանր իրավիճակը, որոնք 2007-2008 թթ. հիփոթեքային վարկեր են ձեռք բերել ԱՄՆ դոլարով: Այդ տարիներին մեկ ԱՄՆ դոլարը տատանվում էր 310-350 դրամի սահմաններում: 2009թ.-ին ԱՄՆ դոլարի փոխարժեքը կտրուկ բարձրացավ, ինչի արդյունքում բոլոր վարկառուները հայտնվեցին ծանր իրավիճակում: Եթե անձը այդ տարիներին վերցրել է 20000 ԱՄՆ դոլարի հիփոթեքային վարկ, որը ՀՀ դրամով արժեր 6 ,6 մլն ՀՀ դրամ /20000*330/, ապա դոլարի բարձրացումից հետո այդ նույն վարկը արժեր 8 մլն դրամ /20000*400/: Այսինքն վարկառուն միայն մայր գումարում կորցրել է 1,4 մլն ՀՀ դրամ: Որպես աջակցություն կառավարությունը կարող է սուբսիդավորել նաև այդ տարբերության ինչ-որ չափը:
7. Պետք է ուսումնասիրել հիփոթեքային վարկավորման միջազգային փորձը և ներդնել հիփոթեքային շուկայի զարգացման լավագույն փորձը, քանի որ արտասահմանում հիփոթեքային վարկավորման շուկան գտնվում է անհամեմատ ավելի զարգացած մակարդակում:
Այսպիսով, հիփոթեքային շուկայի իսկական ձևավորման համար անհրաժեշտ է հասարակական ու տնտեսական երկարաժամկետ կայունություն, ինչպես նաև քաղաքացիների մտածելակերպի փոփոխություն և վստահություն պետական իշխանության նկատմամբ:

Գրականություն

1. Ռ.Յա.Մանգասարյան, «Հիփոթեքային վարկավորման առանձնահատկությունները ԼՂՀ-ում», Բանբեր 2009թ.,
2. Արցախի Ներդրումային հիմնադրամի 2008-2014 թվականների գործունեության հաշվետվություններ,
3. «ԼՂՀ սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը 2014թ հունվար-դեկտեմբեր ամիսներին»,www.stat-nkkr.am,
4. www.aif.am,
5. www.abc.finance.am.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Արևիկ Ալեքսանյան *– Ֆինանսահաշվային ամբիոնի հայցորդ*

e-mail: arevik.aleksanyan@bk.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ,
տ.գ.դ. ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, Յու.Մ. Սուվարյանը:

ՀՏԴ 330.1(479.243) Տնտեսագիտություն

ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ՀԱՄԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽԱՐՅԵՐԸ ԼՂՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Շուշանիկ ԱՍՐՅԱՆ

Բանալի բառեր *- Տնտեսական համամասնություններ, տնտեսության ճյուղային կառուցվածք, կառուցվածքային էֆեկտ, տնտեսության վերարտադրողական կառուցվածք, կառուցվածքային վերափոխումներ, զբաղվածության կառուցվածք, արդյունաբերության առաջադիմական կառուցվածք, տնտեսության կառուցվածք և մրցունակություն:*

Ключевые слова*: экономические соотношения, структура экономики, отраслевая структура экономики, структурный эффект, структура ВВП, структура национального дохода, воспроизводственная структура экономики, структура занятости, передовая структура промышленности, экономическая структура и конкуренция, структурные преобразования*

Keywords*: economic relations, structure of the economy, sectored structure of the economy, structural effect, structure of GDP, the structure of the national income, reproductive structure of the economy, employment structure, advanced industrial structure, economic structure and competition, structural changes.*

Sh.Asryan

Actual Problems of Structural Relations in the NKR Economy

The article is focused on the structural relationship in different spheres of economy, which are involved in the process of its modern development.

To reform structural relations in the NKR economy, the following existing structures: GDP, the real sector of economy, financial, industrial and other sectors, which are submitted to deformations is actual to consider.

The article introduces these problems in the NKR economy and observes the possible ways to solve them.

Ш. Асрян

Актуальные проблемы структурных соотношений в экономике НКР

Статья посвящена структурным соотношениям в разных сферах экономики, которые играют важную роль в процессе ее современного развития.

Для реформирования структурных соотношений в экономике НКР актуальными являются следующие существующие структуры: ВВП, реальный сектор экономики, экономический, промышленный, финансовый и другие сектора, которые подвержены серьезным деформациям.

В статье рассмотрены проблемы данных структурных соотношений в экономике НКР и отмечены возможные пути их разрешения.

Ժամանակակից տնտեսությունների զարգացման գործընթացում էական դեր ու նշանակություն են ձեռք բերում տնտեսության տարբեր բնագավառներում ձևավորվող համամասնությունները : Դրանք արդիական հնչեղություն են ստանում նաև ԼՂՀ տնտեսության կառուցվածքային համամասնությունների բարեփոխման առումով , քանզի տնտեսության իրական հատվածի, ՀՆԱ-ի, արդյունաբերության, ֆինանսական բնագավառի և այլ բնագավառներում առկա կառուցվածքները բնորոշվում են լուրջ ձևախեղումներով: Հոդվածում ներկայացվել են կառուցվածքային համամասնությունների արդի հիմնախնդիրները ԼՂՀ տնտեսությունում, և նախանշվել են վերջիններիս բարելավման հնարավոր ուղիները:

Ժամանակակից ազգային տնտեսությունների՝ որպես մակրոտարրերի մեկը մյուսի հետ սերտորեն փոխկապված համակարգի կարևոր բնութագրիչներից են ճյուղային, վերարտադրողական, սոցիալական, արտաքին առևտրի տարածաշրջանային և այլ կառուցվածքները , որոնցից յուրքանչյուրը, և դրանց փոփոխությունները յուրահատուկ դեր ու նշանակություն ունեն տնտեսական համակարգի հավասարակշռության ու կայուն զարգացման գործընթացներում:

Տնտեսական համամասնությունների տեղաշարժերի գիտական ուսումնասիրություններով հանդես են եկել աշխարհի բազմաթիվ հայտնի տնտեսագետներ, այդ թվում ամերիկյան տնտեսագետներ՝ Դ. Գելբրայթը, Ս. Կուզնեցը, Վ. Լեոնտևը և շատ ուրիշներ : Այդ

ուսումնասիրությունների գլխավոր նպատակը կառուցվածքային փոփոխությունների և տնտեսության զարգացման մակարդակի միջև առկա փոխառնչությունների բացահայտումն էր:

Որպես կառուցվածքային փոփոխությունների դրական արդյունքների չափանիշ՝ հայտնի է <<կառուցվածքային էֆեկտ>>-ը, որն արտահայտում է տնտեսության կառուցվածքային փոփոխության (գլխավորպես ճյուղային) և կարևորագույն ցուցանիշների աճի դինամիկայի միջև կապը[1]: Իհարկե, անվիճելի է այն, որ տնտեսության՝ որպես սոցիալ-տնտեսական բարդ փոխահարաբերությունների համակարգի զարգացումը ամբողջականորեն չի կարող գնահատվել կառուցվածքային փոփոխությունների խորությամբ, սակայն կառուցվածքային փոփոխությունները կարող են հիմք հանդիսանալ ոչ միայն իրականացված տնտեսական քաղաքականության արդյունքների, այլև՝ տնտեսության ապագա զարգացումների հնարավոր միտումների գնահատման համար:

Անդրադառնալով համաշխարհային տնտեսության և վերջինիս շրջանակներում առանձին ազգային տնտեսությունների զարգացման պատմական փորձին՝ կարող ենք նկատել, որ բազմաթիվ երկրներում տնտեսական աճի բարձր մակարդակ և տնտեսությունների կայուն զարգացում ապահովվեց տնտեսությունների կտրուկ և շրջադարձային կառուցվածքային վերափոխումներով: Այսպես. ԽՍՀՄ տնտեսության ինդուստրիալ քաղաքականության արդյունքում, համեմատաբար կարճ ժամանակահատվածում ձևափոխելով արդյունաբերության կառուցվածքը, երկիրը բարձրացվեց աշխարհում առաջատարների շարքը: Կառուցվածքային ձևափոխությունների առավել հետաքրքիր փորձը պատկանում է Հարավ-արևելյան Ասիայի նոր զարգացած արդյունաբերական մի շարք երկրների, որոնց արտադրության ծավալի աճը ապահովվեց առաջին հերթին այդ երկրների համար ոչ ավանդական ճյուղերի զարգացման միջոցով՝ բարձրացնելով երկրների ապահովության, ինքնաբավության մակարդակները, մրցունակության, ազգային տնտեսության անվտանգության աստիճանը: Տնտեսությունների զարգացման նշված պատմական փորձը վկայում է, որ <<կառուցվածքային էֆեկտ>>-ը անհրաժեշտ է դիտարկել առավել լայն տեսանկյունով:

Այսօր աշխարհում զարգացման օրակարգերը ձևավորվում են այն մոտեցմամբ, որ առաջընթացի հստակ և համընդհանուր կիրառելի բանաձևեր գոյություն չունեն: Միևնույն ժամանակ գլոբալ տնտեսական միջավայրում ի հայտ են գալիս դերային նոր որակի վերաբաշխումներ ու նոր բնույթի ուժային կենտրոններ, և սուր հնչեղություն են ստանում ազգային տնտեսությունների տնտեսական ու սոցիալական անվտանգության հիմնահարցերը, իսկ դրանք սերտորեն փոխառնչվում են կառուցվածքային համամասնությունների փոփոխությունների հետ: Կարծում ենք, ելնելով ազգային տնտեսություններին առաջադրված վերոնշյալ խնդիրներից՝ <<կառուցվածքային էֆեկտ>>-ը կարող է բնորոշվել որպես տնտեսության կառուցվածքային փոփոխության և կարևորագույն ցուցանիշների աճի դինամիկայի միջև այնպիսի կապ, որի արդյունքում բարձրանում է տնտեսության մրցունակությունն ու անվտանգության աստիճանը, և ստեղծվում են նախադրյալները կայուն տնտեսական աճի և տնտեսության հետագա զարգացման համար:

ՀՀ տնտեսությունում տնտեսական ակտիվ բարեփոխումների՝ տնտեսության ազատականացման և հետագայում նաև տնտեսության կայունության ապահովմանն ուղղված պետական միջոցառումների տրամաբանական շարունակությունը դարձան տնտեսության կառուցվածքային փոփոխությունների միջոցառումները, որոնց արդյունքում ՀՀ մակրոտնտեսական հիմնական ցուցանիշների ակնհայտ ձեռքբերումներին զուգընթաց, տնտեսությունում արձանագրվեցին նաև կառուցվածքային տեղաշարժեր՝ բարելավելով բնակչության բարեկեցության, ինքնապահովման, և հետևապես, որոշակիորեն նաև տնտեսության անվտանգության մակարդակը:

[1] Տես՝Ա.Գ. Աղամբեկյան, Մ.Յ. Մկրտչյան, Մ. Ս. Գևորգյան, Երևան, 1999թ. Տնտեսական վերափոխումները անցումային շրջանում, էջ160:

Այդ իմաստով ուշագրավ է այն, որ 2006-2013թթ.[1] ընկած ժամանակահատվածում տնտեսական աճի միջին տեմպը կազմեց 10,1%, իսկ ՀՆԱ-ի կառուցվածքում ծառայությունների տեսակարար կշիռը 2006թ. 51,0 %-ի համեմատությամբ աճելով՝ 2013թ.[2] կազմեց 62,8%, ինչը համահունչ է զարգացած տնտեսությունների ՀՆԱ-ի կառուցվածքին: Կառուցվածքային տեղաշարժերի և տնտեսական աճի փոխառնչությունները վկայում են կառուցվածքային դրական էֆեկտի մասին, ինչի առավել ցայտուն վկայությունը մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի աճն է, ըստ որի 2013թ.[3] 2006թ. համեմատությամբ այն կրկնապատկվել է, հետևապես նաև՝ բնակչության նյութական և հոգևոր բարիքներով, ծառայություններով ապահովվածության աստիճանը :

Սակայն տնտեսական զարգացման հարցերը չեն կարող սահմանափակվել միայն մակրոտնտեսական ցուցանիշների առկա մակարդակի և տնտեսության ձևավորված կառուցվածքի գնահատումով: Առավել կարևոր են ապագայում տնտեսական աճ և զարգացում ապահովելու տեսանկյունից ներկայում ձևավորվող նախադրյալները, ինչը հանգեցնում է ինչպես տնտեսության, այնպես էլ՝ արդյունաբերության առաջադիմական կառուցվածքի ապահովման հարցին:

Աղյուսակ 1[4]

Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում

	2007թ.		2011թ.		2011թ./2007թ. նկատմամբ, % (ԱՄՆ դոլարով)	2012թ.-ի սպասողականը	
	հազ. դրամ	ԱՄՆ դոլար	հազ. Դրամ	ԱՄՆ դոլար		Հազդրամ	ԱՄՆ դոլար
ՀՀ	976	2853	1156	3102	108,72	1285	3392
ԼՂՀ	510	1490	936	2513	168,72	1040	2745
ՀՀ-ն ԼՂՀ-ի նկատմամբ /անգամ/	1,9		1,2			1,2	
ԼՂՀ-ն ՀՀ-ի նկատմամբ, %	52		81			81	

Ժամանակակից զարգացած արդյունաբերական երկրներում ճյուղային տեղաշարժերի ընդհանուր օրինաչափությունները բնորոշվում են. նախ՝ ենթաճյուղերի մակարդակով գիտատար ճյուղերի համեմատաբար բարձր մակարդակով, արդյունաբերության տեխնիկական վերազինմամբ, իսկ տնտեսության կառուցվածքը՝ հումքային ճյուղերի և գյուղատնտեսության տեսակարար կշռի զգալի իջեցմամբ և ծառայությունների ոլորտի արագ աճով : Իսկ զարգացող, այսպես կոչված նոր ինդուստրիալ երկրները՝ Սինգապուր, Թայվան, Հարավային Կորեա, Հոնկ-Կոնգ, մեծամասամբ հիմնվելով արտադրանքի որակի և աշխատողների բարձր որակավորման վրա, մասնագիտանում են տեխնիկական բարդ և գիտատար արտադրություններում : Ժամանակակից ֆիզիկական սահմանափակումների աշխարհում նոր գաղափարների հայտնագործումն է, որ ապահովում է շարունակական տնտեսական աճ: Այս համատեքստում զարգացման պարադիգման, որպես առաջընթացի շարժիչներ, ենթադրում է գիտելիքի կուտակումը, նոր գաղափարների ստեղծումը, առևտրայնացումն ու տարածումը, դրանց կիրառությունների արդյունավետ յուրացման համար՝ մրցավազքը, ինչը ԼՂՀ տնտեսական զարգացման ժամանակից էտապում դեռևս նկատելի չէ :

[1] ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք 2002-2008թթ. էջ 155, ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք 2008-2014թթ. էջ157: ԼՂՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2011թվականի հունվար-դեկտեմբեր, էջ 6:

[2] Աղյուսակի 2-ի տվյալները հաշվարկվել են ԼՂՀ և ՀՀ վիճակագրական տվյալների հիման վրա:

[3] Տես՝ ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք 2008-2012թթ. էջ158:

[4] Աղյուսակի 2-ի տվյալները հաշվարկվել են ԼՂՀ և ՀՀ վիճակագրական տվյալների հիման վրա:

ԼՂՀ արդյունաբերությունը երկրի տնտեսության գլխավոր ճյուղերից է, որտեղ զբաղված են տնտեսության աշխատանքային ռեսուրսների 12,7%-ը : Անդրադառնալով տնտեսության և արդյունաբերության ճյուղային կառուցվածքի տեղաշարժերի առանձնահատկություններին՝ կարող ենք նշել, որ 2013թ. արդյունաբերության կառուցվածքում մշակող արդյունաբերությունը կազմել է 43,2%՝ գերազանցելով հանքարդյունաբերությանը, սակայն արդունաբերության ենթաճյուղային կառուցվածքում բացակայում են տնտեսական առաջընթաց ապահովող ճյուղերը : ԼՂՀ տնտեսական աճի բարձր ցուցանիշները ապահովվում են աճի ոչ կայուն շարժիչներով՝ գլխավորպես ծառայությունների, անտառտնտեսության և գուղատնտեսության հաշվին, և որպես հետևանք խախտվում են կայուն աճի ապահովման անհրաժետ պայմանները:

Տնտեսական զարգացման ոչ բարձր մակարդակ ունեցող երկրներում տնտեսական աճը ապահովվում է գլխավորապես էքստենսիվ ճանապարհով : Այդ առումով բացառություն չէ նաև ԼՂՀ-ն, քանզի մի կողմից տնտեսության մեջ բացակայում են տեխնոլոգիական առաջընթաց կրող ճյուղերը, իսկ մյուս կողմից տնտեսության մասշտաբով միջին արտադրողականության փոփոխություն գրեթե չի գրանցվում: Հետևապես, ԼՂՀ-ում տնտեսական աճ- մրցունակության կապը կարելի է ասել, որ բացակայում է: Ավելին, էքստենսիվ տնտեսական աճի և հանքհումքային արդյունաբերությունից տնտեսության կախվածության խորացումը ոչ միայն չի նպաստում տնտեսության կայուն զարգացման ապահովմանը, այլև նվազեցնում է տնտեսության դիվերսիֆիկացման մակարդակը, կրճատում՝ տնտեսության ներքին պոտենցիալը:

Կարծում ենք, ցանկացած երկրի տնտեսական նվաճումները առաջին հերթին կարող են գնահատվել տվյալ երկրի տնտեսական աճի ապահովման սեփական միջոցների առկայությամբ կամ այլ կերպ ասած տնտեսական աճի սեփական նախադրյալներով, որի վերաբերյալ առավել ընդհանրական պատկերացում է տալիս տնտեսության վերարտադրական կառուցվածքը : Ընդլայնված վերարտադրության ապահովման տեսանկյունից կարևոր են վերարտադրական կառուցվածքի բնորոշիչների՝ սպառման, կուտակման և հիմնական ֆոնդերում ներդրումների միջև առկա համամասնությունները :

Խորհրդային տարիներին ըստ կառուցվածքային համամասնությունների հիմնական հարցի՝ բարձր տնտեսական աճ կարող է ապահովվել, եթե արտադրության միջոցների և սպառման առարկաների արտադրության մեջ պահպանվի հետևյալ համամասնությունը՝ 1-ին (ստորաբաժանման արտադրության) միջոցների առաջանցիկ աճը 2-ի (սպառման առարկաների) նկատմամբ:

Այսօր այն մտացածին է թվում, քանի որ բազմաթիվ երկրների տնտեսական աճի բարձր տեմպերը ապահովվել են սպառման առարկաների արտադրության մեջ տնտեսությունների մասնագիտացման արդյունքում:

Վերարտադրական գործընթացների համամասնությունների շրջանակում ԼՂՀ բնակչության դրամական եկամուտների և ծախսերի կառուցվածքի դիտարկումները բացահայտում են հետևյալ համամասնությունները. 2013թ. տվյալներով նախ՝ բնակչության անվանական եկամուտների 93.2%-ը ծախսվել է ապրանքների ձեռքբերման վրա, պարտադիր վճարումները կազմել են 5,2%-ը, իսկ խնայողությունների կուտակումն ավանդներում, արժեթղթերում և տարադրամի ձեռքբերումը եկամուտների մեջ՝ 1,6%-ը , մյուս կողմից ՀՆԱ-ի կառուցվածքում հիմնական կապիտալի սպառման ցուցանիշը 2006թ. 10,1%-ի փոխարեն կրճատվել և 2012թ. կազմել է 9,1%: Ազգային խնայողությունների ակնհայտ ցածր մակարդակի, ՀՆԱ-ում հիմնական կապիտալի սպառման մակարդակի կրճատման միտումների, այսինքն՝ վերարտադրական տեսանկյունից սպառման, խնայողության և հիմնական կապիտալում ներդրումների սեփական միջոցների անհամամասնական կառուցվածքի պայմաններում, միանշանակ, երկրի սեփական ռեսուրսները բավարար չեն տնտեսական աճի բարձր

մակարդակ ապահովելու համար, և այդ առումով ԼՂՀ-ում պահպանվում է օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման խիստ անհարժեշտություն:

Վերարտադրական կառուցվածքում շատ կարևոր են նյութական արտադրության և ֆինանսական ոլորտների միջև հարաբերակցությունը, ինչով պայմանավորված է ինչպես նյութական ճյուղերի, այնպես էլ առանձին շրջանների զարգացման մակարդակը : Այդ առումով ևս ԼՂՀ-ում առկա ձևախեղումները խոչընդոտում են նյութական ոլորտի զարգացմանը , այսպես. ԼՂՀ-ում ներդրումների ծավալի և կառուցվածքի անհամամասնությամբ պայմանավորված՝ ԼՂՀ շրջանները արձանագրում են զարգացման տարբեր մակարդակներ:

Տնտեսության վերարտադրական կառուցվածքի ձևախեղումների պատճառներից մեկը ազգային եկամտի կառուցվածքային անհամամասնություններն են : Զարգացած տնտեսություններում ազգային եկամտի կառուցվածքային համամասնության հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ վարձու աշխատողների աշխատավարձը ՀՆԱ-ի կառուցվածքում կազմում է մոտ 2/3-ը: 2013թ. դրությամբ ԼՂՀ ՀՆԱ-ի ըստ եկամուտների ձևավորման կառուցվածքում վարձու աշխատողների աշխատավարձը կազմել է ՀՆԱ-ի 51,9%-ը, իսկ տնտեսության զուտ շահույթ և զուտ խառը եկամուտները՝ 34,2%-ը: Ընդ որում, սկսած 2006թ. ՀՆԱ-ի եկամուտների ձևավորման կառուցվածքը էական փոփոխության չի ենթարկվել:

Տնտեսության իրական հատվածի ցուցանիշների անհամամասնություններից բացի, անհամամասնություններ են առկա բնակչության կենսամակարդակը և սոցիալական ապահովության մակարդակը արտահայտող մի շարք ցուցանիշների գծով, այսպես. հանրապետությունում միջին կենսաթոշակը կազմում է անվանական աշխատավարձի 29,5%-ը, անհամամասնություններ են առկա սպառողական զամբյուղի արժեքի և նվազագույն աշխատավարձի մեծության միջև և այլն:

Լուրջ ձևախեղումներով է բնորոշվում նաև բնակչության զբաղվածության կառուցվածքը. նախ՝ հանրապետությունում աշխատանքային ռեսուրսներից տնտեսության տարբեր ճյուղերում զբաղված են վերջիններիս միայն 69,7%-ը, իսկ աշխատանքային ռեսուրսների 22%-ը կազմում են տնային տնտեսություններում զբաղված աշխատունակ տարիքի աշխատունակ բնակչությունը և, եթե հաշվի առնենք նաև այն, որ ձևախեղումներ առկա են նաև զբաղվածության ճյուղային կառուցվածքում, ապա ակնհայտ է դառնում, որ զբաղվածության ոլորտում ևս պահպանվում են այն հիմնական անհամամասնությունները, ինչ որ ԼՂՀ տնտեսության տարբեր ոլորտներում:

Թեև ԼՂՀ-ն հայտնի պատճառներով համաշխարհային տնտեսության լիիրավ սուբյեկտ չէ, սակայն համաշխարհային տնտեսական տատանումների նկատմամբ ԼՂՀ տնտեսության զգայության աստիճանը բարձր է՝ կապված հանքահումքային ապրանքների արտահանման, արտաքին տրանսֆերտների և ներմուծման ձևախեղված կառուցվածքով: Ըստ արտաքին առևտրի հաշվեկշռի, եթե 2007թ. ներմուծումը արտահանմանը գերազանցում էր 2,6 անգամ, ապա 2013թ.՝ 4,5 անգամ : Արտաքին առևտրի այդպիսի հարաբերակցության պայմաններում, մոտ ապագայում, կախվածության էական փոփոխութուն չի ակնկալվում :

Տնտեսության կառուցվածքային համամասնությունների դիտարկումների արդյունքում կարող ենք եզրակացնել, որ ներկայումս ԼՂՀ տնտեսության զարգացման գործընթացում կառուցվածքային փոփոխությունների ապահովումը դառնում են խիստ արդիական : Քանի որ տնտեսական անհամամասնությունները հիմնականում պայմանավորված են տնտեսության իրական հատվածի կառուցվածքային ձևախեղումներով, հետևապես, անհրաժեշտ է շեշտադրել տնտեսական քաղաքականության հետևյալ անկյունաքարային ուղղությունները . գործարար միջավայրի անընդհատ բարելավման միջոցով տնտեսության իրական հատվածում արդիականացման գործընթացների հիմնաքար հանդիսացող կապիտալ ներդրումների խրախուսում, ինչը նախ և առաջ պետք է ընդգրկի հարկային վարչարարության, տեխնիկական և նորմատիվային կանոնակարգման, ներդրողների պաշտպանության և աշխատանքային հարաբերությունների բնագավառները:

Կարծում ենք, այսօր օրակարգային են գործարարության իրականացման և ներդրումներ

կատարելու հիմնական արգելքների վերացման, ենթակառուցվածքների որակի բարձրացման, կորպորատիվ կառավարման մշակույթի զարգացման ու սկզբունքների ներդրման, մակրոտնտեսական կայունության ապահովման հիմնահարցերի լուծման համակարգային միջոցառումների կիրառումը, առանց դրանց դրական արդյունքները կարող են լինել հնարավորից ցածր:

Ժամանակակից պայմաններում նպատակ ունենալով մեծացնել տնտեսության դիվերսիֆիկացիայի աստիճանը և ընդլայնել արտահանելի հատվածը՝ անհրաժեշտ է, որ ԼՂՀ արդյունաբերական քաղաքականության առանցքային ուղղությունները կազմեն գոյություն ունեցող հեռանկարային արտադրական համալիրների արդիականացումն ու տնտեսության իրական հատվածին պետության ակտիվ աջակցությունը ինչպես ներկայում, այլև ապագայում՝ ընդգրկելով տնտեսության առավել լայն շրջանակներ:

ԼՂՀ տնտեսության, ժամանակակից մրցակցային գլոբալ միջավայրում, բարենպաստ դիրքավորման իրական ճանապարհը կարող է հանդիսնալ իրական հատվածում նորարարությունների ներդրման հնարավորությունների մեծացումը, արտադրողականության և բարձր ավելացված արժեք ձևավորող աշխատատեղերի ածը, նորագույն արտադրությունների և տեխնոլոգիաների յուրացումը: Տնտեսական քաղաքականության նշված շրջանակն է, որ ապահովելով տնտեսության կառուցվածքային տեղաշարժերի փոփոխություն, կնպաստի տնտեսական աճի տեմպերի բարձրացմանը, տնտեսության կարողությունների ընդլայնմանն ու կատարելագործմանը՝ հանգեցնելով նյութական և ոչ նյութական իմաստով հասարակության բարեկեցության մակարդակի, կյանքի որակի բարձրացմանը՝ միաժամանակ ամրագրելով տնտեսության անվտանգության բարձր մակարդակ:

Գրականություն

1. Ա. Աղամբեկյան, Մ. Մկրտչյան, Մ. Գևորգյան, Տնտեսական վերափոխումները անցումային շրջանում, տեսություն և արդյունքներ, Երևան, <<Պետական ծառայություն>>, 1999թ.:
2. Ա. Արշակյան, Ա. Արշակյան, Արդյունաբերական քաղաքականություն, Երևան, 2004թ.:
3. Ա. Արշակյան, Շուկայում մրցակցությունը ձևավորող ուժերը և դրանց փոխադարձ կապերի վերլուծությունը, Գործարարության զարգացման հիմնախնդիրները Հայաստանում, Ժողովածու, Երևան 2004թ.::
4. Ա. Սարգսյան, Հայաստանի հանրապետության տնտեսության կառուցվածքային բարեփոխումների կոնցեպտուալ մոտեցումները, Երևան, 2008թ.:
5. Ա. Զաքարյան, ՀՀ արդյունաբերության կառուցվածքային համակարգը և ազգային շուկայի հավասարակշռության հիմնախնդիրները, Տնտ. դոկտորի գիտակ. աստճանի հայցման ատենախ. սեղմնագիր, Երևան ,1998թ.:
6. А. С.Пелиха, Экономика отрасли ,"Феникс", 2004г..
А. С. Булатов, Экономика России и других постсоветских стран, Москва, 2005г..
7. ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք 2002-2008թթ.:
8. ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք 2008-2012թթ.:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Շուշանիկ Ասրյան – տ.գ.թ. ԱրՊՀ տնտեսագիտության տեսության և կառավարման ամբիոնի դոցենտ

E-mail : shushanik.asryan@yandex.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, տ.գ.թ., Մ.Մ.Մինասյանը:

ՀՏԴ 330.1(479.25+479.243) Տնտեսագիտություն

ՀՀ և ԼՂՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՆԵՐԴԱՇՆԱԿԵՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Շուշանիկ ԱՍՐՅԱՆ

Բանալի բառեր- տնտեսական աճ, տնտեսական զարգացում, տնտեսական զարգացման ներդաշնակեցում, տնտեսական աճի որակ, տնտեսական աճ-մրցունակություն, տնտեսության կառուցվածք, զբաղվածության կառուցվածք, <<գիտելիքահենք>> տնտեսություն:

Keywords: economic growth, economic development, harmonization of economic development, quality of economic growth, economic growth- competitiveness, economic structure, employment structure, 'knowledge-based' economy.

Ключевые слова: экономический рост, экономическое развитие, гармонизация экономического развития, качество экономического роста, экономический рост - конкурентность, структура экономики, структура занятости, научно-основанная экономика:

Sh.Asryan

Iissues of the Harmonious Development of the Economies of RA and NKR

When the world political complicated situation and unstable global economic developments pose new challenges for the two Armenian economies, the successes and shortcomings of the latter in regional and global processes, as well as the formation of appropriate state economic policy alternatives give a particular sharp emphasis to the issues of harmonization of both economic developments. The article presents harmonization issues of the development of the two Armenian economies and the respective ways are indicated as well.

Ш. Асрян

Проблемы гармоничного развития экономики РА и НКР

В то время, когда сложное политико – географическое положение, неустойчивое развитие мировой экономики бросают новые вызовы двум армянским экономикам, все приобретенное и упущенное последними в развитии региональных и мировых процессов, а также формирование соответствующей государственной экономической политики, с особой остротой подчеркивают проблему гармоничного развития экономики двух республик.

В статье представлены вопросы и соответствующие пути экономического развития двух армянских государств.

Երբ աշխարհաքաղաքական բարդ իրավիճակը, համաշխարհային տնտեսության անկայուն զարգացումները նոր մարտահրավերներ են առաջադրում հայկական երկու տնտեսություններին, տարածաշրջանային և համաշխարհային գործընթացներում վերջիններիս հաջողություններն ու բացթողումները, ինչպես նաև համապատասխան պետական տնտեսական քաղաքականության այլընտրանքների ձևավորումը առանձնակի սրությամբ են շեշտադրում երկու հանրապետությունների տնտեսությունների զարգացման ներդաշնակեցման խնդիրները:

Հոդվածում ներկայացվել են երկու հայկական պետությունների տնտեսությունների զարգացման ներդաշնակեցման խնդիրները և նախանշվել համապատասխան ուղիները:

Կապված աշխարհաքաղաքական բարդ իրավիճակի, համաշխարհային տնտեսության անկայուն զարգացումների հետ՝ նոր մարտահրավերներ են առաջադրվում հայկական երկու տնտեսություններին:

Չնայած նորանկախ երկու հայկական պետությունների միասնականացման բոլոր ջանքերին, այնուամենայնիվ, երկու հանրապետությունների տնտեսությունները գրանցում են զարգացման տարբերություններ, որն անշուշտ պայմանավորված է զարգացման տրամաբանությամբ, շարժիչ ուժերով և առանձին գործոններով: Հատկապես, երբ ակտիվ միջոցառումներ են իրականացվում ՀՀ տնտեսության ինտեգրացման գործընթացների ուղղությամբ, ինչպես ԱՊՀ, այնպես էլ Եվրամիության շրջանակներում, ՀՀ և ԼՂՀ դիրքը, տարածաշրջանային և համաշխարհային

գործընթացներում վերջիններիս հաջողություններն ու բացթողումները, ինչպես նաև համապատասխան պետական տնտեսական քաղաքականության այլընտրանքների ձևավորումը, առանձնակի սրությամբ են շեշտադրում երկու հանրապետությունների տնտեսությունների զարգացման ներդաշնակեցման խնդիրները:

Հարկ է նշել, որ տնտեսությունների բացարձակ անկախության մասին խոսք լինել չի կարող, քանի որ ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից, ինչպես ՀՀ, այնպես էլ ԼՂՀ տարածքում գործող բանկային միավորների գործունեության կարգավորումն ու վերահսկումը իրականացվում է միասնական տրամաբանությամբ՝ միասնական դրամավարկային քաղաքականության միջոցով: ՀՀ և ԼՂՀ տնտեսությունների զարգացումների ներդաշնակեցման ամենահաջողված բնագավառը բանկային համակարգն է: Ղարաբաղի բանկային պատմության առանձնահատկությունն այն է, որ բանկային գործունեության համակողմանիությունը ենթադրում է բանկի՝ որպես միջազգային տնտեսական հարաբերությունների լիիրավ մասնակցի կարգավիճակը, մյուս կողմից ԼՂՀ-ն չճանաչված պետություն է, հետևաբար ԼՂՀ տնտեսավարող սուբյեկտները չեն կարող հանդես գալ միջազգային տարբեր կազմակեպություններում և համակարգերում, որի պատճառով ԼՂՀ-ում բանկային սուբյեկտները հանդես են գալիս միջնորդավորված, որպես ՀՀ-ում գործող ՀՀ բանկեր:

Երկու տնտեսությունների զարգացման ներդաշնակեցման հարցն առաջին հերթին առնչվում է այդ տնտեսությունների զարգացման առանձնահատկությունների և ընդհանրությունների մասին պատկերացման ձևավորմանը, որի համար նախ և առաջ դիտարկենք ՀՆԱ-ի աճի և ՀՆԱ-ի կառուցվածքային համամասնությունների փոփոխությունները երկու հանրապետություններում: 2002-2013թթ. կտրվածքով ԼՂՀ տնտեսական աճի դիտարկումները ցույց են տալիս, որ այն հիմնականում երկնիշ է և միջինը կազմել է 12%: Սկսած 2011թ-ից ԼՂՀ տնտեսական աճի տեմպը բարձր է և 2013թ. այն կազմել է 9,3% : Դիտարկվող ժամանակահատվածում ՀՀ տնտեսական աճը ևս բարձր էր. միջինը՝ 6,6%: Ինչպես տեսնում ենք, ԼՂՀ տնտեսական աճի միջին տեմպերը գերազանցում են ՀՀ տնտեսական աճի միջին տեմպերին:

ԼՂՀ և ՀՀ ՀՆԱ-ի փոփոխությունները (2002-2013թթ.) [1]

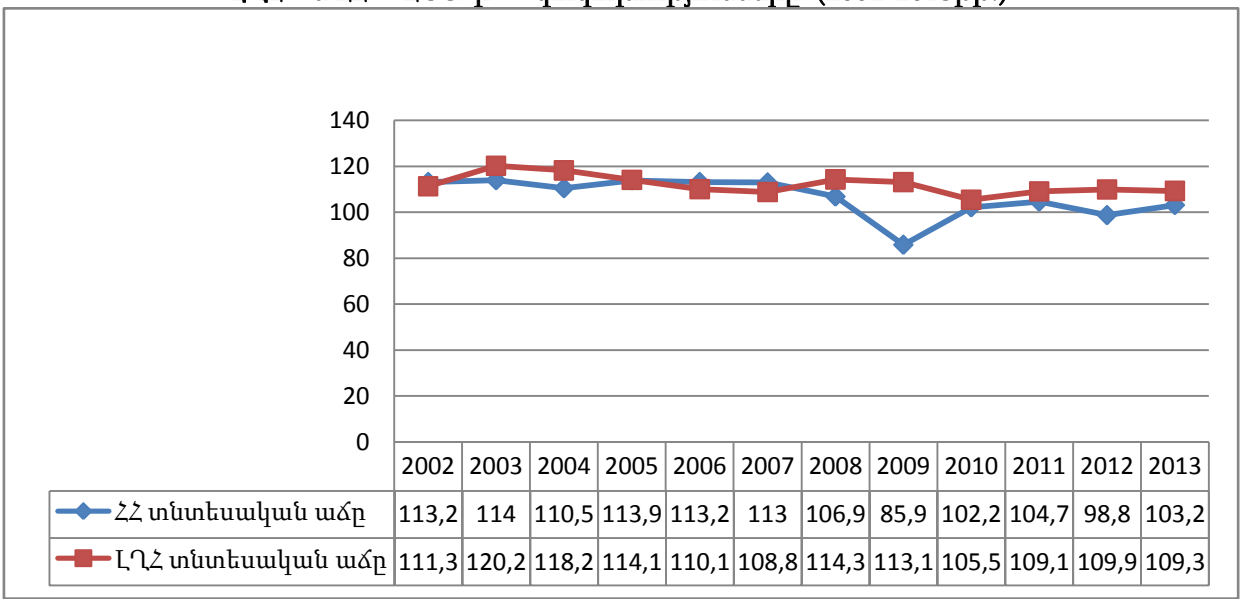

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ՀՀ տնտեսական աճը	113,2	114	110,5	113,9	113,2	113	106,9	85,9	102,2	104,7	98,8	103,2
ԼՂՀ տնտեսական աճը	111,3	120,2	118,2	114,1	110,1	108,8	114,3	113,1	105,5	109,1	109,9	109,3

Տնտեսական աճի ապահովումը բազմաթիվ երկրների տնտեսական քաղաքականության անկյունաքարն է: Սակայն այն չի կարող ինքնանպատակ լինել, դրա վերջնական եզրահանգումը պետք է լինի հասարակության բարեկեցության բարձրացումը: Հայկական երկու հանրապետություններում բնակչության բարեկեցության ներդաշնակեցման հարցերը հանգում են մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի՝ որպես տնտեսության զարգացման մակարդակը

[1] Տես՝ Հավելված 2, Հավելված 3

բնութագրող տեղեկատվական և համեմատական ցուցանիշի համահարթեցմանը: ՀՀ-ում այն 2005-2010թթ. ընթացքում աճել է չափավոր 20 %՝ ԱՊՀ, Արևելաեվրոպական և Միջին Արևելքի երկրների շարքում Հայաստանը դասելով միջին կատարողականների թվին: Տնտեսական աճի առավել բարձր տեմպերի պայմաններում ԼՂՀ մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն 2011թ-ին կազմում էր ՀՀ համապատասխան ցուցանիշի 81%, իսկ 2013թ.՝ մոտ 80% : Հետևապես ԼՂՀ մեկ շնչին ընկնող արտադրողականությամբ դեռևս զիջում է ՀՀ համապատասխան ցուցանիշը:

Երկու տնտեսությունների տնտեսական աճի բնագավառում ունեցած ընդհանրությունն այն է, որ մինչ ճգնաժամը՝ տնտեսական աճը գլխավորապես ապահովվել է ֆինանսական միջնորդության, հանքագործության և շինարարության հաշվին, որի պայմաններում տնտեսական աճի որակական մակարդակը բարձր համարել չի կարելի, քանզի <<Տնտեսական աճի որակը բարիքների արտադրության այն մակարդակն է, որը ապահովում է հասարակության կենսագործունեության բոլոր ոլորտների ներդաշնակ զարգացում՝ հիմքում ունենալով հոգևոր մշակութային արժեհամակարգ>>[1]:

Ըստ ՀՀ մրցունակության կատարողականի՝ մինչև 2009թ. տնտեսական ազրեսիվ աճը ընթանում էր տնտեսության մրցունակության անկմամբ, ինչը բնորոշվեց որպես <<աճ-մրցունակություն>> պարադոքս[2]: ՀՀ 2009թթ. տնտեսական ճգնաժամը զսպեց նախկին ագրեսիվ աճի տեմպերը, որից հետո տնտեսական անկումը վերափոխվեց աճով՝ 2013թ. կազմելով 3,2 տոկոս: Այդ առումով ԼՂՀ տնտեսության մրցունակության և աճի փոխառնչությունների մասին միջազգային կառույցների կողմից իրականացվող հետազոտություններ չկան հայտնի պատճառներով, սակայն ելնելով երկու հանրապետությունների տնտեսական աճի միևնույն շարժիչներից՝ կարելի է եզրակացնել, որ ԼՂՀ-ում ևս տնտեսական աճը չի ուղեկցվում տնտեսության մրցունակության մակարդակի բարձրացումով, որի պատճառով առանձնակի կարևորվում է թե՛ ՀՀ և թե՛ ԼՂՀ տնտեսության տնտեսական աճի ապահովման նոր ուղիների ներդրման հարցը՝ ուղղված տնտեսության մրցունակ ճյուղերի բացահայտմանը և արտահանման հատվածի զարգացմանը:

Տնտեսական աճի որակական բնութագրիչներից տնտեսության ճյուղային կառուցվածքը և տնտեսության զարգացման տեմպերը ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում արձանագրում են տարբեր մակարդակներ:

ՀՀ և ԼՂՀ տնտեսությունների բնորոշ կողմերից է ՀՆԱ-ի կառուցվածքում ցածր արտադրողականությամբ ոլորտների գերակայությունը, որը երկու տնտեսությունների հիմնարար թերություններից մեկն է: Այն առավել նկատելի է ԼՂՀ ենթաճյուղերի մակարդակով, որը թույլ է տալիս խոսելու ԼՂՀ տնտեսության դիվերսիֆիկացման առավել ցածր աստիճանի մասին: Կառուցվածքային բարեփոխումների մոդելում չանտեսելով տարերային ուժերի՝ ձեռնարկությունների շահույթի նորմի դերը՝ այնուամենայնիվ երկու հանրապետություններում կարևորվում է միասնական պետական լծակի կիրառումը: Այդ իմաստով արդիական են նաև հարկաբյուջետային համակարգի ներդաշնակեցման հարցերը:

Երկու հանրապետությունների վճարային հաշվեկշիռը գրանցում է էական պակասուրդ, որը տնտեսության անհավասարակշռության հիմնական հատկանիշն է: Մյուս կողմից մեկ շնչին ընկնող արտաքին առևտրաշրջանառության աճը վկայում է ԼՂՀ-ի տնտեսության գլոբալացման գործընթացներում ներգրավումը, որը սակայն, պայմանավորված արտաքին առևտրաշրջանառության կառուցվածքային տեղաշարժերում առաջադիմական միտումների բացակայությամբ և ներմուծման աճով, առաջընթաց համարել չի կարելի : Ներկայիս պայմաններում Հայաստանը <<գիտելիքի վրա հիմնված>> տնտեսության կառուցման ճանապարհին է, հետևապես բարձր տեխնոլոգիաների առկայությունը կարևորվում է ոչ միայն

[1] Տնտեսական աճի որակը, 2012-2013 թթ. ,Ներհամալսարանական գիտական դրամաշնորհային հետազոտություն, Երևան, Տնտեսագետ, 2014թ.:

[2] ՀՀ ազգային մրցունակության զեկույց, Երևան, Տնտեսություն և արժեքներ հետազոտական կենտրոն, Ի-Վի Քոնսալթինգ 2012թ.:

ընդհանուր առմամբ արդյունաբերական արտադրանքի կառուցվածքում, այլև որպես ինտեգրման արդյունավետ ուղի, արտաքին առևտրաշրջանառության մեջ: Այս իմաստով ԼՂՀ-ում իրականցված քայլերը դեռևս համարժեք չեն ժամանակի հրամայականին:

Ինչպես ՀՀ-ի, այնպես էլ ԼՂՀ-ի առումով կարելի է նշել, որ նշված ժամանակաշրջանում մակրոտնտեսական ընդհանուր իրավիճակի բարելավում չի արձանագրվել, և առավել խոցելի կողմերը հանրապետություններում արտասահմանյան տրանսֆերտներից խիստ կախվածությունը, եկամուտների և սպառման միջև առկա անհավասարության զգալի մակարդակն է:

Երկու տնտեսությունների զարգացման ներդաշնակեցման հարցերը փոխառնչվում են նաև վերջիններիս միկրոտնտեսական հիմքերի հետ: ՀՀ-ում նկատվում է միկրոտնտեսական հիմքերի աստիճանական փոփոխություն: ՀՀ ընկերություններում իրականցված կառավարման վարքի ընդգրկուն հետազոտությունը բացահայտում է այս բնագավառում աշխարհի լավագույն փորձի հետ ունեցած էական տարբերությունը: Կառավարման պրակտիկայի տարբերությունը բացատրվում է կառուցվածքային գործոններով: Կառավարչական հմտությունների պակասը, անդրազգային կորպորացիաների սահմանափակ ներկայությունը համաշխարհային մակարդակում նպաստում են կառավարման բնագավառում հայկական ընկերությունների թերի կատարողականին[1] : ՀՀ-ում կառավարման համակարգի բարելավման բարենպաստ փորձի տարածումը ենթադրում է հայեցակարգային մոտեցում պետական և մասնավոր հատվածներով: ԼՂՀ-ում փոքր չափերով ընկերությունները, ընտանիքին պատկանող և ընտանիքի կողմից կառավարվող ընկերությունները մեծաթիվ են, սակայն միկրոտնտեսական հիմքերի փոփոխության փորձեր դեռևս չեն նկատվում, մինչդեռ այդ իմաստով ևս ՀՀ և ԼՂՀ ձեռնարկությունների զարգացման գործընթացը պետք է գտնվի միևնույն հարթակում:

Միջազգային պրակտիկայում արդյունավետ զբաղվածության ընդլայնման և սոցիալական ինտեգրման բարձրացման հարցերը փոխառնչվում են տնտեսությունների կառուցվածքային համամասնությունների հետ: ՀՀ տնտեսության կառուցվածքն արդեն 2005թ. գրեթե համապատասխանում էր մինչանցումային ժամանակաշրջանի կառուցվածքին, բացառությամբ զբաղվածության կառուցվածքի: ՀՀ և ԼՂՀ տնտեսական աճը գրեթե չի ուղեկցվում զբաղվածության կառուցվածքի նկատելի բարելավմամբ, քանզի երկու հանրապետություններում, առավելապես ԼՂՀ-ում բացակայում են առաջադիմական ճյուղերը, հատկապես բարձր է գյուղատնտեսության ոլորտում զբաղվածության մակարդակը: Երկու երկրներում էլ անհրաժեշտություն կա տնտեսությունը վերակողմնորոշելու դեպի վերամշակող արդյունաբերության, տուրիզմի, առաջատար տեխնոլոգիաների բնագավառ:

Հասարակության զարգացման գլխավոր ելակետը սոցիալ-տնտեսական վերարտադրական գործընթացի ինտենսիվությունն է, իսկ հասարարական զարգացումը՝ հասարակության քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, բարոյական շահի իրացումը: Երկու երկրներում էլ վերատրադրական գործընթացի հիմքում շարունակում են մնալ օտարերկրյա խնայողությունները, որոնց գործուն ազդեցությունը տնտեսության վրա հիմնականում ապահովվում է ՕՈւՆ-ի միջոցով՝ պայմանավորված վերջիններիս միջոցով տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, գիտելիքի կիրառմամբ: Այն անշուշտ հանգեցնում է տնտեսության մրցունակության աճի, սակայն ԼՂՀ-ն ՕՈւՆ-ի ներգրավման խոչնդոտներով պայմանավորված, չի կարողանում ապահովել որակական տեղաշարժեր:

ԼՂՀ տնտեսական զարգացման առանձնահատկություններից մեկը ազատագրված տարածքների զարգացման ապահովումն է, որը պահանջում է հսկայածավալ ներդրումներ: Այդ առումով ԼՂՀ-ն մենակ չէ: Սակայն առկա խնդիրների ծավալի և իրականացված միջոցառումների մեջ խզումը զգալի է և խնդիրների ինքնուրույն հաղթահարման դժվարություններով պայմանավորված՝ տրամաբանական է, որ ԼՂՀ տնտեսական զարգացման

[1] ՀՀ ազգային մրցունակության զեկույց, Երևան, Տնտեսություն և արժեքներ հետազոտական կենտրոն, Ի-Վի Քոնսալթինգ, 2012թ.:

հարցերը պետք է դիտարկվեն ՀՀ տնտեսական զարգացման համատեքստում:

Ժամանակակից տնտեսությունների կարևորագույն սկզբունքներից են ազատությունը և սոցիալական հավասարությունը: Այդ իմաստով երկու երկրների սոցիալական զարգացման ներդաշնակեցումը ենթադրում է երկու հանրապետություններում սոցիալական ապահովության մակարդակների համահարթեցում՝ ընդգրկելով ազգային եկամտի վերաբաշխման, սոցիալական ապահովության, առողջապահության, կրթական, մշակութային համակարագերը: Կարելի է նշել, որ բնակչության կենսամակարդակի շերտավորման հիմնախնդիրը համընդհանուր է աշխարհի տնտեսությունների համար, տարբեր են դրանց խորության դրսևորման ձևերը: Այդ իմաստով բացառություն չեն նաև ԼՂՀ-ն և ՀՀ-ն: Էթնիկ միասնականությունը, միասնական դրամական համակարգը ապահովում են անհրաժեշտ նախադրյալներ այս բնագավառում միասնական ռազմավարության կիրառման համար, սակայն ԼՂՀ-ում և ՀՀ-ում ոչ միայն չկան միասնական մոտեցումներ, այլև ԼՂՀ-ում բացակայում են ռազմավարական համապատասխան ծրագրերը, մասնավորապես աղքատության հաղթահարման ծրագիրը, որի պայմաններում բնակչության կենսամակարդակի համահարթեցման գործընթացը մնում է համեմատաբար անկառավարելի վիճակում:

Ժամանակակից պայմաններում թե՛ ԼՂՀ-ն և թե՛ ՀՀ՝ որպես ինքնիշխան պետություններ, պետք է լուծեն գոյատևման, կայացման, զարգացման խնդիրները՝ ելնելով ազգային անվտանգության ապահովման միասնական շահերից: ԼՂՀ և ՀՀ ազգային անվտանգության տնտեսական անվտանգության ապահովման բարդությունները սկսվում են աշխարհա-քաղաքական անբարենպաստ դիրքից, իսկ ԼՂՀ-ում՝ նաև համապատասխան տնտեսական քաղաքականության բացակայությունից:Նշենք, որ ԼՂՀ-ում դեռևս ՏԱ հայեցակարգ չի ընդունվել: Հետևապես, ազգային տնտեսական անվտանգության խնդիրների հաղթահարման համար անհրաժեշտ է մշակել և իրականացնել ազգային տնտեսական շահերից բխող նպատակաուղղված և հետևողական միասնական տնտեսական քաղաքականություն, որի հիմքը և հաջողության գրավականը տնտեսության առանձին բնագավառների և ոլորտների զարգացման ծրագրերի մշակումն ու դրանք տնտեսական քաղաքականության հիմքում դնելն է, ինչն առանց համապատասխան հայեցակարգերի հնարավոր չէ իրականացնել:

Երկու հանրապետություններում տնտեսական, սոցիալական, ժողովրդագրական զարգացում-ների տարբեր մակարդակները մի կողմից օբյեկտիվ, մյուս կողմից սուբյեկտիվ գործոնների հետևանք են:

Տնտեսությունների զարգացման ժամանակակից պրակտիկայում առանձնակի կարևորվում են տնտեսական, սոցիալական, էկոլոգիական, մշակութային, հոգևոր բաղադրիչները՝ որպես նախադրյալ <<մարդկային հասարակության կայուն զարգացման>>, <<քաղաքակրթության կայուն զարգացման>>: Երկու տնտեսությունների զարգացման ներդաշնակեցման գործընթացում, կարծում ենք, այդպիսի մոտեցումը չի կարող անտեսվել: Եթե ՀՀ-ում իրակա-նացվող քայլերը ԿՋ ազգային ռազմավարության համակարգային հայեցակարգի շրջանակում են՝ պայմանավորված ԿՋ ազգային ռազմավարական ընդունված հայեցակարգով, ապա ԼՂՀ-ում ԿՋ ազգային ռազմավարության հարցերը դեռևս հստակ չեն՝ պայմանավորված ԿՋ ռազմավարական հայեցակարգի բացակությամբ: Երկու տնտեսությունների զարգացման ներդաշնակեցման վերջնական նպատակը պետք է դառնա այնպիսի ընդհանրական տնտեսական միջավայրի ձևավորումը, որի պայմաններում առավելապես իրացվեն տնտեսության զարգացման, սոցիալական, էկոլոգիական, ժողովրդագրական, քաղաքական ազգային շահերը:

Գրականություն

1. ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք, 2007-2013թթ., Ստեփանակերտ, 2014թ. :
2. ՀՀ վիճակագրական տարեգիրք, Երևան, 2014 թ.:

3. <<ՀՀ ազգային մրցունակության զեկույց>>, Երևան, <<Տնտեսություն և արժեքներ>> հետազոտական կենտրոն, Ի-Վի Քոնսալթինգ, 2012թ.:
4. <<Տնտեսական աճի որակը>> 2012-2013 թթ. Ներհամալսարանական գիտական դրամաշնորհային հետազոտություն, Երևան, <<Տնտեսագետ>>, 2014թ.:
5. Գ.Ի.Վարդանյան, <<Գիտելիքահենք տնտեսություն հնարավորություն մարտահրավերներ>>, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ <<Գիտություն>> հրատարակչություն, 2008թ:
6. Ա. Արշակյան, Ա. Արշակյան, Արդյունաբերական քաղաքականություն, Երևան, 2004թ.:
7. <<Մարդկային զարգացման հիմունքներ>> ուսումնական ձեռնարկ ուսանողների համար, գլխավոր խմբագիր՝ Հ.Լ.Սարգսյան, Երևան, <<Նոյան Տապան>>, 2004 թ.:
8. Ա. Սարգսյան, Հայաստանի հանրապետության տնտեսության կառուցվածքային բարեփոխումների կոնցեպտուալ մոտեցումները, Երևան, 2008թ.:
9. Ա. Զաքարյան, ՀՀ արդյունաբերության կառուցվածքային համակարգը և ազգային շուկայի հավասարակշռության հիմնախնդիրները, Տնտ. դոկտորի գիտակ. աստճանի հայցման ատենախ. սեղմնագիր, Երևան, 1998թ.:
12. armstat.am
13. stat-nkr.am

ԼՂՀ ՀՆԱ-ի փոփոխությունները (2002-2013թթ.)

Հավելված [1]

(տոկոսներով նախորդ տարվա նկատմամբ)

Տարիներ	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Համախառն ներքին արդյունքը շուկայական գներով	111,3	120,2	118,2	114,1	110,1	108,8	114,3	113,1	105,5	109,1	109,9	109,3
այդ թվում՝ ապրանքների արտադրություն	119,9	132,5	123,3	103,9	108,2	103,9	113,3	111,1	102,6	110,6	103,9	111,5
այդ թվում՝ արդյունաբերություն	124,4	168,8	197,8	95,7	121,0	105,8	108,1	116,6	105,0	103,9	99,1	109,0
անտառային տնտեսություն	91,4	115,5	105,9	124,4	130,7	90,3	155,4	-113,6	107,7	113,1	109,1	103,0
գյուղատնտեսություն	124,7	120,6	95,1	97,1	89,8	105,4	121,4	101,6	-115,4	127,4	124,0	109,6
շինարարություն	90,1	141,7	132,8	159,6	125,4	98,2	106,9	119,1	121,0	104,9	87,4	118,7
ծառայությունների արտադրություն	104,9	109,1	111,3	123,7	109,4	108,2	114,9	117,5	109,3	110,5	115,5	110,4
ֆինանսական միջնորդության անուղղակիորեն չափվող ծառայություններ	132,2	138,0	115,8	183,2	158,5	100,6	108,8	132,7	134,5	136,8	124,7	103,6
ապրանքների զուտ հարկեր			130,1	182,8	156,3	137,8	113.0	98,9	106,6	105,8	109,7	84,3
ՀՆԱ-ի ինդեքս դեֆլյատորը, %-ով			106,9	105,1	109,4	105,1	107,8	103,9	109,5	105,1	100,7	102,8

[1]Տես՝ ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք 2002-2008թթ. , Ստեփանակերտ, 2009թ., էջ 155,
Տես՝ ԼՂՀ վիճակագրական տարեիրք 2007-2013թթ., Ստեփանակերտ, 2014 թ., էջ157:

ԼՂՀ ՀՆԱ-ի արտադրության կառուցվածքը (2006-2013թթ.)

Հավելված2[1]

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ՀՆԱ	100	100	100	100	100	100	100	100
	44,5	39,9	39,8	41,4	40,9	40,0	36,8	36,7
Այդ թվում՝								
Արդյունաբերություն	18,4	14,8	13,9	16,4	17,2	16,2	13,6	13,3
Անտառային տնտեսություն	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Գյուղատնտեսություն	15,8	15,7	15,8	13,7	11,1	12,6	14,3	14,0
Շինարարություն	10,1	9,2	9,8	11,1	12,4	11,0	8,7	9,2
Ծառայությունների արտադրություն	51,0	54,7	54,0	54,7	55,0	57,4	61,2	62,8
Ֆինանսական միջնորդության անուղղակիորեն չափվող ծառայություններ	3,3	2,9	2,7	3,2	4,0	4,9	5,4	5,0
Ապրանքային զուտ հարկեր	7,8	9,3	8,9	8,1	8,1	7,5	7,4	5,5

ՀՀ ՀՆԱ-ի արտադրության իրական ծավալի ինդեքսները (2009-2013թթ.)

Հավելված3[2]

	2009	2010	2011	2012	2013
Ներքին արդյունք/շուկայական գներով/	85,9	102,2	104,7	107,2	103,5
Արտադրանքի հարկեր/հանած սուբսիդիաներ/	77,5	103,4	103,8	109,9	102,8
Ավելացված արժեք/ համախառն հիմնական գներով	86,9	100,3	104,8	106,8	103,6
Ֆինանսական միջնորդության անուղղակիորեն չափվող ծառայություններ	89,8	119,0	135,3	115,6	114,8
Գյուղատնտեսություն, անտառ. տնետեսություն, ձկնորսություն	105,9	84,0	114,0	109,5	107,2
Հանքագործական արդյունաբերություն, բացահանքերի շահագործում	106,3	122,8	113,9	115,7	105,9
Մշակող արդյունաբերություն	95,0	112,6	112,4	104,1	107,1
Էլեկտրականություն, գազի, գոլորշու, լավորակ օդի արտադրություն	88,0	88,7	119,5	105,9	99,4
Ջրամատակարարում, կոյուղի, թափոնների	90,4	117,8	100,2	105,7	118,2

[1] Տես՝ ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք 2007-2013թթ. , 2014թ., Ստեփանակերտ, էջ158:
[2] Տես՝ ՀՀ վիճակագրական տարեգիրք, Երևան, 2014 թ., էջ 236 :

մշաում և կառավարում					
Շինարարություն	58,4	103,3	87,8	104,8	89,2
Մեծածախ և մանրածախ առևտուր, ավտոմոբիլների, մոտոցիկլների նորոգում	94,7	103,4	104,8	104,7	101,0
Փոխադրումներ և պահեստային տնտեսություն	71,7	113,0	104,4	109,8	93,0
Կացություն և հանրային սննդի կազմակերպում	125,5	119,6	105,3	123,6	127,8
Տեղեկատվություն և կապ	110,9	102,7	100,7	109,1	113,2
Ֆինանսական և ապահովագրական գործունեություն	98,4	110,6	123,5	119,9	112,9
Անշարժ գույքի հետ կապված գործունեություն	79,3	104,8	102,4	109,8	119,4
Մասնագիտական, գիտական և տեխնիկական գործունեություն	130,6	97,4	87,4	81,4	112,2
Վարչարարական և օժանդակ գործունեություն	104,3	102,1	108,6	98,6	73,4
Պետական կառավարում և պաշտպանություն, պարտադիր սոց. ապահովագրություն	94,1	99,3	107,6	97,9	114,9
Կրթություն	102,2	104,6	103,6	100,6	100,0
Առողջություն և բնակչության սոցիալական ապահովություն	94,6	99,6	100,6	100,2	105,7
Մշակույթ, զվարճություն և այլ ծառայություններ	103,4	119,9	115,1	153,7	112,5
Սպասարկման այլ ծառայություններ	99,6	116,4	114,1	118,9	109,9
Տնային տնտեսությունների գործունեությունը որպես գործատու	113,4	106,6	168,6	86,8	107,5

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Շուշանիկ Ասրյան - տ.գ.թ. ԱրՊՀ տնտեսագիտության տեսության և կառավարման ամբիոնի դոցենտ

E-mail : shushanik.asryan@yandex.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, տ.գ.թ., Մ.Մ.Մինասյանը:

ՀՏԴ 331.015.14(479.243) Տնտեսագիտություն

ԱՇԽԱՏՈՒԺԻ ՇԱՐԺԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԼՂՀ-ՈՒՄ

Արմիդա ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ Աշխատանքային ռեսուրսներ, տնտեսապես ակտիվ բնակչություն, աշխատուժ, գենոֆոնդ, միգրացիա, արտագաղթ, օտարերկրյա աշխատուժ, ներքին և արտաքին միգրացիա, միգրանտ, նետտո-միգրացիա, դոնոր երկիր, կենսամակարդակ, զբաղվածություն, գործազրկություն:

Ключевые слова: трудовые ресурсы, экономически активное население, рабочая сила, генофонд, миграция, иностранная рабочая сила, внутренняя и внешняя миграция, мигрант, нетто-миграция, страна донор, страна реципиент, благосостояние, занятость, безработица.

Keywords: Working resources, economically active population, workforce, labor movement, gene pool, migration, foreign workers, internal and external migration, migrant, net-migrant, donor country, recipient country, standard of living, employment, unemployment.

Основные проблемы движения рабочей силы в НКР
А.Айрапетян

Данное исследование посвящено проблемам движения рабочей силы в НКР. Актуальность темы состоит в росте отрицательных последствий миграции рабочей силы. В статье подробно проанализировано нынешнее состояние рынка рабочей силы в НКР, движение рабочей силы, демографические последствия миграции, в частности, автор остановился на изучение таких показателей, как естественный рост населения, генофонд, рождаемость, разводы и какие последствия имела миграция для армянского народа. Чтобы предотвратить отрицательные последствия демографического характера движения рабочей силы, автор предлагает осуществление определенного комплекса мер; упорядочение деятельности рынка рабочей силы, разработка миграционной политики, обеспечение роста благосостояния населения.

The Main Issues of the Labor Movement in the NKR
A.Hayrapetyan

This research work is devoted to the problems of the labor movement in Nagorno-Karabakh Republic. The relevance of the subject lies in negative consequences of increasing volume of labor migration. The article analyzes the global image of labor movement in present-day world economy, the current situation in NKR labor market, unwanted effects of labor movement. In particular, the author stopped the study on indicators such as population growth, gene pool of human resources, employment, unemployment, birth, divorce and consequences of migration for the Armenian nation. In order to overcome the negative effects of demographic nature of labor movement it is offered by the author to implement a complex of certain measures, i.e. regulation of labor market activities, development of migration policy, provision of increase in living standards etc.

Տվյալ հետազոտությունը նվիրված է ԼՂՀ-ում աշխատուժի շարժի հիմնախնդիրներին: Թեմայի արդիականությունը կայանում է աշխատուժի միգրացիայի բացասական հետևանքների աճող ծավալների մեջ: Հոդվածում վերլուծության են ենթարկվել աշխատուժի շարժի ընդհանուր պատկերը արդի համաշխարհային տնտեսությունում, ԼՂՀ աշխատանքի շուկայի ներկա իրավիճակը, աշխատուժի շարժի անցանկալի հետևանքները:

Մասնավորապես հեղինակը կանգ է առել այնպիսի ցուցանիշների ուսումնասիրության վրա, ինչպիսիք են բնակչության բնական աճը, մարդկային ռեսուրսների գենոֆոնդը, զբաղվածությունը, գործազրկությունը, ծնելիությունը, ամուսնալուծությունը, և թե ինչպիսի հետևանքներ է ունեցել հայ ազգի համար արտագաղթը:

Աշխատուժի շարժի դեմոգրաֆիկ բնույթի բացասական հետևանքները հաղթահարելու համար հեղինակը առաջարկում է իրականացնել որոշակի միջոցառումների համալիր՝ աշխատանքի շուկայի գործունեության կարգավորումը, միգրացիոն քաղաքականության մշակումը, բնակչության կենսամակարդակի աճի ապահովումը և այլն:

Ցանկացած երկրի գլխավոր հարստությունը նրա աշխատանքային ռեսուրսներն են և այդ գլխավոր հարստության ակտիվության բարձրացման հիմնախնդիրը անխուսափելիորեն

պետք է դառնա պետության սոցիալ-տնտեսական ծրագրի ու գաղթի քաղաքականության կարևորագույն բաղադրամասը: Նման մոտեցումը բացատրվում է նախ նրանով, որ այդ նպատակով կատարված ցանկացած ներդրում փոխհատուցվում է արագորեն և դառնում նոր ներդրումների աղբյուր: Երկրորդ, դրանով իսկ հիմք է դրվում պետության հոգսերի հետագա թեթևացման, «քանզի մարդն իր աշխատանքով ստեղծում է ոչ միայն իր, այլև հասարակության համար՝ անվերապահորեն հարստացնելով պետական բյուջեն» : [1] Դրա հետ մեկտեղ յուրաքանչյուր անձ ունի ազատ տեղաշարժի և յուրաքանչյուր ոք ունի ցանկացած երկիր, այդ թվում նաև սեփականը, լքելու և իր երկիրը վերադառնալու իրավունքը:

Աշխատուժի շարժը (միգրացիան) իրենից ներկայացնում է բարդ սոցիալ-տնտեսական, ինչպես նաև կենսաբանական գործընթաց, որի ընթացքում փոփոխության են ենթարկվում աշխատուժի քանակական և որակական հատկանիշները: Պետական ծրագրերի շրջանակներում տեղի ունեցող աշխատուժի շարժը անհրաժեշտ է յուրաքանչյուր երկրի համար, քանի որ հնարավորություն է ընձեռում կիրառել այլ երկրի մասնագետների դրական փորձը ազգային տնտեսության զարգացման գործում: Սակայն երբ աշխատուժի միգրացիան գերազանցում է թույլատրելի սահմանները, ապա այդ երևույթի անցանկալի հետևանքները անխուսափելի են:

«Աշխատուժի միգրացիան աշխատունակ տարիքի բնակչության տեղաշարժն է՝ տնտեսական և սոցիալական վիճակի բարելավման նպատակով և հենց աշխատուժի շարժի ինտենսիվությունն ու մասշտաբները որոշում են զբաղվածության և գործազրկության պատկերը»[2]:

Մեր հանրապետության աշխատանքային ռեսուրսների ընդհանուր թվաքանակում տնտեսապես ակտիվ բնակչության կազմում տեղի ունեցած փոփոխությունները վկայում են վերջինիս աճի մասին: Եթե 2012թ. այդ ցուցանիշը կազմում էր 63.780 մարդ, ապա 2013թ. տնտեսապես ակտիվ բնակչության թվաքանակը կազմել է 64.987մարդ, այսինքն 1.207 մարդով ավելին էր և ուրախալի է, որ այդ աճը բացասական ձևով չի անդրադարձել գործազրկության մակարդակի վրա, դեռ ավելին, գործազրկության մակարդակը նվազել է 0.6%-ով՝ (4.6% -ից 2012թ. մինչև 4.0% -ը 2013թ.) [3]:

ԼՂՀ-ում 2013 թ. չզբաղված քաղաքացիների թիվը կազմել է 2 859 մարդ , որոնց 89.8%-ը ստացել են գործազուրկի կարգավիճակ: Չզբաղված քաղաքացիների թվաքանակը նախորդ տարվա համապատասխան ժամանակաշրջանի նկատմամբ նվազել է 9.2%-ով:

Այսօր աշխատուժի շարժի զանգվածային բնույթը թույլ է տալիս միջազգային տնտեսական հարաբերություններում այն գնահատել որպես ժողովրդագրական և տնտեսական կայուն երևույթ, որը տարբեր գործոնների ազդեցությամբ փոխում է ինչպես աշխարհագրական ուղղությունները, այնպես էլ տեղաշարժի նպատակները: Ընդհանուր առմամբ, բնակչության տեղաշարժի վրա ազդում է գործոնների համալիր, որոնք և փոխկապված են, և այս կամ այն ժամանակաշրջանում էական դեր են խաղում միգրանտների տեղաշարժի նպատակների ձևավորման գործում: Դրանք են՝ քաղաքական, բարոյահոգեբանական, մշակույթային, կրոնական, էթնիկական գործոնները:

Միգրացիայի հետևանքով է հենց պայմանավորված այն փաստը, որ ներկայումս աշխարհի հայերի ընդհանուր թվաքանակի մեջ հարաբարականորեն նվազել է հայաստանաբնակ հայերի տեսակարար կշիռը:

---

[1] Վ.Ե. Խոջաբեկյան, Հայաստանի բնակչության վերարտադրությունը և տեղաշարժերը XIX-XX դարերում, XXI դարի շեմին:, Երևան, 2001, էջ 132

[2] Экономика и социология труда. Юнита 1., М. 2000, էջ 66

[3] ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք, 2007-2013 թթ., Ստեփանակերտ, 2014, էջ 32

«Տարբեր փորձագիտական հետազոտությունների համաձայն, վերջին 20 տարիներին Հայաստանից հեռացել և այլ երկրներում բնակություն են հաստատել 700 հազարից մեկ միլիոն 300 հազար մարդ, որը կազմում է 2010 թ. ՀՀ անվանական բնակչության 21 - 39%-ը»[1]:

Այժմ հայերի թիվը աշխարհում գերազանցում է 9 մլն.-ը, որից միայն մոտ 3.2մլն.-ն է ապրում մայր հայրենիքում, իսկ մեծ մասը՝ 6 մլն. աշխարհի ավելի քան 75 երկրներում[2]: Աշխատուժի արտագաղթը միշտ էլ տարբեր սոցիալ-տնտեսական հետևանքներ է ունեցել: ԼՂՀ կառավարության կողմից մշակված համապատասխան քաղաքականության շնորհիվ աշխատուժի ներգրավման խնդիրը կարծես թե կարելի էր համարել լուծված, սակայն վերջին տարիներին աշխատուժի շարժի դինամիկան բացահայտում է աշխատուժի արտագաղթի բացասական սոցիալ-տնտեսական հետևանքները:

Այսօր արդեն կասկած չկա, որ արտագաղթը ազդում է մեր հանրապետության բնակչության գենոֆոնդի վրա և դրա բացասական ազդեցությունը կզգացվի տարիներ հետո: Արտագաղթի հետևանքով կրճատվում է ոչ միայն բնակչության թվաքանակը,այլև նվազում է երեխաների ծնունդը և իջնում բնական աճը: Իսկ դա ազգային անվտանգության կարևոր հիմնախնդիրներից է:Արտագաղթողների մեծ մասը երիտասարդներն են, որոնք գրեթե չեն վերադառնում, նրանք ձուլվում են այլ ազգերի և ազգությունների հետ:

Ըստ վիճակագրական տվյալների ԼՂՀ-ում 2013 թ. ծնվածների թիվը 2012թ. համեմատ նվազել է 5.2%-ով՝ կազմելով 2371 մարդ (2012թ.-ին այն կազմել է 2500 մարդ), իսկ մահացածների թիվը աճել է 9.1% -ով՝ կազմելով 1344 մարդ (2012թ.-ին այն կազմել է 1232 մարդ) : Ճիշտ է 2013 թ. ծնվածների թվաքանակը 1.8 անգամ գերազանցել է մահացության տեմպերը, սակայն անհնգստացնող է այն փաստը, որ գնալով ծնվածների թիվը նվազում է, իսկ մահացածների թիվը՝ աճում: Եվ եթե նույնիսկ 2013թ. բնակչության աճը դրական է և կազմել է 1027 մարդ, այն նախորդ տարվա համեմատ նվազել է 19% -ով, կամ 241 մարդով: Իսկ մահացությունների ընդհանուր թվում ամենամեծ տեսակարար կշիռը մինչև 70 տարեկան բնակիչների թիվն է կազմում՝ 30.5% (409 մարդ), 2012թ.-ին այն կազմել է 27,0 % (336 մարդ):

Հանրապետությունում կրճատվում է ընտանիքի անդամների թիվը, ինչը լուրջ մտահոգության առիթ է տալիս: Երեք և ավելի երեխաներ ունեցեղ ընտանիքների քիվը նվազում է. եթե 2009թ. նման ընտանիքների քիվը 496, ապա 2013թ. այս ցուցանիշը նվազեց մինչև 426: Հանրապետությունում ոչ միայն նվազում է ընտանիքի միջին մեծությունը, այլև ընտանիքը ավելի անկայուն է դառնում: Վերջին հինգ տարիների ընթացքում ամուսնալուծությունների քանակը 2013թ. ամենաբարձրն էր, միայն համեմատելու նպատակով նշենք, որ այս ցուցանիշը 2009թ. կազմել էր 106 (1000 բնակչի հաշվով), իսկ 2013թ. այն արդեն կազմում էր 192 (1000 բնակչի հաշվով):[3]

Սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշների վերլուծությունը հիմք է հանդիսանում եզրակացնելու, որ աշխատավարձի բարձրացումը, կենսամակարդակի աճը, գործազրկության նվազումը, ՀՆԱ-ի աճը մեկ շնչի հաշվով պետք է որ զգալի բարելավեն մեր կյանքը (ՀՆԱ-ն մեկ շնչի հաշվով 2013 թ. կազմել է 1 137.9 հազ.դրամ կամ 2 777.9 ԱՄՆ դոլար, իսկ 2012թ.՝ 1 023.0 հազ. դրամ կամ 2 546.1 ԱՄՆ դոլար) և որոշակի լուծեն արտագաղթի խնդիրը:

Վերաբնակեցման ծրագրի շրջանակներում ԼՂՀ-ի կառավարությունը միայն 2012թ-նին ԼՂՀ տարածք տեղափոխված ընտանիքների համար օրենսդրությամբ սահմանված արտոնությունների տրամադրման նպատակով հատկացրել է 42 136.0 հազար դրամ, իսկ

[1] Վ.Ե. Խոջաբեկյան, Հայաստանի բնակչության վերարտադրությունը և տեղաշարժերը XIX-XX դարերում, XXI դարի շեմին: Երևան, 2001. էջ 308

[2] Ս.Ա. Մելքումյան «Հայաստանի հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության տնտեսական աշխարհագրություն» Երևան, 2000. էջ 73

[3] ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք, 2007-2013 թթ., Ստեփանակերտ, 2014, էջ 90.

նույն ցուցանիշը 2013թ. ընթացքում նվազել է մինչև 22 170.5 հազար դրամ, ինչը վկայում է այն փաստի մասին, որ 2013թ. ԼՂՀ տարածք տեղափոխված ընտանիքների քանակը նվազել է: Հիմնական բնակություն հաստատելու համար 2013թ. ՀՀ-ից և այլ երկրներից ԼՂՀ են տեղափոխվել 59 ընտանիք, ընդհանուր առմամբ՝ 216 անդամ, այն դեպքում, երբ 2012 թ.-ին այս ցուցանիշը գրեթե երկու անգամ բարձր էր՝ 114 ընտանիք, 414 մարդ թվաքանակով:

ԼՂՀ-ում 2013թ. պաշտոնապես հաշվառված եկողների թվաքանակը կազմել է 866 մարդ, ընդ որում ՀՀ-ից՝ 779 մարդ, ԱՊՀ անդամ մյուս երկրներից, Սիրիայից և այլ երկրներից՝ 87 մարդ: Մեկնողների թվաքանակը նույն ժամանակահատվածում կազմել է 554 մարդ , ընդ որում 522-ը մեկնել է ՀՀ, 32-ը ԱՊՀ անդամ մյուս երկրներ և այլ երկրներ: Մեխանիկական հավելաճը կազմել է 312 մարդ:

Եկողների և մեկնողների դինամիկայի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ համեմատաբար մեծ տեսակարար կշիռ է կազմում Ստեփանակերտի և Քաշաթաղի միգրանտների քիվը: Այսպես. եթե 2012թ. Ստեփանակերտ եկողների թիվը կազմում էր 132 մարդ, ապա 2013թ. այն կազմել էր 145 մարդ, մեկնողների թվաքանակը գրեթե չի փոխվել: Եթե 2012թ. այն կազմել է 154 մարդ, ապա 2013թ.՝ 151 մարդ: Քաշաթաղում վիճակը այլ է , այստեղ նվազում է եկողների և ավելանում մեկնողների թիվը: Այսպես. 2012թ. եկողների թիվը կազմում էր 401 մարդ, իսկ 2013թ. այն կազմել էր 393 մարդ: Միևնույն ժամանակ մեկնողների թվաքանակը 2012թ.-ին կազմում էր 169 մարդ, իսկ 2013թ.՝ 173մարդ:

Հավելված 1,2 :

Գծապատկեր 1 Եկողների և մեկնողների դինամիկան

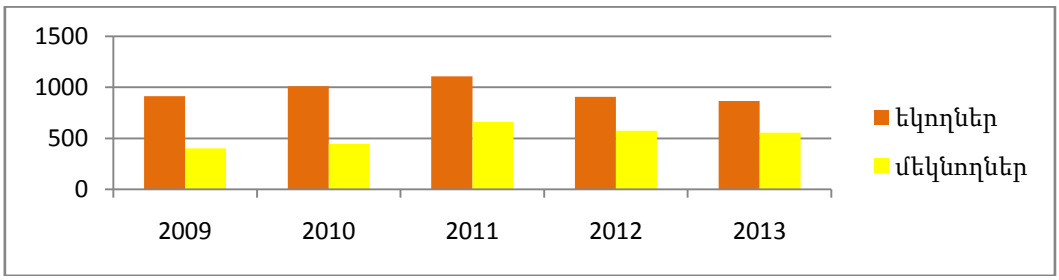

Գծապատկերի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ վերջին հինգ տարվա ցուցանիշներով 2013թ. եկողների թվաքանակը ամենա ցածրն է:

Աշխատուժի արտահոսքի սոցիալ-տնտեսական և այլ հետևանքները արդեն հայտնի են, սակայն ներպետական միգրացիան իր հերթին խորացնում է դրանք և տեղիք տալիս այլ բացասական հետևանքների: Գյուղական բնակչության կենտրոնացումը քաղաքներում մեծ տնտեսական կորուստներ է առաջացնում գյուղատնտեսության ոլորտում: Ներքին միգրացիան տանում է աշխատատեղերի բացակայությանը, ինչպես նաև արտաքին միգրացիայի աճին: Եվ այն փաստը, որ այսօր մեր հանրապետությունում քաղաքային բնակչության թվաքանակը գերազանցում է գյուղականին, արդեն իսկ վկայում է ներքին միգրացիայի տեմպերի աճի մասին: ԼՂՀ բնակչության թվաքանակի ցուցանիշն ընթացիկ հաշվարմամբ 2014թ. հունվարի 1-ի դրությամբ կազմել է 148140 մարդ, այդ թվում քաղաքային բնակչությունը՝ 79 161 մարդ, իսկ գյուղականը՝ 68 979մարդ: 2013թ. հունվարի 1-ի համեմատ բնակչության թվաքանակը ավելացել է 1492 մարդով՝ կազմելով 14466 մարդ, որից քաղաքայինը 77.8 մարդ , իսկ գյուղականը 68.8մարդ: Իհարկե 1492 մարդով աճը դեռևս չի նշանակում, թե այսօր հանրապետությունում առկա բնակչության թիվը բավարարում է երկրի զարգացման պահանջներին: Այստեղ ավելի մեծ անհանգստություն է պատճառում գյուղական բնակիչների թվաքանակի կրճատումը:

Ստեղծված իրավիճակից ելնելով հանրապետությունում պետական աջակցությունը պետք է ուղղել սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության կատարելագործման վրա:

Այսպիսով, աշխատուժի արտագաղթի անցանկանալի ժողովրդագրական հետևանքները բավականին շատ են, ուստի ԼՂՀ կառավարությունը ավելի ակտիվ գործունեություն պետք է ծավալի բնակչության միգրացիայի պետական կարգավորման ուղղությամբ, մասնավորապես՝

- բնակչության զբաղվածության պետական քաղաքականության կարևոր խնդիրներից են աշխատանքի վարձատրության բնագավառում ճիշտ և ճկուն քաղաքականության իրականացումը, նվազագույն աշխատավարձի չափի ճիշտ սահմանումը և բիզնեսի համար նպաստավոր պայմանների ստեղծումն ու խրախուսման մեխանիզմների մշակումը, ազատ աշխատուժի արտահանման պետական կարգավորումը,
- այսօր, ինչպես երբևէ, անհրաժեշտ է կատարել համապատասխան աշխատանքներ ճիշտ քաղաքականություն մշակելու համար, քանի որ աշխատուժի արտագաղթի ազդեցությունը կզգացվի տարիներ հետո: Դրա հետևանքով կրճատվում է ոչ միայն բնակչության թվաքանակը արտադրության բնագավառում, այլև նվազում է երեխաների ծնունդը, իջնում բնական աճը, որոնք ազգային անվտանգության կարևոր հիմնախնդիրներն են,
- անհրաժեշտ է խթանել նոր աշխատատեղերի ավելացումն ու աշխատանքի արդյունավետ օգտագործումը, նոր աշխատատեղերի ստեղծման և արտադրության ընդլայնման նպատակով տրամադրել ցածր տոկոսադրույքով վարկեր,
- հարկային արտոնություններ սահմանել այն կազմակերպությունների համար, որոնք լրացուցիչ նոր աշխատատեղեր են բացում՝ իրենց վրա վերցնելով աշխատողների վերապատրաստման ծախսերը, օժանդակել այն կազմակերպություններին, որոնք զգալի ներդրումներ են կատարում մարդկային կապիտալում,
- աշխատուժի շարժի կարգավորման նպատակով անհրաժեշտ է ապահովել օրենսդրական դաշտի, միգրացիայի, արտագնա աշխատանքային գործունեության մասին օրենքների լրիվ ձևավորումը,
- խիստ կարևոր է զբաղվածության ոլորտի օրենսդրական դաշտի կատարելագործումը, ֆինանսական լծակների և հատկապես հարկային, վարկային ճկուն քաղաքականության մշակումն ու ներդրումը, ֆինանսական պատժամիջոցների և պետական անհատույց դրամական օժանդակության կիրառումը:

Գրականություն

1. Վ.Ե. Խոջաբեկյան, Հայաստանի բնակչության վերարտադրությունը և տեղաշարժերը XIX-XX դարերում, XXI դարի շեմին:, Երևան, 2001.
2. Ռ.Ս. Ղանթարյան ՀՀ աշխատանքի շուկան և զբաղվածության պետական կարգավորումը: «Տնտեսագետ», Երևան, 2003.
3. Ս.Ա. Մելքումյան «Հայաստանի հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության տնտեսական աշխարհագրություն» Երևան, 2000.
4. Ս. Պողոսյան Աշխատանքի տնտեսագիտություն:, Երևան , 2004.
5. ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք, 2007-2013 թթ., Ստեփանակերտ, 2014.
6. Экономика и социология труда. Юнита 1., М. 2000г.

Հավելված 1

Եկողների, մեկնողների և մեխանիկական հավելաճի դինամիկան / մարդ/

	2012թ.			2013թ.			Բացարձակ աճ, նվազումը («-» նշանով)		
	եկողներ	մեկնողներ	մեխանի-կական հավելաճ	եկողներ	մեկնողներ	մեխանի-կական հավելաճ	եկողներ	մեկնողներ	մեխանի-կական հավելաճ
Ընդամենը	**907**	**574**	**333**	**866**	**554**	**312**	**-41**	**-20**	**-21**
Ք.Ստեփան ակերտ	132	154	-22	145	151	-6	13	-3	16
Ասկերան	58	32	26	49	33	16	-9	1	-10
Հադրութ	63	31	32	60	27	33	-3	-4	1
Մարտակերտ	75	66	9	80	37	43	5	-29	34
Մարտունի	51	45	6	64	51	13	13	6	7
Շահումյան	77	53	24	36	46	-10	-41	-7	-34
Շուշի	50	24	26	39	36	3	-11	12	-23
Քաշաթաղ	401	169	232	393	173	220	-8	4	-12

Հավելված 2

ԼՂՀ աշխատուժի շարժի իրավիճակը վերջին հինգ տարվա կտրվածքով

	2009թ.		2010թ.		2011թ.		2012թ.		2013թ.	
	մարդ	1000 բնակչի հաշվով	մարդ	1000 բնակչի հաշվով	մարդ	1000 բնակչի հաշվով	մարդ	1000 բնակչի հաշվով	մարդ	1000 բնակչի հաշվով
Եկողներ	914	6.5	1011	7.0	1109	7.7	907	6.2	866	5.8
Մեկնողներ	403	2.9	446	3.1	663	4.6	574	3.9	554	3.7
Միգրացիայի մնացորդ (+;-)	511	3.6	565	3.9	446	3.1	333	2.3	312	2.1

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Արմիդա Հայրապետյան - Տնտեսագիտության տեսության և կառավարման ամբիոնի դասախոս

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, տ.գ.թ., Շ.Շ.Ասրյանը:

ՀՏԴ 336.2(479.243) Տնտեսագիտություն

ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ ԼՂՀ-ՈՒՄ

Զ. ՄԻՐԶՈՅԱՆ

Բանալի բառեր. *հարկային համակարգ, հարկային վարչարարություն, հարկային քաղաքականություն, հարկման արդյունավետություն, միջազգային փորձ, հարկային ներուժ, համախառն ներքին որդյունք, հարկային հսկողություն, հարկային պարտավորություն, ուղղակի և անուղղակի հարկեր, հարկային հաշվետվություն, հարկահավաքման գործընթաց, տնտեսական վերափոխում:*

Ключевые слова: *налоговая система, налоговое администрирование, налоговая политика, налоговая эффективность, международный опыт, налоговый потенциал, ВВП, налоговый контроль, налоговые обязательства, прямые и косвенные налоги, налоговая отчетность, процесс сбора налогов, экономические преобразования.*

Keywords: *tax system, tax administration, tax policy, tax efficiency, international experience, tax potential, GDP, tax control, tax liabilities, direct and indirect taxes, tax records, tax collection, economic transformation.*

З. Мирзоян

Особенности налоговой администрации и оценка эффективности в НКР

Налоговая политика и налоговое управление – взаимосвязанные факторы социально-политической ситуации страны. Они вступают в такие отношения, что любые налоговые реформы предполагают выработку и присутствие эффективных механизмов налогового управления.

Для того чтобы увеличить эффективность налогового администрирования в НКР необходимо обратить внимание на качество обслуживания налогоплательщиков. Для того чтобы обеспечить более целенаправленную проверку нужно использовать современные механизмы управления, основываясь на передовом международном опыте, улучшить внутренний контроль и надзор, повысить эффективность системы внутреннего контроля путем использования новых информационных технологий.

Z. Mirzoyan

Peculiarities of Tax Administration and Evaluation of its Effectiveness in the NKR

Tax policy and administration are the interrelated factors in socio-political situation of the country. Any tax reforms presuppose the production and the presence of effective mechanisms for tax administration.

In order to increase the efficiency of tax administration in the NKR it is necessary to pay attention to the quality of service to taxpayers. To provide more targeted checks we should use modern management tools, to improve internal control and supervision we should make use of the best international practices; to improve the efficiency of the internal control system new information technologies should be used.

Հարկային քաղաքականութ-յունը և հարկային վարչարարութ-յունը պետության սոցիալ-քաղաքական իրավիճակի փոխկապված գործոններ են: Դրանք այնպիսի փոխհարաբերությունների մեջ են, որ հարկման հատվածում ցանկա-ցած բարեփոխումներ միշտ են-թադրում են հարկային վարչարա-րության արդյունավետ մեխանիզմ-ների մշակում կամ առկայություն:

ԼՂՀ-ում հարկային վարչարարության արդյունավետության բարձրացման նպատակով անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել հարկ վճարողների սպասարկման որակի բարձրացմանը, ստուգումների գործընթացն առավել հասցեական դարձնելու համար կիրառել հարկային հսկողության ժամանակակից մեխանիզմներ, միջազգային առաջատար փորձի հիման վրա բարելավել ներքին հսկո-ղության և վերահսկողության գոր-ծընթացները, բարձրացնել ներքին կառավարման հա-մակարգի արդյունավետությունը, կիրառել տեղեկատվական նոր տեխ-նոլոգիաներ:

1. Հարկային համակարգի և հարկային վարչարարության առանձնահատկությունները

Հարկային համակարգի կա-յունությունը համարվում է ցանկա-ցած պետության, այդ թվում՝ ԼՂՀ արդ-յունավետ հարկային քաղաքակա-նության իրագործման կարևորա-գույն նախապայման: Հարկային համակարգը նպատակաուղղված է պետության ֆինանսական գործու-նեության կարևոր գործընթացի իրագործմանը՝ բյուջեի եկամուտնե-րի ձևավորմանն ու համալրմանը: Ընականաբար' հարկային համա-կարգը բյուջետային համակարգի ենթատեքստում դիտվում է որպես պետության գոյության և հանրա-յին շահերի պաշտպանության նա-խապայման:

Հարկային քաղաքականութ-յան հետ ուղղակիորեն և անուղղակիորեն կապված են ոչ միայն պետության և հասարակության, այլև բոլոր քաղաքացիների, բնակ-չության խմբերի և շերտերի, կազ-մակերպությունների շահերն ու հե-տաքրքրությունները: Այդ կարևո-րությամբ պայմանավորված, կարե-լի է նշել, որ վերափոխումների ներ-կայիս փուլում հարկային բարեփո-խումները հանդիսանում են տնտե-սական վերափոխումների կարևո-րագույն բաղկացուցիչը, քանի որ երկրի հարկային ներուժը կախված է ամբողջ տնտեսական ներուժից: Միևնույն ժամանակ, չափազանց մեծ է հարկերի ազդեցությունը' ինչ-պես երկրի տնտեսության, այնպես էլ պետության ֆունկցիաների կա-տարման արդյունավետության վրա: Տնտեսական գործընթացնե-րի շարունակվող փոփոխականու-թյունը և հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը ակն-հայտորեն պահանջում են մշակ-վող և իրականացվող հարկային քաղաքականության կատարելա-գործում, այդ ուղղությամբ արդյու-նավետ տնտեսական քաղաքակա-նության իրականացում:

Հարկային քաղաքականութ-յունը և հարկային վարչարարութ-յունը պետության սոցիալ-քաղաքական իրավիճակի փոխկապված գործոններ են: Դրանք այնպիսի փոխհարաբերությունների մեջ են, որ հարկման հատվածում ցանկա-ցած բարեփոխումներ միշտ են-թադրում են հարկային վարչարա-րության արդյունավետ մեխանիզմ-ների մշակում կամ առկայություն:

Տնտեսագիտական գրականությունում հարկային վարչարարության մասին սահմանումները տարբեր են, սակայն դրանով հանդերձ գոյություն ունեն մի շարք կարևոր տարրեր, որոնք արտացոլվում են գրեթե բոլոր սահմանումների մեջ: Ըստ էության՝ հարկային վարչարարությունը լայն իմաստով կարելի է սահմանել որպես հարկային օրենսդրության շրջանակներում հարկային մարմինների և հարկ վճարողների միջև ձևավորվող փոխհարաբերություններ, որոնք ուղղված են հարկային եկամուտ-ների հավաքմանը, հարկ վճարողների սպասարկմանը, հաշվառմանը, ինչպես նաև հարկային հարաբերությունները կարգավորող այլ իրավական ակտերի և հարկային օրենսդրության պահանջների կատարման նկատմամբ օրենքով սահմանված կարգով հսկողության իրականացմանը, այդ պահանջների խախտումների բացահայտմանն ու կանխմանը, անհրաժեշտ միջոցառումների իրականացմանը առաջացած հարկային պարտավորությունների գանձման ուղղությամբ:

Հարկային վարչարարությունը նաև ենթադրում է միջոցների, որոշումների և գործողությունների ամբողջությունը, սակայն հարկային քաղաքականության մեջ գերակշռում է որոշումների ընդունման գաղափարական կողմը, այնինչ՝ վարչարարության մեջ՝ կազմակերպական և իրականացման կողմը: Արդյունաբերական առաջատար երկրներում, այդ թվում Ճապոնիայում, հարկային վարչարարությունը հիմնվում է ինքնահայտարարագրման սկզբունքի վրա: Բոլոր հիմնական հարկատեսակների գծով հարկատուները ինքնուրույն լրացնում և ներկայացնում են հայտարարգրեր և հարկային մարմինները վարչական եղանակով հարկեր չեն հաշվարկում, ինչը կրճատում է հարկային վարչարարության ծախսերը: Այդ իսկ նպատակով պարբերաբար խրախուսվում են պարբերաբար և կոռեկտ հայտարարագրեր ներկայացնողները և սահմանված կարգով հաշվապահական հաշվառում վարողները, որոնց թույլ է տրվում, որպես ,վսատհելիեհարկատուներ, ներկայացնել կապույտ գույնի հայտարարագրեր, որոնց հիման վրա տրվում են լրացուցիչ արտոնություններ:

Հարկային վարչարարության ցածր մակարդակն առաջին հերթին ազդում է տնտեսվարող սուբյեկտների վրա Հետևաբար՝ հարկային վարչարարության բարեփոխումների նպատակը գործարար ակտիվության բարձրացումն է, իսկ եթե այն չի հաջողվում, պետությունը վերանայում է հարկային վարչարարության բարեփոխումների գերակայությունները և շտկելով դրանց թերացումները՝ նպաստում է հարկային քաղաքականության արդյունավետության բարձրացմանը Հարկային մարմինների խնդիրն է ապահովել հարկային եկամուտներ պետական բյուջեում կամ բացահայտել ստվերում գործող տնտեսվարող սուբյեկտներին՝ ցույց տալով հարկային ներուժի

գումարները Այսինքն՝ հարկային պլանավորման և հարկային վարչարարության տեսանկյուններից հարկային մարմինները յուրաքանչյուր տարի կատարելագործում են հարկային ստուգումների մակարդակը՝ նպատակ ունենալով կրճատել ստվերային գործարքները Ինչ վերաբերում է հարկային վարչարարության գործառույթներին, ինչպիսիք են հաշվառումը, հարկային պլանավորումը, կարգավորումը, վերահսկողությունը և խթանումը, դրանց նպատակը հարկային հաշվառման իրականացումն է

2. Հարկային վարչարարության արդյունավետության գնահատումը ԼՂՀ-ում

Հարկման արդյունավետության գնահատականի հարցը մինչ օրս վերջնական պատասխան չունի: Հստակ չէ, թե հարկատուի եկամտի որ մասի գանձումն է արդյունավետ' մեկ քառորդը, մեկ երրորդը, թե կեսը: Այդ իսկ պատճառով էլ հարկման արդյունավետության վերաբերյալ քննարկումները շատ հաճախ կառուցվում են միջազգային համեմատությունների վրա՝ հիմք ընդունելով մակրոտնտեսական մակարդակում պլանային կամ փաստացի վճարված հարկերի ընդհանուր գումարի և համախառն ներքին արդյունքի, իսկ միկրոմակարդակում' պլանային կամ փաստացի վճարված հարկերի ու համախառն եկամտի տոկոսային հարաբերակցության ցուցանիշները:

Ներկայումս ԼՂՀ հարկային վարչարարության արդյունավետության գնահատման հիմքում ներդրված չեն մաթեմատիկական մոդելներ: Որպես հարկային վարչարարության արդյունավետության գնահատման ցուցանիշ գերազանցապես օգտագործվում է պետական բյուջեի հարկային եկամուտների կատարողականի ցուցանիշը: ,Հարկային ծառայության մասինե ԼՂՀ օրենքով հարկային մարմնին պատվիրակված խնդիրների բովանդակության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այդ խնդիրների շարքում պետական բյուջեի կատարողականն անգամ չի հիշատակվում: Դա նշանակում է, որ բացառապես պլանավորված հարկային եկամուտների կատարողականի միջոցով հարկային վարչարարության արդյունավետության գնահատումը սկզբունքորեն սխալ մոտեցում է: Այն չի արտացոլում հարկային մարմնի աշխատաոճը, տնտեսական ընթացիկ դժվարությունները, հարկատուների բավարարվածության մակարդակը և այլն, որոնք սերտորեն փոխկապակցված են հարկային վարչարարությունն իրականացնող մարմնի խնդիրների հետ: Այդ պատճառով, բացի պետական բյուջեով նախատեսված հարկային մուտքերի կատարողականի ցուցանիշից առաջարկում ենք հարկային համակարգի արդյունավետության գնահատման հիմքում դնել հետևյալ ցուցանիշները համակարգը՝

1. Հարկեր/ՀՆԱ հարաբերությունը: Ցուցանիշը ցույց է տալիս, թե ՀՆԱ–ի որ մասնաբաժինն է վերաբաշխվում պետության կողմից: Գործոնի բարձր արժեքը պետք է համապատասխանի Եվրոպական երկրների միջին համարժեք մեծությանը:

2. Ապառքների, գերավճարների մակարդակի նվազեցումն ու չվճարումների մակարդակի նվազեցումը, որը ցույց կտա հարկատուներից չհիմնավորված լրացուցիչ հարկային պարտավորություններ կատարելու արատավոր փորձից հրաժարվելու և ժամանակին իրազեկելու փորձի ներդրման մասին,

3. Հարկային մարմնի աշխատանքը դրական գնահատած հարկատուների մասնաբաժինը:

4. Հարկային օրենսդրությունում կատարվող փոփոխությունների և լրացումների քանակը, ինչը ցույց է տալիս, թե որքան անկատար է դեռ հարկային համակարգ իրավական ապահովումը,

5. Էլեկտրոնային եղանակով ներկայացվող հաշվետվությունների և այլ փաստաթղթերի մասնաբաժինը, որի ավելացումը վկայում է հարկատու–հարկային տեսուչ շփումների նվազման և կոռուպցիոն ռիսկերի նվազման մասին,

6. Հարկատուների կողմից բողոքարկված հարկային մարմնի որոշումներում կողմից հօգուտ հարկային մարմնի կայացված վճիռների և կասեցված հարկային մարմնի որոշումների մասնաբաժինը: Ցուցանիշը ցույց է տալիս հարկային մարմնի անաչառության աստիճանը:

Ընականաբար, այս գնահատականի հիմքում ընկած է նաև դատահիրավական համակարգի կայացվածության մակարդակը:

Հ/Հ	Ցուցանիշներ	2012թ.	2013թ.	2014թ.	2015թ. հունվար-հունիս
	ՀՆԱ	150 015,7	168 563,6	188 840,3	83 535,8
	Ընդամենը պետական բյուջեի եկամուտներ	28 755,6	27 919,3	31 485,4	13 067,6
	Հարաբերությունը ՀՆԱ-ին, %	19,2	16,6	16,7	15,6
1	Հարկեր, տուրքեր և պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարներ	26 309,4	26 347,2	30 210,4	12 818,0
	Մասնաբաժինը ընդհանուր եկամուտներում, %	91,5	94,4	96,0	98,1
	Հարաբերությունը ՀՆԱ-ին, %	17,5	15,6	16,0	15,3
1,1	Հարկային եկամուտներ	18 534,5	17 884,4	29 795,7	12 629,8
	Մասնաբաժինը ընդհանուր եկամուտներում, %	64,5	64,1	94,6	96,6
	Հարաբերությունը ՀՆԱ-ին, %	12,4	10,6	15,8	15,1
	ուղղակի հարկեր	8 685,9	9 386,5	17 763,5	9 290,9
	Մասնաբաժինը հարակային եկամուտներում, %	46,9	52,5	59,6	73,6
	Հարաբերությունը ՀՆԱ-ին, %	5,8	5,6	9,4	11,1
	անուղղակի հարկեր	9 848,6	8 497,9	12 032,2	3 338,9
	Մասնաբաժինը հարակային եկամուտներում, %	53,1	47,5	40,4	26,4
	Հարաբերությունը ՀՆԱ-ին, %	6,6	5,0	6,4	4,0
1,2	Պետական տուրք	401,8	407,3	414,7	188,2
	Մասնաբաժինը ընդհանուր եկամուտներում, %	1,4	1,5	1,3	1,4
	Հարաբերությունը ՀՆԱ-ին, %	0,3	0,2	0,2	0,2
1,3	Պարտ. սոց. վճարներ	7 373,1	8 055,5		
	Մասնաբաժինը ընդհանուր եկամուտներում, %	25,6	28,9		
	Հարաբերությունը ՀՆԱ-ին, %	4,9	4,8		
2	Պաշտոնական դրամաշնորհներ	1 000,0			
	Մասնաբաժինը ընդհանուր եկամուտներում, %	3,5			
	Հարաբերությունը ՀՆԱ-ին, %	0,7			
3	Այլ եկամուտներ	1 446,2	1 572,1	1 275,0	249,6
	Մասնաբաժինը ընդհանուր եկամուտներում, %	5,0	5,6	4,0	1,9
	Հարաբերությունը ՀՆԱ-ին, %	1,0	0,9	0,7	0,3

Աղյուսակ 1

2012-2015թթ. ԼՂՀ պետական բյուջեի եկամուտները և տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում (մլն դրամ)

Շուկայական տնտեսության պայմաններում բյուջեն հանդես է գալիս որպես ֆինանսավարկային համակարգի գլխավոր և առաջատար օղակ: Ընդ որում՝ բյուջեի եկամուտների առյուծի բաժինն ապահովվում է հարկային եկամուտների հաշվին: Դա ևս մեկ անգամ հիմնավորում է, որ հարկային վարչարարության արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ կատարվող միջոցառումները հատուկ կարևորություն ունեն: Աղյուսակն 1–ում ներկայացված են ԼՂՀ պետական բյուջեի եկամուտների կառուցվածքը, տեսակարար կշիռները և ՀՆԱ–ի նկատմամբ հարաբերությունը:

ՀՆԱ-ի նկատմամբ հարկերի տեսակարար կշռի ոչ բարձր մակարդակը հատուկ է անցումային տնտեսություն ունեցող գրեթե բոլոր երկրներին: Գործնականում հարկային եկամուտներ/ՀՆԱ ցուցանիշի վրա ազդում են տարբեր գործոններ: ԼՂՀ-ում այդ ցուցանիշի վրա ազդող հիմնական գործոնները հետևյալն են՝

 ուղղակի հարկեր /ՀՆԱ հարաբերակցությունը,

 անուղղակի հարկեր /ՀՆԱ հարաբերակցությունը,

 ստվերային դաշտի առկայությունը, որը առաջին հերթին նկարագրում է շրջանառությունում կանխիկ դրամի և ՀՆԱ հարաբերակցությամբ,

 հարկային եկամուտների աճի տեմպը:

Հարկման արդյունավետությունը բնութագրող և այն ընդհանրացնող ու միջազգային համեմատություններում կիրառվող ցուցանիշներից է անուղղակի և ուղղակի հարկերի տոկոսային հարաբերակցության ցուցանիշը, որը պատկերացում է տալիս հարկման արդարացիության սկզբունքի կիրառման մասին: Որքան բարձր լինի անուղղակի հարկերի մասնաբաժինը, այնքան պակաս ուշադրություն դարձված կլինի հարկման արդարության սկզբունքի պահպանմանը, քանի որ անուղղակի հարկերը ներառվում են ապրանքների ու ծառայությունների գների մեջ՝ հարկային բեռը տեղափոխելով սպառողների վրա, որի գերակշիռ մասը ազգաբնակչությունն է:

Ինչպես տեսնում ենք աղյուսակ 1-ից 2015թ. 1-ին կիսամյակում աճել է ուղղակի հարկեր/ՀՆԱ ցուցանիշ՝ կազմելով 11.1% և միաժամանակ նվազել անուղղակի հարկեր/ՀՆԱ ցուցանիշը՝ կազմելով 4.0 %:

Նոր հարաբերությունների ձևավորման սկզբնական փուլում պետական բյուջեի համար որպես եկամուտների հիմնական աղբյուր ծառայում էր անուղղակի հարկերը, որը, մեր կարծիքով, օբյեկտիվ է, քանի որ դրանք ֆինանսական միջոցների սղության պայմաններում առավել հաջողությամբ են կարողանում կատարել բյուջեի համալրման դերը: Փաստորեն, այդ փուլում հարկային բեռի ծանրությունը հիմնականում ընկնում է բնակչության առավել քիչ ապահովված խավերի վրա: Սակայն պետք է նշել, որ այդ իրավիճակի երկարատև շարունակումը կարող է խիստ վտանգավոր դառնալ երկրի համար, առավել ևս այն պարագայում, երբ դրանք չեն կարողանում անգամ ամբողջությամբ ապահովել պետության առավել կարևոր գործառույթների ֆինանսական ապահովվածության խնդրի լուծումը: Արդյունավետ շուկայական տնտեսություն ունեցող երկրներում բյուջեի եկամտային մասը հիմնականում ձևավորվում է իրավաբանական և ֆիզիկական անձանցից գանձվող ուղղակի հարկերի, այսինքն աշխատանքի և ձեռնարկատիրության հարկման հաշվին : Հանրապետության հարկային համակարգում անուղղակի հարկերի տեսակարար կշռի աստիճանական և ոչ թե կտրուկ կրճատումը, մեր կարծիքով, պետք է դառնա տնտեսական վերափոխումների հիմնական ուղղություններից մեկը:

Գծապատկեր 1

2013թ. զարգացած երկրներում ուղղակի և անուղղակի հարկերի հարաբերությունը ՀՆԱ-ում, %

Համեմատության համար նշվել է, որ 2013թ. ԵՄ երկրներում և ԱՄՆ-ում ուղղակի հարկերի և անուղղակի հարկերի տեսակարար կշիռների հարաբերակցությունը ՀՆԱ-ում միջինը կազմել է 38% և 28.4%, այսինքն՝ զարգացած երկրներում ՀՆԱ-ում գերակշռում են ուղղակի հարկերը, իսկ դրա վճարողը գործարար հատվածն է

Արտասահմանյան փորձի և վիճակագրական տվյալների հիման վրա իրականացված վերլուծությունները փաստում են կարևոր մի օրինաչափություն, համաձայն որի զարգացած երկրներում հարկային եկամուտների մեջ գերակշռող է ուղղակի հարկերի, իսկ զարգացող կամ թույլ զարգացած երկրներում՝ անուղղակի հարկերի տեսակարար կշիռը: Նկարագրված օրինաչափության վիճակագրական հիմնավորումը զետեղված է ստորև ներկայացվող աղյուսակում: Նկարագրված օրինաչափության բացատրությունը կայանում է նրանում, որ զարգացած երկրներում ի տարբերություն զարգացող և թույլ զարգացած երկրների՝ անհատական, հետևաբար և ընդհանուր եկամտի մակարդակն անհամեմատ բարձր է:

Աղյուսակ 2

Ուղղակի և անուղղակի հարկերի հարաբերակցությունը միջազգային գործընթացում

ԼՂՀ կողմից իրականացվող հար-կային վարչարարության առանձ-նահատուկ տեղն ու դերը որոշելու և գնահատելու նպատակով անի-րաժեշտ է կարևորել հարկային վարչարարության միջազգային փորձի հնարավոր կիրառման փաս-տացի ձեռքբերումները:

Զարգացած բոլոր երկրներում, ինչպես նաև անցումային տն-տեսությամբ զգալի թվով երկրներում հարկային մարմինների կող-մից իրականացվող գործառույթնե-րի գերակշիռ մասը, մասնավորա-պես՝ հարկային հաշվետվություն-ների ընդունումն ու մշակումը, անձ-նական հաշիվների քարտերի վա-րումը, հարկային վարչարարութ-յան ոլորտի բոլոր գործառույթնե-րի իրականացումը (հարկային հս-կողություն, կամերալ ուսումնասի-րություններ, գանձումներ և այլն), հարկ վճարողներին տարբեր ծա-ռայությունների մատուցումը (ծա-նուցագրերի տրամադրում, փաստաթղթաշրջանառություն և այլն) իրականացվում են ավտոմատաց-ված (էլեկտրոնային) եղանակով: Այսպես, օրինակ՝ ԱՄՆ-ում հաշվետ-վությունների 95%-ը, եվրոպական երկրներում՝ միջինը 60%-ը, Ղազախստանում՝ 75%-ը, ՌԴ-ում՝ 45%-ը հարկային մարմիններին են ներկայացվում էլեկտրոնային ե ղանակով:

Ֆրանսիայում հարկային հաշ-վետվությունների հանձնումը կա-տարվում է ուղիղ ինտերնետի մի-ջոցով: Տարեցտարի Ֆրանսիայում ավելանում է էլեկտրոնային եղա-նակով հարկային հաշվետվություն-ներ հանձնող քաղաքացիների թի-վը: Շուրջ 7.5 մլն հարկատուներ լրացնում և հանձնում են իրենց հաշվետվությունները տելեկոմունի կացիոն կապի միջոցով: Հարկերը կարելի է հաշվել էլեկտրոնային եղանակով, ընտրելով անհրաժեշտ դաշտը, լրացնելով վանդակները, պատասխանելով հարցերին: Ընդ որում՝ հարկերի հաշվումը կարելի է կատարել ինչպես ընթացիկ շր-ջանում, այնպես էլ ապագա ժա-մանակաշրջանի համար: Ֆրան-սիան կիրառում է հարկային վճճե-րի նախադատարանական կարգա-վորման ինստիտուտը: Ֆրանսիայում հարկային ստուգումներն իրա-կանացվում են հարկային տեսչու-թյունների գրասենյակներում (կամերալ ստուգումներ):

Յուցանիշներ	2015թ. 1-ին եռ.	2014թ. 1-ին եռ.	Տարբերություն	
	բաց.	հար.		
Ընդամենը հաշվետվություն ներկայացնողների քանակ	4200	2870	1330	46
Էլեկտրոնային եղանակով հաշվետվություն ներկայացնողների քանակ	4069	2411	1658	69
Տեսակարար կշիռ	97	84	13	

Աղյուսակ 3

2014-2015թթ. ԼՂՀ-ում Էլեկտրոնային եղանակով հաշվետվություն ներկայացնողների քանակը

Հարկային վարչա-րարության միջազգային փորձը վկայում է՝ հարկային վարչարա-րությունն ավտոմատացնող ծառա-յության դերի կարևորվությունը: Հարկային ոլորտում ԼՂՀ կառավարության կողմից վերջին տարի-ներին մշակվող և իրականացվող քաղաքականությունը կողմնորոշված է եղել հարկային քաղաքա-կանության կատարելագործմանն ու հարկահավաքման գործընթացի արդյունավետության բարձրացմա-նը:

2014 թվականի հունվարի 1-ից միասնական եկամտային հարկի հաշվարկները և գրանցման հայտերն ներկայացվում են բացառապես էլեկտրոնային եղանակով: Ինչպես տեսնում ենք տարեցտարի ավելանում է էլեկտրոնային համակարգից օգտվողների քանակը: 2015թ. 1-ին եռամսյակի տվյալներով ԼՂՀ-ում հաշվետվությունների էլեկտրոնային համակարգից օգտվում են հարկ վճարողների 97 %-ը՝ նախորդ տարվա 84 %-ի փոխարեն:

Այսպիսով՝ արդյունավետ հարկային քաղաքականության ապահովման համար անհրաժեշտ է իրականացնել.

1. Հարկ վճարողների սպա-սարկման որակի բարձրացում, ին-չը կհանգեցնի հարկերի կամավոր վճարման սկզբունքի արմատա-վորմանը, որն, իր հերթին, ենթադ-րում է՝

 հարկ վճարողներին մա-տուցվող ծառայությունների նոր ուղիների սահմանում, որոնք կա-պահովեն հաշվետվությունների ներկայացման ցածր ծախսեր և բարձր արդյունավետություն,

 հարկ վճարողների իրա-զեկման արդյունավետ համակար-գի ապահովում,

 հանրության հետ արդյու-նավետ համագործակցության ապահովում:

2. Հարկային մարմնի հիմնա-կան բիզնես գործընթացների վերա-կազմակերպում, որը ենթադրում է'

 տեղեկատվական նոր տեխ-նոլոգիաների կիրառում,

 ներքին կառավարման հա-մակարգի արդյունավետության բարձրացում:

3. Հարկային հսկողության ժամանակակից մեխանիզմների կիրառում, որը հնարավորություն կտա ստուգումների գործընթացը դարձնել առավել հասցեական: Սա, իր հերթին, ենթադրում է'

 արդյունավետ հարկային հս-կողության ապահովում,

 հարկային պարտավորությունների հարկադիր գանձման համակարգի կատարելագործում,

 հարկերի վճարումից խուսա-փելու դեպքերի բացահայտման մե-խանիզմների կատարելագործում,

 օպերատիվ-հետախուզական գործընթացների կատարելա-գործում:

4. Սարդկային ռեսուրսների արդյունավետ կառավարում, ներ-քին հսկողության մեխանիզմների կատարելագործում, ինչը կօգնի բարձրացնել աշխատանքի արդյու-նավետությունը, բարձրացնել հարկ վճարողներին մատուցվող ծառա-յությունների որակը, հարկ վճա-րողների գոհունակությունը: Սա, իր հերթին, ենթադրում է'

 հարկային ծառայողների պարտադիր վերապատրաստման համակարգի ներդրում,

 հարկային ծառայողների խրախուսման և պաշտոնեական առաջխաղացման համակարգի կատարելագործում,

 միջազգային առաջատար փորձի հիման վրա' ներքին հսկո-ղության և վերահսկողության գոր-ծընթացների բարելավում:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Զավեն Միրզոյան - ԱրՊՀ Ֆինանսահաշվային ամբիոն, Ֆինանսներ, դրամաշրջանառություն և վարկե մասնագիտության III կուրսի ասպիրանտ:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ,
տ.գ.դ. ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, Յու.Մ. Սուվարյանը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հ.ՂԱՋԱՐՅԱՆ	ՀՈԼՈՎԱԿԱՆ ՋՈՒԳԱՁԵՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ	3
Մ.ՅԱՐԱՄՄԻՇՅԱՆ	ՀԵՔԻԱԹԻ ԴԱՄԱՎԱՆԴՈՒՄԸ ՄԻՋԻՆ ԴՊՐՈՑՈՒՄ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑԱՅԻՆ (ԻՆՏԵՐԱԿՏԻՎ) ՈՒՍՈՒՑՄԱՄԲ	9
Մ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ	ԱրՊՀ ԴԱՍԱԽՈՍՆԵՐԻ ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՐՔԵՐԻ ՏԻՊԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	14
Շ. ՍԱՂՅԱՆ	ՀԱԿԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՄՈ ՍԱՀՅԱՆԻ ՉԱՓԱԾՈՅՈՒՄ	19
Ծ. ՀԱՍՐԱԹՅԱՆ	ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ ՀԱՐՍՏԱՑՈՒՄԸ ՄԱՅՐԵՆԻԻ ԴԱՍԵՐԻՆ	23
Մ. ԽԱՆՅԱՆ	ԱՐՑԱԽԸ ԵՎ ՇՈՒՇԻՆ ԺԱՆՆԱ ՀԱԿՈԲՅԱՆԻ ՊԱՏՄԱՎԵՊԵՐՈՒՄ	27
Ն. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ	ՓՈԽԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ՏԱՐԲԵՐ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ Վ.ՕՎՅԱՆԻ «ԼԵՌՆԱԿԵՐՏ» ԵՐԿՈՒՄ	32
Շ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ	ՋԵՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏԱՐԱՐԺԵՔՈՒԹՅԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐ ՆՈՒՅՆԱԲԱՂԱԴՐԻՉ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ	38
Ռ.ՄՈՎՍԵՍՅԱՆ	ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԱՆՎԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ ԱՐՑԱԽԻ ԳՐՈՂՆԵՐԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ	42
Ն. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ	ԵՂԻՇԵ ՉԱՐԵՆՑԻ ՄԱՀՎԱՆ ՏԵՍԻԼՆԵՐԸ	47
Ն.ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ	ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԺԱՆՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ 1920-1930-ԱԿԱՆ ԹԹ. ԽՈՐՀՐԴԱՀԱՅ ԱՐՁԱԿՈՒՄ	55
Ա. ԱԹԱՅԱՆ	ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԼՈՒԾ ՆԵՐԴՐՈՒՄ	60
Վ. ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ	ԲԱԳՐԱՏ ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆԸ ԵՎ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԳՈՅԱՊԱՅՔԱՐԸ	63
Հ. ԲԱԲԱՅԱՆ	ԾԵՐԵՆՑԻ ԳՐԱԿԱՆ – ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ	69
Զ. ԲԱԼԱՅԱՆ	ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ ԵՒ Վ. ՊՈՆՈՄԱՐՅՈՎԻ «ԱՐՑԱԽՄԲԱԶԱՆ ՀՈՂ» ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ	74
Ա. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ	ՀՈՒՄԱՆԻԶՄԻ ԵՎ ՄԱՔԱՌՄԱՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԱԶԱՏԱՄԱՐՏԻ ԵՐԳԵՐՈՒՄ	78
Գ.ԼԱԼԱՅԱՆ	ԳՈՒՐԳԵՆ ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆԸ ԵՎ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ	84
Մ.ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ	ՄԱՀՅԱՆԸ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ	89
Ֆ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ	ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԱՐՁԱԿԻ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌԱՇԵՐՏԸ..	94
Ռ.ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ	ESP-Ի ԴԵՐԸ, ՈՉ ԼԵԶՎԱԿԱՆ ԲՈՒՀԵՐՈՒՄ ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑ ՕՊՏԻՄԱԼԱՑՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ	99
Ֆ.ԱՅՎԱԶՈՎԱ	ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԷՄՈՑԻԱՆ ՈՒ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՇՓՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐ	104
Ն.ԱՄԻՐՅԱՆ	ՀԱՅՈՑ ՀԱՐՑԸ ԵՎ ՆՇԱՆԱՎՈՐ ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐ	108
Ն.ԱՄԻՐՅԱՆ	ԼՐԱՑՈՒՄԸ ԳՆԱՀԱՏՈՂԱԿԱՆ ԱԾԱԿԱՆԻ ՀԵՏ ՀԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՈՒՄ (Ս.Մոեմի ստեղծագործություններում)	112
Գ.ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ	ՀԱՅԵՐԵՆ ԵՎ ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԾԱԳՄԱՆ ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	118
Ն. ԴՈՒՐԱՍԱՆՅԱՆ	ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ	121
Ք. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ	ՀԵՋԱՎՈՐՈՒՄԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԽՈՍՈՒՅԹՈՒՄ	126
Գ.ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ	ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԱԿՏԻՎՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ	130
Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ	ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԳԼՈԲԱԼԻԶԱՑԻԱ	134
Ա. ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ	ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ ԵՎ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԸ՝ ՏԱՐԱԺԱՄԱՆԱԿՑԱ ՀԵՌԱՆԿԱՐԸ	139
Ն.ՀԱՅՐԻՅԱՆ	ՀԱՆՐԱԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԼԵԶՎԱՏԵՍԱԿՆԵՐ՝ ԼԵԶՈՒ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԽԱՎ	143
Լ.ՂԱՐԱԽԱՆՅԱՆ	ՎԱՎԵՐԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԼԵԶՎԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՄԵՋ	149
Ն.ՄԻՆԱՍՅԱՆ	ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԽՈՍՈՒՅԹԻ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ. ՀՈԳԵԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆ	153
Ի.ՄԻՐՋՈՅԱՆ	ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՈՒՄԸ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑԱՅԻՆ ՄԵԹՈԴՈՎ	158
Դ.ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ	ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑԱՅԻՆ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՈՒՂԵՑՈՒՑՑ ԱՇԱԿԵՐՏԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՀԱՄԱՐ	165
Մ.ՊՈՂՈՍՅԱՆ	ԻՆՔՆՈՒՐՈՒՑՑ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐ.	170

Ա.ՄԿՐՏՉՅԱՆ	ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ ԴԱՐՁՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ	174
Ա. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ	ՌՈՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՕՏԱՐԱԼԵԶՈՒ ՆՅՈՒԹԻ ՅՈՒՐԱՑՄԱՆ ՎԱՐԺԱՆՔՆԵՐԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆԸ	180
Ն.ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ	ԼԵՐՄՈՆՏՈՎԸ ԵՎ ՀԱՅԵՐԸ	183
Ն.ԱՎԱԳՅԱՆ	ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՈՍՔ Հ.ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆԻ”ՄԵՆՔ ԵՆՔ, ՄԵՐ ՍԱՐԵՐԸ” ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ	187
Ի.ԱԴԱՄՅԱՆ	ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԱՐՏԱՑՈԼՈՒՄԸ ՌՈԲԵՐՏ ՌՈԺԴԵՍՏՎԵՆՍԿՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ («ՌԵՔՎԻԵՄ», «ԼՄՎԱԾ ԽՈՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ»)	190
Ժ.ԱՆԱՍՏԱՍՅԱՆ	ՄԻԱԿԱԶՄ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՀԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ	194
Մ.ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ	ԳՅՈԹԵԻ ԿԵՐՊԱՐԸ «ՏԱՓԱՍՏԱՆԻ ԳԱՅԼԸ» ՎԵՊՈՒՄ	200
Ա. ԱՄԻՐՋԱՆՅԱՆ	ԲԱՐՈԿԿՈ ՈՀԸ 17-ՐԴ ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻ ԵՎ 18-ՐԴ ԴԱՐԻ ՄԿԶԲԻ ՌՈՒՄ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒԱՄ ՄԵՋ	205
Լ.ԲԵԳԼԱՐՅԱՆ	ԼԵԶՎԻ ԿԱՆՈՆ ԵՎ ԽՈՍՔԻ ՊՐԱԳՏԻԿԱ	209
Ժ.ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ	Տ. ՏՈԼՍՏԱՅԱՅԻ “ՍԻՐՈՒՄ Է, ՉԻ ՍԻՐՈՒՄ” ՊԱՏՄՎԱԾՔԻ ՄԻՋՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՓՈԽԿԱՊԱԿՑՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	213
Լ. ՋՈԼՅԱՆ	ԵՋՐՈՒԹԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՎԱՆՄԱՆ ԽՆԴՐԻ ՄԱՍԻՆ	217
Մ. ԼԱԼԱՅԱՆ	ԿՐԱՎՈՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՄԱՍՏԱՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ	221
Վ.ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ	ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ. ԱՆՑՅԱԼԸ ԵՎ ՆԵՐԿԱՆ	225
Ա.ԱՌՍՏԱՆՅԱՆ	ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՀԱԿԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔԱՐՈԶՉՈՒԹՅՈՒՆԸ (1918-1920թթ.)	230
Ն. ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ	ԵՓՐԵՄ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ ՂԱՐԱԲԱՂՈՒՄ. ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՆՑՈՒԴԱՐՁԻ ԵՏՆԱԽՈՐՁԸ	239
Մ.ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ	ՎԵՐՍՏԻՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՆՈՐՕՐՅԱ ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ ԱՐՑԱԽԻ ՄԱՅՐ ԲՈՒՀԻ ԴԵՐԻ ՄԱՍԻՆ	244
Ա. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ	ԱՎՍՏՈ-ՀՈՒՆԳԱՐԻԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՒՂՂՎԱԾ ԲԱԼԿԱՆՅԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՓԼՈՒՋՄԱՆԸ.	250
Ն.ՍԱՐՈՒՄՅԱՆ	ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՐՑԱԽԸ (ԳԱՐԴՄԱՆՔ, ՇԱՀՈՒՄՅԱՆ)՝ ԱՐՑԱԽ «ԱՇԽԱՐՀԻ» ՊԱՏՄԱԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾՔ Է	255
Ա. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ	ՍՓՅՈՒՌՔԱՀԱՅ ԲԱՐԵԱՐՆԵՐԻ ՆԵՐԳՐՈՒՄԸ ԼՂՀ-ՈՒՄ ԿՐԹԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ.	260
Ն. ԱՌՍՏԱՄՅԱՆ	ԼԵՎ ԳՈՒՄԻԼՅՈՎԻ ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ	264
Ա. ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ	ԼՂՀ ԱՆՎԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ԲԱՂԿԱՅՈՒՅՐՆԵՐ	268
Ա. ԷԼԻԲԵԳՈՎԱ	ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՋԼՄ-ՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՅԱՏՅԱՅՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՄԱՆ ԳՈՐԾԻՔ	273
Ա.ՀԱԿՈԲՅԱՆ	ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՌԱՅԻՈՆԱԼՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ՎՐԱ	278
Վ.ՅԱՐԱՍԻՇՅԱՆ	ԿՅԱՆՔԻ ԻՄԱՍՏԻ ՊԱՀԱՆՋՄՈՒՆՔԸ ԵՎ ՆՐԱ ԲԱՎԱՐԱՐՈՒՄԸ	283
Ժ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ	ԵՐԵԽԱՆԵՐՆ ԱՌԱՆՑ ԸՆՏԱՆԻՔԻ	290
Ի. ՄԿՐՉՅԱՆ	ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԴԵՊՐԻՎԱՅԻԱՅԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ	294
Ի. ՄԿՐՏՉՅԱՆ	ԼԻԴԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ..	299
Գ.ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ	ՀՈԳԵԱԽՏՈՐՈՇՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐՆ ԱՆՉԱՓԱՀԱՄ ԴԱՏԱՊԱՐՏԱԼՆԵՐԻ ՀԵՏ ԱՇԽԱՏԵԼԻՍ.	303
Մ.ԳԱԼՍՏՅԱՆ	ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՑԵՐ	308
Ա. ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ	ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՋԻՆՎԱԾ ԸՆԴՀԱՐՈՒՄՆԵՐԻՆ. ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ	312
Դ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ	ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ, ՈՐՊԵՍ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱՒՐՎԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՈՒԲԵԿՏԻ, ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԱՐԴՈՒ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ՀԵՏ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ	319
Մ.ՄԻՆԱՍՅԱՆ	ՓՈՔՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ՁԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐՈՒԹՅԱՆ ՋԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՀԳՆԱԺԱՄԻ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՄԻՋՈՑ	324
Մ.ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ	ԲԱԺՆԵՏՈՄԵՐԻ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ԱՌԱՋԱՐԿԸ (IPO) ՈՐՊԵՍ	335

	ԼՂՀ ԱՐԺԵԹՂԹԵՐԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՌԱՋՆԱՀԵՐԹ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆ	
Ա. ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ	ՀԻՓՈՏԵԿԱՅԻՆ ՎԱՐԿԱՎՈՐՄԱՆ ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԼՂՀ-ՈՒՄ	344
Շ.ԱՍՐՅԱՆ	ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ՀԱՄԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ԼՂՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ	350
Շ. ԱՍՐՅԱՆ	ՀՀ և ԼՂՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՆԵՐԴԱՇՆԱԿԵՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ	356
Ա. ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ	ԱՇԽԱՏՈՒԺԻ ՇԱՐԺԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԼՂՀ-ՈՒՄ	364
Զ. ՄԻՐԶՈՅԱՆ	ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ ԼՂՀ-ՈՒՄ	370

СОДЕРЖАНИЕ

А. ГАЗАРЯН	*ПАРАЛЛЕЛЬНЫЕ ПАДЕЖНЫЕ ФОРМЫ В СИСТЕМЕ СКЛОНЕНИЯ ИМЕННЫХ ЧАСТЕЙ*	3
М.ЯРАМИШЯН	*ПРЕПОДАВАНИЕ ЖАНРА СКАЗКИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ НА ОСНОВЕ ИНТЕРАКТИВНОГО МЕТОДА ОБУЧЕНИЯ*	9
С.МИНАСЯН	*ТИПОЛОГИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ КНИГ ЛЕКТОРОВ АрГУ*	14
Ш.САГИЯН	*АНТИТЕЗИС В ПОЭЗИИ АМО САГИЯНА*	19
Ц.АСРАТЯН	*ОБОГАЩЕНИЕ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА НА УРОКАХ ПО РОДНОМУ ЯЗЫКУ*	23
С. ХАНЯН	*АРЦАХ И ШУШИ В ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНАХ ЖАННЫ АКОПЯН*	27
Н.ХАЧАТРЯН	*МЕТАФОРА И ЕЕ РАЗЛИЧНЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИИ В.ОВЯНА «ЛЕРНАКЕРТ»*	32
Ш.МИНАСЯН	*НЕКОТОРЫЕ ФОРМЫ МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ЭКВИВАЛЕНТОВ В ОДНОСОСТАВНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ*	38
Р. МОВСЕСЯН	*ДИАЛЕКТИВИЗМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АРЦАХСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ*	42
Н. АВАНЕСЯН	*ВИДЕНИЯ СМЕРТИ Е.ЧАРЕНЦА*	47
Н. АВАНЕСЯН	*ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ БИОГРАФИЧЕСКОГО ЖАНРА В СОВЕТСКО-АРМЯНСКОЙ ПРОЗЕ 1920-1930гг.*	55
А.АТАЯН	*СУЩЕСТВЕННЫЙ ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЙ ВКЛАД*	60
В.АРАКЕЛЯН	*БАГРАТ УЛУБАБЯН И ОСВОБОДИТЕЛЬНАЯ БОРЬБА АРЦАХА*	63
А.БАБАЯН	*ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЦЕРЕНЦА*	69
З. БАЛАЯН	*АРЦАХСКАЯ ОСВОБОДИТЕЛЬНАЯ БОРЬБА И ПОЭТИЧЕСКИЙ СБОРНИК В.ПОНОМОРЕВА «АРЦАХ СВЯЩЕННАЯ ЗЕМЛЯ»*	74
А. ГРИГОРЯН	*ФИЛОСОФИЯ ГУМАНИЗМА И БОРЬБЫ В АРЦАХСКИХ ОСВОБОДИТЕЛЬНЫХ ПЕСНЯХ*	78
Г. ЛАЛАЯН	*ГУРГЕН ГАБРИЕЛЯН И АРЦАХСКОЕ ДВИЖЕНИЕ*	84
С. БАГДАСАРЯН	*А. САИЯН О ДЕЯТЕЛЯХ КУЛЬТУРЫ*	89
Г. МАРТИРОСЯН	*ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ПРОЗА И ДИАЛЕКТ: НЕСКОЛЬКО ВОПРОСОВ ОТНОСИТЕЛЬНО ЯЗЫКОВОГО МЫШЛЕНИЯ В АРЦАХСКОЙ ПРОЗЕ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ*	94
Р. ПЕТРОСЯН	*СТРАТЕГИЯ КУРСА ESP ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В НЕЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ*	99
Ф. АЙВАЗОВА	*ВЫРАЖЕНИЯ НАСТРОЕНИЯ, ЭМОЦИЙ И ОТНОШЕНИЙ КАК СРЕДСТВА ОБЩЕНИЯ*	104
Н.АМИРЯН	*АРМЯНСКИЙ ВОПРОС И ВИДНЫЕ АНГЛИЙСКИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ДЕЯТЕЛИ*	108
Н. АМИРЯН	*ДОПОЛНЕНИЕ В СТРУКТУРЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ОЦЕНОЧНЫМ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫМ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ С.МОЭМА)*	112
Г.ГРИГОРЯН	*НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ АНГЛИЙСКИХ И АРМЯНСКИХ ИМЕН*	118
Н.ДУРАСАНЯН	*ПРОБЛЕМА МЕТОДОВ ПРЕПОДАВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА*	121
К.АРУТЮНЯН	*ХЕДЖИРОВАНИЕ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ*	126
Г. АРУТЮНЯН	*ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СТИХОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ*	130
А. АРУТЮНЯН	*ПЕРЕВОД И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ*	134
А.АЙРАПЕТЯН	*СИСТЕМА МЕСТОИМЕНИЙ В АРМЯНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ В ДИАХРОНИЧЕСКОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ*	139
Н.АЙРИЯН	*ВАРИАТИВНАЯ СОЦИОЛИНГВИСТИКА. ЯЗЫК И СОЦИАЛЬНЫЙ КЛАСС*	143
Л.КАРАХАНЯН	*ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АУТЕНТИЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ*	149
Н.МИНАСЯН	*ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА:*	153

	ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	
И.МИРЗОЯН	ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ МЕТОДОМ СОВМЕСТНОЙ РАБОТЫ	158
Д.ПЕТРОСЯН	ОБУЧЕНИЕ В СОТРУДНИЧЕСТВЕ КАК РУКОВОДСТВО ПО ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ	165
С.ПОГОСЯН	САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА. ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ	170
А. МКРТЧЯН	АНГЛИЙСКАЯ ФРАЗЕОЛОГИЯ В СФЕРЕ ЮРИСПРУДЕНЦИИ	174
А.МАРКАРЯН	СОДЕРЖАНИЕ И ОРГАНИЗАЦИЯ ТРЕНИРОВКИ СТУДЕНТОВ В УСВОЕНИИ ИНОЯЗЫЧНОГО ЯЗЫКОВОГО МАТЕРИАЛА	180
Н.АРАКЕЛЯН	ЛЕРМОНТОВ И АРМЯНЕ	183
Н. АВАКЯН	НЕСКОЛЬКО СЛОВ О ПОВЕСТИ Г.МАТЕВОСЯНА «МЫ И НАШИ ГОРЫ»	187
И.АДАМЯН	ОТОБРАЖЕНИЕ ВОЙНЫ В ТВОРЧЕСТВЕ РОБЕРТА РОЖДЕСТВЕНСКОГО («РЕКВИЕМ», «ПОДСЛУШАННЫЙ РАЗГОВОР»)	190
Ж. АНАСТАСЯН	СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ОДНОСОСТАВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ	194
С. СТЕПАНЯН	ОБРАЗ ГЕТЕ В РОМАНЕ «СТЕПНОЙ ВОЛК»	200
А.АМИРДЖАНЯН	СТИЛЬ БАРОККО В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ КОНЦА XVII – НАЧАЛА XVIII ВЕКОВ	205
Л. БЕГЛАРЯН	ЯЗЫКОВАЯ НОРМА И РЕЧЕВАЯ ПРАКТИКА	209
Ж. ГАБРИЕЛЯН	ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЕ СВЯЗИ РАССКАЗА Т. ТОЛСТОЙ «ЛЮБИШЬ — НЕ ЛЮБИШЬ»	213
Л. ЗОЛЯН	К ВОПРОСУ О ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ НОМИНАЦИИ	217
С. ЛАЛАЯН	СЕМАНТИКО-ГРАММАТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ПАССИВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ	221
В. АВАНЕСЯН	ИСТОРИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ	225
А. АРУСТАМЯН	АНТИАРМЯНСКАЯ ПРОПАГАНДА АЗЕРБАЙДЖАНА (1918-1920гг.)	230
Н. БАГДАСАРЯН	КАТОЛИКОС ЕФРЕМ В КАРАБАХЕ: В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИЧЕСКИХ РЕАЛИЙ ДАННОГО ПЕРИОДА	239
М. АРУТЮНЯН	ЕЩЕ РАЗ О РОЛИ ВУЗА АРЦАХА В НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЕ	244
А. ПЕТРОСЯН	ПОЛИТИКА АВСТРО-ВЕНГРИИ, НАПРАВЛЕННАЯ НА РАЗРУШЕНИЕ БАЛКАНСКОГО СОЮЗА	250
Н.САРУМЯН	СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ (ГАРДМАНК¸ШАУМЯН)- ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ ЧАСТЬ АРЦАХСКОГО «МИРА»	255
А. ВАРДАНЯН	ВКЛАД БЛАГОТВОРИТЕЛЕЙ АРМЯНСКОЙ ДИАСПОРЫ В РЕАЛИЗАЦИЮ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ В НКР	260
Н. АРУСТАМЯН	ТЕОРИЯ ЕВРАЗИЙСТВА ГУМИЛЕВА	264
А. АБРАМЯН	НЕКОТОРЫЕ КОМПОНЕНТЫ БЕЗОПАСНОСТИ НКР	268
А.ЭЛИБЕГОВА	АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ СМИ КАК ИНСТРУМЕНТ РАСПРОСТРАНЕНИЯ АРМЯНОФОБИИ	273
А.АКОПЯН	ВОЗДЕЙСТВИЕ НАУЧНЫХ РЕВОЛЮЦИЙ НА ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О РАЦИОНАЛЬНОСТИ	278
В.ЯРАМИШЯН	ПОТРЕБНОСТЬ СМЫСЛА ЖИЗНИ И ЕЕ УДОВЛЕТВОРЕНИЕ	283
Е.САРКИСЯН	ДЕТИ БЕЗ СЕМЬИ	290
И.МКРТЧЯН	ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ РОДИТЕЛЬСКОЙ ДЕПРИВАЦИИ	294
И.МКРТЧЯН	ПРОБЛЕМА ЛИДЕРСТВА В СОЦИАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ	299
Г.ГРИГОРЯН	СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОДИАГНОСТИКИ ПРИ РАБОТЕ С НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ ОСУЖДЕННЫМИ	303
С.ГАЛСТЯН	НЕСКОЛЬКО ВОПРОСОВ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ШКОЛЬНИКОВ	308
А. ДАНИЕЛЯН	УЧАСТИЕ ЧАСТНЫХ КОМПАНИЙ В ВООРУЖЕННЫХ КОНФЛИКТАХ. ПОСЛЕДСТВИЯ В МЕЖДУНАРОДНОМ ГУМАНИТАРНОМ ПРАВЕ	312
Д. АКОПЯН	ПОЛНОМИЧИЯ И ОТВЕТСТВЕННОСТЬ НАГОРНО-КАРАБАХСКОЙ РЕСПУБЛИКИ, КАК СУБЪЕКТА КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ, В ОТНОШЕНИИ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА	319
М.МИНАСЯН	РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА КАК СРЕДСТВО ПРЕОДОЛЕНИЯ КРИЗИСА	324
С. АВЕТИСЯН	ПЕРВИЧНОЕ ПУБЛИЧНОЕ РАЗМЕЩЕНИЕ АКЦИЙ (IPO) КАК ПЕРВООЧЕРЕДНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ НКР	335
А. АЛЕКСАНЯН	ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В РАЗВИТИИ РЫНКА ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В НКР	344

Ш. АСРЯН	*АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СТРУКТУРНЫХ СООТНОШЕНИЙ В ЭКОНОМИКЕ НКР*	350
Ш. АСРЯН	*ПРОБЛЕМЫ ГАРМОНИЧНОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РА И НКР*	356
А.АЙРАПЕТЯН	*ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДВИЖЕНИЯ РАБОЧЕЙ СИЛЫ В НКР*	364
З. МИРЗОЯН	*ОСОБЕННОСТИ НАЛОГОВОЙ АДМИНИСТРАЦИИ И ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ В НКР*	370

CONTENTS

A.GHAZARYAN	*EQUIVALENT FORMS IN THE NOMINAL DECLENSION PARADIGM*	3
M.YARAMISHYAN	*THE FAIRY TALE GENRE TEACHING ON THE BASIS OF THE INTERACTIVE METHOD AT SECONDARY SCHOOL*	9
S.MINASYAN	*THE TYPOLOGY OF LINGUISTIC BOOKS PUBLISHED BY LECTORS OF ArSU*	14
SH.SAGHYAN	*ANTITHESIS IN THE POETRY OF HAMO SAHYAN*	19
TS.ASRATYAN	*ENRICHMENT OF VOCABULARY AT THE NATIVE LANGUAGE LESSONS*	23
S.KHANYAN	*ARTSAKH AND SHOUSHI IN THE HISTORICAL NOVELS BY ZHANNA HAKOBYAN*	27
N.KHACHATRYAN	*METAPHOR AND ITS VARIOUS MANIFESTATIONS IN THE WORK "LERNAKERT" BY V.OVYAN*	32
SH. MINASYAN	*SOME FORMS OF MORPHOLOGICAL EQUIVALENTS IN A MONONUCLEAR SENTENCE*	38
R. MOVSESYAN	*DIALECTICISMS IN THE WORKS OF THE ARTSAKH WRITERS*	42
N.HOVHANNISSIAN	*E. CHARENTS' VISIONS OF DEATH*	47
N. HOVHANNISYAN	*THE TENDENCIES IN THE DEVELOPMENT OF THE BIOGRAPHICAL GENRE IN SOVIET-ARMENIAN PROSE OF THE 1920-1930S.*	55
A.ATAYAN	*A SIGNIFICANT LITERARY CONTRIBUTION*	60
V.ARAQELYAN	*BAGRAT ULUBABYAN AND THE LIBERATING FIGHT OF ARTSAKH*	63
H.BABAYAN	*THE LITERARY AND PUBLIC ACTIVITIES OF TSERENT*	69
Z. BALAYAN	*THE ARTSAKH LIBERATION STRUGGLE AND «ARTSAKH – A SACRED LAND» POETIC COLLECTION BY V.PONOMOREV*	74
A.GRIGORYAN	*THE PHILOSOPHY OF HUMANISM AND STRUGGLE IN THE ARTSAKH LIBERATION SONGS*	78
G. LALAYAN	*GURGEN GABRIELYAN AND THE ARTSAKH MOVEMENT*	84
S. BAGHDASARYAN	*A. SAIYAN ABOUT CULTURAL FIGURES*	89
H. MARTIROSYAN	*FICTION AND DIALECT; SOME ISSUSES ON LINGUSTIC THOUGHT IN ARTSAKH PROSE OF THE PERIOD OF INDEPENDENCE*	94
R.PETROSYAN	*THE STRATEGY IN THE ESP COURSE FOR OPTIMIZATION OF ENGLISH TEACHING PROCESS AT NON-LANGUAGE HIGHER EDUCATION INSTITUTION*	99
F. AIVAZOVA	*MOOD, EMOTION AND ATTITUDE AS MEANS OF COMMUNICATION*	104
N.AMIYAN	*THE ARMENIAN QUESTION AND THE OUTSTANDING BRITISH STATESMEN (BASED ON THE SPEECHES AND MEMOIRS OF D. L. GEORGE, W. CHURCHILL, J. BRYCE, BARONESS COX)*	108
N.AMIYAN	*THE OBJECT IN THE STRUCTURE OF SENTENCE WITH THE EVALUATIVE ADJECTIVE*	112
G.GRIGORYAN	*SOME FEATURES OF THE ORIGIN OF ENGLISH AND ARMENIAN NAMES*	118
N. DURASANYAN	*PROBLEM OF THE METHODS OF MODERN ENGLISH TEACHING*	121
C. HAROUTYUNYAN	*HEDGING IN POLITICAL DISCOURSE*	126
G.HAROUTYUNYAN	*THE USE OF POETRY IN TEACHING ENGLISH TO DEVELOP STUDENTS CREATIVITY*	130
A.HARUTYUNYAN	*TRANSLATION AND GLOBALIZATION*	134
A.HAYRAPETYAN	*ENGLISH AND ARMENIAN PRONOUN SYSTEM: DIACHRONIC PERSPECTIVE*	139
N.HAIRIYAN	*VARIATIONIST SOCIOLINGUISTICS: LANGUAGE AND SOCIAL CLASS*	143
L.GHARAKHANYAN	*THE USE OF AUTHENTIC MATERIALS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING*	149
N.MINASYAN	*GRAMMATICAL PECULIARITIES OF POLITICAL DISCOURSE: PSYCHOLINGUISTIC ASPECT*	153

I. MIRZOYAN	TEACHING ENGLISH TROUGH COLLABORATIVE WORK	158
D.PETROSYAN	COOPERATIVE LEARNING AS GUIDANCE FOR IMPLEMENTING A LEARNER-ORIENTED TEACHING	165
S.POGHOSYAN	INDEPENDENT LEARNING: KEY TECHNIQUES	170
A.MKRTCHYAN	THE ENGLISH PHRASEOLOGY IN LAW	174
A.MARGARYAN	THE CONTENT AND ORGANIZATION OF THE STUDENTS TRAINING IN LEARNING OF THE FOREIGN LANGUAGE MATERIAL	180
N.ARAQELYAN	LERMONTOV AND ARMENIANS	183
N.AVAGYAN	A FEW WORDS ABOUT THE STORY "WE AND OUR MOUNTAINS" BY H.MATEVOSYAN	187
I.ADAMYAN	THE DISPLAY OF WAR IN THE WORKS OF R.ROZHDESTVENSKY ("REQUIEM", "THE OVERHEAD CONVERSATION")	190
ZH. ANASTASYAN	THE STYLISTIC FUNCTION OF MONONUCLEAR SENTENCES	194
S. STEPANYAN	GOETHE'S IMAGE IN THE NOVEL «STEPPE WOLF»	200
A. AMIRJANYAN	THE BAROQUE STYLE IN RUSSIAN LITERATURE OF THE END OF XVII – BEGINNING OF XVIII CENTURIES	205
L.BEGLARYAN	THE LANGUAGE NORM AND SPEECH PRACTICE	209
ZH.GABRIELYAN	THE INTERTEXTUAL ELEMENTS IN THE STORY BY T. TOLSTAYA "LOVE – NOT LOVE"	209
L. ZOLYAN	ON THE QUESTION OF TERMINOLOGICAL NOMINATION	217
S. LALAYAN	SEMANTIC AND GRAMMATICAL STRUCTURE OF PASSIVE CONSTRUCTIONS	221
V.AVANESYAN	THE HISTORICAL FACULTY: PAST AND PRESENT	225
A.ARSTAMYAN	AZERBAIJAN'S ANTI-ARMENIAN PROPAGANDA (1918-1920)	230
N. BAGHDASARYAN	CATHOLICOS EPHREM IN KARABAGH: BACKGROUND IN THE HISTORICAL FERVOR OF THE TIME	239
M. HARUTYUNYAN	ONCE AGAIN ABOUT THE ROLE OF ARSTAKH UNIVERSITY IN THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLE	244
A. PETROSYAN	THE POLICY OF AUSTRIA-HUNGARY, AIMED AT THE DESTRUCTION OF THE BALKAN LEAGUE	250
N.SARUMYAN	NORTH ARTSAKH IS THE HISTORICAL GEOGRAPHICAL AREA OF THE ARTSAKH "WORLD"	255
A. VARDANYAN	THE CONTRIBUTION OF THE BENEVOLENT ARMENIANS FROM THE DIASPORA IN THE REALIZATION OF EDUCATIONAL PROJECTS IN THE NKR	260
N.ARUSTAMYAN	GUMILEV`S THEORY OF EURASIANISM	264
A. ABRAHAMYAN	SOME COMPONENTS OF THE SECURITY OF NKR	268
B. ELIBEGOVA	AZERBAIJANI MASS MEDIA AS AN INSTRUMENT OF PROPAGANDING ARMENOPHOBIA	273
A.HAKOBYAN	THE INFLUENCE OF SCIENTIFIC REVOLUTION ON CONCEPTS OF RATIONALITY	278
V.YARAMISHYAN	THE NEED FOR THE MEANING OF LIFE AND ITS SATISFACTION	283
E. SARGSYAN	CHILDREN WITHOUT FAMILY	290
I.MKRTCHYAN	THE PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF PARENTAL DEPRIVATION	294
I.MKRTCHYAN	THE PROBLEM OF LEADERSHIP IN THE SOCIAL PSYCHOLOGY	299
G.GRIGORYAN	CURRENT PROBLEMS OF PSYCHODIAGNOSTICS IN WORKING WITH UNDERAGE CONVICTS	303
S.GALSTYAN	SOME QUESTIONS OF MORAL EDUCATION OF PUPILS	308
A. DANIELYAN	INVOLVEMENT OF PRIVATE COMPANIES IN ARMED CONFLICT: IMPLICATIONS UNDER INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW	312
D. HAKOBYAN	POWERS AND RESPONSIBILITY OF THE NAGORNO-KARABAKH REPUBLIC, AS A SUBJECT OF CONSTITUTIONAL LEGAL RELATIONS, CONCERNING THE PERSON AND THE CITIZEN	319
M.MINASYAN	DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESS AS A MEANS OF OVERCOMING CRISIS	324

S. AVETISYAN	*IPO AS A LEADING DIRECTION IN THE DEVELOPMENT OF THE NKR SECURITIES MARKET*	**335**
A.ALEKSANYAN	*THE MAIN PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF MORTGAGE LOAN MARKET IN NKR*	**344**
SH.ASRYAN	*ACTUAL PROBLEMS OF STRUCTURAL RELATIONS IN THE NKR ECONOMY*	**350**
SH.ASRYAN	*IISSUES OF THE HARMONIOUS DEVELOPMENT OF THE ECONOMIES OF RA AND NKR*	**356**
A.HAYRAPETYAN	*THE MAIN ISSUES OF THE LABOR MOVEMENT IN THE NKR*	**364**
Z. MIRZOYAN	*PECULIARITIES OF TAX ADMINISTRATION AND EVALUATION OF ITS EFFECTIVENESS IN THE NKR*	**370**

Արցախի պետական համալսարանի

ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

Арцахского государственного университета

Artsakh State University's

PROCEEDINGS

ՊՐԱԿ ТОМ VOLUME

1/2015

Հանձնված է տպագրության՝ 30.09.2015թ.:
Ստորագրված է տպագրության՝ 24.12.2015թ.:
Ծավալը 48.25 տպ. մամուլ: Տպաքանակ 100:

Հիմնադիր՝ Արցախի պետական համալսարան, Ստեփանակերտ, Մ. Գոշի փ. 5
հեռ. (0749) 4-04-91, ֆաքս (0479) 7-12-14
E-mail: rector@asu.am
ԱրՊՀ հրատարակչություն, e-mail printery.asu@mail.ru,
կայք: www.asu.am – Գիտական Հրապարակումներ – Գիտական տեղեկագիր

Основатель – Арцахский государственный университет г.Степанакерт, ул. Мхитара Гоша 5, тел. (0749) 4-04-91, факс (0479) 7-12-14
Издательство АрГУ, e-mail printery.asu@mail.ru,
сайт: www.asu.am – Научные публикации – Ученые записки.

Founder - Artsakh State University, 5 Mkhitar Gosh st., Stepanakert
Tel.: (0749) 4-04-91, Fax: (0479) 7-12-14
ASU Publishing house, e-mail printery.asu@mail.ru,
website: www.asu.am – Scientific publications – Proceedings.

Ստեփանակերտ
Степанакерт 2015 Stepanakert